

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SEBÉSZET ÉS SEBÉSZEK MAGYARORSZÁGON (1686-1848)

SIMON KATALIN

2011

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SIMON KATALIN

SEBÉSZET ÉS SEBÉSZEK MAGYARORSZÁGON (1686-1848)

Történelemtudományi Doktori Iskola, vezetője: Dr. Székely Gábor DSc
Művelődéstörténet Doktori Program, vezetője: Dr. Kósa László akadémikus

A bizottság tagjai:

Elnök: Dr. Kósa László akadémikus

Bírálok: Dr. Szögi László CSc, Dr. Balázs Péter CSc

Tag: Dr. Molnár László PhD

Titkár: Dr. Csorba László CSc

Póttagok: Dr. Magyar László András dr. univ., †Dr. Tahin Emma CSc

Témavezető:

Dr. Kapronczay Károly PhD

Budapest
2011

Tartalom

I. Bevezető.....	3
II. A 18-19. századi hazai sebészek orvos- és társadalomtörténetének főbb kérdései	4
2.1. Historiográfiai áttekintés és források	4
III. A sebészet fejlődése a 18. századtól 1848-ig	7
3.1. Sebészet Ambroise Parétól az éternarkózisig.....	7
3.2. Tipikus sebészeti eljárások	11
IV. A 18. századi magyarországi sebészképzés céhes formái, a hazai sebész- és borbélycéhek működése	24
4.1. Orvos – sebész, fürdős, borbély és egyéb alsóbb szintű gyógyítók	25
4.2. Céhes szabályozás	28
4.3. A sebészműhely.....	39
4.4. A nők és a sebészet.....	41
4.5. A céhek visszaszorítása. Az új típusú sebészképzés megjelenése	49
V. Egyetemi sebészképzés Magyarországon (1770-1848).....	53
5.1. Az orvosi kar nagyszombati és budai évei	56
5. 2. A pesti egyetem orvosi karának sebésztársadalma (1784/5-1814/5)	60
5.2.1. A sebészképzés intézményes keretei	60
5.2.2. A pesti egyetem sebészei a kezdetektől a napóleoni háborúk lezárásáig.....	68
5.2.3. Az egyetem Pesten, a II. József-féle rendszerben (1784/5-1793/4)	68
5.2.4. Változások az európai politikában és az orvosi kar életében a II. Ratio Educationis megjelenéséig (1794/5-1806/7)	72
5.2.5. Sebészek a napóleoni hadszíntéren (1807/8-1809/10)	76
5.2.6. A mélypont (1810/1-1814/5).....	79
5.2.7. Az orvosi kar napóleoni háborúk lezárásig tartó korszakának tanulságai.....	81
5.3. Sebészképzés a pesti egyetemen a reformkor hajnalán (1815-1824).....	84
5.3.1. Szerkezeti változások az orvosi karon.....	84
5.3.2. Az átmeneti időszak sebészhallgatói	91
5.3.3. Külföldi hallgatók a pesti egyetemen	93
5.3.4. A magyarországi diákok (1815/6-1824/5)	97
5.3.5. A reformkort megelőző évtized pesti sebészei.....	99

5.4. Sebészképzés a pesti egyetem orvosi karán a reformkorban.....	99
5.4.1. Változás és állandóság. Az oktatási rendszer és annak változtatását célzó reformtervezetek.....	99
5.4.2. A sebészhallgatók a reformkorban	112
5.4.3. Külföldi sebészhallgatók Pesten.....	115
5.4.4. A peregrináció szerepe a pesti egyetem sebésztanfolyamán	124
5.4.5. Izraelita diákok a sebésztanfolyamon.....	125
5.4.6. A pesti egyetem szerepe a reformkori magyarországi sebészképzésben	127
5.5. Az egyetemi szintű magyarországi sebészképzés helye a Habsburg Birodalomban ..	132
VI. Hivatásos és magánpraxist folytató seborvosok a 18. századtól 1848-ig	135
6.1. Orvosok, sebészek a 18. századi Magyarországon.....	139
6.2. A sebészekről készített II. József-kori hatósági kimutatások	149
6.3. Magyarország „orvosi rendje” a reformkorban.....	161
6.4. Egy reformkori seborvos eszközkészlete	170
6.5. "Tipikus" és "egyedi" sebészek közti konfliktushelyzetek.....	171
6.6. A váci járási sebészi állás betöltése 1847-ben.....	181
6.7. A Budapesti Sebészegyesület	191
VII. A sebészek társadalomban betöltött szerepének eltérő formái	197
7.1. „Sebészdinastiák” Budán a 18. század második és a 19. század első felében.....	197
7.1.1. Az „átutazó család”, a Haszlingerek	198
7.1.2. Tartós megtelepedés Budán – A Rosendorfszkyak.....	201
7.1.3. Felfelé ívelő életpálya, derékba tört karrier: Az Andreics család	205
7.2. Küzdelem a monopóliumért: orvosi támadások a sebészek ellen	210
7.3. Sztereotípiák vagy / és tévhit?	223
VIII. Összegzés	231
Források	234
Levéltári források	234
Nyomtatott források	235
Felhasznált irodalom	237

I. Bevezető

A 19. század második feléig Európa, és így Magyarország, egészségügyének fontos, ám kevésbé ismert szereplői a seborvosok. A hazai orvostörténeti szakirodalomban azonban, annak orvos-központúsága miatt, mai napig nem született olyan monografikus feldolgozás, amely feltárta volna a sebészek tevékenységét, társadalmi- és művelődési viszonyait.

A sebészet és az orvoslás útjai a középkorban váltak el egymástól. A sebészet ekkor vált kézműves mesterséggé (mint ahogy az nevében is benne van), ahol a gyakorlat dominált, műveléséhez a kézügyesség mellett empirikus tudás is szükségeltett, s célja az úgynevezett „külső betegségek” kezelése volt. Ez a kettősség, megosztás néhol a mai napig érezhető még az orvosok között is (lásd „a belgyógyász mindent tud, de semmit nem csinál – a sebész semmit nem tud, de mindent csinál”).

A sebészek céhes keretek között vagy a hadseregben szerezték még az önálló praktizáláshoz szükséges ismeretanyagot. Eközben a „belső betegségek” gyógyítását az egyetemen tanulták ki a leendő orvosdoktorok. A két gyógyító réteg között általában éles határ húzódott: az orvosok – néhány kivételtől eltekintve – lealacsonyítónak tartották a vérrel járó kezelések elvégzését, pedig a pácienssel való közvetlen kontaktus számtalan felfedezéshez segítette a sebészeket hozzá. A kora újkorban azonban megkezdődött az addig ismert földrajzi határok áthágása, s ezzel párhuzamosan az addigi tudományos dogmák átlépése. A természettudományos kutatások előtérbe kerülésével az orvostudományban is új korszak kezdődött, ahol Andreas Vesalius és William Harvey munkássága teremtett új korszakot. Vesalius elsőként bírálta Galénost, amiért nem magát az embert vizsgálta, hanem az állatokon végzett boncolásaiból kiindulva pusztán analógia alapján próbálta annak anatómiáját feltárni, Harvey pedig a vérkeringésről kialakult évezredek, szintén Galénosra visszavezethető tévhit ellen lépett fel. A 18. századra általánosan elfogadottá vált az orvostudomány természettudományos és kísérleti alapokra helyezése, s ez egyúttal az első lépést is jelentette az orvosdoktorok és sebészesterek közti évszázados – Bugát Pál szavaival élve – „*khínai fal*” lerombolásához. A 18. század folyamán, noha felülről jövő rendeletekkel folyamatosan próbálták a külső és belső betegségek kezelését, kezelőit egymástól elkülöníteni, az orvoslással foglalkozó szakembereknek lassan rá kellett döbenniük, hogy a siker érdekében nem csak egymásra vannak utalva, de sok esetben még lehetetlen is így szétválasztani a gyógyítást. A sebészestékekben bevezetett anatómiai vizsgával (1761), majd az egyetemi sebészestképzés elindításával (1774) hazánkban is megkezdődött a sebészet metamorfózisa kézműves mesterségből tudományos alapokon nyugvó hivatássá, amelynek zárópontja az Osztrák-Magyar Monarchiában 1872-től bevezetett egységes doktori cím (*doctor medicinae universalis*) létrehozása volt.

Disszertációm időhatárai jelképesek: Buda 1686-ban történt visszafoglalásával megkezdődött az ország Habsburg uralom alatti egyesítése, s ez, mint látni fogjuk, a nálunk megforduló, letelepedő és praktizáló seborvosok összetételében is óriási változást jelentett, gondoljunk akár a hadsereggel ide érkező és életüket itt befejező felcserekre, vagy a szabad királyi városokban létrehozott (vagy privilégiumaikat a század folyamán megújító) borbély-,

fürdő- vagy sebészcéhekre. Vizsgálódásom felső időhatárának az 1848-as évet választottam. Ez az esztendő ugyanis a politikában forradalmi változásokat hozott, az orvoslásban pedig a sebészet ma is tartó robbanásszerű fejlődésének kezdőpontja volt: az éter- és a kloroformnarkózis megjelenése és elterjedése a világon lehetővé tette addig életveszélyesnek számító operációk elvégzését, és műteti idő meghosszabbításával hozzájárult komplikáltabb esetek sikeres kezeléséhez is. Háborús körülmények között a világon először épp az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején alkalmazták a sérültek ezekkel történő narkotizálását, dolgozatomban azonban ezzel az időszakkal már nem foglalkozom, hiszen az anyag eltérő jellege miatt már nem tartozik szervesen témámhoz.

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, dr. Kapronczay Károlynak a dolgozatom elkészítésében nyújtott tanácsaiért, Kósa László professzor úrnak a támogatásáért, dr. Szőgi Lászlónak az egyetemtörténet kérdéseibe történt bevezetésért és dr. Krász Lillának, akinek szemináriumán először találkoztam a hazai, kora újkori sebészet kérdésével. Köszönet illeti továbbá kollégáimat és főnökeimet, dr. Á. Varga Lászlót, dr. Sarusi-Kiss Bélát és dr. Sipos Andrást, amiért támogatták dolgozatom megírását. Külön köszönöm a Semmelweis Egyetem Levéltára (és különösen dr. Molnár László), valamint a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár dolgozóinak (dr. Varga Benedek, dr. Kapronczay Katalin, Kölnei Livia, Domján Lajos, dr. Magyar László András) értékes segítségét.

II. A 18-19. századi hazai sebészek orvos- és társadalomtörténetének főbb kérdései

2.1. Historiográfiai áttekintés és források

Az orvoslás történetének kutatásakor számtalan megközelítési és interpretációs lehetőség kínálkozik a kutató számára. Mivel az orvostörténet a történelemtudományok egy speciális ágát jelenti, a 19. századi ilyen jellegű munkák elsősorban tudománytörténeti megközelítésben foglalkoztak a témával. Az érdeklődés középpontjában az úttörő orvosok életműve és a nagy tudományos felfedezések álltak. Miután a sebészet mai napig tartó fejlődését a hosszabb, komplikáltabb műtétek elvégzését lehetővé tevő éter- és kloroformnarkózis 1840-es években történt elterjedésének köszönheti, s mivel a sebészetet az egységes orvosképzés bevezetése előtt inkább kézműves szakmának tekintették, így a 19. század közepe előtti sebészet, sebészek csak később kerültek az orvostörténetek látókörébe, és inkább áttekintő művekben szerepeltek (például Demkó 1894, Gortvay 1953). Magyar-Kossa Gyula Magyar Orvosi Emlékeinek adattárában is számtalan információt gyűjtött össze a seb orvosokról, ezeket azonban szétszórtan ismerteti.

Noha a 18-19. századi Magyarország egészének sebészeit áttekintő feldolgozás a mai napig nem született, helytörténeti (város- és kórház-történeti) tanulmányokban, monográfiákban már az 1930-as évek elejétől a mai napig foglalkoztak, foglalkoznak a sebészekkel. Ezeknek részletessége, precizitása is nagy változatosságot mutat. A korai ilyen

jellegű munkák közül kiemelkedik Petz Aladár Győr város Szentháromság Közkórházáról (és Győr város közegészségügyi viszonyairól) szóló 1929-es műve, amelyben külön fejezetet szentelt a győri borbély-sebészeknek, különböző források alapján.¹ Csajkás Bódog 1944-ben íródott, Szeged egészségügyének történetét bemutató monográfiájában hosszú fejezetben tárgyalta a szegedi borbély-sebészek viszonyait.² Csajkás könyvének nagy erenye, hogy az orvosok mellett a többi, orvoslásban részt vevő emberről (sebészek, bábák, patikusok) sem feledkezik meg, s róluk alkotott véleményét nem sztereotípiák, hanem sokrétű levéltári kutatás alapján formálta meg. Az Orvostörténeti Közleményekben szintén jelentek meg a sebészek történetének néhány kérdésével foglalkozó tanulmányok, így például Daday András a 18. századi sebészérelmekről (Daday 1960), Jáki Gyula pedig az 1761-ben bevezetett szigorúbb sebészeti vizsgákról (Jáki 1955) értekezett.

Az egyetemi szintű sebészképzésről oktatástörténeti szakirodalomban is számtalan adatot találni. Högyes Endre Emlékkönyvében (Högyes 1896) az oktatói kar és a tankönyv.anyag változása mellett a végzetek és a hallgatók létszámáról is találni kimutatást. A nagyszombati (majd budai, pesti) orvosi kar történetének mai napig legrészletesebb és megkerülhetetlen feldolgozása Győry Tibor 1936-os monográfiája. (A nagyszombati orvosi kar történetének legfrissebb feldolgozása a Schultheisz Emil – Magyar László András által szerkesztett *Orvosképzés a nagyszombati egyetemen 1769–1777* című munka, itt azonban a hangsúly nem a sebész-, hanem az orvosképzésen van, ami érthető is, hiszen a nagyszombati évek alatt a sebészek inkább csak diplomázni jártak az orvosi karra.) Az orvosi kar sebészképzésének kutatását az említett könyvek mellett számtalan tanulmány is segíti (például Bolányi – Palatkás 1961, Antall – R. Harkó – Vida 1971). A kolozsvári Orvos-Sebészképző Intézetéről a mai napig alapmunkának számít Maizner János műve (Maizner 1890). A Szőgi László vezetésével folyó peregrinációs kutatások szintén fontosak a hazai sebészek számára jelentőséggel bíró egyetemek pontosabb megismerésében (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban).

A német nyelvű szakirodalomban az 1950-es és 1990-es évek között számtalan helytörténeti monográfia született, az osztrák örökös tartományok 18-19. századi sebészeti ellátásának történetét gyakorlatilag feldolgozták (például Steiner-Durdik 1975, Weinberger 1990, Besl 1993, Woschitz 1994, Zirker 1996, Kulhanek 1996). A 18. századi sebészeket társadalomtörténeti szempontból legrészletesebben Sabine Sander dolgozta fel (Sander 1989), württembergi seborvosokról szóló munkája Claudia Huerkamp poroszországi orvosokról írott monográfiájának méltó kiegészítése, sőt, mondhatni párja (Huerkamp 1986), s az osztrák örökös tartományok sebészeiről írott munkáknak is mintául szolgált. Sander, és munkáját folytató Dominik Gross (Gross az 1806 és 1918 közötti württembergi sebészek és sebészet változásait mutatta be, Gross 1999) monográfiái alapvetőek a sebészek társadalom-, művelődéstörténete, valamint az orvosi professzionalizáció megismerése szempontjából. A számtalan tudománytörténeti alkotás közül egy friss, átfogó munkát emelnénk ki. A magyarországi viszonyokra is nagy hatást gyakoroló német nyelvterület

---

¹ PETZ 1929. 58-74.

² CSAJKÁS 1944. 84-123.

sebészetének kimerítő feldolgozását adja Michael Sachs többkötetes munkája, melyben a sebészet ókortól napjainkig tartó fejlődését mutatja be a technikák változásán keresztül, nem feledkezve meg az illusztris sebészek életének bemutatásáról, a különböző orvosi karok, sebészeti iskolák működéséről, s nem utolsósorban a sebészet, mint eredetileg kézműves szakma fokozatos átalakulásáról (Sachs 2000-2005).

A sebészet kutatásakor a fennmaradt iratok mellett forrásnak tekinthetjük a tárgyi emlékeket, képzőművészeti alkotásokat. A múzeumokban őrzött sebészeti eszközök révén alkalmunk van jobban megismerni a korabeli sebészeti eljárásokat, a sebészeti tankönyvekben leírt gyógyítási módszerek mikéntjét, míg egy-egy festmény szemléletesen meg tudja mutatni, hogy látta egy korabeli laikus az orvost, a sebészt és a többi gyógyítót.

A hazai orvostörténeti források – köztük sebészetről is szólók – feldolgozása és megjelentetése már a 19. században megkezdődött. A mai napig alpmunkának számít Linzbauer Xavér Ferenc, a Jász-Kun Kerület egykori főorvosának 1852 és 1865 között megjelent hétkötetes *Codex Sanitario-medicinalis Hungariae* című forrásgyűjteménye, számtalan rendelettel, rendelettervezettel. Sok adatot merített tőle és jelentetett meg Magyary-Kossa Gyula is az 1929 és 1940 között publikált Magyar Orvosi Emlékekben. Linzbauer előnye, hogy eredeti nyelven, teljes terjedelmükben közli az általa összegyűjtött anyagokat, míg Magyary-Kossa adattára sok esetben inkább csak kiindulópontnak tekinthető, hiszen legtöbbször csak a források tartalmi kivonatát adja meg. Az 1920-as évektől kezdve számtalan sebészeti-szabályzatot jelentettek meg önálló tanulmányként, vagy egy monográfia részeként (lásd például a győriek céhszabályzatát Petznél, a szegediekét Csajkásnál vagy a pestiekét Dóka Klára tanulmányában).³ Néhány céhszabályzat megjelent az *Az Mester Emberek jó rendtartása...* kötetében (2003, 2005) is.⁴ Érdekes forrást jelentenek a kiadott 17-18. századi kéziratos recept- és kézikönyvek, például a Csokonai József hagyatékából fennmaradt receptgyűjtemény (Szlatky 1983, Csejtej 1990). A társadalomtörténet számára jelentős forrásul szolgálnak a végrendeletek, első ilyen jellegű hazai orvostörténeti kötet 2008-ban jelent meg D. Szakács Anita átiratában (D. Szakács 2008).

Disszertációmban ezért elsősorban eddig föl nem dolgozott levéltári forrásokra hagyatkoztam. A Magyar Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltárának Acta Sanitatis és Departamentum Sanitatis állaga képezte kutatásaim egyik bázisát. Az itt található, 1747-től létező, ám csak II. József uralkodásától kezdve általánossá váló országos összeírások, és a sebészek működésével kapcsolatos egyéb iratok feltárásával a korábbiakhoz képest realisabb képet kaphatunk a hazai sebészekről. A Magyar Országos Levéltár Kancelláriai Levéltárában számtalan, eddig nem publikált cégprivilegium megismerése pedig segített abban, hogy a hazai sebészeket normatív szabályrendszerét és annak 18. századi változásait, helyi eltéréseit összehasonlíthassam. Az egyetemi sebészképzést, a hallgatók összetételének változásait a Semmelweis Egyetem Levéltára promóciós- és classificációs

---

³ PETZ 1929. 62-68., CSAJKÁS 1944. 91-95., DÓKA 1984. 153-157.

⁴ Itt például ismételt kiadták Győr város sebészeinek céhszabályzatát, feltehetően nem ismerték Petz monográfiáját.

köteteinek átnézésével vizsgáltam meg, az itt talált hallgatók adatait adatbázisban dolgoztam fel. Budapest Főváros Levéltárában esettanulmányokhoz gyűjtöttem a Budán és Pesten működő egyes sebészek életével, működésével kapcsolatos információkat. A Bécsi Egyetem Levéltárában a korábbi peregrinációs kutatásokat egészítettem ki a Bécsben végzett magyarországi származású sebészek kigyűjtésével. Ez a kutatások szempontjából azért volt releváns, mert számtalan olyan esettel találkoztam, ahol a diák abbahagyta pesti tanulmányait, és kizárólag a pótlására vállalkozott Bécsbe.

A magyarországi szakirodalomban még nem született monografikus feldolgozás az 1848 előtti sebészet és sebészek társadalom- és művelődéstörténetéből. Disszertációmmal ennek a hiánynak a pótlására vállalkozom.

III. A sebészet fejlődése a 18. századtól 1848-ig

3.1. Sebészet Ambroise Parétól az éternarkózig

A kora újkori sebészeti eljárásokat a fennmaradt tárgyi emlékekből (különböző sebészi műszerek), különböző képi ábrázolásokból (metszetek, a gyógyítás folyamatát bemutató festmények), és végül, de nem tolsó sorban a korabeli kéziratok, illetve nyomtatott tankönyvekből, orvosi disszertációkból lehet megismerni. A kéziratok már a 16. században szélesebb körben ismertté váltak, a sebészetnek azonban csak kevés helyet szentelnek. A 16-17. századból ránk maradt meglehetősen csekély számú hazai kéziratban Sztatky Mária szerint a borbély-sebészeti rész magasabb színvonalú, mint a házi orvosi könyvek tartalma.⁵ Az első nyomtatott sebészeti tankönyv, Miskóltzy Ferenc Norr Erhard fordítása, csak 1742-ben jelent meg. Ebben a kiadásban az előző századokhoz hasonlóan még nagy szerepet kaptak a nem természettudományos alapokon nyugvó gyógymódok, így a kalendáriumi napokhoz kötött kezelés.⁶

A 18. század sebészetének kettős arculata van, s az orvosi kutatásokhoz hasonlóan egyfajta "átmeneti" korszakban volt ekkor. Egyrészt a természettudományos ismeretek, az anatómia beépülése az alapvető tudásanyagba mind orvosok, mind sebészek körében, másrészt a korábbi századokból örökölt galénosi-hippokratési alapelvek megmaradása, ugyanakkor fokozatos kiszorulása jellemzi. A felvilágosodás századában tökéletesedtek az Ambroise Paré által kifejlesztett vívmányok,⁷ a hadseregben különösen fontos amputáció

---

⁵ SZLATKY 1983. 403-404. A 16-17. században íródott Balsaráti Vitus János mára már elveszett *Chirurgiája*. Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis*ában nem hangsúlyozza a sebészet szerepét. Pettyéni Borbély Márton – szintén 17. század végi – műve viszont sok utalást tartalmaz a (pápai) sebészeti életéről.

⁶ SZLATKY 1983. 413., RADVÁNSZKY – KESERŐ 1989. 349. Az első nyomtatott kalendárium Magyarországon 1592-ben jelent meg. A kalendáriumi napokhoz kötött kezelések különösen népszerűek voltak a 17. században, de fennmaradtak egészen a 18. századig. Becskereki Váradi Szabó György *Medicusi és borbélyi mesterség* című művében (1698-1700) azt írja, hogy érvágást lehet végezni tavasszal április-májusban az "újságtól számított" 6., 11-13., 15., 17-18., 22-26. és 28. napon is – vagyis elég sűrűn. Ezek szerint az érvágást – mint betegségmegelőző kezelést – az év bizonyos hónapjaiban részesítették előnyben, de abban a hónapban szinte bármelyik nap el lehetett végezni.

⁷ VÉRTES 1973. 237. Parénál nem csak az amputáció során addig használt forró olaj elhagyása jelentős, hanem hangoztatta: a beteg számára nem mindegy, műtéje után milyen heg marad, ő találta fel a "száraz varratot".

egyre kevesebb áldozat árán tudták elvégezni, kevesebb kauterizáció, seblekötés és kapcsok megjelenése, kevesebb kötőscsere, trokér a fulladás ellen stb.⁸ A sebészek részt vettek a problémás szüléseknél és a század második felében megjelent a "férfi-bába", vagy más néven accoucheur, he/she-midwife, sebész-szülész.⁹ Ugyanakkor néhány kezelésmód indokolatlanul túlzott népszerűsége miatt szert (mint például az érvágás, trepanáció).¹⁰

A sebészek munkája jóval gyakorlatiasabb volt az elsősorban elméleti ismeretekkel rendelkező orvosokénál, s a betegekkel való közvetlen kontaktus sokszor életmentő felismerésekhez vezette őket. Elég csak megemlíteni a skorbut elleni "gyógyszer" felfedezőjét, a tengerészhajókon sebési feladatokat ellátó James Lindet, aki fontosnak tartotta a betegségek gyógyítása során azok pontos ismeretét: *"Valóban nem valószínű, hogy a skorbut ellenszerét valaha is felfedezhetnék preconcepciók alapján vagy olyan elmélkedő által, aki soha nem látta a betegséget, vagy látta, de csak kevés esetben"*.¹¹

A 18. századi sebésznek sokféle feladatot kellett ellátnia. Nem csak a beteg kezelésével kellett foglalkoznia, a század első két harmadában még saját maga keverte össze a betegeknek adandó gyógyszereket. Ezért kellett a céhekben a mesterjelöltnek a remeket különböző flastromokból, kenőcsökből készítenie. Rác Sámuel szerint a sebészet a *"külső nyavalyáknak gyógyítása"*, ami azonban többet foglalt magában, mint a külsőleg látható elváltozások kezelését.¹² A sebészet és a borbélyság összefonódásának oka az volt, hogy ugyanazok az eszközök kellettek mindkét mesterséghez.¹³ 1786-ban a Helytartótanácshoz érkezett jelentésekből kitűnik, hogy ezek elég drágák voltak, s egy jó sebésznek minimum húsz különböző műszerrel kellett rendelkeznie.¹⁴ Az alábbiakban a korszak jellemző sebési eljárásait ismertetjük.

A sebészet, miután a középkorban elszakadt a hagyományos orvoslástól, kézműves mesterséggé vált, melynek fejlődését elősegítette az empiria. A legjobb lehetőség tapasztalat szerzésére a *harcmezőn* adódott, különösen, hogy a tűzfegyverek használatával az itt szerzett sebek is súlyosabbá váltak a korábbi, szűrt sebekhez képest. Ezen időszak egyik legnagyobb tévedése a lőtt sebek forró olajjal történő kezelése volt, melynek káros voltára véletlenül jött rá Ambroise Paré (1510-1590).¹⁵

---

⁸ Az érlekötés meggátolta, hogy a sebesült elvérezzen. Jean Louis Petit érfogója (1718) lehetővé tette a térdén felüli csonkolást is a beteg elvézése nélkül. Lásd BIRTALAN 1988. 22., GRELL 2004. 268.

⁹ PORTER 2003. 138. Magyarországon II. József teszi kötelezővé a sebészeknek az egyetemi szülész-vizsgát

¹⁰ BIRTALAN 1988. 22-23.

¹¹ Lind eredményeit ki is adta, *Treaty on Scurvy* címmel 1753-ban. Módszere hatékonyságának eredményeképpen James Cook 1770-es földközi útján csupán egy tengerész halt meg skorbutban. (Összehasonlításképpen: Anson ugyanilyen jellegű útján 1740-1744-ben a legénység felének, 997 embernek a halálát okozta a skorbut. LANE, 2001. 170-171. és ELMER 2004. 276-278.

¹² RÁCZ, 1794. I. 233. és PLENCK 1782. 92. Utóbbit Rác fordította és sokmindent szó szerint átvett a saját könyvébe is belőle.

¹³ PORTER, 2003.134.

¹⁴ MOL C 66 F. 32. 1785/6. A Jász-Kun kerületek jelentésében részletesen leírják a kerületi orvosok felszerelését.

¹⁵ Ez a 15. század közepi Battista da Rapallo kömetező fia, Giovanni Vigo pápai orvos írásának félreértelmezése miatt terjedt el (úgy gondolták, a lövéssel testbe kerülő por és ólom mérgezi a szervezetet).

A harmincéves háborút követően Franciaországban és Poroszországban felismerték, hogy a hadsereg emberállományának fenntartásában milyen fontos szerepet játszanak a sebészek. Nem csak a csatatéren szerzett sebek számítottak, hiszen a legtöbbször csata után, az azt követő fertőzésekbe haltak bele.¹⁶

A modern katonaorvoslás nagy alakja Napóleon orvosa, Jean Dominique-Larrey (1766-1842).¹⁷ Számtalan újítást vezetett be a csatatéren. Észak-Amerikában látta és vette át az ötletet, hogy a sérült katona lábát, a fertőzések elkerülése végett egyből amputálják, és a gyors csonkolást olyan tökélyre fejlesztette, hogy Borogyinónál állítólag egy éjjel 200 ilyen műtétet hajtott végre („24 óra”-elv: ennyi idő alatt vigyék el a harcterről és lássák is el a sebfertőzéseket megelőzendő).¹⁸ Szintén ő volt az első, aki csata közben kiment a harcmezőre elszállítani a sebesülteket, hogy azok mielőbb megfelelő ellátásban részesüljenek. Ezzel még az ellenséges erők szemében is csodálatot vívott ki.

A sebészet fejlődésében nagy szerepe volt az *anatómiai* ismeretek pontosabbá válásának. Maga Paré is boncolt kíváncsiságból, hogy megtudja, miért haltak meg katonái, de a reneszánsz művészek is így mélyítették ismereteiket az emberi test felépítéséről.¹⁹ Az anatómia úttörői Andreas Vesalius (1514-1564) 1543-as *De humani corporis fabrica* című művével, valamint William Harvey (1578-1658) a vérkeringés felfedezésével (1616, de csak 1628-ban hozta nyilvánosságra az *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis* című munkájában).²⁰

A 18. században jelentek meg német területen az első olyan gyógyítók, akik orvosdoktori végzettségük mellett nem tartották lealacsonyítónak a saját kézzel végzett operációkat. Az ilyen anatómus-sebész-orvosok tapasztalatai hozzájárultak a hagyományos humorálpatológia meghaladásához. Giovanni Battista Morgagni (1682-1771) például boncolásai során rájött, hogy bizonyos betegségeknek szervi elváltozás az oka. Lorenz Heister (1683-1758), altdorfi anatómus és sebészet professzor a spanyol örökösödési háborúban nagy sebészeti gyakorlatra tett szert. Professzorként orvostanhallgatóit is bízta a sebészeti módszerek elsajátítására.²¹ Tankönyve még a 19. század első felében is a sebészek bibliájának számított.

Parénál elfogyott egyszer az olaj, helyette tojássárgájával és terpentinnel kente be a sebet, amely másnap jobb állapotban volt, mint a többi. SCHWABE 1986. 80., 88.

¹⁶ Hasi- és fejsérülésekkel nemigen tudtak mit kezdeni, ezért ezek általában halálosak voltak. A végtagból kiszedett idegen testek is könnyen végzetessé válhattak, ugyanis a golyófogóval sokszor megsértették az idegeket, amelynek következtében vérzés lépett fel. A vérzést étgetéssel kezelték, ami viszont sokszor fertőzésekhez vezetett. SCHWABE 1986. 113-117.

¹⁷ Larrey egy falusi borbély gyermeke volt. Tanárai között volt Pierre Joseph Désault (1744-1795) és Antoine Louis (1723-1792). Művei, mint a *De la santé des troupes de la Grande armée*, *Manuel du Chirurgien d'armée* (1792) évtizedekig alapmunka volt a hadisebészek körében. KRÄUCHI, 1955. 9.

¹⁸ A gyors döntés érdekében leírta, milyen ért, ideget ért sebek esetében kell amputálni a lábat és mikor nem. Ő jött rá Borogyinónál a hideg fájdalomsokkentő hatására is. A Borogyinónál amputáltak 75 %-a felépült. Larrey beszámolója szerint. KRÄUCHI 1955. 19-21., DIEPGEN 1951. 44., WANGSTEEN – WANGSTEEN 1979. 34., SCHWABE 1986. 115-118.

¹⁹ Például Leonardo és Michaelangelo. SCHWABE 1986. 90., 98.

²⁰ Boncolás során fedezte fel például Lorenz Heister 1711-ben, hogy a férégnylvány gyulladást tud okozni. PAPASTAVROU 1973. 132., SCHWABE 1986. 100-108.

²¹ SCHWABE 1986. 121-123.

Miből állt a sebész felszerelése? Heister szerint (1719) egy sebész alapvető eszközei: kis és nagy érvágó (*Lanzette*), egyenes és görbe olló (utóbbi a sipolyokhoz), fogó (lehetőleg ezüst), egyenes és görbe vágókés (*Incisions-Messer*), kétélű kés. Szonda a sebben lévő idegen test eltávolítására (*Sucher, specilium*, végén lapos vagy gömb alakú), egy barázdált acél- vagy ezüstszonda, mellyel nagyobb sebek esetén az ereket, idegeket elkülöníthetik a késsel vagy ollóval (*sonde creuse*) és egy üreges szonda. Egy ezüst spatula a szájban történő operációkhoz, és egy másik kisebb a tapaszok és kenőcsök elkenéséhez. Végül legyen nála egyenes és görbe tű a sebek összevarrásához.²² Ez az alapfelszerelés alig változott a század végéig, mindössze a felcsereknél más műszerek tartoztak az alapvető eszközökhöz.

Az első magyar nyelvű sebészeti tankönyv szerzőjénél, Miskóltzy Ferencnél (vagyis az általa lefordított Norr Erhardnál, azaz a 17. század végétől) a tábori láda műszerei – a flastromokat és kenőcsöket nem számítva – csontmetező fűrész (*trepán*) és a trepanáció egyéb eszközei, húsmetsző kés, égetéshez gombos vasak, nagy lapos fogó, harapófogó, zsinórhúzó tű, szájhoz való sráf, foghúzó, „pelikán, kecskeláb”, fecskendő, nyelvemelő, golyóbishúzó kanál, flastromkenő spatula, olló, klistélyhez fecskendő és cséve, mérték, serpenyők, mozsárok, flastromfőző edényke vagy patella, és ún. „szakállvető edényke”. A láda fedelében kellett tartani a súlyos sebhez való füveket, melyek a fej lövéséhez és szúrásához valók, szájhoz és száj sérelméhez való füveket, hólyagokat, elmetzéshez való deszkát és ruhákat a sebek bekötésére. A polgári sebész eszközeit Norr és Miskóltzy 4 részre bontotta sürgősség szempontjából: 1. olló, tetemszedő, spott, lékmérő, tolóvas, általhúzó tű, akasztáló cséve, különböző tűk, borotva, lancette, érvágó vas, kis reszelő, flastrom és kenőcs, tépet, vérelállító szerszám; 2., a törött koponyához: trepán, elevatorium, separatorium, hegyes fogó és reszelő; 3.: nyelvemelő és szájhoz való sráf, fecskendő, torokhoz való drót, kanál, fogvonók, pelikán, kecskeláb, fogó, lyukasztó, hosszú zsinór, tű, fecskendő, cséve, golyóvonók, sráf, tűkőr, lapos fogó, kések, csontfűrész 2 lapos vassal, sütővasak; 4.: ficamokhoz vagy csonttöréshez sráfos instrumentum, zsindelelyből deszkácskák, pléh vagy papiros a csontok bekötéséhez, ládácska, amibe a törött lábszárat tudják tenni, zsindelely, vánkások, fáslik.²³

Brambillánál (1781) a kések (*bistourie*) a könnyebb szállítás érdekében bicskaszerűek, a tűknél ekkor már előírják a külön tasakban (*canon*) történő tárolását. A szerszámokat egyébként vagy ládában, vagy összetekkerhető – és így akár kis helyen is elférő – bőrben őrizték. Brambilla szerint szükséges volt egy-egy egyenes és görbe, tompavégű olló. A spatulák és szondák mellett új eszköz egy olyan csavar (*Karpeyschraube*), amellyel a mély sebet könnyebben tisztíthatják meg, illetve egy speciális, két részből összeilleszthető szonda, ami szintén a mély, főleg lött- és szúrt sebek megvizsgálására szolgált.²⁴

²² SACHS 2001. 91-94.

²³ MISKÓLTZY 1742. 361-362. és 429.

²⁴ Brambillánál még egy borotva is alapfelszerelés része volt. SACHS 2001. 95-99. A magyarországi sebészek felszerelésével kapcsolatos példákat lásd a közegészségüggyel foglalkozó fejezetben.

3.2. Tipikus sebészeti eljárások

A mai értelemben vett sebészet lehetőségei azonban meglehetősen szűkösek voltak a 18. században, hiszen az éter- és kloroformnarkózis bevezetéséig a fájdalmak és a szepszis miatt hosszú műtétet nem lehetett végezni. A sebészet fejlődését gátolta továbbá, hogy a 19. század elejéig nem az anatómiai ismeretek segítségével határozták meg a betegségeket és azok kezelési módját, hanem a hippokratészi korpusz és az ún. humorálpatológia²⁵ alapján.

A sebészek munkája sokrétű volt a 18. században. Rácz Sámuel tankönyvében a sebészetet közönséges és különleges részre osztja. Előbbihez tartozott a seb, fekély, daganat, „előésés” (*prolapsus*), szakadás, „éktelenség” (*deformitas*) és a csontbetegségek, különleges részéhez pedig a ma már nem sebészetnek számító, azóta önállósult szemészet, fogászat, nemi- és bőrbetegségek kezelése, törvényszéki orvoslás, bábaság.²⁶

A sebészek elsődleges feladata az érzéstelenítés forradalma előtt a test felszínén található elváltozások, sebek kezelése volt. A humorálpatológia idején a vér a négy alapelem közül a „meleg és nedves” kategóriába tartozott, ezért úgy gondolták, azzal ellentétis, „hideg és száraz” szerekkel lehet csillapítani azt. A középkorban a vérző sebre nyomott ujjal és a sebre tett vérzéscsillapító gyógyszerekkel próbálták elállítani a vérzést. Paré már érfogó eszközt fejlesztett ki (*Rabenschnabel*, *Bec de Corbin*), amellyel könnyebben hozzá lehetett férni a sérült erekhez. A végtagsérüléseknél, amputációknál alkalmazott először 1674-ben a francia sebész, Morall egy új érnymót, a *tourniquet*-t (*tornaculum*), amit Jean Louis Petit (1674-1760) tökéletesített. Nyomaszok helyett először egy newcastle-i seborvos, Hallowell varrt össze 1759-ben sérült eret (egy rosszul kivitelezett érvágás során megsértette az artériát, azt varrta össze).²⁷

A vérzéscsillapítás különösen az *amputációknál* volt fontos. A csatatereken szerzett sérülések nagy része a korabeli viszonyok között gyógyíthatatlannak számított és rövid idő alatt tenni kellett valamit az elvérzést vagy az elfertőződést megakadályozandó, így a végtagesonkolás mellett más alternatíva nem kínálkozott ilyen esetekben.²⁸ A 16. században igyekeztek egy mozdulattal elvégezni az egész műveletet, mégpedig vagy fűrészsel, vagy egy ívelt késsel. A 17. század végétől alkalmazták az amputációnál a *tourniquet*-t, míg a 18.

---

²⁵ A humorálpatológia alapja a négy „testnedv” (vér, nyák, sárga epe és fekete epe) megfigyelése volt. A betegség okát ezen nedvek egyensúlyának felborulásában látták, és az orvos feladata ennek az egyensúlyi állapotnak a visszaállítása volt. A nedvek megfigyelhetők a négy alapelemnek és azok tulajdonságainak, illetve egyéb dolgoknak: 1. tűz – sárga epe – máj – meleg és száraz; 2. víz – nyák – agy – hideg és nedves; 3. levegő – vér – szív – meleg és nedves; 4. föld – fekete epe – lép – hideg és száraz. SACHS 2000. 138-139., BYNUM 2010. 20-26.

²⁶ PLENCK 1782. 92. Eszközeit tekintve: „*Borbély-munkának az a' munka nevezetik, mellyel vagy kéz, vagy eszköz által valami külső nyavalya meg-gyógyittatik. Osztatik kézi, és eszközös munkára: Amaz kézzel, és eszközzel vitetődik véghez.*” RÁCS I. 1794. 233., 343.

²⁷ SACHS 2000. 3-7.

²⁸ A fejet és a törzset ért sebekkel általában nem tudtak mit kezdeni, kivételes esetben az előbbinél trepanáltak, utóbbinál bekötötték azt a benne lévő idegen test kivétele nélkül, de műteni általában nem műtötték. Így például Matthäus Gottfried Purmann (1649-1711) Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem felcsereként több ilyen sebesülést ellátott. MANNINGER é.n. 45. és BERNSTEIN 1786. I. 99. SCHWABE 1986. 116-117., SACHS 2000. 162-163.

században az amputációnak több variációja fejlődött ki. Az egyidejű vágás ugyanis gyors volt, de utána a csontot nehezebben lehetett befedni a bőrrel. Ezért két fázisa lett a műveletnek: először a bőrt és a lágyrészeket távolították el, majd második lépésben elvágták a csontot. Ezt ajánlotta Jean-Louis Petit is. Az amputációhoz általában három ember kellett: egy, aki vágott, és kettő, aki lefogta a beteget.²⁹

A sebek között hatásuk alapján megkülönböztettek tisztákat (felületi), "*egybefoglaltattak*"-at (vagyis amik mélyebbek voltak: nem csak a bőr felületét érték, hanem fontosabb ereket) és halálos sebeket.³⁰ A 18. század nagyhatású sebésze, Lorenz Heister (1683-1758) egyszerűen csak gyógyítható és halálos (*sanabilia an lethalia*) sebeknek nevezi őket, a halálosakat azonban ugyanúgy különbözteti meg, mint a többiek.³¹

A halálos sebeket szintén három csoportra osztották: lehetett 1. Elkerülhetetlenül halálos: nagyagy, kisagy, gerincvelő, szív... sebei; 2. "*magukban halálos*" (magyarra fordítása a *per se, sua natura lethalia vulnera* kifejezésnek) és 3. "*történetből*" halálos (*per accidens lethalia vulnera*): ezek csak akkor okoznak halált, ha a sebész valami nagy hibát követ el a seb kezelése folytán.³² A Boerhaavéra támaszkodó Benjamin Gooch szerint sokszor a nagy mennyiségű vér látványától ijedenek meg a sebészek és tartják halálosnak azt a sebet, amin még lehetne segíteni; így Gooch az artériás sebek esetén (igen helyesen) meg van győződve arról, hogy az ér lezserítésével meg lehet menteni a beteget.³³

Megkülönböztették a sebeket az alakjuk és az alapján, hogy mi okozta: lehetett vágott (*scissa*), törött (*contusa*), szúrt (*puncta*), lött (*sclopetaria*) és mérges (*venenata*). Lött seb kezelésénél először meg kellett nézni, hogy áthaladt-e a golyó a végtagon vagy benne maradt. Utóbbi esetben először ki kellett tágitani a sebet ujjal, horoggal vagy kanálforma eszközzel (esetleg metszéssel), és a golyó kiszedése után láttak neki a seb megtisztításának.³⁴ Mérges seb kigyótól vagy veszett kutyától származhatott. A veszettség ismertetőjelei: ha a kutya bizonyosan veszett volt vagy ha az illető pár hét (!) múlva irtózni kezd a víztől. Kigyómarás jelei ájulás, sárgaság, a sebes tag megdagadása. Rácz Sámuel ebben az esetben köpölyözést, a vér kiszívását és kőrisbogár-port javasol³⁵ – egyébként a kőrisbogár veszettség elleni használatáról csak magyar forrásokban lehet olvasni.³⁶

²⁹ SACHS 2000. 40-47.

³⁰ GOOCH 1767. I. 67.

³¹ HEISTERUS 1739. 45. A halálos sebek három csoportjának neve nála: *prorsus insanabilia* (egyszerűen halálos), *per se/ sua natura lethalia*, *per accidens sive per errorem lethalia* (49.)

³² RÁCZ 1794. I. 234-235.

³³ GOOCH 1767. I. 78., 119. és 161-162. és ugyanez Miskóltztnál a vér megállításának második módja: "...A' kézzel-való összeszorítással, még az vér ösze-sűrűsödik és megáll..." MISKÓLTZY 1742. 140.

³⁴ Plenck szerint ezek után elő kell segíteni a seb „*evesedését*”, azaz gennyesedését. PLENCK 1782. 95., RÁCZ 1794. I. 238.

³⁵ GOOCH 1767. 237-239.

³⁶ 1844-ben például Tormay (Krenmüller) Károly, Tolna vármegye rendes főorvosa tájékoztat egy Timár Mihály nevű nagydorogi lakosról, aki néhány településtől meg rendszeres fizetést is kap azért, hogy kőrisbogár-port adjon veszettség ellen. Tormay szerint ezek a kuruzslók gyakran összebeszélnek a helyi pásztorokkal, akik időnként elterjesztik a nép között, hogy veszett kutyát láttak a gulyában vagy a nyájban, mire a „veszett orvos” jó pénzen odaadja nekik a kőrisbogár-port, végül a pásztorokkal osztognak a nyereségen. TORMAY KÁROLY: Adalék t. Tolna megye orvos-statisztikájához. In: *Magyar Orvos-Sebész s Természettudományi Évkönyvek*. I. évf. II. kötet 10. füzet (1844. október) 195. A hatóság legegyszerűbb megoldása veszettség gyanúja esetén a környék összes kóbor kutyájának lelövése volt, mint például

Veszetség elleni népi gyógyszerként használták még a 20. század első felében is, főleg az Alföldön.

Az „életérdaganat” vérzését összehúzó szerekkel (például erős pálinkával), száraztépéssel, grádicsonként rakott rongyokkal, keserű cserfataplóval, rágott itató papirossal, kis tourniquet-tel (Rácznál *turnikét*) végzett nyomással vagy tüvel, cérnával teendő kötéssel, esetleg tüzes vassal megégetéssel állították meg. Az eret csak akkor lehetett elnyomni, ha alatta csont volt, de Rácza a kötetést tartotta legjobb megoldásnak.³⁷

Stephanus Avnerus és Heister a sebek mélységén kívül még megkülönbözteti a sebeket alakjuk alapján: lehet szűk, széles, egyenes, ferde, öblös... és ez szerinte kapcsolatban áll a seb veszélyességével.³⁸

Fontosnak tartják a sebek kitisztítását, mert ezzel megakadályozhatják annak elfertőződését és súlyosabb betegségek kialakulását. Vagyis az antiszeptisz megjelenik a sebek kezelésében (bár nem válik általánossá a 18. században) – ebben különösen nagy szerepe volt Nagy Frigyes porosz király tábori sebészének, Johann Ulrich Bilguernek (1720-1796).³⁹

A legnépszerűbb, s ezért legjövödelmezőbb, már-már univerzálisnak tekintett gyógymód az *érvágás* (*venae sectio*, *phlebotome*, *Aderlaß*) volt. Már az egyiptomi papiiruszokban is említik, a hippokratészi korpuszban láz és fájdalom esetén javasolják alkalmazását, a középkorban a salernói iskolából terjedt el újra Európában.⁴⁰ A 18. században számtalan orvosi disszertáció keletkezett az érvágás hasznosságáról s annak védelmében, mivel már ekkor egyes doktorok az egészségre károsnak tartották azt, legalábbis gyakoribb alkalmazás esetén. Miskóltzynál szinte ódát olvashatunk róla: jó vérbőség esetén, a *"heves vért hűsíti, a nyughatatlan vér futását elveszti* (például állal az orrvérzés), *könnyíti az elmét és jó gondolatokat hoz"*, a látást és hallást élesíti, jó az emésztésre, az ember életét meghosszabbítja, de hozzáteszi, hogy csak abban az esetben, *"ha az ér alkalmas időben vágattatik"*.⁴¹ Raymann Sámuel tanúsága szerint teljességgel elutasította az érvágást Valentinus, Helmont, Blancard, Overkamp, de szerinte ez csak üres szónoklat, s a diéta és a testedzés – amit ők ajánlanak helyette –, valamint maga a természet nem tud érvágás nélkül meggyógyítani bizonyos betegségeket, például a plethora commotát.⁴² Másrészt szerinte az érvágásnak mind hasznossága, mind szükségessége bizonyított (*probata utilitate & necessitate*).⁴³ Az orvosi vélemények megoszlását mutatja,

---

Sopronban, 1846-ban. Ha kórházban halt meg veszetségben az illető, ruháit és bűtorait el kellett égetni, a szobát meg alaposan kitisztítani utána (a temesvári polgári kórház 1847-es szabályzata). MOL C 66 1847 F. 19. pos. 34. és 36.

³⁷ RÁCZ 1794. I. 242-243.

³⁸ AVNERUS 1712. 7., HEISTERUS 1739. 45. Heister a sebek alakját az azt okozó eszközzel hozza kapcsolatba.

³⁹ MANNINGER é.n. 45.

⁴⁰ WANGSTEEN – WANGSTEEN 1979. 246-248.

⁴¹ MISKÓLTZY 1742. 345.

⁴² A *plethora* megnevezés Hippokratésra megy vissza.

⁴³ RAYMANN 1738. 26-28. és 43., HUSZTY 1777. 4. Huszty Theophil szerint egyesek teljességgel elutasítják, míg mások minden reményüket ebbe vetik, majd Hoffmannat idézi, aki szerint attól, hogy még nem használunk egy gyógyszert, attól az még lehet hasznos, vagyis kiáll az érvágás mellett, csak az a kérdéses, mikor szükséges elvégezni azt.

hogy bár az erről szóló 18. századi disszertációk nagy része érvágást tanácsol az epilepsziásoknál, Paulus Barbette már 1688-ban nem mindig alkalmaz érvágást náluk s felsorol helyette más gyógymódokat is, többek között – a szintén népszerű purgáláson kívül – egy epilepsziaellenes port is, amit egy Podchoscinski nevű doktor készített.⁴⁴ Magyarországon szintén voltak ellenvélemények már a 18. század elején az érvágással kapcsolatban. Pettyéni Borbély Márton könyvében azt olvassuk, hogy gyakran nem jó eret vágni, mert a vér „complexiója” így megváltozik.⁴⁵ Plencknél és Rácznál az érvágás ellenjavallt, ha a betegnek kevés a vére, Johann Hunczovskynál ha a beteg ideggyenge vagy gennyesedik, vagy teste teljesen ernyed.⁴⁶ A „mindig, mindenre jó érvágás” hasznosságáról elterjedt tévhitet azonban nehezen lehetett kiirtani nem csak a gyógyítók, de még a laikusok szemében is. A túlzott érvágás okozta George Washington halálát, és még a 19. század közepén is találkozunk olyan esetekkel, amelyben az érvágást tekintették volna életmentő beavatkozásnak.⁴⁷

Az érvágás általános alkalmazásának ellenzése valószínűleg a túlzásba vitt és rosszul végzett kezeléstől való megcsömörlés lehetett.⁴⁸ Rácz Sámuel jegyzi meg a különböző skarlátos megbetegedések leírásánál, nagy gondot fordítva arra, hogy több orvos eredményét és módszereit is megemlítsé, hogy *scarlatina inflammata* esetén Plencz eret vág, ám Navier ezt csak akkor teszi meg, ha súlyos állapotban van a páciense, a gyerekeknél azonban, ha kell, inkább piócákat használ, míg Withering egyiket sem, ő inkább gargalizálót adott a betegnek.⁴⁹ Szintén Rácz Sámuel írja le *A' borbélyi tanításoknak* az első darabjában

⁴⁴ BARBETTE 1688. 18., 25. és 28.

⁴⁵ Érvágásra tiszta és jeles napokat ajánl vagy pestisjárvány idején javasolja annak alkalmazását, könyvében tehát erősen babonás elemek is vannak (Miskoltzyhoz hasonlóan csillagjegyekhez köti az érvágás idejének kiválasztását). Egy 17. századvegi kézirat szerint, ha a három tilalmas napon (Boldogasszony, Szent Simon és Szent András napján) vágnak eret valakin, az illetőnek meg kell halnia. SZLATKY 1983. 193. és 231-232.

⁴⁶ PLENCK 1782. 168., Rácz szerint súlyos gyulladás, „gyullasztó hideglelés” és vérbőség esetén kell alkalmazni. Rácznál, aki Plencz művét magyarra fordította, majd saját sebésztankönyvet adott ki, sok az egyezés Plenckkel. RÁCZ I. 1794. 344., HUNCZOVSKY 1787. 30-31.

⁴⁷ 1838-ban Georgievits Gábor azzal vádolta Schwimmer Móric és Thurn János seb orvosokat, hogy fiuk az ő hanyagságukba halt bele, ugyanis egyikük sem mert eret vágni annak haldokló gyermekén, még egy orvosdoktor és a főszolgabíró utasítására sem. (Ezért engedetlenséggel is vádolták őket, noha az elsőnél megjegyezték, hogy két óra múlva mégis rászánta magát a kezelés elvégzésére és felkereste a családot – igaz, akkor már késő volt.) Az ügy végül nem csak a sebészek, de az orvosok megintésével is végződött, igaz, menségükre hozzátették, hogy nem csak a sebészek, de még az orvosok sem voltak meggyőződve arról, hogy használt volna az érvágás a fiún. Hertelendy Ignác, Torontál vármegye főispánja jelentése a Helytartótanácsnak (1840. október 29.) MOL C 66 1840 F. 10. pos. 14.

⁴⁸ Ahogy Raymann Sámuel írja: *“Ea scilicet est medicorum infelicitas, ut si in teneriorem male cedat venae sectio in medicum foeda, (ut in proverbio est) statim cudatur, quo sit ut pauci in illis terris famam suam periclitari audeant”*. RAYMANN 1738. 35.

⁴⁹ RÁCZ, 1784. 85-86. és 91., 99. Rácz szerint azért nem vágott eret Withering, mert az „*epés skarlát*”-ot kezelte „*tüzes skarlát*”-ként, ahol viszont az érvágás kifejezetten káros. A skarlát felosztása egyszerű (*simplex*), tüzes (*inflammatoria*), epés (*bilis*) és *scarlatina putrida* ma nem egészen egyértelmű, így a *scarlatina putrida* a tünetek alapján lehet a diphtheria is: hideglelés (vagyis láz), nehézlégzés, a páciens nehezen nyel, s leginkább gyerekek betegedtek meg benne, sőt, Cullen szerint a *scarlatina putrida* a torokgyulladás skarláttal járó fajtája! (uo. 39-42.), sőt Johnstone hánytató és hashajtó szerek helyett ebben az esetben a betegeknek Ipecacuanát adott (uo. 117.), míg az epés skarlát tünetei (torokfájás, a sok apró vörös hólyag, ami fekélylé alakulhat, s hogy sok gyermek halhat meg benne (uo. 21-23.) utalhat bárányhimlőre (varicella), ám ezeket annál nehezebb megállapítani, mivel előfordulhattak átfedések a betegségek közt, így kezelhetne valaki epés skarláttal, más orvos pedig *scarlatina simplex*-szel ugyanazt az embert.

az érvágás menetét. Szerinte bármelyik eret meg lehet vágni: homlok, nyelv, külső nyaki vénát is! Láz, vérbőség (a legtöbbször ezt hozzák fel a venae sectio okaként) és súlyos gyulladás esetén, mégpedig *lántzétekkel* (*Lancette*) vagy *snépese*ekkel. Miskóltzy Ferenc részletesen le is írja gyakorlatilag az összes vénát,⁵⁰ Johann Gottlob Bernstein szerint azonban legjobb a karon, a vena medianán eret vágni, ha pedig nem itt, akkor a karon a vena basilicán vagy a vena cephalicán, míg lábon a vena saphenán; hogy a karon melyiket választják, attól függ, hogy melyikhez férnek hozzá könnyebben.⁵¹

A beteget székre kell ültetni, hogy ne ájuljon el, s csak az eszköz hegyével kell megszúrni az eret, majd a beavatkozás után be kell kötni a sebet. Nagyon fontos, hogy jó helyen szúrják meg, mert ha hibáznak, a seb begyulladhat, evesedhet.⁵² Lorenz Heister (1739) azonban ennél sokkal részletesebben és körültekintőbben írja le az érvágás menetét: Ő az érvágást egészen Hippokratésig és Celsusig vezette vissza, ami szerinte egyfajta bizonyítéka annak, hogy ez egy bevált módszer (*vetustissima atque utilitissima operatio*).⁵³ Szerinte finom és igen éles eszközzel kell végezni az érvágást és figyelemmel, körültekintéssel, mert a vena mellett szorosan vannak az idegek és artéria, amibe ha véletlenül belevágnak, akár halálos is lehet.⁵⁴ Johann Gottlob Bernstein – igaz, évtizedekkel később – már hozzáteszi, hogy előre meg kell becsülni a kibocsátandó vért, mégpedig a beteg állapota alapján, ez hozzávetőlegesen nyolc-tizenegy unciát jelent.⁵⁵ Miskóltzy fordításában is fontosnak tartja leírni az érvágásnál a vénás és artériás seb megkülönböztetését: a "(...) vér ér [vena] mozdulhatatlan, arteria vagy Pulsus ér szüntelen mozog, és ver az élő spiritusoktól & eleven vértől, mely benne vagon; Pulsus ér vére világos, veres, 's nagy erővel kitódul & tántz formán fetskendik. Ha az hús & bőr közt megeredet nehéz meg-állítani, a' vér eret könnyen meg-állhatni (...)"⁵⁶

Az eljárás során Heister szerint minimális fájdalom okozására kell törekedni. Felsorolja a korban használt érvágókat: a francia *Lancette* (*scalpellum chirurgicum*) a legelterjedtebb és legjobb, de emellett elsősorban német területeken használtak másféle eszközöket is, például a *Flietét* (Bajor- és Szászországban), a *Schnäppert* és a *Sagittarium phlebotomumot*, ami onnan kapta a nevét, hogy úgy fűrődik az érbe, mintha egy nyíl lenne. Ám mindezek közül a legjobbnak a *Lancette*-et tartja.⁵⁷ Szerinte is mindenhol lehet eret vágni, de a leggyakoribb a karon. A *scalpellumon* kívül az operációhoz kell egy kétujj

---

⁵⁰ MISKÓLTZY 1742. 344-346. Miskóltzy minden egyes érhez egy-egy testrészt és egy betegséget kapcsol, amelyre kihathat az adott vénának a megvágása, pl. a kisujj Salvatellája a lépre és sárgaságra jó.

⁵¹ BERNSTEIN 1786. VII. 112-115. Miskóltzy Ferenc könyvében mindhárom a váll "véreréből" ered, a vena cephalica tart a könyökig, a basilica a könyök alsó részén található és egyesül a kézfejből érkező medianával, ami elég pontos meghatározás. Lásd MISKÓLTZY 1742. 39.

⁵² RÁCZ 1794. I. 343-345. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Csapó József gyerekbetegségekről szóló könyvében a skarláttal (*Scarlatina febris*, *Skarlát-himlő*) kapcsolatban leír olyan tüneteket, amelyeket RácZ Sámuel a scarlatina putridáról, pl. köhögés, láz, "taknyosság", s hogy jellegzetesen az a gyermekbetegség, amely délelőtt jelentkezik, s a gyerek estére lesz rosszabbul. Lásd CSAPÓ 1794. 130. és RÁCZ 1784. 44.

⁵³ HEISTERUS 1739. 405.

⁵⁴ uo. 405-406.

⁵⁵ BERNSTEIN, 1786. VII. 97. 8-11 uncia kb. 2,4-3,3dl vért jelent. 1 német uncia = kb. 30g, ld. Révai Lexikon XVIII. 624.

⁵⁶ MISKÓLTZY 1742. 349.

⁵⁷ HEISTERUS 1739. 407.

széles pólya, két tapasz, melegvizes spongya, aceton, bor... Valamint két bátor segítő, aki lefogja a beteget a beavatkozás közben, akinek amúgy is széken vagy ágyban kell lennie, nehogy elájuljon a vérvesztéstől. A sebésznek figyelnie kell, mert a pontos célzás végett jól kell látnia a helyet, ahol meg fogja szúrni a vénát, ezért vigyáznia kell, hogy az ingujja és hajfűrtje ne lógjon bele és akadályozza, másrészt két gyertya is kell, hogy tisztábban lásson. Végül, de nem utolsó sorban a sebésznek tudnia kell, mennyi vért veszíthet a beteg, utána minél gyorsabban el kell állítania a vérzést és a sebet gondosan be kell kötöznie.⁵⁸

Funkciói szerint a korban az érvágást három csoportba osztották: A leggyakoribb az *evacatio* volt: ez egyszerűen vérbőségnél a fölösleges vérmennyiség "kiürítését" jelentette a szervezetből, ezzel együtt a vérbőség káros hatásainak kivédését - tehát egyfajta megelőző beavatkozásnak tekinthetjük. Daniel Abraham Hancke szintén a plethorát tartja az érvágás okának.⁵⁹ A vérbőség Raymann Sámuel szerint kétféle lehet: *plethora commota* és *plethora quieta*.⁶⁰ Az utóbbi nem annyira káros. A plethorából szerinte, mivel ekkor lelassul a vérkeringés, a vér besűsösödése fakadhat, amit az érvágás megakadályoz, mivel ilyenkor a vénából kifolyó vér helyet ad az artéria felől érkező friss vérnek, s így felgyorsul a vérkeringés.⁶¹ Mindezek ellenére nem szabad gyors vérvesztésre törekedni, mert az nem biztonságos.⁶² Huszty Zakariás Theophil szerint óvakodni kell attól, hogy mindent a plethorára vezessünk vissza és ebből következőleg mindenkin eret vágjunk.⁶³

Más célt szolgál a *revulsio* típusú érvágás: ezt meghatározott betegségek esetében bizonyos testrészekre kell alkalmazni, mint például az epilepsziás lábán, illetve orrvérzés, köszvény esetén,⁶⁴ míg a *derivatio* Raymann meghatározása szerint a vér "lendületét" (*impetus sanguinis*) a gyenge, gyulladt testrészről az erősebb szomszédjára tereli át. Azonban az utóbbi kettő eljárást többen tagadták.⁶⁵ Ha jól végzik az érvágást, akkor szerintük az artéria és a szív újból meg tud telni friss vérrrel, és először az artériában a vér

---

⁵⁸ uo. 407-408.

⁵⁹ HANCKE 1730. 9. Hancke a vér működését kapcsolatba hozza az emésztéssel: mivel hideg éghajlaton az embereknek "háromszor annyit" kell enniük, hogy úgy jóllakjanak, mint egy déli, s mivel sok meleg ételt esznek, ezért náluk a plethora gyakrabban fordul elő, tehát náluk gyakrabban kell eret vágni (uo. 9-13., 21.). Szerinte az érvágás inkább megelőző, mint gyógyító eljárás (uo. 23.), végül mégis az utóbbról próbál meggyőzni, igaz, a leírt betegségek egy részét a phlebotomiából vezeti le (uo. 23-24.), s gyógyító hatásáról tanúszkodó példákat igyekszik felsorakoztatni, ám nem mindegyik bizonyítja az érvágás hasznát, egy idős nő esetében például, akinek nem tudták pontosan meghatározni a baját, nem segített. (uo. 28-29.)

⁶⁰ RAYMANN 1738. 3., 4., 8. és 12.

⁶¹ uo. 4., 9. és 15.

⁶² uo. 18.: Az érvágás ott a legbiztonságosabb, "*per quas fit, ut sanguis & minima celeritate & exigua quantitate influat in partem affectam*"

⁶³ "...ad praecavendum venae sectionis in acutis abusum, multum interest practicis notare: longe abesse, ut in omnibus plethoram qualemcumque, aut spissitudinem inflammatoriam supponamus; cum febres dentur, quas putrida humorum dissolutio comitatur, itemque a corrupta ad praecordia haerente materia ortae, quales sunt: putrida, biliosa, & peculiaris epidemici generis febres; in quibus etsi non semper contra indicata sit venae sectio saepius tamen locum non habet, quod ex pulsu, & caeteris symptomatibus metiri oportet." HUSZTY 1777. 15-16.

⁶⁴ KRAEGELIUS 1729. 1. és 46.

⁶⁵ RAYMANN 1738. 13-14. és 3.

gyorsabb mozgásával, vagyis lényegében a vérnyomás emelkedésével jár.⁶⁶ Kraegelius megállapítása szerint az érvágás összes hatása levezethető a vérmennyiség csökkenéséből.⁶⁷

Betegség esetén legjobb az első napokban eret vágni, később részben azért nem lehet, mert a páciensek egyszerűen tiltakoznak ellene, vagy a körülmények nem engedik azt.⁶⁸

Az érvágással kapcsolatban több babonás hiedelem is kialakult. Heister is az éjszakai érvágás mellett foglalt állást, s ugyanígy Raymann Sámuel is fontosnak tartotta az operáció időpontját: szerinte a legjobb alkalom éjfélkor vagy legalábbis éjfél környékén adódik, fogyó hold mellett, mert a hold a testnedvek úrnője (*humorum domina*), s a legtökéletesebb, ha ezeken kívül a műtétet februárban vagy októberben hajtják végre, ahogy azt már Hippokratés is előírta a szerző szerint.⁶⁹ D.A. Hancckénál a napéjegyenlőség a legalkalmasabb időpont az érvágásra.⁷⁰ Miskóltzy Ferenc (illetve Norr Erhard) szerint akkor jó az érvágás, ha a Hold a Kos, "Mérték" (Mérleg), Nyilas, Vizöntő, Rák vagy Halak jegyében jár.⁷¹ Részben babonán, részben megfigyelésen alapuló elemek vannak Miskóltzynál a megvágott érnél a vér színének értékelésében: ha sűrű a vér, a mell beteg, ha kék, a lép szenved, ha sárga, a máj, ha kemény és fekete, az ember nagy félelemben volt (...) ⁷²

Szintén népszerű gyógymód volt a *purgálás*, bár erről jóval kevesebb disszertáció született, mint az érvágásról: hashajtás, hánytatás, ami során a beteg "megtisztul" a betegségektől. Ám gyakran többet ártott, mint használt: kimerítette a legyengült szervezetet, s ezt már a kortársak közül is többen észrevették. Rác Sámuel a "tüzes skarlát"-tal kapcsolatban írja, hogy Sauvages egy ilyen járvány alkalmával hashajtó majd hánytató szereket adott a betegeknek, akiknek nagy része aztán ebbe bele is halt,⁷³ bár a scarlatina biliosánál és putridánál azután minél korábbi hánytatást, illetve érvágást, hánytatást és hashajtót javasol, ami valószínűleg igen kimerítő lehetett a pácienseknek.⁷⁴

A kora újkorban számtalan ember szenvedett sérvtől vagy epeköltől. Ezt a két betegséget ezért sebészek mellett vándorgyógyítók, sérvmetszők (*herniotomus*) és kömetszők (*lithotomus*, összefoglaló nevükön *Schnittärzte*) is kezelték, például a híres

---

⁶⁶ KRAEGLIUS 1729. 9. és 13. Kraegelius szerint a vér lehet jó vagy rossz. Az utóbbi lehet vérbőség esetén vagy ha beteg az illető.

⁶⁷ KRAEGLIUS 1729. 47.

⁶⁸ HUSZTY 1777. 6. Huszty az érvágás többszöri megismétlése mellett foglalt állást, a betegség első napjaiban végzett érvágásról Celsus és Hoffmann véleményét veszi át. "*Certum quidem est, ut plurimum primis quattuor diebus cum optimu successu detrahi sanguinem; verum, quartum plerumque diem impedimenta in acute decumbentibus incipiant phlebotomen ventantia: debilitas (!) aegri, pauca admodum fluidus cruor, cuius maxima pars in vasis minimis iam inspissata haeret...*" Uo. 10-11.

⁶⁹ RAYMANN 1738. 38-39.

⁷⁰ HANCKE 1730. 25-26.

⁷¹ MISKÓLTZY 1742. 347.

⁷² uo. 353. Miskóltzy elég komolyan foglalkozik az asztrológiával, mert szerinte (illetve Norr Erhard szerint) a csillagok befolyásolhatják az ember egészségét: a Bak csillagkép így a térdre van hatással (uo. 76.). Minden egyes csillagnak valamilyen alaptulajdonságot adtak, például a Venus hideg és nedves, ami azért fontos, mert szerinte a négy alapelem egyensúlya határozza meg az egészséget. Ebben ókori előzményekre megy vissza. Uo. 77-79.

⁷³ RÁCZ 1784. 89.

⁷⁴ uo. 99. és 102.

Johann Andreas Eisenbart (1661/3 körül - 1727).⁷⁵ Az érzéstelenítés és az antiszepszis előtt az amputációhoz hasonlóan ezekben az esetekben is gyors beavatkozásra volt szükség. A *kömetzés* az ókor óta létező, gyors (1-5 perces) beavatkozás volt, sikeressége azonban nagyban függött az operáló személyétől: A *lithotomia* olyan vándorgyógyítókhoz fűződött, hasonlóan a szemészekhez és a foghúzókhöz, akik szintén vándorolva, különböző vásárokon szereztek hírnevet maguknak.⁷⁶ Az eljárás (*apparatus maior, grand Appareil, grosse Serrement*) során a hólyagba vezetett katéter segítségével találták meg az operálandó részt, és a követ igyekeztek az epevezeték és egyéb szervek megsértése nélkül eltávolítani.⁷⁷ A 18. század elején Frére Jacques (1651-1719) francia kömetző és Johann Jakob Rau (1668-1719) leideni professzor dolgozta ki az oldalirányú, gát felőli metszést (*Seitenschnitt, taille laterale*), mellyel a beavatkozás gyorsabbá és biztonságosabbá vált, módszerét mások is átvették, és az addigi 20%-os lethalitást 6%-ra szorították vissza.⁷⁸ A kömetzés kiváltására több kísérlet történt, végül Jean Civiale (1792-1867) kidolgozott egy húgycsővön keresztül bevezetendő eszközt a kő szétmorzsolására, a *trilabe*-ot, ami 1824-től kiszorította a korábbi kömetzés-technikákat.⁷⁹

A *sérvet* a 19. századig kétféleképpen kezelték. Az egyikben kötésekkel és a beteg pihentetésével próbáltak eredményt elérni, mivel fájdalom, hányás, emésztési zavarok esetén ellenjavallották a beavatkozást. A 16. századtól megjelent a műteti megoldás is, incarcerationált sérv esetén is (Rácznál *bezárattott ügyékszakadás* néven szerepel). Mivel a *herniotomia* sokszor eredménytelen és veszélyes volt, általában inkább a kötést favorizálták a műtéttel szemben.⁸⁰

A *trepanáció*, azaz koponyalékelés már évezredes hagyományra tekinthetett vissza a kora újkorban, különösen a felcsereknél volt tanácsos jól ismerni a technikát, koponyasérülések esetén, de használták epilepszia, elmebetegség vagy akár túlzott és nem múló fejfájás, szédülés kezelésére is. A gyakorlatias Paré tökéletesítette ezt a technikát is, például egy körzöszzerű szerkezet (*compas*) kifejlesztésével, aminek fix végét egy átluggatott lemezbe tette, és amellyel így pontosabban ki tudta jelölni a műtendő területet. Girolamo Fabrizio d'Acquapendente (1537 körül-1619) az összes addigi műszert

⁷⁵ SCHWABE 1986. 94., SACHS 2000. 72.

⁷⁶ BARTÓK 1954. 44-50. Habár vásári mutatóványosokként könyvelték el a szemészeket, a források arról tanúskodnak, hogy szükség volt rájuk, és némelyikük elég komoly műtéteket is képes volt sikerrel elvégezni.

⁷⁷ SACHS 2000. 90-91.

⁷⁸ Jacques de Beaulieu (Frére Jacques, 1651-1719) korábban segédként dolgozott egy kömetzőnél, akivel műtét után rendszerint gyorsan el is hagyták a „tett színhelyét”, előre tartván annak negatív következményeitől. Párizsban önállóan kezdett praktizálni, amit addig engedtek neki, amíg műtétjébe bele nem halt egy nemes. Ekkor vidékre költözött és ott folytatta praxisát. SCHWABE 1986. 92-93., BIRTALAN 1988. 22., SACHS 2000. 91-92.

⁷⁹ SCHWABE 1986. 134.

⁸⁰ Rácz előbb érvágást, lágyító füvek fozetéből és olajból készített klistélt, kötést vagy párlást javasolt, műtétet csak akkor, ha az egyéb gyógymód nem használt. Hunczovskynál is több eset szerepel az ellenjavalltnál, mint a javallottaknál. A sérv kezelésére (enyhébb esetekben) voltak kevésbé drasztikus módszerek is a népi gyógyászatban, így a sérvkötés, amely babonás elemekkel még a 19. században is létezett Magyarországon. (Sérvkötést alkalmazott Falloppio is. LISZT 1919. 418. és 459-462.) PLENCK 1782. 184-185., HUNCZOVSKY 1787. 218-220., RÁ CZ 1794. I. 314. NEUBERT – FAUPEL – KATZENMEIER 1973. 139-143., SACHS 2000. 57-73.

használatatlannak minősítette, és saját modellt dolgozott ki vésővel (*scalprum*), fúróval (*terebra*) és trepánnal (*modiolus*). A 18. századra megjelentek a technikával szembeni kritikus hangok: Lorenz Heister (1719) és Johann Juncker (1744) tankönyveiben is veszélyes és lehetőség szerint kerülendő eljárásként szerepelt.⁸¹ Rác és Plenck is csak akkor javasolta, ha más megoldás nem volt lehetséges.⁸²

Ritka, de már ekkor ismert eljárás volt a *tracheotomia* és az *oesophagotomia*.⁸³ Előbbi Plenck és Rác súlyosan gyulladt torokfájás esetén ajánlja a légzés megkönnyítésére. Egy közönséges metszőkés és egy Richter-féle gégemetsző kés kellett hozzá, valamint egy ezüst cső. Rác, miután a beteget székre ültették és világos felé fordították, 3 hüvelyknyi bevágást javasol a nyakon a cső behelyezéséhez. A beteg gyógyulását onnan tudták meg, hogy a csőbe beletették ujjukat és az mégis gond nélkül tudott lélegezni.⁸⁴

A *ficamok* helyzetétele is sebészi munkának számított. Pettyéni Borbély Mártonnál olvashatjuk ennek 17-18. század fordulóján alkalmazott módját. A beteget leültették és vánkosokkal körbevéve vászonkendőkkel székhez rögzítették őt, a kart vállvetőfával támasztották ki, és úgy rakták helyre a kificamodott vállat, majd pár napra kötést tettek rá.⁸⁵ Rác a csontfej kiesésének mértékétől függően a ficamot tökéletesre és tökéletlenre osztja, illetve lehet tiszta vagy összefoglalt. Utóbbi esetben egyéb bajok (seb, gyulladás, törés stb.) is kapcsolódnak hozzá. A csontot mielőbb helyre kell tenni ilyen esetben.⁸⁶

A *himlőoltás* egyformán volt orvos és a sebész feladata. Rác Sámuel könyvében az egészséges, himlőn még át nem esett gyermekek oltásának szükségességéről beszél. Az oltás során egy kis késre jóindulatú himlőből származó gennyesedést vettek, majd a kést a kar külső felén az epidermis alá tették és ott megfordították a kést, hogy a genny ott maradjon. A sebet ebben az esetben nem kötötték be.⁸⁷

A sebészeknek kellett szükség esetén a *császármetszést* is elvégezni. Rác tankönyvének leírása szerint ezt abban az esetben alkalmazták, ha az anya meghalt, de a magzat még élt, vagy a nő medencéje kicsi volt szüléshez, esetleg méhen kívüli terhességről

---

⁸¹ GOOCH 1767. I. 299-309., MISKÓLTZY 1742. 170-172., PLENCK 1782. 174. és RÁCZ 1794. I.352-355., SACHS 2000. 25-35.

⁸² Például ha a koponyában vérzés támad, meghasad a koponya vagy a „csontfene” a koponyán át hat, de ebben az esetben is vigyázni kellett, hol tudják meglékelni a koponyát. Hunczovsky még a fejbe került idegen test eltávolításánál említi. HUNCZOVSKY 1787. 69., RÁCZ 1794. I. 352-354., PLENCK 1782. 174-175.

⁸³ Az első sikeres tracheotomiáról szóló publikáció 1546-ban jelent meg Antonio Brasavala itáliai orvosdoktor tollából. 1799-ben a beteg George Washingtonnál egyik orvosa, Elisha Cullen Dick a tracheotomiát javasolta, de végül nem merték elvégezni azt. Helyette a hagyományos gyógymódot választva négyszer vágta át a Washingtonon (aki maga is jobban bízott ebben a „bevett módszerben”), és aki 1799. december 14-én meg is halt. Tracheotomiára 1825-től mertek inkább vállalkozni, Pierre Bretonneau-nak (1778-1862) köszönhetően. WANGSTEEN – WANGSTEEN 1979. 169-170.

⁸⁴ Oesophagotomiát akkor javasolja Rác, ha valami úgy beszorul a nyelőcsőbe, hogy máshogy nem tudják kiszedni azt. PLENCK 1782. 177., HUNCZOVSKY 1787. 157., RÁCZ 1794. I. 358-359.

⁸⁵ SZLATKY 1983. 197-198.

⁸⁶ Miskoltzy leírásában vállficamnál a beteg karját először jól húzzák ki, utána illeszék vissza a forgóba. Nagytermetű páciens esetén segédeszközöket, például emelőket alkalmaztak. MISKÓLTZY 1742. 284., RÁCZ 1794. I. 326-330.

⁸⁷ RÁCZ 1794. I. 351.

volt szó.⁸⁸ Törvényszéki kötelességük volt a gyanús körülmények között meghaltak boncolása (erőszakos cselekmények áldozatai, vízbefulladtak, úton találtak, öngyilkosság, mérgezés, szabálytalan szülés esetén, vagy ha „*kóborló majom orvosok*” kezelték előtte a beteget).⁸⁹

Érdekességgéppen jegyeznék meg – mivel a mentés intézményesülése előtt a sebészekhez tartozott a balesetek ellátása –, hogy az első kísérletek az újraélesztésre szintén a 17. századtól eredeztethetők, 1667-ben a londoni Hooke már bizonyította egy kutyán a levegő befújásának hasznosságát. 1755-ben John Hunter ugyanerre az eredményre jutott (*Proposals for the Recovery of People apparently Drowned*). Az oxigén felfedezésével egyre többször alkalmazták sikeresen – és nem csak sebészek, de az ismeretterjesztő irodalom révén a laikusok is – tetszhalottak újraélesztésénél a szájból szájba vagy szájból orra történő levegőbefúvást is.⁹⁰

Mellkasi és hasüregi műtétekre az érzéstelenítés és az antiszepszis előtt nem mertek vállalkozni az esetleges súlyos komplikációk miatt, néhány extrém eset mégis ismert.⁹¹ Ilyen például két gyomorműtét 1602-ből és 1635-ből.⁹² 19. század első felében az anatómus látásmód előretörésével megelégnült az érdeklődés a bélrendszer ilyen kezelése iránt: az első bélsipoly-műtétet 1815-ben hajtotta végre Guillaume Dupuytren (1777-1835), az első sikeres bélreszekciót pedig Johann Friedrich Dieffenbach (1792-1847).⁹³

Noha inkább az orvos- és sebészdoktorok foglalkoztak ilyesmivel, említésre méltó, hogy a *plasztikai* sebészet is a 19. század első felében kezdett népszerűvé válni. 1794-ben Angliában már végeztek indiai minták nyomán orrplasztikát. 1816-ban Ferdinand von Graefe először operált nyúlszájat. Utódja, Dieffenbach egy eltorzult arcú fiatal lány sikeres megműtésével alapozta meg hírnevét. A műszerek, az anyagok finomítása (ezüstsál) hozzájárult a műtétek sikeréhez.⁹⁴ Magyarországon Balassa János (1814-1868) volt a plasztikai sebészet, a „*képlő-műtétek*” úttörője.

---

⁸⁸ PLENCK 1782. 186., RÁCZ 1794. I. 369.

⁸⁹ Ügyelni kellett a tetszhalálra, boncolni csak a bomlásnak még nem indult holttestet lehetett. A boncolásnál jelen kellett lennie egy törvényszéki bírónak vagy ülnöknek, egy írónak, egy orvosdoktornak, aki felügyelte a boncolást és ügyelt arra, hogy az írók mindent feljegyezzen, valamint két sebésznek, akik a boncolást ténylegesen végezték. Ha előtte borbély-sebész kezelte a halottat, nem lehetett annak boncnoka. Külsérelmi nyom esetén a sebnél kellett elkezdni a boncolást, ennek hiányában fej – mellkas – hasüreg – nyak – hátgerinc volt a sorrend, „*hogy a 'bűdösség sokáig ne tartson'*”. RÁCZ 1794. II. 3-9.

⁹⁰ L'ALLEMAND 1973 217-219.

⁹¹ Hasműtétet csak életveszély esetén lehetett végezni, hasonló volt a helyzet a laryngotomiánál. GORTVAY 1953. 189.

⁹² 1602-ben Prágában távolított el egy paraszt gyomrából egy lenyelt kést Florian Matthis sebész-mester. Az esetről Jeszenszky János is beszámolt. 1635-ben egy céhlegény másnaposan kése markolatával akarta meghánytatni magát, de – a prágai esethez hasonlóan – véletlenül lenyelte a kést. Königsberg sebésze műtötte meg sikeresen július 9-én. A szennzációs műtétről és a páciensről számtalan ábrázolás keletkezett, Andreas Gryphius még verset is írt róla *Ferream Saeculum in Rusticum Borussum Cultellivorum* címmel. 1848-ig mindössze 10 eset ismert, amikor idegen testet távolítottak el a gyomorból, ebből 8 sikeres volt. SAILER 1973. 44-46., SCHWABE 1986. 94-95., SACHS 2000. 199-202.

⁹³ SACHS 2000. 162-163.

⁹⁴ Dieffenbach tehetsége már 1827-ben megmutatkozott egy orrműtétnél, de kirobbanó sikert 1830-ban ért el az „aranymaszkos lány”, Elvira Tondeau megműtésével. 1839-től kancsalságot is operált. Tehetsége kibontakozásában megakadályozta korai halála. DIEPGEN 1951. 46-47., SCHWABE 1986. 136-138.

A 19. század első felében terjedt el a tüdő és a szív egyszerű, ám annál hasznosabb vizsgálati formája, a kopogtatás (*percussio*) és a hallgatóság (*auscultatio*). Előbbi a grazi Leopold Auenbrugger (1722-1809) nevéhez fűződik, akinek az ötletet ehhez a metódushoz az apja kocsmájának pincéjében boroshordókat kopogtató pincérek adták. Eredményét 1761-ben közölte *Inventum novum* című munkájában, azonban visszhang nélkül maradt. Utóbbi módszert Théophile Laennec (1781-1826) dolgozta ki és publikálta 1819-es *Traté de l' auscultation médiante* című művében. A két metódus elterjesztésében végül nagy szerepe volt a bécsi egyetemi tanár Joseph Skodának (1805-1881).⁹⁵ Magyarországon elsősorban Halász Géza egyetemi segédorvos tett sokat az „új” módszerek megismertetéséért, amelyekről magánórákat tartott, és a Budapesti Királyi Orvosegyesület számtalan ülésén számolt be ezzel elért eredményeiről (az első egyesületi előadást a témáról Jankovich Antal tartotta 1843. február 15-én).⁹⁶

A sebészet napjainkig tartó dinamikus fejlődését az *éztelenítés*nek köszönheti. Már az ókorban különböző szerekkel (ópium, bürök, mandagóra) enyhítették a fájdalmat. A kora újkorban és az újkor hajnalán azonban a gyógyítók, például Alfred Armand Louis Velpeau (1795-1867) francia sebész a kezelés szükségszerű velejárójának tartották a kínokat, miközben az altató, narkotizáló szereket orvosok, sebészek helyett inkább kuruzslók kezdték használni.⁹⁷ 1664-ban Johann Sigismund Elscholtz intravénásan fecskendezett ópiátokat betegeibe amputáció előtt, amit *Chysmatica nova* címmel közölt, azonban visszhangtalan maradt. A hideg helyi éztelenítő hatását is felfedezte már 1661-ben Thomas Bartholinus (*De nivis usu medico*), majd Napóleon sebésze, Larrey az eylau-i csata idején. Néhányan az idegek elszorításával próbálkoztak: Paré (1550), Valverdi (*ligatura fortis*, 1660), Larrey, de komoly, hosszú műtetteket így sem lehetett végrehajtani, az igazi áttörést az inhalációs technikák kidolgozása jelentette.⁹⁸

Az *ézt* (dietyl-éter, vitriol, *aether sulphuricus*, kénégyen) először Raimundus Lullus írta le a 13. században, fájdalomcsillapító hatását már Paracelsus (1493-1541) felfedezte, narkózisra először August Siegmund Frobenius használta 1730-ban.⁹⁹ A 18. század végén terjedt el a Joseph Priestly (1733-1804) által 1772-ben kikísérletezett nevetőgáz vagy kéjgáz

---

⁹⁵ 1839-ben ismerte a módszert (*Abhandlung über Perkussion und Auscultation*). HEHRLEIN 1973. 166.

⁹⁶ Halász az Orvosi Tár hasábjain is reklámozta magát. A hirdetés szerint a körbonctanhoz tartozó módszer üdvös hatással van a gyakorlati orvostanra. Öröit bárki látogathatta. Az anyag alapját a kórházakban és a magánpraxis során felbukkanó mellbetegségek képezték. Az órák hétköznap délután öttől hatig, vasárnap pedig reggel nyolctól tízig tartottak – kívánság esetén máskor is. A hirdetés után a szerkesztők is elégedetten javasoltak a lap olvasóinak a kurzus felkeresését. A szöveg megjelenésekor már száz orvos és medikus végezte el eme két egyszerű, ám annál hasznosabb technika megismertetését célzó tanfolyamot. *Orvosi Tár*, 1844. május 19., Harmadik folyamatt, Ötödik kötet, 21. szám, 335–336., A Budapesti kir. Orvosegyesület 1843. február 15-i ülésének jegyzőkönyve. *Orvosi Tár* 1843. március 19. 265–269. és pl. A Budapesti kir. Orvosegyesület 1843. február 28-i ülésének jegyzőkönyve. *Orvosi Tár* 1843. április 2. 313–316., A Budapesti kir. Orvosegyesület 1843. március 31-i ülésének jegyzőkönyve. *Orvosi Tár* 1843. április 30. 409–412.

⁹⁷ DIEPGEN 1951. 169., ORTH – KIS 1970. 1-4. A szülésnél például kifejezetten rossz szemmel nézték az erre irányuló törekvéseket, hiszen Éva is fájdalommal szült.

⁹⁸ ORTH – KIS 1970. 14-18.

⁹⁹ ORTH – KIS 1970. 5-9., SCHWABE 1986. 141-142.

(dinitrogén-oxid, *laughing gas*, *Lachgas*).¹⁰⁰ Az éter jelentőségét Crawford Williamson Long (1815-1878) ismerte fel 1842 körül. A nevetőgáz ilyen jellegű hatásait Horace Wells (1815-1848) amerikai fogász fedezte fel véletlenül egy cirkuszban, ahol egy nevetőgázzal telepumpált férfi leesett előadás közben a padról, de nem érzett fájdalmat.¹⁰¹ Rábeszélte a massachusettsi General Hospital igazgatóját, Collins Warrent (1778-1856) egy nevetőgázzal végzett műtetre, amely eredménytelennek bizonyult (néhány páciens hazudott a fájdalomérzettel kapcsolatban, néhányukra meg nem volt hatással, például alkoholizmusuk miatt). Ennek ellenére két év múlva Warren még egyszer megpróbálta használatát, és 1846. október 16-án sikerrel operált egy állkapocs-daganatot.¹⁰² Wellstől kapta az ötletet Morton is, aki 1846 szeptemberében már egy betegének Párizsban foga kihúzása előtt éter belélegzését javasolta. Ugyanebben az időben az angol Lister éternarkózisban operált. Német nyelvterületen 1847-től használták, ekkor az erlangeni Johann Ferdinand Heyfelder (1798-1869) kezdte meghonosítani. A belélegzés kontrollálására már William Morton (1819-1868) készített egy inhalációs készüléket, a németek pedig ún. „*Blasenapparat*”-okat alkottak disznó- és marhahólyagból kis csővel és száj-résszel, ami mellett a fulladás elkerülésére még az étergőzt és levegőt keverő „*Ventilapparat*”-ot alkalmaztak.¹⁰³ Magyarországon az első készülékek ehhez hasonlóak voltak: Rakitta Alajos, a Rókus Kórház segédorvosa leírása alapján mindössze egy hólyagból álltak, amihez egy fuvola vastagságú facsövet csatoltak, végüket kanálalakúra képezték ki, hogy a beteg könnyebben szájába tudja venni azt. A csőre applikálhattak egy csapot is, amellyel tetszés szerint szabályozhatták a belélegzendő éter mennyiségét, a hólyaghoz pedig illeszthettek üvegcsövecskét, amellyel levegőt keverhettek az éterhez, „...*de ha jó nagy a hólyag, és egészen föl nem fúvatik, erre szükség nincs*”.¹⁰⁴

Az éter mellett James Young Simpson edinburgh-i szülész (1811-1870) révén 1847-ben megjelent a kloroform is.¹⁰⁵ Még ezen év decemberében Robert Liston (1794-1847) is kipróbálta az új eljárást Nagy-Britanniában. 1847-ben az erlangeni egyetemi tanár, Johann Ferdinand Heyfelder (1798-1869) is már az új módszerrel műtött. A kloroform alkalmazásánál azonban nagyobb arányban léptek fel komplikációk, használata a század végéig megosztotta az orvosi közvéleményt.¹⁰⁶

¹⁰⁰ A gáz belélegzése először nevetési ingert, majd részegséghez hasonló állapotot vált ki. Hatását korán felfedezték és leírták, például Humphrey Davy (1778-1829) már 1800-ban, Henry Hickman, Michael Faraday, de felhívásuk visszhang nélkül maradt. DIEPGEN 1951. 167., ORTH – KIS 1970. 7., KEMPLER 1984. 132., SCHWABE 1986. 143., PORTER 2003. 144. és LYONS – PETRUCELLI II 2003. 527-532.

¹⁰¹ Igaza bizonyítására bódult állapotában kihúzatta saját fogát az asszisztensével. KEMPLER 1984. 134.

¹⁰² A helyi újságok már másnap beszámoltak a szennációs eseményről, szakfolyóiratban először a Boston Medical Journal tudósított róla, 1846. november 18-án. WANGSTEEN – WANGSTEEN 1979. 276.

¹⁰³ ORTH – KIS 1970. 11-12.

¹⁰⁴ RAKITTA ALAJOS: Kénégény alkalmazása sebészi műtéteknél. A pestvárosi Rókus-kórházban. In: *Orvosi Tár*, Harmadik Folyamat, Tizenegyedik kötet, 8. (1847. február 21.) 126-128.

¹⁰⁵ Simpson és kollégái magukon kísérleteztek, több szert (aceton, nitrátok, benzin, jodoform) is kipróbáltak, mire egy liverpooli patikus felhívta figyelmét a kloroformra. Simpson *A new anaesthetic agent, more efficient than sulfuric ether* címmel tette közzé felfedezését. ORTH – KIS 1970. 9-12., SCHWABE 1986. 144-147.

¹⁰⁶ A század végére német nyelvterületen a kloroform, míg az angoloknál inkább az éter terjedt el. DIEPGEN 1951. 168., ORTH – KIS 1970. 12-14.

A fiatalon elhunyt, ám annál tehetségesebb berlini sebész, Friedrich Dieffenbach (1792-1847) az érzéstelenítéssel elért eredmények dacára aggdott, amiért az operációk alatt innentől kezdve háttérbe szorult, megszűnik az orvos és a beteg közötti kommunikáció.¹⁰⁷

Magyarországon viszonylag hamar elkezdtek az éterrel végzett kísérleti műtéteket. A korszak egyetlen orvosi szaklapjában, az Orvosi Tárban már 1847 februárjában megjelentek az első tudósítások a „kénégény” bécsi alkalmazásáról Karsay Lajos mütös tollából.¹⁰⁸ 1847. január 11-én Balassa János, Schöpf-Mérei Ágoston (1804-1858) pedig 1847. február 5-8. között próbálta ki az éternarkózist magán, kollégáin és néhány betegen,¹⁰⁹ február közepén már így műtenek betegeket a Rókus Kórházban.¹¹⁰ Február 27-28-án Cseresnyés Sándor, Veszprém vármegye főorvosa is beszámolt két éternarkózással végzett operációról.¹¹¹ Az új szer tehát pár hónapon belül vidéken is népszerűsége tett szert, és nem csak az orvosok között. A laikusok is kíváncsiak voltak az új csodára, így kezdetben a műtétek egy részét a nagyközönség szeme láttára végezték. Schöpf-Mérei, miután látta, hogy ez a páciensnek és az eljárás sikerének nem mindig tesz jót, kizárta őket az operációkról.¹¹²

Gyors elterjedését jelzi, hogy Stáhly Ignác országos főorvos már 1847. március 7-én kérte a Helytartótanácsot az éter beszerzésének szabályozására (Bajorországban ekkor már királyi rendelet tiltotta az alacsonyabb végzettségű sebészeknek az éterrel végzett műtéteket).¹¹³ A március 9-én kiadott helytartótanácsi rendelet értelmében étert csak gyógyszerészek tarthatták maguknál, fűszerárusok nem, kiadni csak orvosdoktori vény ellenében adhatták ki, sebészek, szülészek, szemészek, fog- és állatorvosok pedig kizárólag előzetes bejelentés vagy orvosdoktori ellenőrzés mellett operálhattak vele.¹¹⁴ A narkózis és különféle „égenyekkel” történt kísérletezések elharapózása miatt az uralkodó 1847. október 17-én újabb szabályozást adott azok használatával kapcsolatban. Ebben mindegyik égenyt

---

¹⁰⁷ „Der schöne Traum, daß der Schmerz uns genommen, ist Wirklichkeit geworden. Der Schmerz, dieses höchste Bewußtwerden unserer irdischen Existenz, diese deutliche Empfindung der Unvollkommenheit unseres Körpers, hat sich beugen müssen vor der Macht des menschlichen Geistes, vor der Macht des... Ätherdunstes!” SCHWABE 1986. 138.

¹⁰⁸ Már itt felfigyeltek arra, hogy dochányosokat és alkoholistákat nehezebb elbódítani. Karsay örömmel újságolta, hogy a gyógyászat minden területén lehet alkalmazni az ilyenfajta érzéstelenítést (Bécsben akkor már az állatorvoslásban is kísérletet, Seifert József udvari állatorvos lovakat kábított el), bár szülészetnél az anya közreműködésének szükségessége miatt nem tartja célszerűnek, kivéve császármetszésnél. KARSAY LAJOS: A kénégény belégzéséről, sebészi műtétek fájdalomtalaná tétele végett. In: *Orvosi Tár*, Harmadik Folyamat, Tizenegyedik kötet, 7. (1847. február 14.) 100-105. és 8. sz. (1847. február 21.) 118-126.

¹⁰⁹ Schöpf ökörhólyagot használt a bódításhoz, „másfél obonnyi kénégennyel”, amittől 2-3 perc alatt elbábkáltak a gyerekek. SCHÖPF ÁGOSTON: A kénégény-bódítás műtét gyermekeknél. In: *Orvosi Tár*, Harmadik Folyamat, Tizenegyedik kötet, 9. sz. (1847. február 28.) 130-134.

¹¹⁰ RAKITTA ALAJOS: Kénégény alkalmazása sebészi műtéteknél. A pestvárosi Rókus-kórházban. In: *Orvosi Tár*, Harmadik Folyamat, Tizenegyedik kötet, 8. (1847. február 21.) 126-128.

¹¹¹ Cseresnyés hólyagot és „csontszopókár” használt, facsappal. CSERESNYÉS SÁNDOR: Kénégennyeli kísérletek. In: *Orvosi Tár*, Harmadik Folyamat, Tizenegyedik kötet, 11. (1847. március 14.) 165-166.

¹¹² SCHÖPF ÁGOSTON: Föltűnő jelenet a kénégény-bódultság alatt. In: *Orvosi Tár*, Harmadik Folyamat, Tizenegyedik kötet, 11. (1847. március 14.) 173-174.

¹¹³ Adatok... (beszámoló Arányi Lajos magyar és német nyelvű előadásáról az éternarkózisról) In: *Orvosi Tár*, Harmadik Folyamat, Tizenegyedik kötet, 11. (1847. március 14.) 174.

¹¹⁴ A fűszerkereskedők étert csak gyógyszerésznek adhattak el, ellenkező esetben 12 Forint büntetést kellett fizetniük. A gyógyszerészeknek szigorúan kellett őrizniük a náluk lévő étert, és orvosnak is csak írásos igazolás útján adhatták ki. LINZBAUER V/III. 848. (3693. ssz.) Stáhly véleményét és az éterhasználat szabályozásával kapcsolatos anyagokat lásd: MOL C 66 1847 F. 19. pos. 47. (21. melléklet)

(ecet-, salétrom- és kénégeny) az első osztályú mérgek közé sorolta, és engedélyhez kötötte azok további előállítását. Elrendelte azok kereszttel történő megjelölését a patikában lévő gyógyszerek listáján és külön, zár alatt történő őrzését. Beszívásos alkalmazását csak orvosi, sebészi, állatorvosi és szülészeti célokra engedte meg, a bábákat szigorúan eltiltotta azok használatától. Ugyancsak megtiltotta az égenyek kíváncsiságból történő alkalmazását, még az orvos-sebészeknek is. A belélegeztetéshez szükséges eszközöket kizárólag sebészeti műszereket vagy sérvkötőket is gyártó mesterek készíthették, de ezen hólyagok nyilvános árusítását szigorúan tiltották, csak orvosdoktor vagy sebész vehette azt meg, írásos feljegyzés ellenében.¹¹⁵ A rendeletbe november 30-án belevették a nálunk ekkor még nem alkalmazott kloroformot is.¹¹⁶ Ám az éterhez hasonlóan a kloroformmal végzett érzéstelenítés is hamar tért hódított Magyarországon, az első ilyen műtétet Flór Ferenc (1809-1871) végezte 1847. december 20-án a Rókus Kórházban.¹¹⁷

A narkózis tehát egyik pillanatról a másikra a sebészet központi kérdésévé vált.

IV. A 18. századi magyarországi sebészképzés céhes formái, a hazai sebész- és borbélycéhek működése

"Micsoda a' Chirurgus? A Chirurgus nem egyéb, hanem az természetnek szolgálja... a' természet a' még élő testben maga az orvos, és magán erőszakot tenni nem enged (...)"¹¹⁸

Az idézet röviden kifejti a 18. századi sebész felfogását a világban betöltött szerepéről: ő pusztán alázas *szolgálja* az élet és halál igazi urának, a természetnek. Ebből kifolyólag a chirurgus a betegen megpróbálhat segíteni, de a végső eredmény már nem rajta múlik. Mivel a 18. század első felében a gyakorlati kezelést, mind a cura internát, mind a cura externát is a sebésznek kellett elvégeznie, ezért rá jóval nagyobb felelősség nehezedett, mint az adott kezelést kiválasztó, szóbeli instrukciókat adó, gyógyszereket elrendelő medicusra.

Ahogy a sebészet egyfajta változáson ment át a 18. században, ugyanúgy annak művelőinek, a sebészeknek társadalmi megítélése is más lett a század végére. A sebészeket a 18. század elején egész Európában egyszerű kézművesnek tekintették. Ahogy Birtalan

---

¹¹⁵ Tormay Károly, Tolna vármegye főorvosa már március 24-én kérte a Helytartótanácsot a rendelet kiterjesztését a kénégeny mellett az ecet-, só- (*aether muriaticus*) és főtt égenyre (*aether nitrius*) is, miután a sóegennyel történt kísérletezés során az éterhez hasonló eredményt értek el bódítás terén. A Helytartótanács akkor elutasította a javaslatot, mondván, ha hasonló visszaéléseket fognak tapasztalni ezen szerek terén is, akkor korlátozzák majd azok használatát is. MOL C 66 1847 F. 19. pos. 63. és 69a. A szabályrendeletet (P. 17953/653) lásd: MOL C 66 1847 F. 19. pos. 86. (1847. október 28-i dátummal, 22. melléklet)

¹¹⁶ MOL C 66 1847 F. 19. pos. 86a.

¹¹⁷ Az erről szóló tudósítást lásd: Rakitta Alajos: Chloroform kísérletek a pestvárosi kórházban. In: *Orvosi Tár*, Negyedik Folyamat, Első kötet, 1. sz. 12-14. Flór 30-40 csepp chloroformot tett egy szivacsra és orron át lélegeztette be azt betegével. Már az első tapasztalatok biztatóak voltak: a chloroform illata kellemesebb az éternél, nem idéz elő nagy vértolulást az agy felé az étterrel ellentétben, jobban lehet a bódultság hosszát, fokát szabályozni vele, gyorsabban elkábítja a beteget, álma és az ébredés jobban hasonlít annak természetes megfelelőjéhez és este, gyertya mellett is lehet műteni vele, mert ez nem gyúlékony.

¹¹⁸ MISKÓLTZY 1742. 1.

Győző írja: *"...kétfrontos harcot vívtak, egyrészt felfelé, a velük lekezelően bánó, ugyanakkor rájuk féltékeny orvosokkal, akik elméletileg magasabb szinten álltak, de a műtétek elvégzésére alkalmatlanok voltak. Másrészt az iskolázatlan, de jó gyakorlati érzékű mesteremberekkel, akikől igyekeztek elhatárolódni."*¹¹⁹ E "felfelé vívott" harcot jelezte, hogy 1779-ben Freiburgban a sebészet és a doktori ismeretek szorosabb összekapcsolódását szorgalmazó Mederert hallgatói majdnem megverték. Ugyanebben az évben adott ki Rác Sámuel egy könyvet, amiben Medererrel megegyező nézeteit fejtette ki. Pedig a sebészet és az előkelőbbnek tartott, ám elméletibb jellegű orvosi hivatás éppen a 18. század végén kezdett összeolvadni.

A 18. századra nyúlnak vissza azok a részben tudományos élethez tartozó, részben társadalmi folyamatok, amelyek a mai sebészség kialakulásához vezettek. A kora újkorban az egyetemeken végzett elméleti szakemberek, orvosok elhatárolódtak a borbély-sebészekről, akik a kézműves-jellegnek megfelelően céhes keretek közt tanulhatták mesterségüket. A sebészet fejlődésében döntő jelentőséggel bírt, hogy a gyógyítók a 18. században kezdték elhatárolni magukat a pusztán hajvágást stb. végző borbélyoktól.

4.1. Orvos – sebész, fürdős, borbély és egyéb alsóbb szintű gyógyítók

A sebészet a középkorban vált le az akadémikus orvoslásról: a gyógyítás ekkor még elsősorban a szerzetesrendek feladata volt Európában, ám az egyház az 1163-as tours-i, majd az 1215-ös IV. lateráni zsinaton megtiltotta tagjainak a vér miatt tisztátalannak tartott sebkezelést. Magyarországon 1279-ben, a budai zsinat határozataiban mondták ki, hogy szerzetesek nem végezhetnek véres műtéteket.¹²⁰ A sebészetben ezért, amely innentől kezdve kézműves mesterségnek számított, az elmélet helyett az empiria lett hangsúlyos. A test felületén lévő elváltozások kezelésének szintere a középkorban így a fürdő lett, ahol az egyszerűbb higiénikus szolgáltatásokhoz (fürdés, hajvágás, borotválás) csatlakoztak az orvosi jellegűek is (érvágás, köpölyözés, sebkezelés, kötések készítése). A fürdőscéhekből kiszorított legények önálló praktizálásából alakult ki a borbély mesterség. A borbélyok a fürdés kivételével ugyanolyan kezeléseket (haj- és szakállnyírás) végeztek, mint a fürdősök, az orvosi jellegű szolgáltatás mindkét csoportnál fokozatosan kapott egyre nagyobb hangsúlyt. Ám a 16. századtól a szifilisz megjelenésével, mely terjedéséhez kitűnő terep lett a fürdő, a fürdősök vesztek társadalmi presztízsükből. A 17-18. században mindkét csoportnál előtérbe kerültek az orvosi szolgáltatások,¹²¹ Magyarországon több olyan céh működött, melynek tagjai borbélyok és fürdősök is lehettek.

---

¹¹⁹ BIRTALAN 1988. 21. Birtalan a sebészek közé számítja a fürdöst, hályogműtőt (vándorszemész), kömeteszt, kozmetikust stb. Mi azonban csak a szorosabb értelemben vett sebészekkel (borbély, sebész, felcser) fogunk foglalkozni.

¹²⁰ „*Ecclesia abhorret a sanguine*”. KULHANEK 1996. 14-15., GORTVAY 1953. 47.

¹²¹ A fürdős szakma becstelen voltának oka a szifilisz mellett lehetett a 15-16. században a fürdőkben eluralkodó prostitúció is (vagy annak a vádja), a fürdők tisztításának alantas volta vagy egyesek szerint a fürdősök alacsonyabb társadalmi osztályokból történő kikerülése. Magyarországon 1689-ben mondta ki I. Lipót a fürdős-szakma tisztességes voltát és elrendelte, hogy a fürdősök fiait más kézműves céhekbe is felvehetők legyenek. Mária Terézia 1773-ban a sebész (*Chirurg, Wundarzt*) név alatt egyesítette a borbély- és

A céhes keretek között működő, polgári munkát végző fürdősök (*balneator, Bader, Schröpfer, Skarifikant*) és borbélyok (*barbitonsor, Barbier, Scherer*) mellett megemlítendőek még a nem céhekben dolgozó seborvosok. Ezt két nagyobb csoportra lehet osztani: a katonai szolgálatban álló felcserekre, ezredsebészekre (*Feldscherer, Regimentschirurg*), valamint a civil lakosság körében praktizáló vándorgyógyászokra (*circumforanei*), akik egyes betegségek kezelésére specializálódtak: kömetszők (*lithotomus, Steinschneider*), sérvmetcszők (*herniotomusok, Bruchschneider*), szemészek (*Okulist, köztük hályogműtők: Starstecher*), fogászok-foghúzó (*dentista, Zahnbrecher*).¹²² Utóbbiak között, mivel munkájuk alkalmi és ezért nehezen ellenőrizhető volt, sok szélhámós is megfordult, rontva ezzel a többi gyógyító hitelét, és nagy károkat okozva a pácienseknek.¹²³ A Helytartótanács számon tartásukkal próbálta meg kiszűrni a valódi specialisták mellől a csalókat.¹²⁴

A vándor életmódot folytatók (*circumforanei*) rétege igen változatos képet mutat. Ide tartoznak a vásárokon "látványkezelést" végzők, soraik közt nem egy szélhámossal, valamint azok az empirikus gyógyítók, akik – műszereik kevés száma ellenére – kockázatos, ugyanakkor eredményes műtéteket hajtottak végre. Előbbiek közé a szemészek, foghúzó és olejkárok, utóbbiak közé pedig a sérv- és kömetszők tartoznak.

A sebészekhez közelálló vándorszemészek (*oculi operatores*) kellő önreklám kíséretében vásárokon mutatták be tudományukat egy-egy betegen. A 18. század második felében elsősorban kétféle műtét végeztek sikeresen, hályogeltolást és hályogkivonást. Vándor életmódjuk hátránya volt, hogy a betegeket egyszer látták, és műtétjeik esetlegesen káros következményeiért nem lehetett felelősségre vonni őket, és a kezelés során fellépő mellékhatásokra rossz tanácsokat adhattak. Bartók Imre különbséget tesz a képzett vándorszemészek, és a mindent (hályogműtétet, foghúzást, hajvágást stb.) elvállaló vásári mutatványosok között. Meg kell jegyezni, hogy a vándorszemészek mellett gyakran a helyi borbélysebészek is vállaltak hályogműtétet, de mivel a szemészethez kevesen értettek, szükség volt a vándorgyógyítókra.¹²⁵

A tapasztalt okulistákhoz hasonlóan fontos szerepet töltöttek be az egyszerű betegek kezelésében a mai értelemben vett sebészeti feladatokat végző sérvmetcszők, herélő doktorok (*lithotomus, herniotomus, azaz Schnittärzte*), akik nemcsak a sérv, epehólyag, hanem a nyúlajk és szembetegségek kezelésével is foglalkoztak. Sok munkájuk volt, hiszen gyakori

---

fürdősek céheket. MOE III. 158. (643. ssz.), WEINBERGER 1990. 24-29., 38., BESL 1993. 14-15., KULHANÉK 1996. 29-30.

¹²² Sander még megemlíti az udvari szolgálatot teljesítő sebészeket (*Hofchirurg, Leibchirurg*). Magyarországon ilyen alkalmazott sebészekre nem nagyon találunk példát, de az alkalmazott seborvosok között a vármegyei- és városi sebészek mellett az uradalmi és kamarai sebészeket emelnénk ki. SANDER 1989. 54-56.

¹²³ MOE I. 76. Magyary-Kossa Gyula minden vándorgyógyászt kuruzslónak nevez, noha nem minden specialista volt szélhámós, vagy tudatlan orvosló.

¹²⁴ Lásd például egy dátum nélküli, 1750-es években készült listát a levizsgázott specialistákról: a sziléziai Joannes Franciscus Henricus Winter herniotomus és oculista (1757. január 20.), a janinai görögkeleti id. és ifj. Nicolaus Stanko, Georgius Niscovich litho- és herniotomusok (1758. április 7.) lettek. MOL C 34 Lád. A Fasc. 34

¹²⁵ MOE I. 84. és 86-87., BARTÓK 1954. 41-50. Bethlen Miklós szembaját például hashajtással kezelték 1670-ben. Némely ügyesebb vándorokulista működési engedélyt tudott kicsikarni a Helytartótanáctól, mint az 1753-ban Budán tartózkodó Kern Tóbiás.

eset volt a hólyagkő, és a betegek nagy része inkább vállalta a fájdalmas beavatkozást, mint a további kinszenvedést. A helyi sebészcéhek tagjaival ellentétben erős vérzéssel járó műtét elvégzésére is hajlandók voltak, nem éppen sikertelenül. A sikeres műtétek természetesen nem jelentették azt, hogy a sérvmetszők tökéletes anatómiai tudással rendelkeztek volna, tudásuk – magyarországi képviselőik között – elsősorban az empiria alapjain állt.¹²⁶ Tipikusan külföldről, a Balkánról elvándorolt emberek voltak. Pouqueville a Micsikeli-hegység keleti felére, Zagorje vidékére teszi kirajzásuk helyét, innen származnak a vándor *kaloiatrosok* ("jó orvos"), ahol apáról fiúra szállnak az empirikus ismeretek. A Török Birodalom másik népi gyógyászati központja Kephallonia volt, ahol nem családi örökségként, hanem tanulmányok során sajátították el tudásukat a praktizálók. Ha eredményességüket ajánló levelekkel igazolni tudták, engedélyt kaphattak a Helytartótanáctól legális praktizálásra. Ezt a gyakorlatot 1778-tól nemcsak a Habsburg Birodalomban, hanem Magyarországon is megszüntették.¹²⁷

A vándorokhoz tartoztak az *olejkárok* (*olearii*, *venditores aromatum*; *olajos tótok*), akik a 17. században bukkannak fel először a forrásokban. A Felvidék északi megyéiből rajzottak ki évente, főleg Nyugat-Európába. Nem gyógyítók, hanem gyógyszernek mondott termékekkel kereskedő emberek voltak. Csippék János háromféle olejkárt különböztet meg, a Szepesből, Liptóból és Nyitra megyéből kirajzó friss len- és kenderolajat árulókat, a borovicskával házáló trencsénieket, és a szó szorosabb értelmében vett olejkárokat, akik termékeik árusítása mellett jövedéllel, hipnózissal is éltek. Egész Európában elterjesztették a fenyőgyantából készült Balsamum Carpathicumot (*Aqua Reginae Hungaricae*, *baume de Hongrie*), de árultak szemölcs-, patkány-, poloska- és tyűkszemirtókat, hajnövesztő szereket. 1770-ben a Helytartótanács tiltotta őket a gyógyszerekkel való kereskedéstől és a betegek kezelésétől. Jórészt babonás, és kevésbé hatékony módszereiknek köszönhetően idővel szinte minden európai országból elűzték őket.¹²⁸

A megtelepedett gyógyítók közé tartozott a különböző sebészek mellett a gyógyszerész, bába és segédje (*compo*), "veszett doktor", patkolókovács, "disznóverő", a hóhér, sintér, zsidó és habán gyógyítók, valamint a papok, apácák.¹²⁹ Az alábbiakban kizárólag az emberek gyógyításával foglalkozó nem egyházi rétegekről lesz szó.

Minden faluhoz tartozott (elvileg) egy-egy hóhér (*Scharfrichter*, *Henker*). Tevékenysége megvetettsége ellenére több szempontból is jelentős: Ha valakit megkínozt,

¹²⁶ Lásd Sztankó Miklós sérvmetsző esetét, akiről kiderült, még jól elvégzett operációinak sem ismeri anatómiai anyagát. DADAY 2005. 289-291.

¹²⁷ MOE I. 79-81., BENEDEK 1990. 183-185. A tiltó rendeletet 1784-ben újra kiadták, és elsősorban a vándor kuruzslókra vonatkozott, a meghatározás szerint: *circulatores, unguentarii, pseudomedici, vagabundi operatores, theriacae et medicamentorum venditores*. Lásd GYÖRY 1936. 17.

¹²⁸ DEMKÓ 1894. 498-500.; MOE I. 77., IV. 120. (296 sz.) és CSIPPÉK 1907. 247-248.; 253. 257-259. és 260. Már 1748-ban Pozsonyban negatív véleménnyel van róluk a Helytartótanács ("*colluvies... desertores et id genus otiosi*"), 1790-ben Prágában a nép ellenségeiként említik őket ("*merces itaque... circumferentes tamquam hostes civium, salutis et ordinis communium insectari oportet*"), 1842-ben I. Miklós ukáza Oroszországból tiltja ki az olejkárokat.

¹²⁹ MOE I. 88. A papok, apácák elsősorban imádsággal "gyógyítottak". A szerzetesrendek kezében volt viszont sok patika, melynek jellegzetes példája a kőszegi egykori jezsuita patika, 1744-ből. ANTALL 1981. 56. kép.

az illetőt már csak ő kezelhette, mert orvos nem nyúlhatott a tisztátlan emberhez. Kezelt törést, ficamot, valamint kivégzés előtt narkotizálhatta az elítéltet ópiummal, mandagórával. Pestisjárvány ideje alatt a pestisorvossal, sebészekkel együtt neki kellett biztosítania az adott helység rendjét.¹³⁰ Az elítélt vérért, amelyet az epilepszia ellenszerének tekintettek, eladhatta. 1774-től azonban a Helytartótanács megtiltotta, hogy a hóhérok akár emberen, akár állaton valamiféle gyógykezelést hajtsanak végre.¹³¹ Mivel szakmája tisztátalannak számított, nem volt polgárjoga, családjaik egymás között házasodtak.¹³²

A veszettség az ellene való oltás kidolgozásáig óriási problémát jelentett a magyarországi lakosságnak. Előfordult, hogy a fertőző állatok elszaporodása miatt még az utcára is veszélyes volt kimenni.¹³³ A *"veszett orvosok"* (*dühödés orvosai*) így a 20. századig jelentős szerepet tölthettek be a népi gyógyászatban, különösen az Alföldön, ahol több család erre specializálódott. Egy jó veszettorvos akár nemességet is kaphatott, mint Pernyész Menyhért, akinek veszettség elleni orvosságát a pesti egyetemen vizsgálták meg, amelyért jutalmul húsz aranyat és nemesi címet kapott 1794-ben.¹³⁴

A megtelepedett gyógyítók, népi orvosok közt mindenképpen említést érdemel a női empirikus gyógyítók világa. Akadtak közöttük babonás kuruzslók és laikus gyógyítók is. Előbbiek közé tartoztak a *tudós, tudákos asszonyok* (*weise Weiber, kluge Frau, bahorica*), más néven *nézők*, akik a néphit szerint éppúgy hozhattak jót, mint rontást az emberekre; a ráolvasással gyógyító *kenőasszony, kentefitélő, kötő*. A kuruzslók mellett tényleges orvoslást végzett a szülészettel, nő- és gyermekgyógyászattal foglalkozó bába.¹³⁵

A *gyógyszerész* (*Pharmacopola*) és a borbélysebsz szakmának voltak közös pontjai. A sebészcéhek feladatkörébe tartozott nemcsak a flastromok, hanem bizonyos gyógyszerek készítése is. A két réteg között határvonalat az 1770-es Generale Normativum próbált húzni, mivel a gyógyszerkészítést (és arusítást) kizárólagosan az előbbieknek engedélyezte. A sebészekhez hasonlóan a gyógyszerészek és a fürdősök is céhekbe tömörültek. Működési területük között gyakoriak voltak az átfedések.¹³⁶

A 18. század hetvenes éveitől ezen rétegek közül a sebészek, gyógyszerészek és a bábák magasabb szintű képzettségét kívánta meg a Helytartótanács, ez a három csoport emelkedett ki a kuruzslók, népi gyógyászok és empirikus orvosok közül.

4.2. Céhes szabályozás

Az egyetemi képzés bevezetéséig és az állami kontroll megjelenéséig a sebészettel kapcsolatos feladatok ellátása, ellenőrzése a céhek feladata volt. A céhek felügyelték a

---

¹³⁰ Hálátlan feladatok elől azonban gyakran megszöktek. MOE I. 91-93.

¹³¹ GYÖRY 1936. 16.

¹³² SACHS 2003. 242.

¹³³ MAGYARY-KOSSA GYULA: *Közegészségügy a régi magyaroknál*. MOE I. 156-157.

¹³⁴ MÓD 2002. 67-77. és DADAY 2002. 432-433. Daday szerint a veszettség gyanújával kezelt betegek nagy része valójában a kórisbogár-por által okozott mérgezésben haltak meg.

¹³⁵ MOE I. 94-98.

¹³⁶ DADAY 2005. 138. és 142-143. Az 1747-es összeírásban Moson megyében, Nezszeren él egy sebész, aki a pozsonyi fürdős céh tagja. Féltonyorn pedig a helyi chyrurgus patikus is volt, Nagybányán is volt egy sebész-patikus. Kismarton két fürdőse pedig a soproni sebészcéh tagja volt.

képzés menetét, felléptek érdekeik védelmében a kontárok ellen, és intézményként képviselték társaikat a hatóságokkal (például a szabad királyi város tanácsával) szemben. Az uralkodó a 18. század első felében még nem avatkozott bele a céhek mindennapi működésébe, mindössze a céhek működési szabályzatát kellett vele engedélyeztetni.

Miután tevékenységükben átfedés volt a fürdősökkel, borbélyokkal, kisebb városokban ezek a csoportok közösen is alkothattak egy céhet. A többnyelvű városokban ugyanazon foglalkozás űzői nyelvek szerint is elkülönülő céheket alkothattak. Így Pesten a 17. század végén külön céhe volt a magyar, és külön a német seborvosoknak.¹³⁷

A 16-17. században számtalan borbély- vagy sebészcéh alakult Magyarországon és Erdélyben: így Kolozsvárott (borbély-sebész, 1568), Besztercén (borbély, 1580), Sárospatakon (borbély, 1583, 1607-ben megerősítve), Debrecenben (sebész, 1583), Esztergomban (1600), Nagyenyeden (borbély, 1602; 1605-ben lett megerősítve), Pápán (borbély-sebész, 1609), Gyulafehérváron (borbély, 1611), Sopronban (sebész, 1619), Lőcsén (sebész, 1632), Szatmáron (borbély-sebész, 1657), Tokajban (1691, sebész).¹³⁸

A 18. század első felében az ország törökök alóli felszabadulásának köszönhetően számtalan új sebészcéh alakult, míg a régebbi céhek kiváltságait ismételten megerősítették. Újból kiadták a nyitrai sebészek céhlevelét (1720), a pápai sebészek 1613-as és a kassaiak 1697-es kiváltságait (1750-ben és 1759-ben).¹³⁹ Kiváltságlevelet kaptak a tatái sebészek (1727), a pozsonyi fürdős-sebészek (1732) és a hét szepesi város fürdős-sebészei (1732), a váci sebészek (1739), az érsekújvári seborvosok (1743-ban kaptak megerősítést).¹⁴⁰ A veszprémi seborvosoknak a püspök adott privilégiumokat 1760-ban.¹⁴¹ A felsoroltak mellett még a pécsi (1701), újvidéki (1748) kőszegi (1757), eszéki (1772), gyöngyösi (1777), nagyszombati (1779) céhleveleket emelnénk ki.¹⁴²

A 18. században született privilégiumokat célszerű két nagyobb csoportra bontani, ahol a választóvonalat az 1761-ben bevezetett orvosdoktor előtt leteendő vizsga jelentette.¹⁴³

Az első időszak céhes normáinak ismertetéséhez a pécsi (fürdős-sebész, 1701, 1721-ben megújított), komáromi (borbély-sebész, 1715), debreceni (borbély-sebész, 1735), szegedi (1743), pesti (1745) és pápai (1750) sebészek privilégiumait választottuk.¹⁴⁴

---

¹³⁷ MOE III. 475. (1672. szsz.)

¹³⁸ MOE III. 219-221. (856. szsz., Kolozsvár), 238. (936. szsz., Beszterce), 242. és 309-311. (953. és 1115. szsz., Sárospatak), 246-248. (957. szsz., Debrecen), 303. (1095. szsz., Nagyenyed), 314-315. (1131. szsz., Pápa), 316. (1139. szsz., Gyulafehérvár), 347. (1252. szsz., Lőcse), 377. (1380. szsz., Szatmár), 435. (1560. szsz., Tokaj)

¹³⁹ MOE IV. 61. (152. szsz.), GORTVAY 1953. 48.

¹⁴⁰ LINZBAUER II. 9. (13. szsz., Tata); LINZBAUER II. 31. és 38. (41. és 51. szsz.), MOE IV. 90. (233. szsz.); LINZBAUER II. 125. (151. szsz.) és MOE IV. 115. (287. szsz., Vác); LINZBAUER II. 205. (307. szsz.) és MOE IV. 129. (329. szsz., Érsekújvár)

¹⁴¹ MOE IV. 157-158. (424. szsz.)

¹⁴² GORTVAY 1953. 48.

¹⁴³ LINZBAUER II. 382. (501. szsz., 1761. augusztus 17-i rendelet)

¹⁴⁴ MOL C 37 Lad. A. Fasc. 34. Nr. 7. (Pécs), *Az Mester Emberek jó rendtartása* 2003. 118-122. (Komárom); LINZBAUER II. 56-61. (71. szsz.) és *Az Mester Emberek jó rendtartása* 2005. 159-165. (Debrecen, a végleges szöveget december 30-ára keltezték, de csak 1736. január 20-án hagyták jóvá); CSAJKÁS 1944. 91-95. (Szeged); DÓKA 1984. 153-157. (Pest); LINZBAUER II. 256-258. (368. szsz., Pápa – az 1610-es, Enyingi Török István által adott levél megújítása). Az elemzésnél – az egyszerűség kedvéért – csak az adott várost és articulását adjuk meg hivatkozásként.

A céhek szigorú hierarchia szerint felépített szervezetek voltak. A ranglétra legalján az inasok (*Lehrling, tiro*) álltak, akik átlagosan 10-12 évesen szegődtek el egy mesterhez, hogy kitanulják annak szakmáját. Felvételekor bizonyos összeget kellett fizetnie a céhnek (Komáromban és Pesten 1 forintot).¹⁴⁵ Tanulóidejét az oklevelek egyöntetűen legalább három évben határozzák meg, ha a mester ennél hamarabb elengedné Debrecenben, 4 forint büntetést kell fizetnie. Ugyanez vonatkozik az inasra is, aki idejét nem válthatja meg pénzzel (Debrecenben 6 forint büntetést szabnak ki az ilyen tanulóra).¹⁴⁶ Az inasnak földet is kellett művelnie, ha pénzzel nem tudta magát kiváltani alóla. A debreceni sebészceh 25. articulusa kimondja, hogy "*Amelyik inas a paraszti munkától magát fel akarja váltani pénzzel, amint gazdájával megalkhatik, szabados lészen*". Az inas kiszolgáltatott volt mesterével szemben, indok nélkül nem hagyhatta el őt, ez esetben a céh egyik mestere sem fogadhatta be az inast. Egyedül a váciak megértőek velük szemben, mert hozzáteszik, hogy ilyenkor ki kell vizsgálni az esetet, és ha jogosan hagyta el mesterét, elmehet egy másikhoz. Az új mestert azonban a céh jelölte ki, az inas beleszólása nélkül. A mesterek keze szintén meg volt kötve, társuk inasát nem csábíthatták át saját műhelyükbe (Komáromban ezt 12 forinttal büntették).¹⁴⁷ A tanulóidő leteltével az inasnak meg kellett váltania magát, amelyért cserébe bizonyítványt (tanulólevelet) kapott az addigi munkájáról. A felszabadulás része volt a mesternek adandó társphár, azaz lakoma is, ami Debrecenben 18-, Pesten 15 forintba került, de megválthatták természetben is, a szegény inasok pedig (Debrecenben és Pápán) egy év haladékot kaptak annak megfizetésére.¹⁴⁸

Az inasnak szabadulása után több évi vándorlásra kellett mennie, ahol legényként más mesterek mellett bővíthette tudását. A legénynek (*Gesell, sodalis*, más országokban *Knecht* néven is szerepel) az adott város céhmesterénél kellett jelentkeznie tanulólevelével és születési bizonyítványával,¹⁴⁹ ahol egy bizonyos összeg lefizetése után (Komáromban 1 tallér) kijelöltek neki egy mestert (a debreceni legények dékánja 2 mesternek vagy egy özvegynek ajánlotta fel). Ha a legény nem akart a felajánlott mesternél vagy özvegynél dolgozni, máshova se vehették fel. A választott mesternél két hét próbaidő elteltével egyeztek meg abban, hogy alkalmazzák-e. Ekkor ajánlott a mester neki egy bizonyos összeget fizetségként, de a legény fél évig akkor sem hagyhatta el már mesterét, ha a díjazást nem tartotta megfelelőnek. Ha önként el akarta hagyni mestere műhelyét (a komáromi szabályzat szerint), távozása előtt egy hónappal jelentenie kellett azt. Ez esetben azonban ugyanazon céh más mesterénél fél évig nem vállalhatott munkát.¹⁵⁰ A legények szorosan tartásának részben az volt az oka, hogy a legtöbb műhelyben kevés embert tudtak

---

¹⁴⁵ Komárom 14. articulus, Pest 19. articulus

¹⁴⁶ Debrecen 24-25. articulus, Vác 12. articulus

¹⁴⁷ Komárom 14. articulus, Debrecen 23. articulus, Vác 11. articulus

¹⁴⁸ Debrecen 25. articulus, Pest 20. articulus, Pápa 21. articulus. Pápán minden inas kapott egy év haladékot, Debrecenben csak a szegények.

¹⁴⁹ A születési igazolásra azért volt szükség, mert csak törvényes születésű, nem tisztességtelen foglalkozást űző szülők gyermeke jelentkezhetett a céhbe.

¹⁵⁰ Komárom 2. és 15. articulus, Debrecen 23., 27. és 28. articulus

foglalkoztatni. Komáromban a század elején már az is ritkaságnak számított, ha valakinek két legénye volt.¹⁵¹

A legények, az inasokkal ellentétben, már részesültek rendszeres fizetésben. Komáromban ez a seb bekötözéséért járó összeg negyede volt a flastromok és írek árának levonása után. Ha a legény csak kisebb segítséget nyújtott a kezelésben, a mesteren állt, mekkora fizetséget ad legényének.¹⁵² A debreceniek ennek részletezésekor azonban az országban bevett szokásként említik, hogy a legény sebkötözéséért a díj negyedét, fejmosás, borotválás és egyéb szolgáltatások után a harmadát kapja. Ugyanakkor a legény feladata volt a műszerek tartása, és mestere műhelyébe 4 fő törőruhát és egy „elővető ruhát” kellett szereznie saját pénzén. Szintén neki kellett gondoskodnia a szappanról, vízről, olajról, gyertyáról és fáról.¹⁵³ Emellett tisztességes életet kellett élnie, kontároknak nem segíthetett be pluszkeresetért.¹⁵⁴ Nehéz életkörülményeikre való tekintettel Pesten 2 forintban maximálták a legényekre kiszabható büntetést.¹⁵⁵ Ha tovább akart állni, helyi mester nem fogadhatta be.¹⁵⁶ A legények céhen belüli saját szervezetére egyedül Debrecenben látni példát. A legények itt a mesterekhez hasonlóan évente gyűlést tartottak, és vezetőt, dékánt választottak maguk közül.¹⁵⁷

Amennyiben elég tapasztalatot és pénzt gyűjtött össze, a legénynek lehetősége nyílt a mestervizsga letételére. A vizsga nem csak a jelentkező tudását mérte, de anyagilag is igen megterhelő volt. A céheknek ugyanis nem állt érdekükben, hogy túl sokan szerezzenek mesterjogot, mert ez megélhetésüket igen megnehezítette volna (nem beszélve a városokban időről időre felbukkanó kontárokról). Jelentkezéskor be kellett mutatni a törvényes születését igazoló bizonyítványt és tanulólévelét (utóbbit kifejezetten Pesten és Vácott kéri), majd még a próba előtt meghatározott összeget be kellett fizetnie a céhládába (Pesten 30 forintot, Vácott 1 forintot és 3 aranyat). A vizsga letétele után, a céhbe történt felvételért szintén komolyabb összegeket kellett adnia az újdonsült mesternek. Pécsen 8 császári tallért, ha a városban akart praktizálni és 4-et, ha vidéken, Komáromban ez már a század elején 150 forintba került, Debrecenben 25 forintot a céhládába és 2 forintot a kihirdetésért, Szegeden 30 forintot, Vácott 100 tallért a beálláskor és 20 forintot a mesterasztalért, igaz, ők engedélyezik a díj egy éven belül történő kiegyenlítését.¹⁵⁸

A vizsga ebben az időszakban nem a sebész tevékenységre (sebkötözés, sebtípusok felismerése, anatómia) helyezte a hangsúlyt, hanem a kötözéshez szükséges különféle kenőcsök, flastromok elkészítésére. Komáromban a század elején csak 6-, míg Pécsen,

---

¹⁵¹ Komárom 17. articulus

¹⁵² Komárom 16. articulus

¹⁵³ Debrecen 29. articulus

¹⁵⁴ Komáromban ezért 12 forint büntetés járt. Komárom 16. articulus

¹⁵⁵ Pest 16. articulus

¹⁵⁶ Szegeden egy év volt ez a határidő. Ha egy mester ennél korábban alkalmazta, 4 forint büntetést kapott. Szeged 5. articulus

¹⁵⁷ Debrecen 30. articulus. Ugyanez az intézmény megtalálható a sárospatakiak 1607-es céhlevelében is (46. articulus). MOE III. 311. (115. szz.)

¹⁵⁸ Komáromban két esküdt és a mesterek jelenlétében esküt kellett tenni a céhszabályzatokra. Pécs 3. articulus, Komárom 4. articulus, Debrecen 8-9. articulus, Szeged 9. és 11. articulus, Pest 3-4. articulus, Vác 1-5. articulus.

Szegeden és Pápán már 12-féle kenőcsöt kellett megfőznie a legénynek. Utóbbi helyen sikertelen vizsga esetén lehetőséget adtak kétszeri ismétlésre, ugyanakkor megjegyezték, hogy a vizsgát pénzen megváltani nem lehet. Szegeden már egy sikertelen vizsga 4 forint büntetést és kizárást vont maga után.¹⁵⁹ A vizsga és a céhbe történő felvétel díja emellett Komáromban 150 forint volt, Szegeden a vizsga előtt 3 körmőci aranyat kellett a céhládjába letenni, siker esetén pedig még 30 rajnai forintot a céhládjába.¹⁶⁰ A díjak csökkentésének csak egy módja volt: ha a legény beházasodott egy mester családjába lányának vagy özvegyének elvételével. Ekkor a költségek felét kellett állni, a próba alól azonban nem kaptak felmentést, kivéve Pesten, ahol ez esetben elég volt a próba felét elkészíteni.¹⁶¹ Pesten még kötelezővé tétele előtt megjelent az orvosok jelenlétének előírása a vizsgán. Céhlvelük szerint a próbát a város által megbízott commissarius, a mesterek, valamint két orvosdoktor előtt kellett megcsinálni.¹⁶² A fentiekből kitűnik, hogy egy idegennek, aki sebészszé akart válni, nemcsak sok időre és türelemre, hanem még elegendő mennyiségű pénzre is szüksége is volt, s ha netalán nem sikerült a mesterremek, akkor fáradozása kárbaveszett. Mindezen túl a személyes szimpátia is szerepet játszott a vizsga sikerességében. A személyes túlkapások ellen próbált fellépni a Helytartótanács 1751-es rendelete, amelyben megkövetelték, hogy a vizsgát a jelölt pártatlan ember előtt tegye le.¹⁶³

A céhek nem csak a legények, de a mesterek (*Meister, Principal, magister*) erkölcsére is ügyeltek. A komáromiak szerint a mester ne legyen gyilkos, tolvaj, parázna: a káromkodást 50 forinttal büntetik, ha pedig egy mester egy másik rossz hírt kelti, 12 forinttal.¹⁶⁴ Utóbbiért Vácott 4 forintot kellett fizetni és megkövetni a bemocskolt mestert –

¹⁵⁹ Debrecenben a perlekedést büntették hasonlóképpen: második alkalommal dupla bírságot szedtek be, harmadik alkalommal pedig vagy háromszoros összeget, vagy kizárták az illetőt. Debrecen 6. articulus

¹⁶⁰ Pécs 3. articulus, Komárom 4. articulus, Debrecen 12. articulus, Szeged 9. articulus, Pápa 4. articulus. Komáromban 4 hetet adtak a jelentkezőnek tanulólevelebemutására. Az elkészítendő főzetek:

Komáromban (3 flastrom, 3 kenőcs): *Emplastrum Deacilon (!) simplex, Emplastrum friticum Kroli, Emplastrum Defensivum rubrum, Unguentum Basiliconis camphoratum, Unguentum Rubeum, Unguentum Apostolorum.*

Debrecenben (2 gyógyszer, 2 flastrom, 2 kenőcs): *Deachylon magnum cum Gummis Filii Zachariae, Deachylon merum camphoratum; Emplastrum de Meliloto, Emplastrum Citrinum; Unguentum de Althea, Unguentum Aegyptiacum.*

Szegeden (6 flastrom, 6 kenőcs): *Emplastrum Deaquilum magnum cum Gummis, Emplastrum de ranis cum Mercurio, Emplastrum Suisseum, Emplastrum Oxioroceum, Emplastrum defensivum rubrum vignonis, Emplastrum Dominico, Unguentum Basiliconis, Unguentum de Litargerio, Unguentum Egiptiacum, Unguentum degestivum, Unguentum defensivum, Unguentum album Camphoratum.*

Pápán (10 flastrom, 2 kenőcs): *Emplastrum Dia cl. Cum Gummis, Emplastrum de Meliloto, Emplastrum Oxioroceum, Emplastrum defensivum rubrum, Emplastrum Septucium, Emplastrum ad rupturas, Emplastrum Cinobrium, Emplastrum stipticum Crocei, Emplastrum Diaphoreticum és Emplastrum Gratia Dei; Unguentum nervinum és Unguentum De Althea.*

¹⁶¹ Komárom 7. articulus, Debrecen 11. articulus, Pest 22. articulus

¹⁶² A vizsga után a commissarius és a két medicus 2-2 forintot, míg a céh három mestere 1-1 forintot kapott a vizsgázótól. Pesten – noha máshol is gyakorlat volt – a privilégium 7. pontjában a mesterré válás feltételül szabták még a polgárjog megszerzését is. Pest 5-7. articulus.

¹⁶³ JÁKI 1955. 8.

¹⁶⁴ Ahogy Szegeden fogalmaznak: "Azonban ha valamely Mester Embernek oly esete történe, hogy vagy Paráznaságban, vagy más gonoszágban tapasztaltatnék, azon vétkiért elsőben négy forintra, hogy ha másodszor el követné, nyolcz forintra, harmadszor pedig ki csapással büntetessék." Szeged, 11. és 12. articulus A 18. századi oklevelek, a fent említett komáromi kivételével, többnyire általánosan fogalmaznak, amikor a céhek erkölcsös életet követelnek tagjaiktól. Kolozsvár 1568-as privilégiumában (6. cikkely) a

amennyiben ezt nem tette meg a rágalmozó, kizárták a céhből.¹⁶⁵ Szegeden türelmesen először 4 forint büntetést szabtak ki ilyen esetben, második alkalommal ennek dupláját, harmadik esetén viszont kicsapták az illetőt.¹⁶⁶ A becsületes élethez hozzátartozott a másik mester érdekeinek tiszteletben tartása is. Ez abban nyilvánult meg, hogy nem csábította el magához sem a másik mester inasát, legényét, sem annak betegeit. Debrecenben előbbi 4-, Vácott pedig 12 forintba taksálták. Más páciensének hivatalon meglátogatása Debrecenben 2-, Szegeden mesternek 2-, legénynek 1-, Vácott pedig 4 forintba került (itt jegyeznénk meg, hogy a váci szabályzat magas árai meglehetősen szigorúságra vallanak). Szegeden még ennél is továbbmentek: jelenteni kellett a céhben, ha egy beteg nem ugyanahhoz a mesterhez ment vissza kezelésre, akinél eredetileg volt, ellenkező esetben a plébániatemplomnak 3 forintot kellett adni.¹⁶⁷

Súlyosabb esetben konzíliumot kellett tartani a többi céhmesterrel, Debrecenben még orvosdoktor jelenlétét is megkövetelték. Vácott pedig előírták, hogy ha nem állna minden az adott mester rendelkezésére, a többiek segítsék ki a hiányzó műszerekkel, gyógyszerekkel. Szegeden és Pesten pontosan megnevezték azokat az eseteket, amikor konzíliumot kell összehívni. Szegeden ezek: lövés, szúrás, vágás, „*fej vésés*” (trepanáció), „*allvésés*”,¹⁶⁸ „*válfeltétel*” (vállficam helyretétele), Pesten: „*incisio tétel*” (bevágás – műtét?), golyó kivétele vagy „*Tsontoknak helyre tétele*” (ez törés és ficam is lehet).¹⁶⁹ A szegedieknek előírták, hogy háború esetén az abban megsebesülteket ne csak a magánsebészek, hanem a céhes mesterek is ápolják.¹⁷⁰

A kezelési költségekkel általában nem foglalkoznak a privilégiumok, a komáromiaknál azonban bizonyos ellátásoknak pontosan közlik az árát. A láb-, kéz- és egyéb törések, valamint „*vál vetés, áll vetés, csípő vetés és egyib csont vetésektől*” (ficamok) 1 aranyba, vérzés elállítása 2 forintba, minden egyéb sebkötözés pedig 50 „*pénzbe*” (krajcár) került.¹⁷¹ Ha Vácról vidékre hívná a beteg, a mesternek 1 forintot, a céh kihívásáért pedig 4 forintot kell fizetnie.¹⁷² Pécsen előírták az officina és eszközeik tisztán tartását is.¹⁷³

---

kártya- és kockajátékoktól, éjszakai dorbézolástól óvták tagjaikat. Sárospatak 1607-ben megújított céhlevelében szintén a fent idézett bűnöket sorolták fel. MOE III. 220. (856. ssz.) és 310. (1115. ssz.)

¹⁶⁵ Vácott alacsonyabb árat szabtak a büntetéseknek, a trágár beszéd például 4 forintba került. Ugyanitt a rossz hírbe került mester tagságát felfüggesztették addig, amíg nem igazolta magát. Komárom 12. és 20. articulus, Pest 8. articulus, Vác 6-8. articulus

¹⁶⁶ Szeged 12. articulus

¹⁶⁷ Pécs 8. articulus, Debrecen 16-17. és 19. articulus, Szeged 3-4. articulus, Pest 10-13. articulus, Vác 15. és 22. articulus

¹⁶⁸ Kérdés, hogy Csajkás Bódog jól olvasta-e az „allvésés” szót, mivel a komáromiaknál a ficamok között szerepel az „áll vetés” szó. CSAJKÁS 1944. 94.

¹⁶⁹ Komárom 18. articulus, Debrecen 18. articulus, Szeged 19. articulus, Pest 11. articulus, Komárom 17. articulus

¹⁷⁰ Szeged 2. articulus

¹⁷¹ Komárom 19. articulus

¹⁷² Vác 16. articulus

¹⁷³ Pécs 10. articulus

A privilégiumok egyetértének abban, hogy a mesterjog eladható, de kikötik, hogy csak megfelelően képzett ember veheti azt meg (Komáromban és Pesten le is kell vizsgáznia a vevőnek).¹⁷⁴

A céhek monopólium-törekvéseire jellemző, hogy a legények megtartása és mozgásterük korlátozása mellett a városokban igyekeztek saját számukat egy meghatározott szinten tartani, ugyanakkor a város vonzáskörzetében élő vidéki sebészeket is igyekeztek kontroll alá vonni. Előbbi eszköze a numerus clausus volt,¹⁷⁵ utóbbié pedig a vidéki seborvosok felvétele filiálisként a céhbe (a vidéki sebészek csak ritkán alkothattak filiális céhet, inkább egyénileg vonták őket fennhatóságuk alá).¹⁷⁶ Ebben az esetben a szükséges díjak felét kellett befizetni a céhbe. A pesti sebészek ugyanakkor kimondták, hogy ha a vidéki seborvos nem akarja magát felvetetni a pesti sebészcéhbe, nem kötelezhetik erre. Ekkor szabadon tarthatnak inast, legényt, de be kell jelenteniük őket a céhnek, és a céh ad ki tanulólevelet nekik. Vácott szigorúbbak voltak: ők minden vidéki seborvost, aki még nem iratkozott be náluk, kontárnak tartottak, és privilégiumuk szerint évente figyelmeztetniük kellett az alispánt az ilyen személyek összeírására.¹⁷⁷ A megszorítások a városi sebészekre is vonatkoztak, Vácott például megtiltották, hogy bármelyik mesternek két műhelye legyen.¹⁷⁸

A céhek egyeduralmát szolgálta a kontárok (*himpellér, Hempler, Störer*) ellen folytatott küzdelem is. Ezt saját tevékenységük pontos meghatározásával és elválasztásával a többi mesterségtől, valamint a céhen kívüli, de ugyanezt üzök elűzésével biztosíthatták. Pécsen csak a céhbe inkorporált, képzett mester végezhetett saját műhelyében önállóan érvágást, vérlebocsájtást, ellenkező esetben elkobozták eszközeit. A komáromiak azzal próbálták monopóliumukat megvédeni, hogy a sebészet *libera ars*, így más nem űzheti. A debreceniek minden férfit és nőt (!) intenek a borbélyság üzésétől városukban (kivéve a szabad vásárokat),¹⁷⁹ míg a szegediek a céh approbációjához kötik az idegenek működésének engedélyezését. Szintén a szegediek szerint annál kezelte magát a beteg, akinél akarja, de az a gyógyító (akár orvosdoktor, akár nő) ne árta magát a sebészetet illető kérdésbe. A pestiek a város fellépését kéri a kontárokkal szemben. A debreceniek meghagyják, hogy – noha külső betegségeket csak ők kezelhetnek – belső orvosságot (főzetek, purgáló- és izsaszto szereken kívül) nem adhatnak orvos engedélye nélkül, súlyos betegen még érvágáshoz is orvos engedélye kellett. A pestiek a parókások munkakörétől

---

¹⁷⁴ Pécs 17. articulus, Komárom 6. articulus, Debrecen 15. articulus, Szeged 15. articulus, Pest 9. articulus

¹⁷⁵ Komáromban 5-, Debrecenben 9 főben maximálták a helyi sebész-mesterek számát. A budaiak 1703-as privilégiuma szerint a tabáni rác seborvossal együtt összesen 4 borbély-sebész működését engedélyezték Budán (17. articulus). Komárom 5. articulus, Debrecen 14. articulus és MOE IV. 10. (29. ssz.)

¹⁷⁶ Ilyen "kihelyezett" sebész volt, a pozsonyi sebészcéh tagja, a szemészethez is értő Josephus Braun, aki Bazinban élt, lásd MOL C 37 1776. Lad. A. 24.cs. Fasc. 35. Nr. 42. Az 1747-es összeírásban pedig szerepel négy késmárki sebész, akik a löcsei céhhez tartoztak, lásd DADAY, 2005. 147.

¹⁷⁷ Komárom 8. articulus, Pest 23. és 25. articulus, Vác 20. articulus

¹⁷⁸ Vác 19. articulus

¹⁷⁹ A budai sebészek 1703-as kiváltságlevelében szintén csak az éves vásárokon tűrik meg a vándor gyógyászokat, fogászokat (20. articulus). MOE IV. 10. (29. ssz.)

különítették el magukat. Ha egy váci mester összeállna egy kontárral, büntetése 8 forint lenne.¹⁸⁰

A céhek életébe városuk vezetői is beleláttak. Debrecenben, Pesten és Szegeden commissariust jelöltek ki erre a feladatra. Debrecenben emellett előírták, hogy választás után a mesterek keressék fel a város új bíróját. Az új céhmester feladata volt továbbá a város bírójának 2 icce kámforos rózsavizet adni ajándékba.¹⁸¹

Gyűléseiket negyedévente tartották (*kántorgyűlés*), általában a tagdíjat is itt kellett befizetniük: ez Komáromban 12 forint, Vácott 25 „pénz” (forint), Debrecenben mesternek 26-, legénynek 12 forint volt részletekben.¹⁸² A távolmaradóknak Komáromban 1 font-, Pesten 2 font viaszt kellett beszoolgáltatniuk.¹⁸³ A céhmestert az éves nagygyűlésen választották meg, katolikusok céhek esetében ez a nap közel esett a céh patrónusának ünnepéhez esett. A komáromiak karácsony előtt egy héttel, a debreceniek Vízkeresztkor, a váciak pedig újévkor tartották gyűlésüket. Pesten és Szegeden csak két évente választottak új céhmestert. Debrecenben a választáshoz még hozzátették, hogy ha a megválasztott mester nem fogadná el a posztot, el kell tiltani mesterségétől.¹⁸⁴ Debrecenben emellett kedden és csütörtökönként a mestereknek meg kellett látogatniuk a céhmestert.¹⁸⁵ A nagygyűlés és a negyedévi gyűlések mellett bárki összehívhatott rendkívüli gyűlést, a mesterek egymás közti pörkekedését is ilyen ülésen kellett rendezni. Szegeden a kezdeményező félnek kellett kérvényeznie a gyűlés összehívását, 50 „pénzért”, Vácott hasonlóképpen. Pesten ez az összeg 1 forint volt, de ha céhenkívüli hívta össze, nem kellett fizetnie.¹⁸⁶

A vallás minden céh életében fontos szerepet töltött be. Bizonyos céhek tagjai kizárólag egy felekezet hívei közül kerülhettek ki, néhány céhben viszont több felekezet is megfér egymás mellett. A pestiek és szegediek csak katolikusok voltak, a váciakhoz reformátusok és evangélikusok tartozhattak, a komáromiba pedig katolikus, református, evangélikus is beléphetett. A katolikusok Krisztus és az Oltáriszentség mellett gyakran választottak pestisszentet patrónusuknak. A komáromiaknak így Szent Sebestyén, a pestieknek pedig Szent Flórián és Szent Sebestyén lett patrónusa. A katolikus céheknel a körmeneteken és az ünnepi miséken való részvétel is előírás volt.¹⁸⁷ A veszprémi borbély-sebészek Padányi Bíró Mártontól 1760-ban kapott céhlevelében igen részletesen leírják a céhtagok ilyen jellegű teendőit. A tagok kötelesek voltak a szeplőtelen fogantatás ünnepén misét mondatni és minden körmeneten részt venni. A negyedévi gyűlések napján is misét

---

¹⁸⁰ Pécs 6-7. articulus, Komárom 2. és 10. articulus, Debrecen 26. és 31. articulus, Szeged 7. és 17. articulus, Pest 27. articulus, Vác 18. articulus

¹⁸¹ Debrecen 3., 12., 32. articulus, Szeged 20. articulus, Pest 28. articulus

¹⁸² A 16. században még gyakrabban gyűltek össze, Kolozsváron a 16. század végén kéthetente össze kellett hívni a borbélylegényeket (1568, 7. articulus). MOE III. 220. (586. ssz.) Komárom 9. articulus, Debrecen 4. articulus, Szeged 8. articulus, Pest 15. articulus, Vác 14. articulus

¹⁸³ Komárom 1. articulus, Pest 15. articulus

¹⁸⁴ Komárom 9. articulus, Debrecen 1. articulus, Szeged 8. articulus, Pest 26. articulus, Vác 24. articulus.

¹⁸⁵ Debrecen 7. articulus

¹⁸⁶ Szeged 10. és 12. articulus, Pest 12. és 17. articulus, Vác 13. articulus

¹⁸⁷ Szegeden az ünnepi miséről távolmaradó mestert 4-, legényt 2 forintra büntették. Pesten ez az összeg 1 forint és 50 „pénz” (krajcár) volt. A körmenetről való lemaradás Szegeden egységesen 8 forint, Pesten 2-, illetve 1 forint volt. Pécs 1. articulus, Komárom 1. és 5. articulus, Szeged 1. és 18. articulus, Pest 1-2. articulus

kellett mondatniuk, mégpedig kettőt az elhunyt hívekért, kettőt az élőkért, a Boldogasszonynak, Keresztelő Szent Jánosnak, Szent Mihály arkangyalnak, valamint a két orvosszentnek, Szent Kozmának és Szent Damjának felajánlva.¹⁸⁸ A céhtagság felekezeti hozzátartozáshoz kötése szintén egy eszköz volt a konkurencia csökkentésére,¹⁸⁹ ugyanakkor megjegyzendő, hogy a szabad királyi városokban eleve adva volt, milyen vallásúak lehetnek az ott lakók (a céhtagsághoz előírták a polgárjog megszerzését, ahhoz pedig az ott elismert felekezet tagjának kellett lenni, a kör így bezárult).¹⁹⁰ Pécsen nem csak a vallás, de a nemzetiség is számított: a céhnek csak magyar, német vagy horvát tagjai lehettek.¹⁹¹

A szigorú szabályok ellenére a céh szociális szempontból is gondoskodott tagjairól. A debreceni és váci szabályok szerint a beteg mester mellett nappal egy-, éjjel pedig két mesternek kellett virrasztania (ennek elmulasztása 1 forintba került, Debrecenben pedig a nappali szolgálat kihagyása 1-, az éjszakaié 2 forintot ért). Komáromban nappal egy mester, éjjel egy mester és egy legény jelenlétét írták elő. A debreceniek még „kölcsonöztek” is erre az időre legényt a beteg mesternek, ha éppen nem lett volna sajátja, sőt, akár a kezeléshez szükséges pénzt is fedezték, azzal a feltétellel, hogy azt az illető majd felgyógyulásakor megadja.¹⁹² Az elhunyt céhtársat mindenki köteles volt elkísérni utolsó útjára.¹⁹³ Az özvegy mindaddig vezethette párja műhelyét, amíg elhunyt ura nevét viselte.¹⁹⁴

1761-ben bevezették az orvos előtt leteendő, anatómiai ismereteket is előíró vizsgát. Ugyanekkor Mária Terézia céhügyi rendeletet is adott ki, melyben előírta a korábbi céhprivilegiumok beszedését, azok egységesítésének céljával.¹⁹⁵ Az ezután kiadott céhszabályzatok a korábbiakhoz képest így sablonosabbá, a díjazás – néhány kivételtől eltekintve – egységessé vált. Az 1761 utáni időszak ismertetéséhez az újvidéki, egri, győri, pozsonyi (sebész-fürdős) és a megújított budai (borbély) céhprivilegiumokat választottuk (az 1764-es újvidéki kivételével mindegyik 1765-ben lett jóváhagyva).¹⁹⁶

Az inasokra kevés hangsúlyt fektetnek, általában a legényeket is érintő szabályok vonatkoznak rájuk, néha pedig össze is mosódik a két kategória. Továbbra is 3 év a minimum képzési idő, az egri sebészeknél és Budán az inasnak belépéskor 2 forintot kell

---

¹⁸⁸ Veszprém (5. articulus) kimondják, hogy amint Pápán, Fehérváron és több helyen kirekesztik a katolikusokat a céheikből, ide csak katolikusokat vesznek fel, más valláson lévőt nem. MOE IV. 157-158. (424. szsz.)

¹⁸⁹ Ez tényleges problémát tehát inkább azokban a mezővárosokban okozott, ahol katolikusok és protestánsok is éltek. SZABÓ 1984. 148-149.

¹⁹⁰ Például Pécsen katolikusnak. Itt a 4. articulusban írták elő a polgárjog megszerzését.

¹⁹¹ Pécs 13. articulus

¹⁹² Debrecenben már az 1583-as szabályzat része volt a beteg melletti órallítás (1583. 3. articulus, MOE III. 247. (957. szsz.)) Pécs 19. articulus, Komárom 13. articulus, Debrecen 20. articulus, Vác 9. articulus

¹⁹³ Ennek elmulasztása Debrecenben mesternek 2-, legénynek 1 forintjába került. Vácott az ezzel kapcsolatos táblajáratás özvegyestől, legényestől 1 forintba került. Pécs 18. articulus, Debrecen 22. articulus, Szeged 13. articulus, Vác 25. articulus.

¹⁹⁴ Pesten még hozzátették, hogy új inast nem vehet fel, csak a férje halálkor nála dolgozó maradhat nála annak felszabadulásáig. Pécs 20. articulus, Komárom 5. articulus, Debrecen 10. articulus, Pest 21. articulus, Vác 25. articulus

¹⁹⁵ SZABÓ 1984. 147.

¹⁹⁶ MOL A 73. 1. kötet 6-10. (Újvidék); 218-224. (Buda, 3. melléklet); 270-274. (Eger, 1. melléklet); 298-304. (Győr, 2. melléklet); 287-293. (Pozsony)

letennie, majd ugyanennyit szabadulásakor.¹⁹⁷ Újvidéken a legénynek 3 forintot kell érkezésekor és ugyanannyit képzése befejezésekor. Győrött és Pozsonyban szintén 2-2 forint a *tanuló* által fizetendő összeg. Talán az állam fokozott közbelépésének köszönhető, de nagyobb hangsúlyt kapnak a tanulók érdekei: Pozsonyban kimondják, hogy a szegény árvákat ingyen kell felvenni. Újvidéken és Budán előírják, hogy a mester ne legyen kegyetlen velük. Ha a mester ez alatt az idő alatt meghalna, a céh dönti el, hogy a tanuló az özvegnél marad, vagy egy másik mesterhez megy.¹⁹⁸ A legény tisztességes életvitelét pontosabban meghatározzák: legyen engedelmes (Eger, különben büntetése 2 forint), megfelelő időben érjen haza (tehát ne járjon el éjszaka mulatozni, Győrben este 10-re, Pozsonyban nyáron 9, télen 8 órára már háznál kellett lenniük). A kezelésekről kapott, rájuk bízott pénzt becsületesen kezeljék (Győr). Hangsúlyosabb lett a legények és mesterek közti kompetencia kérdése: a pozsonyiak szerint a legény önállóan nem kezelheti betegeit, előtte ki kell kérnie mestere tanácsát. Budán maguktól csak eret vághattak és fogat húzhattak a legények. Szintén új momentum, hogy a legények nem lehetnek kontárok (Pozsony), Budán még azt is előírják, hogy a legények jelentsék a kontárokat.¹⁹⁹ Idő előtti távozásukat továbbra is jelenteniük kellett (Győrben a tervezett időpont előtt 1 hónappal), ám amennyiben a mester rosszul tartaná legényét, és ez kiderül, Újvidéken a legénynek joga van másik mesterhez kerülni.²⁰⁰

A mesteri cím megszerzésének lépcsőfokai változatlanok maradtak: jelentkezés a céhnél (Egerben a földesúrnál), születési bizonyítvány és tanulólevelek bemutatása (Győrött és Újvidéken minimum 3 év inaskodásról és 3 év vándorlásról kértek igazolást), 1 forint jelentkezési díj (*Anmeldungs Tax*) befizetése. A vizsga menetét nem részletezik, hiszen az orvosi examinálás bevezetésével annak kérdéseit már nem annyira a céh, hanem maga az orvos határozta meg. Egerben a doktorból, céhmesterből és commissariusból állt a bizottság, Pozsonyban a commissarius mellett két medicus vett részt a próbán, Budán pedig két céhtag és egy orvosdoktor. Ha megbukott, Győrből pénzét visszakapván szabadon távozhatt a jelentkező, Budán még egy évnyi tanulóidőt is előírtak neki. Sikeres vizsga esetén egységesen 30 forinttal tartozott még az új mester, melynek felét befizethette egy év múlva. Szabad királyi városokban emellett még a polgárjog megszerzését is feltételül szabták. A korábbi céhes hagyományoknak megfelelően megmaradt a mesterebéd intézménye is, amit pénzzel is meg lehetett váltani (egységesen 10 forint, a szegényebb Újvidéken pedig 6 forint).²⁰¹ Beházasodás vagy mester fia esetén továbbra is az ebéd kivételével minden díjnak a felét kérték.²⁰² Ugyanez vonatkozott a vidékről inkorporálandó seborvosokra.²⁰³

¹⁹⁷ Eger 4. articulus, Buda 5. articulus

¹⁹⁸ Mindenhol kértek törvényes származást igazoló bizonyítványt. Újvidéken ennek hiányában 2 forintra büntetik az illet tanulókat tartó mestert. Győr 8. articulus, Pozsony 5. articulus, Újvidék 6. és 11. articulus, Buda 5. articulus

¹⁹⁹ Eger 11. articulus, Győr 13. articulus, Pozsony 16-17., 19-20. articulus, Buda 6-7. articulus

²⁰⁰ Győr 14. articulus, Pozsony 18. articulus, Újvidék 9. és 14. articulus

²⁰¹ Eger 5. articulus, Győr 5. articulus, Pozsony 6. articulus, Újvidék 5. articulus, Buda 8. articulus

²⁰² Eger 5. articulus, Győr 6. articulus, Pozsony 7. articulus, Újvidék 5. articulus, Buda 14. articulus

²⁰³ Győrben és Pozsonyban kimondták, hogy ezek nem alkothatnak filiális céhet. Eger 6. articulus, Győr 7. articulus, Pozsony 8. articulus, Újvidék 10. articulus, Buda 12. articulus

Továbbra is fontos a beteg tagról való gondoskodás, de már nem írják elő a többi mester virrasztását mellette, inkább az anyagi segítségen van a hangsúly (amit felgyógyulása esetén vissza kell fizetnie a céhládába a betegnek). Egerben és Győrben előírják, hogy haldokló mester esetén a céhmester, legénynél vagy inasnál annak mestere riassza a plébánost, hogy a beteg felvehesse az utolsó kenetet. Ennek elmulasztásáért 2 forint büntetést szabtak ki.²⁰⁴ Halott társ temetéséről távolmaradásért mesterre 25-, legényre 12 dénár büntetést szabnak ki (kivéve Újvidéken, ahol 30- és 15 krajcár ennek díja).²⁰⁵ Az özvegy folytathatta férje mesterségét, de a céhek legényt rendeltek ki mellé. Ezt a jogot és műhelyét akkor is megtarthatta, ha férjhez ment egy másik sebészhez.²⁰⁶

Az erkölcsös élet feltételei is változatlanok maradtak (például más legényét, inasát ne csábítsák el, egymással tisztességesen viselkedjenek). Hangsúlyosabb szerepet kapott azonban a páciensekkel szembeni emberséges bánásmód.²⁰⁷ A kompetenciát is pontosabban meghatározták: a pozsonyi borbélyoknak megtiltották a köpölyözést, hideg és meleg fürdő készítését – ezeket csak sebész vagy fürdős készíthette (a magyar borbélyok azonban köpölyözhetek).²⁰⁸ Budán, ha valamelyik ezek közül túllépné hatáskörét, joga volt a városi hatóságok előtt bepanaszolni azt. Itt nem részletezték, hogy kihez mi tartozik, egyedül a belső kúráknál írták elő a doktor tanácsát, míg a halottszemlélt a borbélyokra bízta.²⁰⁹ Súlyos esetekben továbbra is konzíliumot írtak elő, mégpedig a korábbi szabályzatokhoz hasonló esetekben: Egerben ilyen az „*incisio tétel*”, golyó kiszedése, csontok helyzetétele.²¹⁰

Gyűléseiket változatlanul negyedévente tartották, emellett egy ötödik, naggyűlést is tartottak, ahol a céhmestert választották meg. A tagdíjak mértéke változó volt, az ülésekről való távolmaradás azonban mesternek, legénynek egységesen 50-, illetve 25 dénárba került. Rendkívüli gyűlés összehívásához 85-, illetve 42 dénár kellett (kivéve Újvidéken, ahol ez mindössze 30-, illetve 15 dénár volt).²¹¹ Céhmestert a leköszönő elnök mellett két másik jelentkező közül választottak, mégpedig a város képviselőjének, commissariusának jelenlétében.²¹² Az ünnepi misén és körmeneten való részvétel a céh zászlójával a privilégiumok leghangsúlyosabb helyén, az első cikkelekben szerepel.²¹³ Kontárak, kuruzslók felbukkanása esetén a városi tanácstól kérnek segítséget azok eltávolításához.²¹⁴

Egy kívülálló kortárs számára a sebészekhez zárt, kiváltságos közösségnek tűnhettek, amelynek tagjai ezt a soklépcsős képzési rendszerüket és privilégiumaikkban

²⁰⁴ Eger 13. articulus, Győr 15. articulus, Újvidék 15. articulus, Buda 15. articulus

²⁰⁵ Eger 14. articulus, Győr 17. articulus, Pozsony 13. articulus, Újvidék 16. articulus, Buda 16. articulus

²⁰⁶ Eger 12. articulus, Győr 16. articulus, Pozsony 14. articulus, Újvidék 17. articulus, Buda 17. articulus

²⁰⁷ Eger 9-10. articulus, Győr 10. articulus, Pozsony 10-12. articulus, Buda 9. és 18. articulus

²⁰⁸ Pozsony 15. articulus

²⁰⁹ Buda 3. és 11. articulus

²¹⁰ Eger 8. articulus, Győr 9. articulus, Újvidék 8. articulus

²¹¹ Eger 2. articulus, Győr 2. articulus, Pozsony 3. articulus, Újvidék 3. és 13. articulus, Buda 4. articulus

²¹² Eger 3. articulus, Győr 3. articulus, Pozsony 4. articulus, Újvidék 2. articulus, Buda 2. articulus

²¹³ Távolmaradás esetén mester esetében 2-, legénynél 1 font fehér vagy sárga viaszt kell felajánlani a város plébániatemplomának. Újvidéken és Budán az Oltáriszentség, Pozsonyban Keresztelő Szent János, Egerben pedig Olajban főtt Szent János volt a céh patrónusa. Az újvidéki céh vegyes, katolikus és görögkeleti volt. Eger 1. articulus, Győr 1. articulus, Pozsony 1-2. articulus, Újvidék 1. articulus, Buda 1. articulus

²¹⁴ Budán az idegen borbély, kontár, le nem vizsgázott emberek eltávolítását kéri a tanácstól. Eger 7. articulus, Győr 11. articulus, Pozsony 9. articulus, Újvidék 7. articulus, Buda 13. articulus

megfogalmazott követelményeiket a saját kiváltságaik megőrzésére találták ki. Meg kell azonban jegyezni, hogy amilyen nehezen kerülhetett be valaki egy sebészcéhbe, egy sebészmeister gyereket ugyanolyan nehezen vették be egy másik céhbe.²¹⁵ A céhek zártságát biztosította saját, egyedi vizsgaszabályzatuk is, így hiába tudott valaki többet egy céhtagnál, ha nem náluk vizsgázott le.²¹⁶

Az 1761 utáni céhlevelek tehát az állam nagyobb fokú beavatkozása mellett születtek. Ennek jeleként a privilégiumok szövege is egységesebbé vált, több esetben a cikkelyek szám szerint megfeleltethetők egymásnak. A felülről jövő beavatkozás jele a díjazások egységesítése is. A sebészcéhek jelentősége végül rövid időn belül visszaszorult, köszönhetően a nagyszombati orvosi kar megalapításának, majd az egyetemi sebészképzés megindításának 1774-től.

4.3. A sebészműhely

Az önálló mesteri működés alapja saját műhely (*officina, tonstrina*) volt. Általában itt zajlott a betegek kezelése, a műhelyek így a mai rendelők előképeinek is tekinthetők. A 18. század első felében felszerelése Ernyey József és Gortvay György szerint néhány érvágó, köpölyöző, foghúzó, köpenyek és pár orvosi könyv volt.²¹⁷ Egy 1777-es szerződés szerint, amelyben Boráros János eladta pesti borbélyműhelyét Szalay Istvánnak, az alábbi berendezést említik: mosó asztal, forgó szék, egy másik karosszék, egy kis asztal, tűkör, padok, ruhákkal, fésűk, medencék, fecskendők és vágó, eret vágó vasak, valamint amputációhoz szükséges eszközök.²¹⁸ A műhelyek fenntartása költséges volt, áruk a 18. században néhány száz forinttól párezerig terjedt, a reformkorban pedig többezer volt. 1777-ben Boráros Ferenc műhelyét 1000 forintért adták el Szalai Istvánnak.²¹⁹ 1796-ban Mathias Bosnyakovics sebész 450 forintért vette meg Mathias Landgraff műhelyét és borbélyjogát (*chirurgisches Recht*).²²⁰ 1841-ben Pest város rendes sebésze, Láncz József műhelytartásának joga (*Chirurgische Officin Recht, Barbierstuben Gerechtigkeite*) és műhelye berendezésével együtt hagyatéki leltára szerint 5650 forintot ért, de 1847-ben végül 2260-ért adták el.²²¹ Baletti Mihály pesti, Hatvani kapunál álló műhelyét 1587 forintos tartozása fejében Krick Rudolf orvosdoktorra bízta, aki azt 1846-ban egy Wéber nevű embernek 2580 forintért zálogba adta.²²² Ez az összeg egy korabeli vármegyei vagy városi sebész 10 éves átlagkeresete volt.

---

²¹⁵ JÁKI 1955. 5.

²¹⁶ Vég András vizsgálva kapcsolatban derült például ki, hogy a debreceni borbély-sebészek nagy részének súlyos anatómiai hiányosságai vannak, lásd alább.

²¹⁷ GORTVAY 1953. 49-50.

²¹⁸ BFL IV.1202.cc a.a. 1257. szerződés Boráros János és Szalay István között (1777. december 2.)

²¹⁹ BFL IV.1202.cc a.a. 1257. szerződés Boráros János és Szalay István között (1777. december 2.)

²²⁰ BFL IV.1202.cc a.m. 418.

²²¹ BFL IV.1202.cc a.n. 2999. és 3587. Összehasonlításképpen: Láncz örüklésként egy házat is, amit 1751 forintra becsülték. Egy rokona, Láncz Gábor halála után, 1838-ban 1000 forintra becsülték műhelytartási jogát.

²²² BFL IV.1202.k A pesti sebészcéh iratai

Számtalan festmény, grafika született, amely az itteni munkát ábrázolja, holland zsánerfestők különösen kedvelték a „falusi borbély” tematikát az urinvizsgáló vagy pulzusmérő orvos, a sarlatán és az alkimista mellett. Id. Egbert van Heemskerck *Falusi borbélyán* (17. század második fele, Gent, Museum voor Schone Kunsten) és ifj. David Teniers *Sebész* című festményén (1670-es évek, Norfolk, The Chrysler Museum)²²³ évszázadokkal később is betekinthetünk egy sebészműhely mindennapjaiba. A mester mellett egyidejűleg egy idősebb társa (egy másik mester vagy egy tapasztaltabb legény) foglalkozik a betegekkel, akik fájdalmas arckifejezéssel tűrik a kezelést, miközben Heemskerck képen többen várnak részben bekötözött tagokkal a sorukra, mint egy mai rendelőben. A betegek egy részét családtagjaik, például gyerekeik is elkísérték és figyelmesen nézik a sebész munkáját. Teniers festményén a szoba jobb oldalán álló asztalnál egy kamasz fiatal (inas, vagy már legény) a kezeléshez szükséges tapasztokat és kenőcsöket készíti, miközben nézi, hogy dolgozik mestere. Szűrő-, vágó eszközöket nem látunk, viszont mindkét képen tele van a műhely különböző méretű és anyagú üvegsékkal, edényekkel, tálakkal, Teniers-nél még koponyák is láthatók. Balthasar van den Bossche festményének (*A sebész rendelője*, 1707, Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum)²²⁴ seborvosa akkurátusan és egykedvűen szedi le a flastromot betegéről, miközben fiatal inasa épp egy másik flastromot melegít. A festmények tehát jól érzékeltetik, hogy a 18. század első feléig a polgári lakosságot ellátó sebészek munkája elsősorban tapasztok, kenőcsök készítése és felhelyezése volt.

Műhelyet két jogon tarthatott annak gazdája. Mesterként vásárolhatott műhelyt, de családi kapcsolatok révén (beházasodás, öröklés) is megszerezhetette azt. Másik esetben személyre szóló engedélyt kapott a kérvényező új műhely nyitására az adott törvényhatóságtól, ekkor azonban a műhely addig működhetett, amíg tulajdonosa élt, nem adhatta el és nem örökölhette tovább azt. Noha a sebészképzés formái átalakultak, a műhely tartásának formái változatlanok maradtak. Pesten 1812-től csak az utóbbi, személyes jog alapján kapott műhely nyitását engedélyezték.²²⁵ De nem csak a műhely kötődött a tulajdonosához, a mester is műhelyéhez volt kötve: nem költöztethette át azt neki tetsző helyre, hiszen ebben az esetben csak a forgalmas, sűrűn lakott városrészekben lett volna a műhelyek nagy része, ezáltal a külvárosok ellátása nem lett volna biztosítva, a műhelytulajdonosok nagy része pedig megnehezítette volna megélhetését a megnövekedett konkurencia miatt. 1844-ben Szalacsy Benjámin kérvényezte Pest város tanácsától Szent István napján vett „*orvosi officinája*” áthelyezését Szent Mihály napjáig a Hatvani kaputól az Aranykéz-, vagy Régiposta utcába, a Karczag-féle házba. A tanács kiadta az ügyet véleményezésre a sebészcéhnek, ám ekkor több szabálytalanságra is fény derült. Szalacsy nem tett egyetemi vizsgát, csak „*curista borbélylegény*”, így nem vezethet műhelyt, már csak azért sem, mert járvány idején a műhely élén álló sebészeknek közfeladatot kell

²²³ BORDIN – POLO D’AMBROSIO 2009. 213., 215. Teniers-nek a Szépművészeti Múzeumban is van egy hasonló témájú, ám kevesebb szereplős alkotása. ANTALL 1981. 31. kép

²²⁴ ANTALL 1981. 37. kép, *Képek a gyógyítás múltjából* 1984. 38. (II. kép)

²²⁵ BFL IV.1202.k, Pesti sebészcéh iratai, Flór Ferenc levele (1848. december 17.)

ellátniuk, amire diplomával nem rendelkező sebész képtelen. A műhelyt Mihálovits Józseftől vette meg a fentebb is említett Baletti Mihály seborvos, aki eltűnt a városból, az officinát pedig továbbadta Krick Rudolf orvosdoktornak, ami szintén szabálytalan, mert csak sebészi végzettségű ember vezethet műhelyt. Végül Krick bízta rá Szalacsyra az officinát. Az áthelyezés tervét végül azért sem támogatták, mert a Mihálovits (máshol Mihálovics) és Baletti közti szerződésben szerepelt az is, hogy az officinát nem tehetik át a Hatvani kapu mellől. Az ügyet végül a tanács a kérelem elutasításával és új műhelyvezető kinevezésével zárta.²²⁶

A céhek általában sem az officinák áthelyezést, sem újak nyitását nem támogatták. 1845-ban Jezerniczky Dániel seborvos és a terézvárosiak kérvényezték új sebészműhely nyitását külvárosukban, de Pest város tanácsa kérésüket elutasította.²²⁷

A műhelyben dolgozó segédszemélyzet (inasok, legények) elvesztése érzékenyen érintette az átlagosan egy-két legénnyel dolgozó mestereket. Nem véletlen, hogy számtalan esetben kellett saját céhtársukat bepanaszolniuk a sebészeknek. 1836-ban Miskoltzi Lajos borbély-sebész sérelmezte Pest város tanácsánál, hogy szomszédja, a Király utca (Via Regia) Remekhazi-féle házában működő Andreas Freyschlag 1836 augusztusában elcsábította egy borbélylegényét, Josephus Lukátsot, és sem saját, sem a céhmester kérése ellenére nem bocsájtotta el azt, nem küldte vissza hozzá. Ráadásul 1836 októberében egy másik legényét, Gregorius Krauszt is magához csábította, Miskoltzi nem kis kárára („*non exiguo mei damno*”). Miskoltzi céhük 1796-os szabályzatára hivatkozott, amely tiltotta az alkalmazottak ily módon történtő megjegyzését, és 12 forint büntetést kért Freyschlagra, egy 1832-es minta alapján, amikor özv. Papanek Anna panaszolta be Mihálovits József borbélyt egy legényének elcsalása miatt. A tanács ekkor 12 forint büntetést szabott ki Mihálovitsra és az ítéletet precedens-értékűnek tekintette.²²⁸

4.4. A nők és a sebészet

Az alábbi fejezet megszületését két tény is indokolta teszi. Már a céhszabályok ismertetéséből kitűnt, a mester felesége milyen fontos szerepet tölthetett be egy-egy céh életében. Másrészt voltak olyan falusi asszonyok, akik komoly sebészi beavatkozásokat

²²⁶ BFL IV.1202.k Pesti sebészcéh iratai, Szalacsy Benjamin kérvénye (1844. szeptember 3.), A sebészcéh szakvéleménye (1844. szeptember 13.), Pest város tanácsának határozata (1844. szeptember 19.)

²²⁷ BFL IV.1202.k, Pesti sebészcéh iratai, a Helytartótanács levele Pest város tanácsának (1845. december 9., 1846. szeptember 1.) 1848-ban Binder György sebész- és szülész-mester kérvényezte a Rókus Kórház mellett, a Kerepesi úton egy új officina felállítását, amit azzal utasítottak el, hogy nincs á szűkség. Flór Ferenc főorvos szakvéleménye szerint ekkor 29 sebészműhely volt Pesten, a Belvárosban 11, Liptóvárosban és Terézvárosban 7-7, Józsefvárosban és Ferencvárosban 2-2. Ebből 2 nem esett messze a Kerepesi úttól. Ha mindenképpen új műhelyt akarnak nyitni, inkább az Üllői utat javasolja, ahol patika is van. A sebészcéh szerint a Rókus Kórháznál lévő Popovics-féle és a Hatvani kapunál álló Lentner-féle műhely teljesen ellátja a kérdéses környék lakosságát, arról nem is beszélve, hogy a sok műhely miatt már csak „tengődjé élnek”. Pár éve ketten akartak már itt officinát nyitni, de akkor is elutasításban részesültek. BFL IV.1202.k, Pesti sebészcéh iratai, Flór Ferenc levele Láng Ignác főkapitánynak (1848. december 17.), a pesti sebészcéh Pest városának (1848. szeptember 4.)

²²⁸ Ugyanekkor kimondták, hogy mester elhagyása esetén a legénynek negyedévig máshol kell megélhetést találnia, mielőtt visszatérne a városba és elszegődne egy másik mesterhez. BFL IV.1202.k, Pesti sebészcéh iratai, Miskoltzi Lajos kérvénye, s. d. (érk.: 1836. november 21.)

végeztek, mégpedig sikerrel, bizonyítvány híján azonban a hivatalos álláspont szerint egyszerű kuruzslóknak számítottak.

A Helytartótanács 1784-ben tiltotta meg a kuruzslók, vándor gyógyítók működését az országban. Ebből az évből több olyan jelentés is érkezett, amely sikeresen és ingyen gyógyító asszonyokról tesz említést. Ruzsón egy nő sérvet és sérült melleket kezel fizetség nélkül. Öt eltiltották munkájától.²²⁹

A sebészek hozzáállása ezekhez a személyekhez helyenként eltérő volt. A kőszegi chyrgusok például féltékenyen nézték az ottani gyógyító asszony működését, akit a város aztán a Helytartótanács rendeletének engedelmeskedve el is tiltott a további "kontármunkától".²³⁰

Volt, ahol elismerték a nők hatásos eljárásait. Debrecen magistratusa éppen a sebészek túl magas árszabása miatt kényszerült rá, hogy egy olcsóbb gyógyítót keressen a városi börtön nemibetegei számára.²³¹ Vajda Jánosné sikeresen meg is gyógyított mindenkit. A magistratus azt is elismeri – mégpedig a céhes sebészekkel szemben – hogy ezek a képzetlen nők néha hasznosabbak a beteg számára, mint az elvileg képzett gyógyítók. Hagyományos (azaz népi) gyógymóddal sikeresebben kezelik a karbunkulust, mint a sebészek, akik azt, amennyiben a szem táján jelentkeznek, nem mindig tudják megfelelően ellátni, ami sokszor a beteg megvakulásához vezetett. Ennek ellenére Debrecen engedelmeskedett a Helytartótanács utasításának, és a többi kuruzslóval együtt ezeket az asszonyokat is eltiltotta a praktizálástól, bár kérte, hogy a szemölcsöket továbbra is gyógyíthassák, mivel igen hatásosak.²³² Vagyis Debrecen, nagyfokú éleslátásról tanúskodva, különbséget tett az egyszerű babonás kuruzslók, és az empirikus népi gyógyítók között, elismerve, hogy az utóbbi néha hasznosabb, mint az orvosok költséges eljárása. Győrben szintén említettek két asszonyt, akik a nemi betegségek mellett sebészi feladatokat is elláttak: sebeket és csontsípolyokat gyógyítottak. A város magistratusa a Helytartótanács rendeletéig megengedte működésüket, mivel a szegényeket gyógyították, mégpedig sikeresen.²³³

A Jász-Kun kerület physicus, Haidenreich Lajos János szintén elismeri, hogy néhány asszony titkos főzete igen hatásos a sebek gyógyításában, és hogy ezen személyek igenis értenek az üszkös sebek, köszvény stb. kezeléséhez. Haidenreich kompromisszumos megoldást javasol: mivel a szegény nép körében nagyobb bizalommal bírnak, másrészt kúrájuk eredményessége folytán ezeknek az asszonyoknak kivételesen meg kellene engedni a szabad praktizálást. Ennek feltétele lett volna, hogy jelentsék betegeiket a helyi chyrgusnak vagy orvosnak.²³⁴ Haidenreich tervszövege valószínűleg nem valósulhatott meg: A Helytartótanács az országban inkább a *képzett* gyógyítók megsegítésén fáradozott,

---

²²⁹ DADAY 2005. 447.

²³⁰ DADAY 2005. 448-449.

²³¹ A sebészek fejénként 100 forintot kértek volna a betegekért, ami a korban néhány vármegye, város által felfogadott chyrgus félévi fizetésének felelt meg!

²³² DADAY 2005. 450.

²³³ DADAY 2005. 448.

²³⁴ DADAY 2005. 452-453.

másrészt a Jász-Kun kerületekben eleve kevés orvos-sebész volt, akik ezen személyek működését ellenőrizhették volna. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezek az asszonyok valamilyen formában ne folytatták volna tevékenységüket (a hivatásos gyógyítók bosszúságára), hiszen a nagyrészt szegény népek sem pénzre, sem bizalmra nem volt a képzett gyógyítók, akár sebészek, akár orvosok irányában. Betegségeiket általában maguk próbálták meg kezelni, vagy népi gyógyászok (így például a helyi asszonyok) segítségét kérték. Képzett gyógyítóhoz vidéken csak akkor fordultak, ha már nagy volt a baj, s ezen belül szívesebben mentek a sebészhez, mint az orvoshoz, s ez még a 19. század közepén is így volt. Makara György szerint 1848-ban a nép és az orvosdoktorok közti szakadéknak fő oka a bizalom hiánya mellett az orvosok drágasága és sokszor a szegényekkel szemben tanúsított megvető magatartásuk volt („*kinek [ti. az orvosnak] a szegény ember kipárolgása kiálthatatlan*”). A betegek így általában szívesebben keresik fel az olcsóbb, velük kevésbé megalázóan viselkedő sebészeket.²³⁵ Ahogy az aradiak fogalmaztak ugyanekkor: „*provinciákon a sebész számra két annyi mint a tudor, ő a néppel él, rokon, barát a nagy közönséggel, s leggyakrabban ollyá annyira bírja népe bizalmát, szeretetét, hogy a nép kész bármelly nagyságos, glacé-keztűs pesti tanárt is háttérbe szorítani, az önök által annyira gúnyolt sebész irányában*”.²³⁶

A tudós asszonyok mellett éppúgy éltek csalók, kuruzslók is az országban (és a többségben ők lehettek). Bács megye 1767-es jelentésében szerepel például egy petrovácsi javasasszony, aki egyenesen úgy viselkedik, mint egy orvos, vagy egy sebész, orvosságokat írat fel betegeinek. Egy másik nő, Szeppné Mária Kolluth-on mindenféle tudás nélkül, felelőtlenül kezelte a helyieket, így érvágással, s hozzá nem értése sok ember idő előtti halálához vezetett.²³⁷

Sokkal közvetlenebb kapcsolatban voltak a sebészettel a chyrurgus-feleségek, özvegyek, akik férjük halála után gyakran nemcsak férjük műhelyét vették tulajdonba, hanem praktizáltak is. Az özvegyek és a hatóságok kapcsolatát, a céhes viszonyokat kellőképpen megvilágítja néhány konkrét eset megvizsgálása - mégha csak mellékszereplőként vannak jelen a nők benne.

Néha csak fokozatosan ismerhetők fel egy-egy ember cselekedeteinek mozgatórugói. 1771-ben Szokolay András a soproni sebészcéhbe szeretett volna bekerülni.²³⁸ Rátermettségét egykori betegeinek hálálkodó tanúsítványaival próbálta bizonyítani. A Helytartótanácsához 1771 májusában írt leveléből röviden megismerhetjük addigi életét. Ebből és a mellékletből kiderül, hogy magyar nemes, Érsekújváron vizsgáztatták le, hét éve dolgozik Sopronban, valamint részt vett a legutóbbi porosz háborúban, ahol még a hajóhadhoz is eljutott,²³⁹ ezután került Sopronba, ahol Brodmann sebész özvegye felajánlotta neki műhelyét, mindenféle teher nélkül. A siralmas állapotban lévő helyet ő,

²³⁵ MAKARA GYÖRGY: Nyiltszó az orvoskar mostani vezetőihez. In: *Orvosi Tár*, Negyedik Folyamat, Első kötet, 24. sz., 1848. június 11., 375-382.

²³⁶ Orvosi mozgalmak Aradon. In: *Orvosi Tár*, Negyedik Folyamat, Második kötet, 1. sz., 1848. július 2. 11.

²³⁷ MOL C 37 LAD. A. Fasc. 36. Nr. 6. In: DADAY 2005. 196. és 198.

²³⁸ MOL C 37 1771. Lad. A. Fasc. 35. No. 28.

²³⁹ "ad Armadam etiam... qua approbatus Chyrurgus servivissem"

Szokolay hozta rendbe. Ezenkívül továbbképezte magát, és Bécsben vizsgát is akart tenni, csak a vizsgadíjakat nem tudta volna kifizetni. Ekkor adta el Bartholomaeus Götz-nek a feleségétől reászármazott műhelyt.²⁴⁰ Csakhogy a város tanácsa időközben megtiltotta, hogy kifizessék neki az árat, és semmisnek nyilvánították az egész üzletet, mivel a műhely tulajdonjoga nem őt, a második férjet, hanem Brodmann gyermekeit illeti. Szokolay ezt tudomásul vette, és ő is semmisnek tekintette ezek után az üzletet, csakhogy a magistratus beiktatta az adásvételt, és a tulajdonjogot Götz-re ruházta. Ezek után kéri a Helytartótanácsot, hogy vagy kaphassa vissza a műhelyt, hiszen gondoskodnia kell nejről és gyermekeiről, nem hagyhatja el őket, bár visszamehetne a hadseregbe szolgálni, vagy ha ez nem lehetséges, legalább ismerjék el praktizálási jogát Sopronban. Leírása azt a benyomást kelti, mintha a soproni magistratus következetlenül járt volna el az ügyben – mégpedig az ő kárára.

A soproni sebészek véleménye természetzerűleg szöges ellentétben állt Szokolayéval, amit kifejezésre is juttattak a városi magistratusnak írt levelükben. Itt részletesen kifejtették véleményüket Szokolayról, aki pár évvel ezelőtt önként eladta saját műhelyét, és így akar újat emelni. Ezáltal megbontaná, azaz növelné a Sopronban meghatározott sebészek számát, ennek alátámasztására mellékeltek 1659-es kiváltságlevelüket. Példaként hozták fel, hogy ezt megelőzően, 1768-ban Mathias Kremplernek sem engedték meg a praktizálását a városban. Megfontolandó, hogy a kiváltságlevél alapján engedélyezett öt borbély-sebészen (*Chirurgus Tonsor*; két katolikus és három evangélikus) kívül még két fürdős-sebész (*Chirurgus Balneator*) is működik a városban, míg a közeli és jóval népesebb Pozsonyban is csak nyolc sebészműhely áll. Ezen kívül tisztességtelennek tartják, hogy Szokolay önként adta el 1000 Ft-ért műhelyét, amelyből 300 Ft-ot már meg is kapott, most pedig újat akar alapítani. A műhelyek eladása, majd egy másik alapítása ugyanis lehetővé tett bizonyos pénzfelhalmozást, s a kapott pénzt ráadásul haszontalanságokra költötte.²⁴¹ Csak egy szóval jelzik a céhtagok, de nem mellékes szempont, hogy Szokolaynak nem volt polgárjoga Sopronban, hiszen ez a céhtagság feltétele. A műhely megvásárlója, Bartolomaeus Götz a céh szerint Szokolayval ellentétben tisztességes ember, aki részt vett a hétéves háborúban. Szokolay félrevezette a magistratust, mivel nem hét, hanem csak négy éve dolgozik Sopronban, szakértelme pedig hagy némi kívánnivalót maga után.²⁴² Ami még ennél is szörnyűbb: iszákos és szerencsejátékos, amit felhalmozott adósságai is bizonyítanak, gyakorlatilag pár év alatt elherdálta a saját és felesége vagyonát. Összefoglalva Szokolay céhtagságának kizáró okait: nincs sem polgárjoga, sem szakértelme, továbbá emberileg sem felel meg a követelményeknek, azon kívül minden céhes hely be van töltve a városban. A levélhez csatolt mellékletek a soproni sebészek erkölcsi és szakmai pozitívumait igazolják, valamint a numerus clausus-hoz szolgáltatnak bizonyítékokat. Az egyik melléklet tartalma nincs kifejtve a levélben, de

²⁴⁰MOL C 66 1785. F. 1. pos. 108. Götz szerepel az 1785-ös jelentésben, míg Szokolay nem. Götzöt 1784-ben felmentették az egyetemi vizsga alól, ám ő szerette volna letenni azt.

²⁴¹"...in suos usus male conversos consumserat, ob securitatem Prolium primi Matrimonii inhibuerit."

²⁴²"Extractus Protocolli nostri cehalis evidenter docet, an vero laudabiles in praxi Chyrurgica fecerit progressus"

sztintén Szokolay erkölcstelenségére utal: igazolás arról, hogy 1764. február 20-án kötött házasságot Barbara Prattmaninnal, első gyermekük, József pedig 1764. szeptember 3-án jött világra. Mintha azt sugallná, hogy a gyermek még a házassággkötés előtt fogant.

Szokolayról 1771. augusztus 19-én tett jelentést Sopron városa a Helytartótanácsnak. Szokolayt levizsgázott sebésznek nevezik (*examinatus chyrurgus*). Elmondják, hogy neje révén, aki korábban Brodtnan felesége volt, jutott hozzá a sebészműhelyhez, mintegy "hozományként". Ezt 1768 júliusában adta el Götz-nek (Gócz). A magistratus azonban 700 Ft-ot visszatartott az árból, mikor kiderült, hogy Barbara első férje, Georgius Brodtnan atyai jogon, azaz örökségként kapta műhelyét, vagyis Szokolay nem rendelkezhetett vele, mert azok az öröklődés jogán a Brodtnan-árvákat illetik, ha nem is a műhely, de legalábbis annak az ára. Ezek után megkérdezték Szokolayt, vajon a kapott pénzt az árvákra, vagy pedig adósságai kiegyenlítésére fogja fordítani. Elismerik, hogy sikeresen praktizált a városban, de tekintettel a helyi sebészek számára azt javasolják, hogy ne kapjon engedélyt új műhely nyitására. Vagyis Sopron vezetősége Szokolay ellen foglalt állást.

Szokolay erre ismételten írt a Helytartótanácsnak szeptember 11-én. Itt már nyíltan kimondja, hogy nemcsak a helyi sebészek, hanem a város tanácsa is ellene van. Pedig komoly szakértelemre tett szert a korábban már említett porosz háborúban. Leveléből kiderül, hogy olyan betegeket is sikeresen kezelt, akiről már a többiek lemondtak. A helyi börtönben is foglalkozott betegápolással. Szerinte a feleségétől hozományként kapta meg a sebészkedés jogát Sopronban. A Brodmann gyermekeit illető műhely eladásáért nem ő, hanem a magistratus a felelős, mivel ők iktatták be figyelmen kívül az adásvételt, ő csak a körülmények kényszerítő hatására, jóhiszeműen és tudatlanul cselekedett, amikor eladta azt – ugyanezzel érvel a korábbi levelében, ti. hogy nem ismerte Brodmann végrendeletét. Ennél nagyobb baj, hogy a műhellyel együtt eladta a működési jogát, ami pedig kétségkívül Brodmann gyerekeit illette volna. Ezt új felesége, azaz Brodmann özvegye is megerősítette. Vagyis neje kiállt férje mellett.

A Helytartótanács 1771. október 28-án hozott döntést az ügyben. Sopronnak előírják, hogy Szokolayt vegyék fel a helyi sebészek sorába, sőt, új műhelyt is nyithat, de csak azzal a feltétellel, ha azt nem adja el. Kérdés, mi vezette a Helytartótanácsot abban, hogy végül Szokolay javára döntsének. Bizonyára családja nehéz helyzetének leírása nem nyomott annyit a latban, mint szakértelme, hiszen elmondása alapján valóban nagy tapasztalata lehetett a sebészkedés területén. Feleségéről, Barbara Szokolayról keveset tudunk meg, pedig az események az ő személyétől, társadalmi helyzetétől is függtek. Első férje halála után, ha meg akarta őrizni gyermeke számára Brodmann sebészműhelyét, találnia kellett egy sebészkedéshez értő társat. Kiállt Szokolay mellett, hiszen ez volt az egyetlen esélye arra, hogy családját fenntartsa.

Találkozunk azonban olyan özvegyekkel is, akik nem mennek újból férjhez társuk halála után, hanem özvegyként tartják fenn annak sebészműhelyét, egy inast vagy legényt fogadva maguk mellé, aki elvégzi a kezeléseket. Sőt, előfordult, hogy maga a sebészfeleség ment a betegekhez meggyógyítani azokat. Ez természetszerűleg előbb-utóbb konfliktusokhoz vezetett a többi helyi sebésszel.

Ere szolgált példát a budai sebész, Franciscus Costa esete.²⁴³ Costa a hadseregben kezdte elsajátítani a sebészet fortélyait, majd a győri sebészcéhben tanult, ahol 1752-ben szabadították fel.²⁴⁴ 1767-ben lett budai polgár. 1772-ben szeretne volna megszerezni a halottkémii állást, amit korábban Franciscus Hörman (Hermann) újlaki fürdős-sebész töltött be. Ő azóta meghalt, feladatát pedig özvegye és annak társa látta el.²⁴⁵ Costának több kifogása is volt ezzel a gyakorlattal szemben. Szerinte a halottkémii tisztsége nem örökíthető, márpedig utóbbi esetben eléggé úgy tűnik, hogy erről van szó. Egy nő nem vezethet egy ilyen állást (ez kimondatlanul benne van levelében), társa pedig nyilvánvalóan nem rendelkezik még az ehhez szükséges tapasztalattal, hiszen alig múlt húsz éves. Buda 1772. március 16-i jelentéséből azt is megtudjuk, hogy Hermann özvegyét hamarosan el fogja venni a legény. A tanács szerint a halottkémii funkció Hermann révén a fürdősökre szállt, és semmi kifogásuk nem volt eddig az özvegy ellen. Hiába írt Costa még 1774 márciusában is hosszú levelet a Helytartótanácsnak, amelyben bizonyítja rátermettségét, hiszen családjában szinte apáról fiúra szállt a sebész-mesterség. Ekkor már egyenesen azzal vádolta az özvegyet, hogy "tudatlan legényével" (*per Imperitum... Sodalem*) csak az emberek szimpátiájának megnyeréséért kezdtek az addig elhanyagolt halottkémii feladatokkal foglalkozni, ráadásul szerinte Philippus Pinner (neve csak Costa következő, február 27-i beadványából derül ki) igencsak halogatja a nagyszombati egyetemi vizsga letételét és a magistratus csak szánalomból hagyta meg Hermann özvegyének a halottkémii állást. Buda ugyanakkor, 1774. március 10-én kelt iratában bizonyítékokat hoz fel Pinner (Binner) mellett, és nyíltan kimondják: Costa (Kosztá) ki akarja sajátítani az adott tisztséget, mely – igaz, hogy szerény, de valamekkora – juttatással jár.²⁴⁶ Vagyis Costának csak látszólag a szakértelem, valójában a pénzbeli díjazás számít. A helyi parókus, Sebastianus Raill igazolása szerint Pinner lelkiismeretesen látja el feladatát, józan, és ha kell, éjjel is kész a szegények szolgálatára. A város physicus-a pedig megjegyzi, hogy Pinner 1770-ben Bécsben, 1772-ben pedig Nagyszombaton is bizonyította megfelelő képzettségét, fölösleges tehát abban kételkedni.²⁴⁷ Hasonló a véleménye a város rendes főorvosának, Joannes Hermann-nak. A Helytartótanács 1774. március 24-i döntése alapján Pinner maradhatott a helyén, egyetemi vizsgái meggyőzték az állami szervet.²⁴⁸

Ebben az esetben azt is mondhatnánk, hogy a régi és az új norma összekapcsolódott: Pinner ugyan egyetemi vizsgát tett, ami kétséget kizáróan bizonyította minden hatóságnak szakértelmét, ugyanakkor halottkémii állását a régi, céhes keretek közé betagozódva kezdte; elvette az adott funkciót korábban ellátó fürdős özvegyét, aki első férje műhelyént mintegy megörökölte (ahogy a halottkémii tisztséggel járó feladatokat is).

---

²⁴³ MOL C 37 1772. Lad. A. 23. cs. Fasc. 35. No. 30.

²⁴⁴ SOTE Lt. 1/f2. kötet 407. (54. sz.)

²⁴⁵ Végrendeletét 1771. november 22-én hirdették ki. BFL IV.1002.y I. 907.

²⁴⁶ "*actualem mortuorum visitatorem hoc exiguo visitationis beneficio privare valeat*"

²⁴⁷ Pinner 1772. április 2-án lett sebész-mester Nagyszombaton. SOTE Lt. 1/f2. kötet 399. (12. sz.).

²⁴⁸ MOL C 66 1785. I. F. Nr. 19. Pinner az 1785-ös összeírásban a budai sebészek között az első osztályban, azaz egyetemen levizsgázott sebészek között szerepel. Egyébként 1774. szeptember 1-én Costa is szerzett egyetemi diplomát. SOTE Lt. 1/f2. kötet 407. (54. sz.)

Néhol tanúi lehetünk annak, hogy egy házaspár mindkét tagja az egészségügyben dolgozik. Így előfordulnak olyan sebészek, sebész-szülészek, akiknek a felesége okleveles bába. Az 1785/6-os minősítés szerint Körmöcbányán élt olyan bába (Theresia Zobolin), aki katonasebész özvegye volt. Bécsben vizsgázott a Versecen szolgáló Catharina Schneebergerin, akinek férje szintén ott szerezte sebész-szüléshi képesítését 1768-ban, és mintegy összefogva feleségével Versecen bábakurzusokat is tartott.²⁴⁹ Az 1818/9-1821/2 között Pesten tanuló balassagyarmati Hoffmann Cajetanus-, vagy a nyitrai Neubarth (Naybarth) Wenceslaus anyja szintén bába volt, utóbbié ráadásul a vármegye alkalmazásában.²⁵⁰

A nők tehát, még ha háttérben is maradtak, többnyire névtelenül szintén fontos szerepet játszottak a sebészi feladatok ellátásában, és a sebészceh rendszerének működésében. Nem csak biztosították a sebészcehek zártóságát, valamint az új, jövevény-sebészek helyi praktizálási jogát házasságkötésükkel, hanem aktív szerepet is vállalhattak az emberek gyógyításában.

Szerepük különösen a gyakori járványok idején volt fontos. Még ha volt is orvos a környéken, a fertőző beteghez a sebésznek kellett mennie, neki kellett közvetlenül meggyőződnie az eset súlyosságáról. Ha pedig nem volt doktor a pestises helyen, a pestisorvos feladatát teljességgel a sebész látta el (*chirurgus expositus, chirurgus contagionis, pest-barbierer*).²⁵¹ Ha elvállalta szerepét, és nem szökött meg a szolgálat elől, óriási teher nehezedett rá. Így az 1713-as pestis idején egyetlen felcser volt Pozsonyban.²⁵² Munkáját nehezítette, hogy a pestis kihirdetését - a vesztegzárral járó hátrányok miatt - a lakosság nem vette szívesen, és néha magukat a betegség gyógyítóit vádolták annak előidézésével. Ezenkívül előfordult, hogy a(z) általában elítéltek soraiból toborzott) halottszállítók durva cselekedeteiért is az orvosokat, sebészeket hibáztatták, így 1739-ben Tabánban.²⁵³

Az egészségügyi személyzet, az orvosdoktorok nagyfokú hiányáról tanúskodik, hogy néhány megye kénytelen volt chyrurgusokat alkalmazni physicusként. Bács vármegye 1762-ben nem talált olyan orvost, aki évi 600 Ft-ért elvállalta volna a megyei physicus szerepét. Aki számításba jöhetett volna, azt a győri püspök fogadta szolgálatába. A súlyos járványok miatt azonban kénytelenek voltak felvenni (évi 500 Ft-ért) physicusnak egy chyrurgust, Szuhovszky Károlyt. Ő megfelelően el is látta hivatali teendőit, mivel azonban csak sebész

---

²⁴⁹ KRÁSZ 2003. 140. és 181.

²⁵⁰ A SOTE Lt. 1/d 5. kötet 38-39., 102-103., 181-182., 6. kötet 121-122., 246-247. Mellettük még négy diákot ismerünk, akiknek az anyja bába volt: 1. Hermann Maximilianus Iglórol, 1827/8-1829/30 között tanult Pesten, 2. Ohnesorg Joannes Mohácsról, 1825/6-ban volt másodéves, 3. a szomolnokai Ritter Joannes (1825/6-1828/9) és 4. a lakompaki Vohlstein Maximilianus (1825/6). Az ilyen hallgatók családi háttérének jobb feltérképezését megnehezíti, hogy az anyát csak akkor említik a classificációs kötetekben, ha az apa már korábban meghalt. SOTE Lt. 1/d 9. kötet 140-141., 159-160., 347-350., 13. kötet 95-121., 15. kötet 149-152., 17. kötet 166-168.

²⁵¹ MAGYARY-KOSSA GYULA: *A pestisorvos*. In: MOE I. 120-122.

²⁵² uo. 123.

²⁵³ uo. 126-127. A halottszállítók egy elhunyt ruháit akarták elégetni, amit a lakók nem engedtek meg azzal az indokkal, hogy ki akarják fosztani őket. Az eset verekedéssé, majd a nép zendülésévé fajult, amelynek során egy Meiszner nevű sebészt és három járványszolgát agyonverték.

képesítése volt, 1763-tól a betöltetlen physicus poszt helyettesítőjeként működött tovább.²⁵⁴ Ugyanígy, a physicus helyére fogadta fel Ugocsa vármegye Kádas Imre sebészt az 1770-es években, aki állítása szerint még Gerard van Swieten-nél tett vizsgát. Az ugocsi egészségügy szerény viszonyaira jellemző, hogy Kádas még a helyi gyógyszerész szerepét is betöltötte, amire évi 220 Ft-ot kapott a vármegyétől. 1773-tól kezdve azonban a Helytartótanács előírja: amennyiben nem tesz vizsgát Nagyszombaton, nem praktizálhat tovább, physicus állásából is mozdítsák el. Ennek a kérésnek Ugocsa 1775-ben eleget is tett. Kádast megfosztották physicus minőségétől, és a gyógyszerész szakmát sem gyakorolhatta tovább, kizárólag a sebészt.²⁵⁵ Kérdés, helyesen tette-e a Helytartótanács, hogy egy egészségügyi szempontból ennyire rosszul ellátott területen még jobban megnehezítette a helyiek dolgát, noha eljárása következetes volt.

Az 1760-as évektől válik általánossá bizonyos sebészek felfogása városonként, megyénként, évi juttatás fejében. Az 1763-as összeírásban már találkozunk fizetett chyrurgusokkal.²⁵⁶ Heves megyében a közpénztárból fizetik őket, hogy a szegényeket is ingyen tudják gyógyítani. A járadék pontos összegét azonban kevés helyen közlik. Bakabánya egy chyrurgusa például 30 Ft-ot kapott, Bars megye három sebésze szintén annyit, Esztergom megyéé viszont csak 20 Ft-ot, Újbányában pedig ennek dupláját, 40 Ft-ot. Néhol természetben fizették ki a sebészeket, így Korponán hat mérő búzával. Körmöcbányán a városi pénztárból hat forintot és szénakaszálót kapott a helyi sebész. Vannak azonban kiemelt díjazású sebészek is, akiknek évi jövedelme egy városi physicuséhoz állt közel ekkoriban. Árva vármegye chyrurgusa, Egstein Ferenc javadalma évi 200 Ft és egy hátszló tartási költsége volt. Nem panaszkodhatott a megye másik két sebésze sem: ők fejenként 80 Ft-ot kaptak. A fizetések ekkora mértékű ingadozásának oka valószínűleg a megyék, városok eltérő anyagi helyzetéből adódott, hiszen az egészségügyi személyzetet nekik kellett ellátniuk, nem pedig a központi kormányhatóságoknak.

Néhány szerencsésebb sebész pluszjövödelemként átlagosan 20-50 Ft évi fizetségért a vármegye, város megbízásából halottkémi feladatokat is elláthatott.²⁵⁷

Az 1770-es évektől a nyugat-európai normához igazodva Magyarországon is megjelentek a szülészetben jártas, levizsgázott sebészek. 1785-től a Helytartótanács szülésmesteri vizsgához kötötte a vármegyei, városi sebészi állások megszerzését.²⁵⁸ 1777/8-1789/90 között összesen 186 férfi tett ilyen vizsgát a nagyszombati egyetemen.²⁵⁹ Az alkalmazott sebészek munkakörét még II. József alatt jelentősen kibővítették. A pesti állatorvosi tanfolyam megindulásának köszönhetően 1787 februárjától II. József előírta,

---

²⁵⁴ MOL C 37 1763. Lad. A. Fasc. 34. Nr. 1. Lásd még DADAY 2005. 288.

²⁵⁵ MOL C 37 1773. Lad. A. Fasc. 35. Nr. 37.

²⁵⁶ MOL C 37 1763. Lad. A. Fasc. 34. Nr. 1. In: DADAY 2005. 168-188.

²⁵⁷ DADAY 2005. 312-313. és lásd alább, a sebészfelméréseknél.

²⁵⁸ Emellett 1788-ban előírta a Helytartótanács a halott nőn végzendő kötelező császármetszést. Linzbauer I/III 428. (1130. ssz.), MOE IV. 200. (586. ssz.) és 212. (654. ssz.)

²⁵⁹ KRÁSZ 2003. 105. 1777-ben kettő, 1779-, 1781-, 1784-ben egy-egy ember, majd a kötelező szülészeti vizsga 1785-ös elrendelésétől egyre több sebész tett vizsgát: 1785-ben 19, 1786-ban 34, 1787-ben 54, 1788-ban 50, és 1789-ben 24. A férfi szülészeket azonban csak a 19. századra fogadta be a magyarországi társadalom, a szülészet is akkorra vált önálló orvosi szakággá.

hogy vármegye, város alkalmazásában csak az állatorvosi vizsgát tett orvos vagy sebész állhat.²⁶⁰ 1792. július 27-én a Helytartótanács ismét kimondta, hogy a fizetett seborvosi állások betöltéséhez a sebészmeisteri mellett szülész és állatgyógyászti diploma szükséges.²⁶¹ A sebészek feladata volt a balesetet szenvedett emberek ellátása is. Az ezzel kapcsolatos feladatok részben az egyetemi tananyag részét képezték, de II. József néhány rendelete kifejezetten egy-egy szerencsétlenség során megteendő feladatokról szól. Így 1788-tól elrendelte a sebészeknek és fürdősöknek, hogy tűz esetén az oltási munkálatoknál vegyenek részt egy-egy legényükkel, illetve kötszerekkel és érvágó készülékeikkel (!), hogyha az egyik oltást végző ember megsérülne, azonnal tudjanak segítséget nyújtani neki.²⁶²

4.5. A céhek viaszszorítása. Az új típusú sebészképzés megjelenése

Gyakoriak voltak az ellentétek a céhes sebészek és az idegenből jött, ott tanult chirurgusok közt. Az előbbieket nem akarták az idegen gyógyítókat befogadni soraikba, de mivel az egész országban kevés sebész és még kevesebb orvos volt, ezért a Helytartótanács 1752-től megköveteli, hogy ahol nincsen sebész, ott a vármegye tartson chirurgust, aki a szegényeket *ingyen* gyógyítja.²⁶³ Ugyanakkor a magistratus vagy a vármegye megbízásából tevékenykedő sebésznek sem volt biztos a megélhetése, például 1772-ban a pozsonyi sebészeket, akik a *febris putrida* járvány ideje alatt szorgalmasan dolgoztak, a vármegye egyszerűen nem fizette ki, csak előleget kaptak a munkájukért.²⁶⁴

A céhek hatalmának megtörését célozta az az 1761-es céhügyi rendelet is, amely szerint a vizsgázott sebészt akadály nélkül kötelesek felvenni bármely sebészcéhébe és engedélyezni kell neki, hogy szabadon nyithasson műhelyt, valamint bármely szakmában tilos volt a mesterek számát korlátozni.²⁶⁵

A Helytartótanácsi rendeleteknek kezdetben nem volt foganatja, különösen, hogy több rendelkezés kifejezetten a céhek ellen irányult, ahonnan a korban az ország sebészeinek nagy része került ki. Győry Tibor szerint a terv legnagyobb hibája az volt, hogy az orvos- és sebészképzést az egyetemtől független iskolában képzelte el.²⁶⁶

---

²⁶⁰ Ezt a rendeletet megismételték 1787 júliusában és 1789 májusában. 1788-ban II. József minden vármegyéből két járási sebészt (felváltva) és gazdászt Pestre rendelt az állatorvosi tanfolyam elvégzésére. LINZBAUER I/III. 333. (1044. sz.), 367-368. (1078. sz.), 540-541. (1180. sz.), 551. (1229. sz.)

²⁶¹ A már alkalmazásban lévő, de ezzel még nem rendelkező sebészeknek az ilyen okleveleket 1793. március végéig kellett megszerezniük. Az 1820-as, 1830-as években már találunk olyan vármegyét, akik nem sebészt és állatorvost, hanem kifejezetten állatorvost alkalmaztak a járási seborvosok mellett. LINZBAUER I/III. 684-685. (1331. sz.)

²⁶² LINZBAUER I/III. 509-510. (1178. sz.)

²⁶³ DEMKÓ 1894. 505., JÁKI 1955. 8.

²⁶⁴ DADAY 1960. 170.

²⁶⁵ Ezzel a rendelettel ugyan nem sokat érték el, hiszen Vég Andrásval szemben is a debreceniek a numerus claususra hivatkoztak, és még 1784-ben is kilenc sebészük volt. DADAY 1960. 173. és MOL C 66 1783/4 F. 85. pos. 6. (Debrecen, 1784. december 4.) Daday szerint a céhek ekkor kezdek el támadni a céhen kívüli vetélytársaikat.

²⁶⁶ GYÖRY 1936. 20. Győry még két tervet említ, 1730-ban Gömör vármegye physicusának, Bácsmegyei Pálnak tervét, valamint 1727-ben a besztercebányai Moller Károly Ottóét. Egyikük sem egyetemi szintű képzésre gondolt.

1761-ben határozták meg pontosan a sebészvizsga menetét, követelményrendszerét. Ebben a vizsgázót felmentették a flastromok és kenőcsök, vagyis a remek elkészítése alól, aminek a helyébe a pontosabb elméleti, vagyis az anatómiai ismeretek léptek. Aki kiállta a vizsgát, azt bárhol kötelesek voltak felvenni a helyi céhbe, nyithat a városban műhelyt s a város polgárai közé is fel kell venniük.²⁶⁷ Az ország vezetése már a század első felében próbált segíteni a Magyar Királyság területén letelepülni szándékozó képzett orvosokon és sebészeken. Ezt ebben az időszakban elsősorban nem országos érvényű rendeletekkel, hanem egyénileg adott kiváltságlevelekkel oldották meg. Ezek az oklevelek biztosították tulajdonosukat, hogy az adott város sebészcéhébe felvegyék az illetőt. Így történt ez 1732-ben Johann Conrad Römer és 1734-ben Johann Carl Schwartz esetében, akik bekerültek a pozsonyi sebészek soraiba.²⁶⁸ Az utóbbi ellen foglaltak állást a helyi sebészek, ám a város magistratusa kiállt Schwartz mellett. Pozsonynak érdekében állott, hogy minél több gyógyítója legyen, mert az 1730-as években különösen súlyos pestisjárvány vonult végig az országon, amely a források tanúsága szerint 1739-ben tetőzött. A helyzet súlyosságára jellemző, hogy attól tartottak, a járvány eléri Pozsonyt, sőt Ausztriát is. Folyamatosan küldtek Pozsonyból és Budáról sebészeket és orvosokat a járvány sújtotta területekre,²⁶⁹ ahonnan 1738-tól kezdve jelentést kellett írniuk,²⁷⁰ 1739 júniusától pedig már halálbüntetést helyeztek kilátásba a betegséget eltitkolóknak - ekkor a járvány már közvetlenül fenyegette Pozsonyt, és 1739 júliusában lépte át az addig természetes határvonalnak tekintett Vág folyót.²⁷¹ Az osztrák-magyar határ még 1740-ben is vesztegzár alatt volt, átlépőire halálbüntetés várt.²⁷²

A 18. századi Magyarország járványait tehát nehezen lehetett kezelni - ennek egyik oka az orvos-és sebészhiány volt.

További konfliktus forrása lehetett egy-egy sebész vallási hovatartozása is. Pápán az egész sebészcéhnek gondja származott abból, hogy tagjai nem katolikusok voltak.²⁷³ Pfeiffer Dávidnak 1752-ben többszörös ellenállással kellett szembenéznie Pozsonyban: egyrészt mert jövevény, másrészt mert nem katolikus volt. Privilegiumlevele megengedte neki, hogy szabad és közhasznú sebési gyakorlatot folytasson a városban, de vállalnia

²⁶⁷ JÁKI 1955. 8. és LINZBAUER II. 382. (501. ssz.) A céhtagok megvendégelését, a remekebédet pedig 1766-ban tiltotta be a Helytartótanács. MOE II. 65. A céhtagok és a sikeresen vizsgát tett jövevények közt így is sok ellentét volt, például 1759-ben a löcsei sebészek nem akarták befogadni az újonnan jött társukat. MOE IV. 155. (420. ssz.)

²⁶⁸ LINZBAUER II. 33-34. (44. ssz.) és 50. (64. ssz.)

²⁶⁹ A nevek alapján a kiküldött sebészek és doktorok nagyrészt német anyanyelvűek voltak, legalábbis Linzbauer mást nem közöl. Lásd LINZBAUER II. 83. (94. ssz.), 102-103. (122. ssz.), 132. (162. ssz.), 152-152. (179. ssz.), 158-159. (194. ssz.)

²⁷⁰ LINZBAUER II. 102. (121. ssz.) A leírásnak tartalmaznia kellett a betegség tüneteit, mennyire tombol az adott területen, mik a beteg esélyei, milyen gyógyszereket lehet alkalmazni, valamint mit lehetne tenni a járvány visszaszorításáért.

²⁷¹ LINZBAUER II. 155. (186. ssz.) A pánikhangulatra jellemző, hogy a sebészeket is erővel kellett kényszeríteni, hogy Nagyszombatba menjenek

²⁷² LINZBAUER II. 168-169. (216. ssz.) és 170. (220. ssz.) Ugyanakkor a magyar-horvát határon át lehetett kelni.

²⁷³ MOE IV. 143. (377/a. ssz.), LINZBAUER II. 256-258. (368. ssz.)

kellett ugyanazokat a terheket, amit a város többi sebésze viselt.²⁷⁴ A század első felében több nem katolikus személynek szóló uralkodói kiváltságlevelet ismerünk, a század második felében inkább általános érvényű rendeletekkel próbálják rendezni az ország egészségügyét. A vallási hovatartozás azonban továbbra is gondot okozott, ami a legszembeötlőbben nem is a sebészeknél, hanem a katolikus bábák és a nem katolikus csecsemők és szülei viszonyában jelentkezett, például hogyha a gyerek életveszélyben volt, megkereszteljék-e vagy sem. Az 1770-es években az uralkodó egyértelműen a katolikusokat támogatta: az 1770. október 4-i *Generale Normativum in Re Sanitatis*-ban az esküformulák (mindegyik egészségügyi ágban) ellentétben álltak a nem katolikusok hitelveivel; az esküt ugyanis Istenen kívül hangsúlyozottan Szűz Máriára és a szentekre kellett letenni.²⁷⁵

Feszültséget kelthetett a chirurgusok árszabása is: mivel egy-egy sebészczéh tagjaként konkurenciára nemigen számíthattak, sokszor drága volt egy-egy kezelés. Ez ellen lépett fel a Torkos-féle *Taxa Pharmaceutica* 1745-ben. Eredetileg csak egy javaslat volt, törvényerőre 1755-ben emelkedett a *Planum Regulationis de Re Sanitatis* részeként.²⁷⁶ Az 1770-es Normativum előtt ez az egyetlen olyan tervezet, amely az egész országban, minden területre kiterjedően szabályozni akarta az egészségügyet.

Torkos János jól ismerte a hazai egészségügyet, tervezetét latinon kívül magyarul, németül és szlovénül is kiadta, hogy mindenki számára közérthető legyen. Szerinte a jó sebész éjjel-nappal álljon rendelkezésére a betegeknek, legyenek sérények, körültekintők és józanok (*sobrietati*), tisztességesek (lásd 1. pont). Az orvosokkal viselkedjenek illően, az ő tanácsát és előírásait tartsák be, amilyen szigorúan csak lehet (lásd 2. pont.), a gyógyszerek nagy részét hagyják, hogy a gyógyszerészek készítsék és kevés belső orvosságot írjanak fel (lásd 3. pont.). Súlyos betegség esetén hívjanak egy bölcs orvost (*medicum aliquem prudentem*) és az ő tanácsát fogadják meg (lásd 4. pont); végül, de nem utolsósorban a betegüktől ne fogadjanak el olyan ajándékot-pénzt (*injustam mercedem*), ami nem illeti őket meg (lásd 7. pont). A *Taxa Pharmaceutica* a sebészek számára nagyrészt korlátozásokat jelentett. Több articulusban szembeszökő az orvos nagyobb tekintélye. Amint látszik, Torkos védte a gyógyszerészek érdekeit is, valamint a páciensekét, ezért közölt végül egy ártervezetet, amiben pontosan leírta az egyes betegségek kezeléséért beszédhető összegeket.²⁷⁷

Szintén a szigorúságot célozta az 1747-ben – az eskü megkövetelésével párhuzamosan – bevezetett vizitrendszer is.²⁷⁸ Évente egyszer váratlanul meglátogatták a sebészt, bábát, fürdőst és gyógyszerészt, s ha észrevették, hogy nem az esküjének megfelelően cselekedett, akkor eltilthatták munkája gyakorlásától. (Ez a rendelet elsősorban a gyógyszerészek ellen

---

²⁷⁴ LINZBAUER II. 288. (392. ssz.)

²⁷⁵ "...*Sic me Deus adjuvet, Sanctaque Dei Parens, et Virgo Maria et omnes Sancti Dei...*" LINZBAUER II. 565. (671. ssz.)

²⁷⁶ DEMKÓ 1894. 505., LINZBAUER II. 214-219. (328. ssz.) és 302-307. (412. ssz.)

²⁷⁷ A ficamért 2-3 Ft, boncolásért 3-5 Ft, artériát vagy vénát sértő sebért 3 Ft, érvágásért kézen 3-4 Ft 10 garas járt.

²⁷⁸ MOE IV. 139. (358. ssz.) és LINZBAUER II. 222-226. (336. ssz.)

irányult, hogy ellenőrizni tudják az áruforgalmukat.) E rendeletnek köszönhetjük az első sebészösszeírásokat.

A század második felének másik tendenciája – a céhrendszer egyeduralmának megtörésén kívül – az egészségügyben dolgozók képzettségének javítása, és ezzel kapcsolatban a nem megfelelő tudással rendelkezők kirekesztése, vagyis az egyszerű borbélyok és a sebészek megkülönböztetése. Ahogy a század első felét egészségügyi szempontból a *Taxa Pharmaceutica* és az azt felhasználó 1755-ös *Planum Regulationis in Re Sanitatis* fémjelezte, a század második felének két legjelentősebb eseménye az 1770-es *Generale Normativum in Re Sanitatis* kiadása, valamint a nagyszombati, majd onnan Pestre, aztán Budára költöztetett orvosi fakultás létrehozása volt.

Megfigyelhető, hogy a század második felében egyre inkább támogatták a képzett, ám céhen kívüli sebészeket, s a sebészi (orvosi stb.) cím viselését egyre szigorúbb feltételekhez köthették, megjelentek az esküformulák, amikben pontosan körülhatárolták a sebész feladatait és helyét az "egészségügyi ranglétrán", utána következik a vizsga- és a vizsgakövetelmények átalakítása. Remekflastrom helyett – amit egy jó sebésznek tudnia kellett elkészítenie, ám az egészségügyet szabályozók nem ezt hangsúlyozták, nehogy túlságosan kiéleződjön a sebészek és gyógyszerészek közti konfliktus – az anatómiát kellett elsajátítania a sebészjelöltnek. Végül nem volt elég az elméleti vizsga, a sebésznek egyetemi oktatásban kellett részesülnie s szigorlatot tenni az ott elsajátított anyagból.

A céhek megpróbálták igazodni az új követelményrendszerhez. Debrecenben, ahol az orvosdoktorok és a sebész-mesterek hagyományosan jó viszonyban voltak, fennmaradt három irat az 1760-as évekből, ami a sebészvizsga anyagát és a sebészek alapelveit tartalmazta. Jáki Gyula szerint a tételek kidolgozásában szerepe volt Weszprémi Istvánnak is.²⁷⁹ A vizsga szerint chirurgus, vagyis borbély "*az olyatén orvosló személy, aki a nyavalyákat inkább csak kézzel gyógyítja*".²⁸⁰ Legyen éles szemű, bátor és jártas az anatómiában és a bonctanban. A "bátorságra" azért van szüksége, hogyha a beteg jajgatna a fájdalomtól, a sebésznek akkor is legyen lelki ereje elvégezni a szükséges beavatkozást, másrészt legyen mersze a komplikáltabb kezelési módokhoz, így az amputációhoz, trepanációhoz.²⁸¹ Weszprémi fontosnak tartotta a beteg megvizsgálását is, hiszen az fontos a beteg gondozásában, de olyan jó megfigyelésekről, módszerekről is írtak az alapszabályukban, mint például: a csecsemőnek hasznos a sírás, a seb gyógyulásához diéta kell és hogy a munkás ember ritkán beteg.²⁸² Ám hiába a modernizálás, már a *Generale Normativum* kimondja, hogy csak egyetemi vizsgát tett sebész praktizálhat.²⁸³

---

²⁷⁹ JÁKI 1955. 16.

²⁸⁰ uo. 17.

²⁸¹ uo. 17. és 26.

²⁸² uo. 28-29. Raymann Sámuel szintén megfigyelte, hogy a dolgoz emberek ritkán betegek, nincs szükségük érvágásra sem. RAYMANN 1738. 32.

²⁸³ JÁKI 1955. 30.

A magasabb fokú iskolázottság megkövetelése együtt járt a gyógyítás babonás elemektől való fokozatos megtisztításával. 1756-ban megtiltották az érvágást és a scarificatiót kalendáriumi napokon²⁸⁴ és képzetlen ember nem végezhetett lithotómiát.²⁸⁵

V. Egyetemi sebészképzés Magyarországon (1770-1848)

A doktorok és sebészek közti határvonal a 18. században kezdett lebomlani, és lassan értelmét veszteni. Az orvosdoktorok felismerték a gyakorlat, így a boncolás saját kezű elvégzésének jelentőségét, míg a sebészek egy rétege tudatára ébredt, hogy tevékenysége kulcsfontosságú a gyógyászatban. Szintén ebben a korban léptek színre azok a sebészek, akik magasabb szintű képzettséget, és munkájuknak nagyobb fokú társadalmi megbecsülést szerettek volna kivívni. Ebben a jórészt érdekeiket féltő orvosdoktorok ellen vívott csatában kiemelkedő szerepe volt az uralkodó családok környezetébe tartozó udvari sebészeknek (ami néha bizonyos hátrányt is jelentett).²⁸⁶

A 18. században – köszönhetően a sebészeti eljárások tudományos megalapozásának – előbb a sebészeti oktatás magasabb színvonalra emelésének lehetünk tanúi, majd a század végétől megkezdődik a „belső betegségek” orvoslása és a sebészet egyesítése.²⁸⁷ Az orvoslás és a sebészet középkori elszakadását követően a kora újkortól háromféle képzési modell alakult ki Európában.

A legelterjedtebb a sebészek céhes keretek között történő oktatása volt (amint azt fentebb is láthattuk). A 18. századra azonban Nyugat-Európában a sebészek megosztottsága miatt (elsősorban városi, anatómiában is jártas seborvosok, kevésbé képzett, gyakorlatias borbélyok, felcserek) a tudományos alapokkal rendelkező sebészek saját szervezetbe tömörültek, elkülönülve a borbélyoktól. Így alakult meg Párizsban az *Académie Royale de Chirurgie*, Londonban pedig a *Company of Surgeons* (1745).²⁸⁸ A francia akadémia 1731 novemberében jött létre, George Mareschal (1658-1736) és La Peyronie udvari sebészek közbenjárására. Az akadémiát 1741-ben egyenrangúvá tették az orvosi fakultással.²⁸⁹ A kiváltságos királyi jelzőt utóbbi utódja, La Martinière révén kapta meg 1748-ban. Az intézmény – noha hivatalosan Franciaország minden sebésze fölött ellenőrzési joga volt – leginkább a párizsi sebészek érdekeit képviselte, akik automatikusan annak tagjaivá lettek. Feladata elsősorban modern sebészeti jellegű tudományos munkák közzététele volt, de 1738-tól sebészeti iskola is csatlakozott hozzá, amely 1750-től *Ecole pratique de chirurgie* néven működött.²⁹⁰ Az iskola tanárai között volt Pierre Joseph Desault (1744-1795) is.²⁹¹

²⁸⁴ LINZBAUER II. 315. (424. sz.) A scarificatio felületes bemetszések ejtése a bőrön vérelvonás céljából.

²⁸⁵ LINZBAUER II. 325-331. (438. sz.) A tiltás azon vándorok ellen alakult, akik semmi máshoz nem értettek, csak ehhez a műteti eljáráshoz. A lithotomusok főleg a Balkánról érkeztek Magyarországra. A lithotomia legrégebbi leírása Celsusnál maradt fenn. Lásd DEMKÓ 1894. 510.

²⁸⁶ BROCKLISS 2004. 356-357. és 362-363.

²⁸⁷ Ez a folyamat bizonyos német területek kivételével Közép-Európában elhúzódott a 19. század második feléig, miközben Észak-Amerikában az államalkotás bonyodalmai révén már korábban megindult a sebésze és az orvosdoktorok uniója. DIEPGEN 1951. 44., SACHS 2003. 1.

²⁸⁸ PORTER 2003. 140.

²⁸⁹ BROCKLISS 2004. 349. és 363-364.

²⁹⁰ A sebésziskolában 1765-től szemészetet, 1774-től szülészetet és vegyészetet, 1783-tól pedig botanikát is

Oktatási tevékenységet fejtett ki viszont az 1724-ben alapított *École de Chirurgie*, amelynek létezése számos vitát generált az egyetem és az iskola sebészei között. A sebészek között felmerült ebben az időben egy ötödik, „sebészeti kar” létrehozása az egyetemen. Az évtizedes vita végül a sebészek győelmével járult. 1743-ban iskolájuk megkapta a királyi jelzést (és ezzel az ualkodó védelmét), és jogot magiszteri cím önálló adományozására. A század közepére azonban az orvosdoktorok is megbarátkoztak a sebészettel, és Montpellierben be is vezették azt különórak keretében, amelynek elvégzői orvos- és sebészdoktori címet kaptak, ez viszont a városi sebészek körében váltott ki nemtetszést.²⁹² 1793-ban a francia forradalom megszüntette az akadémiát, és 1794-től egységes orvos-sebészi alapképzést vezettek be (*écoles de santé*).²⁹³

Itáliában az egyetemeken sosem vált élesen el egymástól a medicina és a sebészet, bevett gyakorlat volt *doctor utriusque medicinae* címet adni az arra pályázóknak.²⁹⁴ A reneszánsz itáliai orvosi eredmények születésében, az anatómia fejlődésében nem kis szerepe volt annak, hogy sem művész, sem tudós nem ijedt meg gyakorlati tapasztalatok szerzésétől, például hullák boncolása révén. A hallei egyetem tanára, Albrecht Haller (1708-1777), aki kitűnő elméleti munkásságot fejtett ki, maga vallotta be, hogy élő beteghez félt hozzányúlni (sebészeket viszont szívesen kísért).²⁹⁵

Közép-Európában a 18. században a céhes képzést fokozatosan visszaszorították: számtalan német városban orvosdoktor elnöklétével ismerték csak el a sebész vizsgáját, vagy külön orvosi grémiumokat alakítottak, amelyeknek kizárólagos jogává vált a helyi seborvosok examinálása.²⁹⁶ A sebészek magasabb szintű képzését elősegítette, hogy egy jó szakembernek alapos anatómiai ismeretekre kellett szert tennie. A sebészek anatómiai oktatásában különösen Anglia emelkedett ki, ahol egyes kórházakban sebészeti iskolákat alakítottak ki.²⁹⁷ Egy jó sebészből akár egyetemi anatómianár is válhatott.²⁹⁸

Másik megoldás a céhektől való függetlenedésre alsóbb szintű, regionális vonzáskörzettel rendelkező iskolák létrehozása volt, ahol minimális tudományos ismeretanyagot adhattak át a seborvosoknak. Ezek többségében szülészetet is oktattak, bábákat is képeztek. Ilyen intézmények voltak a Habsburg Birodalom jellemzően tartományi

---

tanítottak. Az intézmény fontosságát jelzi, hogy hallgatóinak száma a század végére többszöröse volt a párizsi egyetem orvosi fakultásán tanulókéén. Megjegyzendő, hogy ennek ellenére a párizsi sebésziskola nem tartozik a legmodernebb intézmények közé. Tagjai jórészt a párizsi sebészek közül kerültek ki, akik nem feltétlen voltak azonosak a legkiválóbb szakemberekkel. Másrészt az új tag beavasztása az uralkodótól függött. Lásd DEMKÓ 1894. 501., BROCKLISS 2004. 349. és 363-364.

²⁹¹ DIEPGEN 1951. 45.

²⁹² BROCKLISS – JONES 1997. 590-603, 619.

²⁹³ Ezt elősegítette, hogy a forradalom már 1791-ben megszüntette a céheket. EULNER 1970. 298-299., 306. BROCKLISS – JONES 1997. 578-586.

²⁹⁴ Bázelen 1594-ben, Halléban először csak 1750-ben adtak *doctor medicinae et chirurgiae* diplomát. EULNER 1970. 296., SACHS 2003. 5.

²⁹⁵ „...non tamen unquam vivum hominem incidere sustinui, nimis, ne nocerem, veritus.” EULNER 1970. 309., SACHS 2003. 4.

²⁹⁶ A göttingeni sebészek 1750-től például a helyi *Collegium chirurgicum* fennhatósága alá tartoztak, ahol az orvosi kar oktatóinak elnöklétével vizsgáztatták le őket. SACHS 2003. 84.

²⁹⁷ DEMKÓ 1894. 501.

²⁹⁸ PORTER 2003. 140-142. és SZILVAY 1961. 54-103.: Ilyen volt a Moszkvába kivándorolt Keresztúry Ferenc, aki később rendes orvos-doktori vizsgát is tett és egyetemi tanár lett belőle.

központokban működő liceumai szülőotthonaikkal.²⁹⁹ Ahol megszüntették a céheket, de még nem írták elő az egyetemi képzést, szintén speciális sebésziskolákat hoztak létre. Ezek az egységes orvosi cím bevezetéséig működtek.³⁰⁰

Néhány német egyetemen már a 16. századtól tantárgy volt a sebészet.³⁰¹ Azon városokban, ahol egyetemek voltak, az orvosi karon belül az anatómia és sebészet közös tanszékén a 18. században elkezdődött a seborvosok oktatása.³⁰² Bécsben és Prágában 1748-tól tartottak elméleti felolvasásokat sebészeknek.³⁰³ Magyarországon, felülről jövő beavatkozásnak köszönhetően a német területekhez hasonló folyamat játszódott le, azzal a különbséggel, hogy nálunk hiányoztak a speciális sebészeti iskolák, lévén a céheket csak az egységes orvosképzés bevezetésekor számolták fel.

Mielőtt rátérnénk a nagyszombati orvosi kar történetére, kiemelnénk még egy, nálunk hiányzó képzési modellt: miután a harmincéves háború óriási veszteségeit követően az uralkodók óvatosabbá váltak a háborúzás terén, előtérbe került a katonasebészek képzésének kérdése. Az ilyen jellegű intézetek alapítóinak célja olyan gyakorlott, megfelelő alapokkal rendelkező felcserek képzése volt, akik munkájukkal csökkenteni tudják az uralkodó háborús emberveszteségeit, ezzel megtették az első lépéseket a sebészeti oktatási állami kontroll alá vételéhez.³⁰⁴ Jellemző módon az első ilyen iskola, I. Frigyes Vilmos *Collegium medico-chirurgicum* Berlinben, 1724-ben. Itt 1713-tól anatómiai színház is volt, a klinikai oktatást pedig a Charité segítette elő.³⁰⁵ A Habsburg Birodalomban 1756-tól egyénileg vizsgáztatták le a hadseregben szolgáló sebészeket. Gerard van Swieten három csoportra osztotta a katonasebészek mellett működő seborvosokat. Az ún. *Stabs-Chirurg* feladata volt a sebészek irányítása a kórházakban, továbbá a nagyobb operációk végrehajtása, folyamatos jelenlét a főhadiszálláson és a főbb hivatalnokok ápolása. Az alatta álló ezredsebésznek (*Regiments-Chirurg*) sebészmesteri címmel kellett rendelkeznie és 1756-tól Swieten előtt, további működésük feltételül, le kellett szigorlatozniuk. A legalacsonyabb rangú katonai épzelőnek a felcser (*subalterner Chirurg, Feldscherer*) számított.³⁰⁶ Ők foglalkoztak az árokok állomáshelyén és környékén élő civilek kúrálásával is, járvány idején pedig az uralkodó kirendelhette őket „járvány-sebésznek” – külön fizetéssel.

1759-ben az Udvari Kamarának tett jelentésük szerint Temesváron tervbe vették egy katonai sebészeti akadémia felállítását, 3 orvosdoktor és 1 sebész oktatóval. Egy

---

²⁹⁹ Például Graz (1788-1863), Olmütz (1790-1855), Salzburg (1806-1875). SACHS 2003. 3.

³⁰⁰ A céhek megszüntetése megkönnyítette az oktatás átszervezését. Szászországban ez 1802-ben, Poroszországban 1811-ben következett be, majd sebésziskola jött létre Münsterben (1821), Magdeburgban (1827), Greifswaldban (1831). Az 1840-es években már megkezdődött felszámolásuk, végül 1852-ben kimondták az orvosi rend egységét. Az Osztrák-Magyar Monarchiában ez csak 1872-ben következett be. EULNER 1970. 306., SACHS 2003. 3-4.

³⁰¹ Bécsben már 1536-tól, Lipcsében 1542-től, Würzburgban 1587-től volt anatómia és sebészet tanszék. Bécsben a sebészek az egyetem és a város felügyeletével már 1517-től vizsgázhattak az orvosi karon. EULNER 1970. 297., WIMMER 1991. 58., SACHS 2003. 4.

³⁰² A legtöbb egyetemen kezdetben közös volt az anatómia és a sebészet tanszék, majd a sebészet önállósodása után idővel kivált abból a szülészeti, szemészeti.

³⁰³ WIMMER 1991. 60.

³⁰⁴ SACHS 2003. 2.

³⁰⁵ EULNER 1970. 297.

³⁰⁶ WYKLIČKY 1985. 26.

sebészprofesszor tartott volna rendszeres felolvasásokat az ezredsebészeknek, akiket le is vizsgáztattak volna, s évente jelentést küldtek volna róluk. Anatómiai színházat is be akartak rendezni a hozzá szükséges eszközökkel.³⁰⁷ A tervből feltehetőleg nem lett semmi, mert Temesváron még a civileket is ellátó katonai kórház is csak 1766-ban épült fel.³⁰⁸

A bécsi sebészképző intézethez hasonló iskola volt II. József bécsi Josephinuma, melynek előzménye a Bécs melletti Gumpendorfban alakult katonai kórház, amely egyben oktatási célokat is szolgált.³⁰⁹ A II. József háziorvosa, Giovanni Alessandro Brambilla (1728-1880) közreműködésével alapított Josephinumban kizárólag katonorvosokat képeztek, sebészdoktor vagy sebészmeisteri képesítéssel. Az új épület a hozzátartozó 1200 ágyas katonai kórházzal, a firenzei Felice Fontana és Paolo Mascagni oktatást segítő viaszpreparátumai a Josephinumot a legmodernebb oktatási intézménnyé tették.³¹⁰ Felépítése nagy hatással volt az 1787 és 1789 között odalátogató Johann Goerckére (1750-1822), aki 1795-ben megalapította Berlin immáron második katonasebész iskoláját, Pépinière néven, ahol első alkalommal próbálták meg egyesíteni az orvosi és sebész oktatást (a Josephinumban is oktattak általános orvostant, de a hangsúly a sebészeten volt).³¹¹

5.1. Az orvosi kar megszombati és budai évei

A hazai orvosi kar megalapítása előtt az orvosok külföldi egyetemeken vagy magániskolákban, a sebészek pedig csak céhes keretek között tanulhattak. A kar megalapítását ezért már 1751-ben szorgalmazta Perliczi János Dániel, Nógrád vármegye főorvosa.³¹² Felvázolta a korabeli magyar egészségügy legfőbb problémáit. Szerinte inkább a magyarországi orvosokat és sebészeket kellene megfelelő képzésben részesíteni, mert a külföldi orvosoknak sok konfliktusuk származott abból, hogy nem ismerik a magyar nyelvet, a helyi szokásokat. Annak ellenére mondta ezt, hogy tudta, az országban nagyon kevés a megfelelően képzett gyógyító. Szerinte a sebészeknek és a bábáknak magasabb szintű oktatást kellene biztosítani, el kellene mélyíteni anatómiai ismereteiket (többek között rendszeres boncolásokon való részvétellel).³¹³ Terve azonban sikertelen volt, nem valósult meg. 1769-ben Eszterházy Károly engedélyezte Markhot Ferencnek Egerben egy püspöki orvosi iskola indítását (az Eszterházy által tervezett teljes, négykarú egyetem részeként). Ide a gyakorlati órákra külön engedéllyel sebészeket is beengedtek. Az iskola azonban három év után elsorvadt, az újonnan megnyitott nagyszombati orvosi karnak köszönhetően.³¹⁴

³⁰⁷ Temesvár az Udvari Kamarának, 1759. január 27. ÖStA Hofkammerarchiv, Jüngere Banater Akten, Nr. 182.

³⁰⁸ BREIER 1996. 50.

³⁰⁹ WYKLYCKY 1985. 31-51., WYKLYCKY 1986. 213.

³¹⁰ WYKLYCKY 1986. 214-215., SACHS 2003. 265. A klinikán sebészeti- és belső betegségek, valamint szülészeti osztály is helyet kapott. *Doctor chirurgiae* címet 1793-tól adhatott a Josephinum.

³¹¹ A Pépinière neve 1818-tól Medizinisch-Chirurgisches Friedrich-Wilhelm-Institut. WYKLYCKY 1986. 214., FISCHER 2009. 42.

³¹² LINZBAUER II. 270-277. (378. sz.), MOE IV. 144-145. (381. sz.), GORTVAY 1953. 74.

³¹³ LINZBAUER II. 270-277. (378. sz.) és KOSÁRY 1980. 162-163.

³¹⁴ MOE IV. 169-171. (471. sz.), GORTVAY 1953. 74., KAPRONCZAY 2007. 62.

A Mária Terézia 1769. november 7-i rendeletével megalapított orvosi fakultás 1770 novemberében kezdte meg tényleges működését. Ekkor öt tanszékot kapott a kar (élettan és gyógyszeratan, általános kórtan, bonctan, sebészet, botanika és kémia). Ekkor még – noha vizsgát lehetett tenni –, sebészkurzusokat nem indítottak.³¹⁵ Az 1774/5-ös tanévtől tartottak a sebésztanfolyamokat, ahol a céhek által felszabadított növendékek vehettek részt.³¹⁶ A felszabadításról szóló bizonyítványt előzetesen be kellett mutatniuk, amit az illető korábbi tanulmányainak pontos megjelölésével később az egyetem promótiós köteteibe fel is jegyezték.

Az egyetemet nehéz körülményei miatt (klinikai oktatásra gyakorlatilag nem volt lehetőség, boncolásra is alig)³¹⁷ 1777-ben, a Ratio Educationis bevezetésével egyidejűleg a budai várba, a későbbi Stöckl-palota helyére telepítették át,³¹⁸ ahol a 12 ágyas régi Szent János-kórházban, majd 1783-1784 között a Várpalotában elhelyezett kórházban gyakorolhattak (volna) a végzős hallgatók.³¹⁹ A rövid budai időszak alatt az orvosnövendékek létszáma mérsékelt emelkedést mutat, aminek oka, hogy a nehezen megközelíthető Nagyszombat helyett az ország szívében lévő, fontos kereskedelmi utak mentén elhelyezkedő (azaz könnyebben elérhető) helyre költözött az egyetem.³²⁰

Az orvoshihoz hasonlóan a sebészképzésben is több változtatást hajtottak végre a kar fennállásának első évtizedeiben, mondhatni kísérletező szakaszában. A Störck Antal-féle 1774-es reform után kezdődött el a nagyszombati egyetemen a sebészek oktatása. A hallgatók egy, májustól a következő év márciusáig tartó tanfolyamon sajátíthatták el ismereteiket. Tanultak bonctant, és az ott megfigyelt jelenségekkel kapcsolatos élettani és törvényszerű orvostani ismereteket. Ezt követően a szorosabb értelemben vett sebészet következett, a különböző betegségektől kezdve az operációkkal bezárólag. Tekintettel az orvoshiányra kiképzést kaptak a belső betegségek felismeréséből és gyógyításából is arra az esetre, ha nem állna orvos az adott helyen a beteg segítségére. Emellett még kórházi gyakorlatot is kellett a képzés során végezniük, és csak ezután tehették le a képesítő vizsgát, mégpedig egy elméleti (elméleti és gyakorlati sebészet, belső betegségek, anatómia) és egy gyakorlati (a sebészeti műszerek ismertetése után hullán vagy anatómiai fantomon végzett

---

³¹⁵ MOLNÁR 2005. 11.

³¹⁶ GORTVAY 1953. 76. és BOLÁNYI – PALATKÁS 196. 421. és 474.

³¹⁷ KAPRONCZAY 2007. 74-75.

³¹⁸ HÖGYES 1896. 357-358., GORTVAY 1953. 77. és ANTALL – R. HARKÓ – VIDA, 1971. 128. A költözködés ténylegesen 1780-ban fejeződött be. Antall József, R. Harkó Viola és Vida Tivadar tanulmányában pontatlanul a Stöckl-palotát jelölik meg az épület helyeként, míg a Högyes-féle millenniumi Emlékkönyv pontosabb adatai szerint ekkor az egyetem egyik melléképületében tanították a sebészetet és a bonctant, és annak 1849-es leégésekor épült fel a Stöckl-palota.

³¹⁹ Antall József és szerzőtársai tanulmánya szerint a fent említett kórházak valószínűleg nem töltötték be, és a kis ágyszám miatt nem is tölthették be egyetemi oktatási célokat. A tényleges kórházi gyakorlat hiányát jelzi, hogy ebben az időszakban egy orvosdoktori értekezés sem született sebészeti témából. ANTALL – R. HARKÓ – VIDA, 1971. 128.

³²⁰ ANTALL – R. HARKÓ – VIDA 1971. 127.

műtét). Mindezek sikeres elvégzése után kaphatták meg a jelentkezők a magisteri oklevelet. A vizsga díja 59 Ft 78 krajcár volt, amelyet méltányosságból elengedhettek.³²¹

A nagyszombati és budai évek alatt a sebészet tankönyve Lorenz Heister klasszikus *Lehrbuch der Anatomie*-ja volt (1780/1-ig). Bonctanhoz több kötetet is használtak, így a berlini prosector Schaarschmidt *Tabulae anatomicae című mñkáját* (1779/80-ig), a párizsi Winslow *Expositio anatomica structurae corporis humani-ját* (1779/80-ig), valamint a leydeni Albini *De sceleto humano* című művét (szintén 1779/80-ig). A szülészethez a bécsi Heinrich Nep. Crantz *De re instrumentaria in arte obstetricia* című disszertációját használták alapul (1787/8-ig).³²²

Az orvosi kar sebészeinek vizsgálatakor alapvetően két forrást lehet felhasználni, az itt levizsgázott személyekről készült promótiós köteteket, valamint a ténylegesen beiratkozott hallgatók tanulmányi eredményeit féléves bontásban mutató classificatiós köteteket. Értelemszerűen az első csoportban jóval több főt fogunk találni, mint az utóbbiban, amelynek okait részletesebben az adott tanévnél fogjuk kifejteni. Míg a promótiós kötetek az egyetem alapításától, az 1770/1-es tanévtől kezdve tartalmazzák az ott végzett sebészek adatait, addig az első osztályozási könyv 1787/8-ban keletkezett. Az egyetem nagyszombati és budai időszakáról, valamint első pesti éveiről csak a végzetek listája alapján alkothatunk képet. A kari tanácsülési jegyzőkönyvek első kötetéhez ugyan van egy lista ebből az időszakból csatolva, ám ebből a hiányos bejegyzések miatt a sebészhallgatókat nem lehet rekonstruálni.³²³

Tanév	Orvostanhallgató	Sebészhallgató	Gyógyszerészhallgató
1772/3	8		
1773/4	4		
1774/5	15		
1775/6	7		7
1776/7	9		4
1777/8	12		7
1778/9	13		2
1779/80	6		8
1780/1	1		2
1781/2	25	5	2
1782/3	16		4
1783/4	31	2	27

1. táblázat. A nagyszombati-, majd budai orvosi kar hallgatói létszáma
(SOTE Lt. 1/a 1. kötet alapján)

A kötetben 1781/2-nél szerepel három sebészmeister (Miskei Adamus, Vinkler Emericus, Márczy Adamus), de ők is mint elsőéves orvostanhallgatók. Csak ebben az évben sorolják fel külön a sebészet- és anatómia hallgatókat, akik kivétel nélkül ingyen jártak az

³²¹ HÖGYES 1896. 304., GYÖRÝ 1936. 92-93. és 97-99., GORTVAY 1953. 76. Ez a tervezet csak részben valósulhatott meg, hiszen a kar oktatói a Budára való átköltözés előtt arról panaszkodtak, hogy a kar fennállása óta a sebészek csak egy hullát kaptak boncolásra. ANTALL – R. HARKÓ – VIDA 1971. 123.

³²² HÖGYES 1896. 117. és 119.

³²³ SOTE Lt. 1/a 1. kötet.

orvosi karra.³²⁴ 1783-nál még említene két sebészt, de nem egyértelmű, hogy hallgatók is voltak, vagy csak vizsgáztak.³²⁵ Mivel ebben az időszakban az orvosi karon nem annyira a sebészet oktatása, mint inkább a bizonyítvány-kiállítás volt hangsúlyos (az egyetemi szigorlathoz még a céhes tanulmányok során kiállított igazolások kellettek is az egyetemi szigorlathoz), így célszerűbb a promoveáltakat megvizsgálni. Először csak 1771 májusában állítottak ki Nagyszombaton sebészmeisteri oklevelet a sziléziai (troppai) Skutta Ferdinandus számára.³²⁶

Az orvosi kar nagyszombati 7 éve alatt 129, Budán pedig 205 sebészmeisteri diplomát osztottak ki.

Nagyszombat		Buda	
Tanév	Végzett sebészmeister	Tanév	Végzett sebészmeister
1770/1	7	1777/8	26
1771/2	10	1778/9	23
1772/3	18	1779/80	31
1773/4	19	1780/1	20
1774/5	32	1781/2	21
1775/6	24	1782/3	17
1776/7	19	1783/4	67

2. táblázat. A Nagyszombaton és Budán végzett sebész mesterek (SOTE Lt. 1/f2. kötet 397-441. alapján)

Amint az a táblázatból is látható, az első években alig mentek a frissen alapított orvosi karra vizsgázni. A hazai sebészetben még szokatlannak számított a céhes képzéssel szemben, ám a Generale Normativum után még a már praktizáló sebészeknek is egyetemi diplomát kellett szerezniük, amennyiben tovább akartak működni. Az idősebbeket felmentették a vizsga alól, ahol az utazás és a vizsga költségeit az illető nem tudta volna fedezni, ideiglenesen, 1774-ig megengedték a tisztí főorvos előtti vizsgázást. A nagyszombati időszakban ezért találkoztunk kevés szigorlóval. A promotiós kötetben a nevük mellett születési helyüket, születésük idejét (később életkorukat), néha a vallásukat, valamint céhes gyakorlatuk adatit tüntetik föl. A származási hely természetesen nem jelenti egyértelműen azt, hogy az adott sebész egész életét azon a területen élte volna le, hiszen szakmájából adódóan – akár céhes képzésről, akár egyetemi tanulmányokról, akár katonai szolgálatról van szó –, rá volt kényszerítve az utazásra, új helyre költözésre. Mivel a promotiós kötetek nagyrészt csak az illető születési helyét adják meg, mi is a szerint vizsgáljuk őket.³²⁷

A friss intézmény és vizsgakötelezettség miatt a jelentkezők többsége magyarországi születésű volt (97 fő, ebből 36 katolikus, 11 református, 5 lutheránus, 1 zsidó). Mellettük 3

³²⁴ Novak Alexander (magyar, Abaúj vármegye, református), Postel Laurentius (Moson vármegye, katolikus), Lossi Michael (Székesfehérvár, katolikus), Szabó Georgius (Eger, katolikus) és Szakolczai Philippus (Pozsony, katolikus). Egyedül Novak és Szabó végzett végül. SOTE Lt. 1/a 1. kötet

³²⁵ Az ezredsebésznek mondott (*regiminis chirurgus*, Esterházy Miklós herceg ezredében) Molitor Melchior, neve mellett utalás 1783. április 29-re. A másik a budai Franz Anton Christen. A promotiós kötetben egyedül utóbbi szerepel, 1783. november 26-i vizsgaidőponttal. SOTE Lt. 1/a 1. kötet és 1/f2. kötet 433. (274. ssz.)

³²⁶ SOTE Lt. 1/f2. kötet 397. (1. ssz.)

³²⁷ A classificációs kötetek egészen pontosan *patria, seu locus natalis* kifejezést használnak, de nem fejtik ki pontosabban, hogy melyik esetben melyikről van szó.

erdélyi (2 katolikus és 1 református), 2-2 katolikus ausztriai, cseh- és morvaországi, 1 tirolói és 5 sziléziai (1 katolikus és 1 evangélikus, a többinél nem jelezték a vallást) származású vizsgázott le Nagyszombaton. A birodalmon túlról kilencen német nyelvterületről érkeztek (6 katolikus, 1 evangélikus), emellett meg kell említeni a három távolabbi vizsgázót: a francia Plum Josephust és a sváb Pinner (a promotíós kötetben Biner) Philippust, valamint Luzenberger Philippus Jacobust. Plum már Magyarországon élt, Nagyszombaton szabadították fel 1773 decemberében. A két sváb az 1760-as években szabadult fel, egyikük még bizonyosan Svábföldön.³²⁸

Budán már többen diplomáztak, de itt is csak az utolsó évben lehetünk tényleges növekedés tanúi. A szigorlók most is túlnyomórészt magyarországi születésűek (133, 81 katolikus, 6 evangélikus, 5 református, 1 zsidó). Erdélyből mindössze 8 (5 evangélikus, 3 katolikus), Csehországból 12 (9 katolikus, 1 zsidó), Morvaországból 6 (5 katolikus, 1 zsidó), Ausztriából 10, Sziléziából 9 (5 katolikus, 1 evangélikus), Stájerországból 2, Horvátországból, Karinthiából, Tirolból 1-1 vizsgázó jött Budára. Habsburg Birodalmon túli német területekről 10 (5 katolikus, 1 evangélikus), Lotharingiából 1, Elzászból 1 evangélikus, végül 1 katolikus sváb lett Budán sebészmeister. Mivel ezek csak születési helyet jelölnek, feltételezhető, hogy ebben az időszakban már a nem magyarországiak többsége itt élt, vagy munkája során került ideiglenesen az országba (például hadsereggel).

A vizsgázók döntő többsége ekkor még katolikus, a nagyszombati és budai időszakot egybevetve elmondható, hogy a 334 végzett közül 179 katolikus (54 %), a többi felekezeti tagjai csak elvétve képviseltetik magukat az ekkor még kötelező, szentekre teendő eskü miatt (22 lutheránus, 17 református, 4 zsidó). 112 fő (34 %) vallás ismeretlen, de feltehetően többségükben ők is katolikusok voltak.

5. 2. A pesti egyetem orvosi karának sebésztsársadalma (1784/5-1814/5)

5.2.1. A sebészképzés intézményes keretei

A kormányzervek (Helytartótanács, Udvari Kamara, Királyi Kúria) Pozsonyból Budára helyezése miatt pár évvel a Várban való megtelepedése után, 1784-ben ismét új otthont kellett keresnie az egyetemnek, ezúttal Pesten.³²⁹ Az orvosi kar az 1784/5-ös tanévet a pálos kolostor épületében töltötte, majd átköltöztek a meglehetősen szakszerűtlenül átalakított volt jezsuita rendházba, annak az Újvilág és a Hatvani (mai Semmelweis és Kossuth Lajos) utca sarkán álló épületébe, amelynek Újvilág utcái részébe a vizsgálandó betegeknek 16 ágyas részleget rendeztek be két kórteremmel.³³⁰ Mivel azonban ez szintén

³²⁸ Luzenberger Oberdorfbán lett felszabadtva, feltehetően egyik rokona (apja?) által (Luzenberger Sylvester). SOTE Lt. 1/f 2. kötet 399., 404., 413. (12., 37., 125. ssz.)

³²⁹ Pest egyre inkább megnyilvánuló „nagyvárosi” jellege miatt az 1800-as években ismét felmerült a költözés gondolata, amit végül I. Ferenc azzal a rendelettel zárt le – az orvostanhallgatók erkölcsseit és az egyetem híret megvédendő –, hogy a fiatal medicusokat eltöltötte a színház- és táncterem látogatásától. GYÖRY 1936. 185. és ANTALL – R. HARKÓ – VIDA 1971. 129.

³³⁰ 1786-ig a városi kórházban gyakoroltak a növendékek, az elméleti oktatás pedig az Invalidusok Házának tébolydálul használt részében folyt. GORTVAY 1953. 78., MOLNÁR 2005. 14., KAPRONCZAY 2007. 81.

kevés volt a tanulók számára, az egyetem korszakunkban többször próbált egyezkedni Pest város tanácsával, hogy oktatási célokra megszerezzhessék a városi Szent Rókus kórházat. Ez a terv azonban Pest város tanácsának hajthatatlansága miatt megghiúsult.³³¹

A Störck-féle 1774-eset követő tanrend az egyetem ügyét mindig szívén viselő II. József nevéhez köthető. II. József tanulmányozta Birodalma egészségügyi személyzetének képzését, és közelíteni akarta egymáshoz az orvosi, valamint a sebészi oktatás színvonalát. 1786-ban egyesített tanrendet vezetett be, amelynek során mind az orvosok, mint a sebészek együtt végezték tanulmányaikat, amelynek időtartamát négy évben állapította meg.³³² Ennek során az utóbbiak az úgynevezett „magasabb szintű sebészet”-et (*chirurgia altior*) sajátíthatták el. Ugyanakkor szükségszerűségeiből az uralkodó megengedte, hogy a polgári és falusi sebészeknek (*Civil- und Landwundarzt*) alsóbb fokú, rövidebb ideig tartó tanfolyamokat indítsanak (ez hazánkban ténylegesen csak a 19. században valósult meg). A közös tanrend szerint az első félévben egy *prosector* által előadott anatómiai órát, valamint klinikai kollégiumot (*Collegia Clinica*), a másodikban botanikát, általános- és különös sebészetet, egész első évben pedig különös természetrajzi felolvasást kellett hallgatniuk a diákoknak. A második tanévben magasabb szintű anatómia, physiologia, és sebészeti műtétek, eszköztan, köttan és szülészet következett. Harmadik évben az addig elsajátított ismereteiket ismételték meg a hallgatók, és materia medicát tanultak. Az utolsó évet betegség mellett töltött gyakorlattal és szüléssel töltötték. A polgári sebészek órái részben megegyeztek a magasabb szintű sebészekével, de képzésük rövidebb ideig tartott, és nagyobb hangsúlyt fektettek benne a gyakorlatra. A rendelet szerint első félévben közösen hallgatták az anatómiát, a másodikban általános és különös sebészettel foglalkoztak.³³³ A második tanévben a magasabb szintű képzésben résztvevőkkel együtt hallgatták a sebészeti műtétant, eszköz- és köttant, valamint a szülészetet, a klinikai gyakorlatot azonban szigorúan elkülönítve végezték.³³⁴

1786-ban szabályozták a sebészek tanulmányait: Az első félévben anatómiát, a másodikban sebészetet, botanikát és természettudományos ismereteket szereztek a hallgatók,³³⁵ a harmadik és negyedik félévben patológiát és szorosabban vett orvostudományt tanultak, az utolsó félévben pedig gyakorlalkodtak.

Az úgynevezett polgári sebészek (*Landwundarzt*) ugyanezt két év alatt végezték el, és elsősorban anatómiát és sebészeti ismereteket sajátítottak el. A *Merkur von Ungarn* 1787-i részletes tudósítása szerint a képzés háromhónapos "kollégiumokban" zajlott. Az oktatás augusztusban kezdődött anatómiával és csonttannal. Novembertől bonctannal foglalkoztak, és a jó tanulók hónap végén maguk is végezhetek boncolást. Ezek után következett a sebészet professzorával a sebészeti anatómia és a sebészeti műtétek elsajátítása, ahol a

³³¹ ANTALL – R. HARKÓ – VIDA 1971. 129-131.

³³² BOLÁNYI – PALATKÁS 1961. 423. és ANTALL – R. HARKÓ – VIDA 1971. 131.

³³³ Az 1787/8-as tanév elsőévesei első félévben a fent felsorolt tárgyakat tanulták, a következő évtől azonban a II. József-féle, Győry Tibor által ismertetett szabályozathoz képest némi eltérést lehet tapasztalni a kar classificációs kötetében. *SOTE Lt. 1/d. 1. kötet*

³³⁴ LINZBAUER I/III. 259-261. (1985. sz.)

³³⁵ Ekkor hozták létre a sebész- és orvostanhallgatóknak Pesten a Fűvészkertet. Lásd LINZBAUER I/III. 281. (1990. sz.)

hallgatók megismerkedhettek a különböző eszközök használatával. A sebészeti műszereket és kötéseket még egy külön félévben is tanulmányozniuk kellett. Az oktatás célja biztos kezű, megfelelő tudással rendelkező sebészek képzése volt. A gyakorlat az egyetemi kórházban folyt (*Pazmanische Krankenhaus*). Tankönyvük a század legnagyobb hatású, illusztrált könyve, Lorenz Heister (1718) *Lehrbuch der Chirurgie*-ja volt.³³⁶ A sebészképzést elősegítette, hogy nem kellett előzetesen filozófiát hallgatniuk,³³⁷ ugyanakkor megmaradt a magántanulás lehetősége is.³³⁸

A sebészek vizsgáján a kari igazgató (*Praeses und Direktor*), a dékán, az anatómia- és a sebészet tanára, valamint két senior sebész (egész pontosan: a sebész testület két előjárója: *zwei Vorsteher des Gremii Chirurgici*) vett részt. A gyakorlati tudás elismerésének jeleként idáig csak az juthatott, aki részt vett a kórházi gyakorlaton. A vizsga két részből állt. Először anatómiai tudásukról, az elméleti és gyakorlati sebészetről, valamint a leggyakoribb betegségekről kellett számot adniuk a jelölteknek. Ekkor felmérték, képes-e a sebész egyértelműen felismerni egy-egy kórt, és kellőképpen elsajátította-e annak gyógyítási módját. A másodikon a különböző műszerek nevééről és használatáról, a kötésekéről kérdezték a jelöltet, egy belső betegség gyógyítását kellett kifejtenie, és megmondania, mely esetben van szükség orvos jelenlétére, valamint műtétet kellett elvégezniük egy hullán vagy egy bábón. Siker esetén esküt kellett tennie, és megkaphatta magisteri oklevelét a jelölt, *Candidatus chirurgiae*-ből *Magister chirurgiae*-vá vált.³³⁹

A vizsga természetesen nem volt ingyenes. A sebész, és a sebész-szülész vizsga díjait az alábbi táblázat tartalmazza:

	<i>Sebészek</i>	<i>Szülészek</i>
Tiszteletdíj a vizsgáztató tanároknak	42,6 Ft	25,48 Ft
A kari pénztárba	3 Ft	3 Ft
Kari jegyzőnek az eskü felolvasásáért	4,18 Ft	4,18 Ft
A diplomáért	6 Ft	6 Ft
Dékánnak a diploma pecsétjéért	4 Ft	4 Ft
Összesen	59,78 Ft	42,66 Ft

3. táblázat. A sebészek és szülészek vizsgadíjai az 1780-as években³⁴⁰
(GYÖRY 1936. 97., KRÁSZ 2003. 106. és MOL C 37 1774. Lad. A. Fasc. 33. Nr. 28.)

A sebészek tanulmányait és különböző képesítését végül 1793-ban rendszereztek.³⁴¹ A sikeres vizsgáról készült oklevelet 1787-től a Helytartótanácsn is be kellett mutatni.³⁴²

³³⁶ *Merkur von Ungarn*, 1787. 721-725.

³³⁷ LINZBAUER I/III. 316-317. (1035. ssz.)

³³⁸ DEMKÓ 1894. 507.

³³⁹ GYÖRY 1936. 93-94., *Merkur von Ungarn*, 1787. 725-726.

³⁴⁰ GYÖRY 1936. 97., KRÁSZ 2003. 106. és MOL C 37 1774. Lad. A. Fasc. 33. Nr. 28. In: DADAY 2005. 271. A nagyszombati egyetem 1774-es díjtáblázatának részletes felosztása szerint a vizsgáztató tanárok mindkét vizsgán egy-egy aranyat kaptak (17,12 Ft - 17,12 Ft), ugyanígy fejenként a két chyrurgus is (8,36 Ft).

³⁴¹ DEMKÓ 1894. 508-509. és MOE IV. 222. (701. ssz.)

³⁴² LINZBAUER I/III. 368. (1081. ssz.), de MOE IV. 212. (649. ssz.) 1788-at ír.

Az 1780-as években az egyre magasabb szintű képzettség megkövetelésével egyre inkább elváltak egymástól a sebészek és borbélyok feladatai: A latin forrásokban ekkor jelenik meg a chirurgussal szemben a *barbitonsores* kifejezés a borbélyok különállásának illusztrálására, akiket ekkor, 1786-ban tiltottak el mindenféle sebészi beavatkozástól, kivéve néhány jelentéktelen műtétet, s a borbélyok egyre inkább csak hajnyírással, borotválással foglalkozhattak – lényegében a régi céhtagok működésének korlátozásaként.³⁴³ A tankönyvekben egyelőre még nem jelentkezett ez a különállás, bár a borbélyi feladatokat rövidebben írták le és kevésbé fontosnak ítélték (például Rácz tankönyvében – itt jegyeznék meg, hogy Rácz viszont kivételesen következetesen borbélynak nevezi a sebészeket).

1788/9-es tanévtől az 1805/6-es tanévig megközelítőleg változatlan maradt a tanrend, azonban a II. József-féle verzió helyett apróbb változtatásokkal, amelyek még a rendszer bizonytalanságát jelezték. A classificatiós kötetek tanúsága szerint a sebészhallgatók a legelső félévben anatómiát, a másodikban sebészeti patológiát, egész első évben pedig orvos-sebészeti alapokat (*institutiones medicae chirurgicae*) hallgattak. A második tanév első félévében sebészeti műtéteket, egész évben pedig orvosi és sebészi klinikai gyakorlatot folytattak. Az 1787/8-as tanévtől bevették a szülészetet is a tantárgyak közé.³⁴⁴

Miután 1783-ban elrendelte a Habsburg Birodalom egyetemeinek egymás közti viszonyosságát, az egyesített tanrend bevezetése után II. József keményen intette a pesti egyetem orvosi karának oktatóit a záróvizsgákon való szigorú osztályozásra. Ezen rendeletét 1789-ben kénytelen volt még nagyobb eréllyel megismételni.³⁴⁵ A II. József-által teremtett rendszerrel kapcsolatban fontos még megjegyezni, hogy amíg az uralkodó 1785. január 31-i rendeletével bevezette a kötelező tandíjat és állami ösztöndíjat, a sebészeket az előbbi alól felmentette (a sebészek egyébként nem kaphattak ösztöndíjat).³⁴⁶ További kedvezmény volt a sebészeknek és a gyógyszerészeknek, hogy nem követelték meg tőlük a bölcséleti előtanulmányokat.³⁴⁷

³⁴³ MOE IV. 207. (617. sz.), LINZBAUER I/III. 252-253. (979. sz.) és DEMKÓ 1894, 507.

³⁴⁴ SOTE Lt. 1/d. 1-2. kötet Az anatómia hol *anatomia vulgaris*, hol *anatomia elementaris* néven szerepel a kötetekben. A sebészeti műtét- eszköz- és köttan – ezen a néven – utoljára az 1787/8-as tanév első félévében, a másodéves hallgatóknál szerepel. Az utolsó félévben az orvosi gyakorlat (*praxis medica*) többször a *therapia specialis*-szal együtt oktatták, így 1791/2-ben és 1794/5-ben, valamint az 1802/3-as tanévtől kezdve egy év kihagyással 1807/8-ig. 1804-ben jelent meg a szemészet, lásd alább.

³⁴⁵ BOLÁNYI – PALATKÁS 1961. 423. és GYÖRY 1936. 142-144. és 195-196. Az egyetemet 1793-ban és 1808-ban ismét utasították erre. Az intézkedés oka az volt, hogy – a szóbeszéd szerint – a pesti egyetemen könnyebben lehet levizsgázni, és mint látni fogjuk, nem csak orvos-, hanem sebészjelöltek közül is igen sok volt az örökös tartományokból érkezett. A viszonyosság intézményét egyébként II. József halála után eltörölték, majd 1793-ban visszaállították.

³⁴⁶ LINZBAUER I/III. 124-125. (889. sz.) II. József utasítása szerint az éves tandíjat a tanév tíz hónapjára szétosztva kell beszedni. Míg a középfokú oktatásban való részvétel évi 6 Ft-ba, a bölcséleti tanulmányok 9 Ft-ba kerültek (utóbbi havi 54 krajcárnak felel meg), az orvosi képzés havi díja 1 Ft 30 krajcár volt. Azaz a sebészeti tandíjának eltérőse nagy kedvezményt jelentett az azt hallgatóknak (még ha a képzés ára bizonyára nem is érte volna el az orvosiét).

³⁴⁷ II. József 1786. december 30-i rendelete. LINZBAUER I/III. 303-304. (1035. sz.) II. József halála után ezt eltörölték, lásd GYÖRY 1936. 207.

Miután a gyakorlati gyógykezelést a sebészek végezték, a 19. század első feléig a sebészet és a többi „alsóbb fokú”-nak tekintett szakág még nem különült el egymástól. A szülészethez, szemészethez és fogászathoz hasonlóan így volt ez az állatorvósággal is (a tanszékek különválását lásd alább). Az állatorvostan először az 1788/9-es tanév második félévében szerepel a másodéves sebészhallgatók számára előírt tantárgyként. Rendszeres oktatása az 1791/2-es tanévtől kezdődött, és az utolsó (azaz a negyedik) félévben foglalkoztak vele.³⁴⁸ Az állatorvosi tanulmányokat (a szülészeti kötelezővé tétele után) 1787-től azonban nemcsak a kar hallgatóitól, hanem a vármegye, város alkalmazásában álló orvostól, sebésztől is megkívánták. A tanfolyam sikerességének előmozdítása érdekében az ott résztvevő sebészhallgatóknak 1789-től 1 Ft napidíjat utaltak ki.³⁴⁹ II. József halálával azonban az uralkodó reformjainak nagy része semmivé lett.

1793-ban az államorvostan (*politia medica*) bevezetésével mind az orvosok, mind a sebészek számára új szigorlati rendet léptettek életbe. Utóbbiaknál az első szigorlat eddigi kérdéseihez vették a sérültek és halottak törvényszéki szemléljét, a sebészek véleményezését különböző sebek kérdésében. Ha a jelölt nem bizonyult megfelelőnek, egy év felkészülési időt kapott, második alkalommal mentesült a szigorlati díj befizetése alól. Ha ekkor sem sikerült vizsgája, az illetőt eltanácsolták az egészségügyi pályától.³⁵⁰ A korábbi „kétszigorlatos” rendszeren ezentúl nem változtattak.

Az 1803/1804-es tanévtől kezdték el tanítani a sebészeknek a szemészet alapjait. Mivel a szemészet nem csak nagyobb fokú kezűgyességet, de felkészültséget is kívánt, a szülészettel és az állatorvoslással ellentétben, amit általában csak egy félévig tanulmányozhattak a hallgatók, a szemészet végigkísérte a sebészképzés két évét. Ennek a fentiekben túl másik oka, illetve célja a betegeknek (és a képzett egészségügyi személyzetnek) sok kárt okozó, vándorgyógyászok visszaszorítása volt.³⁵¹ A képzés első évében elméleti szemészetet (*oculistica theoretica*), míg a másodikban annak gyakorlatát sajátíthatták el a diákok.³⁵²

Az 1806-os II. *Ratio Educationis* ismét változtatott a képzés addigi menetén. Továbbra is fennmaradt a magasabb fokú, orvosokkal közös sebészképzés, amelynek időtartamát azonban, mindenki egyetértve abban, hogy a négy év a kellő mértékű orvosi ismeretek elsajátításához kevés, öt évre emelték.³⁵³ Ezen a tanfolyamon, ahol sebészdoktori (*chirurgiae doctor*) kinevezést lehetett szerezni, azonban csak elvétele tanultak sebészhallgatók. Népesebb volt az alsóbb szintű sebészeti tanfolyam, ahol az első évben általános és különös sebészeti kórtant, bonctant és elméleti orvostant, a másodikban sebészi

---

³⁴⁸ SOTE Lt. 1/d. 1-2. kötet

³⁴⁹ LINZBAUER I/III. 333. és 525. (1044. és 1202. sz.) A napidíjat az 1788. december 30-i rendelet vezette be.

³⁵⁰ GYÖRY 1936. 203.

³⁵¹ SOTE Lt. 1/d. 1-2. kötet A vándorszemészekre lásd például a magát pesti professzornak kiadó le Febre (Györynél le Febur Vilmos) „praktizálását”, aminek köszönhetően többen elvesztették látásukat. GYÖRY, 1936. 220-224.

³⁵² SOTE Lt. 1/d. 1-2. kötet

³⁵³ GYÖRY 1936. 241. A magyar helytartótanácsi-orvoskari, 1803-as közös tervekben eredetileg hat év szerepelt, ezt azonban a birodalom egyetemének könnyebb átjárhatósága érdekében öt évre módosították. Az alapul a pesti egyetem Bécshez való igazodása volt.

műtét- eszköz- és kórtant tanultak, valamint sebészi és szülészeti gyakorlatot folytattak a hallgatók. Ennek elvégzése után a képzés kiegészült a kötelezővé tett szemészet és államorvostan óráival. Ugyanekkor rendelik el a sebésztanfolyamon a fogbetegségek tanítását is. A II. *Ratio Educationis* szerint akik nem tanonckodtak ezt megelőzően, kétszer kellett elvégezniük az első évet, ennek megfelelő tanfolyamot azonban csak az 1807/8-as és az azt követő tanévben indítottak.³⁵⁴

A II. *Ratio Educationis* kibocsátása után szigorítottak az alsóbb fokú sebészképzés menetén. Ennek megfelelően a rendelkezésükre álló idő alatt minél több ismeret elsajátítását követelték meg a hallgatóknak. Míg a megelőző korszakban az első tanévben csak két-két tanórájuk volt a sebészeknek, az 1808/9-es tanévtől kezdve első évben már négy-négy tárgyból kellett felelniük, egész évben anatómiából és sebészeti bonctanból (*pathologia chirurgica*). Emellett első félévben elméleti, másodikban gyakorlati orvostanból (*institutiones medicae theoreticae et practicae*). Negyedik tantárgyként az előzőekhez csatlakozott az elméleti szemészet és szülészeti egy-egy szemesztere. A második évet teljességgel a gyakorlatnak szentelték, a hallgatóknak ekkor teljes évben sebészi operációkat, orvosi- és sebészi gyakorlatot kellett folytatniuk, valamint *therapia specialist* hallgatniuk, emellett harmadik félévben szülészeti gyakorlat és gyakorlati anatómia (*anatomia practica*) következett, az utolsóban pedig szemészi gyakorlattal és állatorvosiással fejezték be a kurzust.³⁵⁵

1813-ban az 1810-es bécsihez alkalmazkodó, újabb tanrendet vezettek be. Továbbra is megmaradt a felsőbb- és alsóbb szintű sebészeti képzés. Előbbihez továbbra megkövetelték a bölcséleti előtanulmányokat, míg az utóbbin első évben bevezették a diétetikát, valamint a gyógyszeriant. Nagyobb hangsúlyt helyeztek a diákok gyakorlati képzésére, a botanikai kirándulások mellett kötelezték a monarchia egyetemeit, hogy a hallgatók önálló boncolásokat és műtéteket végezzenek kiképzésük során. Az ehhez szükséges anatómiai teátrum létesítését is előírták azon intézményeknek, így a pesti orvosi karnak is, ahol még ilyen nem volt. A vizsga-, avatási és egyéb díjakat sebészdoktornál 195 Ft 30 krajcár, sebész-mesternél 102 Ft 30 krajcár, a szülészeti vizsga különbözeti díját pedig 39 Ft 30 krajcár emelték fel, polgári sebésznél pedig 54 Ft 30 krajcárban állapították meg a vizsga díját. A községek, uradalmak által felküldött személyek, valamint a szegények ezek alól továbbra is kérhettek felmentést.³⁵⁶

Az egyetemen a korban színvonalasnak számító könyvekből oktattak. A sebészetben Lorenz Heister *Institutiones chirurgicae*-ját felváltották Plenck József Jakab írásai (*Pharmacia chirurgica*, *Compendium institutionum chirurgicarum* és *Anfangsgründe der chirurgischen Vorbereitungswissenschaften*, 1785/6-1795/6). Emellett bécsi, koppenhágai és göttingeni tanárok tankönyveit használták az általunk vizsgált korszakban, mégpedig Hunczowsky (Bécs): *Chirurgische Operationen* és *De operationibus chirurgicis* (1785/6-1834/5), Callisen (Koppenhága): *Grundsätze der heutigen Chirurgie* (1788/9-1813/4) és Arnemann

³⁵⁴ SOTE Lt. 1/d. 2. kötet, GYÖRY 1936. 242-243. és BOLÁNYI – PALATKÁS, 1961. 424.

³⁵⁵ SOTE Lt. 1/d. 2. kötet

³⁵⁶ HÖGYES 1896. 311. és GYÖRY 1936. 297-299.

(Göttingen): *System der Chirurgie* (1811/2-1826/7) című munkáit.³⁵⁷ A bonctanhoz bécsi és braunschweigi professzorok könyveit használták fel, így a bécsi Lebertől a *Praelectiones anatomicae* (1785/6-1818/9), a szintén bécsi Mayer *Praktische Anleitung zur Zergliederung* (1807/8-1809/10, 1835/10), a braunschweigi, majd erlangeni Hildebrandt *Lehrbuch der Anatomie* (1809/10), a szintén braunschweigi Wiedemann *Handbuch der Anatomie* (1810/1), és végül a lipcei Rosenmüller *Handbuch der Anatomie* (1811/2-1829/30) című könyvei voltak kötelező olvasmányok.³⁵⁸

A szülészetet leginkább bécsi orvosok munkáiból oktatták, így például a fentebb említett, Nagyszombatból Bécsbe kiküldött Plenck Józseféből (*Anfangsgründe der Geburtshülfe*, 1788/9-1793/4). A szemészetet többnyire a sebészeti munkák vonatkozó fejezeteiből oktatták, míg az állatorvostant annak első tanára, Tolnay Sándor *compendiumából* (*Artis veterinariae compendium*, 1805/6-1822/3), valamint az őt kiképző orvos, a bécsi Wolstein magyarra lefordított munkájából (*A barom-állatok sebgyógyítása*, 1788/9-1807/8).³⁵⁹ Emellett számos tanár a saját kéziratából oktatott a 18. század végétől kezdve. Amint az a könyvekből látszik, az egyetem orvosi karán emellett, hogy igyekeztek lépést tartani a kor tudományos színvonalával, elsősorban annak bécsi irányzata volt a domináns.

A képzés formáinak változásai mellett érdemes néhány szót ejtenünk annak szűkebb értelemben vett intézményes keretéről, azaz azon *tanszékekről*, ahol a sebészet oktatása folyt, továbbá nem feledkezhetünk el annak *tanáiról* sem. Az orvosi kar megindulásától fogva működött az egyetem a sebészet – ekkor még szülészettel közös – tanszéke (*chirurgia et ars obstetriciae*). Élén 1783-ig, azaz a kar nagyszombati és budai éveiben Plenck József állt.³⁶⁰ Helyét 1784-ben vette át Stáhy György (akinek a fia, Stáhy Ignác a reformkorban került ugyanennek a tanszéknek az élére), majd utána 1802-1826 között Eckstein Ferenc következett. II. József korában vezették be a sebészek tudásának biztosabb alapokra helyezése végett az *elméleti orvostant*. Ezt 1784-1786 között Rác Sámuel, a magyarországi sebészek jobb képzéséért és a magyarországi egészségügyért sokat tevő tanár állt. Utána a napóleoni háborúk lezárásáig több tanár követte egymást: Stipsics Ferdinánd (1786-1792), Schraud Ferenc (1792-1802), Bene Ferenc (1802-1813), végül Polyákay Ignác (1813-1818, kinevezett helyettesként). 1802 és 1804 között a sebészetből kivált a szülészeti és a szemészet, míg a sebészet elkülönült gyakorlati- és elméleti ágakra. Előbbi 1808-tól kezdte működését Eckstein János (1808-1812), majd Weleczky János (1814-1847) vezetésével, utóbbi pedig az 1803/4-es tanévtől.³⁶¹ Az elméleti sebészet (*chirurgia theoretica* vagy

---

³⁵⁷ HÖGYES 1896. 119-120.

³⁵⁸ HÖGYES 1896. 117.

³⁵⁹ HÖGYES 1896. 119-122.

³⁶⁰ Plencket ekkor Bécsbe helyezték és a később megalakult Josephinum oktatójává nevezték ki. Stáhy hivatalba lépése előtt Rác Sámuel töltötte be a tanszékvezetői funkciókat. GYÖRY 1936. 145-146.

³⁶¹ A különböző tanszékek kialakulását lásd HÖGYES, 1896. 67., GYÖRY, 1936. 792-794. és BOLÁNYI – PALATKÁS, 1961. 474. Az adatok között többször ellentmondás van, így például Högyes az 1807/8-as tanévtől eredezteti az elméleti sebészet létrejöttét, addig a Bolányi – Palatkás-féle táblázatban az 1809/10-es tanév szerepel. Györy Tibor csak a tanszékvezetők működési évét közli (nem a tanévét), de mivel az említett tanszék működését 1808-tól számítja, feltehető, hogy a Högyes-féle adatok a helytállóak.

pathologia chirurgica) gyakorlatilag a kezdetektől létező Plenck-féle tanszék „örököse” volt, és 1809-től ennek a vezetője vett részt a sebészhallgatók szigorlatán a korábbi két sebészmaster helyett.³⁶² Az 1786/7-es tanévtől bevezetett állatorvoslást ingyenórákon, féléves kurzusokban tanította az ezzel megbízott tanár, elsőként a Bécsben kiképzett Tolnay Sándor.³⁶³

A kevés tanár mellé kisegítő személyzetet, a hallgatói létszám növekedésével pedig egy időben bécsi mintára magánórákat adó *correpetitor*okat is alkalmaztak. A korrepetálás 1784-ben honosodott meg, az első megbízott Mócsy Károly budai sebészmaster volt.³⁶⁴ A korrepetálás innentől kezdve népszerűvé vált a tanárok körében is: 1785-től Stáhly György tartott ingyenes kurzusokat, 1787-ben pedig Rác Sámuel. 1793-ban hivatalos *correpetitor* Stáhly György, Szening János a tanárok közül (utóbbi a bonctant tanította), a tehetséges egykori diákok közül pedig Rumbach Sebestyén, Androvics (Andreovics) József.³⁶⁵ A sebészet és az élettan tanárát az 1786-os tanévtől olyan *prosector*nak kellett segítenie, aki szükség esetén akár maga is képes volt megtartani az órákat.³⁶⁶ 1808-tól az anatómia tanára, Stáhly György mellé is kirendeltek egy boncnokot, azzal a céllal, hogy – ahol még nincs – anatómiai színházat állítsanak fel, amit a boncnok tartozott rendben tartani, a nyilvános napokon látogatóknak megmutatni, és nem utolsó sorban a sebészképzést elősegíteni anatómiai magánórák tartásával.³⁶⁷ Ugyanekkor tervbe vették egy bécsi mintájú sebészi műtőintézet alapítását is, ahol kifejezetten műtőorvosokat képezhettek volna, ez azonban csak 1855-ben realizálódott.³⁶⁸

Végezetül röviden a sebészeti oktatás nyelvéről: Habár a kormánykörök igyekeztek nyomást gyakorolni a német nyelv érdekében, azt csak II. József nyelvrendeletével tették kötelezővé, ám a sebészek – elviekben – továbbra is hallgathatták magyarul előadásait. Kérdés azonban, ez gyakorlatilag mennyiben valósult meg, mivel a tanfolyam hallgatói 1789-ben kérvényt intéztek a királyhoz, amelyben az idegen nyelvű, német (és a korábbi latin) miatti hátrányos helyzetükre panaszkodtak és a magyar nyelven tartott előadásokért és vizsgákért esedeztek. A helyzet valóban visszás volt, mert míg a német ajkúak könnyedebben elsajátíthatták az anyagot, addig a magyar anyanyelvűeknek a jó felkészüléshez pénzért lehetett csak magánórát tartani, sőt, a német hallgatók a magyar

---

³⁶² A változtatást a hallgatók, valamint Eckstein János közösen kezdeményezték, mivel a vizsgáztató sebészmasterek tudásával kapcsolatban komoly kétségek merültek fel. GYÖRY, 1936. 266.

³⁶³ GORTVAY 1953. 79. és GYÖRY 1936. 143., 163. és 206. Az állatorvoslás nem csak a civilek, de a hadsereg számára is fontos volt. A tanfolyamon a hallgatók és a vármegyei, városi orvosokon, járási sebészekon kívül gazdaságok és kovácsok (a classificációs kötetekben *fabri ferrarii*) is részt vettek. A vármegye, város egészségügyi személyzetét alkotó emberek 1793-tól ingyen vehettek részt a tanfolyamon, és diplomájukért se kellett fizetniük. A kovácsok alacsonyabb szintű kiképzésben részesültek.

³⁶⁴ Mócsy maga ajánlkozott a magánleckék megtartására. GYÖRY 1936. 147-148. és BOLÁNYI – PALATKÁS 1971. 423.

³⁶⁵ LINZBAUER I/III. 702-703. (1352. sz.), GYÖRY 1936. 149.

³⁶⁶ A boncnok az 1780-as években Rác Sámuel mellett a hanyag, visszaélésekkel gyanúsított Hauptmann volt. Távoztával a bonctannal megbízott személy (1790-től Szening János) rendkívüli tanári címet kapott. GYÖRY 1936. 154. és 169-172.

³⁶⁷ A boncnoki állást ekkor Frankenburg Jakab, a szülészeti tanszék későbbi tanszékvezetője kapta meg. GYÖRY, 1936. 262. és 303-304.

³⁶⁸ BOLÁNYI – PALATKÁS 1961. 474.

nyelvű szigorlatoztatást sem méltányolták.³⁶⁹ Az 1802-1803-as reformtervezet azon pontját, amely szerint a latinul nem tudó magyarok ingyen vehetnének magánórákat, a Helytartótanács elutasította.³⁷⁰ A helyzetet végül a II. Ratio Educationis oldotta meg, amikor is kimondták, hogy az elméleti tantárgyakat latinul, a gyakorlatiakat pedig az országban használatos nyelveken (német, magyar, latin és szláv) tartassák.³⁷¹

5.2.2. A pesti egyetem sebészei a kezdetektől a napóleoni háborúk lezárásáig

A forrásadottságok miatt, a lehető legteljesebb összkép kialakítása érdekében a classificációs kötetek megjelenésétől kezdve vizsgáljuk az orvosi karon megfordult sebészek társadalmi rétegződését. Ennek során célszerűnek tartottuk az alábbi szakaszokra bontani e két és fél évtizedet: a) 1787/8-1793/4-ig: az első classificatióktól és a II. József-féle reformtól az 1793-as új szigorlati rend bevezetéséig; b) 1794/5-1806/7 között a II. Ratio Educationis kiadásáig, c) 1807/8-1809/10: a győri csatáig, azaz az utolsó nemesi felkelésig, amely kitűnő alkalmat adott a *chirurgus*oknak tudásuk gyakorlati megmutatására, és végül d) 1810/1-1815/6-ig, a napóleoni háborúk lezárásáig, ami nem csak Európa, de az egyetem, az ország életében és változást hozott.

5.2.3. Az egyetem Pesten, a II. József-féle rendszerben (1784/5-1793/4)

Ebben az időszakban összesen 509-en vizsgáltak le az orvosi karon.³⁷² Származási hely szerint kimagaslottak a magyarországi sebészek (343 fő), akik nagyrészt még céhes keretek közt tanulták szakmájukat, és nem ritkán saját apjuk vagy fivérük műhelyében végezték az inaséveket. Őket elsősorban az 1770-es *Generale Normativum* és az azt követő, a sebészeti praxist szigorító rendelkezések ösztönözték arra, hogy egyetemi vizsgát tegyenek.³⁷³ A magyarországiak mellett legnagyobb arányban a Habsburg Birodalomból érkező sebészek keresték fel még az egyetem orvosi karát, Magyarországot és Erdélyt nem számítva összesen nyolcvanán. Ezen belül is szemmel láthatóan az ország nyugati határához közelebb eső területekről "szivárogtak át" az itt szigorlatozni kívánó személyek, mégpedig Cseh- és Morvaországból, valamint Horvátországból (24, 12 és 13 fő). Habár Prágában is működött orvosi kar, ahol igen fejlett sebészképzés volt, néhányan mégis a pesti egyetemet választották. Valószínű, hogy a nagyrészt peremterületekről kikerülő hallgatók (a csehországiak közül csak négy prágai származású) számára olcsóbb megoldást jelentett Pestre utazni és levizsgázni, ugyanakkor nem lehet kizárni azt sem, hogy a fentebb említett könnyebb szigorlatoztatás miatt jöttek ide. A morvaországiak jelenlétét egyrészt a két

---

³⁶⁹ GYÖRY 1936. 179-180. és GORTVAY 1953. 85. A kérvény sugallója valószínűleg Rácz Sámuel volt. ANTALL – R. HARKÓ – VIDA 1971. 127. – itt pontatlanul 1780-ra teszik a német nyelv oktatásának bevezetését.

³⁷⁰ GYÖRY 1936. 190.

³⁷¹ 1807-től a tankönyveket is meg kellett jelentetni mindegyik nyelven. GYÖRY 1936. 243. és 265.

³⁷² SOTE Lt. 1/f2. kötet 441-515. p. (336-837. szz.)

³⁷³ Egy 1784-es rendelet szerint, a járási sebészti tisztséget már kizárólag ilyen sebészek tölthették be, lásd LINZBAUER I/III. 66-67. (843. szz.)

ország közelségével magyarázhatjuk, egyrészt infrastrukturális szempontból is könnyen megközelíthették Magyarországot, másrészt – és egyes sebészek képzési adatai erre vallanak – a magyar- és morvaországi sebészek már korábban is, a céhes képzés keretei között is folytattak egymásnál tanulmányokat.³⁷⁴ A szoros horvát-magyar kapcsolatok a két ország több évszázados viszonyából magyarázhatók. A Habsburg Birodalom örökös tartományából idejövő sebészek az előzőekhez hasonlóan vagy a peremterületekről származtak, vagy, már ezt megelőzően volt valami kapcsolatuk Magyarországgal. Így az nyolc bécsi származású sebész közül ketten előzetesen Pozsonyban tanultak, egy Óbudán, egyikük pedig a pesti egyetem kurzusát végezte el.³⁷⁵ Az ekkor még Habsburg Birodalomhoz tartozó Belgiumból kettő peregrinus vállalta a pesti megmérettetést.³⁷⁶

Elszórtan egyéb német területekről is jöttek ide vizsgázni, így Bajorországból nyolcan, Poroszországból öten, egyéb német ajkú helyekről pedig huszonketten. A poroszországiak közül gyakorlatilag csak a határmenti, peremvidékek lakói jöttek ide, hiszen az előbb említett ötfős létszámot gyakorlatilag nem is poroszok, hanem sziléziaiak (négyen), és egy, a poroszokhoz csatolt lengyel területekről, Poznanból származó sebész tette ki. Ez érthető, ha meggondoljuk, hogy az ország központi részén élőknek kitűnő lehetőségeik voltak, hiszen a berlini *Collegium Medico-Chirurgicum* felszereltsége, színvonala még a frissen alapított bécsi Josephinumét is felülmúlta.³⁷⁷ Emellett több, közelebbi német sebészképző intézet is működött a korban.³⁷⁸ A másik ok, hogy a porosz intézetek protestánsok voltak, míg az országukhoz csatolt területek lakói katolikusok, akik ezáltal rá voltak kényszerítve arra, hogy máshol, katolikus helyeken próbáljanak meg levizsgázni. Ezt támasztja alá, hogy a fent említett sziléziaiak, valamint a poznani lengyel kivétel nélkül katolikusok voltak. Utóbbi mellesleg tanult a Josephinumban is, de nevénél megjegyzik, hogy a porosz hadseregnél tett katonai szolgálata után Sopron megyében szeretne letelepedni, célszerű volt tehát leendő hazájában számot adni tudásáról.³⁷⁹ A sziléziai származásúak szintén nem véletlenül választották a bécsi helyett a pesti egyetemet. Egyiküket Pesten szabadították fel, ketten pedig tanulmányaik után – amit részben a pesti egyetemen végeztek magánórákon – letelepedtek az országban.³⁸⁰

Távolabbról érkezett két sváb sebész volt. Mindegyikük még szülőhazájukban végezték tanulmányaikat, tehát feltehetően nem megtelepedni, hanem csak bizonyítványt szerezni jöttek Pestre. Egyikük, Strasser Joannes (1801-ben vizsgázott le), valószínűleg

³⁷⁴ A morva Patek Joannes például Nagyszombaton, Egyedi Paulusnál végezte tanulmányait, a cseh Horn Franciscus pedig Budán. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 490., 494. (710. és 733. sz.)

³⁷⁵ Kroher Franciscus és Hönik Franciscus Pozsonyban, Schmidt Joannes Carolus Óbudán lett felszabadítva, Fuget-Beill Joannes a pesti egyetem fakultásának hallgatója volt. SOTE Lt. 1/f. 2. kötet 441., 513. (339., 830-832. sz.)

³⁷⁶ Belgiumban született, de Bécsben szabadult fel Bärreit, aki 1788-ban kitűnő eredménnyel szigorlatozott le. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 443., 476. (359., 576. sz.)

³⁷⁷ A berlini hallgatóknak soha nem kellett "hullahiánnyal" küszködniük a képzés során, mert az öngyilkosokat rendeletileg be kellett szállítani az intézetbe a patológia és az anatómiai oktatás nagyobb hatékonysága végett.

³⁷⁸ Például Drezdában és Münsterben. KAPRONCZAY 2007. 88.

³⁷⁹ Wahlberh Vilhelmus, SOTE Lt. 1/f 2. kötet 828. sz. (512. p.)

³⁸⁰ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 712-714. (490-491. p.)

szükségszerű anyagi helyzete miatt, ideiglenesen magánórákat is tartott.³⁸¹ A svábok mellettük a római Lamberthy Felix, valamint a konstantinápolyi Alexander Fridericus Vilhelmus jött messzebből Pestre. Utóbbi Havasalföld érintésével jutott ide.³⁸²

Az erdélyiek – noha közel voltak Pesthez –, szintén nem alkottak jelentős tömeget. Az itt levizsgázók minden jel szerint a svéddekhez hasonlóan csak a diploma megszerzése végett jöttek ide. Mind a 17 erdélyi még otthon kapott kiképzést, mindegyikük egy-egy városból jött ide. Az erdélyiek csekély hányadának egyik oka az 1775-ben alapított kolozsvári *Institutum Medico-Chirurgorum* volt, ami, igaz, hogy csak középszinten, de valamilyen arányban mégis biztosította Erdély ellátását képzett egészségügyi személyzettel. Az, hogy néhányan mégis a pesti orvosi kart választották, részben az egyetem magasabb végzettséget adó diplomájának, részben annak az egész birodalomban való érvényességének tudható be. Másrészt feltételezhető, hogy a nagyrészt protestáns erdélyiek nem szívesen mentek levizsgázni egy katolikus egyetemre, ugyanakkor ekkor már évszázadokra visszamenő hagyománya volt a magas színvonalú, európai hírű protestáns egyetemek felé irányuló peregrinációnak.

Vallási tekintetben a katolikusok egyértelmű túlsúlya jellemzi a kart. Ahol jelezték a felekezeti hovatartozást, ott 361 katolikus mellett (akik közül kettő kikeresztelkedett zsidó) mindössze 57 reformátusról, 17 evangélikusról, 6 zsidóról és egy unitárius erdélyiről tudunk. Hiába tehát II. József rendelkezése, a katolikusok döntő többsége így is megmaradt. A zsidók nagy része magyarországi volt, vagy pedig itt tanult céhes keretek között, Óbudán.

A sebészhallgatók vizsgálatánál figyelembe kell venni, hogy itt azokról a személyekről van szó, akik eleve úgy jöttek Pestre, hogy hosszabb távon tervezték az itt maradást, ugyanakkor nem feltétlenül lett mindegyikükből sebész, hiszen egy-egy évfolyamon belül nagy volt a fluktuáció, azaz volt, aki néhány félévet itt hallgatott, aztán elment egy másik egyetemre, és volt olyan is, akiről a képzés során bebizonyosodott, hogy nem alkalmas a szakmára. Az 1787/8-1793/4-es szakaszban a képzésen belül egyfajta stagnálásnak lehetünk tanúi. Az 1787/8-as tanév első évfolyamán még 17 (a másodikban már csak 15) sebészhallgató volt, míg az azt követő években 1796-ig nem éri el a hallgatók száma a tizet. Mélypontnak az 1792/3-as tanévet tekinthetjük, amikor összesen három elsőéves iratkozott be a karra. A másodévesek létszáma az első év lemorzsolódásai után mindössze kettő és hat fő között ingadozott. Ők 1790/1-ben voltak a legkevesebben. A classificatiók azt mutatják, hogy aki az első éven sikeresen túltette magát, már be tudta fejezni a kurzust. A lemorzsolódást okozhatta a hallgató bukása, azaz harmadik osztályba sorolása, ám ebben az időszakban nem túl nagy szigorúságra vallanak az érdemjegyek, a tanulmányok otthagynak, és az illető hallgató halála, ami csak egyszer történt meg 1793-ig.³⁸³ A sebészek képzése a II. József-féle reformoknak megfelelően az 1792/3-as tanévig együtt volt az orvosokéval. Az 1790/1-es év második félévéből és az azt követő tanévből

³⁸¹ SOTE Lt. 1/f.2. kötet 12., 125., 143., 386., 732., 1146., 1318. sz. (399., 413., 416., 446., 494., 572., 601. p.)

³⁸² SOTE Lt. 1/f.2. kötet 442., 461. (345., 519. ssz.)

³⁸³ A classificatiók ebben az időszakban négy osztályzatot különböztetnek meg: *eminens*, azaz kiváló, *primae* vagy *secundae classis*, ami a jónak és az elégségesnek felelt meg, valamint a *tertia classis*, ami egyenlő volt a bukással. 1789-ben halt meg a másodéves Petrus Keller. SOTE Lt. 1/d. 1. kötet (1787/8-1795/6)

fennmaradt vizsgarend szerint nagyrészt a vizsgákat is együtt végezték el. A képzés komplex jellegére világít rá például az 1791/2-es első félévi vizsgarend. 1792. március 15-30. között adhattak számot tudásukról a hallgatók. A vizsgát alapfokú anatómiai ismeretből 15-én tették le az elsőéves medikusok, valamint sebészek, Szeningnél. Sebészeti operációkból március 20-án kérdezte ki a másodéveseket Stáhl György, míg sebészeti és orvosi gyakorlatból mind a negyedéves orvos-, mind a másodéves sebészhallgatóknak, azaz az összes végzősnek le kellett vizsgáznia, március 26-án és 30-án, ugyancsak Stáhl Györgynél, valamint Schönbauernél.³⁸⁴ Csak a fentebbi intervallum utolsó évében, 1793/4-ben, az 1793-as reformok után vált ismét ténylegesen külön a magasabb szintű sebeszet, amit továbbra is az orvostanhallgatókkal együtt oktattak, jelentkező azonban nem sok volt rá (ebben a tanévben összesen hárman), míg a talán nem túlzás azt állítani, hogy újraélesztett, kétéves sebeszstanfolyamon megnő a jelentkezők száma. 1793/4-ben nyolcan iratkoztak be az első évre, míg az előző év elsőévesei az alsóbb szintű tanfolyamon folytatták tanulmányaikat. A magasabb szintű sebeszképzésre ugyanis a korábban már végzett sebészek jelentkeztek. Ide tartozott Eckstein Ferenc, a tanszék későbbi vezetője is, valamint Gallov (Galyuf) Mihály, és a budai, orthodox Beletzk András. Eckstein 1790/1-1792/3 között végezte tanulmányait az egyetem orvosi karán, végig évfolyamelső volt, vizsgázni azonban nem vizsgázott le, mert megvádolták, hogy bölcséleti előtanulmányok végzése nélkül akart lediplomázni, ami igaz is volt, ám az orvosláshoz való tehetségén nem változtatott. A magasabb szintű orvos-sebész tanulmányokat 1793/4-1795/6 között végezte el. A Trencsénből származó Gallow (Galyuf) Mihály 1786/7-1788/9 között tanult sebeszetet Pesten, 1788-ban emellett állatgyógyászatból is levizsgázott. Ecksteinhez hasonlóan kitűnő tanuló volt. Tehetségére való tekintettel ingyen szigorlatozhatott le.³⁸⁵

A szigorlat díjmentességéről röviden. Nem csupán az orvosi kar iránti lelkesedésből írják annak monográfusai, hogy a fakultás vezetősége jóindulattal viseltetett azok iránt, akik kérvényezték, hogy ingyen vizsgázhassanak. A lehetőséget valóban megadták mindenkinek, aki azt kérte, és anyagi körülményei miatt rászorult, vagy kiemelkedő tehetsége miatt arra jogosulttá vált. A promótiós kötetek tanúsága szerint 1777/8-1797/8 között tizenhárom, hét magyar, és egy-egy erdélyi, bajor, morva, passauai sebész kapta meg ezt a lehetőséget.³⁸⁶ A kar tanácsülési jegyzőkönyvei szerint ebből nem is volt vita. Abban az esetben viszont, ha valaki úgy szeretett volna szigorlatozni, hogy az ahhoz szükséges előtanulmányok elvégzéséről nem tudott bizonyítványt felmutatni, a kar egyértelműen elutasító álláspontra helyezkedett. 1794 januárjában például Daniel Klantschnigg (Glantschnigg) orvosdoktor kérvényezte a sebeszdoktori vizsga azonnali és ingyenes letételét. Stáhl György ezt nem pártolta, mert ennek előfeltételeként legalább kétéves sebész-szülész gyakorlatot kellene

³⁸⁴ SOTE Lt. 1/d. 1. kötet (1787/8-1795/6)

³⁸⁵ SOTE Lt. 1/d. 1. kötet. Eckstein Ferenc testvére, János szintén ekkoriban volt hallgató a sebeszstanfolyamon, 1789/90-ben, noha 1785-ben már elvileg leszigorlatozott. Gallov testvérei (?), Károly és Antal szintén sebeszi tanulmányokat folytatott a pesti egyetemen, mégpedig jó eredménnyel. Gallow Károly 1797-ben, Antal pedig 1802-ben szigorlatozott le. Utóbbi magánórát is adott correpetitorként. Gallow Mihály vizsgaeredményét lásd SOTE Lt. 1/f. 2. kötet 611. sz. (472. p.), Károly: 963. sz. (540. p.), Antal: 1202. sz. (579. p.)

³⁸⁶ SOTE Lt. 1/f. 2. kötet 126., 199-200., 329., 464., 489., 491., 509., 611., 882., 889., 962., 976. sz. (414., 423., 440., 454., 457., 460., 472., 528., 530., 540. p.)

folytatnia a jelentkezőnek, vagy legalább hitelt érdemlően bizonyítania, hogy valamilyen kórházban végzett sebészti gyakorlatot. A kar mellett a díjmentességre vonatkozó kérelmet is elutasította, mivel Glantschnigg akkor már orvosi praxist folytatott, azaz volt bevételi forrása, amiből azt fedezni tudta.³⁸⁷ Hasonlóképpen járt 1794 márciusában Melchior Niesle sebészjelölt (*chirurgiae candidatus*), aki Glantschnigghez hasonlóan úgy szeretett volna diplomához jutni, hogy előzetes tanulmányok elvégzéséről nem tudott számot adni.³⁸⁸ Ezzel szemben 1795-ben Bözenkranth Michael-nek, Rusz Joannesnek és Kulifay Emericusnak, akik kérvényükkel együtt gondosan elküldték képzettségüket igazoló korábbi bizonyítványait, mindezt megengedték.³⁸⁹

Kulifay Emericus nem mellesleg szerzetes volt. Egy 1786. évi rendelet megszabta, hogy a magyarországi ferences szerzetesek, amennyiben tanulni és vizsgázni akarnak egészségügyi ismereteikből, azt ne a bécsi, hanem a pesti egyetemen tegyék. Más orvosi kart csak abban az esetben kereshettek fel, ha Pestre valamilyen okból nem tudtak elmenni, és előzetesen a Helytartótanáctól engedélyt kértek ahhoz, hogy máshol szigorlatozhassanak le.³⁹⁰ Ennek eredményeképpen Pesten 1785/6 és 1803/4 között hét testvér kapott diplomát. A szerzetesek ugyanolyan szabályok szerint végezték tanulmányaikat, mint a laikusok. Egyikük, Camillus testvér (Mayberger Joannes Jacobus) még sebészcsaládból is származott, apja, Bernardus Mayberger szabadította fel.³⁹¹ A levizsgázott testvérek között volt egy gyógyszerészmester is.³⁹² Hárman – köztük Kulifay Emericus – magánórák vétele után tették le a szigorlatot.³⁹³

Az 1787/8-1793/4 közötti időszakban a hallgatók és a levizsgázottak közti különbségeket figyelembe véve megállapítható, hogy a pesti egyetem orvosi karát annak kiforrotlan rendszere miatt még nem tekintették a sebészjelöltek célpontnak, nagy részük nem számolt vele, mint oktatási intézménnyel. Ezt mutatja a hallgatók meglehetősen alacsony létszáma. A szigorlatozni ideutazó magyarok és külföldiek ebből kifolyólag valószínűleg inkább kényszermegoldásként választották az itteni levizsgázást. A magyarok a Generale Normativum és az azzal kapcsolatos törvényeknek eleget téve, a külföldiek pedig azért, mert más egyetemen nem volt lehetőségük a leszorlatozásra anyagi okok vagy a vizsgakérdések nehézsége miatt.

5.2.4. Változások az európai politikában és az orvosi kar életében a II. Ratio Educationis megjelenéséig (1794/5-1806/7)

Az 1794/5-1806/7-es időszakban 607-en kaptak sebészti diplomát a pesti egyetem orvosi karán.³⁹⁴ Ez az arány az előző időszakhoz képest éves szinten enyhe emelkedést, az

³⁸⁷ SOTE Lt. 1/a 1. kötet 1794. január 17-i, 24-i és február 21-i ülés.

³⁸⁸ SOTE Lt. 1/a 1. kötet 1794. március 31-i ülés

³⁸⁹ SOTE Lt. 1/a 1. kötet 1794. december 19-i és 1795. január 16-i ülés

³⁹⁰ LINZBAUER I/III. 261. (986. ssz.)

³⁹¹ SOTE 1/f. 2. kötet 443. (361. ssz.)

³⁹² Schneider Blasius, 1788-ban szigorlatozott le. SOTE 1/f. 2. kötet 473. (614. ssz.)

³⁹³ SOTE 1/f. 2. kötet 518., 577. és 589. (849., 1184. és 1258. ssz.)

³⁹⁴ SOTE Lt. 1/f. 2. kötet 515-619. (839-1442. ssz.)

érdeklődés kismértékű növekedését jelzi.³⁹⁵ A levizsgázottak származási hely szerinti vizsgálatánál megállapítható, hogy az előző évek arányai nem, vagy alig változtak. A magyarországi diplomázók dominanciája mellett (434-an végeztek ekkor Pesten, akik közül hárman felvidéki szlávok, egy pedig zsidó volt) a Habsburg Birodalmon belül még mindig az országhatárhoz közeli örökös tartományokból és országrészekből kerültek ki az itteni orvosi kart felkeresők: Alsó- és Felső-Ausztriából 16-an, Stájerországból 15-en, Csehországból 17-en, Szlovéniából és Horvátországból pedig 12-en, illetve 24-en jöttek ide. A Habsburg Birodalmon kívül eső német területekről pedig összesen 30-an.

Szórványos létszámmal megjelentek a kar levizsgázottai között francia földről származók. Összesen hárman jöttek el Pestre, közülük ketten Lotharingiából származtak. Érdemes röviden bemutatni útjukat Pestig. Miller Joannes 1799 júliusában diplomázott le, 56 évesen, családos emberként. Lotharingiában született és ugyanott tanulta a mesterséget, majd elszegődött a francia hadsereghez. Ottani szolgálat után jött hozzánk levizsgázní. Az, hogy Miller családos emberként, viszonylag idősen állta ki a próbát, annak a jele, hogy a katonaságot otthagyo sebész szeretett volna végre letelepedni és polgári sebészként praktizálni. Miller minden valószínűség szerint emiatt jelentkezett a próbatételre.³⁹⁶ Beintner Joannes Adamus és Fickelscherer Franciscus tanulmányaikat szintén nem itt végezték, Pesten viszont levizsgázásuk előtt (1799, illetve 1801) magánórákat adó correpetitorként működtek, és így a maguk módján közvetíthették a korabeli francia sebészet újdonságait magyar földön.³⁹⁷ Tehát az Európa egészét felbolydító francia forradalom és napóleoni háborúk eredményeképpen a pesti egyetemen a távoli ország lakói is megjelenhettek, a kontinensen belül nagyobb lett a mobilitás.

Erdélyiek változatlanul csekély mértékben, mindössze 27-en keresték fel a pesti egyetemet, katolikusok és reformátusok mintegy fele-fele arányban.³⁹⁸

Vallási megoszlás szerint változatlanul a katolikusok egyértelmű túlsúlya jellemezte a korszakot, 461-en vizsgáztak le ekkoriban az egyetemen, szemben az 59 reformátussal, 44 evangélikussal, 12 zsidóval és egy görögkeletivel. A reformátusok kizárólag magyar, kisebb részt pedig erdélyiek közül kerültek ki. Hasonlóképpen a zsidók, akik nagy része nem csak Magyarországon tanult, hanem vizsgáit is itt tette le.³⁹⁹

A hallgatók létszáma az előző időszakhoz képest szintén enyhe emelkedésről tanúskodik, ami azonban csak az utolsó években, 1805-től kezdett jelentősen nőni. Ennek oka, hogy a hagyományos első osztály mellett 1804-ben indítottak egy magyar és egy német nyelvű kétéves ismétlő kurzust, amely később az 1807/8-as tanévtől kezdve átvette a hagyományos képzés helyét. De addig is, az ismétlő tanfolyamokra legalább annyian jártak, mint a rendes képzésre. Korszakunkban a kis (2-6 fős) és az akkoriban közepesnek

³⁹⁵ 1787-1793 között átlagosan évi 39, míg 1794-1806 között évi 53 sebész vizsgázott le Pesten.

³⁹⁶ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 556. (1068. ssz.)

³⁹⁷ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 558. és 572. (1082. és 1145. ssz.)

³⁹⁸ Református és katolikus tíz-tíz, evangélikus pedig hat.

³⁹⁹ Tizenkettejük között egy galíciai zsidó és 2 csehországi volt. Előbbi Bécsben tanult, csak itt szigorlatozott le, a magyarországi Rosenthal Jacobus pedig a prágai egyetem kurzusára járt. Ezzel ellentétben a csehországi Joffe Samson és Königsfeld Marcus Pesten végezte tanulmányait. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 557., 610. és 617. (1077., 1392. és 1435. ssz.)

mondható (9-13 fős) évfolyamok szinte évente váltogatják egymást, mintha a sebészek a korabeli európai helyzeten gondolkodva jelentkeznének az egyetemre, hogy annak elvégzése után jobban ki tudják használni a hadseregben adódó lehetőségeket.

A hallgatók nagyrészt magyarországiak voltak. Mellettük négy horvát, három-három erdélyi és szlovén, két lengyel valamint egy-egy dalmáciai, osztrák, bajor, horvát, bambergi és egy francia, valamint egy keszthelyi zsidó.⁴⁰⁰ Itt jegyezném meg, hogy a nemzetséghez való hovatartozást és származást jelentő nevek (*hungarus, austriacus, bohemus* stb.) az 1790-es években jelentésváltozáson mentek át. Eddig csupán annyit jelentettek, hogy az illető abból az országból származik vagy ott lakik, míg innentől kezdve – minden valószínűség szerint a francia forradalom hatására – már a nemzethez tartozást fejezi ki. Azaz *hungarus* lehet egy erdélyi magyar is, mint ahogy a promotíós kötetekben is szerepelnek *sclavus* megjelöléssel felvidékiek. A fogalmak bizonytalan használata és képlékenysége miatt elemzésemben végig a területi hovatartozást vettem figyelembe, és ezen belül jeleztem, ahol ettől eltérő kifejezést használtak. Ugyanebben a korban kezdik a zsidókat „külön kategóriaként” kezelni, és a *judaeus* szót nem csupán vallási, mint inkább nemzetiségi színezettel használni.

A classificatiós kötetek nagy erénye, hogy 1793-tól kezdve részletesen közli a hallgatók személyi adatait. Innen megtudhatjuk nevük, nemzetségük, születési helyüket, életkorukat, vallásukat, apjuk társadalmi helyzetét, szerencsésebb esetben még annak foglalkozását is, valamint a hallgatók korábbi tanulmányait – már ha voltak. Az első években még csak az apa társadalmi rangját mutató, elég tág kategóriákat jelentő szavakkal találkozunk (*liber, nobilis, civis*). Viszonylag gyakoriak a (valószínűleg kis)nemesi származásúak (17 fő). Igen sokan jöttek, különösen a századfordulós évek tájékán alacsony sorból, a kötet alapján nemtelen (*ignobilis*, 2 fő), földműves (4 fő), határőr (1 fő), molnár (1), esetleg plebejus (3), vagy éppen kocsmáros (*caupo*, 1) apától. Többen kereskedő (8), vagy kézműves (1 szabó, 2 üveges, 1 kőfaragó) családból származtak, akik apjuk szakmájában nem maradhattak, mert vagy a nagyobbik fiú folytatta azt vagy nem volt már hely a városban például még egy szabónak. Egyes fiúk apja közfeladatot látott el, értelmiségi volt, úgy mint: provizor (2), jegyző (1), ispán (*spanus*, 1), sóhivatalnok (1), katona (1), építész (1). Utóbbival kapcsolatban jegyezném meg, hogy Fellner Jakab fia, Fellner Gyula (*Feldner/Felner Julius*) 1795-1797 között járt a pesti egyetemre, és fiatal kora ellenére (16 évesen kezdte a kurzust) végig jeles eredményt szerzett. Sajnos nincs adatunk arra, hogy leszigorított volt-e, mert nem szerepel sem a promotíós könyv sebészei, sem pedig a classificatiós kötet évváró, végzeteket lejegyző névsorában.⁴⁰¹ Ha le is diplomázott, ami – tekintettel kitűnő érdemjegyeire – valószínűsíthető, bizonyosan nem Pesten történt.

Az előző példaktól eltérően sokszor a családi hagyományt folytatva választotta apja után a hallgató is a sebészpályát, 1793/4-1806/7 között 13-an. Közülük kettőé vármegyei

⁴⁰⁰ Egy-egy erdélyi tanult Pesten 1793/4-1794/5, 1802/3-1803/4 és 1803/4-1804/5 között, szlovének 1793/4-1794/5, 1798/9-1799/1800 és 1802/3-1803/4-ben, horvát 1794/5-1795/6, 1798/9-1799/1800, 1801/2-1802/3, 1804/5-1805/6 és az 1806/7-1807/8-as német ismétlő tanfolyamon. A legvégül felsoroltak az 1806/7-1807/8-es német nyelvű ismétlő kurzuson vettek részt. SOTE Lt. 1/d 2. kötet.

⁴⁰¹ SOTE Lt. 1/d 1-2. kötet és SOTE Lt. 1/f 2. kötet

alkalmazásban állt, ami alapján bizonyos, hogy az illető hallgatónak már az apja is szerzett egyetemi diplomát. A kérdéses személyek valószínűleg a promotiós kötetekben szereplő Kalivoda Georgius és Schirmer Joannes, az 1799/1800-1801/2 között hallgató Kalivoda Josephus és Schirmer Josephus szülei lehetnek. Kalivoda Georgius, az apa Füzesabonyból származott, Egerben lett felszabadítva, majd az első között, 1774-ben vizsgázott le Nagyszombaton. Ezt követően az 1780-as években Veszprém vármegyébe került, ahol cseszneki járási sebészként dolgozott. Fia (?), Kalivoda Josephus már Pápan született és 1802-ban fejezte be egyetemi tanulmányait.⁴⁰² A felvdéki, Sáros vármegyei Schirmerek a promotiós kötet tanulsága szerint több generációs sebészcsaládot alkottak. Az apát Schirmer János Ignác szabadította fel Eperjesen, majd 1786-ban vizsgázott le Pesten. Fia (?), Schirmer József Sztropkón született, Egerben tanoncoskodott, de nincs adatunk arról, hogy befejezte volna tanulmányait.⁴⁰³ A felsőbb fokú tanulmányokat végző pécsi származású Lammer Paulus minden jel szerint szintén sebész ősskel, rokonokkal rendelkezett.⁴⁰⁴ Tehát amint láthatjuk, többen családi hatásra választották a sebészi hivatást.

Az alsóbb szintű, kétéves tanfolyam mellett megmaradt a felsőbb fokú sebészképzés is, ami gyakorlatban az orvosokkal való közös órahallgatást jelentette, és célja a sebészdoktori cím elnyerése volt. A kurzuson változó létszámmal vettek részt a sebész mesterséghez szükséges ismereteket már elsajátított hallgatók, vagy akik vállalkoztak arra, hogy a kettőt párhuzamosan végezzék. Az évfolyam száma 1-3 fő között váltakozott, de jelentkező hiányában volt, hogy nem is indították el. 1793/4-1795/6 között tanult az előző fejezetben már említett Gallow Mihály, Eckstein Ferenc és Beleczk András, majd egy hosszabb szünet után 1803-tól ismét megjelentek a magasabb szintű képzésre jelentkezők. A nemesi származású kolozsvári Szikszay Ferenc, valamint a budai polgár Straub Frigyes az elsőéves medikusokkal együtt kezdték meg tanulmányaikat. A rendszer kiforratlanságát jelzi, hogy Szikszay ugyanekkor a másodéves orvostanhallgatókkal együtt is járt órákra, mégpedig az akkor elsőéves medikus Kudelits Matthaeus-szal. A következő, 1804/5-ös tanévben ők ketten a harmadéves orvostanhallgatók között folytatták tanulmányaikat. 1805-ben Kudelits eltűnik a felsőfokú sebészeti tanulók közül, míg Szikszay ugyanekkor egyszerre jár az első és negyedéves medikusok óráira és vizsgázik le belőle, de végül mindketten ugyanakkor, az 1806/7-es tanévben szerzik meg a sebészdoktori címet.⁴⁰⁵ Straub 1804-ben félíg-meddig újrakezdte tanulmányait az elsőéves orvosjelöltek között a magyarnak (*hungarus*) mondott erdélyi Fodor Andreassal, valamint a varasdi horvát Mlakes Matthiasszal, ugyanakkor Straub a másodéves medikusok óráira is bejárt.⁴⁰⁶ Az 1805/6-os

---

⁴⁰² MOL C 66 1785 F. 1. pos. 104. és SOTE Lt. 1/f 2. kötet 405. és 577. (45. és 1185. ssz.)

⁴⁰³ Schirmer családnév ugyanakkor nem szerepel Sáros vármegye 1785. évi jelentésében. MOL C 66 1785 F. 1. pos. 4-5. Schirmer Joannes bizonyítványát lásd SOTE Lt. 1/f 2. kötet 449. (422. ssz.)

⁴⁰⁴ Lammer Paulus 1804/5-1806/7 között végezte el az alsóbb fokú kurzust Pesten. A promotiós kötet szerint már korábban is működött Lammer nevű sebész Pécsen. SOTE Lt. 1/d 2. kötet SOTE Lt. 1/f 2. kötet 531. (895. ssz.)

⁴⁰⁵ Szikszay ugyanekkor orvosdoktor is lett. SOTE Lt. 1/d 2. kötet. 404.

⁴⁰⁶ Mlakesnek úgy látszik nem mentek jól a felsőbb fokú tanulmányok, mert az 1804/1805-ös tanév második félévében lemondott a doktori cím eléréséről arra hivatkozva, hogy megelégszik a mesteri fokozattal („*Deseruit studii contentus magisterio.*”) SOTE Lt. 1/d 2. kötet 293-294.

tanévben Fodor megismételte az előző évet az akkori elsőévesekkel, de ugyanakkor levizsgázott a másodévesek óráiból is, Straub pedig a harmadéveseknél folytatta azokat, és végül az 1808/9-es tanévben doktorált, ugyanabban az évben, amikor a hozzá képest egy éves elcsúszásban lévő Fodor András. Összefoglalva: a magasabb szintű sebészetet tanulók csak úgy folytathatták a medikusokkal tanulmányaikat, ha az első évet megismételték. Ugyanakkor a magasabb szintű sebészetet 1806-ban kezdő Lammer Paulus egyszerre végezte az első és második évet, és nem kötelezték az elsőéves órák megismétlésére. Tanulmányai végeztével, az 1809/10-es tanévben doktorált.⁴⁰⁷

Mivel a diploma előfeltétele volt sebésznek a gyakorlat elvégzése, és mivel Pesten a klinika nehéz körülmények között, kevés betegaggal működött, a fakultás elfogadta, ha az illető sebész korábban már praktizált máshol, például hadseregben, és erről bizonyítványt is fel tudtak mutatni. Ugyanakkor az ország közegészségügyét az egyetem oktatói és a Helytartótanács együttműködése előmozdította. Ennek köszönhetően 1796-ban a Szerémségben kitört pestisjárvány megfékezésében tevékeny szerepet játszó sebészhallgatók járvány elleni munkáját a vizsga során elismerték klinikai gyakorlatnak. Ugyanebben az évben tizenhárom ilyen sebész kapott diplomát.⁴⁰⁸

A járványok mellett a hadseregben végzett igazolt egészségügyi szolgálatot is elismerték gyakorlatnak. Ebből az időszakból különösen sok, harmincnégy ilyen végzettségű sebészről tudunk. Közülük ötven a pesti katonai helyőrségi kórházban, hárman pedig a nemesi felkelésben teljesítettek szolgálatot, ötöt pedig kifejezetten katonai sebésznek mondanak.⁴⁰⁹ Pesten a helyőrségi kórház mellett annak megnövekedett terhei miatt a francia hadifoglyokat külön helyen, az Újépületben helyezték el és ott gondoskodtak róluk, abban az intézményben gyakornokoskodó pesti sebészhallgatóról azonban nincs tudomásunk.⁴¹⁰ A napóleoni háborúk kiteljesedését jelezte, hogy 1806 februárjától az egyetemet már kötelezték, lássa el sebészekkel a katonai kórházakat, és a polgári sebészeknek – vagyis akiket Pesten képeztek ki – a szigorlat előfeltételeként nem egyszerű klinikai, hanem három hónapos katonai kórházi gyakorlatot szabtak meg.⁴¹¹

5.2.5. Sebészek a napóleoni hadszíntéren (1807/8-1809/10)

Jóllehet az alább tárgyalandó időszak csekély intervallum az előzőhöz képest, mégis, az egyetem orvosi kara, valamint az ország szempontjából annál súlyosabb éveket jelöl, az 1806-os új tanrend bevezetésétől az 1809-es győri csatáig és az azt követő hónapokig tartó időszakot öleli fel. Ezalatt a három év alatt kereken százan szereztek sebészmesteri fokozatot az orvosi karon, ami még az első, 1787/8-1793/4-es szakaszhoz képest is

⁴⁰⁷ SOTE Lt. 1/d 2. és 3. kötet. A végzett sebészdoktorok listája a classificatiós kötetben az egyes tanévek végén szerepel vagy összesítve lásd HÖGYES 1896. 263-264. p.

⁴⁰⁸ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 534., 535-538. (918., 924., 927-928., 935., 937-938., 940-941., 943-944. és 948. ssz.)

⁴⁰⁹ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 518., 532-535., 545-555. és 575. (850., 899-900., 913., 921-923., 995. 1001., 1003-1006., 1009., 1015., 1023-1029., 1031., 1033-1035., 1050-1053., 1057., 1064-1066., 1165. ssz.)

⁴¹⁰ SÁGI 2001. 957-958.

⁴¹¹ Vagyis a kórházak személyzete már nem volt elég a sebesültek kezelésére. LINZBAUER II/III. 203. (1621. ssz.)

visszaesésnek számít.⁴¹² Oka valószínűleg Napóleon hatalmas európai sikereiben keresendő. A diplomázók szinte kizárólag Magyarországról kerültek ki (65-en), a többi ország tagjai közül csak egy-két vállalkozó akad, aki Pestre utazik levizsgázni, például Csehországból öten, Horvát- és Bajorországból hárman, de még a szomszédos Erdélyből is csak ketten. Itáliából, Milánóból és Padovából szintén ketten jöttek.⁴¹³ Az itáliai jelenlét – az előzőekben bemutatott svédhez hasonlóan – csupán szórványos jelenség, de míg a svédeknel magyarországi értelmiségiekkel tartott kapcsolatokkal indokolható az itteni leszigorlatozás, addig az olaszoknál politikai háttérről lehet szó: egy 1807-es rendelet a Habsburg Birodalom területén nem ismeri el a padovai egyetem diplomáját, az ott végzeteket nem engedi praktizálni.⁴¹⁴ A két olasz sebész tehát valószínűleg már meglévő oklevele mellé akart a Habsburg Birodalom területén is érvényes diplomát szerezni. A felekezeti hovatarozás szerinti megoszlás hasonló az előző időszakakozhoz, igaz, most jóval dominánsabban a katolikus van túlsúlyban (71 %), mellette 11 % evangélikus, 9 % református és 8 % zsidó.

A hallgatók létszáma ez alatt a pár év alatt jelentősen megnőtt, aminek oka, hogy az 1807/8-as tanévben indítottak utolsó alkalommal rendes- (*ordinarius*), magyar- és német ismétlő kurzust az egyetemen, 1808/9-től egyszerűen a gyakorlatiasabb magyar és német nyelvű oktatásra álltak át, ami nagyobb vonzerőt jelentett az előző képzési rendszerhez képest. Emellett megemlítendő, hogy minél nagyobb lett az évfolyam hallgatóinak száma, annál többen szakadtak le onnan. Ha a kurzust otthagytakat nem is számítjuk be, akkor is érzékelhető ez a növekedés. A legalacsonyabb létszám az 1808/9-es tanév második félévében volt, amikor egyik kurzuson se voltak többen kilenc főnél. A hallgatók nagy része a győri csatába mehetett, mert többen közülük később, 1811-ben vagy 1812-ben folytatták megkezdett tanulmányaikat. Ezt az egy félévet leszámítva azonban innentől kezdve a sebészek létszáma egyik képzési formában sem csökkent tíz fő alá. A növekedés végül a napóleoni háborúk vége felé lesz látványos. Az egyes kurzusokra jelentkezők aránya azt mutatja, hogy a nemzeti nyelven indított órák, különösen a német tanfolyam – érthető okokból – jobban vonzotta az utolsó évben szinte már csak vegetáló rendes kurzusnál, ahol az elméleti tárgyakat latinul oktatták.⁴¹⁵

A hallgatók nagy része magyarországi volt, a külföldiek közül egy svábot találhatunk a német nyelvű ismétlő kurzuson 1807-ben. Az ulmi származású Amst Petrus Budán tanoncscokdott, majd ezután kezdte el Pesten a sebészkurzust, de jó tanulmányi eredményei ellenére fél év után otthagya azt. A más nemzetiségű hallgatók között volt ebben az időszakban négy-négy erdélyi és csehországi, két-két lengyel, horvát, osztrák, egy-egy morvaországi, bajor, és végül egy francia.

Ez alatt a három év alatt 39-en hagyták félbe tanulmányaikat, ketten betegség miatt nem vizsgáztak le, ketten meghaltak, egy másik egyszerűen nem járt be az órákra, egyet

---

⁴¹² SOTE Lt. 1/f.2. kötet 619-649. (1443-1542. ssz.)

⁴¹³ SOTE Lt. 1/f.2. kötet 621. és 623. (1449. és 1458. ssz.)

⁴¹⁴ LINZBAUER II/III. 235. (1648. ssz.)

⁴¹⁵ A rendes (*ordinarius*) kurzus óráira 1807/8 első félévében mindössze nyolc elsőéves és öt másodikéves járt.

örökre kizártak az egyetemről egy közelebbiről meg nem nevezett vétség miatt.⁴¹⁶ 1807/8-ban egy, 1808/9-ben 43-an nem vizsgáltak le. Utóbbiból húszan később pótolták ezt, ők valószínűleg a győri csatába mentek segíteni Eckstein Ferencnek a mozgó kórházak megszervezésében. 1809/10-ben már csak hárman nem vizsgáltak le, de egyikük később bepótolta azt. A legváltozókban időszak a hallgatók szempontjából tehát az 1808/9-es tanév, és annak is második fele, ami egybe esik az utolsó nemesi felkészés és a győri csata idejével (1809. június 14.).

Eckstein Ferenc, az orvosi kar egykori hallgatója, 1809-ben a gyakorlati sebészet rendes tanára volt. Eckstein a napóleoni háborúk korábbi szakaszaiban is aktív tevékenységet fejtett ki a seregek egészségügyi ellátásának megszervezésében. 1797-ben katonai törzsorvos volt, az 1805-ös és 1809-es nemesi felkészés idején a hadsereg főorvosának nevezték ki.⁴¹⁷ Az utóbbiról számolt be részletesen a *Relatio officiosa generalis...* című, a nádor kívánságára összeállított, 1810-ben megjelent könyvében. Feladata a csata idején megszervezett és felállított mozgó katonai kórházak működési viszonyainak a bemutatása volt. Noha az Eckstein által elképzelt szervezet nem valósulhatott meg, célja a francia hadseregben ekkoriban alkalmazott több vonalbeli „kórházak” – valójában nagyrészt inkább kötőzőhelyek – létrehozása volt, amelyekben a hosszabb ápolásra szorulókat elkülöníthették a rövid idő alatt harcképes állapotba hozandó ápolattól.⁴¹⁸ Először Győrött és Pápán, majd pedig több helyen (Magyarcsalád, Nyitra, Márianosztra) állítottak fel ellátó helyeket – vagy tervezték el azok létesítését. Mindegyik helyhez tartozott volna az orvosok, sebészek mellett gyógyszerész, gazdasági ügyeket intéző vezető és káplán. Az Eckstein mellé beosztott vezetők a pesti egyetem tanári karából, hadorvosokból vagy a hadszíntérhez közeli területek vezető orvosai közül kerültek ki: Reisinger János az 1790-es években *correpitior* volt Pesten, majd a felkészés idején a természetrajz (*Historia Naturalis Specialis*) adjunktusaként a gyógyszerészért volt felelős, Styller Georgius a császári-királyi hadseregnél volt több éve katonaoorvos, míg Windisch Lipót Nyitra vármegye főorvosaként kapcsolódott be a szervezésbe. Pestről Polyánkay Ignác gyakorló orvos és Prezenszky Tobias sebész-mester segítette még Eckstein munkáját. Utóbbi – Eckstein mellett – szintén tapasztaltnak számított, mivel részt vett az 1797-es felkészésben is. A végzetek és a felsőbb fokú sebészetet hallgatók közül Eckstein 16 személyt vitt magával a hadszíntérre. Közülük három nemrég diplomázott, öt sebész-mester, és nyolc orvosi vagy sebészi kurzust abszolvált volt. Mellettük beosztottként 61 alsóbb szintű sebész követte Ecksteint Győrbe, és 23, a sebészkurzust még el nem végzett gyakornok. Természetesen ez utóbbi csoport tagjai kerültek a frontvonalra, közülük többen

---

⁴¹⁶ „Ob vitam vitis fodatam exclusus in perpetuum e Numero Auditorum” Horvath Gabriel, 1808/9-es tanév elsőéves magyar hallgatói közt. SOTE Lt. 1/d 2. kötet 479-480.

⁴¹⁷ HÖGYES 1896. 147-148.

⁴¹⁸ A francia hadseregben megkülönböztették az állandó katonai kórházakat és az időszakos, első-, második- és harmadvonalbeli frontkórházakat. Ugyanez a tagolódás megvolt a magyar felkészésben is, ahol állandó kórháznak a pesti helyőrségi, és a hozzá tartozó budai épület számított. A francia hadsereg korabeli egészségügyi ellátásáról bővebben lásd ENDRESZ 1996. 22-28.

meg is haltak.⁴¹⁹ Helyüket Eckstein később hét másik alsóbb szintű sebésszel (*inferiores chirurgi*) és két gyakornokkal pótolta.⁴²⁰ A kórházakban a tényleges kezelést – képzettségi szintjüknek megfelelően – az egyetemi növendékek, esetleg frissen abszolváltak végezték. Előbbiek feladata a beteg felügyelete és kisebb munkák (gyógyszerbeadás, kötözés, borogatás), utóbbiaké a kötözés, érvágás, injekció, valamint a kórlap vezetése volt.⁴²¹ Nagy valószínűséggel a classificációs kötetekben az 1808/9-es tanév második félévéénél szereplő, tanulmányukat elhagyó sebész-növendékek Eckstein mellett mentek az utolsó nemesi felkelés egészségügyi ellátásának megszervezésére. Az egészségügyi személyzet hiányát, a hallgatók csekély létszámát csak a következő években, majd a napóleoni háborúk befejeztével sikerült pótolni.

5.2.6. A mélypont (1810/1-1814/5)

A győri csatát követően a napóleoni háborúk befejezéséig igencsak megcsappant a pesti egyetem levizsgázott sebészeinek létszáma. E szűk öt évben mindössze 91-en tettek le szigorlatot, ami az eddig vizsgált szakaszok közül a legrosszabb arányt, mintegy évi 18 főt jelent. Azonban ha megvizsgáljuk a tényleges évi eloszlást, azt láthatjuk, hogy volt olyan tanév (1812/3), amikor mindössze hatan vizsgáztak le Pesten. Ha azt vizsgáljuk, honnan jöttek ide, érthetővé válik a jelöltek csekély létszáma: az egyetem és a Magyar Királyság elszigeteltsége Európa többi országától. A napóleoni háborúkban sokat szenvedett német területekről, ahonnan korábban nem sokan ugyan, de mindig jöttek Magyarországra, most szinte senki nem utazott ide. A 91 főből 68 magyar, és az összes többi, csekély számú sebész is a Habsburg Birodalom területéről származik, kivéve három szászországit. Vallási megoszlás tekintetében továbbra is egyértelmű katolikus többségről beszélhetünk.⁴²²

A hallgatók létszámát vizsgálva az előző időszakokhoz képest két szembeötlő változást kell megemlítenünk. Az egyik a beiratkozottak egyre nagyobb száma, a másik a tanulmányaikat félbehagyók – vagy máshol folytatók – szintén magasabb aránya. Az elsőéves német nyelvű kurzus résztvevői 30-61 fő között ingadoznak, míg a magyaré 21-33 között. A lemorzsolódás ehhez képest a németeknél 1811/2-ben a legnagyobb méretű. Ebben a tanévben 39-en, az évfolyam kétharmada hagyta ott az egyetemet, míg a magyaroknál 1813/4-ben a 30 fős évfolyamnak a fele, 15 fő ment el. A legstabilabb tanévnek 1814/5 mondható. Ekkor az első évfolyamon a harminc német nyelvű nebuló közül csupán öt, míg a 33 magyarból 8 hagyta abba tanulmányait, míg a másodévesek rendszeresen befejezték azokat (tíz német, hét magyar).

A hallgatók vizsgálata ezzel szemben vegyesebb képet mutat. Az 1810/1-1814/5 közötti időszakban a Habsburg Birodalmon belül és a szomszédos országokból többen keresték fel a pesti egyetem orvosi fakultását, a mindössze ötévnyi időtartam alatt 12-12

---

⁴¹⁹ Nem feltétlen a frontvonal közelsége okozta az egészségügyi személyzet sorai közötti halálozásokat. A csata utáni járványok (tifusz, dizentéria) a pesti helyőrségi kórházban 1810 februárjáig öt ember halálát követelték. SÁGI 2001. 958.

⁴²⁰ ECKSTEIN 1810. 23-25.

⁴²¹ TAKÁTS – TAKÁTS 1964. 10.

⁴²² 63 katolikus, 9 református, hét zsidó, 11 evangélikus és egy görögkeleti.

cseh és morva, hét erdélyi, kilenc örökös tartományokból érkezett (6 alsó- vagy felső-ausztriai, 2 karinthisi, 1 stájer), három szlovén, egy-egy horvát és galíciai, a birodalmon kívülről német területekről 11, Varsóból pedig kettő hallgatója volt az egyetemnek.⁴²³ A hallgatók nem csak nemzetiség, hanem vallás szempontjából is kevésbé egységes képet mutatnak a pusztán itt promoveáltakhoz képest. Amellett, hogy mindkét kurzuson a katolikusok voltak többségben, a magyar nyelvű képzésen erdélyi és magyarországi reformátusok is szerepelnek, míg a német kurzuson katolikus, evangélikus és zsidó hallgatók jártak inkább. A nagyobb felekezetek mellett a magyaroknál egy unitárius és egy görögkeleti, a németeknél pedig 2 görögkeleti is tanult.⁴²⁴ A magyar és a német kurzuson 273 (109, illetve 164) katolikus, 31 (30, ill. 1) református és 23 (3, ill. 20) evangélikus járt. A zsidók ezekben az években kezdtek nagyobb számban megjelenni a pesti egyetemen, és kizárólag a német nyelvű tanfolyam óráit hallgatták. Ebben az időszakban összesen 75-en jártak közülük Pestre. Pontosan kétharmaduk (50 fő) Magyarországról származott, a külföldiek közül megemlítendő a cseh- és morvaországi nyolc-nyolc fővel. Galíciából, ahonnan később tömegesen keresték fel a pesti egyetemet, ekkor még nem képviselteti magát jelentősebb arányban, mindössze négyen folytattak galíciai zsidók közül tanulmányokat Pesten. A magyarországi diákok nagy része az ország nyugati, vagy jelentősebb központi részéből jött ide, így például Nyitra vármegyéből négyen, Pozsonyból hárman, illetve Pestről hatan, Óbudáról heten. Jelentősebben arányban azonban csak később képviseltették magukat a pesti egyetemen, az 1810-es évekbeli megjelenésük ennek a folyamatnak csupán a kezdetét jelzi.

A kétéves alsóbb szintű tanfolyam mellett elvileg megmaradt a sebészdoktori címért folytatott magasabb szintű sebészkurzus is. Gyakorlatban azonban ez alatt az öt év alatt – mintha pesszimizmus uralná a vállalkozókat – csak az azok lettek sebészdoktorrá, akik a képzés oroszlánrészét már az előző években teljesítették. Az 1810/1-es tanévben doktorált Lammer Paulus, ugyanekkor volt végzős a képzése során az elméleti sebészet tanszéken Eckstein János mellett asszisztenssé kinevezett Weletzky (Weleczy) János, aki a következő évben szerezte meg a sebészdoktori címet és utána évtizedekre az egyetemen maradt.⁴²⁵ Utána legközelebb az 1816/7-es tanévben doktoráltak ketten sebészetből, azt követően pedig 1826/7-ben összesen egy személy. Mindez a sebészdoktori kurzus népszerűtlenségét, nehézségeit ezzel pedig végső soron kudarcát jelezte, szemben a tömegessé váló sebészmesteri (1816-tól Frankenburg Jakab szülész javaslatára) sebész- és szülésmesteri tanfolyammal.

⁴²³ A varsói és a poroszországi sziléziai diákokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a varsói születésű König Michael már Budán nevelkedett, mert apja, König Franciscus a Sprenger-féle fürdő bérlője volt, a sziléziai Kadelbach Carolus apja pedig budakeszi gondok (*curator diaconus*). SOTE Lt. 1/d. 3. kötet 1811/2 251-260. és 1812/3. 347-352.

⁴²⁴ Az egyik orthodox hallgató, a 23 éves szegedi Bellan Petrus csak beiratkozott 1812/3-ban a német nyelvű tanfolyamra, de elvégezni nem tudta azt: még az első félévben meghalt. SOTE Lt. 1/d. 3. kötet 1812/3-as tanév 347-352.

⁴²⁵ SOTE Lt. 1/d. 3. kötet 227. és 320. Weletzky tehetségét és az iránta való bizalmat mutatja, hogy 1812-ben Eckstein János halálakor őt bízták meg ideiglenes a tanszék vezetésével, majd 1814-ben lectorrá nevezték ki. GYÖRY 1936. 325-326.

5.2.7. Az orvosi kar napóleoni háborúk lezárásig tartó korszakának tanulságai

A kisebb időintervallumok külön-külön vizsgálata után nézzük meg összesítve az eddig leírtakat! A nagyszombati egyetem alapításától fogva az 1814/5-ös tanévig 1634 diák szigorlatozott le, korszakunkban, az 1787/8-1814/5-ös tanév között 1068-an. A levizsgázottak döntő többsége, háromnegyede (817 fő) Magyarországról került ki.⁴²⁶ Mellettük a Habsburg Birodalom területeiről kikerülők képviseltették magukat a legnagyobb arányban, 16 %-kal (174 fő), ezen belül leginkább a cseh- és morvaországiak tanúsítottak érdeklődést a pesti egyetem iránt. Emellett a Habsburg Birodalmon kívüli német területek (55 fő, 5 %) és Erdély (45 fő, 4 %) peregrinusai képviseltették magukat a pesti orvosi kar lediplomázó sebészei között. Az erdélyiek ilyen alacsony aránya némi magyarázatra szorul, de ehhez előbb szükségünk van a promoveáltak vallásos összetételének ismeretére.

Az előző fejezetekben leírtak után nem meglepő, hogy a Pesten végzetek többsége, még pedig 78 %-a (786 fő) római katolikus. Megjegyzendő azonban, hogy ha a nagyszombati orvosi kar alapításától fogva nézzük meg, azt láthatjuk, hogy ott a katolikusok többsége csak 70 %-ot jelent (1130 fő).⁴²⁷ Az 1787-1815 közötti időszakban mindössze 11 % református (115 fő) és 8 % (78) evangélikus tett sikeres sebészmeisteri szigorlatot az egyetemen.

Az erdélyiek között nagyobb arányban voltak nem katolikus vallásúak: reformátusok, evangélikusok, unitárius stb. mint Magyarországon és a Habsburg Birodalom többi tartományában. A leginkább református erdélyi peregrinusoknak még a fejedelemség korából hagyományosan jó kapcsolatuk volt Nyugat-Európa híres, református területeken működő, magas színvonalú felsőoktatási intézményeivel, ahol az erdélyiek még ösztöndíjakat is nyerhettek. Az ilyen kapcsolatokkal egy fiatal intézmény, kiforratlan rendszerével nemigen tudott versengeni. Különösen, ha belegondolunk a magyarországi orvosi kar szegénységére, technikai eszközökben való ellátatlanságára, a rossz klinikai viszonyokra – legalábbis a nyugat-európai modern egyetemek és azok nagyszámú beteg elhelyezésére épült gyakorlókórházaival összehasonlítva, lásd akár a közelebbi katolikus Bécs és protestáns Berlin korabeli kórházi viszonyait. Az erdélyiek számára emiatt tehát nem vált annyira vonzóvá a nagyszombati, majd budai, pesti egyetem orvosi kara, hogy idejöhessen tanulni. Fel lehetne hozni ellenérvként a magyar nyelvű oktatást: az 1790-es évektől valóban lehetett magyar nyelvű magánórákat venni, 1804-től kezdve pedig külön kurzuson is anyanyelvén tanulhatták volna a sebészetet, ám ezt az erdélyiek otthon is

---

⁴²⁶ Ismét megjegyeznénk, hogy mind a promotiós könyvekben, mind az osztályozási könyvekben származási helyet adnak meg annak összeírói. Ezt azonban nagyrészt – óvatosan ugyan, de – alkalmazhatjuk állandó lakhely értelemben is, mivel ha más országba költözött az illető sebész, arra többé-kevésbé utalnak a tanulmányokkal kapcsolatos információk között. Ahol a promotiós könyvben csak a promoveált nevét, esetleg nemzetségét és születési helyét adják meg, ott kénytelenek voltunk kizárólag az ott szereplő adatokra támaszkodni.

⁴²⁷ Az 1770/1-1815/6 közötti időszakban összesen 194 személynél nem jelzik annak vallását, ám ez nagymértékben nem módosítaná az ismert adatok alapján felvázolt arányokat.

megtehették, az 1775-ben megnyitott – igaz, csak liceumnak számító, azaz középfokú végzettséget adó kolozsvári Orvos-Sebész Intézetben. Úgy tűnik, a magyarországi útra leginkább azok az erdélyiek vállalkoztak, akik egyrészt a kolozsvárinál magasabb szintű tudást szerettek volna szerezni, másrészt anyagi vagy vallási okok miatt nem volt lehetőségük egy nyugat-európai egyetemre elmenni.

Az erdélyiek mellett érdemes megvizsgálni, Magyarország mely részéről keresték fel a pesti egyetemet. Legnagyobb arányban (ha az 1770/1-1787/8 közötti időszakot is beleszámítjuk, megyénként 60 fő felett) Pozsony-, Nyitra-, Győr-, Pest- és Bihar megyéből jöttek és szereztek sebészmeisteri oklevelet. Ezt a számot majdnem megközelítő arányban (30-60 fő között) képviseltették magukat a Veszprém-, Fejér-, Heves és Külső-Szolnok megyéből származók, míg közepes létszámmal (25-30 fő) voltak a Dunántúlról Vas-, Zala-, Komárom, Tolna- és Baranya vármegyéből, a Felvidéken Zemplén-, Sáros- és Szepes vármegyéből. Hasonló arányban voltak a Bács- és Szatmár megyei sebészjelöltek. A korszakban kifejezetten kevés, mindössze egy és tíz fő közötti *chirurgus* vizsgázott le a korszakban Somogy-, Zólyom-, Liptó-, Turóc-, Árva-, Temes-, Torontál, Arad-, Szabolcs-, Ugocsa-, Máramaros vármegyéből, valamint a Kis- és Nagykun Kerületből. Ezek az arányok hozzávetőlegesen megfelelnek az ország 18. század végi népsűrűségi adatainak, néhány terület esetében azonban az „indokoltnál nagyobb” arányú sebészességgel találkozunk. Ezeknél a megyéknél általában olyan város, vagy városok fekszenek, ahol viszonylag magas a képzett sebészek létszáma. Ilyen települések például a Dunántúlon Veszprém megyében Veszprém, Fejér megyében Székesfehérvár, a Tiszán innen Heves- és Külső-Szolnok vármegyében Gyöngyös és Eger, vagy a Tiszántúlon Szatmár vármegyében Szatmárnémeti, Biharban pedig Debrecen és Nagyvárad. Ezekben a városokban a nagy létszám részben a város céhes hagyományaival, részben az adott város nagyságával és fejlettségével, a térségben meglévő vezető szerepével magyarázható. Ezt figyelembe véve közel sem biztos, hogy az adott megye megfelelően el volt látva a szükséges egészségügyi személyzettel. Ha térképre vetítjük mindezt, azt láthatjuk, hogy a sebészek nagyobb fókú koncentrációja az ország nyugati peremvidékén, másrészt a főbb kereskedelmi útvonalak mentén, azaz a Duna vonalán, az Erdély fele vezető Biharban és Szatmárban, valamint a Galíciába és a lengyel területek felé tartó vonalon, Kassa környékén, Sáros megyében, és a Szepességben jellemző. A sebészek tehát érthető okokból olyan helyekről származtak és olyan helyeken szerettek volna megtelepedni, ahol a korabeli viszonyoknak megfelelő infrastrukturális adottságok megtalálhatók voltak, vagyis leginkább a városi környezetet keresték.

A hallgatók létszámának évenkénti váltakozását figyelve az 1788/9 és 1803/4 közötti időszakot az egyetem kezdeti nehézségekkel teli időszakának is nevezhetnénk. Az évfolyamok létszáma alig emelkedik tíz fölé, de nem ritka a két-három fős osztály sem. Ennek oka az orvosi kar Pestre helyezésében, és az azzal kapcsolatos (újja)szervezési nehézségekben rejlik: a tanároknak nehéz körülmények közepette, az egyetem szűkös anyagi helyzetének figyelembe vételével kellett a hallgatóknak tudásukat átadni. Bécs közelsége egyszerre volt negatív és pozitív hatással az orvosi kar életére. A bécsi egyetem és a Josephinum európai-színvonalú intézmény volt ekkoriban, és Pesten az oktatást a

bécsihez igazodva szervezték meg. Ugyanakkor a közeli és modern egyetem, valamint a Josephinum a komoly tudásra vágyók számára komoly vonzerővel bírt. Miután a bécsi egyetem mellett, szinte mindegyik szomszédos országnak megvolt a maga egyeteme vagy sebészképző iskolája (Prága, Lemberg, Kolozsvár), a pesti orvosi kar feladata – a külföldi hallgatók, diplomázók mellett - elsősorban a magyarországi sebészek képzése volt. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az országban ez volt az egyetlen felsőfokú végzettséget nyújtó orvosi oktatási intézmény, ezért a kezdeti kényszer után, amit a sebészképzéshez szükséges egyetemi vizsga elrendelése jelentett, talán nem túlzás azt állítani, hogy a magyarországi diákok szívesen jártak ide, és ezt mutatja a hallgatók aránya is.

Az 1803/4-1807/8 közötti időszakban a tanulók létszáma lassan, de biztosan növekedni kezdett. Az egyetem életébe pozitív változást hozott az 1804/5-től külön évfolyamokon oktatott magyar és német nyelvű tanfolyamok bevezetése. Ezt a pozitív szakaszt 1808/9-ben egy újabb mélypont zárta le, majd 1815-ig meglehetősen rapszodikus hullámhegyek és hullámvölgyek követték egymást. Erősen megcsappant a hallgatók létszáma 1811-ben, 1813-ban és 1814/5-ben. Mihelyt a fiatal egyetem sebészképzésének helyzete stabilizálódott volna, a napóleoni háborúk következtében ismét válságos időszak köszöntött rá: a hallgatók egy része részt vett az 1805-ös és 1809-es nemesi felkelésben, többen ugyanakkor abbahagyták tanulmányaikat. A napóleoni háborúk utolsó szakaszában, 1810-1815 között a pusztán bizonyítványért ideutazó külföldieket gyakorlatilag nem találunk, míg a két éves itt tartózkodást vállaló hallgatók között a szomszédos országokból a korábbiakhoz képest nagyobb arányban képviseltették magukat, hiszen a magyarországi egyetem az európai harcterek közepette biztonságos hátszónak számított.

A képzés folyamatos változtatása szintén kihatott az orvosi kar életére. Az alacsonyabb fokú sebészképzés esetén, mint láttuk, az anyanyelvi képzés intézményes kereteinek megteremtése ösztönzőleg hatott a diákságra. A magasabb fokú sebészi évfolyamok ugyanakkor korszakunkban egy-három fős osztályaikkal nem számítottak jelentősnek, és az 1810-es években ez a fajta rendszer végleg szétzilálódott. Ezzel ellentétben eredményesnek ígérkezett a szülészeti tanárának, Frankenburg Jakabnak 1813-ban íródott memoranduma, amit az 1816/7-es tanévtől kezdve az alsóbb fokú tanfolyamon meg is valósítottak. Eszerint a sebészet és a szülészeti egymással rokon szakma, nincs értelme a kettőt teljesen külön tanítani és külön bizonyítványt adni róla.⁴²⁸ Így 1816-tól, a háborúk végeztével egyidőben új képzési rendszert és új diplomátípust (a polgári sebész és szülészit) honosítottak meg, sikeresen.

---

⁴²⁸ GYÖRY 1936. 294.

5.3. Sebészképzés a pesti egyetemen a reformkor hajnalán (1815-1824)

5.3.1. Szerkezeti változások az orvosi karon

Annak ellenére, hogy a napóleoni háborúkat követő, és a reformkort megelőző időszak átmeneti periódusnak tűnik az orvosi kar életében, mégis több, a sebészképzést érintő tervezet, változtatás született ekkoriban. 1825-ig, alkalmazkodva a megnőtt ismeretanyag támasztotta követelményeknek, és folytatva a specializálódást, több új *tanszéket* létesítettek. Az 1816/7-es tanévben kivált az elméleti orvostanból és önálló katedrát kapott az *államorvostan*. Az itt előadott anyag két nagy részre oszlott: a törvényszéki orvostanra, valamint a mai közegészségtannak megfelelő orvosi rendészetre.⁴²⁹ A tanszék vezetője az 1817/8-as tanévtől kezdve egészen 1841-ig Böhm Károly lett.⁴³⁰

Ugyanekkor a sebészek számára rendelt elméleti orvostan ismét önálló tanszék lett.⁴³¹ A következő tanév végén, 1818. július 21-én (1817/8) a szemészetet különválasztották a szülészettől, és létrehozták az országos szemorvosi címet. A tanári teendőket és az utóbb említett címet elválasztották egymástól. A szemészet rendes professzora tanári munkájáért évi 1200 forint fizetést kapott az egyetemi alpból, míg az országos szemorvost (*Oculista Regni*) a kamarai pénztárból fizették, évente 500 forinttal. Hivatalát az alapító rendelet a galliciai és csehországi szemorvoséhoz hasonlította.⁴³² 1817-től Fabini János Teofil lett a szemészet tanára az orvosi karon.⁴³³

A már meglévő tanszékek sorában is változások történtek. Rövid, kétéves (1812-1814) tanszékvezetői tevékenység után elhunyt Frankenburg Jakab, a *szüléset* tanára. Helyére először pályázatot írtak ki, de az arra jelentkezőket nem találták megfelelőnek. Stáhl Ignác szerette volna a bonctan mellett a szüléset oktatását is elvállalni, de az orvosi kar nem értett ezzel egyet, hiszen két posztot egy időben, egyformán jól nem lehet ellátni. Így ideiglenesen az egyik pályázó, Nyitra vármegye főorvosa, Windisch Lipót vette át a szüléset vezetését.⁴³⁴ 1816-ban újabb pályázatot írtak ki, amelynek nyertese a bécsi szüléintézet

⁴²⁹ HÖGYES 1896. 68. és BOLÁNYI – PALATKÁS 1961. 426. A tanszék az 1872/3-as tanévig ebben a formában maradt fenn, ekkor csatolták a Közegészségtan tanszékhez az orvosi rendészetet.

⁴³⁰ Böhm József Károly (1778-1844) a pesti egyetemen végezte tanulmányait, itt avatták orvosdoktorrá 1804-ben. Az 1837/8-as tanévben rektor volt. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 58. (294. sz.), HÖGYES, 1896. 71., 157-158. és GYÖRY 1936. 795., MOLNÁR 2005. 58-59.

⁴³¹ BOLÁNYI – PALATKÁS 1961. 426.

⁴³² LINZBAUER II/III. 530. (2084. sz.)

⁴³³ Fabini János Teofil (1791-1847) Bécsben tanult és ott is doktorált 1815-ben. 1815-1817 között az Allgemeines Krankenhausban volt sebész és szemész, a híres szemorvos, Georg Joseph Beer (1763-1821) segédeként. 1817-től a szemészet tanára a pesti egyetemen, 1819-től országos szemorvos, az 1838/9-es tanévben dékán, 1845/1846-ban pedig rektor volt. Főművét (*Doctrina de morbis oculorum*) 1831-ben olasz nyelvre is lefordították és Paduában, valamint Paviában tankönyvként használták. Magyarul 1837-ben adták ki, *Tanítmány a szembetegségekről* címmel. HÖGYES, 1896. 71. és 155., GYÖRY 1936. 349-350., GORTVAY 1953. 191-192., KAPRONCZAY 2004. 57.

⁴³⁴ A morva származású Windisch Lipót (1765-1842) 1793-ban szerzett Pesten orvos- és sebészdoktori oklevelet. Tábori orvosként részt az 1797-es és 1800-as nemesi felkelésben, 1809-ben kórházigazgató volt, 1798 és 1825 között ki Nyitra vármegye másodfőorvosává. 1825-től Pest város rendes főorvosa és a Rókus

asszisztense, Birly Ede Flórián lett. Birlyt 1816 decemberében nevezte ki az uralkodó a tanszék élére, és egészen 1854-ig töltötte be ezt a posztot.⁴³⁵

Az *általános kórtan* tanszék élére 1819-ben Stipsics Ferdinánd hosszú szolgálata (1792-1819) után helyettesi minőségben Lenhossék Mihály került.⁴³⁶ Helyét 1821-ben Auer Gábor Károly vette volna át, ő azonban röviddel kinevezése után meghalt. Így 1824-ig a tanszék vezetését ideiglenesen Schuster Jánosra bízta, mígnem 1824-ben ki nem nevezték az új tanszékvezetőt, Tognio Lajost,⁴³⁷ aki 1848-ig töltötte be ezt a tisztséget.⁴³⁸

A *sebészek részére rendelt elméleti orvostan* tanszéken eme rövid időszak ellenére többször is zajlott személycseré. Irányítását még 1813-ban vette át helyettesként Polyánky Ignác. 1818-ben Milunovics Sándort nevezték ki a tanszék élére, ő azonban Auer Gábor Károlyhoz hasonlóan sajnálatos módon nem tudta elfoglalni már a megszerzett posztot, mert rövid időn belül meghalt. 1820-ban Schordann Zsigmond⁴³⁹ lett utódja, ő azonban csak három évig vezette a tanszéket, mert már 1821-ben kinevezték az élettan tanárává, így 1821-1823 között már csak helyettesként vezette ezt a tanszéket. Az 1823-ban kiírt pályázaton két, egyforma felkészültségről tanúskodó jelölt tüntette ki magát: a bécsi orvosi karon Csasz Mártont jelölték első helyen, míg Pesten Bugát Pált.⁴⁴⁰ I. Ferenc végül az utóbbit

---

Kórház igazgatója. Foglalkozott a nemi betegségek (így a szifilisz) elleni küzdelemmel. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 30. (167. sz.) és GORTVAY 1953. 43. és 72.

⁴³⁵ Birly Ede Flórián (1787-1854) Bécsben tanult és a kor legnagyobb szülészé, Lucas Johann Boër mellett volt asszisztens 1814-1816 között. HÖGYES, 1896. 71., GYÖRY, 1936. 336-337. és 794. és GORTVAY 1953. 185-186. és

⁴³⁶ Stipsics 1818-ban nyugdíjba vonult. A pozsonyi születésű id. Lenhossék Mihály Ignác (1773-1840) Bécssett és Pesten folytatta orvosi tanulmányait, a szigorlatot azonban már Pesten tette le 1799. augusztus 16-án. 1799 és 1808 között Esztergom vármegye főorvosa, 1808-tól az élettan rendes tanára Pesten. 1819-től ugyanezen tantárgy oktatását a bécsi egyetemen folytatta. 1825-ben Magyarország főorvosává és az orvosi kar igazgatójává nevezték ki. Az 1809/10-es, 1815/6-os tanévben dékán, 1817/8-ban rektor volt. Írt útmutatást a törvényszéki orvostanról (*Útmutatás az emberi holttest törvényes vizsgálására a magyarországi physikusok, orvosdoktorok és seborvosok számokra*. Buda, 1829), az 1831-es koleráról (*Kurze Anleitung über die Brechruhr és Rövid észrevételek a keletindiai cholera-ról*; mindkettő Pest, 1831), illetve a marhavészről (*Instructio de lue pecorum pro dominis chirurgis*), 1829-ben himlőügyi szabályzatot adott ki. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 44. (226. sz.), HÖGYES 1896. 150-151., GYÖRY 1936. 356., FÜSTI MOLNÁR 1983. 124., MOLNÁR 2005. 40-41.

⁴³⁷ Tognio Lajos (1798-1854) apja Trencsén vármegyében volt orvos, Tognio Bécsben született és pesti kinevezéséig ott is működött a bécsi kózkórház alorvosaként (1820-1824). Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc ideje alatt elmozdították állásából, de annak leverésekor visszakapta tanszékvezetői címét, valamint öt évig dékánná is választották. Magyarország ásványvizzeit kutatta, ennek eredményeit foglalta össze Magyarhon ásványvizeiről címmel. GYÖRY 1936. 372-374.

⁴³⁸ Az 1823-ban kiírt pályázaton többek között részt vett Bugát Pál, aki éppen a sebészeknek rendelt elméleti orvostan tanszékére szóló kinevezésre várt, és Csasz Márton is. Tognio korábban szintén megpályázott már egy másik tanszéket, mégpedig a sebészeknek rendelt klinikai orvostanét. Ennek az állásnak a megnyerésében nagy szerepet játszott, hogy nem feltétlen kellett hozzá magyar nyelvtudás, Tognio ugyanis még csak ekkoriban kezdte elsajátítani a magyar nyelvet. HÖGYES 1896. 71. és GYÖRY 1936. 358-360., 372. és 790.

⁴³⁹ Schordann Zsigmond (1794-1862) a pesti egyetemen tanult, majd 1815-ben Lenhossék Mihálynak lett segéde az élettan tanszéken. 1818-tól taníthatta helyettesként az élettant, az 1824/5-ös tanévig az elméleti orvostanból is tartott előadásokat. Az 1855/6-os tanévben nyugdíjazták. Kevészt publikált, disszertációját a népi gyógyászat és az orvostudomány összefüggéséről írta (*Dissertatio inauguralis de medicinae populari*, 1817). HÖGYES 1896. 158., GORTVAY 1953. 204., FÜSTI MOLNÁR 1983. 130-131. és

⁴⁴⁰ Bugát Pál (1793-1865) egyik első képviselője volt a hazafias érzelmű tanároknak az orvosi karon. Széchenyi István barátja volt. 1831-ben ő indította el Toldy (Schedel) Ferenczel az első magyar nyelvű orvosi szaklapot, az Orvosi Tárat, amelynek szerkesztésében később is részt vett (Toldy helyét 1833-tól Flór Ferenc vette át). Az 1848/1849-es szabadságharc ideje alatt országos főorvossá nevezték ki, majd annak leverése után

nevezte ki. Így 1824-ben, egy évnyi idegtépő halogatás után Bugát Pál elfoglalhatta a tanszékvezetői tisztségben, amit 1849-ig tanított ilyen minőségben a sebészeknek.⁴⁴¹

Szintén mozgalmas személycserék zajlottak a *sebészek számára rendelt klinikai orvostan* tanszékén. A tanszék élén az 1808/9-es tanévtől kezdve 1817-ig Széky (Stulfa) Péter állt, míg 1817-1818-ban Polyánkay Ignác vezette helyettesként azt. Ekkor Széky Pétert nevezték ki a tanszék élére, ő azonban 1821-ben nyugdíjba vonult.⁴⁴² Az ekkor kiírt pályázatot a tanszék helyettese, Gebhardt Ferenc⁴⁴³ nyerte, amiben nem kis szerepe volt magyar nyelvtudásának. Gebhardt 1860-ig töltötte be ezt a tisztséget.⁴⁴⁴

Az *állatorvostan* élére 1818-ban, annak első tanára, Tolnay Sándor halála után Brunkala Román nevezték ki.⁴⁴⁵ Brunkala Román 1823-ig oktatta az állatorvoslást az orvosi karon. Halála után helyettese, Kozarits György tanította a „baromorvoslást”. A tanári címre 1825-ben kiírt pályázatot Hoffner József nyerte meg.⁴⁴⁶ Hoffner Bécsben tanult, 1823-tól a bécsi Állatorvosi Intézetben dolgozott. Tevékenységét Pesten csak 1826-ban tudta megkezdeni. Ekkor nevezték ki az állatorvostan tanárává és az Állatorvosi Intézet igazgatójává, és még ebben az évben az intézet kiköltözött a Rókus-kápolna melletti romos épületből a Dohány- és Síp utca sarkán álló 355. számú házba.⁴⁴⁷

Az orvosi kar működését ekkor, és a következő időszakban is meghatározta a Bécshez való igazodás, sőt, a Béctől való függés. 1819-ben egységesen szabályozták a birodalom alá tartozó egyetemek tanrendjét,⁴⁴⁸ egy 1820. január 31-i rendelet szerint pedig a karon megüresedő tanszékeket nem csak Pesten, hanem Bécsben is meg kellett hirdetni. A

---

elvesztette tanári állását és ezzel együtt nyugdíjjogosultságát is. Élete hátralévő éveiben a magyar orvosi szaknyelv megalkotásával foglalkozott. GYÖRY, 1936. 369-372., GORTVAY, 1953. 175-176. és FÜSTI MOLNÁR 1983. 106-112.

⁴⁴¹ Bugát nehezémeyezte, hogy annak ellenére, hogy 1823-ban már megnyerte a pályázatot, mégis csak 1824-ben tudta elfoglalni a posztot. Erre az egy évre Selme- és Bélabányára ment praktizálni. HÖGYES 1896. 71. és GYÖRY 1936. 360., 368-370. és 793.

⁴⁴² Széky (Stulfa) Péter (1769-?) a Pozsony megyei Nagyszombaton született (Högyesnél Nyitra, míg az orvosi kar promótiós kötetében Nagyszombat szerepel) és Pesten folytatta tanulmányait, miközben Ürményi József gyermekeinek lett nevelője. 1799-ben a különös kór- és gyógytan tanszék segéde lett, orvosdoktori címet csak a rákövetkező év januárjában kapott. 1803-tól az elméleti orvostant oktatta helyettes tanárként a sebészeknek, és még ugyanebben az évben az állatorvostan helyettes tanára is lett. 1809-től a különös kór- és gyógytant tanította a sebészeknek, 1821-es nyugdíjazásáig. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 45. (233. sz.), HÖGYES 1896. 149-150.

⁴⁴³ Gebhardt Xavér Ferenc (1791-1869). 1820-1823 a gyógyszeriant helyettes tanára, 1821-1860 között a sebészek számára rendelt klinikai orvostan oktatója. Az első tanár volt az orvosi karon, aki a fakultáson magyarul tartotta meg székfoglalóját. 1830-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett, 1840-ben nemesi címet kapott. A sebészek számára írt tankönyve: *A különös orvosi nyavalya és gyógyítástudomány alaponaljai*. GYÖRY 1936. 363. és GORTVAY 1953. 182.

⁴⁴⁴ A pályázat elbírálásánál már nem csak a szaktudás, hanem – tekintettel a nagyszámú magyar anyanyelvű hallgatóra – a magyar nyelv ismerete is fontos szerepet játszott. Így döntött végül az uralkodó a mindenki más által preferált Tognio Lajos helyett Gebhardt Ferenc mellett. HÖGYES 1896. 71. és GYÖRY 1936. 361-363. és 791.

⁴⁴⁵ Brunkala Román (1782-1823) a bécsi egyetemen végezte el az állatorvosi tanfolyamot. Egyetemi kinevezése előtt a keszthelyi Georgiconban oktatott, majd egyetemi elődje, Tolnay Sándor mellett volt segéd. GORTVAY, 1953. 79.

⁴⁴⁶ Hoffner (Hofner) József (1794-1841) orvosi tanulmányait Pesten és Bécsen végezte, ahol 1822-ben avatták orvosdoktorrá. A bécsi Állatorvosi Intézetben előbb alumnusként dolgozott, állatsebészetet és törvényszéki orvostant oktatva. 1826-os kinevezésétől kezdve haláláig Pesten tanított. 1832-től a Tudományos Akadémia levelező tagja volt. HÖGYES 1896. 162.

⁴⁴⁷ HÖGYES 1896. 71. és GYÖRY 1936. 377.

⁴⁴⁸ BOLÁNYI – PALATKÁS 1961. 427.

pályázatok beadásánál figyelembe vették az egyén személyi adatait (végzettség, előélet, vallás, egészségügyi állapot), valamint a nyelvtudását is.⁴⁴⁹ Ez az eljárás később többször vezetett konfliktushoz a két egyetem között az eltérő vélemények miatt.

A kar felépítéséhez hasonlóan a *sebészet tanításában* is változásoknak lehetünk tanúi. Az uralkodó 1816. január 23-i rendeletének értelmében a sebészmesteri oktatást kettőről három évre emelték fel és kimondták, hogy a sebészmesterek (*chirurgia magistra*) és az ún. polgári seborvosok (*chirurgi civiles*) ugyanolyan jogokkal rendelkeznek.⁴⁵⁰ A rendelet szerint az újonnan avatott polgári sebészek ugyanazzal a tudással rendelkeznek, mint a korábbi, kétéves tanfolyamot végzett sebészmesterek. A jövővel kapcsolatban pedig kijelentette, hogy a leendő sebészmestereknek több ismeretet kell majd elsajátítaniuk: a kurzus előtt bölcséleti tanfolyamot kell végezniük, a tanulmány idejét pedig felemelték kettőről három évre, hogy ezalatt mind a műtétekben, mind az anatómiában nagyobb jártasságra tegyenek szert.⁴⁵¹ Ugyanebben az évben (1816. február 21.) a hathatósabb képzés érdekében a király hozzájárult egy sebészeti műtőintézet felállításához, ez azonban anyagi nehézségek miatt csak az 1854/5-ös tanévben valósult meg.

Ehhez kapcsolódik egy 1817. október 21-én kibocsátott rendelet, amely az orvosi karra való beiratkozás feltételéül nem kettő, hanem hároméves bölcséleti tanfolyam elvégzését szabja meg. Ezt azonban 1825 decemberében visszavonták, és ismét megelégedtek a kétéves bölcséleti előtanulmányokkal.⁴⁵²

A *szülészeti* oktatásában ebben az évtizedben a következő változtatásokat rendelték el: 1815 decemberében engedélyezték a bábáknak szóló szláv nyelvű előadások megtartását, azzal a megkötéssel, hogy erre a kurzusra csak abban az esetben iratkozhat be az illető, ha nem tud sem magyarul, sem németül.⁴⁵³ Tehát a kizárólag magyarul vagy németül tanuló sebészek eleve kizárattak ebből a körből. 1819-től tovább bontották a tanfolyamot. Eddig egész évben lehetett magyarul is és németül is tanulni, innentől kezdve viszont az őszi félév lett a német-, a tavaszi félév pedig a magyar nyelvű kurzusé.⁴⁵⁴ 1820. július 25-étől pedig meghatározták, hogy az orvostan- és sebészhallgatók kizárólag a többi szigorlat letétele után bocsáthatók szülészeti vizsgára. Ezzel elkerülhetővé akarták tenni, hogy egyesek akár többször is bekerüljenek a promoteáltak névsorába, azaz a sebészek esetében külön sebészmesterként és szülészemesterként, az 1816 óta előírt „polgári sebész és szülész” (*chirurgus civilis una obstetricator*) helyett. (A gyakorlatban természetesen lehet kivételeket találni.)

Hogyan nézett ki a képzés a gyakorlatban? A magyar és német sebészmesteri kurzusokat 1814/5 és 1816/7 között két évfolyamra bontották. Az ezt követő négy évben külön vezették a magiszteri cím előtt álló végzősök adatait, akik az első három évben

⁴⁴⁹ BOLÁNYI – PALATKÁS 1961. 427. és GYÖRY 1936. 347-349.

⁴⁵⁰ Erre azért volt szükség, mert a rendelet szerint az ország egyes törvényhatóságainál a polgári sebészeket a sebészmesterekhez képest nem csak háttérbe szorították, hanem többször még hivatalukból is elmozdították. LINZBAUER II/III. 475. (1992. szsz.)

⁴⁵¹ uo.

⁴⁵² GYÖRY 1936. 343-344.

⁴⁵³ LINZBAUER II/III. 471-472. (1982. szsz.)

⁴⁵⁴ LINZBAUER II/III. 569. (2123. szsz.) és GYÖRY 1936. 339.

harmadik évfolyamnak, 1820/1-ben pedig másodéves repetensnek számítottak – gyakorlatban azonban mindkét helyen ugyanazt tanulták, mint a másodévesek. Ezt követően viszont egyszerűen ismételtették az évfolyamokat a hallgatókkal. *Első évben* 1814/5-1817/8-ban egész évben tanultak anatómiát (ezt a vizsgált időszak egészében), sebészi patológiát – elméleti sebészetet (*Pathologia chirurgica*, 1818/9-től *Chirurgia theoretica*) és elemi kór- és gyógytant (*Institutiones medicae theoreticae*). Ősszel a szemészet, tavasszal pedig a szülészet elméletébe vezették be őket. 1818/9-ben az őszi félévben fizioológiát (*Physiologia*), tavasszal pedig *materia medica et chirurgicá*t oktattak. 1819-től ehhez még hozzátették az egész éven át tartó sebészek számára rendelt elméleti kór- és gyógytant (*Institutiones Medicae theoreticae pro Chirurgis*, 1824/5-től csak *Institutiones medicae theoreticae*). Összességében tehát az elsőéves hallgatók képzése jelentősen egyszerűsödött a korszakban és három alaptantárgyra redukálódott.

A másodévesek 1814/5-1817/8 között az alábbi órákra jártak: egész évben volt gyakorlati gyógytan (*Praxis medica*), különös gyógytan (*Therapia specialis*), sebészeti műtéttan (*Doctrina de operationibus chirurgicis*) és sebészi gyakorlat (*Praxis chirurgica*), 1816/7-től pedig törvényszéki orvostan (*Medicina forensis*). Ehhez társult ősszel a szülészeti gyakorlat (*Praxis obstetricia*) és a gyakorlati anatómia (*Anatomia practica*), tavasszal pedig a szemészi gyakorlat (*Praxis oculistica*) és az állatgyógyászat (*Veterinaria*).⁴⁵⁵ 1818/9-től bevezették egész éves tantárgyként az elméleti szülészetet (*Obstetricia theoretica*). 1819/20-tól felvették a tantárgyak sorába az őszi félévben az akológiát, amit ekkor még a sebészeti műtannel együtt oktattak, következő tanévtől azonban önálló tantárggyá vált. 1822-re állandósult a tanrend, innentől kezdve egész évben tanultak különös orvosi kórtant orvosi gyakorlattal, sebészi műtant, és folytattak sebészi gyakorlatot. Az őszi félévben emellett akológiát, törvényszéki orvostant, elméleti sebészetet és gyakorlati anatómiát, tavasszal pedig állatorvoslást és elméleti szülészetet.⁴⁵⁶

1817/8 és 1820/1 között a végzősöknek külön harmadik évfolyamot hoztak létre. A sebészek itt megismételték bizonyos tantárgyakat, úgy mint gyakorlati és különös gyógytan, sebészeti gyakorlat és sebészeti műtétek. Az őszi félévben emellett törvényszéki orvostant, szülészeti gyakorlatot és gyakorlati anatómiát, tavasszal szemészeti gyakorlatot és állatorvoslást tanultak még a diákok. 1818/9-ben az őszi félév tantárgyai közé bevették az elméleti szülészetet, a tavasziak közül pedig kihúzták a szemészeti gyakorlatot. Rá következő évben a sebészeti műtéttant együtt oktatták az akológiával (ezt a következő tanévben szétosztották).⁴⁵⁷ 1818/9-1819/20-ban harmadik évfolyam, a rá következő két

---

⁴⁵⁵ Az orvosi gyakorlatot (*Praxis medica*) és a különös gyógytant (*Therapia specialis*) az 1816/7-es tanév tavaszi félévéig külön oktatták, noha már az adott tanév első félévében egy osztályzatot kaptak a hallgatók a két tantárgyra. A következő tanévben tavasszal az eddigi tantárgyak mellett szerepelt a szemészi gyakorlat (*Praxis oculistica*) is.

⁴⁵⁶ 1820/1-ban a *Therapia specialis medica* és *Praxis medica* külön tárgynak számított, de egy jegyet kaptak belőle a hallgatók. Következő tanévben már együtt tanították a kettőt. 1819/20-ban az állatorvoslást *Veterinaria* helyett *Doctrina de Epizootis* néven oktatták.

⁴⁵⁷ 1819/20-ban az állatgyógyászat neve *Doctrina de Epizootis*, a *Praxis medica et therapia specialis* pedig *Therapia specialis medica et praxis medica*. 1820/1-ben több tantárgyat szétosztottak, így lett külön akológia és

tanévben a második évfolyam repetenseiként tartották őket nyilván. Ezt követően – mivel tantárgyaik megegyeztek – a (mesteri) diploma megszerzéséhez egyszerűen a második évfolyam ismételt elvégzését követelték meg.

1818. november 18-án a Helytartótanács rendeletet adott ki, amelyben a klinikai oktatást a Rókus Kórházba szándékoztak áttenni. Külföldön gyakorlat volt, hogy az egyetem a gyakorlati oktatást az adott város közkórházában végezte – mint például Bécsben az Allgemeines Krankenhausban. A rendeletnek nem volt semmi foganatja, 1825-ben a frissen kinevezett országos főorvos, Lenhossék Mihály próbálta meg ismét a Rókus Kórházat megszerezni az egyetemi oktatás céljaira – és ismét sikertelenül. A betegség melletti gyakorlat tehát továbbra is az orvosi fakultás elavult, szó szerint szűkös körülmények között lévő épületében folytatódott.⁴⁵⁸

1817-ben a szülészeti frissen kinevezett tanára, Birly Ede Flórián indítványozta a szülészeti oktatás modernizálását. Tervei szerint a szülészeti intézetet tizenkét ágyasra bővítették volna, ahol négy helyet magánszemélyek és a pesti nőegylet adományaiból tartottak volna fent. Szükségesnek látta, hogy minden félévben legyen egyaránt elméleti és gyakorlati óra, új műszerek beszerzését is szükségesnek tartotta. Az ügyet két évig tárgyalták, és arra a végeredményre jutottak, hogy nem csak a szülészeti, de általában véve a betegágnál történő oktatás tömeges méretekben lehetetlen az orvosi kar jelenlegi körülményei között – csakhogy az egyetem sikertelenül próbálta megszerezni céljaira Pest városától a Rókus Kórházat. Így maradt a hat kar által- és kettő Birly pénzén fenntartott szülészeti betegágy.⁴⁵⁹

Fabini kinevezésétől kezdve, azaz 1817-től 1818-ig negyedéves tanfolyamokban tartotta óráit. A télen tartott elméleti előadásokra az elsőéves sebész- és másodéves orvostanhallgatók, míg a nyári, gyakorlatira a másodéves sebészek és a negyedéves orvostanhallgatók jártak. Előbbieknek választható, utóbbiaknak kötelező volt a tantárgy elvégzése.⁴⁶⁰ Ez azonban nem bizonyult elégségesnek, így a *szemészeti* órák menétét egyidejűleg rendezték az országos szemorvosi cím létrehozásakor. Lehetővé tették, hogy bármelyik félévben bekapcsolódhassanak a tanulók a kurzus hallgatásába, ugyanis minden szemeszterben kellett egy elméleti és gyakorlati ismereteket egyaránt tartalmazó tanfolyamot indítani. A tanszékvezetőnek heti öt órát kellett tartania. Az ötödéves orvostanhallgatóknak kötelező volt minimum egy félévet végighallgatniuk, míg a sebészek maguk dönthették el, hogy szükségük van-e az ilyen jellegű stúdiumokra. A *szemészdiploma (Diploma Ophthalmiatri)* megszerzésének feltétele két félév

---

sebészeti műtéttan (*Doctrina de operationibus chirurgicis*), valamint különös kórtan (*Therapia specialis medica*) és orvosi gyakorlat.

⁴⁵⁸ A Lenhossék-féle próbálkozás alkalmával felmérték a régi épület állapotát is. Míg a jelentés szerint a Rókus Kórházban több emeleti szoba üresen állt, az orvosi kar Hatvani és Újvilág utcai épülettömbjében mindössze három előadóterem volt, amikben reggeltől estig oktattak. A Hatvani kapura néző boncteremben a hallgatók sokszor meg sem értették a *prosector* szavait az utcáról beszűrődő nagy zaj miatt. A szűkös klinikákra nem fért be minden hallgató, és akik bejutottak a szobába, azok sem mind látták a műtétet vagy boncolást. GYÖRY, 1936. 375-376.

⁴⁵⁹ GYÖRY 1936. 337-339.

⁴⁶⁰ GYÖRY 1936. 349-350.

végighallgatása és egy sikeres hályogműtét elvégzése volt, sebészek csak a többi tanulmányuk befejezése után próbálkozhattak a cím megszerzésével. A tanfolyamot anyanyelven vagy latinul kellett tartani. A rendelet megkívánta egy klinikai iskola (*schola clinica*) létesítését az egyetem kórházában, ahol elvileg egész évben fogadhatták a szembetegeket, valamint a felolvasásokat is itt tarthatták.⁴⁶¹ Fabini sikeresen megkapta a támogatást az előbb említett szemészeti klinika (*okulistisch-klinisches Institut*) megszervezéséhez és annak műszerekkel való ellátásához. Asszisztense 1821. évi országos szemorvosi kinevezéséig Bugát Pál lett.⁴⁶²

A korszakban kötelező tankönyvek továbbra is a német nyelvű területek dominanciájáról tanúskodnak. Az állatorvostanban az 1818/9-es tanévtől vezették be Bernt bécsi tanár két ilyen témájú művét (*Handbuch der gerichtlichen Arzneikunde* és *Systematisches Handbuch der Staats-Arzneikunde*, mindkettő használatos volt egészen az 1840-es évekig).⁴⁶³ Sebészetből használták Hunczowsky bécsi tanár még 1785/6-tól bevezetett tankönyvét (*Chirurgische Operationen*, egészen 1834/5-ig) és a göttingeni Arnemann kézikönyvét.⁴⁶⁴ Ezekhez a 1823/4-es tanévben két újabb kötet csatlakozott, a bécsi Franz Xaver von Rudtorffer és a pesti Eckstein Ferenc műve.⁴⁶⁵ Bonctanban nem találkozunk bécsi tankönyvekkel, a lipcei Rosenmüller (*Handbuch der Anatomie*, 1811/2-1829/30) és a göttingeni Hempel (*Anfangsgründe der Anatomie*, 1830/1-1847/8) munkáit használták.⁴⁶⁶

A szemészetet szintén egy bécsi és egy pesti tanár munkájából tanulhatták a hallgatók.⁴⁶⁷ Szülészetben és állatorvostanon szintén a bécsiek dominanciája figyelhető meg. Előbbi tanszéken például a híres és modern Lucas Johann Boër professzor⁴⁶⁸ tankönyvéből is oktattak.⁴⁶⁹ A tankönyvek mellett több tanár saját kézíratai alapján oktatta a rábizott tantárgyat, így például Böhm Károly az állatorvostant (1817/8-1842/3), Gebhardt Ferenc a

---

⁴⁶¹ LINZBAUER II/III. 530. (2084. sz.) és GYÖRY 1936. 352.

⁴⁶² GYÖRY 1936. 352.

⁴⁶³ Az első egészen az 1847/8-as tanévig, a második 1845/6-ig maradt érvényben. Ugyanakkor 1816/7-ig még használták Bene Ferenc két latin nyelvű munkáját is (*Elementa politiae medicae* és *Elementa medicinae forensis*). HÖGYES 1896. 118-119.

⁴⁶⁴ Az Arnemann-féle *System der Chirurgie* az 1811/2-es tanévtől az 1826/7-esig volt érvényben. HÖGYES 1896. 119-120.

⁴⁶⁵ Franz Xaver von Rudtorffer (1760-1833): *Armamentarium chirurgicum selectum* és Eckstein Ferenc: *Tabellarische Darstellung chirurgischer Instrumente, Binden und Maschinen*. Az elsőt 1847/1848-ig használták, a másodikat 1844/5-ig. HÖGYES 1896. 120.

⁴⁶⁶ HÖGYES 1896. 117.

⁴⁶⁷ Beer: *Lehre von den Augenkrankheiten* (viszonylag rövid ideig, 1818/9-1823/4 között volt kötelező), ezt követte Fabini János Teofil: *Doctrina de morbis oculorum* című kötete (1824/5-től egészen 1847/8-ig használták a tankönyvet). HÖGYES 1896. 120.

⁴⁶⁸ Boër, Lucas Johann (1751-1835, eredetileg Boogers) a „német szülészet megalapítója”. 1771-ben költözött Würzburgból Bécsbe, ahol 1778-ban lett szülésmester. 1784-ben a város árvaházának sebésze lett. 1785-ban II. József tanácsára változtatta nevét Boogersről Boërre. 1785-1788 között tanulmányúton vett részt Hollandiában, Angliában, Franciaországban és Itáliában. Hazatértekor II. József császári fősebészé nevezte ki. 1789-től dolgozott az Allgemeines Krankenhausban. 1808-ban professzor lett, 1817-től pedig a bécsi egyetemen az elméleti szülészet oktatója.

⁴⁶⁹ A Boër-féle *Natürliche Geburtshilfe* az 1823/4-es tanévtől 1834/5-ig volt érvényben. A másik szülészeti tankönyv Horn: *Lehrbuch der Geburtshilfe* című munkája volt. Ebből az 1818/9-es tanévtől egészen 1840/1-ig oktattak. Az állatorvoslást Veith bécsi tanár művéből, a *Handbuch der Veterinärkunde*-ből tanították az 1819/20-as tanévtől kezdve tíz éven át. 1822/3-ig ezzel párhuzamosan használták még Tolnay *Artis veterinariae compendium*át is. HÖGYES, 1896. 120-121.

belgyógyászatot (1823/4-1833/4), Veleczky János a sebészetet (1812/3-1840/1) vagy Birly Ede a szülészetet (1824/5-1830/1).⁴⁷⁰

A szűkös anyagi lehetőségek ellenére a tanárok próbálkoztak az új gyógyászati eredmények meghonosításával. Bene Ferenc például a himlőoltást propagálta, és ennek érdekében 1818-ban egy klinikai ambulatoriumot hozott létre, hogy ott minél több embert be tudjon oltani.⁴⁷¹ Példáját követte Gebhardt Ferenc, aki 1824-ben Védhimlőoltó Intézetet hozott létre, amely állami támogatással, központi oltóintézetként biztosította, hogy az ország bármely részén működő orvosnak térítésmentesen adhassanak oltóanyagot.⁴⁷² Ugyancsak 1818-ban a klinikai épületben egy kénés gőzfürdő-készüléket hoztak létre a szegényebb betegek számára.⁴⁷³ Az orvosok körében gyorsan terjedő homeopátiát 1820-ban mind Bécsben, mind Pesten betiltották.⁴⁷⁴

A Habsburg Birodalomban a megszerzett diploma más tartományokban való elfogadását is folyamatosan szabályozták. 1816-ban a korábban Bajorországhoz tartozó tiroli részekben, bajor norma szerint dolgozó orvosoknak (*provinciales Medici, Landärzte*) és sebészeknek adtak praktizálási jogot.⁴⁷⁵ A magyarországi oktatás szempontjából ennél jelentősebb esemény történt 1823-ban, amikor a bécsi Josephinum többi oktatási intézménytől való függetlenségének elismerése mellett kimondták, hogy az itt szerzett orvos- és sebészdoktori diploma ugyanolyan érvénnyel bír, mint az egyetemeken kapott cím.⁴⁷⁶

5.3.2. Az átmeneti időszak sebészhallgatói

Az 1815/6 és 1824/5-ös tanévek közötti időszak radikális változásokat hozott az egyetem életében. A sebészképzés iránti érdeklődés felélénkülését jelzik az évről évre nagyobb számban beiratkozó elsőéves hallgatók. A növekedést több tényező segítette elő. Részben a háborús időszak befejeződése, részben a könnyebben, rövidebb idő alatt megszerezhető polgári sebész- és szülész cím bevezetése, és végül, de nem utolsósorban az 1819-es karlsbadi konferencia határozatai, ahol a „jövőbeni összeesküvéseket megakadályozandó” – valójában az egyetemek fölötti nagyobb kontroll jegyében – megtiltották a peregrinációt. Ennek következtében megélénkült a birodalmon belüli egyetemjárás, és a pesti egyetem is nagyobb jelentőségre tett szert a Habsburg Birodalmon belül, ahogy azt a hallgatói létszám növekedése és összetétele is mutatja. Ezen nézőpont alapján különösen az elsőéves beiratkozókat érdemes megfigyelni, hiszen egy-egy év,

---

⁴⁷⁰ HÖGYES 1896. 122.

⁴⁷¹ GYÖRY 1936. 344-345.

⁴⁷² GYÖRY 1936. 363.

⁴⁷³ GYÖRY 1936. 345-346.

⁴⁷⁴ Egészen pontosan Hahnemann művét, az Organont és az ezzel kapcsolatos homeopátiás tanokat. Györy Tibor meglehetősen ellenszenvesen viseltetik a homeopátiás orvosok iránt és megelégedéssel jegyzi meg, hogy 1848-ig mindössze egyetlen homeopata tanított az orvosi karon, mégpedig az állatorvostan tanára, Hoffner József (tanszékvezető: 1826-1841). GYÖRY 1936. 347-348.

⁴⁷⁵ 1816. november 5. LINZBAUER II/III. 504. (2026. szsz.)

⁴⁷⁶ 1823. január 14. A rendeletben a Josephinumot egyetemektől független, ám a császári hadsereg főorvosának irányítása alatt álló intézetként mutatják be. A Josephinum katonai jellegét jelzi, hogy vezetője lévén az Udvari Haditanács alá tartozott. LINZBAUER III/III. 41. (2205. szsz.)

rövidebb időszak tendenciáit, az érdeklődés változását itt lehet igazán észrevenni. Míg a magyar nyelvű tanfolyam hallgatóinak létszáma az évek során „fontolva halad”, azaz csak kis mértékben emelkedik, addig a német nyelvű elsőévesek száma tíz év alatt négyszeresére nő, és 1822/3-tól már a százat is meghaladja, a magyar nyelvűek aránya pedig a növekedés ellenére is csak a felét teszi ki a német nyelvűeknek.⁴⁷⁷ Az érdeklődés tehát kifejezetten megnőtt a sebészképzés iránt, ám a diákok többségénél ez fellobbanó szalmaláng volt csupán. Ez látszik az első évfolyam létszámának megcsappanásán már a második félévre, míg a második évre átlagosan csak 20-30 fő maradt az egyetemen, a magyar nyelvű évfolyamon még annál is kevesebb: 1820/1-ben mindössze 8, 1821/2-ben pedig 9 másodéves volt a magyar nyelvű tanfolyamon. A németeknél 1821/1-ben és 1822/3-ban volt a legkevesebb másodéves, 19 fő. Míg 1815/6-ban 28 német-, és 22 magyar másodéves hallgató volt Pesten, 1824/5-ben 34-, illetve 24. A diákok döntő többsége tehát már az első év tavaszi félévére otthagyta a szakot, érdeklődése elvesztése, be nem fejezett vizsgák, kisebb részben betegség, néhány esetben pedig feltételezhetően tanulmányai máshol történő folytatása miatt. Az egyetem tehát megnövekedett forgalma ellenére tíz év alatt alig tudta potenciális diplomásai számát növelni.

1817/8 és 1820/1 között a két hagyományos évfolyam mellett egy külön harmadikat is indítottak (1817/8-1818/9 között harmadik évfolyam, a rákövetkező két évben pedig repetens második évfolyam néven) azok számára, akik mesteri diplomát szerettek volna tenni. A későbbiekben ezt az évfolyamot eltörölték és egyszerűen a második év megismételtetése után vizsgáztatták le a leendő mestereket. A harmadik évfolyam hallgatói létszáma igen csekély volt, a németeknél 3 és 9 (1819/20-as tanév második félév, 1820/1-es tanév második félév, illetve 1818/9-es tanév), a magyaroknál pedig egy és 8 között váltakozott (1817/8-as tanév második félév, illetve 1818/9).

Tanév	I. éves német	I. éves magyar	II. éves német	II. éves magyar	III. éves német	III. éves magyar	Összes hallgató
1815/6 I. félév	26	26	28	22			102
1815/6 II. félév	14	18	26	22			80
1816/7 I. félév	43	29	23	12			107
1816/7 II. félév	28	25	21	12			86
1817/8 I. félév	45	22	23	22	5	2	119
1817/8 II. félév	34	16	22	21	4	1	98
1818/9 I. félév	54	30	23	12	9	8	136
1818/9 II. félév	44	22	23	11	9	8	117
1819/20 I. félév	71	45	16	13	4	4	153
1819/20 II. félév	56	28	16	13	3	4	120

⁴⁷⁷ SOTE Lt. 1/d 4-7. kötetei alapján

1820/1 I. félév	82	36	22	8	4	3	155
1820/1 II. félév	46	20	21	8	3	2	100
1821/2 I. félév	81	53	21	9			164
1821/2 II. félév	57	21	19	9			106
1822/3 I. félév	108	59	21	12			200
1822/3 II. félév	74	37	19	11			141
1823/4	122	55	25	19			221
1824/5 I. félév	108	64	34	24			230
1824/5 II. félév	108	64	34	24			230

4. táblázat. A pesti egyetem sebészhallgatói (1815/6-1824/5)
(SOTE Lt. 4-7. kötetei, valamint 1/e 2. kötet 28-75. alapján)

5.3.3. Külföldi hallgatók a pesti egyetemen

Az 1815/6 és 1824/5 közötti félévekben 835 diák iratkozott be a sebészképzésre Pesten. Ennek mintegy negyede származott a Habsburg Birodalom egyéb tartományából vagy onnan is túlról. Vizsgáljuk meg ezen hallgatók összetételét!

Erdélyből 22 diák jött ebben az időszakban Pestre. Többségük a magyar nyelvű képzést favorizálta, mindössze négy diák, a fogarasi evangélikus Goldschmidt (Goldenschmidt) Georgius, a szintén fogarasi, de katolikus Navarra Ignatius, az evangélikus Offner Andreas és a református Pavay Franciscus jelentkezett a német nyelvű képzésre.⁴⁷⁸ Vallási megoszlást tekintve 9 katolikus, 2 evangélikus, a többi református volt.⁴⁷⁹ A fentebb is említett két evangélikus feltehetően erdélyi szász volt, a reformátusok és a katolikusok pedig – Navarra Ignatius kivételével – magyarok. Elsősorban Erdély nagyobb városaiból jöttek Pestre, így Marosvásárhelyről (4 fő), Kolozsvárról (3 fő), Fogarasból (3 fő), Gyulafehérvárról (1 fő). Közülük tizenhárman félbehagyták tanulmányaikat, kilencen viszont itt szereztek képesítést: hárman polgári seborvosit, hatan sebészmesterit. A kolozsvári Lostainer Antonius mindkét fajta diplomát megszerezte.⁴⁸⁰ Szüleik foglalkozását csak hat esetben ismerjük. A kézdivásárhelyi Márfy Ignatius apja gazdálkodó, két diák apja

⁴⁷⁸ Goldschmidt Georgius 1822/3 és 1824/5 között immatrikulált, de következetesen félhagyta tanulmányait. Navarra Ignatius 1820/1 és 1823 között járt az első évfolyamra (az 1821/2-es tanév kihagyásával), de az 1822/3-as tanév őszi féléve kivételével szintén nem fejezte be tanulmányait. Offner viszont jó tanuló volt, 1819/20 és 1821/2 között járt Pestre, és 1822-ben sebészmesteri címet is szerzett. Pavay Franciscus végig évfolyamtársa volt, ő egyedül 1819/20 tavaszi félévében nem vizsgázott le, de 1823-ban végül ő is diplomát szerzett, polgári seborvosként. SOTE Lt. 1/d 5. kötet 179-180., 261-262., 353-354., 369-370., 429-430., 441-442., 543-544., 634-635.; 6. kötet 77-78., 85-86., 212-213., 218-219.; 7. kötet 93-94., 284-286.; 1/e 2. kötet 66.; 1/f 2. kötet 180. (748. szsz.), 673. (1653. szsz.)

⁴⁷⁹ Farkas Danielt a reformátusok közé soroltam, de egy alkalommal, 1823-ban – feltehetően tévedésből – az anyakönyvbe evangélikusként vezették be. SOTE Lt. 1/e 2. kötet 42.

⁴⁸⁰ Névváltozatok: Lohsteiner, Lostainer. 1818. október 15-én lett polgári sebész, 1817 szeptemberében pedig sebészmester. Érdekes, hogy a magasabb szintűnek számító sebészmesteri után még letette a polgári seborvosi diplomát is, feltehetően azért, mert külön szülészmesteri diplomát nem szerzett, a polgári seborvosi képesítéssel viszont szülési felhatalmazást is kapott. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 667. (1638. szsz.), 730. (99. szsz.)

kézműves,⁴⁸¹ háromnak pedig egészségügyi végzettségű volt, mégpedig kettő sebész és egy orvosdoktor. Babolcs Georgius apja kamarai sebész volt.⁴⁸² Fillenbaum Antonius apja, Josephus Temesvárról származott, majd Zalatnán praktizált, itt született fia is. Josephus Pesten diplomázott, 1788-ban lett orvosdoktor. Fia inkább apja nyomására választhatta a sebészeti tanfolyamot, ahova 1815/6-ban iratkozott be, de elhagyta azt, és feltehetően máshol sem szerzett ilyen diplomát, hiszen sem a pesti, sem a bécsi nyilvántartásokban nem szerepel.⁴⁸³

Csehországból 54 peregrinus fordult meg ebben az időszakban Pesten. Közülük mindössze 18 volt katolikus, egy konvertita,⁴⁸⁴ a többiek pedig zsidók. Többségük (36 fő) a húszas években iratkozott be Pestre, és kisebb cseh városokból jött ide, Prágából mindössze négyen, Karlsbadból és Königráztól egy-egy diák származott. A csehországiak majdnem fele (22 fő) azonban abbahagyta tanulmányait, a második évfolyamig huszonhármán jutottak el, hárman a harmadik évet is itt végezték, például Lustig Isaacus.⁴⁸⁵ Összesen huszonketten diplomáztak Pesten, és a fentebb említett Lustig és Schenck Jacobus, Fischer Josephus kivételével csak polgári seborvosi diplomát szereztek itt.⁴⁸⁶ 15 diák (zsidó) kereskedő családból származott,⁴⁸⁷ két katolikus peregrinus apja kézműves (takács és varga), a konvertitáé pedig kovács volt. Mindössze két zsidó hallgatónak volt már az apja is sebész, tanulmányaikat azonban egyikük sem fejezte be Pesten.⁴⁸⁸

Morvaországból szintén 54 diák tanult sebészetet Pesten, vallási megoszlásuk is a csehországiakéhoz hasonló: 13 katolikus és 41 zsidó. Tizenketten nagyobb városokból jöttek, így például Nikolsburgól (4 fő), Brnóból (2 fő) vagy Kremsierből (2 fő). Mintegy felük (25 fő) elhagyta a kurzust,⁴⁸⁹ ám 27 peregrinus le is diplomázott Pesten: hárman sebézmesterek, huszonhármán polgári seborvosok lettek. 1816-ban Konth Ignatius mindkét

⁴⁸¹ A marosvásárhelyi Herbet Samuel apja fazekasmester, a szintén onnan származó Lénárd (Lenart, Lenárd) Josephusé pedig csizmadia. SOTE Lt. 1/d 4. kötet 258-259., 391-392., 1/e 2. kötet 28-39.

⁴⁸² Fia, Georgius Kolozsvárot folytatott orvosi tanulmányokat 1822/3-tól két évig, majd 1823/4-ben beiratkozott Pestre, itt nem szerzett képesítést, Kolozsvárról pedig nem ismertek a végzettség adatai ebből az időszakból. Testvére, Joannes másodéves hallgató volt Kolozsvárott 1827/8-ban. SOTE Lt. 1/e 2. kötet 66. VARGA, 2000. 145. és 163.

⁴⁸³ SOTE Lt. 1/d 4. kötet 100-101., 144-145., 1/f 1. kötet 19. (113. sz.)

⁴⁸⁴ Harmutter Venceslaus 1817/8-ban még izraelitaként, a következő évben már katolikusként szerepel a classificatiós kötetekben. SOTE Lt. 1/d 4. kötet 321-322., 5. kötet 36-37., 102-103.

⁴⁸⁵ Lustig Isaacus (vagy Ignatius) 1817/8-ban volt elsőéves, a rá következő két tanévben végezte el a felsőbb évfolyamokat, és sebézmesteri diplomát is itt szerzett 1821 márciusában. SOTE Lt. 1/d 4. kötet 321-322., 385-386., 5. kötet 52-53., 116-117., 201-202., 1/f 2. kötet 671. (1649. sz.)

⁴⁸⁶ Schenk (Schenck) Jacobus 1815/6 és 1817/8 között járt a német nyelvű kurzus három évfolyamára, és 1819-ben és 1820-ban tette le a sebézmesterséghez szükséges szigorlatokat. SOTE Lt. 1/d 4. kötet 110-111., 150-151., 220-221., 274-275.; 1/f 2. kötet 670. (1646. sz.), 693. (1689.)

⁴⁸⁷ Gelbstein Bernardus apja halála után anyja folytatta a családi vállalkozást. SOTE Lt. 1/d 5. kötet 35-36. és 100-101.

⁴⁸⁸ Rettig Abrahamus 1824/5-ban volt elsőéves, később nem szerepel a classificatiós kötetekben. Stern Bernardus 1819/20 és 1823/4 között volt elsőéves, 1824/5-ben másodéves, tehát feltehetően szerzett diplomát, csak nem itt. SOTE Lt. 1/d 5. kötet 187-188., 265-266.; 6. kötet 91-92., 222-223.; 7. kötet 103-104., 294-295.; 1/e 2. kötet 40-64.

⁴⁸⁹ A jelenség meglehetősen általános voltát jelzi, hogy egyikük Bellak Gerson 1823-ban beiratkozott az elsőéves németek közé, állítása szerint korábban Bécsben tanult sebészetet, ám erről nem mutatott be semmilyen bizonyítványt: ha valóban tanult Bécsben, hamar elmehetett a kedve tőle, mivel elsőévesnek iratkozott be Pesten – amit egyébként szintén abbahagyott. SOTE Lt. 1/e 2. kötet 40.

diplomát megszerezte.⁴⁹⁰ 11 zsidóról tudjuk, hogy apja kereskedő volt, egy-egynek pedig aranyműves, mészáros, illetve szobrász. Mindössze két olyan – egy katolikus és egy zsidó – diákot találtunk, aki családi hivatásként választotta az orvosi kart, mivel apja is sebész volt már. Túl nagy elhivatottságról azonban nem tettek tanúbizonyságot, Mayer Antonius fél év után, Hoffenreich Hermannus pedig egy év után távozott Pestről.⁴⁹¹

A *galiciai* számára a reformkorban lesz igazán fontos peregrinációs célpont a Pesti Egyetem, de már ekkor a cseh- és morvaországiakhoz hasonló formájú és jelentőségű kapcsolatuk Pesttel. Huszonkilencen jöttek ekkor Magyarországra, két katolikus és egy evangélikus kivételével mind izraeliták voltak. Tizenhatan azonban csak „belekóstoltak” a sebészetbe és félbe is hagyták azt. Feltételezhetően Pest vonzereje Lemberg és Bécs között lehetett, ahhoz azonban, hogy pontosan megállapíthassuk, milyen mértékben volt „tranzitegyetem” Pest, és milyen mértékben célpont, a galíciaiak peregrinációjának jóval összetettebb vizsgálata lenne szükséges. Ezen évtizedből mindössze egy olyan eset ismert, amikor egyéves leMBERGI előtanulmányok után jött Pestre tanulni egy diák, Zander (Zauder) Jacobus. Itt megismételte az első évet, majd a második évfolyamra beiratkozott az 1824/5-ös tanév elején, aztán kimaradt, eltűnt. Feltehetően továbbállt és Bécsben fejezte be tanulmányait.⁴⁹² Kilencen is befejezték a kurzust a második évfolyammal, ugyanennyien diplomáztak Pesten, polgári seborvosi képesítéssel. Családi hátterük hasonló volt a cseh- és morvaországiakéhoz. Hat zsidó diák apja kereskedő volt, egy-egynek pedig halász és kertész. Itt is kevés, összesen három – szintén izraelita – peregrinusnak már az apja is orvoslással foglalkozott. Az előbb említett Zander és egy másik diák szülője sebész, Rosenberg Leóé pedig orvosdoktor volt. Képesítést egyikük sem szerzett Pesten.⁴⁹³

A zsidók orvoslás iránti érdeklődésének okait és egyetemjárását vizsgáló Monika Richarz két korszakot különböztet meg: a 18. század első felében a kisebb fejedelmekkel kapcsolatban álló zsidók vívták ki az orvosdoktori cím megszerzésének jogát, amelyre elsősorban saját közösségükön belül volt szükségük (ti. minden közösségnek megvolt a maga orvosa). Mivel nem mindegyik orvosi karon engedélyezték zsidók beiratkozását, így a század végére már hagyományos célpontnak számított Halle, Königsberg vagy a berlini *Collegium medico-chirurgicum*. A század végére az orvostudomány beiratkozásának már más oka volt. A zsidó felvilágosodás, házkálá célja az európai társadalomba történő nagyobb fokú betagozódás, akkultúráció, melynek egyik útja a vallástól független tudományok (orvoslás, természettudományok, filozófia) elsajátításával való polgárosodás volt. Ezzel párhuzamosan az izraelita orvos- és sebészhallgatók összetétele is megváltozott, előtérbe kerültek a kereskedőcsaládból származók.⁴⁹⁴

---

⁴⁹⁰ SOTE Lt. 1/f2. kötet 665. (1634. ssz.), 718. (35. ssz.)

⁴⁹¹ Hogy esetleg máshol szereztek volna diplomát, nem ismert. SOTE Lt. 1/d 5. kötet 40-41.; 7. kötet 95-96., 286-287.

⁴⁹² SOTE Lt. 1/d 7. kötet 152-153., 332-332.; 1/e 2. kötet 64-65.

⁴⁹³ Rosenberg Leo 1818/9-1819/20-ban volt elsőéves a német nyelvű évfolyamon. SOTE Lt. 1/d 5. kötet 40-41., 106-107., 185-186., 263-264.

⁴⁹⁴ RICHARZ 1998. 7-10.

Ausztriából kilenc katolikus diák fordult meg ebben az időben a pesti egyetemen, kétharmaduk Bécsből vagy környékéről származott. Közülük öten hamar félbe is hagyták tanulmányukat, diplomát csak egy szerzett itt, noha öten a második évfolyamot is elvégezték (ők feltehetően hazamentek és Bécsben szigorlatoztak le végül). Egyikük, Eisler (Eiszler) Joannes apja ekkoriban már pesti polgár volt, így esetében érthető, hogy miért választotta tanulmányai céljaul Bécs helyett Pestet.⁴⁹⁵ Szüleik társadalmi helyzetét, foglalkozását rajta kívül csak Unger Franciscus esetében ismerjük: apja, Unger Fridericus, aki épp fia tanulmányai alatt halálozott el, Bécsben volt sebész és szülész.⁴⁹⁶

Horvátországból ennél is kevesebben, öten iratkoztak be Pestre sebészetet tanulni, hárman Zágráb-, és kettő Varasd vármegyéből. Egy zsidó és egy görögkeleti hallgatót kivéve katolikusok voltak, az egyetemet kettőn végezték el itt, egy polgári seborvosi és egy sebészmesteri diplomát szerezve. Előbbi Mungyak Josephus kapta 1818. szeptember 9-én, akinek apja, Nicolaus városi sebész volt Zágráb vármegyében.⁴⁹⁷ Szlavóniából és a Szerémségből két-két katolikus diák kereste fel Pestet, de mindannyian félbe is hagyták itteni tanulmányukat.

Stájerországból két diák iratkozott be a német nyelvű kurzus első évfolyamára, egy katolikus és egy zsidó, de mindketten elhagyták az egyetemet.⁴⁹⁸ Sziléziából két katolikus és egy izraelita, de ők is éppen csak „megismerkedtek” a Pesti Egyetemen folyó sebészeti oktatással.

A Habsburg Birodalom egyéb tartományaiból érkező peregrinusok száma elhanyagolható. Krajnából egyedül Skoff Vincentius tanult ebben az évtizedben Pesten, tanulmányait sok peregrinus társához hasonlóan nem fejezte be (vagy nem itt fejezte be).⁴⁹⁹

Itáliából egy veronai és egy velencei diák fordult meg Pesten ekkoriban, de mindketten még beiratkozásuk fél évében elmentek Pestről. A velencei Stehno Augustinus ráadásul másodéves volt. Ő szintén apja nyomdokain járva választotta a sebészet, atyja ugyanis ezredsebész volt – feltehetően ez is szerepet játszott a Pesti Egyetem megtalálásában.⁵⁰⁰ Az évfolyam elhagyása ellenére 1828-ban polgári seborvos lett Pesten.⁵⁰¹

Távolabbi helyekről, a birodalmon túlról jött diákok is immatrikuláltak Pestre, ám ezek egyrészt egyedi esetnek számítanak, az adott területtel nem volt szorosabb kapcsolata Magyarországnak. Ezen hallgatók „szerencsét próbáltak” Pesten, és ennek megfelelően többségük rövid időn belül el is hagyta az orvosi kart. Így a diákok között találunk egy görögkeleti makedóniait, Bekella Mitarust, aki 1822/3-ban iratkozott be, de még az őszi félévben továbbállt.⁵⁰² A 38 éves, brüsszeli származású, katonai szolgálatot teljesítő

⁴⁹⁵ SOTE Lt. 1/d 7. kötet 91-92., 282-283., SOTE Lt. 1/e 2. kötet 41.

⁴⁹⁶ SOTE Lt. 1/d 6. kötet 91-92., 7. kötet 107-108., 298-299., 1/e 2. kötet 40-64.

⁴⁹⁷ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 728. (96. ssz.)

⁴⁹⁸ Az izraelita Saxel Salamon (vagy Samuel) születési helye bizonytalan, néha Stájerországot, néha Csehországot emlegetnek. SOTE Lt. 1/d 5. kötet 529-630.; 6. kötet 87-88., 220-221.

⁴⁹⁹ 1817/8-ban volt elsőéves, 1818/9-1819/20 között másodéves, 1824/5-ben többévi kihagyás után újból beiratkozott. SOTE Lt. 5. kötet 54-55., 116-117., 197-198., 275-276.; 7. kötet 143-144., 323-324.

⁵⁰⁰ SOTE Lt. 1/d 5. kötet 543-544.

⁵⁰¹ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 793. (322. ssz.)

⁵⁰² SOTE Lt. 1/d 6. kötet 73-74.

Morrens Josephus feltehetően kényszerből iratkozott be 1820/1-ben, és Bekellához hasonlóan ő se várta meg a tanév végét.⁵⁰³

Poroszországból kilencen iratkoztak be, ebből azonban öten Porosz-Sziléziából jöttek, mégpedig 5 katolikus, 3 izraelita és 1 evangélikus. Egyikük sem végzett Pesten. Bajorországból 1 református és 4 katolikus diák tanult sebészetet Magyarországon, egyikük, Hudler Laurentius itt is végzett, hét évvel tanulmányai befejezése után.⁵⁰⁴

Lengyel területekről hárman (egy-egy katolikus, evangélikus, izraelita) érkeztek Pestre, és mindhárman be is fejezték tanulmányaikat, polgári seborvosi képesítést szerezve. Elzászból, Vesztfáliából, Würzburgból, Ulmból, Darmstadtból és Hamburgból egy-egy, Württembergből, Wittenbergből ketten iratkoztak be. Közülök a würzburgi katolikus Huntrisser Josephus és a wittenbergi katolikus Lehner Casparus végzett itt.⁵⁰⁵

Ellentétes példa a thesszáliai születésű, görögkeleti Leonardus Joannes esete. 1824/5-ben iratkozott be a pesti egyetemre, ekkor két évet tanult az első évfolyamon, majd több évnyi kihagyás után, 1838/9 és 1841/2 között ismét megpróbálkozott a sebészettel, végül 1843-ban, 38 évesen sikeresen polgári sebész és szülész lett.⁵⁰⁶ A bukaresti Böhm Carolus is kitartóan próbálkozott, először 1816/7-ben iratkozott be a német nyelvű kurzusra, majd két év kihagyással 1819/20 és 1820/1-1823/4 között minden évben, igaz, 1820/1 őszi félévét nem számítva minden alkalommal félbe is hagyta tanulmányait.⁵⁰⁷

5.3.4. A magyarországi diákok (1815/6-1824/5)

A 611 magyarországi születési hallgató fele, 304 a magyar nyelvű kurzusra járt. Többségük (409) katolikus, kisebb részben izraelita (98), református (57), evangélikus (26), görögkeleti (8), görög katolikus (2) volt.⁵⁰⁸

Családi hátteret vizsgálva az alábbiakat figyelhetjük meg: 45 hallgató apja, ötnek a gyámja kézműves volt (8 molnár, 7 szabó, 7 takács, 6 csizmadia, 2 szűcs, 1 pék, 1 gombkötő), negyvené kereskedő (ebből 31 zsidó), harminc apja és hét gyámja hivatalnok (például 2 sóhivatalnok, 2 jegyző, városi bíró, írnok stb.), húszé gazdálkodó, földműves, hété egyházi szolgálatban állt (egy kivételével református vagy evangélikus tiszteletes). Kettő diák apja értelmiségi (grammatika professzor, iskolai tanár) volt. A magyar hallgatók tizede (70) orvoslással foglalkozó családból származott: 62 apja, háromnak gyámja sebész (ebből 5 vármegyei), kettő apja orvosdoktor, egynek-egynek borbély, patikus, illetve fogorvos volt. Olyan családokkal is találkozunk, ahol több gyereket a sebésznek küldött az

⁵⁰³ SOTE Lt. 1/d 5. kötet 351-352.

⁵⁰⁴ 1821/2-ben iratkozott be, két évig járta az első-, és két évig a második évfolyamot, de csak 1831-ben lett polgári seborvos. Egyik rokona (bátyja?), Hudler Petrus is itt tanult 1819/20-1823/4 között (az 1820/1-es év kihagyásával, végig az első évfolyamon). SOTE Lt. 1/d 5. kötet 181-182., 523-524., 612-613.; 6. kötet 79-82. 214-215.; 1/e 2. kötet 40-65.; 1/f2. kötet 821. (444. ssz.)

⁵⁰⁵ Huntrisser 1817-ben, Lehner 1818-ban. SOTE Lt. 1/f2. kötet 723. (67. ssz.), 730. (101. ssz.)

⁵⁰⁶ SOTE Lt. 1/f2. kötet 317. (1079. ssz.)

⁵⁰⁷ SOTE Lt. 1/d 5. kötet 175-176., 343-344., 423-424., 517-518., 6. kötet 75-76.; 1/e 2. kötet 40-43.

⁵⁰⁸ Két esetben csak protestánsnak nevezik a diákokat.

apja. Baumgart (Bámgart) Joannes pesti sebész mindkét fia, Michael és Valentin is Pesten tanult, és 1830-ban polgári seborvosi, illetve 1827-ben sebészmeisteri címet is szereztek.⁵⁰⁹

Származási hely szerinti megoszlást nézve az alábbiak mondhatók el: leginkább a Duna mentén fekvő vármegyék területéről jöttek ebben az időszakban Pestre, a Pozsony – Pest-Buda – Pécs vonalról. Kisebb mértékben ugyan, de a Pest és Kassa közötti út mentén fekvő területekről származók is iratkoztak be. Emellett a Dunántúl Balatontól északra elterülő részéről keresték fel még nagyobb számban az orvosi kart (kivéve Győr- és Moson vármegyét). Leginkább azonban a Pest vármegye területén élők szemében volt vonzereje.⁵¹⁰ Innen került ki a magyar diákok egyhatoda (105 fő), és ezen belül is 59 fő Pest-Budáról (43 és 15 fő) vagy Óbudáról. Pozsony vármegye környékéről 34 fő (ebből 27 a szabad királyi városokból), Nyitrából 28, Veszprém vármegyéből 24-, Fejérből 23- (ebből 9 Székesfehérvárról), Baranyából 20 (ebből Pécsről 9), Tolnából és Heves- és Külső-Szolnokból 15-15, Komárom városából 6, a megye egyéb részeiről 5 fő. A legtöbb esetben, ahogy a felsorolásból is látszik, az egy-egy térségből érkezők nagy száma nem egyenletesen oszlott el, inkább az adott vármegyében elhelyezkedő szabad királyi városokból jöttek az egyetemre. Bihar vármegye térségéből például 28 diák érkezett Pestre, akik – kettő kivételével – Nagyváradról (14) vagy Debrecenből (12) származtak. Ez érthető is, hiszen a városokban eleve adott volt egy olyan családi, társadalmi háttér, ahol ebben az időszakban már természetesen merült fel az egyetemi diploma szerzésének igénye, amely révén a jövőben – kevesebb idő- és pénzráfordítással, mint az orvosdoktorinál – olyan foglalkozást űzhettek, amely a társadalmi felemelkedés útját jelenthette (nem véletlenül jellemző ezen magyarországi és külföldi diákokra a kézműves, földműves családi háttér).

A külföldi diákokhoz hasonlóan a hazaik közül is kevesen voltak céltudatosak. 257 már félév közben abba is hagyta tanulmányait, és csak 251 szerzett képesítést: 59 sebészmeisteri oklevelet, 189 pedig az új, könnyebb polgári seborvosit kapott. Hárman pedig – biztonság kedvéért – mindkettőt.⁵¹¹ Érdemes megjegyezni, hogy hatan nem Pesten, hanem Bécsben lettek sebészesterek. A zsidó Denhof Wolfgangus például 1817/8-ban egy évig tanult itt, majd a maradék két évet Bécsben végezte el.⁵¹² Többen már csak a diplomáért mentek ki Bécsbe, miután két vagy három évet is jártak a pesti orvosi karra: így képzésük olcsóbb volt, viszont nivósabbnak számító helyen kaptak végül képesítést.

⁵⁰⁹ Michael 1821/2-1823/4 között volt elsőéves, a rá következő két évben pedig másodéves a magyar nyelvű kurzuson. Valentin 1821/2 és 1824/5 között volt elsőéves. SOTE Lt. 1/d 5. kötet 599-600., 6. kötet 49-50., 196-197, 7. kötet 128-129., 269-270.; 1/f 2. kötet 688. (1681. ssz.), 814. (413. ssz.)

⁵¹⁰ Noha az adott vármegye és bene lévő szabad királyi város külön közigazgatási egységet képezett, mivel együtt egy térséget alkotnak, vizsgálataim során együtt számoltam velük, mivel így jobban érzékelhető egy régió szerepe, elemzésem során az utóbbiakból érkezőket viszont külön jelzem.

⁵¹¹ Bock Samuel 1817-ben és 1819-ben kapta meg diplomáit, Bodoky Stephanus 1817-ben a polgári seborvosit, rá három évre a mesterit, Rácz Josephus Aloysius pedig 1818-ban szigorlatozott le mindkettőhöz. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 667-669. (1637., 1640., 1645. ssz.), 726-727., 730. (76., 81., 98. ssz.)

⁵¹² Denhof 1822. július 10-én lett sebészester. SOTE Lt. 1/d 4. kötet 319-320., 381-382., AUW Med. 9.2. Promotionsprotokollen (Chirurgen 1822-1890)

5.3.5. A reformkort megelőző évtized pesti sebészei

Az 1815/6 és 1824/5 közötti évtized átmeneti időszak a hazai sebészképzés történetében. A napóleoni háborúk végére a fiatal pesti egyetem szerepe megnőtt nemcsak a haza orvos- és sebészképzés, hanem a birodalmon belüli oktatás szempontjából is. Ez különösen a karlsbadi konferencia után érződik, amikor a hallgatók kénytelenek a Habsburg Birodalmon belüli intézményekben tanulni, így az 1820-as évek elejére a német nyelvű évfolyamok létszáma óriási mértékben elkezdett duzzadni. Ekkor „fedezik fel” maguknak az izraeliták a sebészetet és a benne rejlő lehetőségeket, nem véletlenül Cseh- és Morvaországból, illetve Galíciából áramlottak leginkább a diákok ide. Azonban sem Pest, sem a sebészképzés nem rendelkezett akkora vonzerővel, hogy a diákok nagy részét tartósan itt tudja tartani: az első- és második évet 270-es járták itt ki, 406 diák csak érdeklődésből beiratkozott az első évfolyamra, majd elhagyta az egyetemet és nem szerzett később sem diplomát. Sok esetben érződik, hogy családi nyomásra választhatták ezt a pályát, az apai hivatás továbbviteléért. Ebből a 83 diákból csak 28 kapott végül Bécsben vagy Pesten diplomát, tehát a többi esetben – feltehetően – sikertelen volt a családi szakma ilyen formában történő továbbörökítése. Ennek a folyamatnak részeként a sebészet felértékelődésének lehetünk tanúi: egyre többen választják azt önálló döntés eredményeként, kényszer nélkül. A húszas évek elejére megjelenő tömeges képzés másik oka a Magyarországon frissen bevezetett polgári sebész és szülész cím, mely nem véletlenül lett népszerű a diákok körében: kevesebb idő, pénz, tanulmány ráfordításával kaptak felhatalmazást az orvoslásra, mint az orvosdoktorok, vagy akár a velük tanuló sebészmesterek (sokszor a polgári seborvos is majdnem annyi ideig járt egyetemre, mint a másik két hivatás üzői, ennek oka azonban inkább a hiányos előképzettségben vagy a kevésbé szorgalmas óralátogatásban keresendő). A tömeges képzés megjelenése és az ebből fakadó problémák – például a diplomaszerezés utáni nehéz elhelyezkedés kérdése, konfliktushelyzet az orvosdoktorokkal – végül a reformkorban eszkalálódott.

5.4. Sebészképzés a pesti egyetem orvosi karán a reformkorban

5.4.1. Változás és állandóság. Az oktatási rendszer és annak változtatását célzó reformtervezetek

A reformkorban egyre inkább felszínre kerültek a kar életét, s a tudományos fejlődést már évtizedek óta megnehezítő körülmények. A fakultás többször tett sikertelen kísérletet tett arra, hogy a már alapításakor korszerűtlennek számító kórházat „lecserélje”, azaz megszerezze és egyetemi kórházzá alakítsa a Pest város által működtetett Rókus Kórházat. Az egymástól elkülönülő, egyre inkább elavulttá váló orvosdoktori és sebészmesteri képzés problémája is többször felmerült az időszakban, egyelőre megoldás helyett csak egymástól gyakran teljesen eltérő javaslatokkal. A tudományos élet megélénkülését jelzik a korban az egyetem mellett megalakuló, annak egykori hallgatóiból kikerülő egyesületek, valamint az első, magyar nyelvű orvostudományi folyóiratok. Egyre többen kezdeményezték a

magyarországi gyógyítás modernizációját, azaz az orvosi kar mellett egyre több speciális intézmény alakult ki. Habár nem tartoztak jogilag az egyetem hatáskörébe, mégis, az orvosi ismeretek korabeli, magyarországi fejlődésében betöltött szerepük miatt szükségszerűnek tartjuk megemlíteni.

Az 1825. évi országgyűlésen Arad vármegye sürgette a pesti egyetem Bécsből való függetlenedését. Az 1827. évi VIII. törvénycikk eredményeként reformokat kidolgozó bizottságok alakultak, többek között az oktatásügyi albizottság. Az egészségügyi oktatásra vonatkozó tervezetet Lenhossék Mihály, az ország főorvosa és az orvosi kar igazgatója állította össze. Lenhossék szerint az asszisztensek számát csökkenteni kellene, és csak azokon a tanszékeken meghagyni, ahol valóban szükségese, így például az elméleti és gyakorlati sebészet, a szülészet, a sebészeknek rendelt belgyógyászat tanszéke és az állatorvostan részére. Ugyanakkor növelte volna bizonyos tantárgyak jelentőségét, mint a szülészet, szemészet vagy az állatorvoslás.⁵¹³ Lenhossék felhívta a figyelmet a sebészképzés ellentmondásosságaira is. Maga az 1810. évi tanulmányi rend óta életben lévő képzési rendszer is elavult volt, hiszen túl könnyen vettek fel és adtak diplomát az azt hallgatóknak – és nem csak Pesten, hanem a Habsburg Birodalom többi egyetemén és lyceumában is. Ennek következménye Lenhossék szerint túltermelés lett, az egyetemről kikerülő sebészek nem nagyon találtak maguknak diplomájuk szerinti munkát, és „elzüllöttek”, miközben a sebészképzés „*temérdek embert vont el más hasznos foglalkozástól*”.⁵¹⁴ Szintén károsnak tartotta, hogy a sebészképzésben az utóbbi években elszaporodtak a zsidó származású hallgatók, akik szerinte veszélyeztetik az orvosi pályát – azaz jelentős konkurenciát jelentenek az orvosdoktorok számára. Lenhossék szerint a megoldás a felvételi követelmények szigorítása, az oktatás latin nyelvűvé tétele és a képzési idő három évesre emelése lett volna.⁵¹⁵

A Lenhossék által kidolgozott tervezet nem valósult meg.⁵¹⁶ Helyette az 1833/4-es tanévben Bécsből új tanrendet vezettek be, amely a korábbiakhoz képest nem jelentett nagy változást, csupán a szemészet kapott benne nagyobb szerepet.⁵¹⁷ Az új tanrend részletesen ismertetette az Orvosi Tár korabeli száma. Eszerint Bécsben tíz osztályt alakítottak ki a megszerezhető fokozatok szintje és specifikuma szerint: magasabb orvos–sebészi tanulmányok, mesteri fokozat (*magisterium*), patronatus, szülészség, szemorvoslás, fogászat, gyógyszerészség, vegytandoktor, „a tetszhalálba esettek életre hozatalokról szóló

---

⁵¹³ GYÖRY 1936. 381–386.

⁵¹⁴ GYÖRY 1936. 384.

⁵¹⁵ Györy Tibor részletesen közli Lenhossék nem túl hízog véleményét a karon tanuló zsidó sebészhallgatókról. Szerinte a zsidóság „...*omne fugiens laboriosum vitae genus, hac nimium abutitur opportunitate, ut legem tolerantiae effugere et ingenitum sibi quaestus ac lucri faciendi studium hac sub larva persequi valeat. Negari quidem non potest, nonnullos reperiri Hebraeos, qui praemissis studiis praeliminaribus, majores faciant in medica facultate progressus; plurimi tamen sunt, qui penitus rudes et nullius rationis morumve cultus sint capaces...*” Lenhosséknak kétségtelenül igaza van abban, hogy a gyakorlatias gondolkodású zsidóság felismerte a sebész szakmában rejlő lehetőségeket. GYÖRY 1936. 384–385.

⁵¹⁶ A Lenhossék-féle laboratórium még 1843-ban is dolgozott. Ekkor Mednyánszky, a budai tanulmányi bizottság elnöke próbálta meg felhasználni – sikertelenül. GYÖRY 1936. 385–386.

⁵¹⁷ HÖGYES 1896. 17. és BOLÁNYI – PALATKÁS 1961. 428.

oktatások” és — az előzőek után nem teljesen következetesen — a szigorlatok („*szigori kikerdezések*”).⁵¹⁸ Az ötéves magasabb „*orvos-sebész tanulmányok*”, azaz a doktori stúdiumok a sebészettel kapcsolatos tantárgyak közül magukba foglalták a bonctant (az első és második tanévben), a közönséges kór- és gyógytant (*pathologia et therapia specialis*, a harmadéveseknek), az elméleti szülészetet („*észkepi szülészég*”, *obstetricia theoreitca*, harmadéven), állatorvosi ismereteket járványtannal együtt (szintén harmadéveseknek), gyakorlati sebészeti oktatást betegség mellett és sebészeti műtéttant (utóbbit holttesteken végzett boncolásokkal negyedéves hallgatóknak), végül pedig szemészeti és törvényszéki orvostani ismereteket (ötödéveseknek). Az orvos- vagy sebészdoktori címre való igényt már negyedévesen jelezni kellett.

Miben különbözött ettől az alsóbb fokú sebész tanfolyam? Az Orvosi Tár leírása alapján kétféle címet lehetett megszerezni alsóbb fokú sebészként, lényegében az 1816 óta bevezetett rendszer folytatásaként, a sebészmesterit és a polgári sebészt, vagy ahogy írják, „*polgári és mezei sebész*”-t. Az előbbi, azaz a magiszteri címet adó képzés előfeltétele hat gimnáziumi osztály elvégzése volt első osztályú eredménnyel, valamint az orvos-sebész tanpálya harmadik évfolyamának hallgatása és elvégzése, szintén első osztályú eredménnyel. A cím megszerzéséhez a sebész eszközökről és a köttanról (*Instrumentum, Bandagenlehre*) vizsgáztatták le a pályázókat. A polgári és mezei sebész tanulmányok előfeltétele mindössze négy grammatikai osztály vagy egy főiskola három normalis osztályának első osztályú eredménnyel történő elvégzése volt.⁵¹⁹ Emellett megkövetelték a pályázóktól, hogy a tanfolyam előtt folytassanak polgári sebész mellett három esztendőn át gyakorlatot, és beiratkozáskor erről tanúságlevelet⁵²⁰ mutassanak be. Az előírás szerint első tanévben bevezető tanulmányokat folytattak a hallgatók, egész évben tanultak bonctant és végeztek is hullaboncolást. A nyári félévben emellett botanikát és közönséges-, valamint gyógyszerészeti vegytant, a téli félévben pedig természettudományt (*physica*) hallgattak. A második év első félévében élettudományt és közönséges kór- és gyógytudományt, a második félévben pedig gyógyszerészettel kapcsolatos ismereteket (gyógyszertudomány, gyógyszerész áruismeret, vényművesség, azaz *ars formulandi*), „*éptant*”, elméleti szülészetet és állatorvoslást tanultak. A harmadévesek az első, téli félévben megkezdtek a betegség melletti gyakorlatot, emellett ismereteket szereztek a belső, azaz orvosi és a sebészeti betegségekről a különös kór- és gyógytan keretein belül, sebészgyakorlati oktatáson vettek részt, tanultak a műtétekről, sebészeti eszközökről és köttanról, a törvényszéki orvostudományról, és végül, de nem utolsó sorban műtéti gyakorlatot végeztek holttesteken. A második félévben folytatták az előzőben elkezdett tanulmányokat, emellett műtéti gyakorlatokat végeztek holttesten és szemézzel foglalkoztak. Az év végén egy-egy hónap kórházi gyakorlatot kellett teljesíteniük a külső és a belső betegségeket tanulmányozva. Az előírás szerint részt kellett venniük kórház orvosának vagy sebészének rendelésein és teljesíteni az általuk adott feladatokat. Ha az egyetemi tanfolyam előtt nem volt

⁵¹⁸ *Orvosi Tár*, 1833. Tizenegyedik kötet, Kilencedik füzet. 216–225.

⁵¹⁹ Lásd még GYÖRY 1936. 402–403.

⁵²⁰ A kar anyakönyveiben *Litterae testimoniales* néven szerepel.

gyakorlatban, a „sebész-üzöncnek” még egy hónapot el kellett töltenie a kórházban. A gyakorlat végén a kórház elsőorvosától (*Primarzt*) vagy sebészétől bizonyítványt kaptak, ami a szigorlathoz való belépés feltétele volt. Az előírás szerint az igazgató osztotta be a gyakorlatra a diákokat, mert egy osztályon egyszerre csak tíz tanuló lehetett, gyakornok (*üzönc*) pedig szobánként csak kettő.⁵²¹ Sem az ilyesfajta gyakorlat, sem pedig maga a rendszer nem valósult meg Pesten, ahol eleve összesen két terem állt az orvos- és sebészhallgatók rendelkezésére. A bécsi tanrend ellenére Pesten a korszakban gyakorlatilag nem változott a sebészképzés menete.⁵²²

Az ekkor még „mellékágnak” számító képzésen mind orvosok, mind sebészek szerezhettek maguknak diplomát. Az 1833/4-es tanrend szerint a szülészeti oklevél megszerzésének feltétele két félévnyi tanulmányok hallgatása volt kórházi gyakorlattal. Szemésmesteri címet kizárólag orvos- és sebészdoktor, vagy sebészmester szerezhetett, míg a fogászmesterségnél a pályázónak legalább polgári sebésznek (*Patronus Chirurgiae*) kellett lennie. A tetszhalottak föltámasztásának módját bárki, mindenféle grádus megszerzése nélkül megtanulhatta, az ismeretek minél szélesebb terjesztése érdekében előírták, hogy vásár- és ünnepnapokon minden egyetemen és líceumban tartsanak belőle előadásokat.⁵²³

Stáhl Ignác a nagyobb hatékonyság érdekében 1833-ban kérte, hogy már a negyedéves medikusoknak is és részletesebben taníthassa a gyakorlati sebészetet, két tiszteletbeli asszisztens segítségével, továbbá, hogy a hallgatók jobb eloszlásáért napi három órát taníthasson.⁵²⁴

1843-ban a budai tanulmányi bizottság az 1833. évi bécsi tanrend alapján reformtervezetet dolgozott ki a Pesti Orvosi Karon folyó oktatás modernizálása érdekében. A sebészképzéssel kapcsolatban bevezette volna a hároméves képzési időt, hogy ezáltal csökkentse a Győry Tibor által „*lazaképzettségű és erkölcsű*”-nek nevezett orvosok létszámát. A terv azonban nem lépett életbe, meghiúsította azt a kitörő forradalom 1848-ban.⁵²⁵

A tervezetek és az Orvosi Társaság is megjelentetett 1833-as bécsi tanrend ellenére Pesten a sebészképzés gyakorlatilag nem változott a reformkorban. Az osztályozási kötetek tanúsága szerint csak két évfolyamot különböztettek meg, ahol a sebészjelöltek az adott évfolyam ismétlésével mélyíthették tudásukat, illetve pótolhatták bukás esetén az el nem sajátított ismereteket. Az első tanévben 1825/6–1838/8 között egész évben csupán három tantárgyat oktattak a hallgatóknak: (elméleti) anatómiát, elméleti sebészetet és elméleti gyógytant (*Institutiones medico-theoreticae*). A másodévesek félév szerint lebontott tanulmányait éppen az 1825/6-os tanévig ismerjük. Ekkor az őszi félévben akológiát, törvényszéki orvostant (*Medicina forensis*), és gyakorlati anatómiát, tavasszal pedig állatgyógyászatot (*Veterinaria*) tanultak. Egész évben hallgatták a különös kór- és orvosi

⁵²¹ *Orvosi Társaság*, 1833. Tizenegyedik kötet, Kilencedik füzet. 219–222.

⁵²² Az órákat ld. alább.

⁵²³ *Orvosi Társaság*, 1833. Tizenegyedik kötet, Kilencedik füzet. 223–225.

⁵²⁴ GYÖRY 1936. 402.

⁵²⁵ V. Ferdinánd 1848. március 28-án fogadta el az elaboratutumot. GYÖRY 1936. 448–450.

gyógytant (*Therapia specialis et praxis medica*), a sebészti műtéttant (*Doctrina de operationibus chirurgicis*), az elméleti szülészetet (*Obstetricia theoretica*), valamint sebészti gyakorlatot folytattak. Az 1835/6-es tanévig ugyanezeket a tárgyakat találhatjuk a másodéveseknél, azzal a különbséggel, hogy azok féléves lebontását nem ismerjük, de valószínűleg nem változtattak a korábbi rendszeren. Az 1836/7-es évtől kezdődő tíz évben mindössze annyi változás történt, hogy az akológiát és a gyakorlati anatómiát törölték a másodévesek órái közül, így elméleti, mind a gyakorlati anatómiát az első tanévben kellett elsajátítani, az akológiát pedig kizárólag az első tanévben oktatták. Az órák bontása tehát a reformkorban a következő volt:⁵²⁶

Tanév	I. évfolyam	II. évfolyam
1825/6 ősz félév	Anatomia, Chirurgia theoretica,	Akologia, Doctrina de operationibus chirurgicis, Praxis chirurgica, Medicina forensis, Therapia specialis medica et Praxis medica, Obstetricia theoretica, Anatomia practica
1825/6 tavasz félév	Institutiones medicae theoreticae	Doctrina de operationibus chirurgicis, Praxis chirurgica, Therapia specialis medica et Praxis medica, Obstetricia theoretica, Veterinaria
1826/7 1827/8 – 1835/8	Anatomia, Chirurgia theoretica, Akologia, Institutiones medicae theoreticae	Akologia, Doctrina de operationibus chirurgicis, Praxis chirurgica, Medicina forensis, Therapia specialis medica et Praxis medica, Obstetricia theoretica, Anatomia practica, Epizootiologia
1836/7 – 1846/7	Anatomia elementaris, Chirurgia theoretica, Akologia, Institutiones Medico Theoreticae	Doctrina de operationibus chirurgicis, Praxis chirurgica, Medicina forensis, Therapia specialis et Praxis medica, Obstetricia theoretica et practica, Epizootiologia

5. táblázat. A sebészképzés tantárgyai a reformkori Pesten
(SOTE Lt. 1/d 9-47. kötetek alapján)

1827-ben Eckstein Ferenc, a gyakorlati sebészet tanára súlyosan megbetegedett. Helyettesítésével ideiglenesen Stáhl Ignácot és Kieninger Boldizsár prosectort⁵²⁷ bízták meg. Előbbi a magyar, utóbbi a német nyelvű előadásokat tartotta. A hullán végzett műtéteket és az akológia órákat Veleczky János, az elméleti sebészetet pedig Polyánkay Ignác tartotta.⁵²⁸ 1833-ban Eckstein halála után Stáhl Ignácot pályázat nélkül nevezték ki a

⁵²⁶ A tantárgyak elnevezésében az alábbi változások történtek: 1825/1826-ban az állatgyógyászat neve még *Veterinaria*, a következő évtől azonban a latin nyelvű kötetekben végig *Epizootiologia* – magyarul állatgyógytan lesz. Az anatómia elnevezése az 1827/8-ban és 1830/1-ben kezdődő tanévben a magyaroknál *anatomia elementaris*, a németeknél *anatomia theoretica*, ezt leszámítva az 1828/9–1837/8 közötti időszakban kizárólag *anatomia elementaris*. 1838/9-től kezdve *anatomia theoretica*. A magyar államnyelv bevezetését követően a magyar és német kurzusra járóknál megkülönböztették az *elméleti*-, illetve az *elemi bonctant*.

⁵²⁷ Kieninger Boldizsár (1780–1842) sebész-mester 1811-től a bécsi egyetemen az anatómia rendkívüli tanára, 1817-től prosector Pesten, 1819-től a bonctan tanára. GYÖR, 1936. 327.

⁵²⁸ Veleczky (Weletzky, Weleczky) János (1786–1854) 1805–1807 között járt Pesten az orvosi kar rendes sebész-mesteri kurzusára, amit végig eminens eredménnyel végzett el. Az 1808/9-es tanévtől kezdte a hároméves sebészdoktori tanfolyamot, amit szintén kiemelkedő eredményekkel zárt. 1811-ben kapta meg sebészdoktori diplomáját. 1807-től a sebészet tanszéken segéd, 1811-től adjunktus. Az 1812/3–1815/6 közötti tanévekben helyettesként, a következő évtől pedig 1847-es nyugdíjazásáig rendes tanárként tanította az elméleti sebészetet. Az 1833/4-es tanévben rektor volt. A Magyar Orvoséletrajzi Lexikon tévesen orvosnak is mondja, noha orvostdoktori diplomája nem volt. Ugyanott Veleczky és Welletzky néven is szerepel, utóbbiban azonban a két "l" téves, ilyen formában nem írta alá nevét. Polyánkay Ignác szintén Pesten tanult, 1806-ban huszonhárom évesen szerezte meg orvostdoktori diplomáját. 1827-ben a természetrajz tanárának volt tanársegéde. SOTE Lt. 1/d 2. kötet 324–325., 344–345., 370–371., 392–393., 461–465., 497–498., 1/d 1. kötet

tanszék élére.⁵²⁹ A Stáhly áthelyezésével megürült anatómia tanszékre kiírt pályázatot pedig Csasz Mårton nyerte, akit 1834-ben nevezték ki és 1858-ig állt a katedra élén.⁵³⁰ 1842-ben meghalt Kieninger Boldizsár prosector, az elemi és felsőbb bonctan, valamint az élettan adjunktusa. Mivel Kieninger hivatali ideje alatt az ismeretek jelentősen növekedtek, az orvosi kar szükségesnek érezte, hogy az egy prosectori állás helyett két asszisztensit hozzanak létre, ami 1843-ban meg is valósult.⁵³¹ 1846-ban nyugdíjazták Veleczky Jánost, és a következő tanévben már nem is tartottak elméleti sebészetből órákat. Ennek hírére Bugát Pál, mint az elméleti orvostan és Gebhardt Ferenc, mint a sebészek részére rendelt orvosi gyakorlat tanára kérték, hogy jelen lehessenek a sebészek szigorlatain, mivel 1. Veleczky idején erre nem volt módjuk és 2. Veleczky alatt nem sok tudásról és szorgalomról tettek tanúbizonyságot a vizsgázók. Kérésüket 1848. január 11-én teljesítették, azzal a kikötéssel, hogy a hallgatók nagy szigorlati költségeire tekintettel egyszerre csak egyikük legyen jelen a szigorlaton.⁵³²

1840-ben Lenhossék Mihály halálával ideiglenesen különvált a kari igazgató és a protomedicus cím. Előbbit Stáhly Ignác, utóbbit Bene Ferenc örökölte. Benét betegeskedése miatt előbb Reisinger János helyettesítette, majd Stáhly Ignác vette át 1843-tól feladatkörét.⁵³³ Stáhly országos főorvossá történő előléptetésével ugyanakkor megürült a sebészek számára rendelt belgyógyászat tanszéke. Az 1841-ben kiírt pályázatra több jeles személyiség is jelentkezett, így Flór Ferenc, Piskovich János, Stockinger Tamás és Balassa János.⁵³⁴ V. Ferdinánd határozata értelmében Bécsben, a kor legnagyobb sebészénél, Wattmann-nál szerzett gyakorlati ismeretekkel rendelkező Balassát bízta meg a tanszék vezetésével.⁵³⁵

---

85. (388. szsz.), 1/d 3. kötet 17–18., 80–81., 145–146., 188–189.; 1/f 1. kötet 65. (330. szsz.) 1/f 2. kötet 616. (1427. szsz.), GYÖRY, 1936. 386–387.

⁵²⁹ Stáhly Ignác (1787–1849) Pesten tanult, ahol szemésmesterei, majd sebész- és orvosdoktori diplomát is szerzett (1803, 1804, 1806). 1806-tól a sebészet tanszékének lett tanársegéde, 1807-től a bonctan helyettes-, 1809-től rendes tanára. 1829/30-ban rektor. 1833–1840 között volt a gyakorlati sebészet tanára, de helyettesként szülészetet és szemésmestert is oktatott. 1843-tól orvoskari igazgató, Lenhossék halála után országos főorvos (1841–1849). 1839-től az MTA tiszteletbeli tagja. 1848. április–augusztus között a Kereskedelmi Minisztérium, szeptembertől decemberig pedig a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályának volt vezetője. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 63. (324. szsz., a promótiós kötetben Stáhly néven szerepel.), HÖGYES 1896. 149., GORTVAY 1953. 121., 189., FÜSTI MOLNÁR 1983. 124.

⁵³⁰ Csasz Mårton (1796–1860) 1820-ban fejezte be tanulmányait a pesti egyetemen. 1831-ben ugyanitt koleraorvos volt. 1859-ben vonult nyugdíjba. HÖGYES 1896. 71. és GYÖRY 1936. 386–387. és 788.

⁵³¹ GYÖRY 1936. 446–447.

⁵³² GYÖRY 1936. 459–461.

⁵³³ GYÖRY 1936. 416.

⁵³⁴ Balassa János (1814–1868) Pesten és Bécsben tanult, 1838-ban lett orvos- és sebészdoktor, valamint szülészmester. 1839–1843 között a bécsi Műtőintézetben dolgozott. 1843-tól a sebészet rendes tanára Pesten, 1848-ban az orvosi kar igazgatója, majd minisztériumi tanácsos. A szabadságharc leverése után fogságba került, 1851-től ismét taníthatott. Különösen a plasztikai sebészet modernizálásában és a gégetükrözésben volt nagy szerepe. Tanársegéde, Kovács Sebestyén Endre 1844-ben kiadta Balassa előadásait, amit ugyanebben az évben németre is lefordítottak. 1867-ben külön kötetet adott ki a „képzőműtétek”-ről. HÖGYES 1896. 166–168., GORTVAY 1953. 189–190., FÜSTI MOLNÁR 1983. 162–167.

⁵³⁵ Piskovich orvos- és sebészdoktor a Rókus Kórház sebész-főorvosa és az egyetemen a sebészek számára rendelt belgyógyászat tanszékének ideiglenes helyettese volt. A szintén orvos- és sebészdoktor Stockinger Tamás ebben az időben a gyakorlati sebészet tanszékén volt asszisztens. HÖGYES 1896. 71. és GYÖRY 1936. 421–425.

1830-ban Hoffner József, az Állatorvosi Intézet vezetője kérvényezte az állatorvostan oktatási viszonyainak modernizálását. I. Ferenc végül 1832-ben, a kar oktatóinak elképzelésével ellentétesen, elsősorban nem anyagi támogatásban részesítette az intézetet, hanem egy novemberi 21-i rendelettel létrehozta az országos állatorvosi (*Regni Veterinarius*) tisztséget. 1836-ban engedélyezte az egyetemnek, hogy pályázatot írjon ki a poszt betöltésére, és csak 1838-ban valósult meg a tényleges kinevezés, amikor Zlamál Vilmos kapta meg az új tisztséget.⁵³⁶ 1841-ben meghalt Hoffner József, az állatorvostan tanára és az Állatorvosi Intézet igazgatója. Ideiglenesen Zlamál Vilmos és Doleschall Gábor⁵³⁷ segítők tartották meg a német, illetve magyar nyelvű órákat, míg végül 1843-ban Zlamál Vilmost nevezték ki a Hoffner-féle tanszék élére, ugyanekkor Zlamálnak le kellett mondania az országos állatorvosi címről. Az intézetet 1844-től Heitzmann Márton vezette.⁵³⁸

Az állatorvostan tanszéken is változások történtek a negyvenes évek elején. A tanszékvezető Böhm Károly betegsége súlyosbodása miatt nem folytathatta az órák tartását, 1841 novemberétől hivatalosan ifj. Bene Ferenc helyettesítette. Böhm nyugdíjazását 1843-ban engedélyezték. Utódjául hivatalosan Rupp Jánost jelölték ki 1845-ben.⁵³⁹ Rupp a következő évben kérte, hogy a sok munkára való tekintettel nevezzenek ki mellé egy asszisztentst, akivel a boncolásokat lehet majd végezni. A posztot az állatorvostan és a kórbonctan tanszéke osztozott, azaz a segédnek mindkét helyen segítenie kellett a tanárnak. A kezdeti szerény kéréssel ellentétben az 1847-ben létrehozott asszisztensi álláshoz még fizetés is járt.⁵⁴⁰

A reformkorban az alábbi új tankönyveket vezették be a sebészet oktatásában. A bonctanban a göttingeni Hempel és a strassburgi Lauth munkáját tették kötelezővé (*Anfangsgründe der Anatomie*, 1830/1–1847/8, illetve *Neues Handbuch der praktischen*

⁵³⁶ A morva származású Zlamál Vilmos (1803–1886) a Josephinumban tanult, majd Galiciában volt katonarvos. 1833–1835 között a bécsi állatorvosi iskolában képezte magát. 1835-től a temesvári helyőrségi kórház vezetője volt. 1838-tól országos állatorvos, 1843-tól pedig a „baromorvoslás” tanszékvezetője Pesten. A kiegyezés után részt vett az első állategészségügyi törvény kidolgozásában. HÖGYES 1896. 167–168., GYÖRY 1936. 395–396. és GORTVAY 1953. 120.

⁵³⁷ A losonci születésű Doleschall (Doleschal) Gábor (1813–1891) Pesten szerzett orvosdoktori oklevelet 1840-ben. 1843-ban Miskolcra költözött, ahol következő évben megalapította a Miskolci Orvosegyesületet. 1848-ban honvédervosként működött. Botanikus is volt, 1840-ben jelent meg A növények élettana című műve Pesten. SOTE Lt. 1/f I. kötet 316. (1059. sz.)

⁵³⁸ Heitzmann Márton azelőtt bródi várőrségi ezredfőbész volt. GYÖRY 1936. 428–431. és GORTVAY 1953. 120.

⁵³⁹ Rupp Nepomuk János (1808–1881) Pesten végezte tanulmányait, ahol 1831-ben avatták orvosdoktorrá. Elsősorban törvényszéki orvostannal és orvosrendszettel foglalkozott, ilyen irányú ismereteit bővítette a diploma megszerzése utáni európai tanulmányútja során. 1834–1844 között a pesti orvosi kar jegyzője volt, illetve tanszékvezetői kinevezése előtt a pesti papnevelő intézet orvosa, ezután választották meg az állatorvostan tanszékének élére, aminek élén 1874-ig állt. 1849–1860 között ismét a kar jegyzői tisztét töltötte be. Az 1860/1–1862/3-as és 1869/70-es tanévek során dékán, 1866/7-ben rektor volt. 1869-ben alelnöke, majd elnöke volt az Országos Közegészségügyi Tanácsnak, ugyanettől az évtől a Magyar Orvosi Könyvtár Társulat elnöke. 1861-ben a negyed- és ötödéves orvostanhallgatók támogatására alapítványt hozott létre. SOTE Lt. 1/f I. kötet 166. (615. sz.), HÖGYES 1896. 71., 169–170., 854. és GYÖRY 1936. 432–434., GORTVAY 1953. 205., MOLNÁR 2005. 66–67.

⁵⁴⁰ Rupp kérésében eredetileg megelégedett volna azzal, ha ingyenes állásként hozzák létre a posztot. GYÖRY 1936. 464.

Anatomie, 1836/7–1847/8). Az államorvostan oktatásába az 1842/3-as tanévtől vezettek be új tankönyvet, az erlangeni Henke *Lehrbuch der gerichtlichen Medicin* című művét.⁵⁴¹ Sebészetből három új tankönyv jelent meg, a heidelbergi Chelius, a bécsi Hager és végül a pesti orvos, Réczey⁵⁴² műve – utóbbi a német mellett magyarul is.⁵⁴³ Magyar nyelvű tankönyv volt a szülészetben is 1835/6-tól, Haulik pesti orvos Bábaság című munkája.⁵⁴⁴ A tanárok többsége saját kéziratai alapján oktatta a sebészhallgatókat. Például Bugát Pál az elméleti orvostanra (1825/6–1847/8), Gebhardt Ferenc a belgyógyászatra (1823/4–1833/4), Böhm Károly után Rupp János az államorvostanra (1817/8–1842/3, ill. 1845/6), Hoffner József és Zlamál Vilmos az állatorvoslásra (1830/1–1840/1, ill. 1847/8) és végül, de nem utolsósorban Veleczky János után Stáhly Ignác a sebészetre (1812/3–1840/1, ill. 1830/1–1833/4).⁵⁴⁵

Az oktatás tömegessé válásával kezdett elterjedni a magánóraadás intézménye.⁵⁴⁶ 1830-ban Wekerle György nyerte el ezt a jogot, aki egy évnyi bécsi gyakorlat után Pesten oszthatta meg tapasztalatait a női- és gyermekbetegségekkel kapcsolatban. Wekerle 1835-ben bekövetkezett haláláig tartott ilyen témában magánórákat.⁵⁴⁷ 1834-ben Schedel (Toldy) Ferenc⁵⁴⁸ kapott engedélyt diatetika és makrobiotika témakörben magánórák tartására, a rá következő évben pedig Schöpf-Mérei Ágoston⁵⁴⁹ az orvostörténelem oktatására, amelynek

⁵⁴¹ A Henke-féle tankönyvet az 1847/8-as tanévig használták. HÖGYES 1896. 117–119.

⁵⁴² A SOTE promótiós kötetében egyetlen Réczey vezetéknévű orvosdoktor szerepel ebből az időszakból, egy bécsi származású, 1837-ben vizsgázott orvos- és sebészdoktor, Réczey Imre, aki azonos Stáhly Ignác, majd Balassa János tanársegédével. Disszertációját a húgykőmorzsolásról írta (*De lithotripsia*). SOTE Lt. 1/f 1. kötet 256. (894. sz.) és 267. (923. sz.), GORTVAY 1953. 190.

⁵⁴³ Chelius: *Handbuch der Chirurgie* (1830/1–1847/8), Hager: *Chirurgische Operationen* (1834/5–1837/8) és Réczey: *Grundzüge zur Lehre der operativen Chirurgie* (magyarul: *A sebészeti műtan alapvonalai*, 1838/9–1847/8). HÖGYES 1896. 120.

⁵⁴⁴ Egészen 1847/8-ig használták. HÖGYES 1896. 121.

⁵⁴⁵ HÖGYES 1896. 122.

⁵⁴⁶ Hőgyesnél a nyilvános rendkívüli tanárok, címzetes rendkívüli tanárok és a szabad előadók és magántanárok között találhatjuk az ilyen óraadókat. Az elsőbe korszakunkból egyedül Arányi Lajos tartozik, a másodikba Stockinger Tamár, Nedelkó Döme és Schöpf Ágost – utóbbi mint a gyermekgyógyászat előadója az 1847/8-as tanévtől. A szabad előadók és magántanárok közé tartozott Wekerle György, Bräuer József (az 1834/5-ös tanévtől a parabolánológia, gyermek- és nőgyógyászat előadója), Schedel (Toldy) Ferenc, Schöpf Ágost, mint az orvostörténelem (*historia practica medica et chirurgica*) szabad előadója, valamint 1847/8-tól Pomutz Szilárd és Wagner János. Előbbi az elmeorvosásztól, utóbbi az „ép- és hosszélettan”-ból tartott órákat. HÖGYES 1896. 74–75.

⁵⁴⁷ Wekerle György Pesten végezte orvosi tanulmányait, ahol huszonöt évesen, 1827-ben szerzett diplomát. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 134. (524. sz.), HÖGYES 1896. 205., GYÖRY 1936. 388–389.

⁵⁴⁸ Toldy (eredeti neve Schedel) Ferenc József (1805–1875) orvos és irodalomtörténész. Az 1828/9-es tanévben lett orvosdoktorrá avatva Pesten. 1830-ban a Magyar Tudomány Akadémia tagjává választották, a következő évben annak jegyzője lett. 1831–1836 között az Orvosi Tárat, 1834–1835-ben a Tudományos Tárat, 1837–1843 között barátjával, Bajza Józseffel és Vörösmarty Mihállyal az Athenaeumot szerkesztette. A szabadságharc után irodalomtörténettel foglalkozott. SOTE Lt. 1/f 1. 143. (544. sz.), GORTVAY, 1953. 182., FÜSTI MOLNÁR 1983. 112–118.

⁵⁴⁹ Schöpf Mérei Ágoston (1804–1858) Bécsben, Prágában, Paduában és Paviában tanult. Paviában doktorált 1832-ben. 1834–1838 között az általa alapított pesti Orthopédiai Intézet, majd 1839-től a pesti gyermekkórház igazgatója volt. 1849-ben Törökországba, majd Párizsba, onnan pedig Angliába ment. Manchesterben 1856-ban gyerek-kórházat alapított. HÖGYES 1896. 206–208., GORTVAY 1953. 197–198.

Stockinger Tamás lett 1845-től rendkívüli magántanára.⁵⁵⁰ 1844-ben Arányi Lajosnak és Nedelkő Dömének engedélyezték, hogy⁵⁵¹ kórbonctani, illetve fogászati ismereteiket megosszák címzetes rendkívüli tanárként jelentkezőkkel.⁵⁵² Ugyanakkor Halász Géza egyetemi segédorvos a Bécsből elesett „új” módszerrel, a kopogatással és a hallgatózással ismertette meg magántanulóit.⁵⁵³ 1845-től Stockinger Tamás tarthatott ilyenformán felolvasásokat az orvostan és a sebészet történetéből.⁵⁵⁴ 1847-ben Jakobovics Móricnak engedélyezték, hogy rendkívüli tanárként díjtalan órákat tartson a nemi betegségekről. Jakobovics az 1847/8. tanévben még nem hirdette meg magánóráit, viszont 1847-ben egy előadásában érintőlegesen az ipari forradalom okozta betegségekről is beszélt.⁵⁵⁵

Az 1844. évi II. törvénycikk a latin helyébe a magyart tette meg államnyelvnek. Ez alapján az 1844/5-ös tanévtől a közoktatásban is a magyar nyelvet kellett használni. Ez több nehézséget és konfliktust okozott a kar életében. Egyrészt nem minden tanár tudott magyarul, másrészt a hallgatók egy része szintén nem beszélte a nyelvet – nem beszélve arról, hogy a magyar orvosi szaknyelv még csak születőben volt.⁵⁵⁶ A megváltozott oktatási menetet részletesen elemezték a Schöpf-Mérei által kiadott *Orvos-Sebészti Évkönyvekben*. Eszerint eddig is magyarul oktatták az alábbi tantárgyakat: bonctan, elméleti és gyakorlati gyógytudomány a sebészek számára, sebészet, szülészeti, állatgyógytan, törvényszéki orvoslás, rendkívüli tanulmányok („*orvostudomány története, egészségtan, gyermek- és nőgyógytan, betegápolástan, hirtelen veszedelmekről tanítmány*”). Amit eddig latinul tanítottak, magyarul fogják előadni: encyclopaedia, ásvány-, föld-, állat- és növénytan,

⁵⁵⁰ Schöpf-Mérei 1843-ban önkényesen beszűkítette orvostörténeti témájú magánóráit, és 1847-ben hivatalosan is kérte, hogy inkább gyermekgyógyászatból tarthasson magánórákat rendkívüli tanárként. GYÖRY, 1936. 389. és 404–405., 439–440., 445–446.

⁵⁵¹ Arányi Lajos (1812–1887, eredetileg Lóstainer) eredetileg bölcsészet és jogot tanult, majd az 1831-es kolerajárvány során, a pesti kórházban végzett szolgálata után kezdte el az orvosdoktori tanfolyamot, ahol 1837-ben avatták doktorrá. 1837–1839 között Bene Ferenc segéde. Az 1843/4-es tanévtől a kórbonctan magántanára, 1861-től annak rendes tanára. Az 1873/4-es tanévben nyugdíjazták. A narkózis, ödéma, szívelégtelenség és fulladásos halál tartozott főbb kutatási témái közé. Műemlékvedelemmel is foglalkozott. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 258. (902. sz.), HÖGYES 1896. 182–185., GORTVAY 1953. 214.

Nedelkő Döme (1811–1882) Arányihoz hasonlóan kezdetben jogi, majd orvosi tanulmányokat folytatott, utóbbiból 1839 decemberében doktorált. Ezután Bécsben tanult fogászatot, ott szerzett 1842-ben fogorvosi oklevelet. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 308. (1028. sz.), HÖGYES 1896. 208., GORTVAY 1953. 201.

⁵⁵² Mindketten már 1843 decemberében megkapták az engedélyt órák tartására, de csak a következő évben kezdték meg ténylegesen tevékenységüket. Arányi 1845. évi hirdetése szerint egy kurzus harminc órából állt, ahol „*legalább 25 hulla szolgálóland a kórbonctani gyűjteménytár növekedett készítményein kívül vizsgálódási tárgyal*”. A tananyag alapját az általános- és különös kórbonctan és a Hempel-féle bonctan (azon belül is a zsigertan) képezte. Az órák Arányi lakásán voltak, a tandíj tizenöt forint volt, ebből fedezte az anyagot és a segédkeket. *Orvosi Tár*, 1845. március 9., Harmadik folymat, Hetedik kötet, 11. szám, 176., GYÖRY 1936. 435–439. és BOLÁNYI — PALATKÁS 1961. 429.

⁵⁵³ *Orvosi Tár*, 1844. május 19., Harmadik folymat, Ötödik kötet, 21. szám, 335–336.

⁵⁵⁴ Stockinger Tamás (1811–1883) 1836-ban tette le az orvosdoktori szigorlatot Pesten. 1836-tól Stáhy Ignác asszisztense volt. 1847-től a sebészeti műtétan, 1851-től a sebészet rendkívüli, 1857-től nyugalmazott rendes tanára. Az 1870/1-es tanévben rektor. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 274. (938. sz.), *Orvosi Tár*, 1845. július 13., Harmadik folymat, Nyolcadik kötet, 3. szám, 48.

⁵⁵⁵ 1847. szeptember 3-án kapta meg az engedélyt, órájának hivatalos címe a „bőr, nemzórészek, bujasenyv és a kézművesek kórai”. Egy 1847 decemberében tartott óráján beszélt arról, hogy az ipari foglalkozások milyen betegségeket okozhatnak majd az emberi szervezetnek. GYÖRY 1936. 443–444. és BOLÁNYI — PALATKÁS 1961. 430.

⁵⁵⁶ GYÖRY 1936. 413–415.

orvosi közrendészet. A kémia egyelőre latin marad, míg az élet-, kór-, gyógyszer- és orvosi külön gyógytant továbbra is latinul tartották, nem tervezték annak magyarítását. A sebészet oktatását lényegében nem érintette a törvény, hiszen ott már évtizedek óta nem latinul, hanem magyarul vagy németül folyt az oktatás, ám a törvény sebészhallgatókat érintő részétől az alábbiakat remélte Shöpf-Mérei: „Ezáltal kirekednek ugyan egyetemünkől a cseh, morva és lengyel izraelita sebészi növendékek; de nyer szükségkép a miénknek tanulási kényelme, mi leginkább oly tudományoknál lényeges kellék, mik tárgymutatás, sőt, tetteles részvétellel járnak; nyer az iskolai fenyték, nyernek a tanítók időben és kedvben; mert vajmi kellemetlen s unató ugyanazt egy húzamban kétszer előadni; végre e többnyire egészen vagyontalan növendékek által a pénzforgalom sem növekedik, hanem inkább csak az itt, és pedig honfiaink rovására is, élelmet keresők száma.”⁵⁵⁷

Az orvosi kar felállításának jubileumára készült kötet tanúsága szerint 1830-ban az egyetemhez tartoztak az alábbi intézetek: a természettudományi múzeum, a botanikus kert, a kémiai laboratórium, az anatómiai-fiziológiai múzeum, az anatómiai színház az állatorvosi intézet és a klinikák. Az anatómiai színház a kar épületében, összesen öt helységben foglalt helyet (*tria occupat cubilia, culinas duas*). A gyakorlati orvosi klinikát (*Clinicum medico-practicum*) két nagy szobában, tizenhárom ágy mellett folytathatták az orvostanhallgatók. A sebészek számára rendelt orvosi klinika (*clanicum medicum pro Chirurgis*) egy szobában foglalt helyet nyolc ágygal. A gyakorlati sebészeti klinika (*Clinicum chirurgicum practicum*) három szoba volt kilenc ágygal és „a legszükségesebb felszereléssel”. A szülészeti klinika (*Clinicum obstetricum*) három szobát és tizenöt ágyat jelentett, míg a szemészeti (*Clinicum oculisticum*) két szobát kilenc ágygal.⁵⁵⁸ Áttekinthetőbb összefoglalásban:

Név	Szobák száma	Ágyak száma
gyakorlati orvosi klinika (<i>Clinicum medico-practicum</i>)	2	13
sebészek számára rendelt orvosi klinika (<i>Clinicum medicum pro Chirurgis</i>)	1	8
gyakorlati sebészeti klinika (<i>Clinicum chirurgicum practicum</i>)	3	9
szülészeti klinika (<i>Clinicum obstetricum</i>)	3	15
szemészeti klinika (<i>Clinicum oculisticum</i>)	2	9
Összesen:	11	54

6. táblázat. Klinikai ágyak Pesten 1830-ban
(LINZBAUER III/III. 1860. 409. (2444. szz.))

Az egyetemen tehát 1830-ban összesen tizenegy szobát és ötvennégy ágyat tudott az orvosi kar a gyakorlati képzéshez biztosítani a hallgatók számára. Ez roppant kevésnek számított, elég, ha megnézzük ennek az évnek a másodéves sebészeit.⁵⁵⁹ Az 1829/30-as évben harminchat német és harmincöt magyar iratkozott be a második évfolyamra. A németek közül meghalt egy, a magyarok közül három elhagyta a kurzust, egy meghalt, egy

⁵⁵⁷ *Orvos-Sebészi Évkönyvekben*. I. évf. II. kötet 2. füzet 8. szám (1844. augusztus) 99.

⁵⁵⁸ LINZBAUER III/III. 409. (2444. szz.) és GORTVAY 1953. 84.

⁵⁵⁹ Mivel az ünnepség 1830. április 30-án volt, ezért az 1829/30-as tanév adatait vesszük alapul a hallgatók létszámánál.

pedig betegsége miatt nem tette le vizsgáit. Tehát, ha csak a tanulmányaikat elvégző másodéveseket vesszük figyelembe, akkor elmondhatjuk, hogy ebben az évben hetvenöt hallgátónak kellett elvégeznie a többhónapos gyakorlatot és „osztoznia” a három szobán és tizenhét betegágyon.

A képzést segítő intézetek fejlődését leginkább a pénzszüke gátolta. A legtöbb problémát az egyetemi kórház jelentette az orvosi kar számára. Már 1825 előtt is megpróbálták megszerezni, megvenni Pest városától a Rókus Kórházat, ám a város tanácsa hajthatatlan maradt. 1833-ban azonban Lenhossék Mihály, látva az egyetemi betegágy melletti tanítás borzasztó állapotait, megpróbált kiegyezni Pest városával a Rókus Kórház kérdésében.⁵⁶⁰ Annyit kért volna, hogy a polgári kórházat toldják meg egy százágys épülettel, ahova átköltözhetne az orvosi kar klinikája. A város kórház fölötti tulajdonjogát nem akarta megsérteni. Pest 1833. december 22-i tanácsülésének eredményeképpen azonban az ügyben semmi változás nem történt.⁵⁶¹ 1841-ben újból előkerült az egyetemi klinika és az orvosi kar épületeinek kérdése. Az 1838. évi árvíz által okozott károkat és azok lehetséges jóvátételi módjait Stáhl Ignác foglalta össze. A teljesen tönkrement botanikus kertet mindenképpen el kellett költöztetni, míg a klinikai oktatás legegyszerűbb megoldását továbbra is a kar Rókus Kórházba történő beköltözésében látta. Ezt Pest város továbbra is megakadályozta. Töltényi Szaniszló „*Jéleknélküli testnek*” nevezte a Rókus Kórházat, éppen azért, mert jó adottságai ellenére semmilyen formában nem használták tanításra. „...*Közvetlen nem, mert abban nincsenek gyakorlati tanszékek; közvetve sem, mert az egyetemi kórodák az intézet betegeit nem használhatják tanítás tárgyai gyanánt. Egyesítve vagy legalább összeköttetésbe hozva a kórodákkal, milly nagy hasznúvá válhatnék? Szinte megfoghatatlan előttem, hogy az országos főorvos legjobb akarata és törekedése mellett miként ne jöhetne az létre? Ha az egyesítés által jogokat kell föláldozni, a magyar közönségben elég patriotizmus van, hogy a közös kedvéért azokról lemondjon. A magyarban... sokkal több becsvágy van, mintsem hogy nemzeti intézeteinek dicsőségét ne szeretné; miként lehetséges, hogy a magyarhoni legdúsabb, legtekintélyesebb, legmiveltebb fővárosának közönsége, ennek ellenszegülne. És ha azon dicsőségért, mely a nemzeti intézetek virágzása által a közönségre hárul, nem lehetne áldozatokat tenni, megérdemelné azokat a polgári társaság haszna. Avvagy talán a pesti egyetem a chinaiak vagy tibetiek számára növeli az orvosokat; nem Magyarhon polgárai-e azok a legfőbb tisztviselőségétől kezdve az utolsó napszámosig, kiknek az orvosokra szükségök van?*”⁵⁶²

Felmerült az is, hogy a botanikus kert helyére húzzanak egy új, egyetemi kórházat, azonban be kellett látni, hogy itt nem lenne sokkal több betegágynak hely, mint amennyi

⁵⁶⁰ 1835-ben a Rókus Kórház az ország egyik legfejlettebb ilyen jellegű intézményének számított. Az 1830-as években Magyarországon száz fölötti ágygal rendelkezett a Rókus Kórház, Budán pedig a János Kórház, az Irgalmasok és az Erzsébet-apácák Kórháza. Fényes Elek statisztikája szerint az 1830-as évektől 1848-ig a kórházak száma 56-ról 72-re, a kórházi ágyak száma pedig 595-ről 2905-re emelkedett. FÜSTI MOLNÁR 1983. 53. és KAPRONCZAY 2005. 38–39.

⁵⁶¹ GYÖRY 1936. 403–404.

⁵⁶² Közlemények Töltényi Szaniszló cs. kir. tanácsnok s bécsi egyetemi tanár utazási naplójából. A gyógygyakorlati oktatási rendszerről (Vége). In: *Orvosi Tár*. 1845. szeptember 28., Harmadik folyamathoz, Nyolcadik kötet, 14. szám, 216–217.

jelenleg van az orvosi kar klinikáin. A végleges tervek 1848 januárjában készültek el, de érvénybe már nem léphettek a forradalom miatt.⁵⁶³ A modern klinikai oktatást biztosító épületek így csak a század második felében épülhettek fel.

Felmerült egy, kifejezetten az egyre gyakorlatiasabbá váló sebészet oktatásának érdekében egy, a bécsi mintájára felállítandó műtőintézet. Be kellett azonban látni, hogy amíg az orvosi kari klinikai oktatás kérdése nem tisztázódik, ez a kezdeményezés sem realizálódhat. Ezért átmeneti megoldásként 1843-ban egy ösztöndíjat alapított a kar, amelynek segítségével két tehetséges orvosdoktor két évig tanulhatott a Bécsi Műtőintézetben. Az ösztöndíjasoknak kötelezni kellett magukat, hogy a két év leteltével visszatérnek Magyarországra. Ugyanekkor az állatorvoslás iránt érdeklődő orvosdoktoroknak is létrehoztak egy bécsi ösztöndíjat, a sebészihez hasonló feltételekkel.⁵⁶⁴

Az Állatorvosi Intézet (*Institutum Veterinarium*) szintén nehéz körülmények között működött. 1826-ban a Rókus-kápolna melletti épületből a Dohány utca és a Síp utca sarkán lévő házba költözött. Az 1830-as jubileumra készült ünnepi leírás szerint az intézet tágas házban foglalt helyet, kerttel, kovácsműhellyel és negyven ló tartására alkalmas legelővel. Az intézet sajátossága volt, hogy a vezető mellett nem egy, hanem két asszisztens állt.⁵⁶⁵ 1840-ben továbbköltöztették a Stáció utca 599. alá.⁵⁶⁶

Az egyetemen kívüli művelődést segítették elő a korban megjelenő első magyar nyelvű orvostudományi folyóiratok. Ilyen volt az Orvosi Tár kell megemlíteni, amelyet 1831-ben indított útjára Bugát Pál és Schedel (Toldy) Ferenc és kisebb megszakítással (1831–1833, 1838–1849) 1848-ig jelent meg.⁵⁶⁷ A lap az 1840-es években rendre közölte egy-egy évfolyam végén előfizetőinek névsorát, akik között szép számmal akadtak sebész-mesterek, seborvosok is.⁵⁶⁸ Rövidebb életű volt Schöpf-Mérei Ágoston Orvossebészi Évkönyvek című szakfolyóirata, amely 1845-ben indult útjára, de 1846-ban már meg is szűnt.⁵⁶⁹

---

⁵⁶³ GYÖRY 1936. 450–454.

⁵⁶⁴ GYÖRY 1936. 454–455.

⁵⁶⁵ A leírásban a Pfeifer Gasse szerepel, ami a mai Síp utcának felel meg. BOLÁNYI — PALATKÁS 1961. 427. és LINZBAUER III/III. 409. (2444. sz.)

⁵⁶⁶ BOLÁNYI — PALATKÁS 1961. 428.

⁵⁶⁷ 1823-ban az orvosi kar is megpróbált kiadni orvosi folyóiratot, de a latin nyelvű *Acta Hungariae Medicorum* című lapot érdeklődés hiányában nem sikerült megjelentetni. Bugáték 1830-ban készítettek egy felhívást Hazánk Orvosaihoz! címmel, amelyben bejelentették a folyóirat létrehozásának tervét. Az Orvosi Tár kiadását 1833-ban pénzülke miatt kellett szüneteltetni, és 1838-ban, az Orvosgyesület megalakulásakor lehetett újra kiadni. Stáhl Ignác, mint protomedicus 1839-ben azzal népszerűsítette a szaklapot, hogy az ország valamennyi megyei főorvosának előfizette azt. Az utolsó szám 1848 decemberében jelent meg. GORTVAY 1953. 85–89., KAPRONCZAY 2007. 10–24.

⁵⁶⁸ Sőt, némelyik szorgalmasabb sebész-mester még tanulmányokat is írt a folyóiratba, különösen az 1840-es évektől kezdve. Így például 1839-ben Jacobei János bajai sebész Víziszony (hydrophobia) gyógyítása Bács megyében címmel írt tanulmányt (*Orvosi Tár*, Új folyamát, második félév. 15. sz. 1839. április 14. 235–240.). Klein György, Baranya vármegye rendes sebésze a Koponyaüregi vérömlenyről (extravasatum), Kósa Mózes seborvos pedig Az ecetsavas szunyal (morphium aceticum) külsőkép alkalmazása (*Orvosi Tár*, Ötödik félév, 12. sz., 1840. szeptember 20. 181–185.). Gere János Liptó vármegye rendes seborvosa, a magurkai aranybányások sebésze Vizszenvi morzsa (*Orvosi Tár*, Ötödik félév, 13. sz., 1840. szeptember 27. 193–197.), Dr. Aschner József Fehér vármegyei rendes seborvos A tenélet (vita vegetativa) elősegítése hasznáról gümőkórban (tuberculosis) (*Orvosi Tár*, Ötödik félév, 19. sz., 1840. november 8. 296–399.) címmel publikált.

⁵⁶⁹ GYÖRY 1936. 396. és GORTVAY 1953. 89–90.

Az egyetem mellett egyre több magánkezdemenyezés kívánta a reformkorban a gyógyítás ügyét gyakorlatiasabbá tenni. Ennek hatására több kiváló, tehetséges orvos alapított különböző intézeteket. Mindenekelőtt Schöpf-Mérei Ágoston nevét kell megemlíteni, akinek sikerült több intézményt is létrehozni a reformkorban. 1836-ban engedélyezték neki az Pesti Orthopédia Privát Intézet felállítását, amelyet sajnálatos módon elpusztított az 1838-as árvíz.⁵⁷⁰ Schöpf-Mérei ezután kevesebb vagyonnal, ám töretlen lelkesedéssel egy újabb intézet felállításához kért engedélyt, amire 1839-ben meg is kapta az engedélyt. Ekkor született meg az első magyar gyerekkórház Pesti Kisdedek Kórháza néven, tizenkét betegágygal az Ötpacsirta utca 6. szám alatt.⁵⁷¹ Az intézményt 1845-ben Schöpf-Mérei a sorsolásokból összegyűlt pénzből átköltöztette saját házába, a Szentkirályi utca 4. szám alá. A kórház ekkor kapta a Pesti Szegény Gyermekekórház nevet.⁵⁷²

Nyugat-európai mintára Magyarországon is felmerült egy elmeegógyintézet megalakításának a terve, először 1831-ben, Krasznopolszky Vencel révén.⁵⁷³ Az Orvosi Tár 1841-ben számolt be a Rákosmezőn épülőfélben lévő „*Örjintézet*” építéséről. A tudósítás írásakor az intézet még nem volt kész, azonban arra már alkalmas volt, hogy tíz „*örj*”-öt, azaz elmebetegét fogadjon. Az intézetet annak főorvosa, Pólya József vezette annak 1843-as bezárásáig.⁵⁷⁴ Az épület leírásakor előnyösnek tekintik, hogy szabadon áll, nincsenek szomszédai.⁵⁷⁵ Az ország egészségügyi viszonyai felett felelősséget érző orvosok szerettek volna egy elmeegógyintézetet létrehozni, amely az orvosi karhoz tartozott volna. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1846. évi kassai vándorgyűlésén a résztvevők felkérték Abaúj és Sáros vármegyét, hogy indítsanak mozgalmat a Pesten felállítandó „*Nemzeti Kór, Örj- és Lelenház*” felépítésére.⁵⁷⁶ Ez azonban nem valósult meg. A váci tébolyda terve már az 1840-es években felmerült, de nem az egyetem részeként, hanem csak magánkezdemenyezésként, Schwartzter Ferenc intézeteként épült fel 1850-ben.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ 1836. február 17-én állította ki az uralkodó az intézet létrehozását engedélyező iratot. Az 1838-as árvíz az egyetem épületeiben is kárt tett, így az egyetemi templomban, a könyvtárban és a kar Hatvani utcai épületében. GYÖRY 1836. 405., GORTVAY 1953. 198. és BOLÁNYI — PALATKÁS, 1961. 428.

⁵⁷¹ 1839. augusztus 16. A kórház 1845-ben átköltözött az Ősz utcába. GYÖRY 1936. 405. és BOLÁNYI — PALATKÁS 1961. 428–429.

⁵⁷² GORTVAY 1953. 198.

⁵⁷³ A Habsburg Birodalom többi részén ekkor már évtizedek óta működött ilyen intézmény, Bécsben még II. József alapította a Narrenturmot, Prágában pedig 1790-ben építették fel a közkórház mellett az ún. Tollhaust. Magyarországon már az 1790–1791. évi országgyűlésen szóba került egy „*közörrüde*” felállításának a terve, azonban ez nem valósult meg. A reformkorban újra előkerült ez a gondolat, a valóban megvalósult intézmények azonban többnyire nem önálló létesítmények voltak, hanem egy kórház egy osztályát képezték, mint például Erdélyben, a Karolina Kórház 35 ágyas elmeosztálya vagy a budai irlalmasrendiek négy külön szobáskája. GORTVAY, 1953. 132–133. A Krasznopolszky-féle tervet ld. LINZBAUER III/III. 876–879. (2568. ssz.)

⁵⁷⁴ Pólya József (1802–1873) az 1829/30-as tanévben doktorált a pesti egyetemen, 1831-ben a pesti kolerakórház igazgató-főorvosa, 1832-től a Rókus Kórház orvosa volt. 1848-ban az országos koleraválasztmány elnöke volt, 1849 után teológiát tanított. Magyarország első elmeorvosa. A járványokon és „*szellemkórokon*” kívül írt a herpeszről és az emberi bélérgékekről is. SOTE Lt. 1/f 1. 152. (578. ssz.), GORTVAY, 1953. 133. és 183.

⁵⁷⁵ *Orvosi Tár*, Új folyamat, Hatodik félév, 25. szám (1841. június 20.) 399–400.

⁵⁷⁶ GORTVAY 1953. 84.

⁵⁷⁷ Az intézet 1852-ben Budára költözött. GYÖRY, 1936. 445.

A külföldön tanult, és ott modern tudásanyagot magukba szívó orvosok igyekeztek különböző módszerekkel az itthoni közönséget is megismertetni az új vívmányokkal. Ennek egyik módszere volt ezen technikák vagy esetleg még csak kísérletek leírása a reformkori Magyarország tulajdonképpen egyetlen orvosi szaklapjában, az Orvosi Tárban.⁵⁷⁸ A sebészetet is érintő kérdések közül érdekességgént jegyeznénk meg, hogy az 1838. szeptember 30-i számban beszámoltak egy akkor még csak kuriózsuszámba menő esetről. Londonban egy Parker nevű seb orvos „villanyozással (*electricitas*)” életre keltett egy lányt. A technikát akár a mai defibrilláció őseinek is tekinthetjük.⁵⁷⁹ Az ismeretek megosztásának másik módja volt, amikor az új technikát hazatérve meg is próbálták honosítani – lásd Halász Géza hallgatózásról és kopogtatásról szóló magánleckéit, amelyről az Orvosi Tár 1844. évi száma tanúskodik.⁵⁸⁰

5.4.2. A sebészhallgatók a reformkorban

A reformkorban folytatódott a hallgatói létszám előző években megkezdődött növekedése.⁵⁸¹ Különösen szembetűnő ez a német nyelvű kurzuson, ahol mondhatni exponenciálisan megugrott a beiratkozók száma: 1815/6-ban még csak 26, következő évben 43, 1819/20-ban már 71. Először 1822/3-ban haladta meg a 100 főt, és egészen 1835/6-ig nem is ment az alá. Innentől kezdve egy-két „jobb” évtől eltekintve egyre kevesebben keresték fel a pesti orvosi kart, 1844/5-től a beiratkozottak száma átlagosan 50 fő körül mozgott.⁵⁸²

A magyar nyelvű kurzusra valamivel kevesebben jelentkeztek, de még itt is nagyságrendekkel több volt a hallgató, mint az 1810-es években. A magyar diákok létszáma egyenletesebben emelkedett, 1822/3-ban például már 53 elsőéves volt az előző évi 36-tal szemben, 1826/7-ben pedig létszámuk elérte a 70 főt. Először 1830/1-ben haladta meg a száz főt, ekkor 114-en jelentkeztek a kurzusra. 1835/6-ban még 106 elsőéves magyar volt Pesten, innentől kezdve azonban fokozatosan visszaesik a magyarok létszáma, és átlagosan 50–60 fő között stagnál. Az utolsó tanévben, melyről adatok állnak rendelkezésünkre (1846/7), már csak 49 elsőéves magyar sebész volt.

Csupán az elsőéves beiratkozott hallgatók számából következtetéseket levonni csálóka dolog lenne. Mindkét tanfolyamon ugyanis nagy volt a fluktuáció. Az elsőévesek közül sokan lemorzsolódtak. Leggyakrabban egyszerűen otthagyták a kurzust, emellett a

⁵⁷⁸ Égészen pontosan az egyetlen olyan magyar nyelvű tudományos lap volt az Orvosi Tár, ahol kizárólag orvoslással kapcsolatos anyagok jelentek meg. Emellett egyéb, nem gyógyítással foglalkozó lapokban is jelentek meg orvosi témájú cikkek, mint például a Tudományos Gyűjteményben.

⁵⁷⁹ *Orvosi Tár*, Új folyamat, első félév, 1838. szeptember 30., 250.

⁵⁸⁰ Érdekes módon az előző évben Eckstein Frigyes kérését, ti. hogy engedélyezzék neki magánórák tartását a kopogtatásból és hallgatózásból, megtagadták, arra hivatkozva, hogy azt a szintén Bécsben tanult és itteni klinikán dolgozó Flór Ferenc is ismeri. Az orvosi kar klinikáján egyébként Sauer Ignác (1801–1863), aki 1843-tól gyakorlati belgyógyászat tanára volt, vezette be ezt a két módszert. GYÖRY 1936. 447–448. GORTVAY 1953. 183. és *Orvosi Tár*, 1844. május 19., Harmadik folyamat, Ötödik kötet, 21. szám, 335–336.

⁵⁸¹ A hallgatók létszáma szerepel Hőgyesnél is, azonban kizárólag a classificációs kötetekre vagy — ennek hiányában, 1846/7-nél — a matriculákra támaszkodtam, mivel Hőgyesnél eleve összevonva szerepelnek a különböző évfolyamra járó hallgatók. SOTE Lt 1/d 9–47. kötet és 1/e 12. kötet. HÖGYES 1896. 123–125.

⁵⁸² 1846/7-ben 48-an voltak egyvel kevesebben, mint ugyanekkor a magyar kurzusra beiratkozók.

magyarok között számottevő a le nem vizsgázók nagy aránya. Egy-két esetben előfordult, hogy valaki betegség miatt nem tudta befejezni a tanévet. A lemorzsolódás oka néhány alkalommal a hallgató elhalálása volt.⁵⁸³ Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a beiratkozók száma nem feltétlen jelent különböző személyeket, ismertünk olyan sebészt, aki több év után jelentkezett ismét az egyszer már elhagyott kurzusra, de volt olyan is, aki akár háromszor-négyszer is belekezdett az első évfolyamba.⁵⁸⁴ Ezeket számba véve megállapítható, hogy a magyar nyelvű diákok, kisebb létszámuk ellenére nagyobb arányban hagyták félbe tanulmányaikat. A legtöbben az 1829/30–1837/8 közötti időszakban tudták tartani magukat. Ekkor az évet sikeresen befejezők átlagléttszáma 50–70 fő között volt. Ebből a szempontból a „legjobb” tanév az 1833/4-es volt, amikor a 95 jelentkezőből 78 vizsgázott le sikeresen. A lemorzsolódás mértékére azonban jellemző, hogy abban a pár évben, amikor száznál többen iratkoztak be az orvosi kar magyar kurzusára elsőévesnek, az évfolyam több mint fele egyszerűen otthagyta az egyetemet. 1830/1-ben a 114 magyar újoncból év végére mindössze 48 maradt, a következő évben a 137 jelentkezőből pedig 60 lett csak ténylegesen hallgató. A „csúcspont”-nak számító 1832/3-as tanévben a 148 főből csak 68-an maradtak az orvosi karon. A negyvenes évek a teljes visszaesést jelentik a korszak kezdőpontjára. Ekkor a sikeres elsőévesek létszáma 32–44 fő között ingadozik.⁵⁸⁵

Az elsőéves németek, a nagyobb létszám ellenére, összességében kiegyensúlyozottabb teljesítményt nyújtottak, mint a magyarok. A legnagyobb arányban 1827/8-ban hagyták ott a kurzust, amikor 125 főből év végére csupán 56 maradt. A legnépszerűbb két évben, 1831/2-ben és a rákövetkezőben mind a jelentkezők, mind a „dezertőrök” száma elérte csúc sát. Csak ebben a két évben emelkedett a beiratkozók száma 200 fő fölé (214, illetve 255), amelyből év végére mindössze 124, illetve 150 maradt. 1835/6-tól fokozatosan csökkent az ő létszámuk is. Az 1830-as évek második felében a kurzust elvégzők még viszonylag sokan vannak (57–83 fő), míg 1841/2-től kezdve elkezd a számuk csökk enni. 1841/2-ben még 59-en végeznek az elsőévesek közül, 1845/6-ban már csak 24-en. A kurzus egyértelmű en veszít népszerűségéből, még akkor is, ha 1846/7-ben az előző évhez képest többen, 43-an végzik el azt, mivel a beiratkozók száma évről-évre egyértelmű en csökken.⁵⁸⁶

⁵⁸³ A rendelkezésünkre álló adatok alapján (1825/6–1846/7) összesen 12 első- és 5 másodéves magyar, valamint 9 első- és 5 másodéves német hallgató halt meg. Beteglet jelentett 22 első- és 3 másodéves magyar, és 12 elsőéves német.

⁵⁸⁴ Egy-két jellegzetes példa: A kolozsvári születésű Antalffy Samuel 1826-ban és 1831 és 1832 őszén is elkezdte az elsőéves kurzust, amit végül befejezetlenül otthagyott 1832-ben. A galíciai Bukovszky Bartholomaeus pedig az 1837/8 és 1840/1-es tanév között volt elsőéves (azaz négy évig, ebből első alkalommal otthagyta tanulmányait), 1841/2-ben és a rá következő tanévben pedig másodéves. Eberhard (Eberhardt) Michael az 1836/7-es és 1840/1-es tanév között volt elsőéves, amit első alkalommal abbahagyott, 1841-ben pedig másodéves, igaz, ő a német kurzusra járt.

⁵⁸⁵ 1840/1-ben még 50-en vizsgáztak le közülük, 1840/1-ben már csak 37-en. 1841/2 és 1846/7 között tehát a legrosszabb tanév az 1844/5-ös volt (ekkor 32-en maradtak bent). 1846/7-ben a 49 beiratkozottból csak négy hagyta ott a tanfolyamot, egy betegedett le, így azt 44-en tudták elvégezni.

⁵⁸⁶ Esetleg a követelmények lazulhattak, aminek következtében többen tudták befejezni azt.

Az adatok mind a magyar, mind a német hallgatók esetében azt mutatják, hogy akiknek sikerült az első évet elvégezniük, a másodikat már nem hagyták abba.⁵⁸⁷

Ha figyelembe vesszük, hogy az elsőévesek közül többen lemorzsolódtak vagy többször végeztek el az évfolyamot, feltűnő, milyen kevesen jutottak el az adott évfolyamból következő tanévben a másodévesek közé. Ez a különbség különösen a németeknél szembeötlő. Lehetséges, hogy többen az évfolyamok között hagyták abba tanulmányaikat, míg a német nyelvűeknél valószínű, hogy a diákok egy része továbbállt, és az utolsó évet egy nivósabb egyetemen végezte el s diplomáját is ott szerezte, például Bécsben.⁵⁸⁸ Ennek ellenkezőjére is lehet példát találni, bár kisebb mértékben, hiszen voltak olyan diákok, akik az első éves tananyagot a Josephinumban sajátították el, és utána jöttek Pestre.

A tanulmányok megkezdésének feltétele a grammatikai osztályok elvégzése, vagy a grammatikai osztály mellett *céhes* előtanulmányok folytatása volt. A matriculák alapján elmondható, hogy a korszakban csökkenő tendenciaként ugyan, de ebben a megváltozott formában megmaradt a céhes képzés is. Az elsőévesek egy része ugyanis az iskolai előtanulmányok helyett a céhekben végzett gyakorlatot választotta. Mind a német-, mind a magyar kurzus hallgatóinak egy jelentős hányada, átlagosan húsz-harminc fő évente, sebészlegényként (*sodalis*) vagy inasként (*tyro*) jelentkezett az orvosi karra. Szórványosan, inkább a magyarok között, akadtak gyógyszerészecskéknél előképzett jelentkezők is.⁵⁸⁹ Abszolút számokban mérve ez az arány magyaroknál a legnagyobb 1834-ben volt, ekkor a 91 beiratkozóból 44 fő rendelkezett céhes előtanulmányokkal (40 *sodalis* és 4 *tyro*), a legkisebb pedig 1838-ban volt (57 elsőévesből 7 legény és 2 inas). A céhből kikerülők és beiratkozók aránya 1846/7-ben és 1834/5-ben volt a legnagyobb (1846: 29 inas : 49 elsőéves, 59%; 1834: 44:91, 48%), 1833/4-ben és 1838/9-ben a legkisebb (1833: 11 legény és 1 inas : 95 elsőéves, 12%; 1838: 9 : 57, 15,7%). A németeknél ugyanezek a következőképp alakulnak. Abszolút számokban mérve 1830-ban volt a legtöbb céhlegény és inas az elsőévesek között (38 : 174), a legkevesebb pedig 1833-ban (5 : 177). Relatív mértékben 1846-ben és 1844-ben voltak a legtöbben (1846: 26 inas a 48 elsőévesből, 54%; 1844: 19 inas, 52 beiratkozó, 36,5%), 1833-ban és 1831-ben a legkevesebben (1833: 3 legény, 2 inas a 177 elsőévesből, azaz 2%; 1831: 214 beiratkozó, ebből 22 legény és egy inas, 10%).

A nagy lemorzsolódás ellenére a korábbi időszakokhoz képest többszörösére nőtt a Pesten végzett sebészek száma is. Az 1825/6 és 1847/8-as tanév között 257 sebészmeisteri és

---

⁵⁸⁷ Magyarok közül összesen húsz, németek közül pedig 18 hagyta abba tanulmányait. Kevesebben betegedtek le vizsgaidőszakban, magyarok összesen hárman, németek közül pedig senki. Nem vizsgázó akadt, de az is kevesebb, mint első éven: magyarok között hat, németek között hét.

⁵⁸⁸ Például az 1827/8-ban első évet befejező 34 fő után 1828/9-ben 30 másodéveset találunk. A németeknél 1825/6-ban a maradék 93 elsőévesből 1826/7-ben csak 33 lesz másodéves, az 1831/2-es 124 kezdőből pedig 1832/3-ban csak 60 marad továbbtanulni.

⁵⁸⁹ A magyaroknál 1826/7-ben egy, 1831/2-ben kettő, 1834/5-ben és 1835/6-ban három, 1840/1-ben, 1841/2-ben és 1843-ban egy-egy gyógyszerész *tyro*, 1829/30-ban pedig egy gyógyszerész *sodalis* járt a tanfolyamra. A németek között 1830/1-ben, 1833/4–1834/5-ben egy-egy gyógyszerész *tyrót* és az 1829/30-as tanévben egy gyógyszerész *sodalist* találni.

1135 polgári seborvosi oklevelet adtak ki a karon, ez összesen tehát 1392 alsóbb szintű sebészdiplomát jelent, mégpedig aránytalan nagy különbséggel a rövidebb idő után megszerezhető polgári seborvosi cím javára (a reformkorban mintegy négyszerese volt az ilyen végzettséget szerzők száma Pesten a sebészmesterekhez képest).⁵⁹⁰ Az évente kiosztott sebészmesteri diplomák száma 4 (1826/7-1828/9) és 18 (1831/2) között ingadozott, miközben már korszakunk elején, 1825/6-ban 25 polgári sebész és szülésztt avattak Pesten. Utóbbi populárisává válását jelzi, hogy az évente itt végzők száma folyamatosan növekedett, 1832/3-ban már 71-en kaptak ilyen típusú sebészoklevelet, s az azt követő három évben is 60 fölött volt a diplomázók száma. Korszakunk végére mérséklődött ugyan az érdeklődés, de még 1847/8-ban is 37-en lettek polgári seborvosok Pesten – szemben az ugyanekkor felavatott 11 sebészmesterrel. Bécsben hasonló tendenciának lehetünk tanúi, azzal a különbséggel, hogy Bécsben már 1829/30-1830/1-ben volt egy kisebb maximum a végzett alsóbb szintű sebészek tekintetében (110-, illetve 139 végzőssel), míg Pesten 1831/2-ben végeztek a legtöbben a reformkorban (84 fő), s utána folyamatos létszámcsökkenésnek lehetünk tanúi, igaz, ez nem túl nagy mértékű (a rá következő hat évben 70 és 79 fő közötti ingadozást jelent). Bécsben még a negyvenes évek elején is voltak 100 fő fölötti végzős évfolyamok (1842/3: 116, 1843/4: 100, 1844/5: 102, ugyanekkor Pesten 68, 59, illetve 53 fő kapott alsóbb szintű sebészeti diplomát). A forradalom kitörése előtti utolsó tanévben, 1847/8-ban Bécsben 67-, Pesten 48 ilyen oklevelet adtak ki. Ezek a számok közel önmagukban nem jeleznek nagy különbséget, hozzá kell azonban tennünk, hogy Bécsben ez egy folyamatos visszaesést jelző időszak volt, míg nálunk ebben az évben éppen többen diplomáztak sebészetből, mint közvetlen előtte és utána.⁵⁹¹

Ugyanítt jegyeznénk meg, hogy az orvosdoktorok egyre nagyobb érdeklődést kezdtek ekkor tanúsítani a sebészet iránt, s egyre többen törekedtek sebészdoktori cím megszerzésére. 1825/6 és 1830/1 között 7 ilyen diplomát adtak ki, s 1831/2-től kezdve minden tanévben találni sebészdoktorokat, igaz, ez általában csak 1-3 főt jelentett, ám vannak olyan tanévek is, amikor ennél többen lettek sebészdoktorok. A számok alapján ez az érdeklődés nem egyenletesen növekedett, hanem „pulzált”, hiszen egymást váltják az 1-3 fős tanévek a 8-9, sőt, 11 fős évekkel. 1843/4-ben és 1847/8-ban már 17-17 orvostanhallgatót avattak különbözeti vizsga után sebészdoktorrá is.

5.4.3. Külföldi sebészhallgatók Pesten

A reformkor bő húsz éve alatt az anyakönyvek és osztályozási kötetek alapján összesen 2618 sebészhallgatót sikerült kimutatni.⁵⁹² Erdélyiek összesen 98-an keresték fel ebben az időben a pesti egyetemet. Döntő többségük városi születésű, azon belül is magyar nemzetiségű környezetből érkezett, kisebb hányada pedig a szászok köréből, így tizenheten

⁵⁹⁰ HÖGYES 1896. 130-131. alapján

⁵⁹¹ HÖGYES 1896. 130-131. és AUW Med. 9.2 alapján

⁵⁹² A szám nem teljesen pontos, mert egy-két esetben nem sikerült megállapítani, hogy ugyanarról a személyről vagy másról van szó. Ezen esetekben külön személyiségként kezeltem a hallgatókat, és kiemeléssel utaltam az Excel-alapú adatbázisban a bizonytalanságokra.

Kolozsvárból, tizennégyen Marosvásárhelyről, tizenketten Brassóból, öten Nagyszebenből és négyen Beszterceből, hárman-hárman Fogarasról, Szászvárosból és Nagyenyedről, ketten-ketten Erzsébetvárosból (Ebesfalva), Tordáról, Medgyesről, Désről és Déváról. A 98 erdélyiből harminc római katolikus volt, négynél a felekezeti hovatartozás nem teljesen tisztázott, mivel közülük hármat az első években kálvinistának, utána pedig római katolikusnak neveznek, egyet pedig épp fordítva. A kolozsvári Kováts Dionysius 1836-1838 között római katolikusként, az 1839/40-es tanévben viszont, amikor abbahagyta tanulmányait, reformátusként szerepel. A római katolikusok négy kivételével a magyar kurzusra jártak.⁵⁹³ A négy kérdéses református mellett harmincnégy kálvinistát találunk még az erdélyiek között.⁵⁹⁴ A reformátusok nemzeti hovatartozására utal, hogy mindannyian a magyar kurzusra jártak.⁵⁹⁵

Huszonhatan evangélikusok voltak. Bizton állítható, hogy erdélyi szászokról van szó, mivel öt kivételével — ellentétben a reformátusokkal — a német nyelvű kurzust hallgatták. A többi erdélyi felekezetet mindössze egy-két hallgató képviselte. A valószínűleg magyar nemzetiségű, kolozsvári Nagy Moyses 1825/6 és 1827/8 között járt a magyar kurzusra.⁵⁹⁶ Görög katolikus mindössze egy hallgató volt, a fogarasi Teflán György. Teflán a hadseregnél szolgált előzőleg, 1844-ben jelentkezett a magyar nyelvű tanfolyamra, ahova három évig járt. Erdélyi zsidó csupán kettő személy volt ekkoriban hallgató, a kolozsvári kereskedőcsaládból származó Deutsch Albertus, aki 1834-ben iratkozott be a magyar kurzusra másodévesnek, valamint Mayer Dávid, aki 1828/9–1831/2 között járt a német kurzusra.⁵⁹⁷ Erdélyi orthodox sebészdiákokat nem találunk Pesten.

Az erdélyi diákok családi hátteréről viszonylag keveset lehet tudni. Hat esetben polgárnak, háromszor pedig nemesnek nevezik a hallgató apját.⁵⁹⁸ Foglalkozás alapján az

⁵⁹³ A medgyesi Haenter Petrus 1832-ben iratkozott be a másodéves németek közé, a brassói Pann Jacobus 1835-ben és 1836-ban járt az elsőéves német órákra. A fogarasi származású Futsek Franciscus 1840/1–1841/2-ben volt másodéves német sebészhallgató. A szebeni Kováts András 1844/5–1845/6-ban járt az elsőéves német kurzusra, amit abbahagyott.

⁵⁹⁴ A Brassóban született Lengyel Carolust, aki az 1832/3–1835/6-os tanévekben végezte Pesten tanulmányait, tévedésből nevezték 1833/4-ben evangélikusnak, mivel mind előtte, mind utána reformátusnak mondják és a promótiós kötetben is úgy szerepel a polgári sebész és szülészek között. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 900. (734. szs.)

⁵⁹⁵ Egyedül a brassói, lelkészcsaládból származó Zink Fridericus járt a német nyelvű kurzusra (1828/9, másodéves), míg a marosvásárhelyi Hegedűs Daniel magyarul kezdte (1837-ben, majd ismét felvéve 1844-ben) tanulmányait, és németül fejezte be azokat (az 1845/6-os tanévben).

⁵⁹⁶ A promótiós kötetből azt is megtudjuk, hogy nemesi származású. 1828-ban lett polgári sebész és szülész. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 788. (303. szs.)

⁵⁹⁷ Teflán György nem szerepel a promótiós kötetekben, ha szerzett oklevelet, azt nem Pesten tette. Deutsch Albertus viszont 1836-ban kapott itt polgári sebész és szülészdiplomát. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 889. (676. szs.)

⁵⁹⁸ Lambman (Lambmann) Joannes (szül.: Nagyszeben, 1827/8–1830/1 között járt a német kurzusra), Lengyel Carolus (szül.: Brassó, 1832/3–1835/6 között volt magyar sebészhallgató), Péterfy Carolus (tan.: 1838/9–1840/1), Schmidt Paulus (szül.: Beszterce, 1839/40-ben volt másodéves német diák) és Szappanos Josephus (tan.: 1841/2–1842/3) apja polgár. Nagy Samuel (tan.: 1838/9–1840/1) apjáról megemlíti, hogy senator, azaz városi tisztségviselő volt. Lestyan (Lesztan) Joannes (szül.: Csíkközma, 1829/30–1833/4 között járt a magyar kurzusra), Lukáts Volfangus (szül.: Szilágynagyfalu, 1832/3–1834/5-ben volt másodéves magyar diák) és a marosvásárhelyi Sombory Alexius (tan.: 1842/3–1843/4) atyja nemesi rangot viselt. Leitner Emericus egyik gyámja, Gaspai Josephus szintén nemes volt. Leitner 1827–1832 között öt alkalommal iratkozott be az elsőévesek közé, de azokat renitensen elhagyta. SOTE Lt. 1/d 13. kötet 95-121., 15. kötet 105-137., 17. kötet 89-151., 25. kötet 183-193., 37. kötet 146-160., SOTE Lt. 1/e 3. kötet 488-489., 4. kötet 62-63.

alábbiakat lehet megtudni róluk: tíz diák apja kézműves,⁵⁹⁹ Négy-négy diák apja hivatalnok,⁶⁰⁰ illetve gazdálkodó, kettőé pedig kereskedő volt.⁶⁰¹ Csupán háromnak az apja és kettőnek a gyámja volt sebész.⁶⁰²

Sok diák csak résztanulmányokat folytatott Pesten. Erdélyiek esetében huszonketten csak a második évet végezték el itt, közülük a matriculák alapján négyről biztosan tudjuk, hogy előtte a Kolozsvári Orvos-Sebész Intézetbe jártak.⁶⁰³ Őt kivételével a magyar kurzusra iratkoztak be, így feltételezhető, hogy közülük többen is tanulhattak előtte Kolozsvárott. Harmincheten csak az első tanévig jutottak el az erdélyiek közül. Ennek két esetben elhalálozás volt az oka,⁶⁰⁴ huszonegy alkalommal viszont egyszerűen félbeszakították tanulmányaikat a jelentkezők.

Az erdélyiek mellett a Habsburg Birodalom más tartományaiból is érkeztek diákok a pesti egyetemre. Figyelemreméltó a cseh- és morvaországi peregrinusok jelenléte. Morvaországból 160, Csehországból 134-en jöttek ide a reformkorban tanulni. Többségük városi környezetből, így a csehországiak közül 14-en Prágából, heten Kolínból, Morvaországból pedig hatan Brnóból, tízen Nikolsburgból, nyolcan Leipnikből, heten Ivančicéből (Eibenschütz), hárman-hárman Austerlitzből és Olmützből (Olomuc). Ebből a két tartományból szinte kizárólag zsidó vagy katolikus vallású diákok jöttek Pestre.⁶⁰⁵ A morvaországiak harmada, 51 fő volt katolikus, míg a cseheknél ez az arány valamivel kisebb: 28 %-uk, azaz 37 fő tartozott a katolikus egyházhoz.

A csehországi zsidók nagyrészt kereskedőcsaládból (54) kerültek ki. Emellett három esetben a hallgató apja sebész volt. Az itteni katolikus diákok apjánál kevesebb, ám annál összetettebb adatok állnak rendelkezésünkre. Társadalmi hovatartozás szerint három polgári családból, egy pedig parasztból jött. Foglalkozás szerint három apja volt kereskedő, négyé

---

⁵⁹⁹ Egész pontosan: kettő apja szabó, egy-egynek pedig takács, kádár, kosárfonó és takács volt.

⁶⁰⁰ A hivatalnok-gyermekek közé nem számítva Andre Fridericust (lásd lentebb). Egyikük, a kolozsvári Vajda Antonius (1834-ben iratkozott be a magyar kurzusra, de otthagya azt) atyja a Guberniumban volt kancellista. SOTE Lt. 1/d 27. kötet 114-136.

⁶⁰¹ A megyesi evangélikus Andre Fridericus apjáról egymásnak ellentmondó adatok állnak rendelkezésünkre. Egyszer Samuelnek és *cassae perceptornak*, máskor pedig Danielnek és *opifexnek*, azaz kézművesnek nevezik. Andre Fridericus 1835/6-ban és a rákövetkező évben volt elsőéves német hallgató Pesten. Egy-egy erdélyi diák kézműves apjáról azt is tudjuk, hogy kádár, illetve szabó volt.

⁶⁰² A Kapnikról származó Zeller Franciscus 1836-ben és 1838-ben beiratkozott a magyar kurzusra elsőévesnek, de mindkét alkalommal abbahagyta azt. A magyarláposi Bakonyi (Bakonyi) Josephus 1837/8-ban volt elsőéves, a rákövetkező két évben pedig másodikéves. 1841-ben szerzett polgári sebész és szülész oklevelet. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 294. (927. sz.) Mindketten római katolikusok voltak, apjuk a fiúk születési helyen működött. A református, nagyenyedi Virágházy Alexius (1839-ben iratkozott be az elsőévesek közé) apja szintén fia szülőhelyén élt és működött még. A fentebb említett Leitner Emericus egyik gyámja, Hermann Fridericus szatmári-, Szakovszky Carolus, a brassói Pann Jacobus gondoka pedig brassói sebész volt.

⁶⁰³ A nagyenyedi Bak Josephus (1837/8-ban volt másodikéves magyar Pesten) két évet, a dévai Lengyel Antonius (1832/3-ban volt másodikéves magyar) és a szilágynagyfalusi Lukács Völgangus (1832/3-1833/4-ben járt Pestre) egy-egy évet tanult Kolozsvárott. A kolozsvári Péterfy Carolus 1837-ben jött Pestre. Lengyel emellett céhlegény is volt. Lukács Pesten is szerzett sebészmeisteri diplomát 1835-ben. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 11. (1762. sz.)

⁶⁰⁴ A Marosvásárhelyről származó Kovács Joannes és a fogarasi Rátz Josephus 1834-ben iratkoztak be a magyar kurzusra, de haláluk megakadályozta őket annak befejezésében. SOTE Lt. 1.d 27. kötet 114-136.

⁶⁰⁵ Egyetlen kálvinista van közöttük, Kaula Joannes, ő azonban valószínűleg (tan.: 1835/6-1838/9) Magyarországon élhetett már ekkor, mivel nem a német, hanem a magyar kurzusra járt.

kézműves (például takács), egyé pedig gazdálkodó. Több esetben értelmiségi családból jöttek a diákok.⁶⁰⁶ Mindössze egy hallgató apja volt sebész.

A 108 morvaországi zsidó majdnem fele, 48 kereskedőcsaládból származott. Háromnak kézműves (például dohánykészítő), kettőnek élelmiszer-kereskedő (*obsonator*), kettőnek gazdálkodó volt az apja. Négyen értelmiségi környezetből jöttek, mert háromnak tanár, egynek pedig jegyző volt az apja. Emellett tudjuk még, hogy az egyik diák gyámja kereskedő, a másiké pedig kézműves volt. Három morvaországi zsidó apja, egynek pedig a gyámja is sebész volt. Az innen származó katolikusok társadalmi hátterét vizsgálva öt polgári és három paraszti családot találunk. Foglalkozás szerint négy apja kereskedő, hété kézműves (kettő gyámja szintén), háromé földműves volt. Három diáknak már az apja is a sebészi hivatást gyakorolta. Egy-egy hallgató apja, illetve gyámja pedig értelmiségi pályán működött: Az olmtüzi Goba Michaël, aki egyébként gyógyszerészlegény is volt, 1829-ben iratkozott be az elsőéves németek közé, apja kamarai hivatalnok volt. Az 1840-ben elsőéves német nyelvű diák, Karletz Josephus gyámja ügyvéd volt. Karletz egyébként még ebben az évben ott is hagyta az orvosi kart, az anyakönyvek szerint kizárták hanyagsága miatt, valamint azért, mert lopással gyanúsították.⁶⁰⁷

A cseh- és morvaországiakénál is jelentősebb a Galíciából származó diákok peregrinációja a pesti egyetemre. A reformkorban összesen 178-an érkeztek Magyarországra sebészetet tanulni. Harmincöten (8 katolikus, 27 zsidó) a tartomány fővárosából, Lembergől jöttek. Szintén jelentős Galícia egyik fő kereskedővárosa, Brody, ahonnan 33-an keresték fel a pesti orvosi kart. A brody-iak kettő kivételével izraelita peregrinusok voltak, akik közül 19-en (születési helyüknek megfelelően) kereskedőcsaládból jöttek. Ugyanezt láthatjuk a lemergi zsidóságnál is, ahol a 27 főből 13 kereskedőcsaládból származott. A régió egyik központjának számító Tarnopolból csak kettő hallgató tanult Pesten. A galíciaiak nagy része (127 fő, 71 %) zsidó vallású volt. A zsidó diákok 41,7 %-a (53 fő) kereskedőcsaládba született. Mintegy 10 %-uknak (12 fő) viszont már az atya is egészségügyi pályán mozgott: tizenegyenek sebész (ebből egy esetben sebészmeister), egynek pedig orvosdoktor volt. Mindössze kettőnek volt kézműves az apja, egynek-egyenek meg tanár, illetve kocsmáros. A zsidók mellett 49 római katolikus, kettő-kettő görög katolikus és orthodox, végül egy evangélikust találunk. A nem zsidó diákok családjáról kevesebb adat áll rendelkezésünkre. Társadalmi státusz szerint hét polgári, hat paraszti családból származott, egy esetben pedig bizonytalan az illető besorolása.⁶⁰⁸ Négynek kézműves, kettőnek kereskedő volt az apja, egy esetben kézművesnek és

---

⁶⁰⁶ Két hallgató apja hivatalnok volt, egyé pedig tanár. Két diák apjánál több foglalkozást is megjelölnek a classificatiós kötetek. Kaiser (Kaiszer) Joannes apját egyszer kézművesnek, egyszer pedig uradalmi számtartónak (*officialis dominialis*) nevezik. Kaiser 1825-ben és a rá következő évben iratkozott be az elsőéves németek közé, tanulmányait nem fejezte be. Az 1833/4-ben elsőéves német diák, Treshnik Josephus apjának foglalkozása is bizonytalan, hivatalnoknak és gazdálkodónak is mondják.

⁶⁰⁷ SOTE Lt. 1/e 7. kötet 56–57. Itt Joannes keresztnévvel szerepel.

⁶⁰⁸ A római katolikus Klessievitz (Kleszievitz) Blasius apja polgárként és parasztként is előfordul a classificatiós kötetekben. Klessievitz 1831-ben és 1832-ben iratkozott be a magyar (!) nyelvű tanfolyamra elsőévesként, de mind a két alkalommal abbahagyta tanulmányait. SOTE 1/d 20. kötet 121-122. és 22. kötet

hivatalnoknak is mondják a hallgató atyját.⁶⁰⁹ Az egyik diák, Verständig Alexander kikeresztelkedett zsidó lehetett, mert a classificációs kötetekben római katolikusnak mondják, miközben az apja még rabbi volt. Verständig Alexander 1827/8-ban és a rá következő évben volt elsőéves német, 1829/30-ban meg másodikéves német hallgató. 1831-ben lett polgári sebész és szülész.⁶¹⁰ Verständignek valószínűleg valamilyen rokona lehetett az a Verständig Samuel, aki csak vizgát tett Pesten, Alexanderrel közel egy időben.⁶¹¹

A galíciai diákok mintegy negyede (41 fő) belekezdett tanulmányaiba, de feltehetően csak „kipróbálás” jelleggel, mert az első év után otthagyták azt. Egy diák, König Ignatius másodéves korában, az 1844/5-ös tanévben meghalt. Négyről biztosan tudjuk, hogy az első évet a lemergi egyetem abszolválták, hárman pedig mindkét évet elvégezték ugyanott. Négyen hadseregben szolgáltak tanulmányaik megkezdése előtt, ketten pedig gyógyszerészmesterek voltak. Ketten a hagyományos céhes képzési rendszerben szereztek előképzettséget: Fiedor Joannes gyógyszerészinás, Goldstein Moses pedig sebészinás volt előzőleg.⁶¹²

Ausztriából viszonylag kevesen, mindössze húszan keresték fel a reformkorban a pesti orvosi kart,⁶¹³ ami érthető is, hiszen Ausztriában szülőhelyükhöz közelebb részesülhettek színvonalasabb oktatásban. Közülük 13-an Bécsben, ketten meg az osztrák főváros vonzáskörzetében (Bécsújhely, Schwechat) születtek. Három zsidó és egy görögkeleti kivételével mindannyian római katolikusok voltak. A diákok apjai közt találunk egy kézművest, egy földművesnek és kézművesnek is mondott szülőt, valamint két sebészt. Két bécsi születésű hallgató, a zsidó Grünstein Daniel, valamint az orthodox Jankovits Josephus atyja kereskedő volt.⁶¹⁴ Apjuk tevékenysége magyarázza, hogy Jankovits például orthodox létére hogy születhetett egy egyértelműen katolikus országban. Az ausztriaiak valószínűleg kényszerből választották a pesti egyetemet. Ezt jelzi az innen kikerülő hallgatók alacsony létszáma, illetve, az, hogy a húsz diákból öt csak egy alkalommal, az első évre iratkozott be, majd otthagyták azt.⁶¹⁵ A kézenfekvő Bécs helyett Pest választásában a személyes

---

⁶⁰⁹ Az 1832/3-ben és 1833/4-ben másodikéves Berger Ludovicusról van szó. Az első évet Lembergben végezte el, utána jött Pestre. SOTE Lt. 1/e 3. kötet 492-493., SOTE Lt. 1/d 22. kötet és 25. kötet 194-195.

⁶¹⁰ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 817. (424. ssz.)

⁶¹¹ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 816. (418. ssz.) Samuelt izraelitának írják. A két személy születési helye sem azonos Galicián belül, Samuel Sienawában, Alexander pedig egy Lipsabnak vagy Lipsknek nevezett településen született.

⁶¹² Fiedor egészen sokáig, 1833/4–1838/9 között járt a pesti egyetemre, és 1841-ben szigorlatozott le. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 292. (915. ssz.) Goldstein csak 1837-ben iratkozott be a másodikéves németek közé, hogy utána diplomát kaphasson 1839-ben. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 276. (832. ssz.)

⁶¹³ Nem számítottuk ide a születési helyénél csupán Badendorfort említő König Carolust (1829/30-ban volt elsőéves német). Badendorf nevű település több helyen található, például Holstein tartományban és Ausztriában is.

⁶¹⁴ Jankovits 1836/7-ben járt a másodikéves német kurzusra. Előtanulmányai nem ismeretesek, a diplomát Pesten szerezte meg 1838-ban, a promótiós kötetben Jankovich névvel szerepel a polgári sebész és szülészek között. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 269. (803. ssz.) Grünstein Daniel 1840/1-ben elsőéves, 1841/2-ben másodikéves német sebészhallgató volt Pesten. Oklevelet, ha szerzett is, nem Pesten.

⁶¹⁵ Ketten, Jób Antal és Kádas Josephus egyszer megszakították itteni tanulmányaikat, de végül befejezték azt. Kádas 1830-ban iratkozott be a német elsőévesek közé, ekkor elhagyta az évfolyamot, majd 1831/2- és 1832/3-ban elsőéves, a rá következő három évben pedig másodikéves volt Pesten. Diplomáját sebészeti tanulmányai befejezése után egy hosszabb szünet beiktatásával, öt évvel később, 1840 szeptemberében

magyarországi kapcsolatok játszhattak szerepet. A bécsi születésű Peck Aloysius gyámja, Ferk Antonius például budai polgár volt.⁶¹⁶

A Habsburg Birodalom többi tartományából elenyésző számú hallgató iratkozott be a pesti sebészkurzusra. A Horvátországban születettek számára nem jelenthetett különösebb vonzerőt a pesti egyetem, összesen tíz itteni sebészhallgatót ismerünk a reformkorból. Kettőn Zágrábból, négyen Varasdrol jöttek. A zsidó Moyses Samuel kivételével katolikusok voltak. A katolikusok többsége az első évfolyam befejezésekor abbahagyta a kurzust, mindössze a zsidó Moyses Samuel (Samuel Mojsesként is szerepel a classificatiós kötetekben) és a katolikus Szikossy Franciscus jutott el a második évfolyamig.⁶¹⁷ A horvát diákok körében valószínűleg nagyobb népszerűségnek örvendett a közelebbi, magasabb színvonalú ausztriai, esetleg itáliai egyetemek.

Jóval többen, 43-an jöttek Pestre Szlavóniából, mégpedig leginkább városi környezetből, így kilencen Eszékből, hatan Vukovárból, öten Karlovácról. A diákok hét görögkeleti és három zsidó kivételével római katolikusok voltak. A szlavóniai peregrinusok egyetemlátogatási gyakorlata a horvátországi társaiktól eltérően egyfajta „átmenetet” mutat: a horvátokhoz hasonlóan pontosan a felük (17) az első évfolyam befejeztével megszakította tanulmányait, a másik fele azonban már itt járta végig azt. Úgy tűnik, távolság és képzés szempontjából a szlavóniaiaknak mindegy volt, hogy Bécsbe, vagy Pestre jönnek, sőt, feltételezhető, hogy a kevésbé tehetőseknek még jobban megértte Pesten végigjárni a tanfolyamot. Egy diák, az orthodox Simonovits Stephanus épp diplomaszerzés előtt, az 1841/2-es tanévben halt meg. Három diák apjáról tudjuk, hogy polgár volt (kettőn Eszéken, egy pedig Zimonyban). Öt tanuló apja kereskedő, négyé kézműves, egynek–egynek pedig gyógyszerész, illetve sebész volt.

Összesen 14 stájerországi születésű diákot ismerünk a reformkorból, kivétel nélkül római katolikusok voltak. Tizen csak elsőéves tanulmányaikat végezték Pesten, közülük négyen beiratkozásuk után abba is hagyták azokat, egyet pedig törölték a diákok sorából. Kettő minden bizonnyal folytatta máshol a kurzust, miután két évet türelmesen rászántak a tanulásra.⁶¹⁸ Hárman csak a második évfolyamot végezték el Pesten, közülük kettőn diplomát is itt kaptak.⁶¹⁹ Csak egy stájerországi peregrinus volt, aki mindkét évfolyamot itt

---

szerezte meg, polgári sebész és szülészként. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 291. (909. ssz.) Jób Antonius 1828-ban iratkozott be, és Kádashoz hasonlóan első alkalommal otthagya az egyetemet. A következő két tanévben elsőéves német, majd 1831/2-ben másodéves német sebészhallgató volt Pesten. Diplomát 1833-ban szerzett polgári sebész és szülészként. A promótiós kötetben Jopp vezetéknévvel szerepel. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 870. (577. ssz.)

⁶¹⁶ Peck 1833/4- és 1834/5-ben volt elsőéves német hallgató, a rá következő két évben pedig másodéves Pesten. Sebészmeisteri diplomát is itt szerzett, mint Jób, többéves szünet után, 1840-ben. A promótiós kötetben (a németeknél gyakori p-b tévesztés miatt) Beck a vezetéknévre. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 35. (1829. ssz.)

⁶¹⁷ Polgári sebész és szülész Hadvig (Hadvik) Ferdinandus lett, 1838-ban. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 908. (770. ssz.)

⁶¹⁸ Aubel Michaël 1825/6-ban és a rákövetkező tanévben volt elsőéves Pesten, Schmiderits Franciscus pedig 1830/1-ben és 1831/2-ben.

⁶¹⁹ Unger Ferdinandus 1830-ban iratkozott be másodéves németnek, majd 1831-ben avatták sebészmeisteré. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 702. (1715. ssz.) Nappei (Nappey) Aloysius 1842-ben iratkozott be a másodévesek közé és 1843-ban kapott szintén sebészmeisteri oklevelet. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 55. (1882. ssz.) Stöger Matthias 1839/40-ben elvégezte a második évfolyamot, de nem szerepel a promótiós kötetekben.

végezte. Treffler Joannes 1841/2-ben volt elsőéves német, a következő tanévben pedig másodéves diák Pesten. Diplomát azonban már nem itt kapott. Mivel az anyakönyvek szerint Bécsben kiállított állatorvosi oklevéllel jött Magyarországra sebészetet tanulni, valószínű, hogy a kurzus befejeztével hazament Bécsbe szigorlatozni.⁶²⁰ A stájer tanulók a horvátokhoz hasonlóan ezek szerint szintén csak résztanulmányokat folytattak Magyarországon. Családi hátterükről mindössze annyit tudunk, hogy egy polgári családból származott, foglalkozás csak három szülőnél ismeretes: egy egyházasolga, egy kereskedő és egy gyógyszerész volt.

Osztárak Sziléziából hárman próbálkoztak itt oklevelet szerezni, mindhárman 1835-ben jöttek Magyarországra, a másodéves német sebészkurzusra, de mindannyian egyből ott is hagyták azt.⁶²¹

Tirolból is három katolikus diák kereste fel a pesti orvosi kart. Egyikük fél év után otthagyta az első évet,⁶²² és a másik is csak az első évfolyam óráira járt.⁶²³ A harmadik, Baumgartner Jacobus az elejétől kezdve Pesten folytatta sebészi tanulmányait és itt is szigorlatozott le.⁶²⁴ Két huszonéves diák Krajna tartományból, Laibachból jött Pestre, hadseregnél végzett gyakorlat után. Egyikük, Krischmann Carolus kétszer két év alatt itt járta végig az egyetemet és itt is lett sebészmester, míg másikuk egy év után továbbállt.⁶²⁵ A Karinthiából érkezett Berdeker Vincentius 1839-ben immatriculált Pesten, de halála megakadályozta őt tanulmányai befejezésében.⁶²⁶ Két esetben a Habsburg Birodalom Napóleon alatt különleges joggal rendelkező részéből, Illyriából született peregrinusok jöttek Magyarországra.⁶²⁷ A birodalom keleti feléből, Bukovinából hárman fordultak meg a pesti orvoskaron, de ketten már elsőévesként otthagyták azt, a harmadikról pedig nincsen információnk, mivel 1846-ban iratkozott be, és a következő tanévnek sem a classificatiós kötetei, sem matriculái nem maradtak fenn.⁶²⁸ Ennél is egyedibb, hogy az ekkor még Habsburg Birodalomhoz tartozó Lombardiából is jött egy diák Pestre. A velencei születésű Stehno Augustus előtanulmányairól semmilyen információ nem áll rendelkezésünkre, itt csak befejezte azokat.⁶²⁹

A Habsburg Birodalmon kívüli területekről származó diákokkal mondhatni véletlenszerűen, szórványosan találkozhatunk. Poroszországból mindössze öten jöttek,

---

⁶²⁰ SOTE Lt. 1/e 8. kötet 82–83.

⁶²¹ A római katolikus Latzl Antonius és Czeike Franciscus, valamint az evangélikus Mikler Carolus. Előzetes tanulmányaikról nem tudunk semmit.

⁶²² Grandi Aloysius 1825-ben iratkozott be az elsőéveseknek tartott német tanfolyamra.

⁶²³ Tenig Joannes 1832/3-ban és 1833/4-ben volt elsőéves.

⁶²⁴ Baumgartner 1829/30-ban kezdte a sebészmesteri kurzust, két évig volt első-, egy évig másodéves. 1833-ban lett polgári sebész és szülész. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 851. (591. ssz.)

⁶²⁵ Krischmann (Kirschmann, Krisman) 1835/6–1838/9 között volt egyetemista Pesten és 1840-ben lett sebészmester. Paulits Joannes még 1829-ben immatriculált. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 34. (1828. ssz.)

⁶²⁶ SOTE Lt. 1/d 37. kötet 127–128.

⁶²⁷ Kasztellitz (Kaszthelicz, Kaszthelitz) Felix és Doliner Joannes 1825/6 és 1827/8 között, ill. 1836/7-ben jártak az egyetemre.

⁶²⁸ Nehr Cajetanus és Kádár Oswaldus (tan.: 1828/9–1830/1, ill. 1837/8). Rosenzweig József csak egy szerepel a promótiós kötetekben, de nem azonos a fent említett bukovinai tanulóval.

⁶²⁹ 1825/6-ban és a rákövetkező tanévben volt másodéves. 1828-ban lett polgári sebész és szülész. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 793. (322. ssz.)

ebből hárman a volt Lengyelországból: ketten Poznańból, egy pedig Wroclawból (Breslau, Boroszló), utóbbiból jött Dörnbaum Fridericus. Dörnbaum, Merkel Ludovicus és a poznaí Thiel Adamus csak az első évfolyamot járták ki Pesten, Dörnbaum 1841/2-től kezdve három éven át, Merkel Ludovicus, akinek az apja sebész volt, 1831/2-ben és a rá következő tanévben. Thiel 1825-ben, 1826-ban és 1828-ban iratkozott be az elsőévesek közé Pesten. Az első kettőt kezdetben evangélikusnak mondják, az utolsó tanévben azonban római katolikusként szerepelnek a classificációs kötetekben. Mivel diplomát nem Pesten szereztek, nem lehet eldönteni, hogy pusztá elírásról vagy áttéréstől van-e szó. Az, hogy mindkettőjüknél az utolsó évben szerepel ez az eltérés, azt sugallja, hogy pesti tartózkodásuk alatt valóban áttérhettek a katolikus vallásra. A poznaí Schwartzt (Schwarz) Carolus végig evangélikusként szerepel az osztályozási kötetekben 1828-ban és 1829-ben, őt azonban a promoveáltak között mondják katolikusnak.⁶³⁰ Thiel az egyetlen katolikus poroszországi peregrinus Pesten.⁶³¹ A poroszországi diákok csekély számát magyarázza — hasonlóan az ausztriai példához —, hogy Poroszországban a pestinél jóval színvonalasabb iskolák működtek ekkoriban, így például a berlini Collegium Medico-Chirurgicum. Pestet a jelek szerint csak a Porosz Királyság volt lengyel területeiről keresték fel.

Oroszországból két diák kereste fel a pesti egyetemet. Egyikük, a zsidó Gordon Naphtali egy közelebből meg nem határozható településről származott.⁶³² 1825/6–1827/8-as tanévek között tanult Pesten és diplomát is itt szerzett polgári sebész és szülésszékent. Az evangélikus Merkel Fridericus a Varsói Nagyhercegség területén született 1797 körül, amely 1795-től Új Kelet-Poroszország néven a poroszokhoz tartozott. Tanulmányai idején, a bécsi kongresszus döntésének köszönhetően már az Orosz Birodalom annektálta a területet.⁶³³ Merkel Fridericus feltehetően a fentebb említett Merkel Ludovicus rokona lehet.

Német nyelvtérületről több diák érkezett még Pestre tanulni. Bajorországból hatan jöttek, akik egy evangélikus peregrinus kivételével katolikusok voltak. Négyen csak az első tanfolyamra iratkoztak be, amit egy kivételével abba is hagytak. A maradék kettő azonban végigjárta elejétől kezdve a kurzust és diplomát is itt szerzett.⁶³⁴

Szászországból két evangélikus és egy katolikus jött Magyarországra, ketten rendszeren végigjárták a kurzust és itt is diplomáztak.⁶³⁵ Württembergből is három peregrinus iratkozott

⁶³⁰ Schwarz Carolusként van bejegyezve. A promotiós kötet pontosítja a classificációsban szereplő adatokat, eszerint nem Poznań városában, hanem Poznań tartomány egyik településén, Santomischl-ben született. SOTE Lt. 1/f2. kötet 822. (450. sz.)

⁶³¹ Thielnél a classificációs kötetekben elírták a származási helyet: „*Posen in Polonia Russica*” – helyesen *Polonia Borussia* lenne, mivel Poznań nem Orosz-, hanem Poroszországhoz tartozott.

⁶³² A classificációs kötetekben Uminkiovich, Uminov, Umina-, a promotiósban Umin néven szerepel. Utóbbiban Morvaországnak nevezik a települést. Mivel tanulmányai alatt következtetéseken oroszországnak nevezik, az oroszországi diákok közé soroltuk Gordon Naphtalit. SOTE Lt. 1/f2. kötet 803. (362. sz.)

⁶³³ A promotiós kötetben, születési idejének megfelelően még Poroszországhoz tartozónak tekintik a területet. SOTE Lt. 1/f2. kötet 794. (324. sz.)

⁶³⁴ Kreitl Carolus 1830/1-ben volt elsőéves német, 1831/2-ben pedig másodéves. 1833 januárjában szigorlatozott le polgári sebész és szülésszékent. SOTE Lt. 1/f2. kötet 840. (537. sz.) Loch Josephus két évig volt elsőéves (1833/4 és 1834/5), egy évig végzős (1835/6). Diplomát két év szünet után, 1837-ben szerzett, Kreitlével azonos titullussal. SOTE Lt. 1/f2. kötet 898. (721. sz.)

⁶³⁵ Koch Augustinus csak a második évfolyamot végezte el itt 1827/8-ban, előtanulmányait nem ismerjük. 1829-ben lett polgári sebész és szülész. Kress Carolus 1826/7-ben volt elsőéves, a második évet pedig együtt

be Pesten 1834/5 és 1846/7 között, de mindannyian abbahagyták itteni tanulmányaikat.⁶³⁶ Egy-egy félév erejéig a kicsiny Sachsen-Altenburgból, Hannoverből és a messzi Hamburgból is jött sebészhallgató Pestre.⁶³⁷ A német nyelvterületekről érkező diákok családi hátteréről kevés adat áll rendelkezésünkre.⁶³⁸

Havasalföldről mindössze két diák jött Pestre sebészetet hallgatni, mindketten Bukarestből származtak. A görögkeleti Baletti Michaél 1837/8-ban volt elsőéves a német, következő tanévben pedig másodikéves ugyancsak a németek között. Oklevelet is itt szerzett, 1840 márciusában polgári sebész és szülésként.⁶³⁹ Az evangélikus Krausz Ludovicus gyógyszerészmesterként⁶⁴⁰ kezdte el a sebészmeisteri kurzust Pesten 1833/4-ben, ahol a rákövetkező két évben másodikéves volt. Diplomát nem itt, de a több év tanulás után valószínűleg szerzett. A kicsiny román jelenlétet több tényező indokolja: A tehetősebbek mehettek francia területre is, hiszen a román kultúrát a francia kapcsolatok erőteljesen befolyásolták, a kevésbé tehetősek viszont mehettek a közelebbi erdélyi, kolozsvári Orvos-Sebész Intézetbe is.⁶⁴¹

Havasalföldnél távolabbi területről is felkereste egy-egy érdeklődő hallgató az orvosi kart. Az osztályozási kötetekben latinos formában, Leonardus Joannes néven szereplő diák a az ekkor még Török Birodalomhoz tartozó Thessalia tartományból érkezett Pestre. Először 1825-ben kezdte el a német nyelvű kurzust, amit ekkor abbahagyott, lehetséges, hogy visszament harcolni az ekkor még épp szabadságáért küzdő Görögországba. Mindenképpen értékelendő, hogy tizenhárom év után, 1838-ban visszatért Pestre, és volt energiája befejezni a korábban éppen hogy megkezdett sebészkurzust: három évet járt az első, és egyet (1841/2) a második évfolyam óráira. 1843 júniusában avatták polgári sebész és szülésszé.⁶⁴² Mivel Pesten nagyszámú görög kereskedőkolónia élt ekkoriban, valószínűsíthető, hogy velük kapcsolatban kerülhetett Leonardus Joannes Magyarországra.

A thessáliai Leonardus Joannes mellett még egy, szintén orthodox diák járt Pesten a reformkorban. Orfanus (Orphanus) Nicolaus Konstantinápolyban született.

---

végezte Koch-hal. Lehetséges, hogy ő hívta ide az addig máshol tanuló Koch-ot. Ezt támasztja alá, hogy — a valószínűleg gyakorlatokkal eltöltött — kihagyás után közel egy időben szigorlatoztak le. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 803. (363. és 364. ssz.) Vagner (Wagner) Antonius 1831/2-től kezdve két évig az első, egy évig a második évfolyam óráit hallgatta. 1835-ben lett polgári sebész és szülész. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 878. (617. ssz.)

⁶³⁶ Vagner Emanuel (1834-ben iratkozott be), Klemann Ludovicus (elsőéves német: 1840/1–1841/2) és Waibel János (1846-ban volt elsőéves). SOTE Lt. 1/d 27. kötet 166-167., 38. kötet 118-140., 1/e 4. kötet 225-226., 7. kötet 56-57., 12. kötet 53-60.

⁶³⁷ Hamburgból egy zsidó származású diák, Heyhmann (?) Ludovicus iratkozott be elsőévesnek Pesten. Családi hátteréről semmit nem tudunk, egy év után elhagyta a kurzust, feltehetően a hamburgi Ibér-félszigetről származó szefárd zsidók közül került ki. A hamburgi zsidóságról részletesebben lásd: RICHARZ 1998. 8. Az evangélikus hannoveri Hintze Ludovicus rendkívüli hallgatóként iratkozott be 1835-ben az elsőévesek közé.

⁶³⁸ A sachsen-altenburgi Videmann Fridericus apja evangélikus lelkész volt, a szászországi Kress Carolusé pedig merseburgi polgár. Az egyik bajorországi diák apja szintén polgár volt, egynek-egynek kézműves, illetve sebész. A hannoveri Hintze Ludovicus atyja is sebészként praktizált.

⁶³⁹ SOTE Lt. 1/f 3. kötet 287. (881. ssz.) A promotiós kötetben Baletti-ként szerepel. Azonos azzal a Baletti Mihállyal, akinek Pesten az 1840-es évek elején sebészműhelye volt? (Baletti ügyét lásd alább, BFL IV.1202.k, A pesti sebészcéh iratai)

⁶⁴⁰ SOTE Lt. 1/e 4. kötet 44-45.

⁶⁴¹ Bukarestben csak 1855-ben hozták létre a mai orvostudományi egyetem elődjét.

⁶⁴² SOTE Lt. 1/f 3. kötet 317. (1079. ssz.)

Gyógyszerészinak volt Bukarestben. 1833-ban rendkívüli hallgatóként vett órákat az elsőéves német nyelvű kurzuson, amit utána abba is hagyott.⁶⁴³ Valószínűleg csak leendő gyógyszerési pályájához akart kiegészítő ismereteket szerezni.

A Balkánról szórványosan érkeztek még peregrinusok Pestre. A Török Birodalomból több görögkeleti peregrinus is jött Pestre. Macedóniából két diák próbálkozott meg a sebészeti stúdiumok elsajátításával, de egy év után otthagyták azt.⁶⁴⁴ A másik török tartomány, Bosznia fővárosából, Szarajevóból származó Jovanovits Nicolaus végigjárta a két évfolyamot, és oklevelet is itt szerzett.⁶⁴⁵

A kivételes peregrinusokhoz tartozik két itáliai, természetesen katolikus, diák. Croce Petrus 1829/30-ban volt első-, a rákövetkező tanévben pedig másodéves Pesten, ahol oklevelet is szerzett 1832-ben.⁶⁴⁶ A pápai államból, Rómából érkező DelaSoave (DellaSoave) Joannes 1830/1-ben és 1831/2-ben járt az elsőéveseknek tartott német nyelvű kurzusra, utána eltűnik a classificációs kötetekből, feltételezhetően más, nívósabbnak számító egyetemen szigorlatozott végül le.

5.4.4. A peregrináció szerepe a pesti egyetem sebésztanfolyamán

Megvizsgálva a Pesten megforduló diákokat, az alábbi következtetéseket lehet levonni: Pontosan a sebészhallgatók negyede (658 fő) külföldön született, tehát semmiképpen sem szabad lebecsülnünk a Pesti Egyetem szerepét a korszak felsőoktatásában. Ezen diákok döntő többsége, 627 fő (95 %) a Habsburg Birodalom valamelyik tartományából származott. Ez tulajdonképpen érthető is, ha meggondoljuk, hogy II. József 1784-ben vizsgálta a birodalom legtöbb felsőoktatási intézményét, és Bécs, Prága, valamint Lemberg mellett egyedül Pesten lehetett egyetemi diplomát adó képzéseket folytatni. A hálózatra a napóleoni háborúk után csatlakozott Padova és Pavia, majd a volt jezsuita univerzitások, Olmütz, Graz és Innsbruck, korszakunk végén, 1846-ban pedig Krakkó. Ezek azonban, a kettő itáliai kivételével, nem tudtak felzárkózni a II. József-féle rendezés által vezetett pozícióba kerülő intézményekhez. Padova és Pavia pedig inkább az itáliaiak, és nem a Habsburg Birodalom egészének jelentettek vonzerőt.⁶⁴⁷ Szógi László becslése szerint a pesti egyetemet a lebergivel lehet rokonítani, és a birodalmon belüli peregrinusok arányát a két intézményben összesen 10–10 %-ra becsüli.⁶⁴⁸ Azonban, mint fentebb láthattuk, az orvosképzésben Pest szerepe ennél jelentősebb volt. A peregrinusok nagy számát két tényező befolyásolta: a galíciai, cseh- és morvaországi diákok, ezen belül is kiemelkedő arányban a zsidó hallgatók jelenléte, kisebb részt pedig az erdélyi tanulók.⁶⁴⁹ Az első csoport kihasználta, hogy II. József óta egyetemi tanulmányokat folytathat, és részben

---

⁶⁴³ SOTE Lt. 1/e 4. kötet 48–49.

⁶⁴⁴ Berovali Joannes 1827-ben, Perinyi Mihály 1845-ben lett elsőéves német nyelvű diák.

⁶⁴⁵ 1831-ben iratkozott be és három évig volt első-, majd két évig másodéves. 1837-ben lett polgári sebész és szülész. SOTE Lt. 1/f2. kötet 894. (701. szs.)

⁶⁴⁶ Croce polgári sebész és szülész lett. SOTE Lt. 1/f2. kötet 826. (467. szs.)

⁶⁴⁷ SZÖGI 1994. 14–15.

⁶⁴⁸ uo. 15.

⁶⁴⁹ Összesítve az itteni hallgatók 70 %-a volt zsidó (331 fő). Második legjelentősebb csoport értelemszerűen a római katolikusoké volt, 244 fővel (36 %).

kényszerből — mivel több pálya tiltva volt előttük — felismerte az orvoslásban rejlő lehetőségeket. A Habsburg Birodalom egészéből összesen 340, a többi külföldit is beleszámítva 343 izraelita diák járt Pesten a sebészkurzusra, ez a peregrinusok 51 %-a. Nem véletlenül figyelt fel már-már kirívóan magas arányukra a reformkor hajnalán Lenhossék Mihály, majd 1845-ben Töltényi Szaniszló. Az erdélyiek viszonylag magas száma az egyetem közelsége mellett a magyar nyelvű oktatással magyarázható. Pest tehát egyrészt a birodalom más részeiből érkező szegény diákoknak az első, közeli állomás volt, ahol diplomát szerezhettek,⁶⁵⁰ másrészt, ezt jelzi a sok félbehagyott tanulmány, átmeneti állomásnak tekintették, mielőtt a birodalom másik univerzitásán diplomát szereznének. Az egyetem tehát nem csak Magyarországon, hanem a Habsburg Birodalmon belül is jelentős központnak számított. Annak határain túlról csak szórványosan érkeztek diákok, többnyire valószínűleg egyéni döntés, személyes kapcsolatok alapján választották Pestet tanulmányaik színhelyéül, mint például a Török Birodalom balkáni részéről származó hallgatók, akiknek valószínűleg Pest jelentette a legközelebbi „európai” egyetemet.

5.4.5. Izraelita diákok a sebésztanfolyamon

Mint az a cseh- és morva helyen született diákoknál is látható, jelentős különálló csoportot alkottak a *zsidó* vallású diákok. A reformkorban összesen 798 ilyen hallgató járt az egyetemre.⁶⁵¹ Egy részük a Habsburg Birodalom szomszédos tartományaiból, vagy szomszéd országokból került ki: Galíciából (127), Morvaországból (108), Csehországból (96), Sziléziából (4), Ausztriából (3), Erdélyből (2) és egy-egy diák Oroszországból, Horvátországból és Hamburgból – birodalmon belülről tehát összesen 343 zsidó iratkozott be a pesti egyetem sebésztanfolyamára, azaz 41,97 %-uk nem magyarországi volt, míg az sebészhallgatóság összességéhez viszonyítva a zsidók aránya 30,6 %. Folyamatosan jelen voltak a pesti egyetem orvosi karán, különösen nagy számban azonban az 1820-as évektől az 1830-as évek közepéig képviseltették magukat, létszámuk csökkenésekor azonban figyelembe kell vennünk, hogy a karon az 1830-as évek második felétől a hallgatók összlétszámát tekintve eleve jelentős visszaesésnek lehetünk tanúi. A zsidók döntő többsége — tekintettel arra, hogy nagyrészt nem magyarországiak voltak, a magyarországiak pedig főleg frissen bevándorolt családból kerültek ki — a német nyelvű kurzusra iratkozott be. A

---

⁶⁵⁰ A galíciai zsidó diákok a jelek szerint nem szívesen jártak Lembergbe, sokuk csak elkezdte ott tanulmányait, ám azt Pesten folytatta.

⁶⁵¹ Kis (Kiss) Jacobust több évig járt a pesti egyetemre, de nem fejezte be azt, vagy nem itt szerzett diplomát. A classificációs kötetekben 1829-ben és 1830-ban római katolikusnak, 1831-ben és 1832-ben azonban zsidónak mondják. Kishez hasonló Krajevszky Franciscus esete, aki 1840/1-ben és a rá következő tanévben elsőéves római katolikus diák, 1842/3-ban viszont zsidó az osztályozási kötetek szerint. Áttért zsidó lehet Bartl Joannes, aki 1832/3-ban még zsidóként, rá következő évben már római katolikusként szerepel az Osztályozási kötetekben. Griesel (a promotiós kötetben Griesl) Laurentiust tévedésből írhatták 1831/2-ben zsidónak, mert az előző év osztályozási kötetében és a promoveáltak között római katolikusnak írják. Griesel ezért nem számítottam a zsidó diákok közé. Grünhut Zsigát 1845/6-ban a reformátusok, 1846/7-ben a zsidók közé sorolják. Az utóbbit valószínűsíti, hogy a a többi Grünhut vezetéknevű (Grünhut Felix, Ignatius) diák is zsidó volt. Blau Simeont 1835/6 és 1838/9 között zsidónak, 1839-ben tévedésből római katolikusnak mondják, a promotiós kötetben újból izraelitaként szerepel. A nagybecskereki Fetter Ignatius 1832 őszén zsidóként iratkozik be, de abbahagyja tanulmányait. 1841/2-ben és 1842/3-ban újból jelentkezett a sebészképzésre, de ekkor már római katolikusként szerepel. SOTE Lt. 1/f.2. kötet 842. (548. szs.) és 1/f.3. kötet 301. (978. szs.)

magyar nyelvű tanfolyamon összesen 28 elsőévest találunk, de közülük többen átmentek később a németre. A székesfehérvári Hahn Jakab és a tálljai Polatsek Ruben például 1844-ben egyszerre iratkozott be a magyar és a német tanfolyamra is, de előbbi nyilván nehezebbnek találták és az évet már a németen fejezték be. Előbbi a rá következő két tanévben, utóbbi 1845/6-ban is német elsőéves volt. A pesti Schmidtlinger Herman pedig „váltogatta” az oktatási nyelveket: 1843-ban németen kezdett, 1844-ben előbb említett társaihoz hasonlóan ő is átment a magyar kurzusra, de valószínűleg neki sem tetszett az, mert a következő tanévben, másodévesként visszatért a németekhez. Eme három beiratkozás mögött valószínűleg a nyelvtörvényhez való alkalmazkodás szándéka húzódik meg. Ezt, illetve a reformkorban kibontakozó magyar identitás terjedését jelzi, hogy a 28 zsidó elsőévesből húsz az 1840-es évekre esik, ebből is tíz az 1844/5-ös tanévben kezdte tanulmányait. Ezek a diákok egy kivételével már Magyarországon született zsidók voltak.⁶⁵² A zsidó vallású másodévesek közül 25-en jártak a magyar nyelvű kurzusra, itt azonban meg kell említeni, hogy az 1825/6-os tanévben az osztályozási kötetekben van egy csoport, amely első félévben a németek között, a másodikban viszont már a magyaroknál szerepel (összesen 15 fő). A maradék tízből négyen az 1830-as években (1832/3 és 1835/6 között), hatan a reformkor utolsó évtizedében (1841/2 és 1846/7 között) voltak másodévesesek. Egyikük, a Morvaországban született Winternitz Mauritius 1843-ban és 1844-ben még a német kurzuson volt elsőéves. 1845-ben beiratkozott a második évfolyamra, de kimaradt, az 1846/7-es tanévben pedig a német és magyar osztályba is járt. Feltételezhető, hogy tanulmányai befejeztével Magyarországon akart letelepedni, és így próbált megismerkedni az államnyelvvé tett magyarral.⁶⁵³

A zsidó diákok családi hátterét vizsgálva az alábbiakat lehet megfigyelni. Többségük (314 fő) a tipikus kereskedőcsaládból származott. Tizenötnek kézműves (például szabó) volt az apja, háromnak arendator, ugyanannyinak élelmiszer-kereskedő (*obsonator*).⁶⁵⁴ Többen értelmiségi családból jöttek: öt-öt esetben hivatali funkciókat látott el az apa vagy tanított, háromnak rabbi, egynek pedig építész volt az atyja. A sebészi pálya „örökletessé tételének” szándékát is észre lehet venni több esetben. Tizenkét diáknak már az apja is egészségügyi munkát végzett, egy kivételével mind sebész volt. Egyiküket, a galíciai Berdasch Hermanét sebész-mesternek (*Chirurgiae Magister*) nevezik, valószínűleg egyetemi vizgát tett sebész volt. Egy másik galíciai hallgató, Strone Guilhelmusé pedig orvosdoktor (*medicus, medicinae doctor*) volt.

A magyarországi születésű zsidók (444) főleg az ország fontos kereskedelmi útvonalai mellett fekvő városokból jöttek, így Pestről (79), Budáról (17), Balassagyarmatról (18), Trencsénből (10), Vágújhelyről (9), Újvidékről (9), Miskolcra (7), Kanizsáról (14), Győrből (6). Emellett többen az alábbi, a zsidóság megtelepedésében fontos szerepet játszó

⁶⁵² Kobler Joachim 1832-ben iratkozott be a magyar kurzusra; valószínűleg tévedésből, mert még ebben az évben ott is hagyta azt.

⁶⁵³ Az egyetemet azonban már nem fejezte be, vagy nem itt, mert a SOTE Levéltárának promótiós kötetében nem szerepel.

⁶⁵⁴ Szenczi Molnár Albertnél „Étekvásárló” a magyar megfelelője.

településekről származtak: Óbuda (15), Pápa (8), Lovasberény (6), Tata (5), Arad (4), Komárom (4).

Terrületi megoszlást nézve látható, hogy az ország szívéből milyen sok zsidó hallgató került ki: Pest vármegye (18, Pest városával együtt 97), Pilis vármegye (29),⁶⁵⁵ Nógrád vármegye (21), Fejér vármegye (11), Komárom vármegye (11), Veszprém vármegye (11). Emellett leginkább az ország nyugati szélén fekvő, nagyobb népsűrűséggel rendelkező helyekről jöttek Pestre tanulni, mint Nyitra (37)-, Trencsén- (35), Pozsony- (26), Zala (17), Sopron- (9) vagy Győr vármegyéből (7).

5.4.6. A pesti egyetem szerepe a reformkori magyarországi sebészképzésben

A külföldi hallgatók ellenére a Pesti Egyetem szerepe elsősorban a magyarországi diákok képzésének biztosítása volt. Az alábbi táblázatban ezen hallgatók születési hely szerinti megoszlását láthatjuk:

Régió	Létszám ⁶⁵⁶
Alsó-Magyarország Dunán inneni- ⁶⁵⁷ és Felső-Magyarország Tiszán inneni része	636
Dunántúl	445
Duna-Tisza köze	216
Tiszántúl	233
Pest, Buda, Óbuda	257
Pest vármegye	110
Összesen:	1897

7. táblázat. Magyarországon született sebészhallgatók területi megoszlása a reformkorban (SOTE Lt. 1/d 9-47. kötetei és 1/e 12. kötet alapján)

Felekezeti hovatartozást vizsgálva egyértelmű a római katolikusok túlsúlya (1203 fő, a magyarországi diákok 63 %-a).⁶⁵⁸ Egy szepesi diákot mondanak görög katolikusnak,⁶⁵⁹ 113 református, 81 evangélikus, 446 izraelita. Katolikusok az ország minden részéből jöttek, a reformátusok közel fele az ország keleti feléből származott, így például a kiváltságolt területekről.⁶⁶⁰ Az evangélikusok fele felvidéki volt.⁶⁶¹ Harmincnégy görögkeleti is megfordult a sebésztanfolyamon, többségük az ország délkeleti régiójából, Bács

⁶⁵⁵ Pilis vármegyéjét gyakorlatilag Buda és Óbuda képviseli: Budáról 14-en, Óbudáról 15-en jöttek.

⁶⁵⁶ A Felvidékbe beleszámítottam a Szepességet is, ahonnan 52 egyetemista jött Pestre tanulni, a Tiszántúlba pedig a Bánságot, ahonnan 53 diák származott. Három diáknál csak a határörvidék megjelölést alkalmazták. Pest vármegyéjét, valamint a korban az ország szívévé váló Pest-Budát Óbudával indokoltan láttam külön kategóriaként kezelni. Néhány hallgatónál nevükön kívül nem adnak meg semmilyen adatot, így jött ki az 1898-as szám a regisztrált 1905 fővel szemben.

⁶⁵⁷ A Duna-Tisza köze külön szerepel.

⁶⁵⁸ A továbbiakban a százalékos viszonyítás alapja nem az összes, hanem a magyarországi hallgatók létszáma. A bizonytalanságok miatt (több esetben félévente változó vallást jelöltek meg) csak az egyértelmű eseteket vontam be a statisztikába. A római katolikusok közé számítottam a mindössze „catholicus”-nak mondott diákokat is.

⁶⁵⁹ Jankura Georgius 1832-ben lett elsőéves német, de abbahagyta tanulmányait.

⁶⁶⁰ Az ország keleti részéből: Jászság (3), Kis- és Nagykun kerület (5), Hajdúság (3); Bihar megye (16), Borsod és Zemplén vármegye (10–10 fő). Nyugati részéből: Komárom- és Veszprém vármegye (9–9). Központi része: Pest vármegye (12).

⁶⁶¹ A Szepességből 23-an, Gömör vármegyéből például heten jöttek.

vármegyéből és a Bánságból jött. Nevük alapján utóbbiak szerb nemzetiségűek voltak.⁶⁶² A zsidók negyede, 128 fő az ország szívéből, Pest vármegyéből vagy Pest-Budáról érkezett.⁶⁶³

A diákok társadalmi hovatartozásáról kevés adatunk van. 213 esetben polgárnak,⁶⁶⁴ 49 esetben nemesnek, 39-szer földművesnek (*colonus*) nevezik a hallgató apját. Foglalkozás szerint a hallgatók többsége kevésbé tehető családból vagy társadalmilag meg nem becsült rétegből származott. Részben utóbbihoz tartoztak a kereskedők. Ezt a szakmát folytatta 337 diák apja vagy nevelője. Döntő többségük (278) izraelita volt, és egy olyan korosztály tagja, amelyik már nem galíciai bevándorlóként, hanem itt születtként jelentkezett a tanfolyamra.⁶⁶⁵ Ezen belül is százket diák az ország központi területéről, Pest vármegyéből és Pest-Buda, Óbudáról származott. Néhány diák római katolikus (37), illetve orthodox (9) kereskedő családból jött. Ezen hallgatók leginkább a német kurzusra jártak.⁶⁶⁶

A másik nagy csoport, ahonnan sebészhallgatók jöttek az egyetemre, a kézműveseké volt (221). Az ilyen hallgatók főleg római katolikusok voltak (174).⁶⁶⁷ Az esetek többségében nem árulják el pontosan az apa vagy gondnok foglalkozását. Mindössze 48 diák apjáról tudunk pontosabb adatokat. Leginkább szabók (14), molnárok (7), mészárosok (5), kőművesek (5) küldték gyermekeit Pestre tanulni, de találkoztunk extrémebb esetekkel is, mint például az óbudai izraelita Vind Emanuelé, akinek az apja aranyműves volt. Sok esetben feltételezhető, hogy az illető nem tekintette leendő életcéljának a sebészetet, nem abból akart megélni, egyszerűen érdekelté vagy praktikusnak tartotta az ilyen jellegű ismeretek megszerzését. Vind is ezek diákok közé tartozhatott. 1831-ben iratkozott be és három évig járt a német nyelvű kurzusra, de minden egyes alkalommal elhagyta azt.

Kisebb, ám nem elhanyagolható csoport a hivatalnok-családból érkező diákoké (93).⁶⁶⁸ Többnyire alsóbb, vagy középszintű igazgatásban vett részt atyjuk, például jegyző (16 + 3), városi tanácsos (*senator*, 9), hegyvám- vagy sóhivatalnok (5, ill. 3), ispán (*spanus*, 5), behajtó (2), sőt, a pesti Biankovits Joannes apja a pesti egyetem könyvtárának írnoka, a poroszlói Krausz Mauritius nevelője pedig egri levéltárnok volt.⁶⁶⁹ Ebből a rétegből két

---

⁶⁶² Bács megyéből hét, a Bánságból (Temes, Krassó, Torontál megyék) 12 diákot ismertünk. Arad megyéből 5 diákot ismerünk, de ketten például Ung megyéből jöttek, hárman pedig Budáról. A szerbek mellett tehát románokat, rácokat is találunk.

⁶⁶³ Döntően Pest városából (78). Óbudán már régóta éltek zsidók, innen 17 diák látogatta meg a sebészkurzust, míg Budáról eggyel kevesebben.

⁶⁶⁴ A bártfai Külkey Stephanus (elsőéves német: 1829/30–1832/3) apját mindössze senatorknak hívják, ehhez azonban az apának polgárnak kellett lennie. Nem számítottam ide a Nyitra megyei Bilovszky Thomast (elsőéves magyar: 1836/7), akinek az apja plebejus volt.

⁶⁶⁵ Nem számítottam ide Fetter Ignatiust, akit utolsó tanulmányi éveiben (1841/2–1842/3) katolikusnak mondanak, valamint azt a három diákot, akiket korábban mondtak katolikusnak.

⁶⁶⁶ Olyannyira, hogy a zsidó hallgatóknál különleges és egyedi esetnek számít, hogy valaki a magyar kurzusra iratkozzon be.

⁶⁶⁷ Mellettük — a bizonytalan eseteket nem számítva — 19 református, 12 izraelita, 8 evangélikus és egy görög katolikus kézműves-gyerek volt.

⁶⁶⁸ Beleszámítottam a nevelők, gyámok foglalkozását is (ez a részletezésben a "+" jel után szerepel). Vallás tekintetében négy izraelita, három református, két evangélikus és egy görögkeleti kivételével mind római katolikusok voltak.

⁶⁶⁹ „...*cancellista bibliothecae universitatis Pestiensis*” Biankovits 1838-ban immatrikulált elsőéves magyarként, de elhagyta a kurzust. SOTE Lt. 1/d 35. kötet 103–104. Krausz nevelőjénél nem tudni, hogy az

okból kerülhettek ki a hallgatók: 1. a szülők, nevelők felismerték a szakmában rejlő lehetőségeket, 2. a család anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy gyermeküket magasabb társadalmi megbecsültséget adó képzéshez segítsék, például azért, mert azt már megtették az idősebb fiukkal.

A hivatalnokikhoz hasonló kategória az értelmiségi családoké. Innen kifejezetten kevesen küldték gyerekeiket sebésznek, mindössze tizenöt hallgatót ismerünk a reformkorból, és ezen családok is a kevésbé tehető értelmiségi réteghez tartoztak: három földmérő kivételével mind falusi tanítók voltak. Értelmiségi nevelője is mindössze öt egyetemistának volt, közülük kettő professzor, három pedig ügyvéd volt.

Az egyháziak aránya is hasonló (9): tehát a rabbik (3), protestáns lelkészek (3) láthatóan nem szívesen engedték meg fiaiknak sebési stúdiumok folytatását. Ezt, noha hosszútávon az egyházközségnek használt volna, még az egyházi nevelők sem támogatták túlzottan.⁶⁷⁰

Természetesen a legjelentősebb csoport — noha szám szerint nem ez a legnagyobb — az egészségügyieké, hiszen innen volt célszerű a fiút az orvoskarra küldeni, ahol már gyerekkorában önkéntelenül elleshetett bizonyos dolgokat apjától, és ahol később esetleg továbbvihette a családi „üzletet”: praxist, ügyfélkört, hivatalt. A reformkorban összesen 120 ilyen hallgatót ismerünk.⁶⁷¹ A forrásokból egyértelműen kirajzolódik a hivatás továbbörökítésének szándéka, hiszen egy-két elszórt és emiatt kivételesnek számító eset mellett a szülő az esetek döntő többségében sebész volt. Csak két-két tanuló apja volt például állatorvos vagy gyógyszerész,⁶⁷² egynek orvosdoktor, háromé tisztí főorvos (*physicus*). Utóbbi két réteg tagjai mind vidékről jöttek. Feltételezhetően apjuk tehetségesen, esetleg szegény sorból küzdötte fel magát a tisztí főorvosi címig, így nem idegenkedett attól, hogy fiát az olcsóbb, ám mégiscsak egészségügyi képzést nyújtó sebésztanfolyamra küldje. Lehetséges az is, hogy ezt csak átmeneti megoldásnak tekintették, amíg a fiút jobb helyre be nem lehet íratni. Erre utal, hogy ez a három diák mind abbahagyta tanulmányait.⁶⁷³ A jelenség azonban, mint a példák számából is látható, meglehetősen egyedi.

Ezen hallgatók felekezeti hovatartozásának arányai az egyetem katolikus jellegéből adódó fölényt tükrözik, hiszen a 120 diákból 88 római katolikus volt (73,3 %). Mellettük 13 református, 9–9 izraelita és evangélikus jött sebészcsaládból.

A sebészcsaládból jött diákok származási hely szerinti megoszlása a következő:

Régió	Létszám
-------	---------

egyház, vagy a vármegye szolgálatában állt, mert csak annyit írnak, hogy „*archivarius Agrie*”. SOTE Lt. 1/d 30. kötet 119–120.

⁶⁷⁰ Hét diáknak volt egyházi nevelője (három római katolikus plébános, egy-egy kanonok, dominikánus szerzetes, valamint görögkeleti pápa).

⁶⁷¹ Ideszámítottam három borbély apát (*tonsor*), akiknél nem lehet tudni, hogy borbély-sebészként vagy már csak fodrászként működtek, illetve hogy tanultak-e korábban sebészetet, csak később eltöltötték őket a praktizálástól, valamint egy gyógyszerész nevelőt.

⁶⁷² A gyógyszerész-családból jött hallgatók száma tehát elenyésző, viszont sok gyógyszerész-tanonc hallgatott bele a sebészet óráiba, lásd alább.

⁶⁷³ A gálszécsi Peregrinus Alexius (beír.: 1830) apja, Georgius például Zemplén megyei főorvos, a galgócí Piatofszki (Piatovszky) Augustinusé (beír.: 1839), Piatofszki Joannes pedig Nyitra megyei tisztí főorvos volt. Apjuk nem található meg a SOTE promótiós kötetekben sem a sebészek, sem az orvosdoktorok között.

Alsó-Magyarország Dunán inneni- ⁶⁷⁴ (21 fő) és Felső-Magyarország Tiszán inneni része (13 fő)	34
Dunántúl (14, nyugat: 9, dél: 8)	31
Duna-Tisza köze	21
Pest megye	16
Tiszántúl	12
Pest-Buda, Óbuda	4
Bánság	1

8. táblázat. Sebészcsaládból származó Magyarországon született sebészhallgatók Pesten a reformkorban

(SOTE Lt. 1/d 9-47. kötetei és 1/e 12. kötete alapján)

A fentebbi táblázatból látható, hogy elsősorban az ország fejlettebb és sűrűbben lakott nyugati feléből, illetve a lassan fővárossá váló Pest-Budáról és vonzáskörzetéből jött több diák az egyetemre. Itt viszonylag könnyebben is boldogulhattak diplomaszerzés után. Kérdés azonban, hányan végezték el ténylegesen azt. A classificatiós kötetek alapján láthatjuk, hogy 24 diáknak már a beiratkozás után elment a kedve a tanulmányoktól. A kassai Ferentzy Vincentius diplomázása előtt, a nádudvari Toth Josephus pedig, miután 1837-ben beiratkozott, meg is halt.⁶⁷⁵ 27 hallgatónak időről időre meggyűlt a baja a tanulással és több évet kihagytak, vagy elmaradoztak, sokan vissza se jöttek az egyetemre: egy részük továbbmehetett Bécsbe, másikuk pedig végleg abbahagyta a képzést.

A családi praxis mindenáron való bebiztosításának a jele, hogy több rokont, testvérpárt is találunk, akik egyformán apjuk hivatását akarták folytatni. A magyarországi diákok között öt ilyen család van, egyikből, a kalocsai Perndl-famíliából hárman is jöttek az egyetemre és mind a hárman le is diplomáztak.⁶⁷⁶

Ahhoz képest, hogy gyógyszerészek nem taníttatták fiaikat sebészetre, több olyan esetet is ismerünk, ahol sebészcsaládból származó gyerek lett gyógyszerész (és sebész). A sebészkurzusra járt két gyógyszerészlegény, valamint négy olyan diák, aki már rendelkezett gyógyszerészmesteri képesítéssel – igaz, itt se mindenki jutott el a sebészmesteri diplomáig.⁶⁷⁷ Ezek a családok roppant céltudatosan képezték ki fiaikat, ezt jelzi, hogy a tizenegy diákból csak hárman nem kaptak itt diplomát.⁶⁷⁸ Többnek viszont már az apja is Pesten vizsgázott le. A Troll-testvéreknek például nem csak az apja (Ladislaus), hanem a nagybátyjuk (Antonius) is Pesten szigorlatozott. A szakma képviselőinek mobilitását jelzi, hogy az első generáció képviselői még ungváriak, a második Kassán született, az 1840-es Orvosrendben szerepel a nagybácsi, mint ungvári középponti rendes seborvos, miközben az

⁶⁷⁴ A Duna-Tisza köze külön szerepel.

⁶⁷⁵ SOTE Lt. 1/d 17. kötet 164–165. és 32. kötet 129–130.

⁶⁷⁶ Apjuk, Perndl Adamus Nagyváradról költözött Kalocsára és 1796-ban kapott sebészmesteri képesítést. Franciscus fia 1827-ben, Antonius 1828-ban, ifjabb Perndl Adamus pedig 1837-ben lett polgári sebész és szülész. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 533. (910. ssz.), 782. (282. ssz.), 790. (309. ssz.), 899. (727. ssz.)

⁶⁷⁷ A zombori születésű gyógyszerészmester, Peák Franciscus például (elsőéves német: 1831/2, másodéves: 1832/3-1833/4) 1835-ben lett sebészmester. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 9. (1758. ssz.)

⁶⁷⁸ Paulus Ferdinandus (elsőéves német: 1834/5) és a kassai Troll Leopoldus (tan.: 1828/9–1831/2) és Vincentius (beír.: 1829). Troll Leopoldus a négy év tanulás után máshol vizsgázott le. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 514. (836. ssz.) és 603. (1334. ssz.)

egyik fiú, Leopold már a Bács vármegyei Vaskúton teljesített szolgálatot községi seborvosként.⁶⁷⁹

Habár a hadsereg és a sebészet igen szoros kapcsolatban áll egymással, a hadegészségüggyel kapcsolatban állók száma elhanyagolható. A Sopron vármegyei Gold Joannes apja sebész és volt katona (*exmiles*), azaz valószínűleg felcser, a miskolci Hubner Leopoldusé pedig kiszolgált katona (*miles emeritus*) és állatorvos.⁶⁸⁰ Ezen csekély arány oka, hogy a nem hadseregben szolgálni szándékozó sebészeknek célszerűbb volt a bécsi Josephinumba menniük.

Fentebb már esett szó a sebész és gyógyszerészképzés összefonódásáról. Úgy látszik, a szorgalmasabb diákok körében nem volt szokatlan jelenség az áthallgatás a másik szakmába. A magyarországi sebészhallgatók között 58 gyógyszerészetben is járatos diák található, köztük 42 már gyógyszerézmesterként jött át a sebészkurzusra.⁶⁸¹ Ezen diákok többsége, 35 fő igyekezett komolyan megismerni azt, tehát két-három vagy akár négy évet is eltöltött ott. Emellett a legkülönbözőbb előképzettséggel rendelkezők jelentkeztek a tanfolyamra, találunk például két állatorvost, két teológust, egy tábort „alsebészt” (*vicechirurgus campestris*)⁶⁸² is, akik kirándulást tettek a gyógyítás területére.⁶⁸³ Kilencen előtanulmányok után jöttek a pesti egyetemre. Ebből öt esetben kolozsvári Orvos-Sebész Intézet, kétszer pedig a bécsi univerzitás volt a kiindulópont.⁶⁸⁴ Érdekes módon Kolozsvárra nem csak annak vonzáskörzetéből, azaz Kelet-Magyarországról, hanem például Trencsén vagy Bács megyéből is mentek.⁶⁸⁵ Az ottani diákok csekély száma azt mutatja, hogy a magyarországi diákok feltehetően inkább személyes kapcsolatok alapján választották Kolozsvárt.

Amint láthattuk, a reformkorban összesen 2618 sebészhallgató iratkozott be a pesti egyetemre.⁶⁸⁶ Ez évi átlagban 119 diákot jelent, ami egy nyugat-európai egyetemhez hasonlítva nem túl magas szám, viszont a magyarországi képzésben robbanásszerű növekedést jelent. Ez a folyamat már az 1820-as évek elején megindult, köszönhetően a karlsbadi konferencia határozatának, amely megtiltotta a diákoknak a külföldi egyetemjárást. Ennek eredményeképpen egészen a nagy kolerajárvány idejéig, 1831–1832-ig folyamatosan emelkedett a sebészhallgatók létszáma Pesten. Ténylegesen jóval

---

⁶⁷⁹ *Orvosrend*, 1840. 17. és 106.

⁶⁸⁰ Gold Joannes (elsőéves német: 1831/2–1832/3) és Hubner Leopoldus (elsőéves magyar: 1838/9–1839/40) sem szerzett diplomát Pesten, valószínűleg máshol fejezték be tanulmányaikat. SOTE Lt. 1/d 20. kötet 152–153., 37. kötet 101–102.

⁶⁸¹ A külföldi hallgatókat is beleértve 75 fő jött gyógyszerész előképzettséggel.

⁶⁸² Valószínűleg a német Unterfeldarzt-ot fordították így. A szepességi Kavetzky Joannesről van szó (elsőéves német: 1829/30, másodéves: 1830/1). SOTE 1/e 3. kötet 120–121.

⁶⁸³ A classificációs kötetekben nincs utalás arra, hogy valamelyik gyógyító szerzetesrend tagjaként kellett volna elmenniük az egyetemre.

⁶⁸⁴ Az összes reformkori hallgatót beleszámítva 13-an jöttek Kolozsvárról és három Bécsből. A magyarokon kívül utóbbi helyről tehát csak egy prágai peregrinus, Preszburg Salamon jött 1826-ban, de ő tovább is ment. SOTE 1/e 2. kötet 392.

⁶⁸⁵ Például a bajai Rutkay Joannes (másodéves magyar Pesten: 1837/8) és a Trencsén megyei Illovay Paulus (másodéves magyar: 1836/7–1837/8). SOTE 1/e 4. kötet 533–534. és 6. kötet 101–102.

⁶⁸⁶ Nem számítva az 1847/8-as tanévet, mivel onnantól kezdve nincs forrásunk.

kevesebben végezték el azt, mivel a diákok jelentős része csak belehallgatott a tananyagba, és máshol folytatta a kurzust, vagy meghalt: Harmincegyen haltak meg,⁶⁸⁷ 652-en vizsga letétele nélkül, 72-en azután hagyták el Pestet. Négy diákot töröltek a listából, egyet elbocsátottak, ötöt kizártak.⁶⁸⁸ Így marad 1854 diákunk, de közülük se vizsgázott le mindenki. A reformkorban összesen 259 sebészmeisteri, és 1049 alsóbb szintű, azaz polgári sebészi és szülész oklevelet adtak ki.

A beiratkozók száma a kolerajárvány után már kisebb megszakításokkal ugyan, de folyamatosan csökken.⁶⁸⁹ Ennek egy oka, hogy ismét megnyíltak az országhatárok a külföldre igyekvő diákok előtt, és hogy az 1840-es évekre egyértelművé vált a túlképzés (ld. fentebb a sebészek túlzott számával kapcsolatos vitákat). A magyaroknál 1838 és 1844 után van még egy kisebb fellendülése, ebben szerepe lehetett a pesti árvíznek, illetve a magyar államnyelv bevezetésének. Utóbbi épp ellenkezőleg hatott a német diákokra: számuk ekkoriban stagnált, míg a korszak végére lassú csökkenésnek indult. A nem magyar anyanyelvű magyarországiak választhattak, hogy az egyre inkább propagált magyar nyelven tartott kurzusra mennek-e inkább, vagy kiutaznak külföldre. A jelek szerint inkább az utóbbi mellett döntöttek.

A diákok döntő többsége római katolikus volt (1469), de a többi felekezet is képviseltethette magát. A legjelentősebb közülük az izraelita (798), akiknek részben a Habsburg Birodalom egyéb tartományaiból-, az 1830-as évektől kezdve pedig már Magyarországról is jöttek. Jó érzékkel választották ki az általuk végezhető szakmák közül a felfelé ívelő sebészt. Nagy arányuk miatt nem véletlenül figyeltek fel rájuk a korabeli sajtóban is.

A külföldi hallgatók viszonylag magas számát figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a Pesti Egyetem, természetesen jóval kisebb mértékben, mint Bécs vagy Prága, de igenis birodalomszinten jelentős szerepet játszott a korszak egészségügyének oktatásában.

5.5. Az egyetemi szintű magyarországi sebészképzés helye a Habsburg Birodalomban

A nagyszombati egyetem megnyitása a hazai képzésben hiánypótló intézkedés volt, ugyanakkor egy birodalomszinten átgondolt koncepció része. Miután a Generale Normativum előírta a sebészek (és bábák) levizsgáztatását, tartományonként legalább egy

---

⁶⁸⁷ Közülük ketten öngyilkosok lettek. 1843 júliusában Zöhling Tivadar lelőtte magát a Városligetben. Orbán Lajos 1844. május 17-én tömény kénsavat nyelt, másnap meghalt a városi (azaz a Rókus) kórházban. *Orvosi Tár*, Harmadik Folyamat, Ötödik Kötet. 5. sz. (1844. január 28.) 69. és Harmadik Folyamat, Hatodik Kötet. 13. sz. (1844. szeptember 22.) 197.

⁶⁸⁸ A kizárás oka lehetett rossz magaviselet, nem javuló rossz tanulmányi eredmények vagy az orvosi etikával összeegyeztethetetlen tettek. A morvaországi izraelita Rosenfeld Adalbertus 1832/3–1836/7 között járt az egyetemre, de rossz magaviselete miatt és mert egy megesett lányon abortuszt akart elkövetni („...impregnatae puellae abortum procurare intendit”), kizárták az orvosi karról. A kizárás azonban nem jelentette, hogy az illető utána ne iratkozhatott volna be újra. Rosenfeldet is 1833-ban, még elsőévesként zárták ki, következő évben tanult tovább. SOTE Lt. 1/f4. kötet 52-53.

⁶⁸⁹ 1831–1832-ben hagyta el a legtöbb diák a kurzust, igaz, épp akkor iratkoztak be a legtöbben. Lehetséges, hogy többen segédként próbálták megfékezni a kolerajárványt, de nem éltek túl azt.

képesítő intézményt fenn kellett ehhez tartani.⁶⁹⁰ Az orvosi karral nem rendelkező tartományokban az ezt követő években alakították ki az ilyen iskolákat, általában egy szülőintézettel (*Gebäranstalt*) együtt.⁶⁹¹ Erre azért is volt szükség, mert egy 1773-as rendelet szerint csak az praktizálhatott a birodalom bármely pontján, aki a Bécsi Egyetemen vizsgázott le, míg aki tartományi iskolákban (legyen az líceum vagy egyetem), csak az adott tartományban dolgozhatott.⁶⁹² Ez a rendelkezés óriási forgalmat generált Bécsben, míg minden más intézményt hátrányosan érintett.

A fontosabb központokban egyetemek működtek, míg a kisebbekben megelégedtek líceumokkal is (Bécs, Prága, Padova, Krakkó, Graz, Innsbruck,⁶⁹³ Lemberg, Klagenfurt, Klausenburg, Linz, Olmütz, Salzburg⁶⁹⁴ és Nagyszombat – Buda – Pest, illetve ebbe a sorba illeszkedett 1775-től a kolozsvári líceum).⁶⁹⁵

II. József azonban visszaminősítette birodalom legtöbb felsőoktatási intézményét, és Bécs, Prága, valamint Lemberg mellett egyedül Pesten lehetett egyetemi diplomát adó képzéseket folytatni. 1782-ben feloszlatta az innsbrucki és olmützi, majd a grazi (1783) univerzitásokat.⁶⁹⁶ Ettől fogva ezeken a helyeken alsóbb fokú sebészképzés folyt, líceumokban.⁶⁹⁷ Pest egyetemi rangjának meghagyását elsősorban Magyarország területi nagysága indokolta, ami óriási eredmény, különösen a többi tartományi intézmény történetének ismeretében (a legtöbb esetben nem is a líceum-egyetem kérdés volt a legégetőbb probléma, hanem a fennmaradás).

Az egyetemi hálózatba a napóleoni háborúk után csatlakozott Padova és Pavia, majd a volt jezsuita univerzitások, Olmütz (1827), Graz (1826) és Innsbruck (1826), végül Krakkó (1846).⁶⁹⁸ Ezek azonban, a kettő itáliai kivételével, nem tudtak felzárkózni a II. József-féle rendezés által vezetett pozícióba kerülő intézményekhez.⁶⁹⁹ Padova és Pavia pedig inkább az itáliaiak, és nem a Habsburg Birodalom egészének jelentettek vonzerőt.⁷⁰⁰

---

⁶⁹⁰ Elméleti (anatómiai és sebészeti) felolvasásokat már korábban hallgathattak egyetemen, Bécsben 1751-től, Innsbruckban 1754-től. KULHANEK 1996. 33-34.

⁶⁹¹ Grazban 1756-tól oktatták a szülészetet a sebészeknek, 1776-tól tették kötelezővé a boncolást. WEINBERGER 1990. 83-85.

⁶⁹² KULHANEK 1996. 95.

⁶⁹³ Innsbruckban 1733-tól volt sebészeti tanszék, amely 1771-től szakadt le az anatómiáról. KULHANEK 1996.

⁶⁹⁴ Salzburgban 1716-tól tanulhattak a szülészetet és anatómiát az önként jelentkezők, de csak 1787-ben nyílt meg az orvos-sebészeti iskola, amit orvosi kari tervek után végleg 1810-ben lefokoznak líceummá. BESL 1993. 77-79.

⁶⁹⁵ KULHANEK 1996. 33-35.

⁶⁹⁶ ZIRKER 1996. 25., KULHANEK 1996. 43., SACHS 2003. 90.

⁶⁹⁷ A napóleoni háborúk ismét megbolygatták ezeket az állapotokat. Innsbruck 1792-ben visszakapta az egyetemi rangot, majd 1807-től a bajor uralom alatt bevezették a bajor képzési modellt, hároméves tanulói idővel, 1809-1817 között viszont ismét líceum volt, orvosi iskola nélkül. 1826-tól ismét egyetem, de orvosi kar nélkül. Az alábbi líceumok működtek még a birodalomban: Linz (1787-1808), Klagenfurt (1753-1833), Laibach (1782-1848). ZIRKER 1996. 29. KULHANEK 1996. 43-49., SACHS 2003. 119.

⁶⁹⁸ SACHS 2003. 90., 119., 161.

⁶⁹⁹ Olmützből például az 1840/1-es tanévben 60 sebészt és 82 bábát oktattak, diplomát pedig 28 sebész és 72 bába szerzett. Pesten ugyanekkor 234 sebészhallgató volt, és 5 sebészdoktor, 17 sebészmaster, 59 polgári seborvos kapott diplomát. Bécsben 1840/1-ben 97 sebészmaster vagy polgári seborvost avattak. AUW Med. 9.2, HÖGYES 1896. 131., SACHS 2003. 161.

⁷⁰⁰ SZÖGI 1994. 14–15.

A pesti orvosi kar történetéről szóló szakirodalomban a magyarországi oktatási viszonyok elmaradottságának jeleként említik, hogy milyen kevés betegágya volt a karnak még a reformkorban is, szemben a bécsi viszonyokkal. Érdekes azonban megnézni, hogy más egyetemeken mi volt a helyzet. Bécsben 1784-től a korszerűen berendezett Allgemeines Krankenhaus adott otthont az orvostudományi oktatásnak. Sebészeti részlege azonban még 1798-ban is két kis szobából állt, 5-5 ágygal, műtő nélkül.⁷⁰¹ Bécshez hasonlóan 1791-től Prágában is a városi kórház lett a kar klinikája. A sebészeti oktatás azonban az irgalmasoknál folyt, ahol mindössze 8 ágyat kapott az egyetem.⁷⁰² 1810-ben a berlini egyetem sebészeti részlege egy bérházban nyitott meg, 12 betegágygal. Ehhez 1818-tól egy 24 ágyas egyetemi klinika csatlakozott.⁷⁰³ Tübingenben 1800-ban létesült egy 12 ágyas klinika.⁷⁰⁴ Marburgban 1813-ban mindössze 6 orvosi és 4 sebészeti ágy volt.⁷⁰⁵ A königsbergi egyetemnek 1820-ban 24 ágyas sebészeti klinikája volt, a berninek 1836-os nyitásakor 26.⁷⁰⁶ Ezekhez a számokhoz képest a pesti egyetem 8 ágyas sebészeti klinikája nem tűnik sokkal kisebbnek (inkább a felszerelés volt problémásabb).⁷⁰⁷

Egy egyetem népszerűségét, vonzáskörzetét azonban leginkább hallgatóságának létszámán és összetételén lehet vizsgálni. Ebben a tekintetben Nagyszombattól kezdve az első pesti évtizedekig orvosi karunk inkább a tartományi liceumokkal mutat rokonságot. Miután II. József a legtöbb univerzitást vizsgálatot követően liceummá, orvosi karunk jelentősége megnőtt. Ezt segítette 1793-ban a diplomák viszonyosságának ismételt elismerése. További lökést adott a sebészstanfolyam népszerűvé válásához az anyanyelvi kurzusok bevezetése. A peregrináció megtiltása 1819 után paradox módon még nagyobb lökést adott az addig is meglévő birodalmon belüli egyetemjárásnak, míg a feltörekvő zsidóság fokozódó érdeklődése az orvosi pályák iránt hozzájárult az egyetem hallgatói létszámának ugrásszerű növekedéséhez. Ez a folyamat a harmincas években megakadt az újbóli peregrinációs lehetőségek, valamint az 1833-ban bevezetett szigorított tanrend miatt. Harmadrészt ekkora vált nyilvánvalóvá a túlképzés mind az orvosdoktori, mind a seborvosi szakon. Ennek köszönhetően a két ág közötti viták egyre élesebbé váltak a negyvenes évekre (nem csak Magyarországon), a hagyományos sebészeti szakma megkérdőjelezése birodalomszinten csökkent az alsóbb szintű sebészeti képzés iránti érdeklődés. Mindezek ellenére összegzésként elmondható, hogy a reformkorra Pest orvosi kara Bécs és Prága után – az itáliai egyetemeket nem számítva – birodalomszinten jelentőssé vált.

⁷⁰¹ SACHS 2003. 195.

⁷⁰² Az irgalmasok ráadásul boncolásokat nem lehetett végezni. SACHS 2003. 165-166.

⁷⁰³ SACHS 2003. 27.

⁷⁰⁴ JENS 1993. 197.

⁷⁰⁵ EULNER 1970. 313.

⁷⁰⁶ EULNER 1970. 319., SACHS 2003. 132.

⁷⁰⁷ LINZBAUER III/III. 1860. 409. (2444. sz.)

Tanév	Bécs	Nagyszombat – Buda - Pest	Innsbruck	Graz
1771/2	68	10	13	
1772/3	55	18	14	
1773/4	84	19	15	
1774/5	72	32	16	
1775/6	59	24	6	
1776/7	59	19	7	
1777/8	63	26	11	
1778/9	98	23	10	
1779/80	48	31	15	1
1780/1	59	20	14	3
1781/2	79	21	10	13
1782/3	82	17	11	3
1783/4	64	67	23	2
1784/5	67	66	8	8
1785/6	79	110	14	8
1786/7	59	61	8	10
1787/8	54	45	5	3
1788/9	64	13	18	9
1789/90	42	44	5	6
1790/1	44	39	13	9
1791/2	76	42	16	11
1792/3	103	27		11
1793/4	92	36		9
1794/5	65	31		10
1795/6	67	41		7
1796/7	70	68		8
1797/8	63	43		5
1798/9	96	47		8
1799/1800	61	47		16
1800/1	59	26		5

9.táblázat. Vizsgázott sebészek a Habsburg Birodalomban (1771/2-1800/1)

(AUW Med. 9.1, SOTE Lt. 1/f 3. kötet 397-573. (1-1149. szz.), KULHANEK 1996. 64-65., WEINBERGER 1990. 90-100. alapján)⁷⁰⁸

VI. Hivatásos és magánpraxist folytató seborvosok a 18. századtól 1848-ig

A 18. század elejére az abszolutista kormányzatokban egyre nagyobb figyelmet szenteltek alattvalóik egészségének, hiszen a kameralizmus szerint egy állam erejét döntően azok száma határozta meg.⁷⁰⁹ Ennek megfelelően elsők között a hadsereg egészségügyi ellátásába kezdtek beavatkozni, majd a polgári lakosság fölötti kontrollt erősítették meg erre specializálódott hivatalok létrehozásával, és az egészségügyért felelős szakemberek képzésének ellenőrzésével és a képzés egységesítésével.

⁷⁰⁸ A hiányos mezőknél nem állt adat rendelkezésünkre, Innsbruckban például bizonyos években a levizsgázottak számát nem lehet tudni, csak a hallgatókét.

⁷⁰⁹ Cél tehát a lakosságszám fenntartása vagy növelése, az alattvalók életének biztonsága és jóléte. LABISCH 1992. 85-87., BROCKLISS 2004. 346., MÖLLER 2005. 135.

A kérdés egészségügyi vonatkozásaival foglalkozó *politia medica* elméleti alapjait az ulmi Wolfgang Thomas Rau (*Gedanken von dem Nutzen und der Nothwendigkeit einer medicinischen Policeyordnung in einem Staat*, 1764) és Johann Peter Frank (*System einer vollständigen medicinischen Polizey*, 1779) hazánkban pedig Huszty Zakariás Teofil (*Diskurs über die medizinische Polizei*, 1786) teremtette meg.⁷¹⁰

Az első lépések megtétele Poroszország nevéhez fűződik: I. Frigyes Vilmos választófejedelem 1685-ben adta ki rendeletét (*Medizinalordnung*), amelyben egy központi hivatalt (*Collegium Medicum*, 1725-től *Ober-Collegium Medicum*) hozott létre az orvoslók felügyeletére, majd 1725-ben újabb rendeletet bocsájtott ki (*Medizinaledikt*), melyben az orvos és sebész hatáskörét pontosan elválasztotta egymástól. A sebészeknek, ha praktizálási jogot akartak letelepedésükkor, bizonyítványaikkal jelentkezniük kellett a fent említett orvosi kollégiumnál, ahol a frissen alapított anatómiai színházban elvégzett kurzus után le is kellett vizsgáznuk.⁷¹¹ Ezen hivatalok egyik legfontosabb feladata volt az emberi és állati járványok visszaszorítása, s ebből fejlődtek tovább olyan intézményekké, ahol az alattvalók egészségét veszélyeztető tényezők ellen, egészségük megőrzésért tevékenykedtek.⁷¹²

A poroszhoz hasonló rendeletek születtek több német tartományban (Württemberg, 1755; Hessen-Kassel, 1778; Baden, 1794; Bajorország, 1808).⁷¹³ Ebbe a sorba illeszkednek Mária Terézia 1753-as, 1755-ös és 1770-es rendeletei.

A Habsburg Birodalmon belüli első ilyen intézkedés az 1753-as Prágai Rendtartás volt, mely eredetileg Cseh- és Morvaországra vonatkozott, később azonban a birodalom többi részére is kiterjesztették. A főorvosi poszt viselését innentől kezdve hivatali engedélyhez kötötték, melyet csak olyanok kaphattak meg, akik a prágai vagy bécsi egyetemen szereztek doktori címüket, és a bábák, patikusok működéséhez is egyetemi vizsga szükségeltetett, a sebészeket pedig a dékán jelenlétében az anatómia tanárának és a sebészczéh egyik tagjának kellett kikérdeznie tudásukról.⁷¹⁴ Ezt követte 1755-től a járványügyet is érintő Trieszti Főszabályzat (*Seequarantängesetz*).⁷¹⁵

1753-ban hozta létre a királynő az Udvari Egészségügyi Bizottságot (*Sanitäts-Hofdeputation*), mely törvényhozó szervként működött 1766-ig, és közvetlenül Mária Terézia alá volt rendelve.⁷¹⁶ Hazánkban az 1723-ban létrehozott Helytartótanácsban belül alakítottak ki 1738-ban állandó egészségügyi bizottságot, melynek helyét az 1783-as II.

---

⁷¹⁰ Frank többkötetes munkája az élet minden területét felöli a terhességtől kezdve az öltözködésen át a lakásproblémáig. LABISCH 1992. 87-88., MÖLLER 2005. 16-21.

⁷¹¹ A felülről jövő szabályozás nem újkeletű ötlet, II. Frigyes császár Sziciliában már adott ki hasonló rendeletet (1231-1241), a kora újkorban az észak-italiai városok is jellemzően az élet minden területének megrendezésére törekedtek. Az 1725-ös rendelet kidolgozásában nagy szerepe volt a hallei Georg Ernst Stahl professzornak (1659-1734). LABISCH 1992. 51., 83., MÜNCH 1995. 28-41. és 122., SACHS 2003. 250-255.

⁷¹² Például a porosz Pestcollegium feladata volt a járványok megfékezése 1719-től. A betegségek elleni aktív küzdelem jó példája a hímlőoltás propagálása a 19. század elejétől. WIMMER 1991. 33., LABISCH 1992. 84.

⁷¹³ LABISCH 1992. 85.

⁷¹⁴ WIMMER 1991. 40-41., 61., BALÁZS 2004. 28-29.

⁷¹⁵ Számos kérdésben olasz mintát tartottak szemük előtt meghozásakor, például Velencéét. KULHANEC 1996. 9., BALÁZS 2004. 26., 30-33.

⁷¹⁶ A bizottság a Generale Normativum előkészítésével betöltötte feladatát. SINNHUBER 1990. 48-53., KAPRONCZAY 2007. 53., 55.

József-féle átszervezéseknek köszönhetően az 1848-ig működő egészségügyi ügyosztály (*Departamentum Sanitatis*) vette át.⁷¹⁷

A hazai egészségügyi viszonyok átfogó rendezése előtt is születtek részintézkedések. Ilyen volt például a vármegyék és szabad királyi városok kötelezése főorvos tartására.⁷¹⁸ Mária Terézia ezért 1754. január 22-i rendeletében nemcsak a tisztségek betöltését, hanem a praktizálást is egyetemi végzettséghez kötötte, továbbá elrendelte, hogy az országban működő orvosdoktorok diplomamásolatait küldjék el a Helytartótanácshoz.⁷¹⁹ A tiszti főorvosnál vagy egyetemen vizsgázott sebész, valamint céhben működő társa egyenjogúságának elismerése után 1761-től a Helytartótanács rendeletileg kötelezte a céheket az említett vizsgát tett sebészek felvételére.⁷²⁰

A birodalom első és alapvető rendelkezése, mely annak összes tartományán belül érvényes volt, az 1770-ben kibocsájtott *Generale Normativum in Re Sanitatis* (*Sanitätshauptnormativ*) volt. Mária Terézia ezzel a rendelettel az egész birodalomban egységes egészségügyi rendszert vezetett be. Célja a gyógyító rétegek képzettsébbé válása, valamint felelősségteljes munkavégzése volt. A rendeletet 1773-ban és 1787-ben pontosították.⁷²¹

A *Generale Normativum* pontosan körülhatárolta a sebészek feladatait és megkövetelte tőlük az egyetemi vizsgát.⁷²² Csak az ott szerzett bizonyítvánnyal (*testimonium*) praktizálhatott a chirurgus.⁷²³ Ismételten előírta a sebészeknek a józanságot.⁷²⁴ A leírásban – vagy inkább előírásban – visszatükröződik a mindig felbukkanó járványtól való félelem.⁷²⁵ Itt is több pontban rögzítették a sebész medicusnak való alávetettségét: halálos vagy veszélyes seb esetén orvost kellett hívnia és jelentést tennie a magistratusnak (III.§);⁷²⁶ súlyos betegség esetén követnie kellett a medicus előírásait (IV.§); eltiltották a *cura internától* és a gyógyszer készítésétől olyan helyeken, ahol vannak gyógyszertárak,⁷²⁷ sőt, még az érvágástól is, ha azt a beteg állapota nem engedi meg, valamint ha abba nem egyezik bele az orvos. Ahol azonban nem volt *physicus*, ott a sebész maga dönthette el, hogy milyen gyógyszert ad a betegnek, de csak abban az esetben, ha ez teljes bizonyossággal nem ártalmas számára (V. §; *innocua remedia*). A sebész esküjében

⁷¹⁷ GORTVAY 1953. 104.

⁷¹⁸ GORTVAY 1953. 105.

⁷¹⁹ DEMKÓ 1894. 473.

⁷²⁰ Ugyanekkor felmentették őket a tapasztéskészítés próbája alól. DADAY 1960. 173. és MOE IV. 159. (428. sz.)

⁷²¹ GORTVAY 1953. 110-113. Az 1773-asat Magyarországon csak 1778-ban hirdette ki a Helytartótanács.

⁷²² A sebészekre vonatkozó részt magyarul lásd: BALÁZS 2004. 45-47.

⁷²³ LINZBAUER II. 541. (641. ssz.)

⁷²⁴ Ez nem szerepel a debreceniek Examenjében, sem kánonjaiban, sem reguláiban - bár ott inkább a sebészet gyakorlati kérdéseivel foglalkoztak, mintsem a tökéletes sebész jellemzésével. JÁKI 1955.

⁷²⁵ LINZBAUER II. 541. (641. ssz.): II.§; Pestis idején „[chirurgus] ...*dñu noctuque promptus esse debet, tempore pestis praecipue (quod genus morborum Deus Omnipotens avertat), Chirurgorum officia in nosocomis parata esse oportet.*...” Magyarul: „...különösképpen pedig pestis idején (amely betegségfajától a Legnagyobb és Leghatalmasabb Isten menten meg mindenkit) a sebészmasternek a járványkórházban a helye...” BALÁZS 2004. 45.

⁷²⁶ Utóbbi rész kapcsolatba hozható a kialakuló igazságügyi orvosszakértői véleménnyel - a kriminalisztika és az orvostudomány közti viszonytal.

⁷²⁷ Már egy 1764. március 20-i rendelet szerint tiltották nekik az összetett gyógyszerek, valamint az arzén tartalmú készítmények árusítását. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Bazin város jelentése (1765. január 24.)

kötelezettséget vállalt arra, hogy betegéről minden erejével gondoskodni fog, a rábízott titkot meg fogja tartani, tudása szerint fog segíteni rajtuk, s súlyosabb esetben kikéri az előljárók (*Superiores*, Balázs fordításában Elöljáróságok) segítségét. A betegeknek különbségtétel nélkül kellett segítenie.

A Generale Normativum alkotói azt akarták, hogy a sebész foglalkozását ne pusztán munkának, hanem hivatásnak tekintse, s így az egészségügy közegészségügygé váljon, s ezáltal hatékonyabban akadályozzák meg a járványok terjedését. A járványokra még egyszer kitér a sebészekkel foglalkozó részben a Normativum, ezáltal is hangsúlyozva annak veszélyességét: A sebésztől és az orvostól is éberséget (*vigilentia*) követelnek járványos helyen, és ha lehetséges, megakadályozni annak további terjedését, valamint az előbbtől még azt, hogy engedelmeskedjen a járványorvosnak.⁷²⁸ 1778-ban hozták nyilvánosságra Magyarországon a Normativum kiegészítését, amely 1773-ban jelent meg és a német nyelvterületekre vonatkozott. Ebben ismételtelen megkövetelték a sebészek kötelező egyetemi vizsgáját, s újfent eltiltják a sebészeket a belgyógyásztól.⁷²⁹

A Normativum megjelenésétől kezdve a sebészeknek egyre szigorúbb feltételekhez kötik a működését: az 1771. május 6-i rendelet értelmében egy sebész vagy bába csak akkor gyakorolhatja hivatását, ha az egyetemen levizsgázott. 1770-ben azonban még elfogadták, ha a megyei *physicus* vizsgáztatta le a már praktizáló sebészt, bábát.⁷³⁰ Ez azonban súrlódásokhoz vezetett a főorvosok és az egyetem között, hiszen egy sebésznek nagy költséget jelentett egy ilyen próbatétel: el kellett utaznia, szállást találnia és ki kellett fizetnie a vizsga díját is, ami – mint azt az egyetemtörténeti fejezetben már kifejtettük – 59 Ft 78 krajcárba került, bár Győry Tibor szerint ezt gyakran elengedték vagy leszállították szegény jelöltek esetében.⁷³¹

Az egyetem ugyanakkor lehetővé tette, hogy az itt levizsgázott sebészek az egész országban praktizálhassanak, sőt, II. József 1783. szeptember 21-i rendeletével egyenjogúvá tette a Monarchia összes egyetemét. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az itt végzett hallgatók a Habsburg Monarchiában bárhol tevékenykedhettek.⁷³²

A betegek – és az orvosok, sebészek – helyzetének megkönnyítésére 1781-ben II. József előírta, hogy minden megyében házi kasszákat hozzanak létre, amelyből a szegények gyógyítását finanszírozhatják és így megkönnyítsék a sebészek és az orvosok számára a betegek ingyenes kezelésének elvállalását, legalábbis II. József szerint.⁷³³ A páciensek további megsegítését célozta az 1789-es rendelet, amely szerint a megyei seborvosnak a vármegye pénzén külön házi gyógyszerterápiát kellett fenntartania a szegények számára.⁷³⁴

⁷²⁸ LINZBAUER II. 564. (641. sz.)

⁷²⁹ LINZBAUER II. 756., 767-773. (742. és 756. sz.)

⁷³⁰ GYÖRY 1936. 158-159. 1786-ban pedig az idős sebészeknek elengedték az egyetemi vizsgát.

⁷³¹ GYÖRY 1936. 19. és 97-98.

⁷³² GYÖRY 1936. 131. Ez, valamint az a hír, hogy Pesten könnyen le lehet szigorlatolni, arra indított jónéhány monarchiabeli hallgatót, hogy idejőjjön letenni vizsgáit.

⁷³³ LINZBAUER I/III. 24. (785. sz.) II. József 1785-ben ismét kimondja a betegek ingyen kezelését, akikről a megyei fizikusnak és a sebésznek évente jelentést kell írniuk MOE IV. 202. (590. sz.)

⁷³⁴ DEMKÓ 1894. 508.

A sebésznek – még a céhmesternek is – 1774-től kellett bonctanból és sebészi gyakorlatból vizsgát tennie a tiszti főorvos előtt, aki ezt nem tette meg, az csak borotválhatott és haját vághatott.⁷³⁵ Megkezdődött a sebészek, vagyis a gyógyítást végző személyek és a borbélyok tevékenységének különválasztása. Ugyanekkor rögzítették a sebészek pontos fizetését is. 1785-től a vizsgaanyag kibővült a szülészettel is, s alkalmazott orvos, sebész is csak szülészettől levizsgázott hallgató lehetett.⁷³⁶ 1786-tól a sebészi és orvosi tanulmányokat együtt folytatták a hallgatók, de külön kellett vizsgáznuk,⁷³⁷ amelynek komolyságát növelte, hogy azt az országos tiszti főorvos (*Protomedicus Regni*) vagy egy egészségügyi tanács előtt kellett letenni.⁷³⁸

6.1. Orvosok, sebészek a 18. századi Magyarországon

Magyarország ellátottsága orvosi személyzettel a 18. század elején meglehetősen siralmas volt. A törököktől visszafoglalt területek nagy részén (kivéve a nagyobb mezővárosokat) sem orvos, sem sebész nem élt. Orvosdoktorok inkább a szabad királyi városokban, azon belül is a felvidéki városokban éltek.⁷³⁹ A sebészek közül sokan katonai szolgálat után telepedtek le és látták el a polgári lakosságot (ez a jelenség még a 19. század elején is megfigyelhető).⁷⁴⁰ Az 1715-ös összeírásban szabad királyi városainkban 39 sebészt, 1 fürdőst, 11 borbélyt és 10 patikust említenek.⁷⁴¹ Nagy részük feltehetően inkább borbélykodásból élt, és csak kisebb sebészi tudással rendelkezett. Az eperjesi 3 sebész közül Joannes Strubely az összeírást készítőök szerint középserű (*chirurgus mediocris*), Andreas Soproni pedig „*chirurgus fatalis infirmus*”.⁷⁴² Az esztergomi Joannes Vadászt és Michael Petheőt például sebésznek (*chirurgus*) mondják, ám az összeírás végén, a céhekről szóló leírásban megjegyzik, hogy csak borotválásból és hajnyírásból élnek meg.⁷⁴³ A felmérés adatai azonban nem teljesen pontosak, hiszen nem minden esetben jelezték az illető foglalkozását, és a céheket sem írták össze mindenhol. Budán például 6 sebész, 4 borbély és egy patikus is működött, míg a szomszédos Pesten mindössze egy borbélytal találkozunk.⁷⁴⁴ Budán 1720-ban 880 és fél házhelyet (az Országút, Tabán és Újlak nélkül 492 és felet),

---

⁷³⁵ MOE IV. 180. (511. szsz.), LINZBAUER II. 667. (706. szsz.) és JÁKI 1955. 30. Ezt a rendeletet 1784-ben megerősítik: az a sebész vagy bába, aki nem vizsgázik, nem praktizálhat. Lásd LINZBAUER I/III. 66-67. (843. szsz.)

⁷³⁶ DEMKÓ 1894. 507., MOE IV. 200. (586. szsz.) és LINZBAUER I/III. 137-145. (899. szsz.) Ezt az előírást a következő évben meg kellett ismételni, lásd LINZBAUER I/III. 369. (1083. szsz.)

⁷³⁷ MOE IV. 205. (599. szsz.)

⁷³⁸ LINZBAUER I/III. 224. (955. szsz.)

⁷³⁹ Ez nem magyar sajátosság volt, Kurmainzban például szintén a városok általában jól el voltak látva orvosokkal, vidéken viszont inkább sebészek praktizáltak. GRUMBACH 2006. 60.

⁷⁴⁰ Például Ugocsa vármegye sebésze, Johann Anton Stöcker 1749 előtt a hadseregben szolgált. MOL C 37 Ld. A Fasc. 34. Ugocsa vármegye jelentése (1749. szeptember 15. és 1763. november 17.)

⁷⁴¹ MOL N 78 1-41. téka alapján. A debreceni sebészcéhnek ekkor például 7 tagja volt, Győrött 1, Kassán 3 sebész működött, Lőcsén 4 sebészt és 2 patikust, Nagyszombaton 5 borbélyt említenek. MOL N 78 26. téka 245-255., 270. (Debrecen), 35. téka 126-158. (Győr), 1. téka 218-239. (Kassa), 7. téka 235-256. (Lőcse), 21. téka 504-531. (Nagyszombat)

⁷⁴² MOL N 78. 6. téka, 400-401, 430-431.

⁷⁴³ „...solum ex tonsuris et rasinis quaeritant victum.” MOL N 78 22. téka 125.

⁷⁴⁴ MOL N 78. 20. téka, 531 (Pest), illetve uo. 425-516.(Buda).

Pesten 366-ot írtak össze, de emellett sok háznélküli is élt még a két városban.⁷⁴⁵ Budán ekkor mintegy 9600-an, Pesten pedig 2600-an lakhattak.⁷⁴⁶ Így durva becsléssel elmondható, hogy Budán átlagosan 960 főre esett egy gyógyító.⁷⁴⁷ Ám Pest város polgárkönyvének tanúsága szerint 1720-ig egy patikus, két borbély, öt fürdős, és egy felcser fordult meg a városban, és 1710-ben egy orvosdoktor, Christian Christoph Pürchner is bejegyezték a polgárok közé.⁷⁴⁸ Mindezek közül azonban csak az 1716-ban fürdősként polgárjogot nyert Gerstl Joseph szerepel sebészként („*hýrurgus*”) az 1720-es összeírásban.⁷⁴⁹ Az 1720-as, pontosabb és részletesebb adóösszeírásban mindössze 37 orvosdoktor és 105 borbély-sebészt említenek országszerte.⁷⁵⁰

A Helytartótanács először a század közepén, 1747–1749 között készíttetett olyan felmérést, ahol kifejezetten az országban működő egészségügyiekre voltak kíváncsiak. Ekkor összesen 187 sebész (168 esküdt-, 10 nem esküdt sebész, 9 borbély), 11 fürdős, 4 fürdős-sebész és 49 gyógyszerész működött az országban.⁷⁵¹ Megjegyzendő, hogy ezek az adatok sem teljesen pontosak, mivel a jelentés készítői nem kaptak precíz instrukciókat, így néhány város esetében csak annyit közöltek a Helytartótanáccsal, hogy „vannak” sebészeik. 1749-ben 154 sebészt, 4 fürdöst, 1 fürdős-sebészt és 24 gyógyszerészt említenek név vagy szám szerint a hatóságok, de emellett Bereg vármegye tájékoztatása szerint több sebész is („*copiosi*ri numero”) működött ekkor területükön.⁷⁵² Az 1715-1720-as állapotokhoz képest csekély mértékű növekedés egyik oka a nehéz megélhetés volt. Szatmárnémeti tudósításában olvashatjuk, hogy egy patikus szeretett volna megtelepedni náluk, de amikor szembesült azzal, milyen nehezen tudná fenntartani magát, elhagyta a várost, ám két sebész kitartóan, nyomorúságos körülmények között itt maradt.⁷⁵³

Tudásszintjük sem sokat változott a század eleji viszonyokhoz képest. A Jász-Kun Kerületben több seborvos is praktizált ekkor, de csak külső sebeket kezeltek, nagyobb baj esetén a kerület lakosai kénytelenek voltak a szomszédos vármegyék vagy szabad királyi városok (Pest, Eger, Gyöngyös és Debrecen) orvosait felkeresni.⁷⁵⁴ Békés vármegye sebészeinek tevékenysége kimerült az érvágásban és a scarificatióban, igaz, többet nem is vártak el tőlük.⁷⁵⁵

---

⁷⁴⁵ SCHMALL 1899. 225.

⁷⁴⁶ BRÜLL 1930. 38–39.

⁷⁴⁷ MOL N 78. 20. téka, 531 (Pest), illetve uo. 425–516.(Buda); SCHMALL 1899. 225; BRÜLL 1930. 38–39.

⁷⁴⁸ 1688-ban költözött Pestre Herold Heinrich Siefert patikus, de ő 1705-ben meghalt. Szintén meghalt 1701-ben az 1692-ben pesti polgárrá lett Johann Wilhelm Würnß borbély. Két fürdős és a „magyar felcser”, Árvay Stephanus 1715 után érkezett Pestre. BFL IV.1202.v 1. kötet 10., 37., 65., 161., 166., 189., 201., 203., 215.

⁷⁴⁹ BFL IV.1202.v 1. kötet 203. és MOL N 78. 20. téka 522.

⁷⁵⁰ GORTVAY 1953. 50.

⁷⁵¹ Az adatok 1747-ben 12 vármegyéből és 14 szabad királyi városból, 1749-ben 15 vármegyéből és 10 szabad királyi városból érkeztek be. DEMKÓ 1894. 505, MOL C 37. Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. 1747–1749.

⁷⁵² MOL C 37. Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Bereg vármegye jelentése (1749. május 21.)

⁷⁵³ „...*Chirurgi duo, ut ut etiam satis misere subsistere debeant, tamen adhuc usque perseverarunt*” MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Szatmárnémeti jelentése (1747. február 12.)

⁷⁵⁴ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. A Jász-Kun Kerület kapitányának jelentése (1747. február 9.)

⁷⁵⁵ 1749-ben még a hajnyírást és a sebkezelést is melléírták. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Békés vármegye jelentése (1747. április 14. és 1749. május 16.)

A sebészek területi megoszlása igen egyenlőtlen volt. Miközben Csanád vármegyében mindössze egy borbély élt Makón, addig Pest vármegyében 52 sebész és 2 gyógyszerész, Pozsony vármegyében 23 sebész, 2 borbély és 1 gyógyszerész, Moson vármegye két járásában 4 vizsgázott és approbált-, 4 vizsgázott-, 1 approbált- és 4 egyéb sebész működött, s emellett 2 patikus is élt itt.⁷⁵⁶ A vidéki sebészek egy része városi céhbe lett inkorporálva és ott is lett levizsgáztatva, így a nezsideri Simon Reiner és a boldogasszonyi Georgius Hoffmann a pozsonyi seborvosok céhébe, a gálosi Franciscus Schneider pedig a pozsonyi fürdőskébe.⁷⁵⁷ Moson vármegye jelentéséből kiderül az is, hogy bizonyos helyeken már az 1761-es kötelezővé tétele előtt elterjedt a sebészek orvosdoktorok által történő levizsgáztatása. Ez volt felcsereknél nem meglepő, hiszen a hadseregben eleve doktor vizsgáztatta le őket, az oroszári Maximilian Katzler például 1705-ös orvos előtti vizsgáról szóló tanúságlevéllel rendelkezett.⁷⁵⁸ A sebészek számos helyen gyógyszereszként is működtek (hiszen ekkor munkájukhoz szorosan hozzátartozott különböző szerek készítése), például a féltoronyi Leopoldus Dragisch.⁷⁵⁹ A selmecbányai seborvosokat 1749-ben szigorúan megintették, amiért összetett gyógyszereket (*composita medicamenta*) nem csak házipatikaként használtak, hanem kiadták azokat a betegeknek, és eltiltották őket az ilyen készítmények további tartásától.⁷⁶⁰

Az 1747–1749 közöttinél részletesebb és pontosabb (nem csak számokat, hanem neveket, képzési adatokat, néhol még a fizetést is megmondó), ám az ország egészét szintén le nem fedő 1763-as összeírás név vagy szám szerint 26 fizetett orvosdoktor, emellett 12 praktizáló orvost, 20 fizetett sebészt, összesen pedig 112 sebészt, valamint 2 borbélyt, 7 fürdőst, 1 fürdő-sebészt és 56 gyógyszerészt említ.⁷⁶¹ Ennél bizonyosan többen voltak az országban gyógyítással foglalkozók, hiszen egyrészt nem minden közigazgatási egység küldte be jelentését, másrészt a korábbi felmérésekhez hasonlóan még mindig akadtak olyan városok, vármegyék, amelyek a Helytartótanács figyelemztetése ellenére pontatlanul, pusztán a személyzet meglétére utalva küldték be jelentésüket.⁷⁶² A Helytartótanács a hatvanas években többször (1763, 1765, 1766, 1767, 1768) bekérte az ország orvosainak, sebészeinek, bábáinak és patikusainak listáját, ám ennek nem mindenki tett eleget, az 1747-

---

⁷⁵⁶ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Moson vármegye jelentése (1747. július 19., 10. melléklet), Pest vármegye jelentése (1749. november 3.), Pozsony vármegye jelentése (1750. június 26.) és Csanád vármegye jelentése (1749. május 20.)

⁷⁵⁷ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Moson vármegye jelentése (1747. július 19.)

⁷⁵⁸ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Moson vármegye jelentése (1747. július 19.)

⁷⁵⁹ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Moson vármegye jelentése (1747. július 19.)

⁷⁶⁰ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Selmecbánya jelentése (1749. május 9.)

⁷⁶¹ MOL C 37. Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. 1763-1769. 1763-ban 23 vármegye és 27 szabad királyi város küldte be jelentését területe orvosairól, sebészeiről és bábáiról, ehhez megkésve csatlakozott 1764-ben még 6 vármegye és Pest szabad királyi város. 1765-ben 12 vármegye, 3 kiváltságolt kerület és 8 szabad királyi város, 1766-ben (a Helytartótanács ismételt kérésére) 16 vármegye és 14 szabad királyi város, 1767-ben 16 vármegye, 3 kiváltságolt kerület és 22 szabad királyi város, 1768-ban 16 vármegye és 11 szabad királyi város küldött jelentést, 1769-ben (az 1768-as helytartótanácsi kérésre elkésve érkezett válaszként) pedig 3 vármegye és Székesfehérvár.

⁷⁶² MOL C 37. Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. 1763. A bábák felsorolásától, noha szerves részei voltak a lakosság egészségügyének ellátásában, eltekintettünk, mivel az esetek döntő többségében a jelentések vagy annyit írnak róluk, hogy jól el van látva velük a vármegye, vagy annyit, hogy szinte minden településen előfordulnak.

1749-es és 1763-ashoz képest ezek meglehetősen töredékesek, ezért az elemzéskor ezen időszak összeírásait együtt vizsgáltuk.⁷⁶³

Hiába írtak elő, az országban továbbra is kevés gyógyász működött, így több olyan vármegyével, szabad királyi várossal találkozunk, ahol vagy nem volt főorvos, sebész, vagy nem tudták megfizetni azt. A kicsiny Ruszt városában élő egyetlen sebészt ingyen szállással próbálták maradásra bírni.⁷⁶⁴ Csanád vármegye sebésze mellett a vármegye 50 Ft fizetést adott az egyik szegedi orvosnak, hogy átjárjon hozzájuk betegeket gyógyítani, miután saját főorvosuk nem volt.⁷⁶⁵ Eperjesen a seborvosok praxisához tartozott nemcsak a város, hanem a környező falvak ellátása is.⁷⁶⁶ Bazinban 1765-ben közegészségügyi feladatot is elláttak a sebészek, a város kötelezte őket a járványos megbetegedések azonnali bejelentésére.⁷⁶⁷

A jelentések a hatóságok szigorodó ellenőrzéséről tesznek tanúságot. Heves vármegyében megakadályozták az álorvosok praktizálását, és a borbélyoknak sem engedték, hogy visszaéljenek az orvos vagy sebész névvel. Ügyeltek, hogy a sebészek belső betegségeknél kikérjék az orvos tanácsát.⁷⁶⁸ 1763-ban találkozunk első alkalommal olyan összeírásokkal, ahol értékelik is a gyógyászok munkáját. Besztercebánya és Székesfehérvár például megdicséri seborvosait szakértelmükért.⁷⁶⁹ Az összeírás során a főorvosnak alkalmá volt kiszűrni a képzett sebészek mellől a szélhámosokat vagy a kevésbé tanultakat, akikre csak kisebb dolgokat lehetett rábízni. Így találtak rá egy perbáli parasztra 1766-ban, aki – noha soha nem tanulta azt – 15 éve sebészkedett sok embernek a kárára.⁷⁷⁰ A durva személyként jellemzett egykori csapláros, a bajsai Athanasius Petrovics bizonyítványok nélkül praktizált a hiszékeny emberek között, máshol más nevet használva. Mikor a főorvos, Mathias Perathonner le akarta vizsgáztatni és behívatta, szóra sem méltatta őt, így kénytelen volt Petrovics „sebészi” eszközeit elkoboztatni és a további praktizálástól 25 botütés fejében eltiltani. Ugyanitt egy kanizsai önjelölt sebészt károkozása ellenére nem tudta felelősségre vonni a főorvos, mivel nemesemberről volt szó, így csak jelentette az esetet a Helytartótanácsnak.⁷⁷¹ Néhány szélhámos kifejezetten szemtelenül élt vissza a sebész

---

⁷⁶³ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. 1763-1768 közötti jelentések. 1764-ben 6 vármegye és 1 szabad királyi város, 1765-ben 12 vármegye, 1 kiváltságolt kerület és 8 szabad királyi város, 1766-ban 16 vármegye és 14 szabad királyi város küldte be jelentését, néhányan többször is, például Pest- vagy Moson vármegye.

⁷⁶⁴ A város annyira szegény és piciny volt (1767-ben mindössze 63 házzal rendelkezett), hogy nem is volt szükség többre. 1767-es jelentése szerint soha nem is volt sem orvosa, sem patikája. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Ruszt jelentése (1763. november 29. és 1767. szeptember 26.)

⁷⁶⁵ 1768-ban már van fizetett főorvosuk a sebész mellett. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Csanád vármegye jelentése (1763. november 9. és 1768. november 3.)

⁷⁶⁶ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Eperjes jelentése (1763. október 11.)

⁷⁶⁷ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Bazin jelentése (1765. január 24.)

⁷⁶⁸ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Heves vármegye jelentése (1763. december 12.)

⁷⁶⁹ „...viri professionis suae satis gnari” és „periti”. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Besztercebánya jelentése (1763. október 14.) és Székesfehérvár jelentése (1763. október 11.)

⁷⁷⁰ „...cum detrimento multorum hominum exercebat Chyrurgiam.” Nem csak a sebészet vonzotta a laikusokat, Budakeszin egy önjelölt patikust leplezték le (Jacobus Tauner eredetileg takács volt), aki szintén nem tanulta sehol mesterségét, viszont külső és belső orvosságokat is készített a betegeknek, és állítólag könyvek olvasásával tanulta ki a gyógyszerészetet. Szigorúan nem intették meg, mert az 1767-es összeírásban ismét szerepel. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34 Nr. 1. Pest vármegye jelentése (1766. december 10. és 1767. szeptember 30.)

⁷⁷¹ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34 Nr. 1. Bács vármegye jelentése (1767. november 13.)

névvel. Amikor lebukott és eltították a praxistól, a karavukovai Serblmeister átment eszközeivel Apatinba, majd rövid idő múlva visszaköltözött Karavukovára és továbbra is sebészként viselkedett, így kénytelenek voltak műszereit elvenni tőle és 12 botütéssel ismét eltítani a további széllhámoságtól. Bács vármegye különösen problémás helynek számított, mert Perathonner még egy női álsebésszel is találkozott körútján: a küllödi Maria Szeppint a helyi bíró, plébános és sebész is többször figyelmeztette, mégsem hagyta abba a sebészkedést; eret vágott és belső gyógyszereket is használt. A kérdésekre persze nem tudott felelni, ezért elkobozták érvágó eszközeit (botütést nem kapott, mert épp állapotos volt).⁷⁷²

Néhány beszámoló kitér a sebészek feladataira: az esetek többségében haj- és szakállnyírással, érvágással, sebkötözéssel foglalkoztak, készíthettek fürdőket, de szükség esetén gyógyszereket forgalmaztak vagy akár belső betegségeket kezeltek.⁷⁷³ Néhon már a halottkémleléssel is megbízták őket, így Esztergomban vagy Pozsonyban.⁷⁷⁴ Bakabánya fizetett (30 Ft) seborvosa például borotvált, eret vágott, kisebb betegségeket kezelte és scarificatiót végzett, és patika híján a város szegény lakosságát ő látta el házipatikájából gyógyszerekkel (ha nem Selmebányáról hozták be azt).⁷⁷⁵ Érdemes kiemelni Tolna vármegye jelentését, ahol a főorvos nem csak körbejárta a megyét és összeírta a sebészeket, leellenőrizvén bizonyítványaikat, de egyúttal le is vizsgáztatta őket.⁷⁷⁶ A következő témákról kellett beszámolniuk: anatómiai ismeretek, törések, ficamok, daganatok, fekélyek, trepanáció, amputáció, érvágás, *scarificatio*, sipolyok, zúzódás, gyulladás, üszkösödés, sérv, fogszuvasodás, szúrscapolás (*paracentesis*), végül flastromok és kenőcsök. Aki nem felelt meg a kérdésekre, a továbbiakban csak érvágást, scarificatiót, illetve válaszadástól függően még foghúzást, kisebb sebek kezelését végezhetette. A Simonytornyai járás 5 sebésze közül csak ketten feleltek meg, a Völgységi járás 12 sebészéből szintén, noha szinte mindnek volt bizonyítványa céhes tanulmányokról. A Német-Római Birodalomból származó Henk Joannes még az érvágáshoz szükséges minimális tudással sem rendelkezett („*artis ignarus*”), így a főorvos mindenféle sebészi beavatkozástól eltoltotta.⁷⁷⁷ A Földvári járás 16 sebészéből is csak ötten praktizálhattak tovább mindenféle korlátozás nélkül. Az eredmények igazolták a tételt, miszerint a háborúban lehet a sebészetet megtanulni, ugyanis az 5 sikeres vizsgálóból 4 korábban hosszú ideig egy-egy ezredben működött felcserként, a sikertelenek pedig kizárólag a céhes tanulók közül kerültek ki.⁷⁷⁸ Hajdúböszörmény borbély-sebészei

---

⁷⁷² MOL C 37 Lad. A Fasc. 34 Nr. 1. Bács vármegye jelentése (1767. november 13.)

⁷⁷³ Például a sümegi Joannes Georgius Ekl a szokásos kúrák mellett belső betegségeket is kezelte, Casparus Andrick pedig fürdőket készített. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Zala vármegye jelentése (1763. november 3.)

⁷⁷⁴ Pozsonyban a sebészczéh kapott évi 100 forintot, hogy sebészei ellássák a halottkémi feladatokat. A soproni fürdős-sebész céhnek évente két tagját ki kellett jelölnie, aki a városnak szolgálatot teljesít: egyikük feladata a halottszemle, másiké kórházi szolgálat és a gyanús körülmények között elhaltak boncolása volt. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Esztergom jelentése (1763. október 29.), Pozsony város jelentése (1763. október 5.), Sopron jelentése (1766. augusztus 29.)

⁷⁷⁵ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Bakabánya jelentése (1763. november 14.)

^{776 776} MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Tolna vármegye jelentése (1764. június 27.)

⁷⁷⁷ Henk nem tanult korábban sem céhnél, sem a hadseregben ilyesmit.

⁷⁷⁸ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Tolna vármegye jelentése (1764. június 27.)

inkább csak borotváltak és fogat húztak, illetve ha ritkán kificamodott valakinek a válla, ők tették helyre.⁷⁷⁹

Veszprém vármegye főorvosa, Prauner 1766-ban kötötte össze a sebészek összeírását és levizsgáztatását, melynek eredménye lesújtó lett. Kérdéseit anatómiából, sebészetből, a különböző betegségek tüneteiből és kezeléséből, valamint némi belgyógyászatból tette fel, de a 28-ból senkit nem talált, akivel megelégedett volna.⁷⁸⁰ Esztergomban sebgyógyítás, törés, ficam, fekély, daganat és sebészi műtétek képezték a vizsgaanyagot.⁷⁸¹

A belső betegségek kezelése könnyű támadási felületet adott a sebészeknek.⁷⁸² Érdekes módon mégsem tiltották mindenhol a sebészeket az ilyen kezelésektől. Pest vármegye néhány sebészénél természetesnek veszik, hogy a képzettebbek ilyen bajokat is kúrálják, holott itt azt sem lehet mondani, hogy ne lett volna orvosdoktor a közelben és ezért kényszerültek rá.⁷⁸³

Az összeírások közül kiemelkedik Bács vármegye főorvosa, Mathias Perathonner 1767-es körútján készült írása. Nem csak rövid életrajzot közöl a sebészekről (tanulmányaikat és családi állapotukat feltüntetve), meghatározva kompetenciájukat, de eszköztárukat is megvizsgálta és véleményezte. Josephus Vogttól, noha volt tanúsítványa korábban letett vizsgáról, nem tudott válaszolni a főorvos kérdéseire, így eszközeit elkobozták tőle és átadták egy olyan sebésznek, aki az elméleti alapokkal is tisztában volt. Ugyanígy járt egy Demetrius nevű borbély. A lotharingiai származású palánkai seborvos, Mathias Stephin eszközeit borzalmasnak találta Perathonner, ráadásul Stephin még a legegyszerűbb kérdésre sem tudott válaszolni. Ugyanígy járt a bezdáni Joannes Csisek, akinek tudásával és magatartásával is gondok voltak (válasz helyett szitkokat szórt az orvosra), így nagy nehezen 19 botütésre ítélték.⁷⁸⁴ Szerencsére ellenpéldát is talált: a kulai Joannes Schmidt és a bukini Josephus Zsigray horvát sebész eszközei kiválóak voltak, és a kérdésekre is nagyszerűen válaszoltak. Perathonner előtt 9 sebész tett sikeres vizsgát, 15

---

⁷⁷⁹ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Hajdúböszörmény jelentése (1763. december 13.) – a Jász-Kun Kerület kapitánya jelentésének melléklete (1765. augusztus 7.)

⁷⁸⁰ „Sed ingenue fateor, quot quot examinaveram, Nullum fere repertum fuisse, qui in Chyrurgicis sufficientem peritiam habuisset, taceo, ut Morbos Internos curare possit: Ex his tamen omnibus in toto gremio existentibus; quorum Viginti Octo sunt, sequentes sunt optimos in Chyrurgicis inveni; Eugenium Gudvein, Stephanum Bogdany, Joannem Szunko, Weszprimii habitantes, Sebastianum Bójner Papae existentem.” Mindenki más „debilis in chirurgicis”. A bábák sem nyújtottak fényes teljesítményt, mindössze ötöt talált megfelelőnek, a többit kifejezetten távoltartotta volna a komplikált szülésektől. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Veszprém vármegye jelentése (1766. november 9.)

⁷⁸¹ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Esztergom jelentése (1766. szeptember 19.)

⁷⁸² Például ezért panaszkodtak be a Helytartótanácsnál soproni orvosok Joannes Casparus Fink sebész 1755-ben. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 5.

⁷⁸³ A vármegyében ekkor 4 orvosdoktor, 40 vizsgázott- és 26 nem vizsgázott sebész, 1 fürdős, 8 gyógyszerész és 184 bába élt. A Német-Római Birodalomból származó Dominicus Svajczert kétszer is levizsgáztatták (1749, 1758). A Köln mellől származó Franciscus de Vösz Bonnbán inaskodott, katonai szolgálat után került Magyarországra. A Dunapatajon élt Josephus Békest a debreceni sebészch vizsgáztatta le. Rajtuk kívül még 4 sebész foglalkozott belbetegségek kezelésével is. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Pest vármegye jelentése (1766. december 10.)

⁷⁸⁴ „...[a vizsgakérdésekre] petulantes, protervas responsiones, imo (!) S.V. Ebb szart protulit, commissioni nullatenus se submisit, quare ad baculos detrahendus se contra 5 homines omnibus viribus posuit, tandem adhibita vi 19 baculos accepit.” MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Bács vármegye jelentése (1767. november 13.)

további működését korlátozásokhoz kötötte (a működési kör szűkítésével, újabb vizsgára szólítással vagy az illető jövőbeni leváltásával alkalmasabb emberrel), 8 embert eltöltött mindenféle praxistól, 10 szélhámost pedig megbüntetett.⁷⁸⁵

A vizsgázott sebészek vagy a hadseregben szereztek képesítést, vagy egy céh és az adott város orvosa kérdezte ki őket, Breznóbánya seborvosa viszont Bécsben tanult anatómiát és sebészetet.⁷⁸⁶ Árva vármegye sebésze, Egstein Franciscus a prágai egyetemen vizsgázott, majd felcser lett, és utána telepedett le az országban.⁷⁸⁷ A szabadszállási Tegesz István az Invalidusok Házában tett szert gyakorlatra külső és belső betegségek kezelésében és ott is vizsgáztatták le, de a pesti sebészcéhbe is inkorporálták.⁷⁸⁸

Az ország betelepítésének és a céhes képzésből adódóan a sebészek nagyfokú mobilitásának lehetünk tanúi. Tolna vármegye Simontornyai járásának magyar sebészei budai, veszprémi és győri kitérő után kerültek lakhelyükre, ketten pedig Ausztriából és Csehországból érkeztek Magyarországra. A Völgységi járásban 9 német-római birodalombeli, 1 stájer, 1 morva és 1 portugál származású chyrurgus praktizált, a Földváriban szintén 9 Német-Római Birodalomból származó és 1 stájer volt a magyarországiak mellett.⁷⁸⁹

A hatvanas években beküldött jelentések szerint legtöbbször a főorvos után nem a sebészt, hanem a bábát igyekeztek ellátni fizetéssel, noha a sebészek is nehezen tartották fenn magukat. A vágújhelyi Joannes Erdély és társai alig tudtak megélni a nyírásból és érvágásból,⁷⁹⁰ a békásmegyeri Joannes Karnoval 15 év után fel is hagyott a sebészettel, mert nem tudott megélni belőle, csak hajnyírást vállalt el.⁷⁹¹ Győr város 1763-ban 150 Ft-ot adott főorvosának és 80-at bábájának, sebészt viszont nem tartott (éves fizetések). Hasonlóan járt el Nagyszombat is 1766-ban: főorvosának 200 Ft-ot, bábájának 6-ot adott, de sebészt nem fizetett. Sopron vármegyében ugyanekkor a két physicus 100 Ft-ot, a bába 15-öt kapott, de seborvost ők sem tartottak. Székesfehérvár főorvosa 1768-ban 200 Ft-ot és 24 hordó bort, bábája 70 Ft-ot és 12 mérő fát kapott, de seborvost ők sem tartottak. Néhány helyen azonban lehetőségünk van összehasonlítani a főorvosi és sebészi fizetések közötti különbségeket:

Beküldés éve	Beküldő	Főorvos fizetése (Ft / év)	Sebész fizetése (Ft / év)
1763	Esztergom vármegye	400	20
1763	Körmöcbánya	200	6
1765	Árva vármegye	430	200 80

⁷⁸⁵ Egy Hundzsovszky nevű sebész szintén rosszul felelt, de eszközeit nála hagyták, tekintettel idős korára. Jelentést tett még egy Újvidékről szökött kóbor inasról („*puer vagabundus*”), akinek eszközeit az egészségre kifejezetten károsnak találta. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34 Nr. 1. Bács vármegye jelentése (1767. november 13.)

⁷⁸⁶ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Breznóbánya jelentése (1763. október 6.)

⁷⁸⁷ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Árva vármegye jelentése (1766. szeptember 23.)

⁷⁸⁸ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Jász-Kun Kerület kapitánya jelentése (1767. október 14.)

⁷⁸⁹ A portugál Querero Joannes a hadseregből került Hőgyészre, a brodi határezredben eltöltött 12 év 4 hónapi szolgálat után, ahol igen sok tapasztalatra tehetett szert, mert a vizsgán remek eredményt nyújtott. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Tolna vármegye jelentése (1764. június 27.)

⁷⁹⁰ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Nyitra vármegye jelentése (1764. január 10.)

⁷⁹¹ Hasonló volt a helyzet a vörösvári Georgius Kropffal, aki Brünmben és Prágában vizsgázott le, utóbbi helyen még anatómiai vizsgát is tett, mégis csak hajnyírásból élt meg. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34 Nr. 1. Pest vármegye jelentése (1766. december 10.)

1765	Bács vármegye	500	70 60
1766	Bars vármegye	400	120
1766	Gömör vármegye	400	160 80
1767	Fejér vármegye	200	130
1767	Sopron vármegye	300	50
1767	Trencsén város ⁷⁹²	30	50
1768	Sümege vármegye	500	150

10. táblázat. Vármegyei, szabad királyi városok fizetett alkalmazottai (1763-1768)
(MOL C 37 Lad. A. Fasc. 34. Nr. 1. 1763-1769 alapján)

Az 1763 és 1769 között beérkezett tudósításokban a legkisebb főorvosi fizetés 20 Ft (Borsod vármegye, 1766 és Bazin, 1767), a legmagasabb 500 Ft (Vas vármegye, 1763; Bács vármegye, 1765; Sümege vármegye, 1768), a legtöbb helyen 2-300 Ft. Bábák legalacsonyabb fizetése 6 Ft (Nagyszombat, 1766), legmagasabb 172 Ft (Pest vármegye, 1766), átlagosan 30 és 50 Ft között mozgott. Sebészek legkisebb bére szintén 6 Ft volt (Körmöcbánya, 1763 és 1767), legmagasabb pedig 200 Ft (Árva vármegye, 1765). Az átlagfizetés azonban itt nem sokat árulna el, mert az ő esetükben legnagyobb az ingadozás. A vármegye és városok fizetéséhez képest a kamarai vagy egyes uradalmak alkalmazottai nagyobb juttatásokban részesültek. Míg Körmöcbányán az egyik sebész 6 Ft-ot kapott a várostól, addig a bányakamarától a másik 300 Ft-ot (1767). Nyitra vármegye főorvosa 1768-ban 150 Ft-ot kapott Szakolca városától és 500-at az uradalomtól. Ahogy az a táblázatból is látható, a díjazás meglehetősen változatos képet mutat, melyet részben a vármegye vagy város anyagi lehetőségei befolyásoltak.⁷⁹³

A szegény, rossz éghajlatú vidékekre nemcsak orvost, de sebészt is nehezen találtak. 1757 szeptemberében Valentin Kehm halálával megürült a becskerekai sebész állás, amelyre egyéb jelentkezők közül még abban a hónapban az akkor Máramaros vármegyében járánysebészként szolgáló Litomiczyt nevezték ki. Litomiczky azonban még 1758 februárjában sem foglalta el helyét, s hosszas kutatás után Szlavóniában bukkantak rá.⁷⁹⁴

A különösen szegény vidékekre orvosdoktorok eleve nem mentek, itt csak a borbély-sebészekről kérhettek segítséget a betegek, a hajdúböszörményiek ki is nyilvánították negatív véleményüket az ilyen orvosokról: „*hogy Gremiumunkban Doctorok Nincsenek ennek az az oka, hogy az illető Characterbéli személyek eleitől fogva által lattak aszt hogyami Szegény Lakossaink között /: kik közül sokannak még csak a' mindennapi kenyere sintsen :/' nem subsistálhatnának annyival inkább.*”⁷⁹⁵ Az orvoshiány másik oka a lakosok

⁷⁹² MOL C 37 Lad. A. Fasc. 34. Nr. 1. Trencsén városnál a főorvos alacsony fizetését indokolja, hogy ugyanitt élt és dolgozott a vármegye főorvosa is, aki 300 Ft-ot kapott. Trencsén vármegye jelentése (1767. október 5.)

⁷⁹³ Bakabánya még 1769-ben is azzal mentegetőzik, amiért nincs főorvosuk, mert lakóik szegények, és amúgy is ahhoz vannak hozzászokva, hogy maguk kezelik bajaikat, végszükség esetén pedig felkeresik a selmecbányai vagy lévai orvost. A bakabányai lakosok és gyógyítók viszonya a többi jelentés alapján tipikusnak mondható. MOL C 37 Lad. A. Fasc. 34. Nr. 1. Bakabánya jelentése (1769. július 8.)

⁷⁹⁴ 1757. szeptember 8-i, 1758. február 4-i és 1758. április 15-i jelentések. ÖStA Hofkammerarchiv, Banater Akten Nr. 182.

⁷⁹⁵ A Jász-Kun Kerület és a Hajdú Kerület annyira szegény volt, hogy még patikát se tudtak fenntartani, a lakosok Tokajba vagy Debrecenbe mentek orvosságért. A Jász Kerületben ekkor 7-, Kis- és Nagykunságban 4-4 sebész élt, utóbbi körzetben még volt egy orvosdoktor is 1765-ben – bár nem biztos, hogy valóban megvolt a

bizalmatlansága volt, ami sokszor elriasztotta a doktorokat a letelepedéstől. Szabolcs vármegye lakosai például úgy féltek az orvostól, mint a haláltól („...hi [ti. incolae nostrij], Medicum aequae, ac mortem abhorreant...”).⁷⁹⁶ Még a 19. század közepén is azt olvashatjuk, hogy az orvosokban nem bízik a parasztság. Az orosházi Vámosy doktor 1844-es tudósítása szerint a nap jól bírja a betegségeket, és általában csak akkor fordul orvoshoz, amikor már nagy a baj, de akkor is jellemzően nem gyerekek, hanem idősek esetében. Egy orvosnak még azt is nehéz kiszedni belőlük, hogy mi a bajuk.⁷⁹⁷

Bizonyos helyeken a vármegyének, városnak sem volt elég pénze több orvosi személy fenntartására. Trencsén város főorvosa 1765-ben a vármegyétől kapott 30 forintot a kvártélyra, többre sem a megyének, sem a városnak nem futotta.⁷⁹⁸ A krónikus orvoshiány jó példája Ugocsa vármegye, ahol az egyetlen fizetett személy, Jacobus Bucséri sebész látta el a főorvosi teendőket, kötelezték érvágásra, gyógyszer tartására (amit egyébként Debrecenből szerzett be), és a bábákat is neki kellett levizsgáztatnia, miközben eredetileg a vármegyében állomásozó ezrednek volt a sebésze.⁷⁹⁹ Hasonló volt a helyzet Szatmárnémetiben, ahol szintén nem élt orvosdoktor, így egy sebész látta el feladatainak egy részét, amiért cserébe tisztos összeget, 150 Ft-ot kapott.⁸⁰⁰ Újbányán épphogy letelepedett 1764-ben katonai szolgálat után Egidius Leonhardt Fscharner, szinte rögtön felfogadta a város sebésznek.⁸⁰¹ Torna vármegyében 1767-ben csak egy volt felcser és bábák működtek.⁸⁰²

Szerencsésebb helyzetben voltak a bányavárosok és a kamarai uradalmak. Itt általában a kamara fogadta fel a főorvost, sebészt, aki ideális esetben még a várostól is kapott némi bért.⁸⁰³ A városok-vármegyék és a kamarai uradalmak ugyanakkor kölcsönösen egymásra voltak utalva, legalábbis számítottak arra, hogy együtt tartanak el egy-egy orvost, sebészt.

---

doktori végzettsége az illetőnek, amennyiben azonos az 1767-es jelentés kisértőszállási Szikszai „medicusával”, aki egyetemi diplomát nem szerzett, csak 12 évi vándorlása során óriási tapasztalatra tett szert Lengyel- és Morvaországban, Bécsben, Pozsonyban, Debrecenben. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Hajdúböszörmény jelentése (1763. december 13.) – a Jász-Kun Kerület kapitánya jelentésének melléklete (1765. augusztus 7.) és 1767. október 14-i jelentés

⁷⁹⁶ MOL C 37 Lad. Fasc. 34 Nr. 1. Szabolcs vármegye jelentése (1765. február 5.)

⁷⁹⁷ VÁMOSY DR.: Néhány kitünőbb vonás vidéki orvosi gyakorlatunkból. In: *Magyar Orvos-Sebészti és Természettudományi Évkönyvek* I. kötet 6. sz. (1844. június) 294-297.

⁷⁹⁸ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34 Nr. 1. Trencsén város jelentése (1765. január 18.)

⁷⁹⁹ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34 Nr. 1. Ugocsa vármegye jelentése (1766. november 12.)

⁸⁰⁰ Neki kellett beszereznie a gyógyszereket Nagykárolyból vagy Debrecenből, de a bábákat nem ő, hanem a plébános oktatta. Noha helyi eltérések adódhattak, Nagyszombat jelentésében pontosan leírják a főorvos ekkori feladatait: a patikus, bába és sebész levizsgáztatása, erőszakos vagy hirtelen halált halt emberek boncolása, járványok jelentése, szegények ingyen kezelése. Sopronban még a városi kórház látogatását is előírták neki. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Szatmárnémeti jelentése (1766. október 10.), Nagyszombat jelentése (1766. szeptember 12.), Sopron jelentése (1766. augusztus 29.)

⁸⁰¹ 1764 és 1766 között vizsgáztatta le a Selmeci Kamara rendes főorvosa, Joannes Nep. Melchior. A várostól 40 Ft fizetést kapott a sebész. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Újbánya jelentése (1766. december 1.)

⁸⁰² MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Torna vármegye jelentése (1767. november 23.)

⁸⁰³ Selmecbánya három sebésze például csak a kamarától kapott pénzt. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Selmecbánya jelentése (1766. október 1.)

Egy 1763-ban Mária Teréziának íródott jelentés szerint az uradalmi állásokat kifejezetten ezzel számolva alakították ki.⁸⁰⁴

Néhál kisebb települések is támogatták sebészek letelepedését: Nagykőrös lakói megegyeztek 3 sebészükkel, hogy lakhatásuk támogatásáért cserébe kezeljék a helyieket.⁸⁰⁵

A járvánnyal gyakran sújtott területeken külön járványsebészt (*Contumaz Chyrurg*, *Contumaz-visitation-chyrurgus*, *contumaciae chyrurgus*) is alkalmaztak, akik a betegség idején tevékenykedtek ilyen minőségben, akik az ilyen időszakokban meglévő bérük mellé pluszjuttatást kaptak. Így 1672 decemberében a pestisjárvány miatt két sebészt, Joseph Neigert és Johann Peter Christophorit küldték ki járványsebésznek a Bánátba, s az ekkor „szokásos” 400 forintnyi évi fizetés mellé a tényleges kiküldetés idejére még havi 50 forintot kaptak.⁸⁰⁶

A Helytartótanács uralkodói rendeletre 1767 és 1768 folyamán felmérte, hogy a vármegyék, városok milyen szabállyal rendelkeznek az egészségügy terén.⁸⁰⁷ Székesfehérvár például főorvosa munkaköri leírását küldte be, mely hasonló a Generale Normativum követelményrendszeréhez: 1. álljon mindig betegek rendelkezésére, 2. járványt, hirtelen halálesetet jelentsen, 3. katonai és polgári kórházat rendszeresen látogassa, 4. gyilkosság, mérgezés gyanúja esetén végezzen boncolást, 5. évi egy patikalátogatás egy tanácsossal és 3 vagy 4 sebésszel, 6. sebészeket, bábákat vizsgáztassa le, 7. törvényszéki orvosi kérdésekben az ő véleménye alapján szülessen döntés, 8. marhavész esetén nézze meg az állatokat és jelentsen róla a tanácsnak.⁸⁰⁸

Pozsony város olyan instrukciókat állított össze fürdős-sebészei számára, amelyben részben a korábbi céhszabályzat pontjai tükröződnek vissza, részben a Generale Normativum követelményrendszerét vetíti előre. Az előírás az alábbi pontokat tartalmazta: 1. Kötelesek betegeiket éjjel-nappal lelkiismeretesen kezelni és tisztességes életet élni, 2. az orvosokhoz a nekik kijáró tisztelettel közeledjenek, 3. csak a saját feladatukhoz tartozó szereket tarthatnak, 4. súlyos külső betegségnél konzultáljanak társaikkal, még nagyobb baj esetén az orvossal, 6. ha sebesülthöz hívják, köteles a physicus jelenlétében szorgalmasan az ő utasításait követni, 7. a betegeket ne nagyobb fizetség reményében kezelje, 8. halottkémlelés szabályozása. Esküformulájuk: „*Dieses alles will ich N.N. treulich halten, als wahr mir Gott Helf, die Allerheiligste Dreifaltigkeit, Gott Vater, Sohn, und Heiliger Geist, die Allerseeligste und unbeflekte Jungfrau und Mutter Gottes Maria, auch alle Heil. Gottes Amen.*”⁸⁰⁹

⁸⁰⁴ A jelentés szerint egyes kamarai uradalmaknál (Diósgyőr, Tokaj, Nagyvárad, Eszék) az adott város főorvosai és orvosai látták el az uradalom embereit is. Bács vármegyében azonban a lakosság nagy száma miatt indokoltak látták külön uradalmi sebészek alkalmazását. Kamarai jelentés Mária Teréziának (1763. szeptember 5.) ÖStA Ungarisches Kameralre, Fasc 15. Subdiv. 2. Nr. 314. (1763-1766) 1763 Nr. 7.

⁸⁰⁵ Pontos feltételeket nem közölnek. MOL C 37 Lad. A Fasc. 34 Nr. 1. Pest vármegye jelentése (1766. december 10.)

⁸⁰⁶ 1762. december 1-i határozat. Az alkalmazandó orvosoknak az említett összeg kétszeresét (800- és 100 Ft) szánták, s ezeket „szokásos” díjazásnak nevezik. ÖStA Hofkammerarchiv, Banater Akten, Jüngere Banater Akten, Nr. 182.

⁸⁰⁷ Ennek levezetését lásd MOL C 37 Lad. A. Fasc 34 Nr. 1. 1767-1769.

⁸⁰⁸ MOL C 37 Lad. A. Fasc 34 Nr. 1. Székesfehérvár jelentése (1769. február 27.)

⁸⁰⁹ MOL C 37 Lad. A. Fasc. 34. Nr. 1. Pozsony város jelentése (1767. szeptember 28.)

Vas vármegye hasonló instrukciókat dolgozott ki 1768-ban sebészei, patikusai és bábái számára. Az instrukció főbb pontjai: 1. engedelmeskedjenek a főorvosnak vagy orvosdoktornak, 2. működésükhöz nyilvános vizsga és approbatio kell, illetve erről szóló tanúsítvány, 4. a patikákat friss gyógyszerekkel kell ellátni, csak ordinarius sebész vagy bába vehessen vagy árusíthasson gyógyszereket, 7. nem vizsgázott gyógyászok nem végezhetnek belső kezeléseket, 11. harmad- és negyednapos lázban szenvedőknél tartózkodjanak a túlzott érlebocsájtástól, ugyanígy gyanúba keveredett nőszemélyek esetén, mert közülük sokan így akarnak abortuszt előidézni, 12. a főorvos két évente látogassa végig a patikákat és a sebészműhelyeket, utóbbiakban ellenőrizze le a sebészi műszereket, kötéseket és külső betegségek gyógyszereit.⁸¹⁰

Néhány vármegye azonban (például Heves vagy Bereg) nem rendelkezett ilyen precíz, átfogó szabályozással és nem is hirdette ki az erről szóló uralkodói rendeleteket.⁸¹¹ Az összeírások és helyi szabályozások bekérése a növekvő állami kontroll jele, ami a Generale Normativum bevezetésével, majd a II. József alatt kiépített ügyosztályi rendszerrel teljesedett ki.

6.2. A sebészekről készített II. József-kori hatósági kimutatások

Ha a Torkos-féle Taxa Pharmaceuticát és az 1770-es Generale Normativumot mérőldkönek lehet tekinteni a magyar egészségügy történetében, akkor ugyanez elmondható II. József tevékenységéről is. II. József egészségügyi intézkedései Mária Terézia, pontosabban az ő udvari orvosa, Gerard van Swieten koncepciójára vezethetők vissza. Az uralkodó az egészségügyben a gyakorlati oktatásra helyezte a hangsúlyt. Az egyetemeken háttérbe szorította a vallás szerepét.⁸¹² 1785-ben Bécsben megalapította az *Institutum Medico-Chirurgicumot*, közismertebb nevén a Josephinumot. Célja az volt, hogy az intézetből képzett, a hadseregben jó szolgálatot tevő sebészek kerüljenek ki.

II. József közegészségüggyel kapcsolatos elképzeléseinek kialakításában nagy szerepet játszott orvosa, *Brambilla* (1728-1800), aki elsősorban katonai orvoslással foglalkozott (a felemelkedését is a hadseregnek köszönheti). Azonban mivel Brambilla a Josephinum működését és elismertetését a bécsi egyetem orvosi fakultásával szemben akarta kieszközölni, az intézmény II. József halálával (és az uralkodó többi nagyszabású reformintézkedésével együtt) fokozatosan felszámolódott.⁸¹³ Magyarországon viszont nem jött létre a Josephinumhoz hasonló különálló intézmény, hanem II. József az orvosi fakultás keretein belül próbálta meg a magyarországi orvos- és sebészképzést megreformálni, vagyis közelebb próbálta hozni egymáshoz az orvos és sebészrtegeket.⁸¹⁴

⁸¹⁰ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Vas vármegye jelentése (1768. március 15.)

⁸¹¹ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Heves vármegye jelentése (1769. február 25.) és Bereg vármegye jelentése (1769. február 27.)

⁸¹² GYÓRY 1936. 130.

⁸¹³ SCHULTEISZ 1997. 116. A Josephinumot 1824-ben újra megnyitották.

⁸¹⁴ Tulajdonképpen a Josephinum létrehozáskor is részben hasonló indok vezette: a magasabb szintű sebészképzéssel tompítani akarta akadályozni a hadseregben az orvosdoktorok és a katonai sebészek közti ellentétet. SCHULTEISZ 1997. 114.

A II. József-kori sebésztársadalomról a legtöbbet az 1780. december 28-án, francia példára bevezetett Conduite-listákból tudhatjuk meg. Az uralkodó célja az volt, hogy könnyen ki lehessen választani, ki alkalmas egy-egy tisztség betöltésére. Maga a terv csak 1783-ban realizálódott, amikor az újonnan létrehozott *Departamentum Sanitatis* feladatává vált az egészségügyben dolgozókról kért listákat rendszerezni.⁸¹⁵

Az első sebészfelmérések (1783-84, 1785, 1786) meglehetősen vegyes képet mutatnak, így az ország egészére nehéz következtetést levonni belőlük. Néhol éppen csak a sebészek nevét vagy létszámát tudjuk meg, míg máshol évente több felmérést is küldhettek fel a Helytartótanácshoz. Ezek általában korrigált listák voltak, kijavítva azon dolgokat, amiket előzőleg kifogásolt a Helytartótanács. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a felmérést készítők nagy része nem tudta pontosan – vagy nem akarta tudni –, hogy ki tartozik a classificatio szerint az első vagy második osztályba. A legtöbb esetben a listakészítők az első osztályba sorolták azon sebészeket is, akik csak készültek az egyetemi vizsgára, vagy ígérték, hogy elmennek.

A legelső sebészlistákat 1784 novemberétől kezdték beküldeni a Helytartótanácsba.⁸¹⁶ A felmérésekben általában leírják, hogy az első osztályba tartozók a levizsgázott vagy vizsgázni készülő sebészek, míg a másodikban lévők csak "*minores chirurgicas operationes*" elvégzésére alkalmasak, amibe még beletartozott a pusztá borbélykodás is (*barbitonsura*).

Az első osztályú sebészeknél igazolni kellett, hogy valóban egyetemen tettek vizsgát, esetleg a Helytartótanács felmentette őket, ezt azonban nem mindegyik város, vármegye tette meg: Debrecen (1784. december 4.) csak annyit jegyez ezen sebészek neve mellé, hogy "*per Universitatem examinati et approbati*", míg Győr városa (1785. december 15.) a levizsgázott sebészek oklevelének másolatát is mellékeli.⁸¹⁷

Voltak olyan területek is, ahol szinte csak másodosztályú sebész volt: így a Jász-Kun kerületek, amelynek főorvosa, Haidenreich Lajos szinte mentegetőzve részletezi, hogy ki miért képtelen letenni a vizsgát: például a félegyházai Domby Józsefnek nincs elég pénze, míg a kunszentmiklósi Győry István idős kora miatt nem vállalkozik a vizsgára. Olyan ember is előfordul, aki borbély, de nem érdekli komolyabban hivatása, így a halasi Szalay József, aki "*magis rebus oeconomicis, quam Chirurgicis nitendus est*".⁸¹⁸

A jelentések felküldése folytatódott 1785 elején is: Az első Csanád vármegye küldte 1785. január 9-én, míg az utolsót Szabolca 1785. március 29-én.⁸¹⁹ 1784. november és 1785. márciusa között 33 vármegye, 29 szabad királyi város és a kiváltságolt területek (hajdúvárosok, Jász-Kun kerületek) küldték be felmérésüket az ügyosztályhoz.⁸²⁰ 1785-től kezdve a felmérésekben nagyobb rendszerezettségre, pontosságra való törekvés figyelhető meg, ennek ellenére még csak kevés esetben beszélhetünk precíz Conduite-listákról.

⁸¹⁵ KRÁSZ 2003. 83. és 109. és HAJDU 1983.82-83., FELHŐ – VÖRÖS 1961. 28-29.

⁸¹⁶ MOL C 66 1783/4 F. 85. pos. 2-5.

⁸¹⁷ MOL C 66 1783/4 F. 85. pos. 6. (Debrecen) és pos. 13. (Győr)

⁸¹⁸ MOL C 66 1783/4 F. 85. pos. 17.

⁸¹⁹ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 1. (Csanád vármegye) és pos. 208. (Szabolca)

⁸²⁰ MOL C 66 1783/4 F. 85. és MOL C 66 1785 F. 1.

I. Szöveges jelentések

1. Vannak lakonikus tömörségű listák, amelynek készítői – II. József szándékával ellentétben – az adott terület sebészeinek nevén, lakhelyén és vizsgájuk meghatározásán kívül nem adnak több információt. Ilyen Csanád-, Nógrád- és Vas vármegye vagy Buda jelentése.⁸²¹ Vas vármegye listájának különlegessége, hogy megkülönböztet második és harmadik osztályt. (A legutolsóba kerülők még a legegyszerűbb sebészeti eljárásokat sem végezhatték el).⁸²²

2. Van egy, a Conduite-listákkal tartalmában azonos jelentési ív, amelyet a legfeljebb hat-hét sebésszel rendelkező helyeken írtak. Ezekből ugyanazokat az adatokat tudhatjuk meg, mint egy szabványos listából, hátrányuk azonban, hogy azt a fogalmazásból kell kikeresni. Ilyen jelentést küldött például Békés és Veszprém vármegye, valamint Komárom városa.⁸²³ Előnye, hogy a latin nyelvű Conduite-listákkal ellentétben itt említhetik az adott sebész családi állapotát, részletesebb életrajzát is; így a szabolcsi 37 éves Antonius Szulovszkyról megtudjuk, hogy Nagyszombaton és Komáromban, majd Pozsonyban tanulta mesterségét, 16 éve él Polgárban, nős, két fia van és elsősorban borbélykodással (tonsura) foglalkozik.⁸²⁴

II. Táblázatok

Az 1785 elején készült táblázatokra szintén a sokféleség jellemző: vannak megyék, ahol a legegyszerűbb szempontok alapján (név, születés, vizsga) sorolták be a sebészeket, és van, ahol a megye által fontosnak tartott kritériumokat is felsorolták, így Heves- és Külső-Szolnok vármegyében nem csak a bábák esetében, hanem a sebészeknél is megvizsgálták, tudnak-e olvasni;⁸²⁵ a 43 borbély-sebészből mindenesetre csak egyvalaki adott nemleges választ. A Heves- és Külső-Szolnok vármegyei lista készítőjét név, lakhely, életkor, nyelv- és olvasni tudás, az egyetemi vizsga megléte érdekelte, valamint az, hogy mióta praktizál az illető, és a besorolásban voltak olyan emberek is, akik "harmadik osztályba" kerültek, szám szerint tizenheten, szemben a kilenc első osztályú chyrurgussal.

Komárom vármegyében⁸²⁶ kétéosztották az első- és második osztályba tartozó sebészeket. Első osztályba a levizsgázott vagy vizsgára készülők kerültek, míg a másodikba azok, akiknek csak egyszerűbb operációk elvégzését vagy csak pusztá borbélykodást

---

⁸²¹ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 1. (Csanád vármegye) és pos. 19. (Buda), pos. 62. (Nógrád vármegye), pos. 64. (Vas vármegye)

⁸²² A harmadosztály több jelentésben előforduló kategória (Bács-Bodrog-, Baranya-, Heves- és Külső-Szolnok- és Moson vármegye esetében is előfordul.) A Helytartótanács igyekezett ezt a fogalmat megszüntetni és figyelmeztette az adott területeket, hogy mellőzzék a használatát. MOL C 66 1785 F. 1. pos. 56. (Baranya vármegye), pos. 83. (Moson vármegye), pos. 158. (Heves- és Külső-Szolnok vármegye), pos. 201. (Bács-Bodrog vármegye)

⁸²³ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 76. (Békés-), pos. 104. (Veszprém vármegye), pos. 88. (Komárom szabad királyi város)

⁸²⁴ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 178.

⁸²⁵ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 158.

⁸²⁶ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 33.

engedélyeztek. Ezen belül az első osztály tagjait lakhely szerint sorolták fel. A levizsgázottaknál megemlítik, hogy kinél és hol tették azt le.

Lőcse jelentését⁸²⁷ felfoghatjuk egy egyszerűsített Conduite-listának is. Itt a sebészek nevét, származását, vallását ismerhetjük meg, valamint azt, hogy rendelkeznek-e valamiféle írásos bizonyítvánnyal képességeikről, és alkalmasak-e egy újabb vizsgának alávetni magukat. Azokon a helyeken (például szabad királyi városok), ahol kevesebb sebész volt, találkozunk elég személyes hangvételű jellemzésekkel. Például a lőcsei jelentés készítője nem kételkedik benne, hogy a bécsi egyetemen levizsgázott Joannes Sontag bármilyen vizsgát képes lenne letenni, míg Ignatius Pallay esetében elmondja, hogy a képessége megvan hozzá, de az anyagi követelmények nem, a város harmadik sebészéről pedig kijelenti, hogy alkalmatlan bármiféle vizsgára (*"Ad subeundum Examen minime habilis esse judicatur"*).

Újvidék⁸²⁸ Conduite-listájának készítője a város 14 borbély-sebészéről lelkiismeretesen hosszú jelentést írt. Van, akit nem is ismer,⁸²⁹ van, aki pénzen vette borbélykodáshoz való jogát,⁸³⁰ és van, aki eladta ezt a jogot, elutazott, s ki tudja, lehet, hogy továbbra is borbélykodik.⁸³¹ A sebészek összetétele minden szempontból tarkának mondható: vannak magyar, horvát és román területről érkezettek, orthodoxok és római katolikusok. Az 58 éves, román Marcus Grecsanszkij a Török Birodalomban tanulta a mesterséget, ennek megfelelően a németen és a románon kívül tud törökül, görögül, míg az egyetlen egyetemen végzett sebész a 31 éves nemesi származású Kiss István volt. Az adatgyűjtés során több nehézséggel kellett szembenéznie a hivatalnoknak. Így Ignatius Romualdusnak, az újvidéki lista összeállítójának például hárman nem voltak hajlandók megmutatni bizonyítványukat, jöllehet azt állították, rendelkeznek azzal. Viszonyásképpen az egész listából közülük ketten kaptak nem éppen fényes erkölcsi megítélést.⁸³²

Találkozunk objektivitásra törekvő összeírással is. Ilyen Kassa listája, amit Kiss-Vitzay József készített.⁸³³ Saját erkölcséről annyit ír: *"Honeste congrui"*, míg a többiekre a nem sokat mondó, semleges *"boni"* szót használja egy sebész, Ferdinandy Pál kivételével, aki a *"mediocres"* kategóriába fért bele. A visszafogott jelzőkből ítélve Kiss-Vitzay valószínűleg diplomatikusan járt el.

Az 1785. évre vonatkozó felmérések nagyrészt a Physicusok évi jelentésével együtt érkeztek meg a Helytartótanács Egészségügyi Ügyosztályához, már amennyiben elküldték. A Conduite-listákat II. József nyelvredelete értelmében németül kellett volna elkészíteni,

---

⁸²⁷ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 24.

⁸²⁸ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 82.

⁸²⁹ Egy bizonyos Miatkvcisról: *"mihi ignotus..."*

⁸³⁰ Jacobus Paulovics – *"Ius Barbitonsurae vendidit, et paucum ante tempus hinc abscessit, a quo emit jus praedictum"*.

⁸³¹ A borbélykodás jogának eladásával találkozunk négy pozsonyi borbély esetében is. MOL C 66 1785 F. 1. pos. 27.

⁸³² Xaver Magg *"[mores] utut sat bonos, arrogantes tamen, et Physici irreverentes"*, míg Andreas Beszerményi *"immoriger, idiota, inobediens, et Emphyricus"*.

⁸³³ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 100.

ezt a köteleességet azonban több vármegye nem vette figyelembe.⁸³⁴ Az 1785/1786. évi felmérésből három vármegye és 14 szabad királyi város jelentése maradt fenn, benne olyan megyékkel, amelyek előző évben nem küldtek jelentést (mint Ugocsa), vagy Conduite-listájuk nem elég részletes (mint Árva vármegye).⁸³⁵

Az első két év (1783/4, 1785) felméréseiben a listák összeállítóinak a legnagyobb fejtörést a classificatio okozta. Békés vármegye jelentése 1785. márciusi változatában⁸³⁶ első osztályba tette a levizsgázott sebészeket, ezen belül megkülönböztette a vármegye által fizetetteket és az önálló vállalkozókat, míg a másodosztályba sorolta a le nem vizsgázottakat, más néven borbélyokat ("*non examinati, seu Tonsores*").⁸³⁷

Néhány vármegye az első osztályba tette azokat a sebészeket is, akik még nem vizsgáztak le, és nem kaptak az alól felmentést, csupán ígéretet tettek arra, hogy eleget tesznek vizsgaköteleességeiknek. Kőszegen⁸³⁸ így első osztályba sorolták Mathias Haas-t. Rajta kívül a városban két első osztályú, valamint egy másodosztálybeli sebész működött – az utóbbit egy elhunyt borbély özvegyének műhelye jelentette. Minden jel szerint a város is inkább arra hajlott, hogy Haas az első osztályban hagyja, annak ellenére, hogy nem rendelkezett egyetemi diplomával. A jelentés mellé több mellékletet csatoltak, amelyek Haas méltatták – valószínűleg maga Haas kérte pártfogóit, hogy írjanak róla. A helyi árvaház vezetője, Hegyi János, aki akkor három éve állt az említett intézmény élén, azt mondja, hogy Haas még súlyos betegeket is meg tudott gyógyítani, sőt, amióta az árvaházat igazgatja, senki nem halt meg ("*nullus vita functus fuerit*"). A Helytartótanács válaszában arra kötelezte Haast, vagy vizsgázzon le, vagy mutasson be valamilyen bizonyítványt, ami a korábbi szokásoknak megfelelt. Ha ez megtörténik, Haas visszakérülhet az első osztályba.⁸³⁹ Kőszeg erre válaszul küldött jelentésében⁸⁴⁰ ismét az első osztályba tette Haast, vagyis nem változtatott semmit, csupán annyit fűzött neve mellé, hogy kész levizsgáznia.⁸⁴¹ Az Egészségügyi Ügyosztálynak ez az eljárás már nem tetszett. Kőszeg városa szigorú intést kapott, amiért Haas nem vizsgázott le egyetemen és mivel 1771 előttről sem tud semmit felmutatni, ezért amíg nem lesz meg az egyetemi oklevele, addig a második osztályban kell maradnia.⁸⁴²

---

⁸³⁴ Németül küldte be például Temesvár (MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 3.), Szentgyörgy (MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 65.), Bazin (MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 71.) és latinul Nagyszombat (MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 8.). Körömcébánya (MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 16.), Esztergom város (MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 57.)

⁸³⁵ Ebből a felmérésből tudjuk meg pontosan, hogy az Árva vármegyei öt sebész közül hárman a bécsi, egy a budai egyetemen vizsgázott le, egy pedig Trencsén vármegye Physicusánál, míg egész Ugocsa vármegyében egyetlen sebész, vagy inkább borbély van, a 36 éves Bartfay András, aki sehol nem vizsgázott le. MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 142. és 195.

⁸³⁶ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 198. (1785. március 15.)

⁸³⁷ A forrásokban ekkor kezdik élesen megkülönböztetni a sebészeket (*chirurgus*), vagyis az igazi gyógyítókat a borbélyoktól (*tonsor*). Az elnevezés megjelenik tulajdonnévként is, mint Baranya vármegyében, ahol Sikóson működik egy Adamus *Barbely* nevű harmadik osztályba sorolt – tehát valójában csak a szorosabb értelemben vett borbélykodással foglalkozó – borbély. MOL C 66 1785 F. 1. pos. 56.

⁸³⁸ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 39. (1785. január 10.)

⁸³⁹ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 40. (1785. január 24.)

⁸⁴⁰ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 109. (1785. február 21.)

⁸⁴¹ "*ad casum haud-consequendae similis gratiorae dispensationis, examen subire paratus*"

⁸⁴² MOL C 66 1785 F. 1. pos. 110.

Mathias Haashoz hasonlóan a Csongrád vármegyei Vári Szabó József is szeretett volna az első osztályban maradni, bár már a vármegye jelentését elkészítő főorvos, Rigler Zsigmond némi fenntartással teszi őt oda, hiszen Vári Szabó már "százszor megígérte", hogy a lehető leghamarabb aláveti magát az egyetemi vizsgának.⁸⁴³ 1785. január 25-én Csongrád vármegye még egyszer megpróbálta Vári Szabót az első osztályba visszahelyezni, hiszen ő megígérte, hogy le fog vizsgázni az egyetemen, és az 1784. november 2-i rendelet engedélyezte, hogy az ilyen sebészek az első osztályba kerüljenek. A Helytartótanács azonban nem adott kedvezményt Vári Szabónak, amíg egyetemen nem szerez annak rendje és módja szerint diplomát.⁸⁴⁴

Előfordult, hogy egy sebész nevét nem pontosan írták le, ami félreértésekhez, problémákhoz vezetett. Bihar vármegye⁸⁴⁵ elsőosztályú sebészei között szerepelt egy Radványi József (*Josephus Radványi*) nevű személy, aki Budán tett vizsgát – de azt nem tették hozzá, hogy a budai egyetemen, pedig ebben a táblázatban minden esetben kiemelték, ha valaki egyetemen szerzett oklevelet! A Helytartótanács viszont kíváncsi volt, hogy ennek a bizonyos Radványinak József vagy István a keresztnéve. Az utóbbi esetben ugyanis azonos lehet azzal a személlyel, aki nemrég szerzett diplomát az orvosi karon.⁸⁴⁶ Trencsén vármegye az első osztályba csak a megyei seborvost, Carolus Palovot tette, míg a másodikba három személy tartozott. A Helytartótanács viszont az eredetileg másodosztályban szereplő Liberius Schiberlét átrakatta az elsőbe, mivel "Schiperle" az egészségügyi Normativum kiadása előtt már levizsgázott.⁸⁴⁷

Voltak olyan helyek, ahol a klasszifikáció több éven keresztül problémát okozott a második osztályba került sebészeknek. Debrecenben az 1783/4-es évben öten kerültek az első osztályba, ők mind egyetemi tanárok előtt tettek vizsgát, köztük a költő apja, Csokonai József, és ide sorolták még a Helytartótanács 1784. július 26-i határozata alapján Végh Andrást, míg a másodikba került Nyilas István, Laky Ádám, Hollósi András és Baranyi Miklós.⁸⁴⁸ Az 1785-1786-os jelentésből⁸⁴⁹ többet megtudhatunk ezekről a borbély-sebészekről. Nyilas[i] és Laky már idősebbek, 70 évesek voltak ekkor, míg Hollósi és Baranyi 51-, illetve 50 évesek. Mindannyian legalább negyedszázada éltek Debrecenben, ahová a város fogadta fel őket, fizetés nélkül, s Baranyi kivételével mindannyian dicsőítő jelzőket kaptak magaviseletükre. 1786. április 6-án Debrecen elküldte a Helytartótanácsnak, melyik sebészt mikor vették fel a helyi céhbe:⁸⁵⁰ A legkorábban, 1740-ben Nyilas István lett

⁸⁴³ "...cento spoponderit semet proxime Examini I[n]c[on]ta Universitatis subjecturum" MOL C 66 1785 F. 1. pos. 10. (1785. január 3.)

⁸⁴⁴ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 74-75. A Helytartótanács válasza (1785. február 14.) szerint: "*antelatum chyrurgum eo usque ad primam classem reponi nescioquam posse, donec diploma ejusdem de rite, et suo modo peracto coram facultate Medica examine horsum submissum non fuerit.*"

⁸⁴⁵ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 50. (1785. január 5.) és MOL C 66 1785 F. 1. pos. 179. (1785. március 2.)

⁸⁴⁶ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 51. (1785. január 31.)

⁸⁴⁷ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 54-55.

⁸⁴⁸ MOL C 66 1783/4 F. 85. pos. 6. A debreceni céh tagjai ragaszkodtak ahhoz, hogy a városban megmaradjon a kilenc sebész kiváltsága. Végh András több évtizedes vitájáról a debreceni borbélyokkal részletesebben: DADAY 1960. 171-173.

⁸⁴⁹ MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 176. (1786. március 18.)

⁸⁵⁰ MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 228.

a debreceni céh tagja, a legkésőbb pedig az 1786-ban 43 éves Almádi Benjámin (1782). Az 1786. június 2-i jelentés szerint a Mihályházy János szenátor közölte a négy idősebb, egyetemi vizsgával nem rendelkező sebésszel, hogy ha nem hajlandóak rendes vizsgát tenni, szigorúan el kell tiltani őket a sebészi beavatkozásoktól.⁸⁵¹ Nyilasi és Laky idős korára, Hollósi és Baranyi betegségeikre hivatkozva azonban nem értettek egyet e szigorú döntéssel.⁸⁵²

A második osztályban előfordultak olyan özvegyek, akik a céhszabályzatoknak megfelelően férjük halála után átvették azok műhelyét. Ilyen céhes officina volt 1785-ben Székesfehérváron és Sopronban – ők az 1783/4-es felmérésben is szerepeltek –, Csongrád vármegyében, Budán, Kőszegen és Bars vármegyében.⁸⁵³ Bars megyében Johanna Klauszról annyit tudunk meg, hogy két társával dolgozik együtt. Csongrádban Antonius Rik özvegyénél megjegyzik, hogy sebészi beavatkozást nem végezhet, csak tonsurát – vagyis ezekben a műhelyekben inkább borbélykodással foglalkoztak.

A sebészek sokféle társadalmi rétegből kerülhettek ki: jöhettek külföldről, és különböző rangúak lehettek: így előfordulhatott, hogy egy szegényebb nemes is sebésznek állt. 1785-ben Komárom város öt sebészből három nemesi származású volt: Thomas Mihály Erdélyből, Paulus Rosa Tatáról, a vizsgát nem tett Szabó András Bars vármegyéből költözött Komáromba.⁸⁵⁴

Habár a Conduite-listákban közölni kellett, hogy ki milyen vallású volt, ez nem annyira a protestánsoknak okozott gondot, mint inkább a zsidóknak, akiket az összeírásokban látványosan megkülönböztettek a többi borbély-sebésztől. Egy zsidó vallású sebésznek még a vizsga letétele is körülményesebb volt.⁸⁵⁵ Meg kell jegyezni, hogy egy vidéki sebésznek eleve nehéz volt összeszednie a pénzt az utazásra, a magas vizsgadíjakra.⁸⁵⁶

A felmérésekből kitűnik, hogy a sebészek körében még a 18. század második felében is megszokott volt a vándorlás, még nem céhes keretek között is. A legtöbben továbbra is egy-egy hadsereg felserekeként kezdhették karrierjüket, ahogy a Hippokratésnak tulajdonított mondás tartja: *"Aki sebész akar lenni, háborúba kell mennie"*.⁸⁵⁷ Ha nem is a háború, de a seregek ugyanúgy lehetőséget biztosítottak a sebészeknek a gyakorlati képzésre. A

---

⁸⁵¹ Ez az adat azért is érdekes, mert a debreceniek már az 1760-as években, Végh Andrással szemben arra hivatkoztak, hogy nehéz a megélhetésük, mivel belbetegségeket nem kezelhetnek. DADAY 1960. 171.

⁸⁵² MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 311.

⁸⁵³ Székesfehérvár: MOL C 66 1783/4 F. 85. pos. 8. és MOL C 66 1785 F. 1. pos. 85., Sopron: MOL C 66 1783/84 F. 85. pos. 20. és MOL C 66 1785 F. 1. pos. 108.; MOL C 66 1785 F. 1. pos. 10. (Csongrád vármegye), pos. 19. (Buda), pos. 39. (Kőszeg), pos. 195. (Bars vármegye)

⁸⁵⁴ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 202.

⁸⁵⁵ A szeplőtelen fogantatásra teendő eskü helyét 1782. június 3-án pedig egy felekezeti szempontból semleges ünnepélyes eskü, *sponsio sollemnis* váltotta fel. Ugyanezt fejtette ki II. József a *Systematica Gentis Judaicae Regulatio* című rendeletben (1783. március 13.), ahol az uralkodó kimondta, hogy a zsidók semmilyen (akár felsőoktatási) tudományág műveléséből ne zárassanak ki. Az 1783-as rendelet előtt mindössze három zsidó szerzett Magyarországon sebészmeisteri oklevelet. 1777-ben a holicai születésű Löbl Mandl, 1780-ban a morvaországi származású Trebitsch Abraham Samuel, rá következő évben pedig Holitsch Lemmel Jacob. SOTE Lt. 1/f.2. kötet 412. (114. ssz.), 422. (186. ssz.) és 425. (223. ssz.), GYÖRY 1936. 126., SZÖGI 1994. 107.

⁸⁵⁶ GYÖRY 1936. 130.

⁸⁵⁷ PORTER 2003. 131.

Veszprém vármegyében működő *Physicus* által levizsgáztatott sebészek nagy része szolgált valamilyen hadseregben. Joannes Moiskovicz két seregben összesen 29 évet töltött le, Franciscus Specius négy évig egy bajor hadseregben és hét évig a Habsburg Birodalom egyik csapatánál, Wenczeslaus Fiala pedig egy éven át Bécsben, a katonakórházban gyakornokoskodott.⁸⁵⁸ Nem csak a céhek törvényeiből adódóan, hanem a hadsereg által biztosított lehetőségek miatt a legtöbb sebész akár több évtizeden keresztül vándoréletmódot folytatott, amíg legalábbis nem talált olyan helyet, ahol úgy gondolta, nyugodtan letelepedhet. Ez a "vándorlás" lehetett Magyarországon belüli, de jöhettek a Habsburg Birodalom többi részéről is sebészek. Ez a jelenség a sebésztársadalmon belüli ellentétek kiéleződését hozta magával: egyrészt egy adott város céhe nehezített egy olyan jövevényre, aki máshol – akár egyetemen – szerzett bizonyítványával az ő konkurensükké vált, másrészt ez az ellentét ölthetett "nemzeti" színeket – sőt, ez a kettő jelentkezhetett együtt is.

Békés vármegyében⁸⁵⁹ volt külföldről és az ország másik feléről odakerült sebész is. A cseh származású Joannes Kécs (Kees) Prágában kezdett tanulni, a bécsi egyetemen vizsgázott le, majd a Károlyi-ezredben kezdett szolgálni, ezek után telepedett le Gyulán, ahol a kimutatás elkészítésének idején már 16 éve élt, s a vármegyétől évi 200 Ft-ot kapott fizetségül. Pozsonyból költözött át Gyomára a fiatal, 30 éves Fraciscus Wurm, aki Budán tanult s ott szerzett diplomát is. Dolgozott a Károlyi-féle és a Württembergi ezredben is beosztott chirurgusként, négy éve költözött Gyomára s szintén évi 200 Ft-ot kapott fizetségül a vármegyétől. Ha még Békés megye is vonzotta más vidékek szülötteit, ez méginkább elmondható az ország nyugati határvidékére (Pozsony, Nyitra, Sopron). Nyitra vármegyében állapodott meg a bajor Antonius Lindenmaier: szintén szolgált hadseregben hét évig (*"in Regimine Battyaniano"*). Egyetemi vizgát tett Bécsben, de ugyanakkor a főorvos is levizsgáztatta. Ugyanebben a vármegyében Teplicen a Pozsony vármegyéből származó Michael Kralik Győrben inaskodott és Bécsben tett vizgát, majd néhány évig Ferdinánd főherceg ezredében szolgált felcserként, majd ezt követően Vágújhelyre költözött. 1774-ben tett a nagyszombati egyetemen vizgát, 1778-tól pedig járási sebészé nevezték ki.⁸⁶⁰ Egy átlagos 18. századi sebész tehát mozgalmas életre számíthatott, hiszen – hacsak nem egy olyan városból származott, ahol ez biztosítva volt – még tanulmányai elvégzése céljából is máshova kellett mennie. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lettek volna olyan helyi sebészek, akik ne a szülővárosukban praktizáltak volna.

A korábbi, például az 1747-es összeírással⁸⁶¹ összehasonlítva megvizsgálhatjuk, hol volt viszonylag állandó a sebészek létszáma és mely terület vonzotta a leginkább őket. A szabad királyi városok ebből a szempontból kevésbé megbízható adatokat nyújtanak, hiszen itt a létszámot nagyban befolyásolhatták a céhek előírásai, mint a debreceni sebészek esetében. A vármegyéket vizsgálva azonban kiderül, hogy a közel negyven év alatt leginkább Baranya-, Veszprém-, Moson- és Nyitra vármegyében nőtt a sebészek létszáma.

⁸⁵⁸ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 104.

⁸⁵⁹ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 76. (1785. január 27.) és pos. 151. (1785. február 28.): Az első jelentésben Kécsnek, a másodikban Kees-nek nevezik.

⁸⁶⁰ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 117.

⁸⁶¹ DEMKÓ 1894. 504-505.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy egy külföldről származó sebész csak az ország nyugati részéig jutott volna. 1785-ben Csanád vármegyében hat sebész volt, közülük négyről tudjuk pontosan, honnan származtak. Ketten Bihar vármegyéből, míg Makó mezővárosban egy-egy Szász-, illetve Bajorországból letelepült orvos működött,⁸⁶² és még Nagybányán is volt egy moráviai sebész.⁸⁶³ A vándorlás az országon belül is nagyarányúnak mondható. Megszokott volt, hogy valaki a szülőhelyéről a szomszédos megyébe költözött, de megfigyelhető távolabbi vidékeken való letelepedés is. Győr városában 1785-ben nyolc sebész működött, közülük egy-egy tiroli és sziléziai, valamint csongrádi, komáromi, szolnoki és veszprémi volt, s csak ketten számítottak "tösgyökeres" győrinek.⁸⁶⁴ Ugyanígy Debrecenben is élt győri, komáromi, erdélyi, zempléni chyrurgus.⁸⁶⁵

Egy sebészt alkalmazott a vármegye vagy a város magistratusa, fizetést azonban kevesen kaptak – azaz a század közepi viszonyok nem nagyon változtak. Újvidéken a sebészeket egy kivétellel a gremium fogadta fel, de fizetést csak a magistratus által megbízott, egyetemi vizsgát nem tett Xaverius Magg kapott, mégpedig 100 Ft-ot.⁸⁶⁶ Szintén 100 Ft volt a fizetése Kassán Kiss-Vitzay Józsefnek.⁸⁶⁷ Selmechán pedig Georgius Faulhauer a várostól nem kapott semmit, míg a Bányavárosi Kamarától 500 Ft járt neki, s a Selmechez tartozó Hodrusbányán Matthias Fleischer a várostól csak 20 Ft-ot, az előbb említett Camerától viszont 200 Ft-ot kapott.⁸⁶⁸ Győrben a Magistratus nem volt ennyire bőkezű; megbízottjuk, Josephus Frankenberg 50 Ft-ért dolgozott a városnak.⁸⁶⁹ A sebészek többségének tehát magának kellett a megélhetéséről gondoskodnia. Összehasonlításképpen: 1784-től az orvosi fakultáson a rendes tanárok fizetése évi 1200-, a rendkívülieké 600-, a senioroké kétszáz -, a tanársegédéké száz forint volt. Az évi 200 Ft nem túl magasnak, az ötven forint pedig kifejezetten alacsonynak mondható, hiszen a tanársegédék fizetését Trnka Vencel révén sikerült 1787-ben százötven forintra emelni, ami még mindig kevésnek számít, ha figyelembe vesszük, hogy a bécsi sebészeti akadémián, a Josephinumban ugyanazért a munkáért kétszáz forintot adtak.⁸⁷⁰

Egy chyrurgus az egyszerű betegellátáson kívül sokmindennel foglalkozhatott, amivel pénzt kereshetett. Esztergom vármegyében Conradus Pikl börtönorvosként kereste kenyerét, míg Esztergom városában Franciscus Dill harminc forintot, a győri Magyarosi Ferenc és Tóth István 1785-ben húsz-húsz forintot kapott a várostól, hogy halottkének legyenek.⁸⁷¹

A 18. század első felében Magyarországon a sebészet elsősorban céhes keretek közt működő mesterséget jelentett, amit egy zárt, kiváltságolt réteg végezhetett. Ők azonban nem voltak sem eléggé képzettek, sem elegendően az országban, különösen ha a gyakori és hatalmas

⁸⁶² MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 231.

⁸⁶³ MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 66.

⁸⁶⁴ MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 146.

⁸⁶⁵ MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 173.

⁸⁶⁶ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 82.

⁸⁶⁷ MOL C 66 Nr. 100. 1785 F. 1. 1785

⁸⁶⁸ MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 115.

⁸⁶⁹ MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 146.

⁸⁷⁰ GYÖRY, 1936. 131-132.

⁸⁷¹ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 35. (Esztergom megye) és MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 146. (Győr) és MOL C 66 1785/6 F. 56. pos. 57. (Esztergom város)

méreteket öltő járványokra gondolunk. A század második felére ezért az uralkodók számára egyre sürgetőbb feladattá vált egy olyan (hazai) orvosi- és sebészréteg kialakítása, amely elég felkészült ahhoz, hogy egy járvány például ne jelentsen országos katasztrófát a lakosságnak, s hogy egy ilyen járvány – amennyire ez lehetséges – ne terjedjen tovább. Ezzel járt a sebészek, mint gyógyítók és a borbélyok különválása, s ezáltal, valamint az egyetemi képzés segítségével, a sebészek valóban csak az egészségügygel foglalkozhattak, s hosszabb távon megkezdődött – ahogy egész Európában – a sebészi és orvosi hivatás közeledése egymáshoz.

A II. József-féle első népszámlálás adatai alapján a magyar korona országainak lakosságát 9,5 millió főre becsülték.⁸⁷²

Az 1784 novemberétől 1785 márciusáig beérkezett jelentések alapján Magyarországon 1784-ben 31 vármegyében és a kiváltságot területeken 246 első osztályú, tehát vizsgázott-, valamint 393 másodosztályú sebész működött.⁸⁷³ A 28 szabad királyi városban 94 első- és 66 másodosztályba tartozó sebészt találunk. A Helytartótanács által nem létezőnek tekintett harmadik osztályba soroltak 72 személyt a vármegyékben és hármat a szabad királyi városokban. Összesítve tehát Magyarországon 1784-ben hozzávetőlegesen 340 első- és 359 másodosztályba tartozó sebész dolgozott. A harmadik osztály ebből a szempontból nem fontos, hiszen ők gyógyító munkát nem végeztek. Ez a statisztika azonban több okból nem lehet teljes. Egyrészt nem minden vármegye küldte el ebben az évben a jelentését, másrészt ha elküldték, előfordult, hogy nem klasszifikálták az adott személyeket.⁸⁷⁴ Azonban ha több évet beérkezett anyagát vizsgáljuk, teljesebb képet kaphatunk. Az 1783/4. és 1785/6 évi felmérések szerint Magyarországon ekkor 344 első osztályú sebész és 522 másodosztályú borbély-sebész vagy sebészözvegy működött. A felmérés nem teljesen pontos, mert az ország egészét csak megközelítően fedi le, egy-két vármegye nem küldött be ekkor jelentést, vagy nem maradt az fenn a Helytartótanács iratanyagában. Eszerint országos átlagban hozzávetőlegesen 7471 főre jutott egy borbély-sebész, de mindössze 18808 főre esett egy egyetemet végzett seborvos.⁸⁷⁵ Ez az arány azonban országosan nagy eltéréseket mutat, hiszen amíg Esztergom vármegyében és városban mindössze 5 első- és 12 másodosztályú sebész élt, a Kiskunságban 2 első- és 5 másodosztályú chirurgus praktizált, Ung vármegyében pedig csak egy másodosztályú borbély, addig Sopron vármegyében és városban 28 első- és 18 másodosztályú seborvossal, Nyitra vármegyében pedig 29 első- és 9 másodosztályúval találkozunk.

⁸⁷² Ebből Magyarországon 6 470 000, Horvátországban és Szlavóniában 650 000, Erdélyben 1 440 000, a határörvidéken 700 000 civil és mintegy 200 000 katona élt. DOBSZAY – FÓNAGY 2003. 57.

⁸⁷³ A statisztika alapja: MOL C 66 1783/4 F. 85. és MOL C 66 1785 F. 1.

⁸⁷⁴ Például Árva vármegye négy chyrurgusa közül háromról csak annyit tudunk meg, hogy járási chyrurgusok. Ez azonban nem feltétlen jelenti azt, hogy elsőosztályú sebészek lettek volna, vagy egyetemen tanultak volna, hiszen Heves- és Külső-Szolnok egyik kerületi sebésze, Franciscus Witman úgy lett kerületi sebész, hogy nem vizsgázott le egy egyetemen sem. Érdekeséggéppen viszont a listán be sincs sorolva, míg a másik kerületi sebésznél, Antonius Komerlingnél, aki szintén nem tett egyetemi vizsgát, a classificatiós résznél az osztály helyett csak annyi megjegyzést tesznek, hogy "districituális chyrurgus", vagyis kerülik a konkrét válaszadást. MOL C 66 1785 F. 1. pos. 158. (Heves- és Külső-Szolnok vármegye) és pos. 194. (Árva vármegye)

⁸⁷⁵ Badenben például 9000 főre esett egy sebész a 18. század végén. LOETZ 1993. 172.

A II. József által bevezetett éves hatósági összeírások rendszeressé váltak és egészen 1848-ig küldözgették a vármegyék és szabad királyi városok, kiváltságolt kerületek a Helytartótanácsba azokat. A későbbi viszonyok elemzéséhez néhány év kimutatásaiból vettünk mintát.

Az első években, II. József idején kifejezetten erős kontrollt jelentett ezen jelentések beküldése, részben a feladat újdonsága, részben a megadandó információk sokasága miatt. Az 1790-ig beküldött összeírásokat sok esetben egyedül nézte át és véleményezte az ország főorvosa, Vezsa Gábor. Ekkor a kimutatások egyik célja a nem kompetens (például megfelelő bizonyítvánnyal nem rendelkező) személyek kiszűrése is volt. Így 1789-ben a Pesti Kerületnek írt válaszában lesújtó véleménnyel van Heves- és Külső-Szolnok vármegye két sebészéről, Vitmanról és Alegeréről: „...wenn jemand Sachkundiger ihre Berichte durchliest, wenn ihre Ordination aufmerksam in Betrachtung gezogen wird, so erstellt daraus, daß die zum Verderben des Publicums nicht zur Erhaltung angestellt sein.” Miután Vitmant nem először intette meg, javasolta, hogy kettőjüket cseréljék le két alkalmas, egyetemi vizsgát tett sebészre, akik jártasak a szülészetben és állatorvoslásban is.⁸⁷⁶ Az egyetemi vizsgát nem tett, de alkalmazott sebészeket vagy vizsgára kötelezte, vagy lemondásra – ezt azonban nem mindig tartottak be.⁸⁷⁷ (Egész pontosan: Vezsa elkészítette a szakvéleményt, amit az ügyosztály általában elfogadott és válaszként megküldött.)⁸⁷⁸

Az 1790-es évekre a listák egyszerűsödtek, általában csak a fizetett személyeket tüntették fel rajta, és ott is csak legszükségesebb adataikkal (név, diplomaszerzés helye és ideje, bére és lakhelye, esetleg felvétel ideje). Az 1820-as, 1840-es évekre, amikor már egyértelműen csak egyetemi oklevél megszerzése után kezdhettek praktizálni, ezek a jelentések a vármegye, város területén élő orvosok, sebészek, bábák és patikusok sematikus listájává változtak (egy-két kivételtől eltekintve el is tűnt a „conduite”, azaz a magatartást jellemző rovat).

A Generale Normativum és az egyetemi képzés általános elfogadottá válása előtti időszak volt a 18. század vége. Jó példát ad erre Zágráb vármegye 1789-es jelentése. A vármegye 4 felfogadott sebésze közül „csak” a 27 éves Josephus Schittich szorgalmával és

---

⁸⁷⁶ MOL C 66 1789 F. 1. pos. 74. Vezsa Gábor szakvéleménye (1789. április 2.)

⁸⁷⁷ Például a Bars vármegyei Georgius Löwöt már 1789-ben vizsgára kötelezte Vezsa, de nem történt változás 1791-ben is a vármegye fizetett sebészei között találjuk, holott oklevelet nem szerzett még akkor sem („Testimonia nulla habet, nec ex Chyrgia, nec ex Obstetritia, nec ex Veterinaria iteratis vicibus stringebatur ad subeundum Examen, sed semper renuebat.”). Vezsa ezt ismét szóvá tette, de a Helytartótanács, reménytelennek látva a helyzetet, végül csak a másik le nem vizsgázott sebészt, Gáll Georgiust kötelezte 3 hónapon belüli oklevélszerzésre (neki ráadásul volt sebészmesteri diplomája, „csak” a szülési és állatorvosi hiányzott). MOL C 66 1789 F. 1. pos. 109. Vezsa Gábor szakvéleménye (1789. augusztus 7.) és 1791 F. 1. pos. 106. Bars vármegye jelentése a Helytartótanácsnak (1791. július 30.), pos. 110. Vezsa szakvéleménye (1791. augusztus 22.) és pos. 111. a Helytartótanács válasza Bars vármegyének (1791. augusztus 26.)

⁸⁷⁸ Néhány vármegyét az egyetemi oklevél sem nyugtatott meg. Heves- és Külső-Szolnok vármegye például arról panaszkodott, hogy számtalan sebész található náluk, aki Pesten szerzett diplomát, mégsem jártas eléggé mesterségében, ezért kéri a Helytartótanácsot, hogy az oklevél kiadása előtt jobban ellenőrizzék le őket, és csak a tapasztaltaknak adjanak diplomát. A Helytartótanács válaszában kénytelen volt megnyugtani őket, hogy az egyetemről csak a megfelelő ismeretek birtokában lévő sebészek kerülnek ki. MOL C 66 1791 F. 1. pos. 160. Heves és Külső-Szolnok vármegye levele (1791. szeptember 23.) és pos. 161. a Helytartótanács válasza (1791. november 16.)

tudásával van gond (munkáját közepesre értékelték). A vármegye és Zágráb városában ugyanakkor számtalan sebész és borbély élt, akik az új előírások ellenére nem engedelmeskedtek az orvosoknak, és ezzel számtalan bajt okoztak: ha beteghez hívták őket, nem mentek, csak 2-3 nap múlva, mialatt az illető már elhalálozott, ha az orvos érvágást rendelt el a lábon, ők a karon hajtották azt végre, vagy végre sem hajtották, mondván, nem szerencsés az adott nap ehhez, és máskor is teljesen mást kúrát végeztek a betegen, mint amit az orvos előírt. Ezzel nem csak a betegnek, de az orvoslásnak (és az igazi sebészeknek) is nagy kárt okoztak.⁸⁷⁹

1788-ban a Helytartótanács 14 pontos kérdőívet küldött ki az alkalmazott sebészek számára, melyben munkájuk körülményeiről kellett referálniuk. Az általánosabb válaszok (így a betegek segítése minden körülmények között, gazdag-szegény ellátása egyformán stb.) mellett néhány esetben munkájuk nehézségei is szóba kerültek.⁸⁸⁰ A felsőbányai Krupnyik János például saját pénzén vett gyógyszerekkel látta el a városi kórház betegeit, de nem tudja, hogy erre köteles-e, vagy kap-e valamilyen térítést érte. A válaszokból látni, pár év alatt milyen összetett lett a sebészek feladatköre: nem csak a sebészi betegségek kezelésével voltak megbízva, jártasnak kellett lenniük szülészetben és állatorvoslásban is, emellett törvényszéki munkájuk is volt (gyanús haláleseteknél boncolás és szakvélemény írása), hozzájuk tartozott az elsősegélynyújtás és mentés is (konkrétan a vízbefúlást, fagyást, ájulást említik). A belső betegségek kezelésében néhány chyrgurgus bizonytalan volt a Generale Normativumban is kimondott szigorításnak köszönhetően (Krupnyik János például orvos nélkül nem mert hozzálátni ilyen kórok kezeléséhez, amire az egyetemen esküt is tett, miközben főorvosa szerint épp az egyetemi végzettség jogosítja fel ilyesmire).⁸⁸¹ A házipatika használata sem mindig felelt meg az előírásoknak: noha a sebész csak abban az esetben adhatott volna betegeinek saját orvosságaiból, ha a környéken nincs gyógyszerár, néha kivételt kellett tenniük. A nagybányai járás sebésze, Bakk Ferenc arról számolt be, hogy az általa ellátandó románoknak nem tudja a patikából szerzett szereket beadni, mert azok iszonyodnak tőle, így kezelés esetén kénytelen a saját orvosságait használni (amiket többnyire a nagybányai és szatmári patikákban vásárol).⁸⁸²

A vármegyéknek gondoskodni kellett a járási sebészek ellátásáról megfelelő eszközökkel (és nem csak a sebészekkel). 1786-ban a Helytartótanács összeíratta Leeber

⁸⁷⁹ MOL C 66 1789 F. 1. pos. 41. Zágráb vármegye a Helytartótanácsnak (1789. február 1.)

⁸⁸⁰ Néhány válaszból azonban árnyaltabb képet kaphatunk, például Szabolcs vármegye Szamosközi járásának sebészétől, Klajsens Antaltól, aki a szegény és gazdag betegek kezeléséről megjegyzi: „3. *Az szegénységűl soha nem kértem, nem is lehet, főképen házi orvosokkal szoktam őket orvosolni 4. Az Kiknek nagyobb tehetségek volna igen igen ritkan esik az meg hogy ők többet adnanak mind amenyit megérdemel az Chyrgurgus.*” MOL C 66 1789 F. 1. pos. 35. fol. 339. Krájsens Antal szamosközi járási sebész jelentése (1788. augusztus 17.). Jellemző a sebészek jelentéseire, hogy a nyelvredelet ellenére a nem német anyanyelvűek egyáltalán nem törekednek írásaik hivatalos nyelven történő fogalmazására, miközben néhány – németül nem tudó – főorvosnál ez kifejezetten lelkiismeretfurdalást okoz.

⁸⁸¹ MOL C 66 1789 F. 1. pos. 35. fol. 333-334. Krupnyik János felsőbányai seborvos jelentése (1788. december 31., 13. melléklet)

⁸⁸² „...mivel azon vad természetű oláhok, mijjenek Processusomban, tudni illik az. Avasban is találatnak, nagyon iszonyodnak az Paticabeli orvoságoiktól, és telyességgel curalni sem lehet.” MOL C 66 1789 F. 1. pos. 35. fol. 338a. Bakk Ferenc nagybányai járási sebész jelentése (1788. október 14.)

bécsi professzorral, majd Stáhly Györggyel a sebészek számára szükséges eszközök listáját, amit megküldtek a helyhatóságoknak azzal a kíváncsisággal, hogy minden seborvos rendelkezzen ilyenekkel. Stáhly öt csoportra osztotta ezt a készletet (a trepanáció-, amputáció-, szülészet- és boncolás eszközei, valamint vegyes eszközök, ide tartoztak a különböző tűk, szondák, katéterek, fogók, trokárok, lanzettek).⁸⁸³

A Helytartótanács 1788 szeptemberében meghagyta a vármegyéknek, hogy az állatorvosi vizsgát tett sebészeknek adjanak 29 Ft 54 krajcárt állatorvosi eszközök beszerzésére.⁸⁸⁴ Egy 1789. szeptemberi rendelet szerint viszont a sebészeknek önköltségen kellett beszerezniük az alapvető műszereket, s a vármegye, város csak a drágább, komplikáltabb beavatkozásokhoz szükséges eszközökről gondoskodott.⁸⁸⁵

Mivel a vármegyéknek nem volt pénze arra, hogy a költséges eszközöket mindegyiküknek elkészíttesse, ezért általában a komolyabb beavatkozásokhoz (amputáció, trepanáció, boncolás) szükséges műszerek vagy a vármegye főorvosánál, vagy az egyik (középponti) sebésznél voltak, amit térítvény ellenében kölcsönzött ki társának. A kisebb műszerek beszerzése a sebészek feladata volt. Ez viszont nagyban megnehezítette a megfelelő ellátást. A fentebb említett Bakk Ferencnek és Krajsens Antalnak nagy szüksége lett volna boncoláshoz szükséges eszközökre, de azokat a távoli nagyvárosi sebésznél őrizték.⁸⁸⁶

6.3. Magyarország „orvosi rendje” a reformkorban

1848-ig nem született Magyarországon a Generale Normativumhoz fogható, általános érvényű rendelkezés az ország közegészségügyét illetően. Jelentős lépés volt az országos főorvosi hivatal létrehozása (1786).⁸⁸⁷ 1788-ban országosan elrendelték a sebészek által végzett halottkémlést gyanús esetekben.⁸⁸⁸ 1789-ben elrendelték, hogy a vármegyei sebészek házipatikáját a vármegye költségén szereljék fel.⁸⁸⁹ Miután elterjedtek Edward Jenner eredményei a *vaccinatio* terén, 1799-ben elrendelték a himlőoltás (*mentőhimlő*, *védhimlő*) bevezetését Ausztriában, rá öt évre pedig Magyarországon.⁸⁹⁰ 1809-ben

⁸⁸³ LINZBAUER I/III. 249-251. és 336-337. (975. és 1046. ssz.), lásd 16. melléklet

⁸⁸⁴ MOE IV. 212. (647. ssz.) A rendeletet megismételték 1789 novemberében. LINZBAUER I/III. 586. (1258. ssz.)

⁸⁸⁵ LINZBAUER I/III. 565. (1245. ssz.)

⁸⁸⁶ Az eszközök a románoknál gyakori erőszakos halálok miatt kellett volna neki: „...kivált az *Avasban* az *Vad-Oláhok* között sok *Criminalis dolgok* esnek.” MOL C 66 1789 F. 1. pos. 35. fol. 338a. Bakk Ferenc nagybányai járási sebész jelentése (1788. október 14.) Krajsens is a románokra hivatkozik, ő azt javasolja, hogy osszák szét az eszközöket, hogy mindenki hasznát vehesse, mert így csak a nagyvárosi sebész tudja azt ténylegesen használni: „...minden *Processusban* esnek sokféle *Casusok*, ha valami *operatio adgya elő magat*, meg az *instrumentumot* fel keresi *adig* az *patiens* is meg *halhat*, ahol *pedig én vagyok* azon az *reszen* *leg több Criminalis dolgok* esnek, *jobb volna* ha egyik *Chyurgusnal* egy része, *masiknal* mas, *harmadiknal* *harmadik*, *negyediknel* *negyedik*, és így *minyájan* *vennének hasznat* *de úgy tsak* az *veszi amellynél* *vagyon*.” MOL C 66 1789 F. 1. pos. 35. fol. 339. Krajsens Antal szamosközi járási sebész jelentése (1788. augusztus 17.)

⁸⁸⁷ GORTVAY 1953. 114.

⁸⁸⁸ Ugyanebben az évben a városi physicusokat a vármegyei főorvosok alá rendelték. MOE IV. 213. (656. ssz.) és 214. (658. ssz.), GORTVAY 1953. 119.

⁸⁸⁹ MOE IV. 214. (665. ssz.)

⁸⁹⁰ Már 1799-ben meghagyta a Helytartótanács az alkalmazott orvosdoktoroknak és sebészeknek, hogy a nép körében propagálják a himlőoltást. Miután sok visszaéléssel találkoztak, 1835-ben kimondták, hogy csak az

jelentősen kibővítették a physicusok munkakörét, melyhez 1812-től a himlőoltások szervezését is hozzácsatolták.⁸⁹¹ Lenhossék Mihály országos főorvos javaslatára 1826-ban szabályozta a Helytartótanács az orvosok, sebészek díjazását (*sostrum medicorum*).⁸⁹² Az 1831-1832-es kolerajárvány után szigorították az orvosok, sebészek teendőit járvány idején. 1840-től előírták a kerületi börtönhöz egy orvosdoktor és egy sebészdoktor alkalmazását, évi 600 és 400 forint fizetéssel.⁸⁹³ 1838-ban Lenhossék a járási sebészekkel összeíratatta az országban élő vakokat és süketnémákat, 1840-ben az elmebetegket.⁸⁹⁴

A 19. század elejére hazánkban kiépült a közegészségügyi ellátás rendszere, természetessé vált a főorvosok, sebészek és bábák alkalmazása a vármegyékben. A feladatok összetettebbé válásának köszönhetően még több orvosi személyiségviselésé vált szükségessé. A 18. század végétől a rendes főorvos mellett megjelent a rendes másodfőorvos, valamint a tiszteletbeli főorvos, utóbbi nem részesült rendszeres évi díjazásban. A járási sebészek mellett egyes megyékben külön „megyei fősebszi” hivatalt hoztak létre. A vármegyék és városok mellett bányakamarák, uradalmak is alkalmaztak orvosokat, sebészeket, akik gyakran egyszerre látták el a bányák, uradalmak és a vármegye, város betegeit. Több vármegyében külön állatorvost szerződtettek.

A reformkori magyarországi orvosok legteljesebb névtára – a levéltári forrásokat nem számítva – 1840-ben jelent meg, Bugát Pál és Flór Ferenc szerkesztésében, *Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re* címmel. A kötetben Varasd-, Szepes-, Zágráb- és Pozsega vármegye kivételével mindenki szerepel. Az említett területet nem számítva Magyarországon ekkor 562 orvosdoktor és 1055 sebész működött, tehát meglehetősen aránytalan volt, a sebészek javára.

Az orvosdoktorok közül 143 rendes főorvos és 79 tiszteletbeli főorvos volt, emellett 10 kórházigazgatót és 4 uradalmi főorvost említenek (a feladatkörök között vannak átfedések, a kórházigazgatók általában főorvosok is voltak). Mellettük 318 gyakorló- (azaz magán)orvos élt az országban. Emellett 361 seborvosi állást tartottak fenn (a Nógrád vármegyei Füleki járás sebszói hivatala épp üres volt). Az országban praktizáló magánsebészek száma jóval nagyobb volt, mint a doktoroké: 730. Tehát az alkalmazott orvosdoktorok és sebészek számát tekintve szintén a sebészek voltak többségben, ami abból fakadt, hogy egy vármegyében általában 4-5 seborvosi állást hoztak létre (olykor egy központi sebszót és több járást), míg számtalan helyen csak egy rendes főorvost tudtak

---

oltásra kiképzett és azzal megbízott orvosdoktorok és sebészek végezhetik azt. Miután rájöttek, hogy nem ad egy életre védettséget, több helyen bevezették az újraoltást is, például Zágráb vármegyében 1842-ben, Krassóban 1845-ben. 1835-től az oltás terén kiemelkedő személyek jutalmának jutalmat rendeltek. LINZBAUER I/III. 689. (3237. sz.) és 471-472. (3554. sz.), 676-681. (3643. sz.), 853. (3701. sz.), MOE IV. 230. (736. sz.), GORTVAY 1953. 295-296., FÜSTI-MOLNÁR 1983. 38-40.

⁸⁹¹ Köteles volt naplót vezetni a hőmérséklet változásairól, természeti jelenségekről, évi jelentést küldeni a vármegyében élő orvosdoktorokról, sebészekről, bábákról és gyógyszereszekről és felügyelni munkájukat, jelenteni a járványokról, ellenőrizni a fürdőket, árvaházakat, patikákat, kórházakat és börtönöket. GORTVAY 1953. 117.

⁸⁹² Nappali vizitnél az orvos 30-, sebész 18 krajcárt kapott, éjjelinel pedig 1 forintot és 36 krajcárt. GORTVAY 1953. 119.

⁸⁹³ LINZBAUER V/III. 621-622. (3625. sz.), GORTVAY 1953. 120.

⁸⁹⁴ LINZBAUER V/III. 296. (3399. sz.), GORTVAY 1953. 299.

alkalmazni (a tiszteletbeli főorvosokat, miután nem kaptak fizetést, nem számítottuk ide). Német nyelvterületen ez az arány kiegyensúlyozottabb volt. Badenben például már 1828-ban a 188 államilag finanszírozott orvosló közül 93 orvosdoktor volt (79 főorvos, 14 sebédorvos, *Assistentenarzt*), 95 pedig sebész (62 *Landchirurg*, 30 *Stabschirurg*, 3 *Landchirurgassistenten*).⁸⁹⁵ Ugyanitt az orvosdoktorok háromnegyede, míg a sebészeknek fele városban élt (1831-ben). Ebben, mint látni fogjuk, a magyar viszonyok is hasonlóak volt.⁸⁹⁶

A patikák száma is megtöbbszöröződött az előző évekhez képest, 329 volt belőle 1840-ben. Az Orvosrendben némelyik vármegye feltüntette a fizetett bábák és állatorvosok számát, a kötetben így 23 állatorvos és 142 baba szerepel, ez a szám azonban a hiányos információadás miatt nem képezheti részletesebb vizsgálat tárgyát. A sebészek közül 242 ún. „rendes seborvos” volt (tehát rendszeres fizetést kaptak). Ebből 69-et megyei, 19-et városi sebésznek neveznek. A megyeiekhez még 156 járási seborvos is csatlakozott, emellett még 4 uradalmi és 14 kamarai seborvossal találkozunk a listában. Végzettség szerint 12 orvosdoktor találunk a sebészi helyeken, közülük egy csak helyettesít (Horváth János a Zemplén vármegyei Homonnán),⁸⁹⁷ Gömör vármegyében pedig 3 orvosdoktor tiszteletbeli főorvosként állt a járási seborvosi poszt élén,⁸⁹⁸ Liptó vármegye másodfőorvos, Rumpler Ignác szintén járási seborvos volt, Kern Benjámin főorvos pedig uradalmi seborvos.⁸⁹⁹ Tehát összesen 6 orvosdoktor töltött be kizárólag seborvosi tiszteletet, az esetek döntő többségében még a negyvenes években is az alsóbb fokú sebésztanfolyamról kikerülők töltötték be ezeket a közegészségügy szempontjából jelentős állásokat. Megjegyzendő, hogy az orvosdoktorok közül mindössze egynek volt sebész(doktor)ji végzettsége, így a többiek tulajdonképpen nem kompetensként kapták meg a tisztséget.⁹⁰⁰ A felvett sebészek döntő többsége a nagyobb szakmai tudást igénylő mesteri címmel rendelkezett: 25 sebész-mester, 11 sebész- és szülésmester, 6 sebész-, szülész- és állatorvoslás mestere, 1 sebész-, szülész- és szemésmester, 1 sebész-mester és állatorvos volt.

Fényes Elek Magyarország lakosságát 1846-ban 13 millió körülire becsülte.⁹⁰¹ Így nagyjából minden 8000. emberre jutott csak egy orvos vagy sebész, lebontva pedig 23000 emberre jutott egy doktor és 12000-re egy sebész, ami európai viszonylatban nem túl jó arány: Ausztriában (1834-ben) 5805 emberre, Bajorországban (1843) 1734-re, Badenben (1835) 2256-ra, Poroszországban (1842) 6415-re, Belgiumban (1840) 4500-ra esett egy seborvos.⁹⁰² A kép árnyalásánál figyelembe kell vennünk, hogy változatlanul akadtak kiválóan vagy éppen katasztrofálisan ellátott vármegyék, így célszerű alacsonyabb szinten megnézni az arányokat.

---

⁸⁹⁵ LOETZ 1993. 172.

⁸⁹⁶ LOETZ 1993. 176.

⁸⁹⁷ *Orvosrend* 1840. 119.

⁸⁹⁸ *Orvosrend* 1840. 36.

⁸⁹⁹ *Orvosrend* 1840. 50.

⁹⁰⁰ A Pest vármegyei, Alsónémediben lakó Skoták Adolf orvos- és sebészdoktor volt. *Orvosrend* 1840. 60.

⁹⁰¹ DOBSZAY – FÖNAGY 2003. 57.

⁹⁰² GROSS 1999. 100. Francisca Loetz 2003-as monográfiája szerint Badenben a 18. század végén 1:9000 volt az arány, 1828-ban pedig 1:6250, de ő ebbe beleszámította az orvosokat és a sebészeket is. LOETZ 1993. 172.

Az országban továbbra is óriási aránytalanságok mutatkoztak orvosi ellátás terén. Az 1840-es évekre Pesten birodalomszinten is túl sok orvos telepedett meg. Az 1840-es Orvosrend szerint Pest vármegyében, Budán és Pesten összesen 17 orvost és 16 seborvost alkalmaztak, emellett 99 doktor és 142 sebész praktizált itt, döntő többségük Pesten: a gyakorló orvosok közül 63 Pesten, 12 Budán élt, míg a gyakorló sebészek közül 44 Pesten, 26 Budán – tehát a sebészek is sokan voltak, de jóval egyenletesebben oszlottak meg a vármegyében az orvosdoktorokhoz képest, akik úgy tűnik, szinte csak Pesten akartak megtelepedni.⁹⁰³ A betegek a nagy létszám miatt könnyen válogathattak közülük, az orvoslásból megélni viszont az óriási konkurencia miatt nem lehetett. Rechnitz János erről panaszkodott 1846-ban, és olyan súlyosnak látta a helyzetet, hogy nem csak az alsóbb fokú sebészképzés, de az orvosi stúdiumok ideiglenes megszüntetését is célszerűnek tartotta volna. Bécsben és Berlinben szintén sok orvos élt ekkor, ami hasonló feszültségeket generált, ám a pesti aránytalanságok Rechnitz szerint még a bécsit is túlszárnyalták: Bécs esetén, „ahova minden tartománynak a kincse összefolyik” 400 000 lakossal és 100 000 idegennel, valamint 400 orvosdoktorral számolt. Pest lakosságát 90 000 főre becsülte, melynek több mint a fele nyomorult, szegény sorsú, és emellett 300-ra teszi az itt működő orvosdoktorok számát, a sebészek és a „gyógykontárok” kivételével. Rechnitz szerint városok esetében 2000 főre, vidéken 3000-re kellene egy orvost számítani.⁹⁰⁴ Noha a 300 fő valószínűleg túlzás (esetleg beleszámolhatta a végzős hallgatókat?), tény, hogy az ország szívében kiemelkedően magas volt az orvosok aránya.⁹⁰⁵ A 90 000-es közelítő értékkel és az 1840-es adatokkal számolva Pesten 1184 emberre esett egy orvosdoktor, 1800-ra egy sebész, összesítve pedig 714-re egy orvosló, ami nem hogy az ország többi, jól ellátott területéhez képest viszonyítva, de még nemzetközi adatokkal összevetve is óriási sűrűséget jelent.⁹⁰⁶

Mivel a lakosságszám változásáról is kimutatást kellett készíteniük, a precízebb főorvosok az orvosok népességhez viszonyított arányát is megnézték. Tormay (Krennmüller) Károly, Tolna vármegye rendes főorvosa rendszeresen publikálta megfigyeléseit az Orvosi Tárban. A sebészekkel már a 18. századtól fogva jól ellátott vármegye 1842/3-as állapotáról a következőket írta: a vármegye ekkor 1 rendes főorvost és 6 tiszteletbelit, valamint 4 járási seborvost alkalmazott. Mellettük 8 orvos és 23 sebész praktizált a vármegyében. Tormay számításai szerint így 1 orvosdoktor 12092 lakosra, 1 sebész 6178 lakosra jutott, összesítve pedig 4318 főre esett egy orvosló. Ez az arány a német nyelvterület többi államához képest

⁹⁰³ A 39 patika közül is 10 Pesten, 8 Budán állt. *Orvosrend* 1840. 59-77.

⁹⁰⁴ A sebészképzéssel kapcsolatos vitákat lásd alább. RECHNITZ JÁNOS: Az orvosi rend korviszonyairól s reform szükségéről. In: *Orvosi Tár*, Harmadik Folyamat, Tizedik kötet 20. sz. (1846. november 8.) 305-313.

⁹⁰⁵ 1840-ben még Pozsonyban is csak 2 főorvost és egy városi sebészt alkalmaztak, emellett a 18 doktor és 19 seborvos praktizált a városban. *Orvosrend* 1840. 77-80.

⁹⁰⁶ Badenben a gyógyszerők területi megoszlása hasonló volt a hazai viszonyokhoz. Ebben az időszakban például (1831-ben) az orvosok háromnegyede-, míg a sebészeknek csak a fele lakott városokban. Számukat tekintve azonban kiegyensúlyozottabbak volt Baden ellátottsága: 1828-ban 79 főorvos (*Physicus*), 14 segédorvos (*Assistentenarzt*), 62 tartományi seborvos (*Landchirurg*), 30 ún. *Stabchirurg* és 3 „tartományi sebészsegéd” (*Landchirurgassistent*) alkotta a fizetett személyzetet. LOETZ 1993. 174-176.

nem rossz.⁹⁰⁷ Reichard János főorvos 1847-es jelentése szerint Temesvár ellátása a Rechnitz által előírányzott létszámoknak megfelelő volt, köszönhetően a városban működő katonaeorvosok nagy számának (40 orvossal és seborvossal számol, amiből 14 katonai volt, de nem részletezi, hogy ebből mennyi a seborvos). A város lakossága ekkor 17478 főt tett ki, így 436 lakosra jutott egy orvos vagy sebész. Ebből a Belvárosban élt 29, itt tehát 110 lakosra jutott egy orvosló, a Gyárkúlvárosban 1250-re, a József- és Ómajor külvárosban 1064-re. A doktorok és a katonaeorvosok főleg a Belvárosban éltek, ám hiába volt a külvárosban is ilyen jó az arány, Reichard megjegyzi, hogy az ittani (seb)orvosok nehezen tudnak megélni, mert a lakosok szegények, ráadásul ellenszennvel viseltetnek az orvosok iránt.⁹⁰⁸

Tolna mellett az ország orvossal, sebésszel jól ellátott területéhez tartozott még Pozsony, Moson, Nyitra, a Dunántúlon Fejér, Vas, Veszprém, Baranya, Keleten pedig Borsod, Bihar, Heves- és Külső-Szolnok, Zemplén, Bács. A 18. századhoz képest továbbra sem lehet számottevő változásról beszámolni a felvidéki vármegyék egy részében (Árva, Liptó, valamint Máramaros, Ung, Ugocsa vármegyékben – igaz, ezeken a helyeken a népsűrűség terén sem történt jelentős változás. A kiváltságolt területek (elsősorban a Jász-, Kis- és Nagykun Kerület) orvosi-seborvosi ellátása viszont úgy tűnik, ekkorra már megoldódott.

Vármegye, szabad királyi város	1840		1847	
	orvosdoktor	sebészmaster, polgári seborvos	orvosdoktor	sebészmaster, polgári seborvos
Árva vármegye	4	5	4	7
Bács vármegye (Szabadka, Zombor, Újvidékkel)	21	70		
Baranya vármegye	12	16		
Bihar vármegye (Debrecennel)	20		10	8 ⁹⁰⁹
Borsod vármegye	11	13		
Fejér vármegye (Székesfehérvárral)	7	29		
Heves- és Külső-Szolnok vármegye	14	25		
Jász Kerület	2	9	1	11
Nagykun Kerület	1	6	3	7
Kiskun Kerület	2	7	5	12
Liptó vármegye	4	7		
Máramaros vármegye	3	18		
Moson vármegye	2	25	5	29
Nyitra vármegye	24	43	4	9 ⁹¹⁰

⁹⁰⁷ Az orvosok és sebészek mellett 9 patikatulajdonos és 1 patikagondnok, 4 járási bába, 20 diplomás bába, és 175 falusi bába, valamint 1 állatorvos élt a megyében. Hasonló arányokat ír az 1845/6-os évhez is. Akkor 197381 lélekkel számolt a 16 orvosdoktorra, 27 sebészmasterre, 10 gyógyszerészre, 28 okleveles és 178 falusi bábával. Fizetést 1 főorvos, 4 járási sebész, 4 járási bába és újonnan 1, a vármegyei börtönökben lévő rabok orvosa kapott. Átlagosan így 4590 főre esett egy orvos vagy sebész. TORMAY KÁROLY: Adalék t. Tolna megye orvos-statisztikájához. In: *Magyar Orvos-Sebész s Természettudományi Évkönyvek*. I. évf. II. kötet 10. füzet (1844. október) 194-197. és TORMAY KÁROLY: A közegészség és orvosi rendőrség állapota Tolna-megyében 1845/6-ban. In: *Orvosi Társ. Harmadik Folyamat*, Tizenkettedik kötet, 6. sz. (1847. augusztus 8.) 86-95. és 7. sz. (1847. augusztus 15.) 97-112.

⁹⁰⁸ MOL C 66 1847 F. 19. pos. 34. Reichard János a Helytartótanácsnak (1846. december 30.)

⁹⁰⁹ Csak Debrecenből van adatunk.

Pest vármegye (Budával és Pesttel)	116	158		
Pozsony vármegye (Pozsony városával)	25	28		
Sopron vármegye (Sopronnal és Kismartonnal)	12	26		
Szatmár vármegye (Szatmárnémeti, Nagybánya és Felsőbánya városokkal) ⁹¹¹	12	17	1	4
Temes vármegye (Temesvárral)	17	26	4	7 ⁹¹²
Tolna vármegye	9	27		
Ugocsa vármegye	1	3		
Ung vármegye	3	8		
Vas vármegye (Kőszeggel)	16	43		
Veszprém vármegye	13	30		
Zemplén vármegye	12	24		

11. táblázat. „Sűrűn és ritkán ellátott” vármegyék 1840-ben és 1847-ben
(Orvosrend 1840. és MOL C 66 1847 F. 2. és F. 19. alapján)

Orvosi ellátottság szempontjából három csoportra érdemes osztani Magyarországot területeit. A legsűrűbben lakott vármegyékben nem csak az alkalmazott orvosok és sebészek száma volt magas, de az önként praktizálóké is. Ilyen volt a fentebb tárgyalt Pest vármegye és Buda, Pest mellett például Vas vármegye és Kőszeg, ahol 3 főorvos és 8 járási, városi sebész mellett 13 orvosdoktor és 35 chyrurgus praktizált, vagy Pozsony vármegye Pozsony várossal. Itt 7 főorvosi és 8 járási-, valamint 1 városi seborvosi mellett 18 magánorvos és 19 praktizáló sebész élt. Harmadikként Nyitra vármegyét érdemes ebben a csoportban említeni, ahol 10 főorvos (ebből 8 tiszteletbeli) és 7 járási seborvos állt alkalmazásban, ugyanakkor 14 doktor és 36 sebész praktizált területén.⁹¹³ A második csoportba azon vármegyék és területükön álló szabad királyi városok tartoznak, ahol annak nagysága miatt több fő- és seborvost kellett alkalmazni, ám a lakók szegénysége és az alacsonyabb népsűrűség miatt magánpraxis nyitására csak kevesen vállalkoztak, de ha igen, ezen orvoslók nagy része a vidéken letelepedő sebész-mesterek vagy polgári sebészek közül került ki. A magánzó orvosok és sebészek aránya mutatja az adott térség fejlettségét, vonzerejét is. Ide tartozik Borsod vármegye, ahol 2 rendes főorvos, 1 középponti és 4 járási sebészt alkalmaztak. Emellett 9 orvosdoktor és 8 sebész üzött magánpraxist, ami, ha egyenletesen oszlana el a megye területén, jó egészségügyi ellátásról tanúskodna, ám a 9 doktorból 8-, a 8 sebészből pedig 6 Miskolcon élt.⁹¹⁴ Fejér vármegyében és Székesfehérváron 1840-ben 4 rendes és 2 tiszteletbeli főorvos, 3 járási- és 2 városi sebész mellett mindössze 1 magánorvos volt, emellett 24 sebész élt még itt (közülük 3 Székesfehérváron, a többiek szétszórva a vármegye területén, igaz, 14 közülük uradalmi alkalmazásban állt).⁹¹⁵

⁹¹⁰ Csak a vármegyéből van adatunk.

⁹¹¹ 1847-ben csak a vármegyére vonatkozó adataink vannak.

⁹¹² Csak a vármegyéből van adatunk.

⁹¹³ Orvosrend 1840. 56-59., 77-80., 106-110.

⁹¹⁴ Orvosrend 1840. 28-30.

⁹¹⁵ Orvosrend 1840. 33-35.

A ritkán lakott vagy különösen szegény területeken a kötelezően megkövetelt vármegyei, városi személyzet mellett magánorvossal alig találkozunk, és a nehéz megélhetés miatt sebészek közül is kevesen telepedtek meg ilyen térségben. Ilyen volt például Árva vármegye 1 rendes és 1 tiszteletbeli főorvossal, 3 járási sebésszel és 2-2 magán sebésszel és orvosdoktorral.⁹¹⁶ Liptó vármegyének is hasonló gondjai voltak: 2 rendes- és 1 tiszteletbeli főorvost és 3 járási seborvost alkalmaztak (valójában 4 seborvosi helye volt, de az egyiket a tiszteletbeli főorvossal töltették be). A magánpraxist folytatókat mindössze 1 orvosdoktor és 4 seborvos jelentette.⁹¹⁷ Máramaros vármegyében sem volt jobb a helyzet, itt a viszonylag magas létszámot a kamarai szolgálatban állók tették ki: a 2 főorvosa és 1 kamarai orvosa mellett orvosdoktor nem élt itt, a sebészek közül 5 járási-, 9 pedig kamarai seborvosként dolgozott, és mindössze 4 gyakorló sebész működött a vármegye területén.⁹¹⁸ Esztergom vármegye és szabad királyi város a pici, épphogy ellátott területekhez tartozik. A megyei és városi főorvoson kívül 1840-ben nem élt itt orvosdoktor, és az 1 központi-, 2 járási- és 2 városi seborvoson kívül csak 7 sebész működött ebben a régióban, akik közül 2 uradalmi seborvos, 2 pedig esztergomi volt.⁹¹⁹ Árva- és Liptó vármegye mellett talán a Nagy- és Kiskun Kerületek tartoztak a legproblémásabb vidékek közé. Előbbiben a főorvos jelentette az egyetlen doktori végzettségű gyógyítót, mellette 1 középponti- és 5 városi seborvost alkalmazott a kerület, magánpraxist még seborvos sem folytatott. A Kiskun Kerületben 2 rendes főorvos dolgozott, 2 középponti seborvossal. Magánorvost itt sem találunk, viszont van 5 praktizáló sebész.⁹²⁰

A reformkorban alkalmazott sebészek körülményeinek vizsgálatához a Helytartótanács 1847-es összeírásának adatait választottuk, részben azért, mert igyekeztünk kutatási témánk időhatárához közelítő év anyagából mintát venni, részben forrásadottságok miatt (1848-ban, a forradalom kitörése miatt, alig érkezett be ilyen jellegű jelentés). Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy az 1847-es év anyaga sem teljes: eleve nem minden vármegye, szabad királyi város küldött be ilyen kimutatást a Helytartótanácsba, néhány esetben pedig fennmaradt az arra vonatkozó utalás, de az irat nincs meg. Az alábbi vármegyék, városok jelentései maradtak fenn 1847-ből: Árva-, Baranya-, Bars-, Bereg-, Csanád-, Csongrád-, Gömör és Kishont-, Komárom-, Körös-, Moson-, Nógrád-, Nyitra-, Pozsega-, Sáros-, Sopron-, Szatmár-, Szerém-, Temes-, Torna-, Turóc-, Verőce-, Zágráb-, Zemplén- vármegyék; Bártfa, Debrecen, Eszék, Lőcse, Pécs, Pozsega, Szabadka, Újvidék, Varasd szabad királyi városok; Jász-, Kiskun- és Nagykun Kerület, valamint Fiume és Buccari. A forrásadottságok miatt ezért nem bocsátkozunk az 1847-es év viszonyainak átfogó elemzésébe, inkább példákat próbálunk hozni a jól és kevésbé jól ellátott területekre.

Csanád vármegye az előbbiektől tartozott, 4-4 orvosdoktor, seborvos, patikus és fizetett bába, valamint 1 állatorvos élt a megyében. A főorvos mellett a tisztí főorvos járási seborvos is volt, és a másik is járási seborvosi tisztséget viselt. A sebészek közül 4 tisztí

---

⁹¹⁶ *Orvosrend* 1840. 11-12.

⁹¹⁷ *Orvosrend* 1840. 50-51.

⁹¹⁸ *Orvosrend* 1840. 51-52.

⁹¹⁹ *Orvosrend* 1840. 32-33.

⁹²⁰ *Orvosrend* 1840. 49-50.

seborvos (!) volt, és nem kapott semmi fizetséget (ez egyedi jelenségnek számít), a Baranyából származó, Bécsben seborvosi diplomát szerző Ottinger Antal állatorvosként dolgozott. Díjazása 100 ezüstforintot, a két járási seborvosé fejenként 240-et, a főorvos Meskó Jánosé pedig 500 ezüstforintot tett ki (a bábák 80-120 forint közötti összeget kaptak). Ezek egymáshoz viszonyított mértéke jól szemlélteti a főorvosi és seborvosi posztok közti eltérő megbecsültség mértékét. A tisztséget nem viselők kivétel nélkül izraeliták voltak, kettő kivételével mindannyian beszéltek magyarul, noha nem mind Magyarországon született (Eisenstein Ignác például Morvaországból jött).⁹²¹ (Izraeliták a felmérésben sehol nem szerepelnek fizetéssel járó tisztségekben.)

A piciny, ám annál sűrűbben lakott Moson vármegyében 5 orvosdoktor, 29 polgári seborvos (*patronus chirurgiae*), 7 állatorvos, 26 bába és 3 patikus működött. A vármegye csak a rendes főorvost, a 2 járási sebészt és a 3 okleveles bábát fizette meg, 300-, 150-, illetve 100 forinttal. A határ közelsége miatt rendkívül sokan telepedtek itt le a Habsburg Birodalom szomszédos tartományaiból, s mind az orvosok, mind a sebészek Pest helyett jórészt Bécsben végezték tanulmányaikat: az orvosdoktorok közül csak egy tanult Pesten, míg a sebészek közül az erdélyi származású evangélikus Schemmel Frigyes 1825-ben végzett Kolozsváron, az ausztriai, wolfstahli születésű Bösch Károly pedig 1840-ben szerzett oklevelet Grazban, és rá két évre telepedett le Edlstahlon. Születési hely szerint 4 Ausztriából, 1 Sziléziából, 1 Stájerországból, 2 Morvaországból, 1 Erdélyből, 1 Württembergből jött, ez a sebészek harmada. A többi sebésznek a vármegye volt a szülőhelye is (1 Nezsider, 1 Révfalu, 1 Gáta (Lajtakáta), 2 Parndorf, 1 Újfalu, 1 Magyaróvár, 2 Lajtafalu, 2 Rajka, 1 Boldogasszony). A határ közelsége és annak átjárása a sebészek nyelvtudásán is tükröződik: egyedül a révfalui születésű, Mosonban élő Böhm Ignác beszélt magyarul a német és latin mellett, az összes többi egynyelvű német volt (az orvosdoktorok egyöntetűen beszéltek magyarul, németül és latinul, az állatorvosok pedig magyarul és németül).⁹²²

A Nagykun Kerületben 10 orvos-sebész működött 1847-ben: 3 orvosdoktor, 1 sebészmeister és 6 polgári seborvos, mindannyian kaptak a kerülettől vagy lakhelyüktől díjazást. A kerület és Karcag város egyikezett megfelelő fizetéssel maradásra ösztönözni orvosait, sebészeit, ebből fakadóan seborvosai nagyobb megbecsülését jelzi, hogy a fő- és seborvosi fizetés összege közelebb állt egymáshoz. Szükségszerűségeik miatt az évi pénzbeli díjazást természetbeni pótlékokkal (fa, étel, ingyen szállás) egészítették ki. A kerületi főorvos (Kisújszálláson) így 300 forintot, 3 öl fát és ingyen lakást kapott, a kerületi sebész, Zsengellér József (Türkevén) 240 forintot és 2 öl fát. Karcag város orvosa 250 forintot, 30-30 véka búzát és árpát, 4 öl fát, 4 szekér szénát és lakást, míg ugyanannak sebésze, Molnár Samu 200 forintot, 20 véka búzát, 10 véka árpát, 3 öl fát, 2 szekér szalmát és lakást kapott. Zsengellér mellett Türkevének saját orvosa is volt, Sebesten Károly, aki ugyanannyi pénzt kapott, mint a kerületi sebész, de természetbeni jutattásaival megelőzte őt (12-12 véka búzát és árpát, 2 öl fát és ingyen lakást kapott). A településeknek lakás

⁹²¹ MOL C 66 1847 F. 2. pos. 4. Csanád vármegye a Helytartótanácsnak (1846. december 17.)

⁹²² MOL C 66 1847 F. 19. pos. 44. Moson vármegye a Helytartótanácsnak (1847. január 18.)

felajánlása volt a legkönnyebb „bérkiegészítés”, ám mégis nagy segítséget jelentett a megtelepedő orvosoknak, sebészeknek. A többi sebésznek mindössze 64 és 80 forint közötti pénzt tudtak felajánlani (kivéve Kunszentmártont, ahol 200 forintot tudtak biztosítani a sebészeknek), így minden esetben kiegészítették azt kvártéllyal, némi árpával-búzával. Különleges, ám nem egyedi megoldásként a Nagykun Kerület városai némi szántóföldet is felajánlottak az ott letelepedő sebészeknek.⁹²³ Mind az orvosok, mind a seborvosok protestánsok voltak, kivéve a katolikus Nachod Józsefet, aki valószínűleg leszerelés után jött 1839-ben Kunszentmártonba, mert Prágában született és a Josephinumban szerzett képesítést.

A Jász Kerületben ennél differenciáltabb volt a helyzet: a kerületi főorvos, (az orvostörténész) Linzbauer Xavér Ferenc 300 forintot, 3 öl fát és kvártélyt, a kerületi sebész, Boros Sándor 200 forintot, 2 öl fát és 40 forint lakásbért kapott. A városi sebészek még ennél is kevesebbet, 100-140 forint közötti összeget kaptak, különböző kiegészítésekkel (lakás, „eleségi járandóság”, Jászberényben 40-, Árokszálláson 10 forint halottvizsgálati díj).⁹²⁴

Kisebb szabad királyi városok általában egy rendes- (és egy tiszteletbeli) főorvost, és egy városi sebészt alkalmaztak, akik a városi kórház betegeit is ellátták.⁹²⁵ A sebész emellett halottkémiai feladatokat is ellátott. Lőcsén például csak egy rendes főorvost és egy rendes sebészt alkalmazott a város. Mellettük itt élt Szepes vármegye rendes főorvosa és orvosdoktori végzettségű vármegyei seborvosa is, valamint 5 állatorvos, 3 bába és 2 patika is működött a városban. A sebészi fizetés nagyjából a főorvosi fele volt: 160 forint, halottszemle díja és 12 öl fa (a főorvos 300 forintot és 10 öl fát kapott). A sebész, Osterlamm Joannes Andreas sebész- és szülészmester végzettséggel rendelkezett: fizetett seborvosi posztokra ugyanis polgári sebész és szülészeket csak ritkán vettek fel. Osterlamm a közelben, Gölnicen született. 1831-ben végzett Pesten, két év múlva költözött Lőcsére, amikor kinevezték a város sebészének.⁹²⁶

Jóval összetettebb volt a Tiszántúl nagyvárosának, Debrecennek az egészségügye. A város egy-egy főorvost, orvost, valamint két tisztí sebészt, egy-egy bábát és baromrovost

---

⁹²³ Túrkevéen, ahol a kerületi sebész és a városi orvos mellett városi seborvos is élt, a sebész juttatása 72 Ft, 12 véka búza, 12 véka árpa, 2 öl fa, 4 köböl szántóföld és lakás, a kunhegyesi 80 forint, 20-20 véka búza és árpa, 2 öl fa, 4 köbölnyi szántóföld és lakás, a kunmadarasi 64 forint, 16 véka búza, 16 véka árpa, 2 öl fa, 15 faggyú, 2 szekér széna, 3 szekér szalma és lakás volt. MOL C 66 1847 F. 2. pos. 6. Jász-Kun Kerület kapitánya a Helytartótanácsnak (1847. október 4.)

⁹²⁴ A jászoknál, akik inkább katolikusok voltak, egyedül a Jászkiséren született és ott városi sebésszé kinevezett Würtzfeld István volt református. MOL C 66 1847 F. 2. pos. 6. Jász-Kun Kerület kapitánya a Helytartótanácsnak (1847. október 4.)

⁹²⁵ Nem csak az orvosok és sebészek, gyógyszerészek, de kézművesek is nehezen éltek meg. Horváth Antal főorvos jelentése teljes letargiáról tanúskodik. A betegek nem csak szegények, de sokszor hálátlansággal viszonzozzák a gondos kezelést, a patikusokkal szemben bizalmatlanok. Horváth a város lakosságát 5000 főre becsülte, így itt 1666 főre esett egy sebész, 2500 lakosra egy orvosdoktor, azaz összevonva 1000 főre egy orvosló. Ez önmagában szintén nem rossz arány, csak a lakosság száma eleve alacsony volt, és a szegénységet jelzi, hogy a 3 sebészből és 2 orvosdoktorból és 3 sebészből 3 nem magánbérként praktizált itt, 2 pedig már nyugalmazott seborvos volt. MOL C 66 1847 F. 19. pos. 42. Bártfa város a Helytartótanácsnak (1847. február 6.)

⁹²⁶ MOL C 66 1847 F. 19. pos. 15. Lőcsé a Helytartótanácsnak (1847. január 11.)

alkalmazott. Önfenntartóként működött még 8 orvosdoktor és 6 sebész, 17 bába és 7 patikus. A szegényebb Kun Kerületekkel szemben itt csak pénzbeli díjazást kaptak az alkalmazottak. A főorvosi és sebészi fizetés között a fentebbi példákhoz viszonyítva itt a legnagyobb a különbség: a főorvos 400-, a városi orvos 300-, a sebész mindössze 100 forintot kapott évente. Miután az állattenyésztés fontos szerepet töltött be a város életében, az állatorvos kiemelt fizetést kapott, másfélszeresét a sebészekének. A város vonzerejét és megtartó erejét jelzi, hogy nem csak a sebészek, de az orvosok nagy része debreceni származású, vagy a város környékén született (a 8 sebészből 5 debreceni, 1 nagyváradi – 3 református és 3 katolikus). Ők tudtak magyarul és latinul, németül azonban, miután nem volt jellemző ezen a környéken, csak ketten beszéltek. A helyiek mellett 2 zsidó próbált megtelepedni a városban, az óbudai Reichman Márk és a gyömrői Neuman Bernát. Nem sok időt töltöttek Debrecenben, az első 1840-ben, a második csak 1846-ban érkezett, ehhez képest Reichman kivívta előljárói haragját, miután a jelentés szerint engedetlen, a doktori címmel visszaélő és az embereket azzal ámító személy volt. A városban 2 kórház működött ebben az időben: a polgári kórházat a tiszti orvosok látták el, mindenféle díjazás nélkül, míg a „vándorló mesterlegények kórházát” a tiszti sebész. Sebészi eszközeiket közkölségen vették pár éve, de csak a legszükségesebbeket, többségében elavulóban voltak műszereik.⁹²⁷

Az immáron hagyományosnak tekinthető feladatok mellett (sebészet, szülészet, halottkémlelés, törvényszéki boncolások) helyenként egyéb dolgokkal is megbízhatták a sebészeket. A pécsi Gerdenics Endre például 1832-től sebészként, halottkémként és városi húsbiztosként is működött.⁹²⁸ Orvosnak, sebésznek is jelentősegteljes feladat volt a himlőoltás, amiért fejkvóta alapján kaptak fizetést. Így 1846-ban Nyitra vármegyében Balás (Bállásy) József seborvos 959 beoltott után 95 forint 54 krajcár fizetésére jogosult.⁹²⁹ A beoltottak létszáma nem csak az oltó szorgalmán múlt, hiszen a lakosok nem mindig engedték meg gyermekeik beoltását.

6.4. Egy reformkori seborvos eszközkészlete

A kisebb sebészi eszközökről továbbra is magának a sebésznek kellett gondoskodnia, a drágább műszereket a városnak, vármegyének kellett beszereznie, ez azonban sokszor nehézségekbe ütközött. Ilyenek voltak a trepanáció, a végtagcsonkolás, a boncolás, valamint a kisebb műtétek eszközei (metsző, szűrő, csapoló eszközök, fogók, kések stb.). Jobb esetben szülészeti- (Boer-féle magzatfogó, magzatemelők, császármetszéshez szükséges eszközök) és állatorvosi eszközöket is tartottak.⁹³⁰ Szabadkán 1832-ben sikerült mindezt

⁹²⁷ MOL C 66 1847 F. 19. pos. 20. Debrecen a Helytartótanácsnak (1847. január 20.)

⁹²⁸ MOL C 66 1847 F. 19. pos. 25. Pécs a Helytartótanácsnak (1847. január 22.)

⁹²⁹ Voltak orvosi-sebészi végzettséggel nem rendelkező önkéntes védhimlő-oltók is, például Nyitra vármegyében egy bizonyos Vidák Antal, aki 1846-ban 1254 embert oltott be (ennyit ugyanott se egy orvosdoktor, se egy seborvos nem teljesített). MOL C 66 1847 F. 19. pos. 28. Nyitra vármegye a Helytartótanácsnak (1847. június 26., 15. melléklet)

⁹³⁰ 1840-ben a Helytartótanács sürgette Szabolcs vármegyét szülészeti eszközök vásárlására, miután értesültek arról, hogy a vármegye sebészeinek még nincsen ilyesmi. A vármegyének írt levelük és listájuk szerint Pesten egy szülészeti műszerláda ekkor 37 forint 30 krajcárba került. LINZBAUER V/III. 388. (3483. sz.) Linzbauer

beszereznie, 5 ládában helyezték el a városi kórházban, szükség esetén pedig, térítvény ellenében adták ki az orvosoknak, sebészeknek.⁹³¹ Temes vármegye a megyei levéltárban helyezte el központi sebészi műszerládáját, de nem nagyon volt rá szükség, mert általában elegendőnek bizonyultak a sebészek saját eszközei.⁹³² Komárom vármegye Csallóközi és Udvardi járásának műszereit pedig a megyeházán őrizték, miután a megyei rabok ispotályában gyakran volt rá szükség.⁹³³ Némelyik vármegyében, így Zemplénben a speciális eszközök szétosztásával próbálták megoldani, hogy nem tudtak minden járási sebészt egyformán ellátni.⁹³⁴ Pécsen például csak bonceszközöket tartottak, szükség esetén Baranya vármegyétől kölcsönöztek műszert.⁹³⁵ Bátfán fokozatosan szerezte be a város a megfelelő sebészi eszközöket: a boncoláshoz és egyéb műtétekhez szükségesek mellé 1846-ban szerztek csonkító eszközöket, és 1847-ben tervezték a műszerláda kibővítését a trepanációhoz szükséges dolgokkal. Jelentésükben egy komolyabb balesetről számol be, amikor szükség volt azok használatára: egy 20 éves fiú öngyilkossági kísérletet követett el, kétszer meglöve magát (a halántékán és a mellkasán, a 6. és 7. borda között). Az orvosi szakvélemény szerint a fiatal gyengén tolthette meg kétszövényű zsebpisztolyát, ugyanis Horváth főorvosnak és Krinner József városi sebésznek 3 hét alatt sikerült felgyógyítaniuk őt.⁹³⁶

6.5. "Tipikus" és "egyedi" sebészek közti konfliktushelyzetek

Az alábbiakban néhány esettanulmányban szeretném ismertetni a 18. századi sebészet elsősorban céhes kereteiből származó jellegzetes ellentéteket. Az Országos Levéltár Acta Sanitatis fondjában őrzött iratokban a konfliktusok forrása szinte kivétel nélkül a céh egésze, valamint egy kívülálló között keletkezett. (A céhen belüli viszálykodást ezek szerint sikerült a szervezeten belül elintézni.) Mind a céhes képzés, mind a sebészeti gyakorlat gyakori helyváltoztatást kívánt művelőitől. Természetes volt tehát, hogy egy sebész ne feltétlen a szülőhelyén kíváncson letelepedni. Csakhogy ez általában a helyi sebészcéhiek érdekeit sértette. Ezek az ellentétek leginkább a népesebb mezővárosokban és szabad királyi városokban jelentkeztek, ahol leginkább érdemes volt letelepednie egy-egy sebésznek, leginkább ott volt esélye arra, hogy megfelelően eltartsa magát és családját. Ennek oka az volt, hogy a falvakban inkább a hagyományos, népi gyógyító rétegek foglalkoztak a betegségekkel, egy oda betelepülő sebésszel bizalmatlanok voltak a paraszti rétegek.

---

megjegyzése szerint a Jász-Kun Kerületek sebészeinek a Helytartótanács utasítására 1839-ben szerezték be a szülészeti eszközöket.

⁹³¹ Az eszközöket igyekeztek tisztán tartani. MOL C 66 1847 F. 19. pos. 50. Szabadka a Helytartótanácsnak (1847. március.)

⁹³² MOL C 66 1847 F. 19. pos. 55. Temes vármegye a Helytartótanácsnak (1847. február 4.)

⁹³³ Az eszközöket igyekeztek tisztán, és jó karban tartani, így a vármegye örömmel számolt be a bonceszközök kijavításáról és kiköszörléséről. MOL C 66 1847 F. 19. pos. 80. Komárom vármegye a Helytartótanácsnak (1747. augusztus 2.)

⁹³⁴ MOL C 66 1847 F. 19. pos. 61. Zemplén vármegye a Helytartótanácsnak (1847. március 12.), Zemplén vármegye Felső járásában használt sebészi eszközöket lásd 19. melléklet

⁹³⁵ MOL C 66 1847 F. 19. pos. 25. Pécs a Helytartótanácsnak (1847. január 22.)

⁹³⁶ MOL C 66 1847 F. 19. pos. 42. Bátfá város a Helytartótanácsnak (1847. február 6.), Bátfá város sebészi eszközeinek listáját lásd: 18. melléklet

Másrészt vidéken a szegényebbek gyógyításából – mivel ingyenes volt, vagy keveset fizettek érte – egyszerűen nem tudtak megélni: még a kezeléshez szükséges gyógyszerek is drágábbak voltak szerény bevételeiknél.⁹³⁷

A megtelepedésnek és a praktizálás engedélyezésének több feltétele is volt, amelyek alapján a helyi mestereknek nem volt nehéz kifogást találni a jelentkezőben. Céhtag csak az lehetett, akit az adott város polgárának fogadott, a polgárság egyik kritériuma pedig lehetett az ottani legerősebb felekezethez való tartozás. Ha ebben még nem találtak hibát, a sebész erkölcsi életét kezdték vizsgálni a céhtagok. Ennek nem csak az volt az oka, hogy botrányt keltsenek az illető körül, hanem az, hogy a céhekbe kizárólag erkölcsös embert lehetett felvenni. A leggyakrabban iszákosságra, játékszenvedélyre, felelőtlenségre (azaz a családja helyett a maga hasznát nézi a jelölt) és szemérmetlen életmódra hivatkoztak kifogásképpen, mint a győri sebész, Tökölyi János esetében, akiről 1754-es jelentésében a helyi céh véleményével egyetértő városi magistratus – miután részletesen előadta Tökölyi panaszát – mintegy "mellékesen" megjegyzi, hogy önféjű, iszákos embernek tartja, aki játékszenvedélye miatt vesztette el minden vagyonát és bonyolódott óriási adósságokba.⁹³⁸

Minden egyes alkalommal kiemelték, hogy céhük kiváltságlevele szerint a városban csak meghatározott számú sebész működhet. Ha felvennék a jelentkezőt, ezt a keretet lépnék túl. A szakértelem általában csak ezután vált bírálat tárgyává. A céhtagok ilyenkor vagy annak hiányát hangsúlyozták, vagy pedig sérelmezték, hogy nem ők vizsgáztatták le a megtelepedni szándékozó embert, következésképp nem lehetnek teljesen biztosak annak tudásában. A céhtagsági kérelmet benyújtók általában valamilyen bizonyítvánnyal, vagy - annak híján - leginkább volt betegeiktől, esetleg előző lakhelyük egyik orvosától származó ajánlásokkal próbálták bizonyítani tudásukat, rátermettségüket. Néha még attól sem riadtak vissza, hogy hamis, vagy valótlanságot állító levelet írássanak másokkal. Obeczky György 1760-ban próbált bekerülni így a komáromi sebészcéhbe.⁹³⁹ Amikor azonban levizsgáztatása során kiderült, hogy alig ért mesterségéhez, a Helytartótanács Pozsonyba idéztette a képességeit hamisan dicsérő bizonyítványt kiadó győri medicusokat, Xaverius Exll-t és Franciscus Heidfeldet. A két orvos ez esetben megúsza egy figyelmeztetéssel; a jövőben legyenek óvatosabbak ilyesfajta bizonyítványok kiadásakor.

A letelepedésbe nemcsak a céhnek, hanem – a polgárjog megadása miatt – a városi magistratusnak is volt beleszólása. Az iratok többségéből úgy tűnik, hogy a helyi hatóságok inkább a céhek mellett álltak, illetve a céheknek nagy befolyásuk volt arra. Nem csoda, hiszen előfordult, hogy egy-egy céhtag helyi tisztségviselő is volt, így Pécssett az 1760-as években Schmuzy Pál városi tanácsos és chyrurgus, aki legfőképpen ágált Boros József

⁹³⁷ Lásd Moson vármegye 1774-es jelentését a falusi és mezővárosi sebészekről, akik képtelenek megfizetni a 200 Ft-os nagyszombati egyetemi vizsga díját. MOL C 37 1775. Lad. A. Fasc. 33., in: DADAY, 2005. 285.

⁹³⁸ MOL C 37 1754. Lad. A. 23.cs. Fasc. 35. Nr. 2.: "...per magistratuales personas nostras privative, iam sive per creditores suos serio, immo et Judicialiter praemonitus, et paterne hortatus, omnibus tamen surdis, ac ingratis auribus perceptis, et intellectis de tempore in tempus meris contentionebus, rixis, et cum damnata societate diurnis, nocturnisque Computationibus, aliisque excessibus, una cum consorte deditus, in continuo lusu, et saltu, tam adiutorium paternum, quam substantiam uxorem dissipaverit, ac taliter aes quoque mutuatum pessumderit..."

⁹³⁹ MOL C 37 1760 Lad. A. Fasc. 35. Nr. 5.

chyrurgus céhbe való felvétele ellen (az esetet alább ismertetjük), vagy 1766-ban Körmöcbányán a bányakamara javadalmas sebésze egyben a város szenátoraként is tevékenykedett, ami ráadásul ideje nagy részét elvette a betegek gyógyításától.⁹⁴⁰ Városi tisztségeiket tehát sokszor ügyesen használták ki az újonnan jelentkező idegen sebészek elutasítására.

Ha a sebészcéhnek nem volt befolyása a magistratusra, utóbbi esetleg nem a mesterekkel értett egyet, előfordult, hogy a mesterek egyszerűen megtagadták a városi tanácstól az engedelmességet. Tóth Mihály és Obeczky György felvételi kérelmének elintézésékor Mária Teréziának meg kellett intenie és a városi vezetőség iránti engedelmességre köteleznie a szófogadatlan mestereket.⁹⁴¹

A Helytartótanács ezekben az ügyekben egyfajta közvetítő szerepet töltött be. Megpróbáltak minél több információt beszerezni mindkét oldalról, és csak azután hoztak döntést. Határozataikban nagy szerepet játszott a felvételi kérelmet benyújtó sebész szakmai tudása, amit nem a dícsérő vagy elmarasztaló betegek által írott bizonyítványokból, hanem inkább vizsgáik alapján állapítottak meg.

Az 1761-ben bevezetett orvos előtt tett vizsga szintén jó ürügyül szolgált a sebészek közötti konfliktusokra. Ha az új rendeletnek megfelelően az idegenből jött mestereknek sikerült kicsikarniuk a vizsgát, és azon a jelentkező megfelelt, a helyi céh gyakran a próbatétel megismétlését kérte, vagy egyszerűen megakadályozta, hogy a náluk biztosabb tudású ember válaszolni tudjon a vizsgáztatók (általában a helyi főorvosok) kérdéseire, hiszen ragaszkodtak korábbi kiváltságaikhoz, s többször még a városi tanácsra is befolyással voltak, különösen, ha úgy érezték, egy "jöttment" idegen veszélyezteti előjogaikat.⁹⁴² Így történt 1762-ben Boros József szülésmester vizsgáján, ahol a pécsi sebészek nem szakmai vitába bonyolódtak, hanem pusztán hangoskodással akadályozták meg, hogy Boros két vizsgakérdésre egyáltalán választ tudjon adni.⁹⁴³

Még 1761. szeptember elején két pécsi sebész, id. Joannes Michael Armbrost és Joannes Fridericus Leydecker panaszt nyújtott be a Helytartótanácsnak, amiért a pécsi sebészek kiváltságlevelével ellenkező módon inkorporáltak a céhbe egy „tanulatlan legényt”.⁹⁴⁴ A Helytartótanács kérdésére Baranya vármegye válaszában kiderült, hogy az

---

⁹⁴⁰ MOL C 37 1761 Lad. A. no.1/III Fasc. 7., in: DADAY, 2005. 279., Körmöcbánya: MOL C 37 1766. Lad. A. Fasc. 26., in: DADAY, 2005. 303.

⁹⁴¹ MOL C 37 1760. Lad. A. Fasc. 35. Nr. 5.

⁹⁴² DADAY 1960. 170-171.: A cseh származású, bécsi egyetemen vizsgázott Hurtig Antal a soproni sebészek szó szerint kiűldözték Sopronból, míg Vég András befogadása ellen a debreceniek tiltakoztak – itt valószínűleg erős személyes ellentétek is szerepet játszhattak, mivel Vég többször levizsgázott (bár anatómiai ismeretei meglehetősen hiányosak voltak) és a pénze is meglett volna ahhoz, hogy bekerüljön.

⁹⁴³ MOL C 37 Lad. A. Fasc. 34. Nr. 7., Az ügy szerepel Daday András forrásgyűjteményében is (DADAY, 2005. 275-279.), mi azonban az eset ismertetéséhez az eredeti levéltári forrásokat használtuk. Annál is inkább, mert véleményünk szerint Dadaynál a helyi sebészcéh tagjai egyrészt tendenciózusan negatívabb színben vannak feltüntetve (egyiküket, Ambrostot például „föbünösnek” nevezi), másrészt azért, mert Daday kihagyott néhány lényeges adatot az ismertetésből, például Bulli szakmai tevékenységére vonatkozóan. Az ügy sokkal komplikáltabb volt, minthogy egyszerűen a fejlődés kerékkötői (a helyi sebészcéh) és a tanult jövővény konfliktusaként mutassuk be azt.

⁹⁴⁴ MOL C 37 Lad. A. Fasc. 34. Nr. 7. id. Joannes Michael Armbrost és Joannes Fridericus Leydecker levele a Helytartótanácsához (Pécs, 1761. szeptember 2.)

említett két sebész azért panaszkodott, mert a céhbe augusztus 5-én felvett, székesfehérvári származású Josephus Boros nem céhes vizsgát tett, hanem orvos kérdezte ki.⁹⁴⁵ A sebészek ismételt panaszára a vármegye kivizsgálta az ügyet, ahol kiderült, hogy a mesterek leginkább azért sérelmezték Boros felvételét, mert így felborul a numerus clausus, míg a vármegye szerint ez az uralkodónő új rendelete szerint óhatatlanul be kell, hogy következzen (hiszen minden, orvos előtt vizsgát tett sebészt be kell venni a céhekbe). Baranya azért is kiállt Boros mellett, mert magyarul, németül, sőt, még latinul is tudott, s a kérdéses időpontig ilyen seborvos nem volt Pécsen.⁹⁴⁶ Véleményezték a sebészcéh privilégiumlevelét is, és az alábbi kifogásokat emelték vele kapcsolatban: A 7. cikkelyben előírt inkorporálás vidékiek esetében kivitelezhetetlen, mert annyira szegények, hogy sem a vizsga, sem az útiköltség díját sem tudták fedezni, miközben nagy szükség lett volna rájuk. Az új rendeletnél foglalkozni kéne a céhek szabott létszámával is, mert a jelenlegi állások szerint valamelyik szabály a kettő közül bizonyosan sérül. A Helytartótanács végül arra az eredményre jutott, hogy a sebészek megnyugtására vizsgáztassák le ismét Borost, ezúttal két (lehetőleg elfogulatlan) sebészmeister jelenlétében, ami Bulli Jakab főorvos vezetésével 1762 augusztusában sikeresen meg is történt, Boros általában kiváló eredményt nyújtott, mindössze két kérdésnél bizonytalanodott el.⁹⁴⁷ A pécsi sebészek azonban nem nyugodtak, a két első panaszozhoz további három (Joannes Totth, Paulus Schmuszi, Joannes Heinrich,) csatlakozott, és leírták a vizsgával kapcsolatos kétélyeiket: Borost azért vették fel, mert jó kapcsolata van a püspökséggel, és már vizsga előtt tudomása volt a kérdésekről. Valójában semmit nem tud a sebészetről, mert sem háborúban, sem kórházban nem szolgált, csak borbélykodáshoz ért, Bulli szintén segítette és elnézte hibás válaszait: általános témákra nem tudott felelni; a Bulli által elküldött listából nem derülnek ki a pontos kérdések, holott azok olyan könnyűek voltak, hogy még egy inas is tudná rá a választ; genny, gyulladás, üszők, aneurysma, sérv témakörökben nem tudott semmit; a csontokat nem tudta megkülönböztetni egymástól, és azok számát sem tudta, a lepráról és az amputációról még csak meg se kérdezték Borost, noha a listára felírták a megtárgyalt kérdések közé (*defectus et partialitas*). Sőt, a méhsüllyedésről még maga a vizsgáztató sem tudott beszélni, ennek fényében a sebészek már azt is kétségbe vonják, hogy egyáltalán szerzett-e bizonyítványt a birodalom valamelyik tartományában, s vizsgáztatása már csak azért is kétséges, mert a latint csak törve beszélte. A sebészek innentől kezdve Bulli ellen fordulnak, akivel szemben úgy tűnik, már évek óta gyűltek sérelmeik: állításuk szerint Bulli egy aranyért vándorárusokat és kuruzslókat is approbál („...*circumforaneos et vagabundos de capacitate artis approbare soleat*”), amivel egyszer le is bukott, miután Tolna vármegye főorvosa elfogott egy ilyen kontárt. Borosnál a jobb eredmény érdekében Siklósról hozták a

---

⁹⁴⁵ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 7. Baranya vármegye a Helytartótanácsnak (Pécs, 1761. október 3.)

⁹⁴⁶ „...repetitus Boross linguarum hungaricae, germanicae, ac etiam latinae gnarus in hacce Episcopali Civitate, in qua hactenus nonnisi unicus hungaricae Nationis Chyrurgus erat, pro exigentia eorum, qui saltem Hungaricam loquuntur, alter sit futurus.” MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 7. Baranya vármegye a Helytartótanácsnak (Pécs, 1761. október 3.)

⁹⁴⁷ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 7. A Helytartótanács Baranya vármegyének (1762. május 10.) és Baranya vármegye a Helytartótanácsnak (1762. augusztus 30.) Boros vizsgakérdéseinek listáját lásd 11. melléklet

vizsgabizottság egyik sebészét. A vizsga után annak menetéről teljesen ellentétesen számoltak be annak résztvevői.⁹⁴⁸ A Helytartótanács ezek után kénytelen volt ismét kikérdezni a körülményekről a vármegyét, amely 1763. május 3-án megküldte saját, valamint Bulli véleményét.⁹⁴⁹ A vármegye szerint a siklósi sebész pártatlan, ugyanakkor jól ért a szakmájához, míg a pécsiek főleg érvágással foglalkoznak. Ők többet nem akarnak hozzátenni a dologhoz, ám mivel a sebészek Bullit is bevádolták, felkérték a főorvost válaszádra. A velencei származású, Rómában, Nápolyban és Szlavóniában is megfordult sebész (!), kémikus és patikus dolgozott kórházakban és szüléseknél is segédkezett. A pécsiek szerinte gyűlöletből és indulatból („*ex odio, et passione*”) támadják honfitársukat, Borost, aki egyébként 2 évig gyógyszerészetet tanult, röviden és összefoglaló jelleggel („*breviter et summarie*”) vizsgáztatta. Az aneurysmról Boros tudott beszélni, míg a sebészek nem. A gyulladásról szintén nem tudtak semmit a sebészek, viszont őrzítő zajongásba kezdtek (igaz, itt nem is baj, hogy nem tudták a választ, mert az nem a sebészek, hanem az orvosdoktorok asztala). Az üszökről Boros szerinte jól beszélt. A méhszüllyedést igenis ismeri Bulli, és ki is fejtette nekik, amit hallhattak volna, ha nyitott füllel, és nem gyűlölettel hallgatták volna. Végül Bulli is kifejti véleményét a pécsi sebészekről, aki úgy tűnik, szintén hosszú ideje sérelmezte a sebészek működését, mert panaszai csak záporoznak a sebészekre, akiket tudásuk alapján inkább csak borbélyoknak vél. Jobban tennék, ha előbb megtalálnák a saját szemükben a gerendát, hiszen nem csak sebészi ismeretük kevés, de hazugok, iszákosak és beképzelték („...*in moribus corrupti, quia mendaces, potatores, oberratores...*”, „...*putantes tamen se esse Cornelios Celso, Medicorum Cicerones...*”), miközben nem tudják, mikor kell tényleg amputálni egy végtagot, és ezzel a tudatlansággal már számtalan embert segítettek át a másvilágra. Nehezebb szülésnél annyira rángatják a magzatot, hogy sokszor nem csak a gyermek, de anyja is belehal a sebészek „segítségébe”. Sok beteget úgy kezdenek el kezelni, hogy nehogy hamar kigyógyuljon bajából, így még több kezelési költséget kell majd fizetnie nekik. Boncolni is csak vaktában, a betegségek felismerése és az orvos felügyelete nélkül, nagyizólásból („*Cadavera quoque temerarie, et absque necessitate, solum ad pompam artis absque scitu, et indultu tam Medici, quam et I. Cottus Anathomisare, absque tamen cognitione Morborum solerent.*”) boncolnak, amire sokszor nem is lenne szükség. Belső betegségeket kezelnek a páciensek nagy veszedelmére és a Helytartótanács tiltása ellenére, amellyel sokszor halálos veszedelembe sodorják betegeiket (először itt derül ki, hogy Bulli tapasztalat alapján ír: több ilyen esettel is találkozott, ahol a sebészek félrekezelése után sikerült meggyógyítani pár embert). Bulli ezt megunt és egy idő után kijelentette, hogy ilyen félrekezelt betegeket nem akar átvenni („*molestum enim est aliorum errores corrigere, et emendare, imo (!) subinde etiam periculosum*”) – ezt egyébként a vármegye fizetett, rendes főorvosaként nem tehette volna meg. Sőt, legsúlyosabb vádként még hozzáteszi, hogy filléres haszon reményében még hajlandóak várandós nőn is eret vágni vagy purgálni, hogy ezáltal abortuszt idézzenek elő

⁹⁴⁸ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 7. A pécsi sebészek panasza, s. d.

⁹⁴⁹ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 7. A Helytartótanács Baranya vármegyének (1763. április 21.) Baranya vármegye a Helytartótanácsnak (1763. május 3.)

(ezt kétszer is említi, egyszer tudatlanságnak nevezi tettüket, máskor pénzhétségből elkövetett, tudatos bűnnek). Visszatérve a vizsgára: amikor a csontok kerültek szoba, a sebészek ismét el kezdtek ordibálni, amit Bulli megunt, és elhagyta a termet, így arról, ami azután hangzott el, nincs tudomása, a pécsi sebészek panaszuikkal úgyis csak Boros vizsgáját akarják érvényteleníttetni és az ő becsületén foltot ejteni. Kéri a vármegyét, hogy szigorúan különítse el a külső és belső betegségek kezelését és a borbély-sebészeknek csak az előbbit engedje meg.

A két fél véleményét Sgolanics János olvasta el, aki szerint Bulli nagyon súlyos vádakat fogalmaz meg a sebészekkel szemben, de mindezt csak általánosságban, amíg konkrét eseteket nem említ, nem tudnak érdemben foglalkozni a kérdéssel.⁹⁵⁰ Bulli Aramprustról tudott volna egy sok évvel korábban történt esetet mondani, de mivel az illető sebész időközben meghalt, Bulli inkább hallgatott.⁹⁵¹ A kölcsönös panaszról így végül nem lett semmi. Mindenesetre a helyi sebészek negatív hozzáállását jelzi, hogy az 1785-ös felmérés szerint Boros József Pécs egyetlen első osztályú sebésze volt. Szaktudása felől tehát nem lehet kétség, s 1788. január 2-án jó eredményű sebészmeisteri vizsgát is tett Pesten.⁹⁵²

Előfordult, hogy a sebészcéh és az adott helyen élő, de nem céhtag gyógyító között nem a polgárjog miatt robbantak ki ellentétek. A "kontárok" néha kerülőúton, mint például új műhely nyitásával próbálták megélhetésüket biztosítani és tevékenységüket legalizálni. Ebben az esetben a céhtagok a numerus claususra hivatkoztak: egy új műhely egyet jelentene a városban a hivatalos sebészek létszámának túllépésével.

A céhbe való bekerülés és a polgárjogért való küzdelem mintapéldáját adja Joannes Zagyya esete. Zagyya 1772-ben, fiatalon, 28 évesen szeretett volna bekerülni a pozsonyi céhbe, pontosabban egy új, saját műhelyt nyitni.⁹⁵³ Kérését azonban közvetett módon adta elő: Pozsony külvárosában, Blumenthalban (Virágvölgy, a forrásokban Plumenthall) a lakosságnak nagy szüksége lett volna saját sebészre, mivel azok leginkább a belvárosban élnek és a rossz körülmények miatt (viszontagságos időjárás, saras utak stb)⁹⁵⁴ nemigen mennek ki hozzájuk, még akkor se, ha hívják őket. Természetesen ebben szerepe van annak is, hogy a blumenthaliak szegényebbek a belvárosiaknál, tehát nem is szívesen kezelik őket a sebészek. Vagyis a blumenthaliak a Helytartótanáctól kérték, hogy kötelezze Pozsony városát egy helyi sebészműhely nyitására. Ekkor kapcsolódott be Zagyya az ügybe: miután a nagyszombati egyetemen tett vizsgát,⁹⁵⁵ kéri a Helytartótanács segítségét a pozsonyi céhbe

⁹⁵⁰ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 7. Sgolanics János válasza (1763. július 29.)

⁹⁵¹ MOL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 7. Bulli Jakab válasza (1763. november 8.)

⁹⁵² Boros hasonnevű fia (szül. 1767) egyébként – apjánál folytatott gyakorlat és egyetemi magántanulmányok után – szintén Pesten lett sebészmeister 1795-ben. Feltehetően szintén fia volt az a Boross Joannes (szül. 1770), aki szintén pécsi inaskodás és pesti magántanulmányok után lett jó eredménnyel sebészmeister 1800-ban. MOL C 66 1785 F. 1. Nr. 56., SOTE Lt. 1/f2. kötet 467. (585. ssz.) és 526. (877. ssz.), 561. (1100. ssz.)

⁹⁵³ MOL C 37 1772. Lad. A. 24.cs. Fasc. 35. No. 31.

⁹⁵⁴ A blumenthaliak 1772. december 29-i levele szerint: "*suburbium hoc remotius a Civitate distaret, adeoque partum ob Lutosum et incommodum tempus, variasque nivium et procellarum Tempestates*"

⁹⁵⁵ 1772. augusztus 31-én lett sebészmeister. SOTE Lt. 1/f2. kötet 400. (16. ssz.)

való felvételért. Zagyva egyéb érvei: Pozsonyba nősült (alap a polgárjogra) és "e hazának a fia" (*insuper autem Patriae filius*). Utóbbi öntudatos hangsúlyozása egyedi jelenség, valószínűleg debreceni származásával áll kapcsolatban, és a Helytartótanács is furcsállotta.⁹⁵⁶ 1773. március 8-i második levelében Zagyva megpróbálta sürgetni a döntéshozatalt: a szakmai alkalmasságon kívül immáron családja nehéz sorsára, és ismét hazai származására (*Patriae filius*) hivatkozott. Először szólt arról, hogy ő lehetne az új, blumenthali sebész. Alig egy hét múlva, 15-én rövid életrajz kíséretében újabb kifogást akar megcáfolni: apai református vallásáról, ami a polgárjog és ezáltal a céhbe jutás akadálya, Bécsben áttért az evangélikusra.

Három nap múlva, 18-án a pozsonyi sebészcéh is kinyilvánította véleményét a magistratusnak írt levelében. Már legelső kifogásuk is súlyos, ha nem a legsúlyosabb: *adulterii crimina*, amit még legénykorában követett el mostani nejével (bizonyíték rá házasságkötésük és első gyermekük születési időpontja), valamint korábban, 1763-ban Debrecenben – hiszen a céhszabályzat szerint a tisztességtelen életmód kizáró ok. Másrészt úgy akar a plumenthaliak közt praktizálni, hogy csak öt plumenthali véleményét kérte ki. Ellene szól, hogy debreceni polgár fia (azaz nincs pozsonyi polgárjoga), nemtelen (*ignobilis* - ez mellel nem lehetne kifogás egy céhben) és református (azaz nem a Pozsonyban honos felekezetekhez tartozik). Szakértelemről egy szó sem esett vele kapcsolatban. Két nap múlva, március 20-án a céh a Helytartótanácsnak is megküldte véleményét. Itt is az *adulterium* szerepelt első vádpontként. Zagyva részrehajló, mert kevés, és evangélikus plumenthalltól csikarta ki azt az iratot, amellyel el akarja érni, hogy odatelepiítsék sebésznek. Ebben a levélben fő kifogás azonban a numerus clausus: eddig is éppen elég, hét katolikus és hét evangélikus sebész működik a városban.

Zagyva 1773. június 1-én ismerte meg a pozsonyi sebészek álláspontját, amelyeket a Helytartótanácsnak írt levelében egyszerűen hazugságnak minősít, de konkrét bizonyítékokkal nem tudott szolgálni, sőt, ifjúkori, Debrecenben elkövetett bűnét el is ismerte azzal a megjegyzéssel, hogy már megbűnhődött érte. Abban azonban igaza volt, hogy a nemesség megállapítása nem a sebészekre tartozik. Mellékletként húsz virágölgyi tanúvallomásának a jegyzőkönyvét közölte (hét közülök katolikus), amelyben kifejtették, hogy szükség lenne egy helyi sebészre.

Ezek után a Helytartótanács úgy vélte, Zagyva alkalmas a polgárjogra, de Pozsony város magistratusa azonban semmit nem tett az ügy érdekében: Zagyva ezért nyugtalanodni kezdett, szorult helyzetére hivatkozva ismét levelet írt a Helytartótanácsnak, válaszlépésként viszont a sebészcéh ismét támadni kezdte. Szerintük a tanúvallomások semmit nem érnek, mivel nem képzett sebészek tették (azaz szerintük a beteg véleménye nem számít). Két orvos, Sgolanics József és Gömöry Dávid szerint azonban éppenhogy

---

⁹⁵⁶ Lásd a Helytartótanács 1772. november 12-i levelét: "*qua alioquin Patriae Filius*". A magyarországi származás mindenesetre nem volt semmitmondó érv. Modoron a külföldi származású Thurn Tóddal szembeni legnagyobb érv ágostai hitvallása mellett külföldi származása volt, ami a polgárjog megadásának kizáró okaként szerepel az iratokban, lásd DADAY, 2005. 306.

alkalmatlan erre Zagya.⁹⁵⁷ Újabb kifogásként hoznak fel egy pár évvel ezelőtti példát: Amikor Georgius Mülberger a belvárosban nem tudott megélni, a helyiek szükségére hivatkozva Blumenthalban nyitott officinát. Csakhogy ott, a szegények között még nehezebb volt megélnie, így visszaköltözött a belvárosba, Pozsonyba az engedélyével, becsapva ezzel a helyi sebészeket. Ugyanezt a kifogást vette át végül Pozsony is (1773. augusztus. 4.).

A Helytartótanács, megfontolva mindkét fél érveit, 1773 őszére végső döntést hozott: Pozsony gondoskodjon arról, hogy a szükségét szenvedő Blumenthalban legyen sebész, de ne Joannes Zagya legyen az. Ennek ellenére úgy tűnik, Pozsony húzódzott annak végrehajtásától, mivel ugyanezt az utasítást 1774. januárjában ismét megkapták a Helytartótanácsától.

Amint az Zagya ügyéből látható, a két fő szembenálló fél ő, valamint a pozsonyi sebészceh volt. Zagya nem tudta érveit kellőképpen alátámasztani, és egy idő után a folyamatosan új, vagy részletesebb vádak felhozó sebészekkel szemben tehetetlenné vált. A magistratus a be nem avatkozásával, lassúságával hátráltatta Zagya ügyét, vagyis a céh mellett állt ki. A Helytartótanács próbált egyedül objektíven, a legtöbb információt megismerve igazságos döntést hozni. Az ügynek végül a sebészcehen kívül Blumenthal is győztese lett, a Helytartótanács által preferált Josephus Blumot Pozsony felfogadta a helyiek kezelésére.⁹⁵⁸ Zagya – valószínűleg a csalódás következtében – a sebészek vándoréletmódjának megfelelően máshol próbált szerencsét: Az 1780-as években már Komáromban találjuk.⁹⁵⁹

A peres ügyek intézésénél szinte általános volt a lassúság, akár több évig tárgyalhattak a helyi hatóságok a Helytartótanáccsal, mire valami érdemi változás történt. Ez természetesen hátrányára vált azon sebészeknek, akiknek a polgárjog és a céhtagság megadásától függött a mindennapi megélhetésük. Nem csoda, ha annyi sürgető levelet írtak a Helytartótanácsnak. A lassú procedura miatt előfordult, hogy mire a Helytartótanács döntést hozott egy ügyben, az már rég tárgytalan volt. Így Josephus Lessing a katonai szolgálat befejezése után 1770-ben kérte Heves- és Külső-Szolnok vármegyétől, hogy az egri sebészek közé felvételük.⁹⁶⁰ A vármegye ezt vonakodott megtenni, mire a Helytartótanács folyamatosan információt kért a helyzetről. Az ügy azonban tárgytalanná vált, miután a megye 1772. május 11-i levele szerint Lessing már régóta a Borsod vármegyei Kövesd mezővárosába költözött (még 1770. június 18-án). Lessing tehát valószínűleg már nem akar az egri sebészek közé tartozni, és ha Borsod vármegyében lakik, a hevesi hatóságnak már semmi köze hozzá.

---

⁹⁵⁷ MOL C 66 1785. F. 1. Nr. 56. Ez teljesen alaptalan vád volt, mivel Zagya éppen 1772. augusztus 31-én tett egyetemi vizsgát többek között Plenck József Jakab, Trnka Vencel és Prandt Ádám előtt.

⁹⁵⁸ Blumot (Plum) 1773. december 15-én szabadították fel a nagyszombati sebészcehben és 5 nap múlva sebészmeister lett az orvosi karon. Blumnak sikerült letelepednie Virágvölgyben, mivel az 1785-ös felmérés alapján a pozsonyi első osztályú sebészek sorában találjuk. MOL C 66 1785. F. 1. Nr. 27. és SOTE Lt. 1/f 2. kötet 404. (37. sz.)

⁹⁵⁹ MOL C 66 1785. F. 1. Nr. 202.

⁹⁶⁰ MOL C 37 1770. Lad. A. Fasc. 35. Nr. 26.

A lassú, időigényes eljárás ellenére néha megérte várakozni. A debreceni születésű, a sebészkedést kezdetben Debrecenben tanuló Almády Benjámin 1776-ban már többszörre kérte felvételét a helyi sebészcéhbe. Az új céhtagok befogadásának kérdésében meglehetősen ellenséges álláspontot képviselő debreceni sebészekkel szemben néhány elszánt ember évtizedes küzdelmet vívott (lásd Végh András esetét). Almády Benjáminnak megérte kitartani elhatározása mellett. 1782-ben sikeresen felvették a helyi céhbe, ezután telepedett le Debrecenben. Ezt megelőzően egyéb magyarországi és erdélyi városokban praktizált, valamint egyetemi vizsgát tett Nagyszombaton, noha utóbbi kezdetben inkább akadály volt számára, a református Debrecen ugyanis nem szívelte a katolikus egyetemen levizsgázott embereket.⁹⁶¹

A műhelyek helyzete már önmagában véve is problémás volt. Bár nem nézték jó szemmel, előfordult, hogy eladták. Ilyenkor kérdésessé vált, hogy az illető az *officinával* együtt nem veszítette-e el a helyi praktizálási jogát is, s ez persze újabb konfliktusokat szült. Tóth Mihálynak és Obeczky Györgynek a komáromi sebészcéhbe való felvételi kérelme vizsgálatok Mária Terézia kikötötte, hogy a leendő céhtagot nem gátolhatják meg sebésztszrai műhelye és praktizálási joga eladásában, ezt azonban csak akkor teheti meg a mester, ha azt önszántából bocsátja áruba, valamint ha olyan vevővel egyezik meg, aki szintén ért a chyrurgusi teendőkhöz.⁹⁶²

Különösen akkor vált problémássá a műhelyek adásvétele, ha az eladó később újat akart emelni. A korabeli céhes iratok alapján a Helytartótanács szerint ez a meggazdagodás, vagy legalábbis pénzfelhalmozás egyik módja volt, hiszen ha szerényebb műhelyt nyitott az illető, pénzt spórolhatott meg rajta. A műhelyeladásokban azonban nem annyira a meggazdagodás vágya, mint inkább a meglévő adósságok mérséklése, hitelek visszafizetése vezérelte a sebészeket. Sopronban Szokolay András próbálkozott ezzel 1771-ben, mégpedig adósságai csökkentésének reményében.⁹⁶³ 1754-ben Győrben Tökölyi János viszont nem önszántából adta el *officináját*.⁹⁶⁴ Kicsapongó életmódja következtében akkora adósságot halmozott fel, amit hitelezői másképpen nem tudtak behajtani, csak műhelye – a szükség miatt természetesen áron aluli – elárverezésével: 1150 helyett 650 forintért vették meg. Tökölyi nem tehetett mást, mint megpróbált újat nyitni. Ez 1762-ben sikerült is neki, a győri sebészcéh tagjai azonban sérelmezték működését, a jelvények nyilvános használatát és hogy egy inast, valamint egy segédet is felfogadott Tökölyi. Aggódtak az egykori vevő, Kreznarics György özvegye miatt (Kreznarichoz másodkézből, 800 Ft-ért került a műhely), aki egykori ura miatt nehéz helyzetbe került, ki kellett volna fizetnie az officina teljes árát. Sorsa ráadásul a céh több tagját is nehéz anyagi körülmények közé sodorta. Vagyis egy

---

⁹⁶¹ MOL C 37 1774. Lad. A. Fasc. 33. Nr. 39., in: DADAY, 2005. 300., MOL C 37 1776. Lad. A. Fasc. 35. Nr. 39., MOL C 66 1785/6 F. 56. Nr. 228. és MOL C 66 1785/6 F. 56. Nr. 173.

⁹⁶² MOL C 37 1760. Lad. A. Fasc. 35. Nr. 5. "venditio Exercitii Professionis et Officinae Chyrurgicae neutiquam impediri, aut inhiberi potest, dummodo Emptor ille, qui talismodi venalem Officinam redimere, et pro se emere cupit, habilis et ad Exercitium artis Chyrurgicae requisitis Qualitatibus sufficienter praeditus sit." A királynő megfelelő képzettség hiányában Obeczky kérését nem támogatta.

⁹⁶³ MOL C 37 1771. Lad. A. Fasc. 35. Nr. 28. Részletesebben lásd fentebb, a Nők és a sebészet című fejezetben.

⁹⁶⁴ MOL C 37 1754. Lad. A. Fasc. 35. Nr. 2. Röviden összefoglalva, magyarul közli: DADAY, 2005. 305-306.

műhely elárverezésével függőben maradt, hogy az új tulajdonos, vagy az esetleg másik officinát nyitó régi praktizálhat-e nyilvánosan. Mária Terézia ebben az esetben Tököllyinek csak magánpraxist engedélyezett, ezt is azért, hogy a sebész el tudja látni szegény családját.

Hiába volt a sebészek korlátozott száma, egyrészt nem tudtak, másrészt nem is akartak mindenkit (így például a szegényeket ingyen) ellátni. Nem csoda, ha felbukkantak mellettük céhen kívüli gyógyítók, akik a szegények ellátására hivatkozva akarták legalizálni tevékenységüket, lásd a fentebb említett Zagyva esetét.

A céhek nem tartoztak a legolcsóbb gyógyítók közé, mégis úgy tűnik, a sebészkedésből csak nehezen lehetett megélni. Nem csoda, ha néhány praktizálóval kapcsolatban inkább pénzügyeiről, mint gyógymódjairól beszéltek a kortársak. Több sebész hivatalt is viselt. Szerény évi járadékért ugyan, de érdemes volt néhány állást megpályázni, mint például a halottkémét (Néhol a város a céh egészét fizette halottkémlésért és annak tagjai felváltva látták el az ezzel kapcsolatos feladatokat). Ha egy sebész szükségesnek látta, szakértelemre hivatkozva akár mástól is megpróbálhatta elvenni ezt a tisztséget.

A céhtagságnál is nehezebb volt kivívni egy-egy specialistanak az elismerést, vagy egyáltalán: szakmája elfogadását. Krempler Bernát 1765-ben pozsony-váraljai fürdős a nehéz szülések modern eljárással való sikeres levezetéséért a bábákéhoz hasonló évi járadékot kért. Még ha utóbbit nem is kapta meg, a helyi physicus általi levizsgáztatása után elismerték szaktudását.⁹⁶⁵ Panyithy György szemészt 1775-ben, aki egy nemesúr megoperálására várván körbejárta a környéket, gyógyítandó személyeket keresve, egyszerűen börtönbe vetették.⁹⁶⁶

Néhány esetben nem csak specialista voltuk, de más vallásuk miatt is támadták a vándorfogászokat a helyi sebészcéh tagjai. 1810-ben egyik fogászdinasztiánk tagja, Löffler Sámuel fogorvos és sebész letelepedési engedélyt kért Pesten. A Helytartótanács támogatásának eléréséhez az alábbi indokokat hozta fel: Magyarországon, Holicson született, Pesten kapott diplomát (tehát az országban bárhol praktizálhat), vizsgája előtt 7 évvel már Budán élt, 1808-ban költözött Pestre, s családját (4 gyerekkel) is el kell látnia, ráadásul fia épp akkor tanulta a pesti orvosi karon a sebészetet. Nem érti, miért nem fogadják be őt, miközben a városban több, diplomával nem rendelkező egyént megtűrnek, s akik nagy kárt okoznak nem csak a betegek, de a többi sebész és fogorvos számára is. Az általa becsatolt iratok tanúsága szerint ez egy 1808 óta húzódó konfliktus volt közte és Pest város között, mert a város kapitánya szerint nincs diplomája, ezért, mint sarlatánt nem tűrik meg Pesten, további fogászati gyakorlat esetén pedig minden további nélkül fogdába vitetik (*„...für einen Charlatan zu betrachten ist, so kann derselbe im Fall er in der Ausübung der Praxis entdeket wird, ohne weiters ins Stadthaus gebracht werden”*).⁹⁶⁷ A Helytartótanács

---

⁹⁶⁵ MOL C 37 1765. Lad. A. Fasc. 7., in: DADAY, 2005. 280-283.

⁹⁶⁶ MOL C 37 1775. Lad. A. Fasc. 34. Nr. 23., in: DADAY, 2005. 306-307. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Panyithyt elsősorban azért vetették börtönbe, mert nem volt érvényes útlevele, s mint útólag kiderült: egyetemi bizonyítványa sem.

⁹⁶⁷ Löfflert kifejezetten zaklatták, először 24 forintot követeltek tőle, hogy a városban maradhasson, miután engedély nélkül tartózkodott a városban. Egy átutazó beteg kezelése közben egy ismeretlen lármát csapva bement rendelőjébe és elvitte a beteg által Löfflernek kifizetett 18 forintot Pest város kapitányának.

végül utasította Pest városát, hogy ne akadályozzák a diplomás Löfflert praktizálásában s letelepedésében.⁹⁶⁸ A fogorvosok, s a Löffler-család tagjai iránt később sem viseltettek több bizalommal. 1836-ban a Helytartótanács utasította a szintén Pesten praktizáló Löffler Joannes „*pseudo-dentistát*”, hogy mutassa be oklevelét – már amennyiben van neki.⁹⁶⁹

A vándorló, idegenből érkezett sebészek tehát bizalmatlanságot keltettek a lakosságban, s féltékenységet váltottak ki a helyben élő, praktizáló sebészekből.

6.6. A váci járási sebészi állás betöltése 1847-ben

Amint azt láthattuk, egy 1752-es helytartótanácsi rendelet szerint minden vármegyében, ahol nem működött sebészczéh, fel kellett fogadni egy, a szegény betegeket ingyen gyógyító seborvost.⁹⁷⁰ Az 1770-es Generale Normativum kiadását követően minden sebésznek vizsgát kellett tennie a vármegye, város főorvosa előtt vagy az egyetemen. Innentől kezdve egy ideig párhuzamosan működtek egymás mellett a céhek és a céhen kívüli, ám approbált sebészek. A 18. század végére az országban a tisztí orvosok mellett kötelezővé vált a vármegye, város szolgálatában álló városi, járási sebészek alkalmazása. A reformkorra az országban sikerült betölteni ezeket a posztokat. Az 1840-es *Orvosrend* szerint⁹⁷¹ Magyarországon ekkor összesen 1107 sebészdoktor, sebészmaster, seb- és baromorvos működött,⁹⁷² közülük azonban csak 536 viselt valamilyen tisztséget. 142-en járási seborvosok voltak.⁹⁷³ A városi, vármegyei sebészi hivatal nem feltétlen jelentette azt, hogy viselője sebészmaster vagy polgári sebész lett volna, az országban 1840-ben működő járási seborvosok ugyanis orvosdoktorok is lehettek. Egy közülük, a Zemplén vármegyei Horváth János helyettesként töltötte be ezt a posztot a Homonnai járásban, míg Gömör vármegyében három tiszteletbeli főorvosi címet viselő orvosdoktor kezelte seborvosi minőségben is a járás betegeit.⁹⁷⁴ A kötetben emellett kilenc középponti-, 108 megyei- és 29 községi seborvost találunk. Kórházi seborvosként tizenegy főt tüntetnek fel ekkor az országban, baromorvosként pedig tizet.⁹⁷⁵ Mellettük 65 „magánalkalmazottat”, azaz uradalmi seborvost találunk még az 1840-es *Orvosrendben*.⁹⁷⁶ Az 536 sebészi tisztségből

---

Könyörgött, hogy engedélyezzék maradásukat, de Pest város tanácsa 1810. október 24-én utasította, hogy 15 napon belül családjával együtt hagyja el a várost, nem tűrik meg őket. Pest eljárását a Helytartótanács is fúrcsállotta, hiszen mi jögon tiltották meg neki a praktizálást, ha volt érvényes egyetemi diplomája? Löffler Sámuel a Helytartótanácsnak (1810. november 16.) MOL C 66 1810 F. 10. pos. 13. A Löffler-családról bővebben lásd HUSZÁR 1965. 65-67.

⁹⁶⁸ A Helytartótanács Pest városának (1811. február 5.) MOL C 66 1811 F. 6. pos. 12.

⁹⁶⁹ Volt, és még 1836-ban be is mutatta Pest város tanácsának azt. MOL C 66 1836 F. 6. pos. 1-2. és 16.

⁹⁷⁰ DEMKÓ 1894. 505.

⁹⁷¹ *Orvosrend* 1840.

⁹⁷² Csak baromorvosi végzettséggel rendelkezők mindössze tizenketten voltak.

⁹⁷³ A Zólyom megyei Ficzély János városi seborvos is volt. *Orvosrend* 1840. 122.

⁹⁷⁴ Ballus Károly a Putnoki-, Pazurik József a Kishonti-, Pécsy János pedig a Garanyi járás rendes seborvosa volt. *Orvosrend* 1840. 36.

⁹⁷⁵ Közülük öten a város szívében, Pest-Budán tevékenykedtek. Egy fő, a munkácsi Pfeiffer Antal katonakórházi seborvos volt, míg a nagyváradí Lederer Lajos az ottani irgalmasrendi kórházban dolgozott. *Orvosrend* 1840. 24. és 26.

⁹⁷⁶ Közülük egy orvosdoktor (Kern Benjamin, Liptó megyében a Hradeki uradalom seborvosa és a vármegye főorvosa), valamint két, Vas vármegyei orvos- és sebészdoktor (a körmendi Bakos Mihály és a Jurmándorfi Schvartz Alajos) található. *Orvosrend* 1840. 50., 107–108.

ötvenet a magasabb végzettséggel rendelkező doktorok töltötték be.⁹⁷⁷ Nem véletlen, hiszen az országban ekkor élő gyógyítók magas száma miatt magánpraxisból igen nehezen lehetett megélni, míg egy ilyen tisztség – függetlenül a fizetés mértékétől – egyfajta létbiztonságot adhatott tulajdonosának. Érdemes ezért megnézni egy ilyen poszt betöltésének korabeli mechanizmusát.

Az Orvosi Tárban több ilyen jellegű hirdetés is szerepel, ami alapján képet alkothatunk a korabeli járási-, városi seborvosi állással járó javakról, illetve az álláshoz szükséges követelményekről.

Az alábbi táblázatban az Orvosi Tárban meghirdetett állásokat és az azokkal kapcsolatos feltételeket láthatjuk.

Állás meghirdetésének ideje	Állás helye	Titulus	Jelentkezés helye	Követelmények	Fizetség
1831.01.25.	Torontál vármegye, Nagy-Becskerek	seborvos	orvosi kar dékánjánál		200 Ft és megélhetés ⁹⁷⁸
1831. 01. 25.	Torontál vármegye, Modos	seborvos	orvosi kar dékánjánál		80 Ft és megélhetés ⁹⁷⁹
1831.01.25.	Ung vármegye, Szerednyei járás	seborvos	Pesti orvosi karnál		250 Ft és több öl fa ⁹⁸⁰
1831	Krassó vármegye, Bulcsói járás	rendes seborvos	a vármegye főispáni helytartójánál	sebészmeister ⁹⁸¹	
1831.09.01. (határidő: 1831.10. vége)	Tömös, veszteglő intézet	rendes orvos	erdélyi fő hadi kormánynál	orvosdoktor, szükség esetén sebészdoktor vagy sebészmeister; diploma és erkölcsi bizonyítvány	500 Ft és szabad szállás ⁹⁸²
1831.11.28.	Békés vármegye, Csabai járás	megyei baromorvos és járási seborvos	megye első alispánjánál	magyar nyelvtudás, baromorvosi oklevél, doktori, vagy minimum seborvosi végzettség	300 Ft/év, békéscsabai ház ⁹⁸³
1831 vége	Hajdú-kerület (Szoboszló, Vámospércs, Hadház, Nánás, Dorog)	városi seborvosi helyek	a Hajdú-kerület aljegyzőjénél	(seborvos)	100 Ft, „szabad szállás és más mellék jövedelmek” ⁹⁸⁴

⁹⁷⁷ Egész pontosan az ötven doktoráltból négy sebészdoktor, egy, az esztergomi Kamenszky István bölcséleti-, orvos- és sebészdoktor, a többiek pedig orvos- és sebészdoktorok. *Orvosrend* 1840. 32.

⁹⁷⁸ *Orvosi Tárban*, Első füzet, 1831. 93.

⁹⁷⁹ „...élet az uraságtól” *Orvosi Tárban*, Első füzet, 1831. 93.

⁹⁸⁰ *Orvosi Tárban*, Első füzet, 1831. 93.

⁹⁸¹ *Orvosi Tárban*, Második füzet, 1831. 189.

⁹⁸² *Orvosi Tárban*, Hatodik füzet, 1831. 289–290.

⁹⁸³ *Orvosi Tárban*, Tíz- és tizenegyedik füzet, 1831. 157.

⁹⁸⁴ *Orvosi Tárban*, Tíz és tizenegyedik füzet, 1831. 273.

1832.02.18.	Győr vármegye, Sokoróaljai járás	járási seborvos	Lenhossék Mihálynál		100 Ft ⁹⁸⁵
1832	Zágráb vármegye, Turopolyi járás	járási „rendes sebész hivatal”	a vármegyénél	tudást tanúsító levelek, horvát vagy más szláv nyelv ismerete	150 Ft (200 Ft „reményével összekötött”) ⁹⁸⁶
1832 (határidő: 1832.05.31.)	Zágráb vármegye, Ztubiczai járás	járási rendes seborvos	a vármegyénél	horvát vagy szláv nyelvtudás	200 Ft/év ⁹⁸⁷
1832 (határidő: 1832.07.25.)	Horvátország, Kőrös vármegye, Kapronca városa	városi sebész	a város tanácsánál	„tót” vagy horvát nyelvtudás, hiteles tanulólévél	200 Ft ⁹⁸⁸
1833	Breznóbánya	városi rendes sebész	a város tanácsánál	német és „tót” nyelvtudás előnyös	150 Ft, szabad szállás, 15 öl fa, 25 mázsa szén ⁹⁸⁹
1833	Felsőbánya	városi rendes sebész	a város tanácsánál		150 Ft, szabad műhelytartás, „egyéb hasznok” ⁹⁹⁰
1833.01.29.	Bereg vármegye	középponti és egy járási seborvosi hely	az orvosi karnál		200 Ft / év, „szabad lak”, 6 öl tűzifa ⁹⁹¹
1833 (határidő: 1833.04.01.)	Herlein (Abauj vármegye)	fürdőorvos (seborvos)	Királyi Sóvári Sóigazgatóság nál	bizonyítvány	120 Ft, 4 mérő tiszta búza, 8 mázsa rozs, 12 öl tűzifa, szabad lakás ⁹⁹²
1838.07.08. (határidő: 1838.07.30.)	Arad vármegye	állatorvos	a vármegye hatóságánál		200 Ft, szabad fuvarozás, „terheesebb dolgoknál napidíj” ⁹⁹³
1838.09.01. (határidő: 1838.11.01.)	Borsod vármegye	baromorvos	a vármegye alispánjánál		150 Ft ⁹⁹⁴
1844.01.07.	Árva vármegye (Námetőli járás – „Procacka”/Proháczka János helye)	(járási) seborvos	a megyei főorvosnál	„több orvostudományi bizonyítványok”, magyar és „tót” nyelvtudás	200 Ft ⁹⁹⁵
1844.10.13. (határidő: 1844.10.20.)	Kiskunlacháza	városi sebész	a városi főbírnál	seborvosi oklevél, erkölcsi bizonyítvány	80 Ft / év, szabad lakás, „termesztmények” ⁹⁹⁶

⁹⁸⁵ Orvosi Tár, Második füzet, 1832. 191.

⁹⁸⁶ Orvosi Tár, Második füzet, 1832. 191.

⁹⁸⁷ Orvosi Tár, Negyedik füzet, 1832. 96.

⁹⁸⁸ Orvosi Tár, Negyedik füzet, 1832. 96.

⁹⁸⁹ Orvosi Tár, Kilencedik kötet, Első füzet, 1833. 88.

⁹⁹⁰ Orvosi Tár, Kilencedik kötet, Első füzet, 1833. 88.

⁹⁹¹ Orvosi Tár, Kilencedik kötet, Első füzet, 1833. 88.

⁹⁹² Orvosi Tár, Kilencedik kötet, Második füzet, 1833. 166.

⁹⁹³ Orvosi Tár, Új folyamata, Első félév, 1838. július 8. (2. szám) 32.

⁹⁹⁴ Orvosi Tár, Új folyamata, Harmadik félév, 1838. szeptember 1. (9. szám) 160.

⁹⁹⁵ Orvosi Tár, Harmadik folyamata, Ötödik kötet, 1844. január 7. (2. szám) 32.

⁹⁹⁶ Orvosi Tár, Harmadik folyamata, Hatodik kötet, 1844. október 13. (16. szám) 256.

1846.02.15.	Zemplén vármegye, új állás és a nagymihályi- és varannói sebészek helye	rendes sebész ⁹⁹⁷	a vármegye központi sebészénél ⁹⁹⁸		
-------------	---	------------------------------	---	--	--

12. táblázat. Az Orvosi Tárban meghirdetett seborvosi állások (1831-1846)
(Orvosi Tár 1831-1848 alapján)

Amint az a táblázatból kiderül, az Orvosi Tárban összesen húsz alkalommal hirdettek meg 27 darab sebészettel kapcsolatos állást. Ezek nagy része városi vagy vármegyei, járási seborvosi tisztségek voltak, kivétel az 1831-es kolerajárvány idején az erdélyi határon meghirdetett veszteglő intézeti orvosi poszt — amit csak szükség esetén adtak volna sebészmesternek —, az Arad és a Borsod vármegyei állatorvosi tisztség 1838-ban, valamint a herleini fürdőorvosi állás. A pályázatokat öt alkalommal az orvosi karhoz (illetve ebből egy esetben Lenhossék Mihályhoz, mint orvoskari igazgatóhoz és az ország főorvosához) kellett beadni, kétszer pedig az adott vármegyében működő tisztiorvosi személyzetnek, azaz a megyei főorvosnak vagy a megye központi sebészének. Tehát az esetek mintegy harmadában a szakképzett gyógyítókra bízta a pályázatok lebonyolítását, a kérvények kezelését, döntő többségében azonban, mint ahogy a váci seborvosi állásnál is látni fogjuk, az illetékes közigazgatási egység képviselője, vagyis a vármegye alispánja, vagy a város tanácsa intézte a poszt betöltésével kapcsolatos feladatokat.

Az álláshoz felajánlott fizetések széles skálán mozogtak, készpénzben évi 80-500 forintot ajánlottak fel. Az alacsonyabb összeg nem feltétlen jelentett rosszabb körülményeket, hiszen a legtöbb a helyen a készpénz mellé biztosították a lakhelyet, valamint fát a tüzeléshez és különböző terményeket. Így hiába tűnik első látásra kevésnek a Modos és Kiskunlacháza esetében írt 80 Ft, ha az előbbi mellett megígérik, hogy a földesúr biztosítani fogja a leendő seborvosnak a megélhetést, Kiskunlacházán pedig a pénz mellé lakást és terményeket is kapott a jelentkező. Ezeket figyelembe véve inkább a Győr vármegyei járási seborvosi poszt tűnik a leginkább alulfizetettnek, ahol mindössze 100 forint évi jövedelmet ígértek a pályázóknak. A legmagasabb összeget, 500 forintot és szabad szállást a kolera terjedését ellenőrző veszteglőintézeti állás esetében ajánlották fel, ezt azonban, mint már említettük, elsődlegesen orvosdoktornak, és nem sebészmestereknek szánták. A hirdetések alapján egy város, vármegye által alkalmazott sebész átlagkeresete évi 150-200 forintot tett ki, jobb esetben szabad szállással, némi terménnyel, és tűzifával.⁹⁹⁹ A felajánlott állások közül fizetség tekintetében a veszteglőintézeti mellett kiemelkedik még a

⁹⁹⁷ Orvosi Tár, Harmadik folyamat, Kilencedik kötet, 1846. február 15. (8. szám) 228.

⁹⁹⁸ Az 1840-es Orvosrendből tudjuk, hogy a varannói „polgári seborvos” ekkor Gutman Henrik, a nagymihályi pedig Polyák Sámuel volt, azaz az ő halálozásuk miatt megüresedett helyeket hirdették meg az új zempléni sebészi állás mellett. A hirdetésben azt is említik, hogy az eddigi nyolc mellé engedélyeztek egy új sebészi állást – valószínűleg tehát járási seborvosi tisztségekről van szó, noha az 1840-es Orvosrendben a sebészek csupán polgári seborvosként szerepelnek. Orvosrend 1840. 121. és Orvosi Tár, Harmadik folyamat, Kilencedik kötet, 1846. február 15. (8. szám) 228.

⁹⁹⁹ A szegényebb Bereg megye a seborvosi állások mellé mindössze 6 öl tűzifát tudott felajánlani, míg a Királyi Sövári Sóigazgatóság fennhatósága alá tartozó herleini gyógyfürdő fürdőorvosának 12 öl-, a tehetős bányaváros, Breznóbánya pedig 15 öl fát ígért a tisztség betöltőjének.

Békés vármegyei állatorvosi és járási seborvosi állás. Itt évi 300 forintot és egy házat ajánlottak fel a leendő orvosoknak. Az összeg magasabb volt a temesihez hasonlóan itt is azzal függött össze, hogy Békéscsabára eredetileg nem sebész mestert, hanem orvosdoktor szerettek volna odacsábítani.

A pályázatokon, noha rövid hirdetés formájában jelentek meg az Orvosi Társban, látszik, mennyire volt az adott területnek szüksége hivatásos gyógyítókra. Míg a tehetősebb területek esetében röviden és precízen közölték a lehetőségeket és a feltételeket, az anyagilag nehezebb helyzetben lévő, képzett orvosoknak szűkében lévő helyek láthatóan már annak is örültek, ha valaki jelentkezett a hirdetésre.¹⁰⁰⁰

A pályázat benyújtásakor elsősorban a szakértelmet kellett igazolni,¹⁰⁰¹ s a megfelelő, (legalább) sebész mesteri végzettséget igazoló diplomamásolat csatolása mellett megkövetelték, hogy a terület leendő seborvosa ismerje az ott lakók nyelvét.¹⁰⁰² Ezt különösen a horvátországi állásoknál emelték ki. Két helyen — egyik a nagy felelősséggel járó veszteglőintézeti — erkölcsei bizonyítvány csatolását is kérték, de feltételezhetően ez a többi állás esetében is szükség volt.

Az alábbiakban egy konkrét példán szeretnénk bemutatni, hogy nézett ki egy seborvosi állás megpályázása a reformkorban. A SOTE Levéltárának Vegyes (nem iktatott) iratai között fennmaradtak a váci járási seborvosi hivatal betöltésével kapcsolatos pályázatok és azok elbírálása.¹⁰⁰³

Az Orvosi Tár 1847. január 30-án tudatta olvasóival, hogy Rácz Alajos, Pest megye „érdemdús” járási seborvosa Gödöllőn elhalálozott.¹⁰⁰⁴ Az első pályázat azonban már január 26-án megérkezett Pest-, Pilis és Solt vármegye főispánhelyetteséhez.¹⁰⁰⁵

Milyen végzettsége volt az állás korábbi betöltőjének és mit vártak el leendő utódjától? A Győr megyei Révfaluból származó Rácz Alajos (vagy Rácz József) a pesti egyetem orvosi karának magyar nyelvű tanfolyamára járt 1816/7 és 1818/9 között.¹⁰⁰⁶ 1819-ben sebész mesteri és polgári sebész és szülész diplomát is szerzett.¹⁰⁰⁷ Az 1840-ben kiadott

---

¹⁰⁰⁰ Jó példa erre a Hajdú kerületben lévő városi seborvosi állások meghirdetése: „Szoboszló, Vámos-Pércs, Hadház, Nánás, Dorog városokban megürlt seborvosi hivatalhelyek oly jelentéssel adatnak köz hírül; hogy a' kiknek az érdemes seborvos urak közzül azokat megnyerni kedvök lenne, szándékjokat a' tek. Hajdu-kerület aljegyzőjének t. Fogthiú János urnak Hajdu-Szoboszlóra francózzott levelekben jelenteni ne terheltessek...” *Orvosi Tár*, Tíz és tizenegyedik füzet, 1831. 273. p.

¹⁰⁰¹ 1826-ban találkozzunk olyan esettel, amikor a vallása miatt mozdított el a Helytartótanács egy frissen kinevezett seborvost helyéről. A zsidó Vinterstern Aloysius helyett a Helytartótanács meghagyta Bereg vármegyének, hogy keresztény seborvost alkalmazzanak. A Helytartótanács Bereg vármegyének (1826. február 4. és március 7.) MOL C 66 1826 F. 2. pos. 12.

¹⁰⁰² Egy korábbi példa erre: 1825-ben a Bereg vármegyei vereckei állás betöltésénél feltétellül szabták a rutén nyelvtudást. MOL C 66 1825 F. 2. pos. 3.

¹⁰⁰³ SOTE Lt. 50/e, 1847.

¹⁰⁰⁴ *Orvosi Tár*, Harmadik folyamat, Tizenegyedik kötet, 1847. január 31. (5. szám) 80. p.

¹⁰⁰⁵ Szabó József, lásd alább.

¹⁰⁰⁶ Rácz (Rátz József néven) az 1816/7-es tanév második félévétől bukkan fel az osztályozási kötetekben. SOTE Lt. 1/d 4. kötet 258–259., 331–332., 391–392. p.; SOTE Lt. 1/d 5. kötet 56–57., 120–121. p.

¹⁰⁰⁷ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 668. (1640. ssz.) és 730. (98. ssz.)

Orvosrendben már a Váci járás rendes seborvosaként szerepel.¹⁰⁰⁸ Halála után az Orvosi Társban nem jelent meg hirdetés az állás betöltésének feltételeiről.

A megürrült tisztség betöltésére négyen jelentkeztek.¹⁰⁰⁹ 1831. január 28-án nyújtotta be kérvényét Mátray Ferenc, a fői uradalom rendes orvosa. Mátray képzéséről csak annyit tudunk, amennyit ő maga ír le pályázatában. A pesti orvosi kar promoveáltjai között nem szerepel.¹⁰¹⁰ Mátray 1847-ben már nyolc éve dolgozott Főton Károlyi István gróf rendes uradalmi orvosaként, és Pest vármegye felesküdt orvosa volt. Saját bevallása szerint jól bánt a betegekkel, és előző évben — tekintettel szolgálataira — kérte a vármegyét, hogy tiszteletbeli főorvosi címet kaphasson. Aláírásában orvos tanárnak, gyakorló sebész-, szülész- és szemésmesternek, a pesti egyetem orvosi karának rendes-, a Budapesti Orvosegyesület levelező tagjának nevezi magát.¹⁰¹¹ Pályázatához azonban nem csatolt semmilyen bizonyítványt, amellyel címeit, vagy korábbi praxisáról valami igazolást adhatott volna.

A második pályázó, a Pesten született Merkel Emil annál meggyőzőbb levelet írt. Merkel Pesten tanult és ott is diplomázott: 1843-ban orvosdoktori, 1846-ban pedig sebészdoktori vizsgát tett.¹⁰¹² Levele olyan elhivatottságról tanúskodik, amivel nem csak a járási seborvosi állásra, hanem akár fővárosi kórházi, vagy orvoskari munkára is megfelelő lett volna. Merkel először általános orvosdoktori vizsgát tett, tanulmányai alatt azonban felismerte a sebészetben rejlő jövőbeni lehetőségeket, *„Meggyőződven arról, hogy az egyetemes gyógytudomány minden ágai elvállhatlan kapcsolatban állnak együtt, teljes erőmből törekvém magamat a' naponként szükségesbé válló sebészetben is kiképezni”*, ezért sebészdoktori képesítést is szerzett. Leírása szerint ezzel legalább olyan alkalmas a posztra, mint egy sebésmester, és, valljuk be, az orvosdoktorokkal szemben is előnyösebb helyzetben van, hiszen végzettsége szerint mind a belgyógyászati, mind a sebészeti betegségek kezelésében képzett volt. Merkel azonban nem elégedett meg a kétféle „alapképzéssel”. Helyesen látta meg, hogy a modern korban egyre inkább szükségszerűvé fog válni a specializálódás. Merkel a kor egyik fiatal, ám annál jobban fejlődő szakágát, a szemészetet választotta továbbtanulása céljául, és két évet töltött a kor legnagyobb magyarországi szemésze, Fabini János Theophil mellett. Ezután Erdélyben, Felsőbajomban volt fürdőorvos, a betegek és a fürdőigazgatóság nagy megelégedésére. Változatos pályája leírása után kéri a vármegye vezetőit, adják neki a seborvosi állást, hogy *„...csekély tehetségeimet a' szenvedő betegek ápolásának s' gyógyításának”* szentelhesse.¹⁰¹³

---

¹⁰⁰⁸ Orvosrend 1840. 60.

¹⁰⁰⁹ Előfordult, hogy egy meghirdetett állásra nem jelentkezett senki. A kolera idején megürrült Győr vármegye Sokorói járása sebészi hivatala, ám a vármegye 1832. február 14-i jelentése szerint egy seborvos sem akarta elvállalni azt, miután a kolerajárvány mértékéhez képest keveselték a nekik felajánlott fizetést, így az uralkodótól kérték, hogy küldjön valakit ki neki. LINZBAUER IV/III. 444. (2988. sz.)

¹⁰¹⁰ Szerepel azonban 1871-ben egy fői születésű orvosdoktor, szintén Mátray Ferenc névvel. Valószínűleg a pályázó gyermeke lehetett. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 587. (2433. sz.)

¹⁰¹¹ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 28., Mátray Ferenc

¹⁰¹² A promótiós kötetekben lásd: SOTE Lt. 1/f 1. kötet 348. (1164. sz.) és 392. (1327. sz.)

¹⁰¹³ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, dátum nélkül, Merkel Emil, lásd 20. melléklet

Merkel — Mátrayval ellentétben — gondosan ellátta kérvényét okleveleinek másolatával és a gyakorlatát igazoló tanúsítványokkal (összesen hat darabban). Ezekből egy szorgalmas, sokoldalú embert ismerhetünk meg, orvosi disszertációját például a zene és az orvoslás kapcsolatáról írta, *De Musica medice considerata* címmel.¹⁰¹⁴ Merkel csatolta orvosdoktori, sebészdoktori és szemézmesteri oklevelének másolatát, egy magyar nyelvű igazolást Balassa Jánostól a „*sebészi kórodá*”-ban végzett gyakorlat sikeres elvégzéséről. Balassa szorgalmasnak és tehetségesnek nevezi tanítványát.¹⁰¹⁵ Fabini János Theophil is szorgalmas, jó eszű diákként emlékezik meg róla és ennek bizonyítására megjegyzi, hogy 1845-ben az egyetem szemészeti kórodája melletti „*segéllői állomásra*” első helyen ajánlotta.¹⁰¹⁶ A felsőbajomi főrdőigazgatóság az előzőekhez hasonlóan a pályázó szorgalmát és eredményes gyógykezeléseit emelte ki.¹⁰¹⁷ Merkel pályázata és annak mellékletei tehát összességében egy okos, széles látókörű, elhivatott ember benyomását keltik.

A harmadik pályázó, Való János váci polgári családból származott,¹⁰¹⁸ így a munka mellett őt az is motiválta, hogy szülőhelyén dolgozhasson. Való János a Pesti Egyetem magyar nyelvű sebészmesteri kurzusára járt négy évig (1842/1843–1845/1846), majd sebészmesteri vizsgát tett.¹⁰¹⁹ Való, Merkelhez hasonlóan, elhivatott embernek tűnik. Különbőség az érdeklődési körökben és a végzettség fokában rejlik. Való valószínűleg szerényebb családi körülmények közepette kezdett el tanulni, mert nem a költségesebb orvosdoktori, hanem csupán a sebészmesteri tanfolyamra iratkozott be. Való a hat gimnáziumi iskolai év befejezése után négy évig gyógyszerészetet tanult, az ezzel kapcsolatos mellékletekből azt is tudjuk, hogy három évig Bécsben, egy évig pedig Pozsonyban volt inas az irgalmasok gyógyszerházában.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁴ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 2., Merkel Emil, A-melléklet (az 1843. június 29-i orvosdoktori diploma másolata)

¹⁰¹⁵ „...Merkel Emil úr, Orvos-sebész tudor, a' Kir. Magyar Egyetemi sebész kórodát vendégképpen... szorgalmasan látogatta, 's az illető szak iránt kitűnő hajlamot és buzgalmat tanusított légyen...” SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 1., Merkel Emil, B-melléklet (Balassa Lajos ajánlása)

¹⁰¹⁶ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 31., Merkel Emil, E-melléklet (Fabini János Theophil ajánlása)

¹⁰¹⁷ „...A [Felsőbajomi] főrdő intézetben, az orvosi működéseket és a' felügyelést az idei főrdés ideje alatt a' közönség meglegedésére fáradatlan buzgósággal és hasznos eredménnyel gyakorolta, ezennel köszönettel megismertetik, és az igazság szerint bebizonyítatik...” SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 2., Merkel Emil, F-melléklet (a Felsőbajomi Főrdőigazgatóság 1844. november 23-i tanúsítványának másolata)

¹⁰¹⁸ A promotiós kötetekben szerepel egy Való Franciscus nevű, szintén váci, római katolikus polgári sebész és szülész, valószínűleg a pályázó, Való János rokona volt. (Nem az apja, mert őt az osztályozási kötetek Andrásnak nevezik.) SOTE Lt. 1/f 2. kötet 779. (273. sz.)

¹⁰¹⁹ Való két évet járt az elsőéves-, és két évet a másodikéves órákra. Az általa becsatolt mellékletek pontosak, jegyeli alapján valóban szorgalmas és jó tanuló volt. SOTE Lt. 1/d 42. kötet 75–76., 44. kötet 8–82., 46. kötet 101–102. és 47. kötet 98–99. Való magát „*sebész és szülész mester*”-nek nevezi, de a promotiós kötetekben csak a sebészmesterek között szerepel. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 65. (1913. sz.)

¹⁰²⁰ Az igazolást „Adalbertus Josephus Való”, az egri irgalmasrendi gyógyszerház felügyelője adta ki. Minden bizonnyal rokona volt Való Jánosnak és segített neki a gyógyszerészsi gyakorlat megszerzésében – már ha eleve nem volt nagy szerepe abban, hogy Való János gyógyszerészetet tanult. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 1., Való János, B-melléklet (Adalbertus Josephus Való 1842. június 5-i igazolásának másolata)

A gyógyszerészet befejezése után iratkozott be Pesten a szintén négyéves sebész-mesteri tanfolyam elvégzésére, majd bevallása szerint sebész- és szülész-mesteri vizsgát tett. A betegágy mellett végzett gyakorlat fontosságát felismerve Schöpf-Mérei Ágost gyermekkorházában dolgozott. Emellett, hogy sebészeti tudását tökéletesítse, két évig bonctani gyakorlatokat is folytatott Arányi Lajosnál.¹⁰²¹ Merkelhez hasonlóan segédkezett Balassa János mellett, aki már ekkor olyan nagy tekintélynek számított, hogy a négy pályázóból kettő is hivatkozott rá!¹⁰²² Való az előbb említett két méltán híres doktor mellett az egyetemen ekkor sebészeket tanító Csasz Máltontól és Gebhardt Ferentől is szerzett igazolást.¹⁰²³ Nem mellesleg a pályázók között Való az egyetlen, aki, amellett, hogy minden képzésével kapcsolatos iratot becsatolt a siker reményében, nyelvtudását is leírja. Ezek szerint a magyar mellett tudott latinul és beszélt németül, valamint szlovákul („*tóluľ*”).¹⁰²⁴ Való János aggódó lélekre valló precizitását mutatja, hogy pályázatát, az összes melléklettel együtt elküldte Pest vármegyéhez, és annak főispánhelyetteséhez, Földváry Gáborhoz is, ami azt mutatja, hogy Való mindenképpen szeretett volna visszakerülni szülőföldjére.

A négy pályázó közül a legrövidebb levelet a magát orvosnak nevező Nemes Szabó József adta be, 1847. január 26-án. Szabó úgy érzi, képes a poszt betöltésére, és maga helyett a kérvényéhez becsatolt bizonyítványokkal akarja meggyőzni a vármegye képviselőit.¹⁰²⁵ Szabó a legidősebb volt a pályázók közül, hiszen 1825-ben, sebész- és szülész-mesteri diplomájának megszerzésekor már 37 esztendő volt – szemben az egyetemet frissen elvégzett, a pályázat idején még csak huszonéves Valóval és Merkellel. Szabó József 1818/9–1819/20-ban járt Pesten a magyar nyelvű sebészkurzusra.¹⁰²⁶ Diplomamásolata szerint 1825. augusztus 10-én szigorlatozott le szülészettől, szeptember 7-én pedig sebésztől.¹⁰²⁷ Szabó előnye a többi pályázóval szemben az volt, hogy

¹⁰²¹ Csak a mellékletből derül ki, hogy Arányinál tökéletesítette ilyen irányú ismereteit. Arányi „*tudományos művelt és szerény férfiú*”-nak nevezi Valót. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 2., Való János, K-melléklet (Arányi Lajos 1847. február 2-i bizonyítványának másolata)

¹⁰²² Balassa kiemeli Való — a sebészetben oly fontos — kézügyességét: „[Való a sebési kórodát szorgalommal látogatja]...bővebbi kiképzési buzgóságának, 's a' sebészet mezején szükséges kézbeli ügyességének naponként több és több példáját adván...” SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 2., Való János, M-melléklet (Balassa Lajos 1847. február 1-i ajánlásának másolata). Csasz Való szorgalma mellett szintén kézügyességét emelte ki: „...a bonctani gyakorlatokban kézbeli ügyességének kitünő jeleit adta...” SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 2., Való János, O-melléklet (Csasz Márton 1847. február 2-i ajánlásának másolata)

¹⁰²³ Gebhardt igazolta például, hogy Való a védhímlőoltásról is megfelelő ismeretekkel rendelkezik, amiket nála sajátított el. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 1., Való János, G-melléklet (Gebhardt Ferenc 1845. július 30-i igazolásának másolata)

¹⁰²⁴ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Való János

¹⁰²⁵ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 26., Szabó József

¹⁰²⁶ Szabó József teljesítménye nem volt olyan kiegyensúlyozott, mint társaié, az 1818/1819-es tanév második félévében például csak másodsorára sikerült letennie a belgyógyászati és sebészeti (*Materia Medica et Chirurgica*) vizsgát, másodév tavaszi félévében pedig meg kellett ismételnie az elméleti szülészeti és sebészeti műtéttan-vizsgát. Ennek oka valószínűleg nem a szorgalom hiánya, mint inkább az idősebb korban elkezdett tanulmányok voltak, azaz, hogy nehezebben sajátította el a kiadott anyagot. SOTE 1/d 5. kötet 28–29., 96–97., 193–194., 271–272.

¹⁰²⁷ A promótiós kötetekben nem találtuk nyomát, noha a diplomát 1825. december 1-én Heves vármegyében ki is hirdették. A másolatot lásd: SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 3., Szabó József, A-melléklet (Az 1825. augusztus 12-i diploma másolata)

állatorvosi végzettséggel is rendelkezett.¹⁰²⁸ Életpályája abból a szempontból is különleges, hogy nem csak civil sebészként praktizált, hanem még egyetemi tanulmányai előtt a hadseregben teljesített felcserként szolgálatot.¹⁰²⁹ Az igazolások alapján úgy tűnik, egyetemi tanulmányai és diplomaszerezése között is visszatért a hadseregbe, így 1822-ben hét hónapig a Gradiskai határhozrezredben (*Gradiscáner Gränz Regiment*) működött.¹⁰³⁰ A katonaságnál teljesített szolgálatot 1824-ben, egész pontosan nyolc év, két hónap és 15 nap szolgálat után fejezte be.¹⁰³¹

Elbocsátása után tehette le diplomáját 1825-ben, amiről fentebb már volt szó. Innen már 1826-ban a Pest vármegyei Kecelre került és a település sebésze lett, ahol 1840-ben is szolgált.¹⁰³² Egy 1845-ös igazolás szerint Pest vármegyében sebész-szülészként és állatorvosként praktizált, és Kecel mellett a szalkaszentmártoni, tasi és alsódabasi betegeket is gyógyította, utóbbi helyen a közelebről meg nem nevezett „*Tekéntes Familia orvosa*”-ként. A vármegye tiszttségviselői, többek között a váci seborvosi pályázatot koordináló Földváry Gábor által aláírt tanúsítvány sajnálkozik azon, hogy egy ennyi tapasztalattal rendelkező sebésznek ilyen jelentéktelen helyen kell a tudását elpazarolnia: „...*jobb sorsra lenne érdemesebb mint illy cseléd helyen, hol különben is széles 's' külföldökben merített tapasztalásit nem hogy tökéletesebbítené, hanem gyakorlat hiánya miatt azokat véle a körülmények felejtetik – Több Nemes Ezredeknél mint orvos és fő orvos Felsőbbjeinek tellyes meglegedésükre híven szolgált, mellyek annyival is inkább tekintetbe vehetők, minthogy fiatal gyenge éveit a' küllenségek ellen édes Hazáját megmentendő felszentelte, az Insurreciónál mint született magyar nemes, és a' Velitáknál¹⁰³³ számos vitéz tetteket vitt véghez...*”¹⁰³⁴ Ez az igazolás minden bizonnyal egy másik pályázatra készült, mégis

---

¹⁰²⁸ Az oklevélmásolat szerint 1820-ban hallgatta az állatorvosi órákat, és 1825-ben vizsgázott le belőle. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 3., Szabó József, C-melléklet (Az 1825. augusztus 13-i oklevél másolata)

¹⁰²⁹ Egy 1816-os német nyelvű budai igazolás szerint hét évig szolgált tisztességesen a Prinz Wied Runkel-féle gyalogrezredben tábori alorvosként (*Unterfeldarzt*). SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 3., Szabó József, D-melléklet (Az 1816. október 26-i igazolás másolata)

¹⁰³⁰ Úgy látszik, az egyetemi kurzus hallgatása önmagában elég volt a hadsereg egészségügyi személyzetén belül a feljebbjutáshoz. Ebben az igazolásban ugyanis már tábori főorvosnak, azaz „*Ob[er] Feldarzt*”-nak nevezik Szabót. Az igazolást adó Leopold Grosdanovick ezredes és Lucas Badallich százados (*Hauptmann*) fontosnak tartotta azt is megjegyezni, hogy Szabó nem csak jó sebész, hanem egy bátor és méltó állampolgár („...*einen sehr braven und würdigen Staats diener...*”). SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 3., Szabó József, E-melléklet (Az 1823. január 10-i igazolás másolata)

¹⁰³¹ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 3., Szabó József, F-melléklet (Az 1824. augusztus 30-i igazolás másolata)

¹⁰³² SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 3., Szabó József, G-melléklet (Az 1828. november 5. és 16-i vármegyei szolgabírói bizonyítvány másolata), az 1840-es utalást lásd: *Orvosrend*, 1840. 75. ltt polgári orvosnak nevezik.

¹⁰³³ Az ún. velita-divízió a huszárezredeket kiegészítő egység volt az 1813. évi hadjárat idején (ezrendként kettő-kettő, 1813-ban azonban összesen huszonegy). Tagjai önkéntesek voltak, az egység a korábbi nemesi felkelések „maradványa”. A név a napóleoni hadsereg könnyűlovasságának elnevezéséből ered. A témáról bővebben lásd RÉFI 2002. 151-205.

¹⁰³⁴ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 3., Szabó József, H-melléklet (Az 1845. május 6-i igazolás másolata) Az igazolások sorában utolsóként egy 1836. október 11-i dabasi irat másolata szerepel, amelynek érdekessége, hogy állítása szerint tizennyolc éve a településen élt Szabó. Ez az adat ellentmondásban áll a német nyelvű hadsereg-beli tanúsítványokkal, amelyek szerint 1824 előtt legfeljebb csak ideiglenesen szállhatott meg Dabason, lévén ekkoriban még a hadseregben szolgált.

különleges és ötletes retorikai fogás, hogy a kérvényező egy olyan igazolást nyújt be, amit korábban a jelenleginek az elbírálója látott el egyetértőleg aláírásával. (Hacsak nem szült visszatetszést Földváry Gáborban a jóindulat megnyerésének eme kissé szemtelen módja.)

Pest vármegye közgyűlése 1847. február 6-án vitatta meg a benyújtott pályázatokat. A jegyzőkönyv szerint többen folyamodtak az állás elnyeréséért, de azok anyaga itt nem maradt fenn.¹⁰³⁵ A kivonatban azonban bemutatják az állásra érdemesnek tartott jelentkezőket. Mátraynál fontosnak tartják megemlíteni, hogy jelenlegi állomáshelyén, Gödöllőn háza mellett a megye kórházat szeretne felépíteni, és Mátray amellett, hogy szeretné a váci állást elnyerni, megtartaná gödöllői lakását. Az Albertiből származó Sípós János végzettsége szerint sebész- és szülészmester, valamint állatorvos, a pályázat benyújtásának idején a Tabánban volt halottvizsgáló és védhímlő-oltó.¹⁰³⁶ Az 1831. évi kolerajárvány alatt Pest vármegyében teljesített szolgálatot. Mácsay Sándor polgári sebész és szülész szintén próbálta leküzdeni az említett évben a kolerát. Volt a Pilisi járásban (helyettes) seborvos, és dolgozott Szentendrén, 1847-ben pedig Bogdány (Dunabogdány) rendes sebészeként működött. Mácsay magyarul, latinul, németül, szlovákul („*Tóth*”) és szerbül („*Rácz*”) beszélt.¹⁰³⁷ A már megismert mestereknél is kiemelték pontos végzettségüket, illetve gyakorlatuk helyét. Az előzetes szűrések alapján a következő sorrendben és a következő folyamódokat ajánlották a vármegye figyelmébe: 1. Mátray Ferenc, 2. Merkel Emil, 3. Sípós János, 4. Való János és 5. Mácsay Sándor.¹⁰³⁸ Mátray minden bizonnyal a vármegyében eddig is tanúsított meggyőző szolgálatai révén került az első helyre, míg a fiatal Merkel Emil inkább magasabb fokú képzettségének köszönhette a jelölést. Az utánuk harmadik helyre tett Sípós János gyakorlottságának köszönhette, hogy bekerült a szóba jöhető sebészek közé. A helyek kiosztásában a nyelvtudás úgy tűnik, semmiféle szerepet nem játszott – legalábbis Vác esetében.¹⁰³⁹ Egyedül a magyar, mint

---

SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 3., Szabó József, I-melléklet (Az 1836. október 11-i tanúsvány másolata)

¹⁰³⁵ A jegyzőkönyvi kivonat az alábbi személyeket említi még: Szigetváry Mihály, Sáári Antal, Miskolczy Ferenc, Mácsay Sándor és Sípós János. Szigethváry Mihály Kaposvárott született, 1831/1832–1834/1835 között járt két-két évig a magyar sebészkurzus tanfolyamaira. 1837-ben lett sebészmester. A Székesfehérvárról származó Miskolczy Ferenc 1827-ben iratkozott be a magyar nyelvű kurzusra Pesten, de elhagyta azt, és tíz év múlva a német nyelvű tanfolyamon végezte el. 1840-ben szerzett polgári sebész és szülész képesítést. A másik két pályázóról nem tudni semmit. SOTE 1/f 3. kötet 19. (1791. ssz.), 286. (877. ssz.); SOTE Lt. 50/e, Váci járási seborvosi állásra vonatkozó iratok, Pest vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének kivonata, 1847. február 6.

¹⁰³⁶ Sípós 1831/2–1834/5 között járt Pesten a magyar nyelvű sebészmesteri kurzusra, két-két évig hallgatta az első és a második évfolyam óráit. Sípós 1836. február 13-án kapott sebészmesteri diplomát Pesten. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 13. (1770. ssz.)

¹⁰³⁷ Mácsay 1823/4–1825/6 között volt Pesten a német nyelvű kurzuson hallgató, mégpedig másfél évig az első évfolyamon (az 1824/5-ös tanév második félévét kihagyta). A Nyitra vármegyei Zsámbokrétről származott, és apja is sebész volt. A promotíós kötetekben Mátsay Alexander néven szerepel. 1827-ben lett polgári sebész és szülész. Első osztályú eredményei voltak. SOTE 1/e 2. kötet 40–65. (60. ssz.), SOTE 1/d 7. kötet 99–100., és 9. kötet 157–158., SOTE Lt. 1/f 2. kötet 784. (289. ssz.)

¹⁰³⁸ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Pest vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének kivonata, 1847. február 6.

¹⁰³⁹ Valószínűleg nagyobb súllyal esett volna latba például a szerb nyelvtudás, ha Szentendrére kerestek volna seborvost.

államnyelv ismeretének hiányos tudása jelentett hátrányt.¹⁰⁴⁰ Ugyanígy nem volt fontos a felekezeti hovatartozás sem, amiről a jelentésben egy szót sem említenek. (A pályázat nyertese, mint látni fogjuk, a római katolikus jelentkezőkkel szemben egy evangélikus személy lett.) Így három faktor maradt: a szakértelem, és a vármegyében addig is teljesített szolgálat, valamint az életkor, hiszen amint a fentebbi felsorolásból is kitűnt, az évtizedek óta a vármegye területén dolgozó, és sokrétű tapasztalattal rendelkező Szabó József be se került a lehetséges nyertesek közé.

Földváry Gábor 1847. február 15-i levelében véleményezte a pályázatokat. Az első helyen említett Mátray Ferenc ellen jogos kifogást emelt, mivel az egymástól igen távoli Vác és Gödöllő esetében lehetetlen lenne, hogy Mátray megtartsa gödöllői lakását, sőt, Földváry értelmezésében állását is, és Vácot is seborvos legyen. Földváry szerint, mivel a közeljövőben fel akarják építeni Gödöllőn a kórházat, és Mátray is meg akarja tartani lakását, továbbá, mert az új kórházban mindenképpen szükség lesz tapasztalt gyógyítóra, Mátrayt ejtette a pályázat elbírálásakor. Földváry, ellentétben a vármegye előzetes véleményével, szakszerű és objektív döntést hozott. A váci seborvosi állás odaítélésében így nem annyira a betegek között szerzett jártasság vagy a vármegyében teljesített szolgálat alapján mondták ki a döntő szót, hanem az orvostudományok terén szerzett sokoldalú ismeretanyag birtoklásának, az egyetlen orvos- és sebészdoktori végzettségű fiatal és tehetséges orvosnak, Merkel Emilnek adták a tisztséget.¹⁰⁴¹ Merkelt március elsején a vármegye közgyűlése megerősítette új hivatalában.¹⁰⁴²

6.7. A Budapesti Sebészegyesület

Dolgozatunkat nem zárhatjuk le úgy, hogy ne emlékeznénk meg a Budapesti Sebészegyesületről. Egy szakma professzionalizációjában jelentős lépés az első érdekvédelmi, önálló, önképző szervezetek megalakítása. Miután az egyetemi diploma mint a megfelelő ismeretek birtoklásáról szóló igazolás kizárólagossá vált az orvosdoktorok és a sebészmesterek körében, a hazai orvostársadalomban felmerült az igény a közös érdekérvényesítés és a szakmai továbbképzés megfelelő formáinak kialakítására. A sebészegylet mellett mindenképpen ki kell térnünk az első orvosegységekre és az azokkal kapcsolatos tervekre, hiszen azok tagságának pontos meghatározása (csak orvosdoktorok legyenek-e benne vagy mesterek, azon belül sebész- és gyógyszerészmesterek is stb.) a kortársakat is gondolkodóba ejtette.

Országos orvosi egyesület megalakításának tervét először Patzek József vetette fel 1837-ben, de kezdeményezése visszhang nélkül maradt. 1839-ben Czilchert Róbert (1809-1884) és Wachtel Dávid (1807-1882) újra felvetette a kérdést, és meg is kezdték az

---

¹⁰⁴⁰ Mácsay Sándornál kifogásolták, hogy a magyar nyelvet nem használta helyesen. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Pest vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének kivonata, 1847. február 6.

¹⁰⁴¹ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Földváry Gábor levele Pest vármegye közgyűlésének, 1847. február 15.

¹⁰⁴² SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Földváry Gábor levele Pest vármegye közgyűlésének, 1847. február 15. (a levél külzetén található a kinevezéssel kapcsolatos adatok).

előkészítő munkálatokat. Czilchert Róbert, Nyitra vármegye rendes főorvosa 1839. március 31-én megjelent kiáltványyszerű cikkében ismét kiállt egy magyar orvosi egyesület megalakítása mellett, amelyhez az uralkodó által is támogatott, bécsi Gesellschaft der Ärzte, valamint az 1822-ben alapított német Gesellschaft Deutscher Naturforscher szolgált mintaként. Czilchert szerint első lépésben megyénként egy-egy szervezetet kellene létrehozni, amelyeket később egy központi egyesület foghatna össze. A lehetséges tagok közé számította az orvosdoktorokat, a seborvosokat, de még a gyógyszerészeket is.¹⁰⁴³ Wachtel Dávid írásában a vidéki orvosok nehéz viszonyait emelte ki: éppen azért lenne szükség orvosi szervezetek létrehozására, mert közösen több esély lenne arra, hogy a vidékiek is tovább tudják magukat képezni a közösen könnyebben beszerezhető újabb műszerek vagy szakirodalom révén. Wachtel kidolgozta az egyesületek felépítésének mintáját is, amit a későbbi egyesületek megalakulásukkor feltehetően szem előtt is tartottak. Wachtel a tagságot helybeli (rendes) és nem helybeli (levelező) tagságra bontotta, különböző terhekkel és jogokkal. A rendes tagokat természetesen több tagdíjra kötelezi tervezetében, de ennek fejében szavazati jogot is ad nekik, valamint részesíti őket az egyesület javaiból, míg a levelező tagok gyakorlatilag csak a tudományos munkálatokban (előadások tartása-hallgatása) vesznek részt. Az összejöveteleket havi két alkalommal tartanák, és az évi egy közgyűlésen választanak meg a képviselőket (elnök, titkár, pénztáros, könyvtáros). Javasolta a Budapesti Orvosegyesület „újraalakulását” is, amely a hazai orvosi ügyekben a „főszerepet” játszhatná, és képviselhetné az orvosi társadalmat a külföldi testvérszervezetek – akár Bécs – irányába.¹⁰⁴⁴

A legjelentősebb és leginkább életképes reformkori orvosi közösség a Budapesti királyi Orvosegyesület volt. A vidéki egyletekkel ellentétben ezt kizárólag doktori fokozattal rendelkező tagok alakították. Az alakuló ülésen Tessényi Zsigmond, az egyesület első titkára és az alapszabály kidolgozója, felvetette a sebész- és gyógyszerézmesterek felvételének lehetőségét is, amit végül azzal utasítottak el, hogy az említett személyeknek nincs megfelelő képzettsége és tudása, illetve a sebészeknek ugyanitt már két éve működik saját egyesülete.¹⁰⁴⁵

Az egyesületbe meghívtak minden Pest-Budán élő és praktizáló orvos-, sebész- vagy vegyészdoktor, így 1838. február végén már 43 taggal rendelkeztek. A sebész- és gyógyszerézmestereket felvételi lehetőségét továbbra is azzal az indoklással utasították vissza, hogy az első csoportnak van önálló egylete, a másodiknak pedig céhe, és mindkettőnek hiányzik a megfelelő képzettsége (azaz a doktori cím).¹⁰⁴⁶ A vegyészdoktorok felvételét tehát feltehetően a gyógyászatot is érintő tevékenységük mellett magasabb képzettségük miatt fogadták el.

---

¹⁰⁴³ CZILCHERT 1839. 193-200.

¹⁰⁴⁴ Wachtel pontatlan a Budapesti Orvosegyesülettel kapcsolatban, hiszen annak rendszeres működése, jegyzőkönyveinek tanúsága szerint, 1837 és 1840 között kimutatható. WACHTEL 1839. Az ekkor megalakult egyesület pontos kimutatását és ismertetését lásd SIMON 2010. 88-89.

¹⁰⁴⁵ SOMKL I. 1. csomó 1. 1. 1837. október 7-i ülés jegyzőkönyve, 4-5. pont.

¹⁰⁴⁶ SOMKL I. 1. csomó 1. 1. 1838. február 10-i és február 24-i ülés jegyzőkönyve.

A reformkorban két kifejezetten sebészek számára létrejött egyesület működött az országban. A Budapesti Sebészegyesület, és a Moson vármegyei Sebészegylet. Mindkettő működéséről kevés információ áll rendelkezésünkre. A Moson vármegyei Sebészegylet tagjai 1842-ben kértek engedélyt a Helytartótanáctól megalakulásukhoz, amit azon év június 27-én meg is kaptak (tagjai bármilyen fokú diplomával rendelkező sebész lehetett), de tényleges működésükről nincs adatunk.¹⁰⁴⁷

A Budapesti Orvosegyesülettel egy időben működött a *Budapesti Sebészegylet* is, amelynek tevékenységéről azonban igen kevés információ áll rendelkezésünkre. Az előbbi szerint 1835 óta működött,¹⁰⁴⁸ noha a társaság működési engedélyét csak 1837. szeptember 27-én terjesztette a Helytartótanács elé huszonnyolc sebész, az ekkoriban Pest-Budán tartózkodó mintegy 80 közül. Eszerint a tagok havi díja 40 krajcár, amit új sebészi folyóirat és eszközök beszerzésére fordítottak volna. A kérvényt mind Buda, mind Pest tanácsa támogatta, elismervén a sebészet korabeli rohamos fejlődését. A kezdeményezők között egyaránt találunk orvos- és sebészdoktort, valamint különböző mesteri (sebész, szülész, gyógyszerész) bizonyítvánnyal rendelkezőket is.¹⁰⁴⁹ Érdeemes megnézni a kérvényezők összetételét:¹⁰⁵⁰

I. Doktorok	II. Mesterek	III. Pontos megjelölés nélkül ¹⁰⁵¹
<i>Tessényi Zsigmond</i> (Pest város tiszteletbeli főorvosa, orvosdoktor, pár héttel később az Orvosegyesület alapításában is részt vesz!)	<i>L. H.</i> (olvashatatlan név, sebész-mester Pest)	<i>Ferdinand Schmidt</i> (a Rókus Kórház első sebésze)
<i>Piskovich János</i> (orvos- és sebészdoktor, a Rókus Kórház tiszteletbeli sebésze, 1837. december 2-től az Orvosegyesület tagja!)	<i>Albert Hoffman</i> (sebész-mester, Pest)	<i>Ferdinandus Löw</i> (sebész és szülész, Pest)
<i>Rechnitz János</i> (orvos- és sebészdoktor, szülészmester, Pest)	<i>Molnár József</i> (sebész- és szülészmester, választott polgár Pesten)	<i>Miskolczy Lajos</i> (sebész és szülész, Pest)
	<i>Alexander Carl Scheng</i> (sebész-mester)	<i>Carolus Kress</i> (Pest város tiszteletbeli sebésze)
	<i>Anselmus Mitterer</i> (sebész-, szülész- és gyógyszerész-mester, Pest)	<i>Antonius Taiber</i> (sebész és szülész, Pest)
	<i>Andreas Vagner</i> (sebész- és szülészmester, Pest)	<i>Joannes Gregorius</i> (Pest város tiszteletbeli sebésze)
	<i>Alexander Kiss</i> (sebész- és szülészmester, Buda)	<i>Josephus Procpp</i> (sebész- és szülész)
	<i>Leonhard J. Cohn</i> (fogászmester, Buda)	<i>Andreas Riffel</i> (sebész)
	<i>Petrus Heszen</i> (sebész-, szülész- és gyógyszerész-mester, Buda)	<i>Franciscus Heinrich</i> (sebész asszisztens a Rókus Kórházban)
	<i>Lóstainer Antal</i> (sebész-mester,	<i>H. Müller</i>

¹⁰⁴⁷ MOL C 66. 1842. F. 37. és 1845. F. 37., LINZBAUER V/III. 648. (3636. ssz.)

¹⁰⁴⁸ SOMKL I. 1. csomó 1. 1. 1837. október 7-i jegyzőkönyv.

¹⁰⁴⁹ MOL C 66. 1838. F. 10. p. 4. és 11.

¹⁰⁵⁰ MOL C 66. 1838. F. 10. p. 11.

¹⁰⁵¹ A magukat csak „sebész”-ként definiáló személyek feltehetően polgári seborvosok voltak.

	Pest város és Pest vármegye tiszteletbeli sebésze)	
	Kienninger Boldizsár (sebész- és szülész-mester)	
	Tobias Mesy (sebész- és szülész-mester)	
	Alexander Mülhoffer (sebész-mester)	
	Bernard Anton Turnovszky (sebész- és fogászmester)	
	Nicolaus Jovanovits (szülész- és fogászmester)	
Összesen: 3 fő	Összesen: 15 fő	Összesen: 10 fő

13. táblázat. A Budapest Sebészegylet tagjai, 1837. szeptember 27.

(Forrás: MOL C 66. 1838. F. 10. pos. 11.)

A kérelmezők döntő többsége a népesebb, nagyobb léptékben fejlődő Pestről került ki, s többségük nem rendelkezett magasabb fokú végzettséggel, míg a doktorok inkább a Magyar Királyi Orvosegyesületben fejtek ki aktívabb tevékenységet: mindhármán csatlakoztak a nem sokkal később megalakult Budapesti Orvosegyesülethez, és Tessényi például annak kifejezetten aktív képviselője is lett.¹⁰⁵² Mivel a sebészek kérvényének megszületése és az Orvosegyesület alakuló ülése (1837. október 7.) között csak pár nap telt el, Tessényi kezdetben feltehetően mindkét szervezet munkájában részt kívánt venni. A sebészegyleti kezdeményezés sikertelen volt.

1838. január 19-én terjesztette be a Helytartótanácsnak Buda városa rendes főorvosa, Franz Anton Christen szakvéleményét a sebészegylet tervezetéről. Christen dicséretesnek tartja a kezdeményezést, és nem tartja kizártnak, hogy a leendő egyesületben folyó munka eredményeképpen többen akár magasabb rangú diplomát is szerezhetnek a jövőben. Felhívja a figyelmet arra is, hogy ebben az időben Pest-Budán mintegy nyolcvan fő praktizált sebészi diplomával.¹⁰⁵³ Pest város 1838. február 11-i felterjesztésében felhívta a figyelmet a sebészet rohamos fejlődésére is: az egyesület elősegítené ezen vívmányok gyorsabb elterjedését is (a jelentés átvette a sebészek Pest város tanácsához 1837. szeptember 27-én felterjesztett kérvény érveit). A szakmai eszmecsere révén kétes esetekben feltehetően a betegek számára jobb, biztosabb terápiát biztosítanának. A jelentés szerint kötelezték magukat a szűkalkódó betegek esetén ingyenes konzílium tartására, így a beteg is jól járt, hiszen alaposan kivizsgálták, és a sebészek is, hiszen további szakmai tapasztalatra tettek ezáltal szert, és így nemcsak az elméleti tudásukat bővíthetik (a modern szakfolyóiratok, új könyvek révén), de a gyakorlatit is.¹⁰⁵⁴

A német nyelvű alapszabály értelmében az egyesület célja a sebészek továbbképzése rendszeres összejövetelek, sebészeti könyvtár és eszköztár létrehozása által. Minden sebészeti diplomával rendelkező jelentkező tagja lehet az egyesületnek, amennyiben arra érdemesnek találják (doktori fokozatúakat is befogadnak, 1-4. §). A tagoknak jogában áll (5.

¹⁰⁵² Mint korábban már említettük, Tessényi készítette el az Orvosegyesület alapszabályának tervezetét, és annak első pénztárosa is lett. SOMKL I. 1. 1. 1837. október 7-i jegyzőkönyv.

¹⁰⁵³ MOL C 66 1838 F. 10. p. 4. Buda város a Helytartótanácsnak, 1838. január 19.

¹⁰⁵⁴ MOL C 66 1838 F. 10. p. 11. Pest város a Helytartótanácsnak, 1838. február 11.

§) tudományos előadást tartaniuk, az egyesület működésével kapcsolatos javaslatot tenniük, használhatják az egyesület gyűjteményeit és új tagokat ajánlhatnak. Kötelesek azonban (6. §) legalább hat évig tagok maradni és az egyesület életében aktívan részt venni, annak ülésein jelen lenni. A felvételhez (7. §) ajánlás és az egyik tag írásos véleménye, valamint a jelentkező oklevelének bemutatása is szükséges volt. A sikeres felvételhez a jelenlévők legalább kétharmadának egyetértése kellett. Az egyesületnek külön volt egy protectora (8. §), valamint egy elnöke és egy alelnöke (9. §). Utóbbiakat évente egyszer, egyszerű szótöbbséggel választották meg. Az elnök feladata volt az ülések vezetése, valamint a rendkívüli gyűlések összehívása. Ő figyelt a tagok egymás közötti jó viszonyára, valamint az egyesület gyűjteményeire és vagyonára (előbbiről leltárt is kellett vezetnie). Akadályoztatása esetén az alelnök látta el funkcióit. A választmány (10. §) az elnökből, alelnökből, pénztárosból, könyvtárosból, valamint nyolc választott tagból állt. A rendes havi gyűlések előtt külön ülést tartott a választmány is, ahol előre megvitaták a később szóba kerülő kérdéseket, külön jegyzőkönyvvel. Eredményes határozathoz az elnök / alelnök és legalább négy választmányi tag szavazata volt szükséges. Emellett a választmányi tagság nem járt semmilyen különleges joggal. A pénztárosnak (11. §) feddhetetlen erkölcsű, helyi polgárnak kellett lennie, havonta kisebb mérleget kellett készítenie és évente egyszer bemutatnia azt az egyesületnek. A könyvtáros (12. §) alá tartoztak a folyóiratok, könyvek mellett a sebészeti műszerek is, amelyekről köteles volt leltárt készíteni és az új szerzeményeket a havi üléseken bemutatni. A jegyző (13. §) vezeti az ülések jegyzőkönyvét és minden alkalommal felolvassa az előző ülésről készült jegyzőkönyvet.

Gyűléseiket (14. §) a hónap első napján tartották, kivéve, ha az a nap szombatra vagy szabadnapra esett (ez esetben a rá következő napra tették át az ülést). Az elnök / alelnök vezetésével felolvasta a jegyző az előző ülés jegyzőkönyvét, majd a könyvtáros bemutatta az előző hónap szerzeményeit. Ezután tárgyalták meg a tagok javaslatait. Ajánlott témaként az adott hónap betegségviszonyait, valamint egy-egy tag saját praxisában tapasztalt érdekes kóreseitnek elemzését adták meg. A sebészeti szakirodalom újabb vívmányainak megvitatása is szerepelt a palettán. A közgyűlést (5. §) minden év végén tartották meg, ekkor választották újja a tagokat, valamint emlékeztek meg az elhalt tagokról.¹⁰⁵⁵

A Helytartótanács 1838. május 15-én elutasította a pest-budai sebészek kérvényét,¹⁰⁵⁶ de később – nem tudni, mekkora szünet után – újraalakulhattak, mivel az *Orvosi Társaság* egyszer említi őket, 1847-ben, amikor a társaság második féléves meglétére utalnak. Ekkor az első elnök, Piskovich János, a Rókus Kórház sebész főorvosának halála után az egész elnökség lemondott.¹⁰⁵⁷ Feltehetően több egylethez hasonlóan ők is újraalakultak. Az egyesületnek 1847-ben mindössze 28 tagja volt, további működése nem ismeretes.¹⁰⁵⁸ Az egyesület többsége itt is alacsonyabb végzettségű polgári sebész és

---

¹⁰⁵⁵ A Budapesti Sebészegylet alapszabályai. MOL C 66 1838 F. 10. p. 11.

¹⁰⁵⁶ MOL C 66 1838 F. 10. pos. 11-11a.

¹⁰⁵⁷ Finaly értesítése szerint: FINALY 1847. 143–144.

¹⁰⁵⁸ FINALY 1847. 143–144.

szülészekből állt, ugyanakkor egy-két nevesebb orvosdoktor is aktívan részt vett munkáikban:

Orvos- vagy sebészdoktor	Sebészmeister	Polgári sebész és szülész	Nem ismert
Finály Zsigmond (orvosdoktor, titkár)	Hintermayer József	Hoenigswald Lőrinc (‘seborvos’, Pest)	Brachfeld Mór
Zlamál Vilmos (orvosdoktor, sebész- és szülészmester, állatorvos, igazgató)	Keller Ferenc (Pest?)	Kádas József (Buda)	Burghard Ferenc
	Molnár József (sebészmeister?, Pest)	Kiss Sándor	Cohn Lénárd
		Krész Károly	Erényi Antal
		Miskritz József (Buda, városi kórház)	Heinrich Ferenc
		Pollák József (Pest, könyvtáros)	Huttler Lőrinc
		Popovics György (Pest)	Lobmayer Ferenc
		Posgay János	Schenk Károly
		Procopp József (Pest, polgári kórház)	Viszay Károly
		Riffl Endre	
		Störk Samu (Buda)	
		Vadovics Károly (Pest?)	
		Wagner Endre (Pest, pénztáros)	
		Welczel Gáspár (uradalmi seborvos, Óbuda)	

14. táblázat. A Budapesti Sebészegylet tagsága 1847-ben
(Orvosrend 1840, FINÁLY 1847 és SOTE 1/f 1-3. kötetek alapján)

Talán a céhes szervezet és a Budapesti Sebészegyesület utódaiként akarták létrehozni 1848 szeptemberében a pest-budai borbélyműhelyek tulajdonosai „rendes és szilárd” társulatukat. A Kereskedelmi Minisztérium azonban működésük és céljuk pontosabb meghatározását kérte az alapítótól, az egyesület további sorsa ismeretlen.¹⁰⁵⁹

Feltűnő, hogy a két sebészegylet és a Budapesti Orvosegyesület kivételével minden reformkori szervezet vegyes tagságú volt, olyannyira, hogy több helyen nemcsak a tényleges gyógyítókat (orvosok, sebészek), hanem „segítőiket”, azaz például a gyógyszerészeket is bevették. Ennek oka valószínűleg a vidéki orvosok csekély létszámában keresendő, ugyanis orvosdoktor – a hivatalos (főorvosi) helyeken kívül – inkább csak a városokban fordult elő, míg a vidék egészségügyének ellátásáról ténylegesen továbbra is a sebészek gondoskodtak.

¹⁰⁵⁹ A kérvény szerint Pest-Budán már a „kezdeteiktől” csak sebész végzettséggel rendelkezőknek adtak borbélyműhely-nyitási jogot. Pontjaik alapján inkább cég-jellegű társulás tervét nyújtották be. LINZBAUER V/III. 939-940. (3755. szz.)

VII. A sebészek társadalomban betöltött szerepének eltérő formái

7.1. „Sebészdynasztiák” Budán a 18. század második és a 19. század első felében

Amint azt láthattuk, a 18. század utolsó harmada több szempontból is jelentős a magyarországi sebészek társadalmának életében. Az 1770-es Generale Normativum hatására az országban új rendszert kezdtek meghonosítani. Eszerint praktizálási jogot csak egyetemi diplomát szerzett személyek kaphattak, noha 1786-ban, az idősebb mestereknek tett kedvezményként még elismerték a tisztí főorvos előtt tett vizsgát is.¹⁰⁶⁰ Ennek eredményeképpen a céhes keretek között működő sebészet pár évtized alatt háttérbe szorult az egyetemen szigorlatozó, tudásukat ott megszerző sebészekkel szemben. Ebben a fejezetben arra a kérdésre kerestem választ, hogyan jelentkeztek ezek a változások egy kisebb közösség, nevezetesen a budai sebészcsaládok életében: volt-e olyan család, ahol a fiatalabb nemzedék tudott alkalmazkodni a megváltozott követelményrendszerhez és folytatták felmenőik hivatását, vagy egyszerűen más foglalkozást kerestek maguknak. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az orvosi kar több évet töltött Budán (1777–1784), ami szintén változást hozott a helyi sebészek életébe.

Az 1785-ös országos felmérésben Budán 16 elsőosztályú, azaz egyetemi vizsgát tett, hét másodosztályú személy és megüresedett céhes műhely szerepel.¹⁰⁶¹ Egyéb források alapján azonban ennél jóval több, a korszakban itt működő mestert — vagy céhlegényt — lehet találni. A SOTE Levéltárának promotiós köteteiben egészen a 18-19. század fordulójáig feltüntetik a vizsgázóval kapcsolatban annak születési helyét, és, amennyiben az illető céhlegényként szerezte tudását, hogy hol és ki szabadította fel.¹⁰⁶² Az itt található adatok értékes információkkal szolgálnak a budai sebészcéh nagyságára, az egyes műhelyek forgalmára vonatkozóan. Több esetben segítettek egyes családok pontos viszonyainak tisztázásában is.

A promotiós kötetek alapján elmondható, hogy 1770–1815 között születési hely alapján 55 budai vizsgázott le az orvosi karon, a népesebb magyarországi városokból érkezők közül tehát a legnagyobb arányban voltak jelen.¹⁰⁶³ Ugyanekkor hatvannégy diplomázóról tudjuk, hogy a budai sebészcéh valamelyik műhelyében szabadították fel. A két csoport közötti „átfedés” 17 fő, akik Budán születtek és ott is tanultak. Ezen belül a metszet legkisebb szeletét alkotják azok a sebész mesterek, akik Budán születtek, itt tanultak

---

¹⁰⁶⁰ Az első években – tekintettel arra, hogy a kiutazás az orvosi karra, valamint a vizsga letétele a legtöbb sebésznek komoly anyagi megterhelést jelentett, a város, vármegye tisztí főorvosa előtti sikeres próbátételt is elismerték. GYÖRY 1936. 158–159.

¹⁰⁶¹ Utóbbi egy férje (Eningi István) halála után annak műhelyét megöröklő özvegy volt. MOL C 66 1785 F. 1. pos. 19.

¹⁰⁶² SOTE Lt. 1/f2. kötet

¹⁰⁶³ A nagy sebészcéhes múlttal rendelkező Debrecenből például 38-an, Pestről 37-en, Pozsonyból 33-an, Győrből 31-en, Gyöngyösről 16-an, Pécsről 15-en, Egerből 13-an kaptak diplomát ugyanabban az időszakban (1770/1–1814/5-ös tanév) az egyetemen. A budaiak létszáma tehát kiemelkedő.

az apjuk műhelyében, de emellett egyetemi vizsgát is tettek. Mindössze hat esetben lehetett ilyen erős családi- és munkakapcsolatot kimutatni a budai polgárok körében ebben az időszakban. Mivel ezen belül is kevés olyan család van, ahol legalább két generációra vonatkozóan elegendő használható adatunk lenne, ezért igyekeztünk olyan családokat bemutatni, akikről az egyetemi diploma megszerzésén kívül több információ áll rendelkezésünkre, azaz szerepelnek a tanácsülési jegyzőkönyvekben, maradt fenn végrendeletük, egyes esetekben hagyatéki leltáruk. Az alábbiakban bemutatandó családok, „sebészdinasztiák” mind–mind eltérő módon reagáltak a 18. század végén elkezdődött társadalmi változásokra.

7.1.1. Az „átutazó család”, a Haszlingerek

A család három olyan tagjáról tudunk, aki kötődött Budához, és az egészségügyben dolgozott. Az apa, idősebb Ferdinand Haslinger (Ferdinandus Joannes Haslinger/Haszlinger/Haßlinger) a SOTE promotiós kötetének tanúsága szerint a bajorországi Freystadtban született 1732-ben. Polgárjogot 1759. november 23-án kapott, mégpedig a polgárkönyv bejegyzése szerint fürdősként (*baader*).¹⁰⁶⁴ A Generale Normativum kiadása után nem sokkal, 1771 februárjában készített felmérésben a város tisztiorvosa által levizsgáztatott sebészként szerepel a céhtagok között.¹⁰⁶⁵ 1784. október 11-én az utolsó sebézmester volt, aki még az orvosi kar budai évei alatt tett vizsgát.¹⁰⁶⁶ Pontosan nem tudjuk, mikor szerzett polgárjogot, ám az 1785-ös országos összeírásban már szerepelt az elsőosztályú budai sebészek között.¹⁰⁶⁷

A SOTE promotiós kötete szerint id. Ferdinand Haslinger 1764-ben, a bajorországi Hilpoltsteinben szabadult fel, az adatot azonban nem tekinthetjük megbízhatónak, mivel ekkoriban már bizonyosan budai polgár volt. Az 1764-es évszám ellen tanúskodik, hogy neve szerepel még az egyik hallgató, az 1773-ban egyetemi vizsgát tett Hübner Ignác mellett is, ahol azt a bejegyzést olvashatjuk, hogy Budán, Ferdinand Haslinger műhelyében volt céhlegény, és mestere 1763-ban szabadította fel.¹⁰⁶⁸ Az 1764-es dátum tehát nagy valószínűséggel elírás. Haslinger budai évei alatt jó viszonyt épített ki a többi helyi sebésszel, egyik fiát, ifjabb Ferdinándot a szintén budai Malczer Péternél taníttatta, végrendelete végrehajtójának pedig egy másik helyi chirurgust, Anton Mennert jelölte ki.¹⁰⁶⁹

---

¹⁰⁶⁴ BFL IV. 1002.u. 1. kötet 46. f.

¹⁰⁶⁵ Itt Ferdinandus Haszlmeyer néven szerepel, de születési helye alapján nincs okunk kételkedni a két személy azonosságában: „*Ferdinandus Haszlmeyer, oriundus ex Bavaria Freistadt, examinatus et approbatus Budae per Civitatis Physicum.*” BFL Buda Város Tanácsnak iratai, Céhügyi iratok (IV.1002/o) A budai sebészceh iratai, 1771.

¹⁰⁶⁶ SOTE Lt. 1/f.2. kötet 441. (335. sz.) A promotiós kötetben „*Freystattensis germanus*”-ként szerepel.

¹⁰⁶⁷ MOL C 66 1785 F. 1. pos. 19.

¹⁰⁶⁸ SOTE Lt. 1/f.2. kötet 403. (33. sz.: Ignatius Hübner)

¹⁰⁶⁹ Valószínűleg a promotiós kötetben Antonius Männerként szereplő sebészről van szó, aki id. Haslinger Ferdinándhoz képest egy fiatalabb nemzedékhez tartozott (1766-ban született). A pesti céhben tanult, majd 1788-ban tett az egyetemen sebész- és szülésmesteri vizsgát. A Menner (Männer, Maenner) családnak szintén több tagjából lett sebézmester. Az egyetemen végzetek között említenek még egy Joannes Menner (1765–1816) nevű, budai származású, 1790-ben vizsgát tett mestert, talán Antal testvérét. Emellett tudjuk,

A tanácsülési jegyzőkönyvek szerint feleségével 1797–től kezdve vettek fel kisebb összegeket a városi árvalihivatalnál.¹⁰⁷⁰ Ezek egy részét valószínűleg háza 1816–os eladása után fizette ki.¹⁰⁷¹ Bizonyos — nagyobb tételű — kölcsönöket már csak a halála után tudtak megadni a hitelezőknek örökösei.¹⁰⁷² Mind végrendelete, mind hagyatéki leltára ennek ellenére tekintélyes vagyonról árulkodik. A leltár szerint két házat is hagyott örököseire, egyet a Vízivárosban (11. házszám) és egyet az országúti városrészben (42. házszám), amelyek a leltározók becslése szerint 12114– és 10190 forintot értek. Emellett szöleje volt a József- és a Sváb-hegyen, összesen 5475 forint értékben.

Családi állapotáról keveset tudunk. Első feleségét a tanácsülési jegyzőkönyvek tanúsága szerint Rozinának hívták, gyermekei, ifj. Ferdinand, Augustin, Eva (főjezett Seyler/Seiler) és Franziska (főjezett Jariur) tőle származtak.¹⁰⁷³ Második felesége az Ausztriából származó Theresia Schnapp volt (1807-ben halt meg).¹⁰⁷⁴ Egy 1816-os bejegyzés tudósít arról, hogy Ferdinand Haslingert és Thecla Kautzinger (Katzipinger) felmentették a bigámia vádjá alól.¹⁰⁷⁵ A rövid tudósításból nem derül ki, hogy az ekkor már idős apára, vagy a fiúra vonatkozik-e, ám egy 1821-ben Bécsben íródott levél egyértelműen kimondja, hogy az apát gyanúsították meg.¹⁰⁷⁶ Nem hallgatható el, hogy idősebb Ferdinand 1819 júliusában keletkezett pótvégrendeletében a fent említett Thecla Kautzipingernek, aki a források szerint szolgáló lehetett a Haslinger családnál, 1000 forintot hagyott hűségese szolgálataiért. Kikötése csupán annyi volt, hogyha Kautzipinger végrendelet nélkül halna meg, a fent említett összeg a városi kórházat illeti.¹⁰⁷⁷ Maga a gyakorlat nem ismeretlen, hogy a végrendelező a szolgálójára hagyjon valamekkora összeget, hiszen a később tárgyalandó Rosendorfszky Antal is 100 forintot hagyott a feleségével házvezetőnőjükre, Theresia Leitnerinre.¹⁰⁷⁸ A Thecla Kautzipingernek adott összeg mértéke azonban figyelemre méltóan magas.

---

hogy Antal fia, Paulus Menner (szül.: 1792 körül) 1810–1812 között tanult a pesti egyetem német nyelvű sebész-mesteri tanfolyamán, ahol egyenletes teljesítményt nyújtott. A szigorlaton kiemelkedő eredményt azonban egyikük sem ért el hármójuk közül. Az apa, Antal erős közepes (*valde mediocris*), János és Pál pedig közepes (*mediocris*) eredményű szigorlatot tett. A Männer-családról igen keveset tudunk, a tanácsülési jegyzőkönyvekben nincs nyomuk, végrendelete pedig csak Johann Mennernek maradt fenn (BFL IV. 1002.y II. a. 722.) — ami alapján a rokonsági viszonyokat nem lehet rekonstruálni, mivel csak egyenesági örököseket nevez meg benne), külön fejezetben nem foglalkozom velük tanulmányomban. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 471., 481. és 662. (608., 657. és 1618. ssz.) és SOTE Lt. 1/d 3. kötet 1810/1–1811/2-es tanév.

¹⁰⁷⁰ BFL IV. 1002.a 1797. 1130. (2138. ssz.) Ekkor 226 forintból adtak kötelezvényt Michael Müller árvájának terhére. Legközelebb 1808-ban vettek fel két részletben 300 forintot, amit a jelek szerint már 1809-ben ki is fizettek. BFL IV. 1002.a 1808. 1474. p. (3697. ssz.) és 1809. 1462. p. (3549. ssz.)

¹⁰⁷¹ BFL IV. 1002.a 1816. 902. (1275. ssz.)

¹⁰⁷² BFL IV. 1002.a 1827. 1289-1290. (1137. ssz.) A bejegyzés még egy 1818 augusztusában felvett 300 forintos kölcsönről szól, amit az apa, ifjabb Haslinger és utóbbi felesége (*Christina Haslinger*) nevére írtak, majd 1827 decemberében adták meg a hitelezőnek a teljes összeget.

¹⁰⁷³ Végrendeletében gyermekeire hagyta az első felesége utáni anyai részt. BFL IV. 1002.y II. a. 945. (8. melléklet)

¹⁰⁷⁴ 1807. szeptember végén írott végrendeletét lásd: BFL IV. 1002.y II. a. 317. (kihirdetve: 1807. október 3.)

¹⁰⁷⁵ BFL IV. 1002.a 1816. 1323. (2725. ssz.)

¹⁰⁷⁶ BFL IV. 1002.z N. 802.

¹⁰⁷⁷ BFL IV. 1002.y II. a. 945. (8. melléklet)

¹⁰⁷⁸ Az 1823-ban íródott végrendelet másolatát lásd BFL IV. 1411.b 3090/1876.

Végrendeletét 1817. szeptember 22-én írta, amit 1820. november 13-án hirdettek ki.¹⁰⁷⁹ Haslinger a korban közepesnek mondható összegeket hagyott különböző jótékonsági, kegyes célokra, így például a szegényháza, tűzkasszára, vagy a Kálvária-hegyen (*Calvariberg*) még függőben lévő hetedik stációra 300 forintot. Emellett létrehozott egy százforintos alapot, amelynek kamataiból évente egy forintért misét kellett mondani. Az alapból az Erzsébet-rendi apácák költhettek a betegek ellátására. (Az Erzsébet-rendiekre külön is hagyott még ugyanennyit.) A várost irányító, vagy hozzá közelálló személyeknek pedig kiemelkedően magas összeget adományozott, így a városi bíróra (Kalmár), a kapitányra (Christoph von Szeth) és a tanácsos Franz von Öffnerre két-kétezret, egyéb barátaira öt–nyolcszáz forintot.¹⁰⁸⁰ A Thecla Kautzingernek tett adományról már volt szó. Az 1819-es kiegészítésben emellett 200 forintot adott a városi kórház építésére, és egy százforintos alapot hozott létre a szegényház Nepomuki Szent János-kápolnájának javára. Az adományok jellegéből kitűnik, hogy id. Ferdinand Haslinger nem csak kötelességtudó polgárként, hanem felelősségteljes gyógyítóként is gondolt Buda szegényeire, betegeire.

Az apát, idősebb Ferdinándot követve az egészségügyi munkát választotta mindkét fia hivatásul. Ebben nem csak az apa vagyonának, hanem a szülői gondoskodásnak, szellemi irányításának is nagy szerepe lehetett. Az idősebbik, Augustin (szül: 1768 körül)¹⁰⁸¹ a költségebb, ám nagyobb társadalmi megbecsülést adó orvosdoktori kurzust végezte el. Az 1788/9–1791/2-es tanévben járt a pesti orvosi karra, évfolyamtársa volt az 1808-ban létesített elméleti sebészet tanszék későbbi vezetőjének, Eckstein Jánosnak. Az első két évben meglehetősen szerény eredményeket ért el, negyedéves korára azonban már „beletanult a szakmába”, és felzárkózott az évfolyamon.¹⁰⁸² Vizsgát csak több évvel tanulmányai befejezése után, 1795 novemberében tett a pesti egyetemen.¹⁰⁸³ 1817-ben, apja végrendeletének születésekor már vármegyei főorvos volt. Apja hagyatéki leltárának anyagából pedig az is ismeretes, hogy Varasd vármegyében töltötte be ezt a tisztséget.¹⁰⁸⁴ Valószínűleg később sem jött vissza szülővárosába, mert nem szerepel a polgárok névsorában.

Öccse, ifjabb Ferdinand Haslinger 1775 körül született Budán. Apja hivatását követve sebészmester lett. Tanulmányait is hozzá hasonlóan, még a régi rendszernek megfelelően nem az egyetemen, hanem egy másik budai mester műhelyében, Malczér Péternél

¹⁰⁷⁹ BFL IV. 1002.y II. a. 945. A tanácsülési jegyzőkönyvekben utalnak egy korábbi, 1808-as, a második feleségével közösen készített végrendeletre, és egy 1813. április 24-én íródott testamentumra is. Ezeket azonban a jelek szerint visszavonta. BFL IV. 1002.a 1808. év. 381. p. (1033. ssz.) és 1813. év 909. (1439. ssz.)
¹⁰⁸⁰ A végrendelet végrehajtója, Anton Menner például 500 forintot kapott. BFL IV. 1002.y II. a. 945.

¹⁰⁸¹ A fiúk születési dátuma nem, életkoruk viszont szerepel a SOTE promótiós kötetekben.

¹⁰⁸² SOTE Lt. 1/d 1. kötet 1787/8–1795/6-os tanévek 47., 62., 77., 93., 111., 131. 145. és 264. A classificatiós kötetben a levizsgázott orvosdoktoroknál tévesen Hazlinger Franciscus néven szerepel – ugyanebben az évben testvérét a sebészknél csak a vezetéknevével említik.

¹⁰⁸³ SOTE Lt. 1/f 1. kötet 35. (187. ssz.) A vizsgáit egész pontosan 1795. július 29-én és augusztus 22-én tette, 1795. november 6-án promoveálták.

¹⁰⁸⁴ BFL IV. 1002.z N. 802. Aláírása egy Buda tanácsának írott 1823-as levélen szerepel: „*Augustinus Haslinger [In]c[lyti]f Co[m]i[t]a[n]us Varasdiens[is] Physicus et Sedis Judriae Assessor*” Tehát az orvosi teendőik mellett a vármegye közigazgatásában is tevékeny szerepet játszott.

végezte.¹⁰⁸⁵ A Generale Normativum követelményeinek megfelelően, praktizálási joga megtartása érdekében a pesti orvosi karon is szigorlatot tett.¹⁰⁸⁶ Ezután került a 19. század elején többször is itt (Pesten vagy Budán) állomásozó Esterházy-féle 32. gyalogezredbe felcserként. A pontos belépés dátumát nem ismerjük, de feltehetőleg az egyetemi vizsga után fogadhatták fel. Az ezred 1801-ben, 1806-ban és 1810-ben is Pesten állomásozott, 1815-ben pedig Pest-Budát jelöli meg Wrede tartózkodási helyül.¹⁰⁸⁷ Mivel az apa 1817-es végrendeletében már az ezred alkalmazottjaként szerepel, így legkésőbb 1815-ben csatlakoznia kellett az alakulathoz. Idősebb Ferdinánd végakarataiban kisebbik fiát nem egyszerűen felcsernek, hanem ezredorvosnak (*Regiments Arzt bey Eszterhasy*) nevezi. A büszkeség mondatára-e ezt vele, vagy volt alapja rá, hogy így nevezze, csak az ezred iratainak ismerete tudná eldönteni. Mivel végzettségét tekintve nem járhatott ki a doktori cím ifjabb Ferdinándnak, valószínűbb az előbbi. A fiú későbbi életéről keveset tudunk. Feltehetően testvéréhez hasonlóan nem tért vissza Budára. Annyi bizonyos, hogy katonai jellegű munkája miatt apja örökségének kiadása még halála után egy évtizeddel, 1831-ben is gondot okozott Buda város tanácsának. Utoljára ekkor és csakis ezzel kapcsolatban szerepel a tanácsülési jegyzőkönyvekben.¹⁰⁸⁸

A Haslinger család tehát nem telepedett meg több generáción keresztül Budán. A messziről, Bajorországból jött apa sikeresen illeszkedett be a budai polgárok sorába, ahol anyagi biztonságot is szerzett magának és családjának. Fiainak pedig tanítatásukkal biztosította a későbbi megélhetést. Ők azonban már nem ragaszkodtak ahhoz, hogy Budán találják meg azt.

7.1.2. Tartós megtelepedés Budán – A Rosendorfszkyak

A Rosendorfszky család a 18. század második felében telepedett le Budán és a Haslingerekkel ellentétben a 19. század végéig, a família kihalásáig itt is maradt. A család budai ágának „alapítója”, Anton Rosendorfszky a morvaországi Branck nevű faluban született 1747-ben. Tanulmányait szintén céhes keretek között folytatta még hazájában, ahol Kremsierben szabadították fel. 1780. június 31-én tett vizsgát az ebben az időben Budára költöztetett orvosi karon.¹⁰⁸⁹ Feltehetően ekkoriban határozta el, hogy letelepedjen itt.

---

¹⁰⁸⁵ Malczer műhelye a jelek szerint népszerűségnek örvendett a céhlegények körében. A SOTE promótiós kötete összesen hét tanítványáról számol be. Noha az adatok nem tükrözik a tanítványai valós számát, hiszen nem valószínű, hogy mindenki egyetemi vizsgát is tett volna, mégpedig éppen a budai/pesti orvosi karon, a többi budai mester céhlegényeihez viszonyítva ez nagy létszámot jelent. A tanítványok között Haslinger mellett még két budai (Pritz Ignác és Held Frigyes) szerepel. A Habsburg Birodalom egyéb részeiről érkezökhöz nem lehet belőle pontos következtetést levonni. Malczer egyébként 1789-ben Budán halottkémiai tisztséget is ellátott. Nem tudni, mi lett műhelyével halála után, végrendelete nem maradt fenn.

¹⁰⁸⁶ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 874. sz. 1795. augusztus 23-án elméleti, 25-én gyakorlati vizsgát tett, diplomáját már augusztus 26-án kézhez kapta.

¹⁰⁸⁷ WREDE 1898 I. 346.

¹⁰⁸⁸ BFL IV. 1002.a 1831. 7250. szs.

¹⁰⁸⁹ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 197. sz.

Anton Rosendorfszky a beilleszkedés leghagyományosabb módját választotta: a polgárjog mellett sikerült a sebészcéhbe való felvételét is kieszközölnie, ugyanakkor később a helyi sebészcsaládokkal is közeli, rokoni kapcsolatot épített ki (lásd alább). 1784. január 9-én kérte Buda város tanácsát, hogy vegyék fel a helyi sebészcéhbe, és még ebben az évben, április 3-án polgárrá is választották.¹⁰⁹⁰ Az 1785-ös felmérésben így már elsőosztályú budai sebészként szerepelt.¹⁰⁹¹

Sebészmeisteri működéséről keveset tudunk. A SOTE promótiós kötetében csak egy tanítványa szerepel, a Trencsén vármegyéből származó, 1798-ban szigorlatot tett Michael Krebes. Vizsgálja nem túl jól sikerült, másodosztályú minősítést kapott.¹⁰⁹² Mivel azonban csak öt ismerjük műhelyének tanulóit közül, így tudására, vagy annak korszerűségére nem lehet messzemenő következtetéseket levonni. A tanácsülési jegyzőkönyvekben egy esetben merül fel gyógyítással kapcsolatban a neve. 1798-ban két beteg, Hann Henrik és Elisabetha Schüczin ápolásáért kérte a város tanácsát az ellátás során felmerült költségek megadására. Kérésétől azonban nem sokkal később magától elállt, tekintettel a betegek szegénységére.¹⁰⁹³ A városban céhtagsága és praxisa mellett egyéb tisztségeket is viselt, 1787-től halottkém, 1802-ben választott polgár volt. Az orvosi kar osztályozási kötetében fia, Josephus mellett az apát Buda város sebészének (*chirurgus civitatis*), az 1811/2-es tanév második félévében pedig megyei sebésznek (*chirurgus co[m]m[un]it[at]ensis*) nevezik.¹⁰⁹⁴ Ismerve ugyanakkor a classificatiós kötetek „pontosságát”, nincs kizárva, hogy az utóbbi pusztán elírás.¹⁰⁹⁵

Családjára óriási terhet rótt, hogy a tabáni tűzben — minden bizonnyal az 1810. szeptember 5-i nagy tűzvészben — leégett a házuk.¹⁰⁹⁶ A károk rendbehozására 1811 tavaszán segítséget kértek a városi tűzkasszától. Buda tanácsa kölcsön formájában 4000 forintnyi gyorssegélyt biztosított számukra.¹⁰⁹⁷ A rá következő években nem csak a hitel visszafizetése, de a ház felújítása is nagy terhet rótt a Rosendorfszkyakra. 1813-ban nagyjából a segélynek megfelelő összegű kölcsönt vettek fel Theresia Csekőtől, talán ebből fizették vissza a tűzkasszának azt. A Pscherer családtól 1813–1817 között mintegy 2300 forintot vettek fel, amit csak 1827-ben vezettek ki, azaz fizettek vissza maradéktalanul az adósok.¹⁰⁹⁸

Feleségével közösen írt végrendelete eredetiben nem, csak egy meglehetősen nehezen olvasható 1870-es évekbeli másolatban maradt fenn a Budai Árvaszék 1876-os

---

¹⁰⁹⁰ BFL IV. 1002.a 1784. 6., 87. és 97. folio és BFL IV. 1002/u 1. kötet 114. p. A jegyzőkönyvben Braneck-nek írják a szülőhelyét. A felvételi díja 20 Forint volt. A matriculában sebésznek (*chirurgus*) nevezik.

¹⁰⁹¹ Vezetéknévét itt Rosendorfszkyknak írták. MOL C 66 1785 F. 85. pos. 19.

¹⁰⁹² SOTE Lt. 1/F2. kötet 1006. szsz.

¹⁰⁹³ BFL IV. 1002.a 1798. 1. p. (2. szsz.)

¹⁰⁹⁴ SOTE Lt. 1/d 3. kötet 1810/1–1811/2-es tanévek.

¹⁰⁹⁵ Az életkoroknál és a szülők foglalkozásánál legszembeötlőbb az elírás.

¹⁰⁹⁶ A tűzben a Halászváros és a Víziváros egy része elpusztult. A károk nagyságát látva határozta el József nádor, hogy a pesti Szépitési Bizottmány mintájára Budán is Építési Bizottmányt alakítsanak. A becslések szerint több mint ötszáz ház égett le, ezer családnak odaveszett mindene, a kárt hatmillió Forintra becsülték. A nagy tabáni tűzről bővebben lásd NAGY 1975. 281–282.

¹⁰⁹⁷ A kölcsönt 1808. május 6-án igényelték és 8-án meg is kapták. BFL IV. 1002.a 1808. 1741. és 1783. szsz.

¹⁰⁹⁸ BFL IV. 1002.a 1813. 3037–3042. szsz. és 1827. év 865–867. szsz.

anyagában.¹⁰⁹⁹ Az apának, Anton Rosendorfszkynek és nejének, Barbara Zaglernek (Czagler) több gyermeke is született. Egyetlen lányuk, Christina egy Kuentz vezetéknévű férfi felesége volt már a végrendelet megírásának idején, 1823 májusában.¹¹⁰⁰ Christina mellett három fia is volt a párnak, Anton, Joseph, Carl. Az első szülei örmesternek nevezik (*gegenwärtiger... Wachtmeister*; a pótvégrendeletből azt is tudjuk, hogy Bábán teljesített szolgálatot), a második, Joseph, apjához hasonlóan sebészmeister lett, míg a harmadik fiút, Carlt gazdának nevezik az árvaszéki iratok.¹¹⁰¹

A végrendelet és az árvaszéki iratok alapján rekonstruálni lehet a familia bonyolult rokonsági kapcsolatokat mutató, sokfelé elágazó családfáját. Anton Rosendorfszky felesége, Barbara Zagler nagy valószínűséggel a hadseregben végzett szolgálat, sebészi feladatok után Budán letelepedett Carolus Zaglernek volt a lánya.¹¹⁰² Zagler 1768-ban szerzett polgárjogot Budán fürdősként.¹¹⁰³ Az 1771-es felmérésben paviai születésű, Bécsben vizsgát tett személyként szerepel. Huszonkét évig szolgált a hadseregben, mielőtt Budán polgárjogot szerzett volna.¹¹⁰⁴ Az 1785-ös összeírás is egykori felcserként (*prius Regiminis Chirurgus*) említi a másodosztályú, azaz egyetemi vizsgát nem tett sebészek között.¹¹⁰⁵ 1778-ban a tanácsülési jegyzőkönyvekben szerepel Carolus Zagler, mint a Rudas-fürdő (*Bruckbad*) bérlője.¹¹⁰⁶ Az orvosi kar promótiós kötetében Malczerhez hasonlóan több tanítványa megtalálható, akik 1782–1784 között voltak céhlegények nála.¹¹⁰⁷ Zagler Károly mellett megemlítendő, hogy a sebészcéh korábbi irataiban még szerepel egy Marcus Zagler nevű bajorországi, Lenczingben született, Milánóban s Budán levizsgázott sebész, aki szintén felcser volt, mégpedig 32 évig. Zagler Márk hosszabb távú megtelepedésének azonban nincs jele a budai anyagban, nem szerepel a polgárkönyvben, sem pedig az 1785-ös országos összeírásban, budai tanítványai, amennyiben voltak, szintén nem ismertek. A matriculák szerint 1752 júniusában telepedett le Budán Zagler János (Joannes Zagler) sebész, de ő már a céh 1771-es felmérésében sincs benne. Anton Rosendorfszky Budára költözésekor, az 1780-as években tehát már kizárólag Károly volt az egyetlen, Budán működő Zagler vezetéknévű sebész.

Zagler révén egy másik budai sebészcsaládnak is rokona lett Anton Rosendorfszky. Bauer (Pauer) Józsefről tudjuk, hogy első felesége szintén Zagler-lány volt, a pontos kapcsolatot azonban nem sikerült tisztázni a két, pontosabban három család között. Pauer József 1734-ben született Jenőn (a mai Pilisborosjenőn), Pest megyében. 1751-ben

---

¹⁰⁹⁹ BFL IV. 1411.b 3090/1876. A végrendelet 1823. május 24-én, a pótvégrendelet 1824. május 17-én íródott.

¹¹⁰⁰ Lányuk mellett külön megemlékezik unokájukról, Maria Kuentzről a Rosendorfszky-házaspár.

¹¹⁰¹ Károly a végrendelet szerint szülei szőlejét kapta meg.

¹¹⁰² Mivel Zaglernek nem maradt fenn végrendelete, ezt nem lehet kétséget kizáróan bizonyítani. Mindenesetre emellett szól, hogy ebben az időszakban, azaz az 1780-as évektől kezdve más Zagler (Czagler) nevű polgárral nem találkoztam sem a tanácsülési jegyzőkönyvekben, sem a polgárok anyakönyvében.

¹¹⁰³ Egészen pontosan 1768. október 31-én. BFL IV. 1002.u 1. kötet 157. f.

¹¹⁰⁴ BFL IV. 1002.o, A budai sebészcéh iratai 1771. és BFL IV. 1002.u 1. kötet 156. p.

¹¹⁰⁵ MOL C 66 1785 F. 85. pos. 19.

¹¹⁰⁶ BFL IV. 1002.a 1778. 158. f.

¹¹⁰⁷ Összesen négy olyan sebész mestert ismerünk az 1770–1814 közötti időszakban, akik később a budai/pesti orvosi karon vizsgát is tettek, közülük hárman Budán születtek (Hoffmann András, Stiller György és Killinder Fülöp). SOTE Lt. 1/f2. kötet 242., 327., 778. és 996. ssz.

szabadították fel Budán. A Generale Normativum kibocsátása után id. Ferdinand Haslingerhez hasonlóan 1771-ben már levizsgázott a város tisztí orvosánál, 1784-ben pedig az egyetem orvosi karán is. Az 1785-ös felmérésben az elsőosztályú sebészek között szerepelt.¹¹⁰⁸ 1793 novemberében kihirdetett végrendeletéből tudjuk, hogy első felesége volt Zagler-lány, tőle származtak gyermekei is.¹¹⁰⁹ Fia, Vince (1767 körül az 1785-ös felmérésben) szintén apja hivatását választotta. Mellette folytatta tanulmányait, és hozzá hasonlóan 1795-ben szintén egyetemi diplomát szerzett.¹¹¹⁰ Tehát mind a Bauer-, mind a Rosendorfszky család tagjai több generáción keresztül sikeres sebész pályát folytattak. A rokonság közvetlen kapcsolatára azonban csupán a Rosendorfszky-szülők végrendeletében találunk utalást, ahol megemlítenek egy bizonyos Caroline Bauert, mint a feleség, Barbara Zagler mostohafivérének lányát.¹¹¹¹

Anton Rosendorfszky fia, Joseph az egyetlen volt a fiúk közül, aki sebészmesterré vált. 1791 körül született Budán. Az új követelményeknek megfelelően már kizárólag az egyetemen sajátította el ismereteit, a pesti orvosi kar kétéves, német nyelvű sebészmesteri tanfolyamára járt 1810–1812 között. Az osztályozási kötetek alapján jóesű tanuló volt, végig kitűnő vagy első osztályú minősítést kapott, és záróvizsgáját is igen jó (*valde bene*) eredménnyel tette le sebészből, szülésetből, állatgyógyászatból.¹¹¹²

Polgárjogot Budán 1822-ben kapott, ekkor még nőtlen volt. A következő években különböző tisztségeket is ellátott, 1823-tól halottkém volt,¹¹¹³ 1832-ben pedig választott polgár. Egy 1829-es birtoklapon a hagyatéki leltárában városi sebésznek (*burgerlicher Chirurg*) nevezik.

Apja végrendeletének 9. pontja szerint szülei Dunára néző, a Gellért-fürdővel (*Blockbaad*) szemben fekvő tabáni házát örökölte annak kihirdetésekor, 1827-ben.¹¹¹⁴ Ezt 1829-ben eladta és egy másikat vett, szintén a környéken.¹¹¹⁵

Testamentumából kiviláglik, hogy nejevel, Franziska Katonával kötött házassága gyermektelen maradt.¹¹¹⁶ Oldalági rokonai és annak leszármazói között már nem volt, aki a sebészmesteri hivatást választotta volna. Húga, Christina már 1835-ben megözvegyült és semmi utalás nincs arra, hogy férjétől gyermeke született volna. Carl házasságából egy fiú és egy lány, ifj. Carl (szül. 1835) és Barbara (1828-1896 után) származott. Ifj. Carl litográfus lett, családjáról nem tudni semmit. Barbara minden jel szerint nem ment

¹¹⁰⁸ BFL IV. 1002.o A budai sebészcéh iratai, 1771., SOTE Lt. 1/f 2. kötet 336. sz. és MOL C 66 1785 F. 85. pos. 19.

¹¹⁰⁹ Második felesége Veronica Schumeyerin volt. Pauer (Bauer) József végrendeletét lásd: BFL IV. 1002.y I. 233.

¹¹¹⁰ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 872. sz.

¹¹¹¹ BFL IV. 1411.b 3090/1876.

¹¹¹² A kurzusra együtt járt az előző fejezetben szereplő Menner Antal fiával, Menner Pállal. SOTE Lt. 1/d 3. kötet 1810/1-1811/2-es tanévek. és SOTE Lt. 1/f 2. kötet 1607. sz. (a szülések között a 713-as sorszámmal szerepel).

¹¹¹³ A hagyatéki leltárban is sebésznek és halottkémnek nevezik (*Wundarzt und Toden Beschauer*).

¹¹¹⁴ Ez a ház égett le korábban a nagy tabáni tűzben, és még 1823-ban sem tudták helyrehozni a benne keletkezett károkat („...wieder ganz erbaut würde”).

¹¹¹⁵ BFL IV. 1002.z N. 1075. és BFL IV. 1002.y II. c. 380.

¹¹¹⁶ BFL IV. 1002.y II. c. 380. Tulajdonképpen nejeire készpénzt (300 forintot) hagyott, a testvéreire pedig ingatlanait.

férjhez.¹¹¹⁷ Joseph Rosendorfszky Antal (1792–1864) nevű testvérének házasságából egy lány született, Anna (1833–1885). Anna az árvaszéki iratok szerint „*veleszületett butaság*”-ban szenvedett, azaz valószínűleg értelmi fogyatékos volt. Az apa — volt katona — feltehetően beleőrült a családi tragédiába, lányához hasonlóan elmebetegnek nevezik a források, a János Kórházban halt meg 1864-ben, míg lánya folyamatos költözködések után az Erzsébet Szegényházban.¹¹¹⁸

7.1.3. Felfelé ívelő életpálya, derékba tört karrier: Az Andreics család

Az Andreics (Andrejovits, Andreovits, Andreits) család ősei a fiú, Andreovits József végrendeletében található utalások alapján a 17. század végén, még az Arsenije Csernovajcs-féle betelepüléskor jöhettek a Tabánba. József büszkén említi, hogy dédapja vezetésével építették fel a tabáni rákok Szentháromság-templomát.¹¹¹⁹ A család ezen ága — pontosan nem tudni, mikor — katolizált, ugyanakkor még a 19. század első felében is találni közei, a görögkeleti felekezethez tartozó rokonokat.¹¹²⁰

Az apa, Georg Andreics sebészként szerzett polgárjogot 1762 novemberében Budán. Ekkor már katolikusnak nevezi a polgárkönyv.¹¹²¹ A Generale Normativum kibocsátása után a budai sebészcéh tagjaként még vizsgát tett praktizálási joga megőrzéséért a bécsi és a budai tisztí orvosnál, egyetemi szigorlatra azonban már nem vállalkozott.¹¹²² Az utóbbi hiányából 1790-ben kisebb konfliktus kerekedett Andreits és a városi tanács között. A jelek szerint ideiglenesen megvonhatták tőle praktizálási jogát, mert eszközeit elvették. Andreits arra kényszerült, hogy korábbi, tisztí orvos előtt tett vizsgájáról bizonyítványt kérjen. A Helytartótanács megvizsgálta a felküldött bizonyítványt, és mivel semmi kivetnivalót nem talált benne, szeptemberi 10-én megparancsolta Buda tanácsának, hogy szolgáltatassák ki Andreitsnek korábban elvett eszközeit, amit az a város kapitánya, Krammer Károly vezetésével meg is tett. Andreits tehát tovább praktizálhatott.¹¹²³

A korábbiakban tárgyalt mesterekhez képest Georg Andreits-nek több olyan tanítványát ismerjük, akik később a helyi orvosi karon egyetemi vizsgát is tettek. 1770–1777 között négy céhlegényt, köztük a fiát, tanította. A tanítványok a gyöngyösi Réz Imre József kivételével Pest-Budáról kerültek ki.¹¹²⁴ A szigorlat eredményét nem jegyezték fel a nevek mellé, így tanári, sebészmeisteri tudására, képességeire abból nem tudunk következtetést levonni.

---

¹¹¹⁷ Végrendelete 1896-os visszavonásakor hajadonnak nevezik, lásd BFL VII. 152. 53/1896.

¹¹¹⁸ BFL IV. 1411.b 3090/1876

¹¹¹⁹ Andrejovits József végrendelete: BFL IV. 1002.y II. c. 359. A tabáni rákok betelepüléséről lásd NAGY 1975. 129-130.

¹¹²⁰ Az előbb említett Andrejovits József végrendeletében oldalági rokonait teszi meg örökösének, köztük Andrásits Urost. Uros a polgárkönyv szerint 1836-ban lett polgár, és görögkeleti volt. Valószínűleg maga Georg Andreits katolizált, mivel bátyja gyermekei ortodoxok voltak. BFL IV.1002.u 3. kötet 1.

¹¹²¹ BFL IV. 1002.u 1. kötet 4.

¹¹²² Az 1785-ös országos összeírásban már csak másodosztályú sebészként szerepel. BFL IV. 1002/o A budai sebészcéh iratai, 1771-es felmérés és MOL C 66 1785 F. 85. pos. 19.

¹¹²³ A Helytartótanács válasza comprobusnak nevezi Andreitset. BFL IV. 1002.a 1790. év 1736. és 2131. ssz.

¹¹²⁴ SOTE Lt. 1/F2. kötet 53., 178., 191. és 234. ssz.

A sebészet mellett egy másik kedves foglalkozása is volt. Otthonában dohánykészítő műhelyt (*Tobackmacherey*) hozott létre, ami a praktizálás mellett biztos megélhetést jelentett számára. A dohánytermesztésre utaló első adatok 1775-ből származnak. Ekkor a Duna áradása miatt kár érte házát, köztük az akkoriban még épülőfélben lévő műhelyét is, amiért kárpótlást kért a város tanácsától. A kért összeget, 516 forintot végül nem kapta meg, mivel a tanács szerint Georg Andreics feladata lett volna a ház védelmével kapcsolatos munkák elvégzése, különösen, hogy az áradás várható volt.¹¹²⁵ Két évvel később megpróbálta egyik konkurensét visszaszorítani arra hivatkozva, hogy az illető megszegte megállapodásukat. A tanács ez alkalommal azzal hárította el az intézkedéssel kapcsolatos kellemetlenségeket magától, hogy a közös megegyezés megszegése csak az illető két félre tartozik, így ők abba nem avatkoznak bele.¹¹²⁶ Úgy tűnik, a nézeteltéréseket sikerült így is elsimítani, mert a későbbiekben Andreics nem panaszkodott ilyesmire. Utoljára 1802-ben próbált dohányműhelyének bizonyos privilégiumokat megszerezni, amikor arra kérte Buda város tanácsát, hogy a műhelye miatt rá kivetett adót engedjék el. A tanács ekkor diplomatikusan megígérte, hogy azt a jövőben „megfontolás tárgyává fogják venni”, de a jelek szerint végül nem tettek semmit.¹¹²⁷ A műhely haláláig működött, arról még végrendeletében is megemlékezett.¹¹²⁸

A sebészet, dohánygyártás mellett élénk pénzügyi forgalmat is lebonyolított. 1792–1805 között több kötelezvényt bocsátott ki, leginkább egyes árvák terhére, közepes összegekről (a legkisebb kölcsönt, 30 forintot 1797-ben, a legnagyobbat, 500 forintot 1792-ben vett fel).¹¹²⁹ A kölcsönök nagy részét pár év elteltével sikerült visszaadnia.

Georg Andreits-nek két, 1808-ban íródott végrendelete maradt fenn.¹¹³⁰ A korábbi, 1808. augusztus 11-iből részletesebben megismerhető Andreits anyagi helyzete, mivel a novemberiben csak az egyes alapítványait ismétli meg különböző összegekkel. A korábbi testamentum egyszerre tanúskodik Andreits nagy vagyonáról. Feltehetőleg a két végakarat keletkezése között valami negatív változás történt Andreits életében, ami érzékenyen érintette vagyonát is. Ennek jele, hogy az első végrendeletben különösen gáláns adományokat tett különböző jótékonyági célokra és barátainak, míg ezek az összegek gyakorlatilag minimálisra csökkentek a novemberi testamentumban.¹¹³¹

Mivel leltára nem maradt fenn, különösen értékesnek kell tartanunk, hogy nem csak ingatlanait, hanem értékesebb ingóságait is felsorolja. Így tudjuk, hogy a Krisztinavárosban volt lakóháza a dohányműhellyel, és három szőlője az Orbán-hegyen, Zöldmálon és

¹¹²⁵ BFL IV. 1002.a 1775. év 21-22. f.

¹¹²⁶ BFL IV. 1002.a 1777. év 5. f.

¹¹²⁷ BFL IV. 1002.a 1802. év 2583. ssz.

¹¹²⁸ BFL IV. 1002.y II.a. 373.

¹¹²⁹ BFL IV. 1002.a 1792. év 1253., 1301. ssz., 1793. év 2321. ssz., 1794. év. 1517. ssz., 1796. év. 2502. és 2517. ssz., 1797. év 435. ssz., 1800. év 1131. ssz. és 1805. év 1974. ssz.

¹¹³⁰ Azelőtt 1800-ban végrendeletkezett. A két 1808-as végrendeletet nem egyszerre hirdették ki, a későbbi, november 17-én írottat még 1808. november 23-án, tehát ekkor már nem élt Georg Andreits. A részletesebbet, amit augusztus 11-én szerzett, csak 1828. március 19-én. Valószínűleg ezt később fedezték fel és szereztek neki érvényt. BFL IV. 1002.y II. a. 373. (6. melléklet)

¹¹³¹ Így a helyi szegényintézetnek adandó összeg 50-ról 5 forintra, a szegényeknek járó százról ötre, a vízivárosi Szent Anna-tplomé 200-ról 10 forintra csökkent. BFL IV. 1002.y II. a. 373.

Kútvolgyön (*Urbaniberg, Grüngaben und Brunthal*). Otthonában ezüst étkészlete, órái voltak. Általános örökösének egyetlen gyermekét, Andrejovits Józsefet tette meg, akit a pesti egyetem sebésztanárának nevezett (*Chirurgiae Lehrer bey der Pester Königlicher Universitaet*). Amennyiben fia nála hamarabb halna meg, testvérét, Damiánt és az ő leszármazóit tette meg utódjának. A végrendeletből kiderül, hogy egyik nővérük, Catharina fia szintén egészségügyi hivatást választott magának, Bécsben volt orvos (*Medicus*). Ennél többet sajnos nem lehet tudni róla, mert Andreits sem Catharina férjének keresztnévét, sem a fiú keresztnévét nem adja meg.¹¹³² Az apa számított arra, hogy fia esetleg gyermek nélkül hal meg.

Fia, Andrejovits József neve ismerősen csenghet a pesti orvosi kar történetével foglalkozók számára. 1765. március 13-án született Budán. Egyetemi tanulmányokat nem végzett, saját apja mellett, céhlegényként kezdte elsajátítani a szakma alapjait. Georg Andreits szabadította fel 1777 decemberében, és öt év múlva, 1782-ben vizgázott le az ekkor még Budán tartózkodó orvosi karon sebészből, 1785-ben pedig szülésetből. A promotiós kötet bejegyzése jóeszü fiúnak (*boni capitis juvenis*) nevezi – ami azt jelenti, hogy már ekkor felfigyeltek tehetségére, mivel ilyen dícséretet vizsgatársai közül más nem kapott.¹¹³³

A pesti egyetem orvosi karán 1792–1797 között végezhetett megszakítás nélkül correpetitor-i tevékenységet.¹¹³⁴ A promotiós kötetek alapján mindössze négy tanítványát ismerjük az 1794–1796 közötti időszakból, akik meglehetősen vegyes eredményeket értek el. Herczeg István és Tsikász Pál felkészültnak bizonyult (*prompte*, és *primae classis* minősítést kaptak), míg Rotter József és Lendvay János tudása csak a másodosztályú minősítéshez volt elegendő.¹¹³⁵ Hogy Andrejovits nem tudta továbbadni maradéktalanul tudását korrepetáltjainak, vagy inkább a diákok egy része volt alkalmatlan, nem tudni.

Andrejovitsnak már ekkor szakmai féltékenységgel kellett szembenéznie. 1796. augusztus végén az anatómia tanára, Szening professzor kérte a kart, hogy az anatómiai magánleckék tartásának jogát kizárólag rá ruházzák, és a szintén anatómiai magánkurzusokat tartó Andrejovitstól vegyék el azt. Az ügyben a Helytartótanács mondta ki a végső szót, és a budai sebész-mester korrepetálási joga megmaradt.¹¹³⁶ A kari tanácsulési jegyzőkönyvek anyaga arra utal, hogy Andrejovits még 1797 után is tarthatott magánkollégiumokat. Az 1799. július 5-i ülésen három személynek engedélyezték ezt, pontosan leírva, ki miből adhat lecke-eket a diákoknak. Így gyakorlati sebészből, gyakorlati anatómiából és szülésetből a sebészprofesszor adjunktusa, patológiából, közegészség- tanból és törvénytörvényből Rumbach Sebestyén orvosdoktor, míg elméleti sebészből,

---

¹¹³² A későbbi, novemberi végakarataiban egyáltalán nem utal oldalági rokonaira, kizárólag a fiát teszi meg örökösének. BFL IV. 1002.y II. a. 373.

¹¹³³ SOTE 1/f 2. kötet a sebészeknél 234., a szüléseteknél 5. sorszámmal, Andrejovich néven szerepel. A promotiós kötetben Androvics Josephus néven említik. A vizsgaeredményeket csak 1786-tól közlik.

¹¹³⁴ Andrejovits korábban, 1784-ben is kérte ezt a lehetőséget, de csak nyolc év múlva kapta meg rá az engedélyt. GYÖRY 1936. 148.

¹¹³⁵ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 821-822., 891. és 893. ssz.

¹¹³⁶ SOTE Lt. 1/a 1. kötet 1796. augusztus 29-i és szeptember 26-i ülés.

elméleti anatómiából és szülészetből Andrejovits sebézmester.¹¹³⁷ 1801-ben a kari tanács még évi 150 forint segélyt (*annui 150 florenorum titulo adjuvae*) is megszavazott neki, míg egy 1803-as adat szerint már több éve a kar kórházában is szolgált. Ugyanekkor, 1803-ban kérte a kari tanácsot, hogy engedélyezzék neki az ingyenes sebészdoktori vizsga letételét, amit — korábbi vizsgaeredményeire és munkájára tekintettel — meg is tettek.¹¹³⁸ Ugyanezen év őszén, szeptember 20-án már arra kérte a kart, hogy adjanak lehetőséget neki az ingyenes orvos-sebész doktori cím megszerzéséhez. A kari tanács ezt a kedvezményt már nem adhatta meg neki, mert a Generale Normativum szabályai szerint a különbözeti tantárgyak elvégzése nélkül ez nem lehetséges.¹¹³⁹ A jelek szerint Andrejovits végül mégsem tette le sem a sebészdoktori, sem az orvosdoktori szigorlatot, mert neve nem szerepel a promoveált doktorok között.

Andrejovits József innentől kezdve nem tudott magasabb pozíciót elérni. 1808–1812 között öt alkalommal próbálkozott tanszékvezetői poszt megszerzésére, mindegyik alkalommal sikertelenül. Mentségére legyen mondván, hogy kitűnő vetélytársai akadtak, így 1808-ban Stáhl Ignác kapta meg az elemi bonctan tanszékét, Eckstein János pedig az akkor létesített elméleti sebészetet. 1809-ben a *therapia specialis* tanári címének betöltésekor a Helytartótanács és a Kancellária mint „szembeteg nyugdíjast” mellőzte.¹¹⁴⁰ 1810-ben felmerült a neve a szülészeti tanáraként, de a kar lesújtó véleménnyel volt az időközben hályogműtéten is átesett idős, gyenge mesterről („...*papillae sensitivae stupore adficiuntur, atque tendines et musculi rigescunt, morositas senilis*”).¹¹⁴¹ Utoljára 1812-ben jelentkezett tanszékvezetői állásra, ekkor az Eckstein János halála után megüresedett elméleti sebészetre próbált bekerülni. A kari tanács véleménye ezúttal se volt tapintatosabb, szerintük Andrejovits „nem tud operálni, nincs reális tudása, a tudomány haladtával nem tart lépést”.¹¹⁴² A sorozatos kudarcok megértették az idősödő Andrejovits-csal, hogy a sok fiatal, kiemelkedő tehetség mellett semmi esélye az áhított tisztség megszerzésére, így felhagyott a további próbálkozással.

Mivel munkája inkább Pesthez, mint Budához kötötte, a tanácsülési jegyzőkönyvekben is ritkán szerepel.¹¹⁴³ Végrendeletét 1834. február 22-én írta Pesten, amit 1835. június 1-én hirdettek ki.¹¹⁴⁴ Testamentuma a nemzetiségét vállaló, ugyanakkor a

¹¹³⁷ SOTE Lt. 1/a 1. kötet 1799. július 5-i ülés. 1799-ben összesen öt correpetitor működését engedélyezte a kari tanács, lásd GYÓRY 1936. 211.

¹¹³⁸ SOTE Lt. 1/a 1. kötet 1801. augusztus 31-i és 1803. március 11-i ülés.

¹¹³⁹ SOTE Lt. 1/a 1. kötet 1803. szeptember 20-i ülés. November 25-én még egyszer kérte a kari tanácsot az ingyenes szigorlatozásra. A kari tanács úgy tűnik engedékenynek mutatkozott, mert ekkor „csupán” az orvosi tanulmányokhoz szükséges bölcséleti órák elvégzését igazoló bizonyítvány bemutatását kérték tőle. 1803-tól csak közvetett adataink vannak az egyetem életében betöltött szerepéről, mert a kari tanácsülési jegyzőkönyvek az 1803/4-es tanév után az adott időszakban meglehetősen csonkán maradtak fenn (1819-től van egy-két tanév anyaga meg).

¹¹⁴⁰ GYÓRY 1936. 237-238., 265., 271-272.

¹¹⁴¹ uo. 283-284. A szülészeti végül Frankenburg Jakab orvos- és sebészdoktor kapta meg.

¹¹⁴² uo. 326.

¹¹⁴³ A matriculában Androvits Joseph néven, chyurgusként szerepel. Utoljára 1814-ben említik, amikor segédkezett egy temesvári katonaszökevény kézre kerítésében. BFL IV. 1002.u 2. kötet és BFL IV. 1002.a 1814. év 1274. és 2518. szs.

¹¹⁴⁴ BFL IV. 1002.y II. c. 359. (7. melléklet)

közegészségügy és az orvosi továbbképzés iránt elkötelezett emberről tanúskodik. Az előzőt tükrözi az Illír- és Vlach Iskolai Alapnak (*Illyrischen und Valachischen Schuldeputationfond*) és a budai görögkeleti tabáni Szentháromság-templomnak tett alapítványa, amelyről büszkén jegyzi meg, hogy egykoron dédapja vezetésével építették fel. A frissen alapított intézményekre is hagyott kisebb összegeket, így a Pesti Vakok-, a Váci Süketnémák Intézetére és a Pest-Budai Kisdédóvóra.

Végrendelete hetedik pontjában egy alapítványt hozott létre a szegény, de tehetséges orvostanhallgatók számára, amelynek magját a terézvárosi, Nagykereszt (ma Kazinczy) utcában fekvő háza, valamint a Pesti Záloghivatalban lévő ötezer forintos alapja és annak kamatai képezték. Az összeget Andrejovits a diploma előtt álló hallgatók szigorlati díjának kifizetésére szánta azzal a feltétellel, hogy azt a díjazottak öt év után, kamat nélkül ugyan, de fizessék vissza, hogy az alap az évek során ne apadjon el, és minden évben lehessen támogatni belőle valakit. Az ösztöndíjak megítélését a protomedikusra, a rektorra és az orvosi kar igazgatójára bízta. Utolsó feltételével pedig a többi, nemzetiségéhez tartozó orvostanhallgatót akarta támogatni, mely szerint minden évben legalább egy görögkeleti vallásúnak is kell lennie a díjazottak között (a többiek pedig bármelyik keresztény felekezet tagjai lehettek).

Gyermeket nem hagyott hátra, ezért általános örökösének unokaöccsét, Andreits Urost tette meg. Uros azonban a jelek szerint nem az egészségügyben helyezkedett el.¹¹⁴⁵

Annak ellenére, hogy nem futott be rendkívüli egyetemi karriert, munkája mégsem merült feledésbe. Alapítványával, mely még 1896-ban is fennállt, sok szegény orvostanhallgatón tudott még halála után is segíteni.¹¹⁴⁶

Amint az egyes családok életén keresztül láthattuk, a Generale Normativum kibocsátása, majd az orvosi kar Nagyszombatról Budára, majd Pestre helyezése alapjaiban változtatta meg a korábbi, céhes alapokon működő sebészetet. Az előbbi hatására döbrentek rá a fiatalabb generációk, hogy praktizálási joguk elnyeréséhez többé nem elég a céhen belüli tanulmányok elvégzése, így átmenetileg köztes megoldásként a céhen belül végzett alapozást, és az egyetemi vizsgát választják, amivel egyszerre tehetnek eleget mindkét rendszer kívánalmainak. Így volt a legtöbb esélyük biztos állás találására, mert míg az előbbi hozzásegíthette egy műhely nyitásához, megörökléséhez, addig a másik megadta nekik a szabad praktizálás jogát. Az egyetem közelsége szintén ösztönzően hatott a sebészetet hallgatókra. Míg annak nagyszombati évei alatt csak négy budai származású szerzett diplomát, a budai érában már tizenegyen. Az érdeklődés folyamatos növekedésének eredményeképpen Pesten 1787-től 1815-ig negyven budai származású diák kapott sebész-mesteri diplomát.

---

¹¹⁴⁵ Uros 1836. május 27-én vált budai polgárrá. A polgárkönyvben 39 éves, házas, orthodox vallású birtokosként szerepel. A SOTE promótiós kötetekben nem található más Andreits (Andrejovits stb.). BFL IV. 1002.u 3. kötet 1.

¹¹⁴⁶ Az alapítvány szűkszavúan bár, de szerepel HÖGYES 1896. 853.

A vizsgált családok mindegyikén a budai polgárságba való beilleszkedés különböző változatát láthatjuk. A Haslingerek és a Rosendorfszkyak külföldről jöttek Budára. Elsődleges céljuk a polgársággal együtt a működésükhöz elengedhetetlen céhtagság megszerzése volt, ami – a jelek szerint akadályok nélkül – sikerült is nekik. idősb Ferdinánd Haslingernek a társadalmi megbecsülés mellett sikerült anyagi biztonságot is kivívnia, aminek egy részét fiai taníttatására használta fel. Fiai ennek eredményeképpen sikeresen folytathatták a család orvosi, sebészi munkáját, igaz, már nem Budán. Anton Rosendorfszky emellett még előnyös családi kapcsolatok kialakításával is biztosította helyzetét. Fia szintén budai sebész lett, halála után azonban a családban nem maradt más, aki ezt a hivatást választotta volna. A harmadik, az Andreits család az előzőektől eltérően már korábban, a 17. század végén megtelepedett Budán. Számukra a beilleszkedés nehézsége elsősorban eltérő vallásukban rejtett. Valószínűleg maga Georg Andreits katolizált a családon belül, és kaphatta meg a rációk kollektív jogaival szemben egyénileg a polgárjogot, és vele a céhtagságot. Tehetséges fia a pesti egyetemen kapott már munkát, igaz, kiemelkedő karriert nem tudott befutni. A Rosendorfszky családdhoz hasonlóan halála után az Andreits-ek között se akadt már olyan, aki a sebészetet választotta volna. Tehát mindhárom család máshogy reagált a megváltozott követelményrendszerre: Kettőben, tulajdonképpen szó szerint, kihalt ez a mesterség, a harmadikban megmaradt ugyan, de annak folytatói elköltöztek Budáról.

7.2. Küzdelem a monopóliumért: orvosi támadások a sebészek ellen

A sebészek és orvosok közti konfliktusok gyökerei – ahol voltak –, a 18. századba nyúlnak vissza. Az ellentétek tétje ekkor még a sebészek kompetenciája és ebből fakadóan az ő megélhetésük volt (lásd Bulli Jakab főorvos és a pécsi sebészek esetét). Az egyetemi vizsga elterjedésével az orvosok és sebészek közötti konfliktusok is más formát öltöttek. A sebészek elleni támadások célja a reformkorban már szociális indíttatású volt, miután a húszas években megkezdődő tömeges képzés felborította a „kereslet-kínálat” egyensúlyát az „egészségügyi piacon”.¹¹⁴⁷ A vitát kezdeményező orvosok látszólag a sebészek hozzáértését kérdőjelezték meg, de céljuk valójában az orvoslás monopóliumának megszerzése és a sebészek kizorítása volt: magánpraxisból megélnie ebben az időben mind orvosnak, mind sebésznek nehéz volt.¹¹⁴⁸

A sebészek és orvosok közötti személyes konfliktuson túlmutat Simolya János korponai seborvos ügye. Kováts János, a város főorvosa 1839. január 2-án levelet írt József nádornak, amelyben a betegek érdekében kérte, hogy a helyi sebészt, Simolya Jánost távolítsák el állásából. Indokul Simolya tébolyultságára hivatkozott, amellyel sokat árthatna a betegeknek. Kováts hosszan sorolta Simolya örültségének jeleit: félmeztelenül rohángált a város terén, éjjel különböző házakban jelent meg váratlanul, a Szentháromság-szobor előtt

---

¹¹⁴⁷ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a hallgatók egy része külföldi származású volt, másrésztől a hiánytúlkínálat jelenség azért is jöhetett létre, mert az elhelyezkedés területileg erősen megoszlott. Pesten, mint az ország gyorsan fejlődő szívében értelemszerűen túlkínálat volt, míg egyes kedvezőtlen természeti- és gazdasági adottságokkal rendelkező megyék járásaiban éppen ellenkezőleg.

¹¹⁴⁸ Ugyanilyen viták folytak a negyvenes években német nyelvterületen is. EULNER 1970. 306.

ordított és ugrándozott, s még magában is kárt tett. Kovátsy már 1837-ben megpróbálta kicsikarni elbocsájtását, ez azonban akkor nem sikerült, ezért írt a nádornak. Állítása alátámasztására 26, a sebésztől származó, 1835 és 1838 között íródott levelet is csatolt kérvényéhez, s egy részük valóban zavart elméről tanúskodik (néhányikben már-már érthetetlen módon keveri a különböző nyelvek szavait, s van, ahol az egynyelvűség ellenére sem lehet érteni, pontosan mit is akart kifejezni).¹¹⁴⁹ A Kovátsy által becsatolt korábbi tanácsulési jegyzőkönyvek szintén problémás személyiségnek festik le Simolyát. 1832. augusztus 29-én a helyi bába, Carolina Hunger panaszára kivizsgálták Simolya ügyét. Ebben az évben Simolya viselkedése kivívta többek ellenszenvét (megverte az említett bába fiát, és amikor beidézték, a város tanácsosokkal is pökhendi, sértő modorban beszélt, illetve egyik betegének veszélyesen nagy adag gyógyszert írt fel). Mindezek eredményeképpen 1832-ben megfosztották második sebészi állásától és helyét üresnek nyilvánították (az iratokból kiderül, hogy korábban a város első seborvosa volt, de problémás életmódja miatt ideiglenesen megvonták tőle fizetését, majd lefokozták második sebésznek – pontosan nem tudni, mikor). Egy 1836. június 15-i jegyzőkönyvi kivonatban már Kovátsy József főorvos panaszkodott, amiért Simolya „az emberi test méltóságára való tekintet nélkül” érvágást hajt végre bárkin. A tanács azonban nem tudott mit kezdeni az engedetlen sebésszel. Kovátsy 1837-ben már a városi tanácsnak is jelentette: Simolya feltehetően örült.

A Helytartótanács 1839. január végén kötelezte Korpona tanácsát, hogy a körülményekről küldjenek pontos jelentést.¹¹⁵⁰ A város válasza szerint egyszerű lesz bebizonyítani a sebész örültségét, mivel már előző évben Kovátsy idejének nagy részét lefoglalta Simolya ügyes-bajos dolgainak elegyengetése („*diversis domesticis calamitatibus, et potui spirituosorum liquorum extra modum deditus*”) – alkoholizmusának köszönhetően pedig egyre nagyobb lett az önbizalma az orvoslás terén, s ez egyre több hibához vezetett. Ennek ellenére a város és a környékeliek nagy része továbbra is bízott benne. A város szerint Kovátsy némiképpen tendenciózusan állította össze a Simolyától származó leveleket, mert jelentésében „elfelejtette” megemlíteni, hogy 1838-ban a sebész felhagyott az ivással, az orvos viszont kizárólag azokat a hírhedt írásokat válogatta össze („*famosas Missiles Schimolyánas*”), amelyek még ebben a rossz periódusban keletkeztek, s amelyek, miután részegségében íródtak, valóban hasonlatosak egy örült elméhez. Azt a mintegy 80 tanúsítványt, amely igazolja, hogy bírja a környékeliek bizalmát, kihagyta. Korpona tanácsa Simolya állapotát gyógyíthatónak minősítette.¹¹⁵¹ A Helytartótanács ekkor Zólyom vármegye főorvosát és egy másik orvost utasította, hogy vizsgálják meg Simolya elmeállapotát, akit a végleges eredmény megszületéséig eltiltottak a praktizálástól.¹¹⁵² Erre április 5-én került sor, Hönigh Ignác vármegyei főorvos és Josephus Carolus Bauer orvos- és sebészdoktor vezetésével. A részletes jelentés révén bepillantást nyerhetünk Simolya korábbi, szerencsétlen életébe is: 1828-ban kötött házasságot, s kezdetben csendes családi

¹¹⁴⁹ Kovácsy János József nádornak (1839. január 2.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 4.

¹¹⁵⁰ A Helytartótanács Korponának (1839. január 29.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 4a.

¹¹⁵¹ Korpona a Helytartótanácsnak (1839. február 18.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 8.

¹¹⁵² A Helytartótanács Zólyom vármegyének (1839. március 12.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 8a.

életet élt. Miután megromlott kapcsolata nevével, egyre inkább a (tömény) alkohol fogyasztásában keresett menedéket. Ez vezetett az első sebészi állásról történt lefokozásához, majd posztjától való megfosztáshoz, ami még több bajt generált: nem csak erkölcstelen és romlott életet élt, de részegségében elvesztette fél szeme világát is. Ezzel az életmóddal azonban felhagyott 1837-től kezdve, Kovátsy viszont csak az eddig íródott leveleit küldte meg a Helytartótanácsnak! Ezek a levelet a két orvos szerint nem annyira örültségről, mint inkább részegségről tanúskodnak. A vizsgálat idején sem találtak nála semmi örültségre utaló jelet.¹¹⁵³ Ezután orvosi kérdéseket tettek fel neki (az előző évi járványról, törvényszéki orvostan, formulák). A két orvos diagnózisa: minden múltbeli – örülethez hasonló tett – oka korábbi alkoholizmusában keresendő, de Simolya elméje minden kétséget kizáróan ép!¹¹⁵⁴ A Helytartótanács így április végén ismét engedélyezte Simolyának sebészi praxisa folytatását, Kovátsy főorvos felügyelete mellett és azzal a kitéttel, hogy ügyeljen, nehogy ismét az alkohol rabjává váljon.¹¹⁵⁵

Az ügy azonban ezzel nem ért véget, most Korpona város választott polgársága hallatta hangját. A helyiek szerint Kovátsy négy éve érkezett városukba, mintegy jövevényként (*veluti advena*), de eddigi működése nem tett mély benyomást a lakókra: szerencsés kimenetelű kezelése eddig nem volt, a halottszemlét borbélyokkal végezteti, s több esetben, mikor indokolt lett volna, nem végeztetett boncolást. Simolya ezzel szemben már 15 éve él és praktizál itt, szegényt és gazdagotkülönbéztétel nélkül gyógyít mindenki meglegedésére, ezért kéri a Helytartótanácsot, hogy adja vissza Simolya korábbi, városi seborvosi posztját (amit jelenleg épp az ellene panaszkodó Kovátsy tölt be).¹¹⁵⁶ Úgy tűnik, tényleges intézkedés nem történt, mivel később maga Simolya kért információt az esetleges fejleményekről.¹¹⁵⁷ Közben Korpona városa is jelentést tett az esetről, melyből kiviláglik, hogy nem csak az orvos és a sebész között, de a városon belül is törésvonalak húzódtak. A város tanácsa szerint a választott polgárság már megválasztásakor nem értett egyet Kovátsy alkalmazásával, de érdekes módon eddig senki nem panaszkodott el nem végzett törvényszéki boncolásokra. Tény, hogy Kovátsy úgy viseli a főorvosi mellett az egyik városi sebészi posztot, hogy nincs sebészmeisteri oklevele, de ezt segédek alkalmazásával

¹¹⁵³ Elvesztett fél szemét leszámítva arckifejezése nem árulkodott örületről, nem remegett stb. „*Perlustratis Chirurgi praetitarum actionum mysteriis, ad statum mentis modernum explorandum progressi sumus, et quidem ante omnia lustrando corporis habitum, expressionemque faciei, nil abnormis /: praeter memoratum iam oculi unius vitium /: neque tremorem membrorum, neque insoliti quid in aspectu oculi, lineamentisque faciei eruere licuit, comortationemque hominis decentem intuitui debere.*” Hönigh és Bauer szakvéleménye (1839. április 5.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 13., melléklet

¹¹⁵⁴ „*Quum in his omnibus, sunt etiam in enarratione historicae vitae suae anteaetiae, nexum idearum logicum, memoriam bonam, summam actionum, propositorumque ad finem perducendorum constantiam, iudicium clarum obtulisset, et Physicus Joannes Kovácsy nihil in contrarium obvertisset, nulli dubitamus Chyrurgo Simolya mentem sanam, characterem hominis rationalis attribui debere.*” Jöindulatúan hozzátették, hogy Kovátsy feltehetően alkoholizmusát értelmezte félre. Hönigh és Bauer szakvéleménye (1839. április 4.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 13., melléklet

¹¹⁵⁵ A Helytartótanács Korponának (1839. április 30.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 13a.

¹¹⁵⁶ Korpona város választott polgársága a Helytartótanácsnak (1839. május 27.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 16.

¹¹⁶ A Helytartótanács megígérte, hogy intézkedni fog (1839. június 4.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 16a

¹¹⁵⁷ Simolya a Helytartótanácsnak (s. d.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 26.

oldja meg.¹¹⁵⁸ Kovátsy levelében leírja, hogy végzett boncolásokat, mégpedig 1835-ben egy gyilkosság áldozatát vizsgálta meg, és további két halottat a város kérésére nézett meg, általában azonban nem volt szükség ilyesmire, mert az elhunytakat már korábban is ismerte és kezelte, így állítása szerint tudta, mibe haltak bele.¹¹⁵⁹ (Ez egyébként egyedi, helyi – és helytelen – gyakorlatnak tűnik, hiszen *minden* erőszakos halált halt vagy balesetben elhunytat, úton talált idegent kötelező volt felboncolni.) Kovátsy szerint Simolya úgy érezte, személyes sérelem érte, amit így akart megtorolni rajta. A Helytartótanács, úgy tűnik, megunt az orvos és a sebész vitáját, mert válaszukban megtagadták Simolya és a választott polgárság kérését.¹¹⁶⁰

Kovátsy és Simolya ügye több szempontból is tanulságos. Kovátsy panaszának megismerésekor az olvasó számára úgy tűnik, egyértelmű a helyzet: a város főorvosa jelenti, hogy a betegek életére veszélyes elmeállapotú helyi sebészt, a beteg érdekében, tiltás el a praktizáláskor. A főorvostól független orvosok vizsgálatakor azonban kiderül, hogy a kérdéses sebésznek az alkoholizmusa okozott problémákat, az elméje ép, s időközben leszokott az ivásról – a főorvos viszont tendenciózusan csak olyan írásokat válogatott össze bizonyítékként, amelyek ebből a korábbi, zavaros időszakból valók. A további iratokból kiderül az is, hogy a főorvosban nem, de a sebészben megbíznak a helyiek. A Helytartótanács, az orvosi szakvélemény fényében megengedi a további praktizálást a sebészekkel rosszul ellátott városban és környékén, viszont a fizetett sebészi állást, amit időközben az egész ügyet kirobbantó Kovátsy kapott meg főorvosi posztja mellé, nem tudja visszaszerezni. Noha a Helytartótanács jogosan engedte meg Simolyának az újrakezdés reményében sebészi praxisa folytatását, viszont Kovátsyval is jóhiszeműen jártak el, aki feltehetően az emberek Simolyába vetett bizalmának megtörését, és így saját páciensi körének növelését akarta elérni a középkorú sebész bevadolásával, pontosabban annak életében bekövetkezett pozitív változások elhallgatásával.¹¹⁶¹ Az orvos és a sebész – feltehetően már évek óta meglévő személyes ellentétét – eltérő támogatói körük is mélyítette. Úgy tűnik, Kovátsy mellett a város szűk, elit rétege állt ki, míg Simolya mellett a város összes egyéb lakója, s a környékbeliek.

A sebészek elleni általános támadások egyik színtere az *Orvosi Tár* volt, ahol a vita az alsóbb fokú sebészképzés létjogosultságából indult ki. Az orvosok, elsősorban Töltényi Szaniszló fő érve a vitában ezért a képzés szükségstelen mivolta, a sebészeknél pedig a szociális ellentétek és a vidéki, szegényebb lakosság körében kifejtett tevékenységük lett:

---

¹¹⁵⁸ Korpona a Helytartótanácsnak (1839. november 27.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 28.

¹¹⁵⁹ Kovátsy jelentése (1839. szeptember 3.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 28., melléklet

¹¹⁶⁰ A Helytartótanács Korponának (1839. december 10.) MOL C 66 1839 F. 10. pos. 28a. 1840-ben még egyszer próbálkozott Simolya állása visszaszerzésére, de sikertelenül. Korpona a Helytartótanácsnak (1840. április 28.) MOL C 66 1840 F. 10. pos. 7. Egyébként a téboly, mint gyanú, nem egyedi eset. 1840-ben Daniel Zabrák pozsonyi sebész- és szülészről jelentették ugyanazt. Pozsony város a Helytartótanácsnak (1840. május 29.) MOL C 66 1840 F. 10. pos. 11.

¹¹⁶¹ Simolya 1799 körül született és Árva vármegyéből költözött át Korponába, miután 1825-ben sebészmeister lett Pesten, a magyar nyelvű kurzus elvégzése után. Kovátsy mindössze 5 évvel volt fiatalabb nála, ő 1831-ben lett orvosdoktor ugyanott. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 164. (609. sz.) és 2. kötet 683. (1672. sz.)

voltak az orvostudomány magasabb képzésben részesülő, magukat elitnek tekintő és az ezzel járó jogokat kizárólag maguknak fenntartó orvosok, valamint az alacsonyabb címet szerző, ám az országban tömegesen jelen lévő, és így az orvosok elől sokszor munkát is elhalászó sebészmesterek. A köztük lévő feszültségnek tehát több forrása is volt.

1840 áprilisában Flór Ferenc írt egy cikket az orvos-sebészképzés elavultságáról és próbált megoldást adni a kényes kérdésre. Flórt, mint orvos- és sebészdoktort és kórházi orvost elsősorban az vezette, hogy a sebészet gyakorlati oldalát már a medikusok között népszerűsítse. Flór fellép az évszázadok óta élő negatív előítéletekkel szemben és hangsúlyozza, hogy a „*csaknem illetlen kézi munka sorába alacsonyított*” sebészet, mint „*véres szakma*” művelése, a boncolás és a műtétekkel járó kényelmetlenségek nem degradálják az ilyesmit gyakorlókat, azaz a sebészet nem „tisztátalan” szakma. Ugyanakkor továbbra is kiáll az orvosi praxis szigorú, külső és belső betegségek szerinti felosztása mellett. (ezzel arra célzott, hogy sok sebészmester külső és belső betegségeket is kezel, elvéve ezzel a minimális munkalehetőséget is bizonyos helyeken az orvosoktól): „*Tudományunk jelen állásánál fogva tehát nincs helye többé azon gondolatnak, mintha orvosilag művelt ügyfeleinknek nem válnék díszére a sebészetet tellyes kiterjedésben gyakorlani, miért is kinek kinek szent kötelessége azt, ha iránta vonzalmat, benső hivatást és tehetséget érez magában, egész erejével sajátjává tenni, terjeszteni, és folytonos buzgó szorgalma által tökéletesíteni. – De nincs is okunk panaszkodni, mert midőn nagyobb számu seborvosaink csaknem kizárólag belorvosi gyakorlattal foglalkozni törekcsenek, több orvosilag is alaposan kiművelt ügyfeleink a sebészet tanulásának szívvel és lélekkel neki feküdvén, szerencsésül számítják, ha haszonra fordíthatva minden ebbeli alkalmat, maguknak végre némi sebészi ügyességet és járatosságot szerezhethnek.*” Flór megoldási javaslatában tehát azt sugallja, hogy ne a (sebész)mesteri és (orvos)doktori cím különböztesse meg a gyógyítókat, hanem a működési körük. Szeme előtt tehát egy olyasmi képzési rendszer lebegett, ami a 19. század végére Magyarországon is megvalósult.¹¹⁶²

1845. július 1-én Töltényi Szaniszló bécsi egyetemi tanár *A gyógykontárság korlátozási rendszere* címmel a sebész-, pontosabban: sebészmesteri képzés teljes eltörlése mellett száll síkra.¹¹⁶³ A különböző seborvosokat egyszerűen sarlatánnak és kuruzslónak nevezi — habár később finomít kijelentésén és megjegyzi, hogy nem a személyekkel, hanem az intézménnyel van baja —, akik ahelyett, hogy földműveléssel foglalkoznának, ezt a foglalkozást választják (és tegyük hozzá: elvonják az orvosoktól a pácienseket). Még azt is nehezmenyette, hogy Bajorországból tömegesen jönnek Pestre sebészetet tanulni, mivel ott a sebészmesteri képzést már korábban eltörlték.¹¹⁶⁴ Töltényi szerint a sebészet eltörlése

¹¹⁶² FLÓR FERENC: Az orvossebészi gyakorlat felosztásáról, különös tekintettel a sebészetre, s nevezetesen a huygkórmorzsolásra (Lithoritio), külső-belső gyógymódok szétválasztása. In: *Orvosi Tár*, 1840. április 19., Új folyamat, Negyedik félév, 16. szám, 240–244.

¹¹⁶³ A gyógykontárság korlátozási rendszere. Közlemények Töltényi Szaniszló cs. kir. tanácsos s bécsi egyetemi tanár utazási naplójából. V-dik közlés. In: *Orvosi Tár*, 1845. július 1., Harmadik folyamat, Nyolcadik kötet, 1–6.

¹¹⁶⁴ Nem palástolja ellenszenvét: „*Ha ezen pályát sem itt, sem másutt sehol föl nem találhatnók, más hasznos kereseti ágra adnák magokat. Utójára lassanként még arról is kell gondoskodni, hogy a földműveléstől olly*

mindenképpen szükséges a „*rendezett gyógygyakorlat*”-hoz. Flórhoz hasonlóan elsősorban azt kifogásolja, hogy a sebészek rövid képzési ideje alatt mind a belső, mind a külső betegségek gyógyítását megtanulják, és — habár törvény tiltja őket a belső betegségek kezelésétől¹¹⁶⁵ — a diploma mégis felhatalmazza őket azok kezelésére. Ezzel szemben az orvosdoktorok kizárólag csak az ún. belső kórokkal foglalkozhatnak, vagyis Flórhoz hasonlóan panasolja, hogy a kevesebb képzésben részesülő sebész-mesterek elveszik az orvosdoktorok kenyerét: „... a seborvos inkább a nép embere, mint az orvostudor s így iránta több bizodalommal viseltetnek. Ő nem igényel olly nagy tiszteletet s látogatásaiért nem követel annyi pénzt, minélfogva a néposztály között kedvesebbnek kell lennie mint az orvostudornak...” Tehát a sebészek általában olyan társadalmi közegeből kerülnek ki, ahonnan könnyebben kapcsolat teremtenek páciensükkel, ellentétben az orvosokkal, akiknek címe magasabb társadalmi megbecsültséggel és presztízzsel jár — és éppen ezért, érthető módon nehezebben találhatnak maguknak több „ügyfelet”.¹¹⁶⁶ Karakteres képét adja a vidéki seborvosoknak, akik kevés tudással, ám annál nagyobb önbizalommal viselik magukat és azáltal, hogy a belső nyavalyák gyógyítására is felhatalmazást kaptak, az orvosdoktori címmel járó jogokat kérik maguknak. Máskor pedig szidják az orvosdoktorokat és ezzel az egész szakmának nagy kárt okoznak. Mindennek következtében sok helyen felcserélődnek a szerepek és az orvosoknak kell a sebész-mesterek szolgálatába állniuk, ha valamiből meg is akarnak élni és nem költöznek más településre. Ennek Töltényi szerint az alábbiak a következményei: 1. Az orvosdoktorok tekintélye csökken, 2. Sok sebész kerül „föltudósként” a polgárok sorába, 3. Elvész a törvénytisztelet, és 4. Az orvosdoktorok megélhetési körülményei sokkal rosszabbak lesznek, mint a sebészeké, hiszen a hivatalos állások nagy része eleve sebészi, míg a magánpraxisban a szegényebb emberek ellátását (azaz a tömeges gyógyítást) szintén ők végzik.¹¹⁶⁷

Töltényi az alábbi megoldási javaslattal áll elő: az orvosnövendékek ne csak gyakorlati gyógyászatot, hanem gyakorlati sebészetet is tanuljanak és abból is vizsgázzanak le. Példaként a német tartományokat és a Josephinumot említi.¹¹⁶⁸ Töltényi szerint a Josephinum képzési rendszerét kellene itthon is meghonosítani, több gyakorlattal és a gyógyítás szempontjából semmit sem jelentő természetismeretet (*Naturalis historia*) a bölcséleti tanulmányok közé tenni, mint ahogy az Európa többi részén is szokás. Töltényi szerint ennek következtében a medikusok kevesebb idő- és pénzráfordítással kaphatnának orvosi- és sebészdoktori címet. Miután mindenki egyszerre lenne orvos- és sebészdoktor, a meghirdetett állásokat is mindenképpen doktorok (*tudorok*) kapnák meg. Töltényi szerint így minden doktornak lenne hivatala, tehát, megoldódnának a megélhetési problémák (a vetélytársak kiiktatásával). A gazdag és szegény páciensek kizárólag művelt orvosokkal

---

töménytelen kéz el ne vonatassék. Az által kétség kívül elébb elnyomatnók a rabszolgakereskedés és rabszolda-emancipatio, mint eredménytelen törvények által.” Uo. 2.

¹¹⁶⁵ Az 1770-es Generale Normativumra céloz, amely szerint sebészek csak az orvos utasításait követve kezelhetik a belső betegségeket.

¹¹⁶⁶ Uo. 3.

¹¹⁶⁷ Úgy tűnik, Töltényinek jobban fáj néha a tekintély elvesztése, mint a kezelendő betegek körének kisebb volta az orvosok körében. Uo. 4.

¹¹⁶⁸ Uo. 4–5.

tudnák magukat kezelteni, visszaszorulna a „kuruzslás” is. Az állam is jól járna a külön sebészmestereknek létrehozott tanszékek eltörlésével, valamint a katonaságnál szolgáló gyógyítók (akik nagyrészt sebészek voltak) számának csökkentésével, hiszen jelentős összegeket spórolhatna meg. Mi történe a sebészmesterekkel? Töltényi itt elég ellentmondásosan fogalmaz. Fentebb már említette, hogy a sarlatánság háttérbe szorulna, a sebészmesterek jövőjével kapcsolatban pedig azt javasolja, hogy tartsák meg műhelyeiket és képezzék legényeiket, de csak azon betegségeket gyógyítsák, orvos felügyelete mellett, amelyeket eredetileg a törvény engedélyez nekik, ennek áthágását pedig szigorúan büntetnék. Töltényi szerint „*A sebészek szinte olly kevésbé szükségesek a katonaságnál mint a polgárságnál. Mi a betegek gyógyítását illeti, azt hajtásd végre az orvosok, az orvosi segédeknek, melyek szükségesek, miként megmutatandom, iskolai oktatásra sincs szükségük.*” Tehát a jövő gyógyító részét két nagy csoportra osztja, a művelt és jól képzett doktorokéra (elit) és a kisegítő személyzetre (mint a mai ápolók, ezt a feladatkört szerinte a seborvosok töltik be).¹¹⁶⁹ A még hivatalban lévő sebészmestereknek Töltényi meghagyná címét, de azok kihalásával az állás új betöltője kizárólag doktor lehetne. A sebészek adójának (*Geschäft, mükereseti adó*) elvesztéséért cserébe az állam polgárai jólétét (vagyis egészségét) és az orvosok erkölcsiségének — pontosabban reputációjának — javulását kapná, esetleg hozhatna új törvényeket az elvesztett adó beszedésére, valamint a sebészekről továbbra is beszédhetné azt. A falusi betegeket is doktorok gyógyítanák, mert azok nagy száma miatt a falvakba is kerülhetnének orvosok. Némi tiszteletdíjért cserébe pedig akár házhoz is mennének.¹¹⁷⁰

Töltényi pamfletjére a sebészek védelmében *Szathmáry István*, Arad vármegye kórházi seborvosa válaszolt.¹¹⁷¹ Kifogásolta, hogy a szerző a sebészi pályát kontárságnak, a sebészmestereket pedig „*följogosított kontároknak*” nevezi. Töltényi gúnyos támadásai ellen az alábbi érvekkel védekezett. Úgy érezte, praktizáló sebészként neki is joga van kifejtteni véleményét a sebész-szakma sorsát illetően. Tiltakozott az ellen, hogy egyetemen levizsgázott, ott oklevelet szerző mestereket kontárnak nevezzenek, hiszen Töltényi ezzel nem csak őket, hanem a sebészmestereket tanító egyetemi oktatókat is megalázza.¹¹⁷² A

¹¹⁶⁹ Uo. 5.

¹¹⁷⁰ Uo. 6. Némileg ideális elképzelés Töltényitől, hogy a falvak a sebészmesteri képzés megszüntetése után egy csapásra el lennének látva orvosokkal. Nem számol azzal, hogy az elmaradottabb vidékek sok esetben még a sebészeknek sem jelentettek vonzó lehetőséget, ráadásul ezeken a területeken a megélhetés is sokkal nehezebb volt betegnek, gyógyítónak egyaránt. Töltényi az Orvosi Tár következő számában tette közzé tanulmánya második részét, amelyben a homeopátia gyakorlóit támadta. A gyógykontárság korlátozási rendszere II. Közlemények Töltényi Szaniszló cs. kir. tanácsos s bécsi egyetemi tanár utazási naplójából. In: *Orvosi Tár*, 1845. július 6., Harmadik folymat, Nyolcadik kötet, 2. szám, 17–23.

¹¹⁷¹ SZATHMÁRY ISTVÁN: Észrevételek a sebészi pálya tökéletes eltörléséről. In: *Orvosi Tár*, 1845. augusztus 31., Harmadik folymat, Nyolcadik kötet, 10. szám 145–155.

¹¹⁷² „...*Legelőször is abban ütközém meg, hogy a nyilvános sebészi pálya a közlemények szerint gyógykontárság közé soroztaték, következésképp a kiképzett s eddig az állodalom gépezetében hivatalos állást betöltött, s eképp ténylegesen működő, s megfelelő sebészek gyakorlata, jogosított kontárságnak nevezeték el? – Ur isten! és csak most hallják seborvos ügyfeleim először, hogy a sebészi pálya, s az abban oklevelet érdemleg nyert seborvos kontár légyen? s hogy még kontárgyakorlatra följosított seborvosi oklevél is létez s adatik ki a 19-dik században. E hallatlan állításra felelni képes alig vagyok, ugyanezért feleljenek azon általam mélyen tisztelt tanárok, kik engemet seborvossá képeztenek...*” Uo. 147–148.

sebészmesterek kontárságának vádjá ellen Szathmáry a következő érveket hozta fel: A hallgatók a képzés során elsajátítják mind a sebészet, mind a belgyógyászat elméletét és gyakorlatát, tanulmányaik végeztével nemcsak ezekből, hanem az orvoslás többi ágából is le kell szigorlatozniuk, ezután kaphatnak csak oklevelet. Ezzel a diplomával praktizálhatnak akár az osztrák örökös tartományokban is, mégpedig nem mint „fölgogosított kontár”.¹¹⁷³ Megkérdőjelezte Töltényi azon állítását, hogy az orvosi ügy előmenetele csakis a sebészi rend felszámolásával lenne lehetséges. Igazságtalannak tartotta, hogy Töltényi azt a réteget bírálja, amelynek „képviselői mind hivatalos állásban, mind azon kívül, az állodalom főleg szegényebb osztályu népének, az orvosi eljárásban, kétségkívül hasznos, és segédkezekkel félreismerhetetlen jótékony orvosi szolgálatokat tettek.”¹¹⁷⁴ Elismerte, hogy az orvosképzésnek és az orvosi ügynek reformra lenne szüksége, de Szathmáry más megoldást javasolt. 1. Szüntessék meg a különböző orvosi rendek (doktorok, mesterek) közötti tudományos különbséget. 2. A különböző címek (orvosdoktor, sebészdoktor, sebészmester, polgári seborvos) olyan válaszfalat képeznek viselőik között, amelyek csak mélyítik az ellentéteket ezen rétegek között, ahelyett, hogy a közös célra koncentrálnának mindannyian: a betegek gyógyítására. Ezért célszerű lenne az orvosképzés egységesítése. Ugyanakkor a sebészi pálya hirtelen eltörlését nem tartotta célszerűnek, legfeljebb a kétéves polgári seborvosi tanfolyam megszüntetését, míg a mesterképzést ideiglenesen fenntartaná.¹¹⁷⁵ Töltényi egyes vádjaira a következő választ adta: Az orvosi tekintély valóban hanyatlak, de annak nem a sebészség az oka, hanem az orvosok egymás közti viszálykodása és a páciensek iránt tanúsított felületes viselkedése. Az orvosi konzíliumok többnyire a betegség megbeszélése helyett személyeskedésbe csaptak át. Szintén rontják az orvosok megbecsültségét a homeopáták, akik *kizárólag* orvosdoktorok közül kerülnek ki, és nyilvános vitákon, tehát nagyközönség előtt hangoztatják a hagyományos gyógymódok haszontalanságát.¹¹⁷⁶ Tagadja továbbá, hogy a sebészek elvennék az orvosoktól a potenciális ügyfeleket, egyszerűen arról van szó, hogy a betegek jobban megbíznak a sebészekben, és ha hívják őket valahova, akkor menniük kell, hiszen ez a kötelességük.¹¹⁷⁷ Nem igaz az sem, hogy a sebészek az állások betöltésében is akadályozzák a doktorokat, hiszen az utóbbiak magasabb szintű diplomájuk miatt a pályázatok elbírálásánál eleve előnnyel indulnak. Szathmáry szerint az orvosdoktor ugyanúgy a „nép embere”, mint a sebész, ugyanazon kellene fáradozniuk. Rámutat ugyanakkor arra, hogy Töltényi sokszor inkább az elismerést — presztízs, állás és az azzal járó juttatások — követeli cikkében az orvosdoktorok számára, és figyelmen kívül hagyja az orvosi rend legfontosabb feladatát: a betegek gyógyítását. „...És a melly orvos a néposztály közt ellenkezőkép cselekszik a gyakorlat terén, mint a például fölhozott seborvosok, akkor bocsásson meg a közlemények igen tisztelt lelkes írója, ha nyíltan kimondom, hogy az olytán orvos mint természetbúvár a gyakorlati

¹¹⁷³ Uo. 148.

¹¹⁷⁴ Uo. 148.

¹¹⁷⁵ Uo. 149–150.

¹¹⁷⁶ Szathmáry utal arra, hogy az orvosdoktorok létszámban sem tudnák pótolni az országban praktizáló sebészekét, és utal az erről szóló 1843-ban megjelent tanulmányára. Uo. 150–151.

¹¹⁷⁷ Uo. 152.

*életben, nem a nép embere, s a néposztály közt vajmi csekély emberismeretet – melyre oly nagy szüksége van – aratott; mert az olytén önző orvos megszűnt szorosan a szenvedő emberiség hasznára élni*¹¹⁷⁸ Tiltakozik Töltényi azon állításával szemben is, amely szerint a seborvosok sokszor azzal ássák alá a doktorok tekintélyét, hogy magukat több mindenhez értő szakemberként tüntetik fel az utóbbiak rovására. Ezt tipikusan egy olyan jelenségnek tartja, ami kölcsönösen és mindkét félben megtalálható: tehát sem a sebészek, sem az orvosdoktorok nem ártatlanok.¹¹⁷⁹

A sebészi pálya eltörlésével kapcsolatban végül Szathmárynak is át kell gondolnia, mik lehetnek az esetleges alternatívák. Szerinte igenis joga van egy sebésznek a tanulás, gyakorlat révén kivívott hivatalát és az azzal járó javadalmakat megtartani és nem érti, miért nem foglalhatná el egy sebész kihalása után annak posztját egy másik sebész. Szathmáry szerint ez nem törvényes és „*orvosgyakorlati egyedurasághoz*” vezető módszer lenne. Végül leszögezi, hogy szükségeseek a reformok, de ne visszamenőleges hatállyal, a sebészek kárára hozzák meg azokat.¹¹⁸⁰

Töltényi még egy utolsó, összefoglaló jelleggel írt cikket jelentetett meg szeptember végén a szaklapban, ahol az oktatási rendszer egészét vette górcső alá.¹¹⁸¹ Itt lényegében megismételte a sebészekkel kapcsolatban írt kritikákat, azzal a lényeges különbséggel, hogy nem nevezte meg bírálata egyik célcsoportját sem, és nagy vonalakban az oktatás lehetséges jövőbeni formáiról is írt. Szerinte az orvoslás már az ókortól kezdve egy bizonyos réteg kiváltsága volt. Ezt a kiváltságot Európában évszázadokon keresztül a közös latin műnyelv biztosította. Amikor biztosítva lett az ilyen szövegek anyanyelvi olvasásának lehetősége, a világot ellepték a „*féltudósok*”, akik „*orvosoknak vélték magukat*” és „*az orvosok keresetét csökkentették gyógyszerkontárkodásaik által*”.¹¹⁸² A gyógyszerzat ilyen jellegű „*profanizálását*” akár arisztokratikus szemléletnek is tekinthetnénk Töltényi részéről, abban azonban igaza van, hogy a latin, mint közös nyelv — elviekben — lehetővé tette az újdonságok gyors ismertetését, míg az újabb anyanyelvi publikációk ezt megnehezítik.¹¹⁸³ Másik jelentős eseménynek tekinti az orvoslás fejlődésében az anatómiai-bonctani tanulmányok megkezdését, és ezzel kapcsolatban az ilyen gyűjtemények létrehozását. A gyógyászati tudományokban az idők folyamán egyre nagyobb szerepet kapott a gyakorlat. Korábban már

---

¹¹⁷⁸ Uo. 152–153.

¹¹⁷⁹ Uo. 153.

¹¹⁸⁰ A homeopátiát nem védi különösebben, de annak védelmében megjegyzi, hogy a homeopátia jó hatással volt az orvostudomány gyakorlati részére, például a kisebb adagban és kevesebb komponenssel készített gyógyszerek alkalmazásában. Uo. 154–155.

¹¹⁸¹ TÖLTÉNYI SZANISZLÓ: A gyógygyakorlati oktatási rendszerről. Közlemények Töltényi Szaniszló cs. kir. tanácsnok s bécsi egyetemi tanár utazási naplójából. VI-dik közlés. In: *Orvosi Tár*, 1845. szeptember 21., Harmadik folyamata, Nyolcadik kötet, 13. szám, 193–202.

¹¹⁸² Töltényi itt egyértelműen visszautal korábbi közleményeire. Különösen veszélyesnek tartja a vények népnyelven való írását (ami Franciaországban ekkor már elterjedt gyakorlat volt), mert így „*.....minden banya képes nagy tudakossága mellett documentumainkat kárhozatni s bírálgatni...*” Uo. 195–196.

¹¹⁸³ Töltényi itt az 1844-ben bevezetett anyanyelvi képzésre is célozhat. Uo. 196–197.

csak a közönséges kórtant oktatták elméletileg, holott célszerű lett volna, hogy az is betegágnál történjen.¹¹⁸⁴

A sebészképzés átalakításának, a mesterképzés megszüntetésének kérdése kényes, ugyanakkor fontos téma volt. Töltényi cikkére Szathmáry Istvánén kívül nem érkezett válasz, az 1848-as forradalom hatására azonban újból felszínre került az addig meg nem oldott probléma.

Az Orvosi Tár 1848. évi 17. számában jelent meg a sebészképzés eltörléséről szóló javaslatnak megfelelően egy hirdetmény az új tanév sebészi tanulmányainak menetéről, a kurzus bizonytalan idejű felfüggesztéséről. A tanulmányaikat abszolválóknak lehetővé tették a szigorlatozást, tényleges oktatás — a forradalom és szabadságharc igényeinek megfelelően — csak katonai („tábori”) sebészetből, az állatorvosláson belül pedig „*tábori kovácsságból*” indítottak.¹¹⁸⁵

Az Orvosi Tár ugyanezen számában fejtette ki véleményét az orvosi kar sebészettel kapcsolatos reformtervezetéről „P.A.” kolozsvári sebész- és szülész-mester.¹¹⁸⁶ Tiltakozik, hogy a sebészi tudást tökéletlennek minősítsék, hiszen a gyakorlatban mindig csiszolnia kell azt egy sebésznek. Szathmáry fentebb említett tanulmányaéhoz hasonlóan nem tartja sem felületesnek, sem hiányosnak az orvosi kar sebészképzését, hiszen az egyetem válogatott, jó tanárai tartják azokat. Sértőnek és lealacsonyítónak nevezi, hogy a javaslat szerint ők „csoportosan” kapják az oklevelet, hiszen az orvosdoktoroknál ugyanúgy tömegképzés uralkodik.¹¹⁸⁷ Kikel az ellen a közkedvelt sebészellenes érv ellen is — amit Töltényi is írt —, hogy a sebészek csak a „népnek” az orvosai. Mintha a „pőrnép” gyógyításához csak a sebészeknek, az előkelőbbekéhez pedig kizárólag az orvosdoktoroknak lenne joguk.¹¹⁸⁸ És hiába büszkék az orvosok doktori okleveleikre, ha tényleges kezeléskor küldik a sebészhez a beteget.¹¹⁸⁹ Máskor belső betegségek kezelésében kéri ki az orvosok a sebészek véleményét — amiben nincs semmi kivetnivaló, hiszen a sebész-mestereknek két évig klinikai gyakorlatot kell végezniük a belső bajok gyógyításából.¹¹⁹⁰ Végül azzal zárja gondolatmenetét, hogy ha valóban annyira fölösleges lenne a sebészet, nem lenne annyira népszerű más országokban, mint például Anglia vagy Franciaország; igaz, ott magasabb fokon gyakorolják azt.¹¹⁹¹

---

¹¹⁸⁴ Uo. 199–201. A cikk végén Töltényi a gyógyszer-tan fontosságáról beszél, ami olyan az orvosnak, mint a fegyver a harcosnak.

¹¹⁸⁵ *Orvosi Tár*, 1848. Negyedik füzet, 17. sz. 272.

¹¹⁸⁶ P.A.: Nyilatkozat a sebészi ügyben tett újonnan alakított orvoskar javaslatára. In: *Orvosi Tár*, 1848. Negyedik füzet, 17. sz. 268–272. A monogram mögött rejtőző személy kiléte ismeretlen.

¹¹⁸⁷ „...valjuk meg az igazat: bizony önök is elég csoportosan okleveleztetnek évenként, s tán éppen ez is önöknek egyfelőli okuk arra, hogy elleniünk oly alacsonyító véleményadásokra kelnek ki...” Uo. 269.

¹¹⁸⁸ Uo. 269–270.

¹¹⁸⁹ „...hány orvostudor tanulja a sebészetet is, de azért soha sem mondja egy is, hogy az orvosi sebészetbe nem elegendik, csak akkor, midőn szegény egyén szőlítja föl segélyre, ilyenkor undorodik a sebtől, vagy nem bízik sebészi kezelésében; bezzeg akkor küldi a sebészekhöz.” Uo. 270.

¹¹⁹⁰ Uo. 271.

¹¹⁹¹ Uo. 271.

A kolozsvári P.A. mellett az erdélyi sebészek is felemelték szavukat a sebészszakvizsga eltörlőlni szándékozó javaslat ellen.¹¹⁹² Hangsúlyozzák a sebész ismeretek fontosságát, egészen az ókortól kezdve. A korábbi tiltakozásokhoz hasonlóan szerintük sem kisebbek a sebészek, hiszen ha tételesen megnézzük, mit tanulnak, akkor az alapján meg se tudnánk különböztetni a sebészeket és az orvosdoktorokat egymástól.¹¹⁹³ Tiltakoznak az ellen, hogy veszélyeztetnék a nép életét, éppen ellenkezőleg, ők foglalkoznak azzal (nem úgy, mint az orvosok).¹¹⁹⁴ Úgy vélték, értelmetlen az orvoslás felosztása gyógytudományra és sebészésre, mert az egyik nem lehet meg a másik nélkül. Nem érezték szükségét annak, hogy levizsgáztassák őket a doktori címért, mert az oklevelükért már egyszer kellett szigorlatozniuk. A sebészmeisteri kurzus eltörlése mellett azonban kiálltak, amennyiben az arra az eredményre vezet, hogy innentől kezdve nem „*tökéletlen és fél, mint az orvos-sebészek, és fertály, mint az orvostudor növendékek*”, hanem általános, jó képzettséggel rendelkező gyógyítók képzését jelenti.¹¹⁹⁵

A *Nyilatkozat a sebész ügyben tett orvoskari javaslatra* című pamflet szerzője is erősen kritizálták az orvosképzés reformjának tervezetét. Sérelmezik, hogy „*hiányos és tökéletlen félorvosi nevelés*”-nek nevezik a jelenlegi rendszer sebészeket érintő részét, s mivel rokon szakmáról van szó, a tervezet alkotói lehetnek volna körültekintőbbek is (különösen, hogy Bugát Pál is jelen volt annak kidolgozásánál). Amennyiben a seborvosi kurzus „félorvosi”, az orvosdoktori „negyedorvosi”, mert ott ugyan többet tanulnak, de azokat könnyebben el is felejtik, míg a sebészek kevesebb dolgot tanulnak, de azt annál alaposabban. Felhívják a figyelmet arra, hogy míg az orvosok a sebészek ellen acsarkodnak, a „sok bába között elvész a gyerek”, vagyis kezdik figyelmen kívül hagyni a két rend közös célját: a betegek gyógyítását. A szerző megemlítette, hogy külföldön – a magasabb szinten űzött – sebészet milyen megbecsülésnek örvend, majd rezignáltan fejezte be mondandóját: „*A helyett, hogy ezen a világ előtt gúnyos lefestéssel életünk s jövőnk veszélyeztetik, nem szerkeszthetett volna-e a javaslat reánk nézve úgy, hogy inkább segítve lett volna rajtunk szerencsétlen most pályát hagyó, s utánunk következő sebészek, minthogy az olló fenve életünk fonala fölött büszkén összeszorított! Még egyszer fájdalommal mondom: szép testvériség.*”¹¹⁹⁶

Az Eperjesi Orvosegyesület 1848. május 6-i ülésén Stoltz Samu felolvasást tartott a kérdéstről.¹¹⁹⁷ Stoltz elsősorban az orvosdoktori képzés problémáiról beszélt, azonban az oktatás általa elképzelt jövőjéről közvetve a sebészet sorsáról is olvashatunk. Stoltz szerint olyan szakembereket kellene képezni, akik öt év után orvosdoktori és sebészdoktori vizsgát

¹¹⁹² Az „Orvosi Tárbán” javaslatba kiemelt sebész reform ügyében észrevételek a székely honbeli orvos-sebészekről. A javaslatot 1848. július 15-én írták alá Kézdivásárhelyen, az aláírók között három név szerepel: Kosa István, Bertalan Dániel mint fogalmazók, és Baricz János mint tollvivő. In: *Orvosi Tár*, 1848. május 14. Negyedik folyamat, 20. sz. 313–317.

¹¹⁹³ Részletesen fel is sorolják tanulmányaikat az észrevétel szerzői. Uo. 314.

¹¹⁹⁴ Uo. 314–315.

¹¹⁹⁵ Uo. 315–316.

¹¹⁹⁶ Nyilatkozat a sebész ügyben tett orvoskari javaslatra. In: *Orvosi Tár*, 1848. május 21. Negyedik folyamat, 21. sz. 329–334.

¹¹⁹⁷ A szöveget közzölte az Orvosi Tár. DR. STOLTZ SAMU: Kivonatok a hazai orvosügyi reformokra nézve. In: *Orvosi Tár*, 1848. május 28. Negyedik folyamat, 22. sz. 337–342.

tesznek, emellett szemész- és szülész-mesteri képesítést is szereznek – és csak ezután folytatnának egy vagy kétévnnyi gyakorlatot polgári- és katonai kórházban. Tehát Stoltz elképzelése szerint a modern orvosnak több-kevésbé mindenhez értenie kell.¹¹⁹⁸ Az Orvosi Tár ugyanazon számában, amelyben Stoltz véleményét közölték, jelentette meg Bugát Pál a sebészképzés jövőjéről szóló elképzeléseit, *Sebészeink ügye a javaslat irányában* címmel.¹¹⁹⁹ Emlékei szerint ő vetette fel elsőként, már 1848 előtt a sebész-mesteri tanfolyam megszüntetésének szükségességét, de Töltényivel ellentétben más indokból. A orvosi karon szerint „...mi két rendbeli orvosokat nevelünk, mi éppen olyan, mintha a papi rendnek is két nevelő intézete volna, mellyek egyikében csak káplánokká, másikában pedig merő kanonokokká és püspökökké leendő egyének neveltetnének...”¹²⁰⁰ Bugát tisztában volt azzal, hogy a javaslat károsan érintette a seborvosokat, mégis kiállt mellette, részben azért, hogy ne legyen a jövőben még nagyobb „túltermelés”, mert a végén senki nem fog tudni megélni. Ennek ellenére nem tagadta a sebészek hasznosságát.¹²⁰¹ Kérte az orvosdoktorokat, hogy legyenek belátóbbak a sebészekkel szemben, mert 1. „testvérszakmáról” van szó, amely nélkül az országban jelenleg semmire nem mennének, és 2. a seborvosi képzés megszüntetését nem lehet keresztülvinni a sebészek nélkül. Bugát szerint csak egy megoldás lehetséges, a két képzés egyesítése: „...a bennünket választó khinai fal, ha nem épinséges lerontása által is, legalább a rajta keresztül nyitandó ajtó által. – Uraim! még egyszer mondom, az idők nagyot változtak, sőt folyton óráról órára változnak, a spectabilis és perillustis, és még inkább a magnificus és illustrissimus világnak vége van...nyíltan megmondom, hogy azon érdemes seborvos-testvéreinket, kik magokban erőt éreznek, s kik magokat az általunk oly igen silánynak... tartott egyetemi nevelés után az életben folytonosan műveltek, (mert ez ám az igazi míveltség), és kik lakta vidékünkön közbizodalmat, tiszteletet és szeretetet vítak ki, emeljük magunkhoz akkép, hogy egy rövid s ingyen...egyetemi tudományokhoz tartozó tanágakbul tartott status-examen után tudori diplomával lássuk el őket.”¹²⁰² Így az orvosdoktor és seborvost elválasztó „khinai fal”-at is lerombolnák, és az alacsonyabb rendűnek tartott sebészeket is magasabb tudományos képzettséggel látnák el.

A kérdéssel kapcsolatban rövidebb, ám annál indulatosabb cikkek is születtek. Kovács Imre tollvivő szintén kikelt a reformjavaslat „félorvosi” kijelentése ellen. Szerinte a sebészeket ezzel gyilkosnak titulálják a tervezet készítői, a javaslatot pedig röviden kárhozatosnak és undorítóknak nevezi.¹²⁰³ A tervezet életbe léptetése esetén négy évet elrabolnának a sebészekről, pedig nincs sok különbség a két végzettség között: az orvosok 5-, a sebész-mesterek 4 évig tanulnak, és a kizárólag orvosdoktoroknak oktatott tantárgyakat

¹¹⁹⁸ Uo. 341.

¹¹⁹⁹ BUGÁT PÁL: Sebészeink ügye a javaslat irányában. In: *Orvosi Tár*, 1848. május 28. Negyedik folyamath, 22. sz. 342–347.

¹²⁰⁰ Uo. 342–343.

¹²⁰¹ Uo. 344–345.

¹²⁰² Uo. 346–347.

¹²⁰³ KOVÁCS IMRE: Észrevételek az orvosügyi javaslatra. In: *Orvosi Tár*, 1848. június 4. Negyedik folyamath, 23. sz. 357–361.

(mint a kémia, botanika, állattan, ásványtan) utólag könnyen pótolhatnák.¹²⁰⁴ A többiekhez hasonlóan ő is felhívja a figyelmet a sebészeti óriási fejlődésére: „...a sebészet bizonyosan óriási lépésekkel halad előre, míg vaktyukként a belső gyógyászatban kaparágzatunk”.¹²⁰⁵

Míg sokan az Orvosi Tár hasábjain vitáztak a kérdésről, Korányi Frigyes már közvetlen tapasztalatairól számolt be.¹²⁰⁶ Korányi országjáró körútján saját szemével látta, mennyi kárt okozott a seborvosoknak már pusztán az, hogy hóhérnak kiáltották ki őket a javaslatban. „Nem az által kellett volna a sebészi tanfolyamot eltörölni, hogy a sebészek ellen a közönségben gyűlöletet gerjesztve a rosszakkal a jókat is fölládozzuk, hanem bedugni kell a forrást, mellyből jönek; akkor segítve lesz a bajon. / A szerencsétlenség megtörtént; a választmány egy tollvonással családapákat és családokat tett tönkre, s felelni fog érettök az isten és a világ előtt, ha kezet nem nyújt arra, hogy a hibát helyre hozza.”¹²⁰⁷ Korányi szerint egyedül Bugát javaslata oldaná meg a kérdést, amellyel mind a mesterek, mind a polgári sebészeknek lehetővé tennék a doktori diploma megszerzését – amennyiben néhány „felfújtt hólyag” orvos meg nem akadályozná azt.¹²⁰⁸

A forradalom eseményei közepette nem csak az orvosok és a sebészek, de a sebézmesterek és polgári sebészek között is érdekellentétek támadtak. A kérdésről eltérően vélekedett Bugát Pál és Stáhly Ignác is. A diplomák egyenrangú elismerése érdekében felmerült különböző kiegészítő vizsgák letételének a lehetősége. Stáhlyék ezt csak a mestereknek engedélyezték volna, míg Bugát kiállt a polgári seborvosok mellett is.¹²⁰⁹

Tüske Ferenc révkomáromi seborvos is a mester-polgári sebész közti viszonyt boncolgatta, Kovács Imre cikkére reagálva. Tüske úgy érezte, a mesterek lenézik a pusztán polgári seborvosi címmel rendelkezőket, míg saját magukat az „üres cífraságnak, pusztá címnek” számító mesteri diplomával közelebb érezték az orvosokhoz. Szerinte egyszerűen meg lehetne oldani a kérdést: senki nem mondta, hogy a diploma megszerzése után nem lehet tovább tanulni, azaz kiegészítő vizsgákkal lehetővé kellene tenni, hogy az orvosdoktorok közé kerüljenek.¹²¹⁰

A vitákat végül az események döntötték el. A szabadságharc leverése után visszaállt a hagyományos „kétfokú” képzés: az orvosdoktori és az ahhoz képest alsóbb fokúnak számító sebészi szakok (sebézmester, polgári seborvos). Az Osztrák-Magyar Monarchia egészében végül 1872-ben szüntették meg az alsóbb fokú sebészstanfolyamot és vezették be az egységes orvosképzést.

---

¹²⁰⁴ Uo. 359-361.

¹²⁰⁵ Uo. 361.

¹²⁰⁶ KORÁNYI FRIGYES: Szózat az orvoskar javaslatkészítő választmányához. In: *Orvosi Tár* 1848, Negyedik folyamat, Második kötet, 6. sz. 84-88.

¹²⁰⁷ Uo. 85-86.

¹²⁰⁸ Uo. 88.

¹²⁰⁹ A vitáról szóló tudósítást lásd: *Orvosi Tár* 1848, Negyedik folyamat, Második kötet, 4. sz. 56-63.

¹²¹⁰ TÜSKE FERENC, SEBÉSZ: A sebézmester és a polgári sebész. Észrevétel Kovács Imre „Észrevételek az orvosügyi javaslatra” című cikkére. In: *Orvosi Tár*, 1848, Negyedik folyamat, Második kötet, 1848. 13. sz. 202-205.

7.3. Sztereotípia vagy / és tévhit?

A hazai orvostörténeti szakirodalomban egy-két kivételtől eltekintve meglehetősen egyoldalú kép alakult ki borbély-sebészeinkről. Ebben szerepe volt annak, hogy az első, orvostörténettel foglalkozó kutatók a 19. században orvosok voltak, kiemelt kutatási téma pedig a nagy vívmányok és híres orvosok munkássága. Így a mindennapi élet sok kis névtelen szereplője háttérbe szorult, ráadásul a 19-20. század fordulóján visszatekintve a múltba az orvosok, a sokféle gyógyító réteg monopóliumért vívott évszázados küzdelmének nyerteseként, a sebészekben mindössze olyan alsóbb szintű gyógyítókat láttak, akiknek pár évtizede megszüntetett egyetemi képzése az „álgógyítók” fölötti győzelmet jelentette. Minden orvosdoktori végzettséggel nem rendelkező gyógyászt visszamenőlegesen kuruzslónak tekintettek, nem vették figyelembe, hogy a városi és vidéki seborvosok között is óriási különbségek lehetnek, hogy a vándoréletmódot folytató specialisták között (a szélhámosok mellett) igen ügyes műtők is voltak, és ami a legfontosabb: nem vették figyelembe, hogy az országban élő kevés számú orvosdoktor mellett a betegek tényleges kezelését a sebészek végezték. Sőt, kuruzslónak minősítésükkor eltekintettek attól a tényről, hogy a 18. században még az orvosdoktorok sem elsődlegesen az anatómia, hanem a humorálpatólógia alapján kezelték betegeiket. A levéltári források segítségével azonban árnyaltabbá lehet tenni ezt a képet.

Magyary-Kossa Gyula számtalan ilyen sztereotípiát közöl: nem tudnak latinul, részeges, beképzelt, „*haladásra fogékonytalan, hanyag, részeges, szélhámos*”, „*szemfényvesztéseinek egyik legenyhébb formája a doktori cím jogtalan használatában és belső betegek kezelésében állott*”. Jellemzésében alapvető probléma, hogy a 17. századi ismereteit a 18. századra is ugyanúgy alkalmazza. A doktori cím bitorlásánál jegyzi meg, hogy Mária Terézia eltiltotta őket annak használatától, ez azonban ebben a formában szintén nem igaz, mivel az uralkodónő nem a sebészeket, hanem általában a doktori címmel visszaélőket, 1742-es rendelete, amire Magyary-Kossa utal, nem a doktori címről szól, hanem a sebészek belső gyógmódtól való eltiltásáról. Szintén felületes az a megállapítása, hogy Miskolczy Ferenc babonákkal teletűzdelt *Manuale Chirurgicum*a mintegy száz évig a „sebészek bibliája” lett volna. A kötet 1742-ben jelent meg, és a reformkorra már általánossá vált a sebészek egyetemi képzése, megfelelő anatómiai és sebészeti ismereteket közlő tankönyvekkel (nem beszélve a 18. század végén megjelenő magyar nyelvű sebésztankönyvekről Plenck József Jakab és Rác Sámuel tollából, aki saját könyvet is írt, és Plencket is magyarra fordította).¹²¹¹ Emellett azért megemlíti, hogy voltak ügyes, országosan megbecsült sebészeink is.¹²¹²

Györy Tibor szintén alacsony színvonalú műveltségükre hivatkozik, és negatívan ítéli meg, hogy a reformkorban elszaporodtak a zsidó vallású diákok a sebészkurzuson

---

¹²¹¹ „*Régi sebészeink általános műveltségéről nem sok jót olvashatunk az egykorú írásokban*.” Elsősorban 17. századi viszonyokat jellemez, de kitekintéssel a 18. századra. MOE III. 479-488. (1675. szsz.), LINZBAUER II. 191. (268. szsz.)

¹²¹² Például a brassói Lassel Mátyás. MOE III. 485. (1675. szsz.)

Pesten.¹²¹³ Daday András és Gortvay György már árnyaltabban mutatja be a kézműves sebészeket. A levéltári források alapján dolgozó Daday 1939-es tanulmányában elismeri, hogy hibáik ellenére az ország egész területén hasznos tevékenységet fejtettek ki, igaz, ő a vándor specialistákat tekinti egyöntetűen kuruzslónak.¹²¹⁴ Gortvay szerint pedig a seborvosok minden olyan műtétet elvégeztek, ami az orvos számára lealacsonyító lett volna.¹²¹⁵ Szállási Árpád Esztergom egészségügye történetével foglalkozó monográfiájában abba a tipikus hibába esik, hogy a jelenkor orvosi követelményeit – például a sterilítást – kéri számon a 18. századi sebészeken, holott annak jelentőségét még az orvosok is csak a 19. század közepétől ismerték fel.¹²¹⁶

A képet teljessé téve megemlítenénk, hogy a sebészekről már a kortársak soraiban, a 17. századtól kezdve számos negatív általánosítás alakult ki a sebészekkel kapcsolatban: nem elég, hogy műveletlenek (latintudásuk siralmas), babonások és pénzhajhászok, még a feladatukat sem tudják ellátni rendesen (még eret sem tudnak vágni), a közmondás szerint borbély-sebész bármilyen jöttmentből lehetett (*"Se írja, se szelencéje, mégis borbéllá teszi magát"*),¹²¹⁷ ráadásul *"nagy hajlandósággal viseltettek minden iránt, ami alkoholtartalmú volt"*.¹²¹⁸ Valószínűleg sokan lehettek közöttük az alkohol hódolói, mert a Torkos-féle Taxa Pharmaceutica, az 1770-es Generale Normativum, valamint a Helytartótanács 1785-ben többször is kénytelen volt eltüntetni az iszákos sebészeket a praktizálástól, s az, hogy egy év leforgása alatt kétszer is ki kellett adni ezt a határozatot arra utal, hogy ez a probléma továbbra is fennállt.¹²¹⁹

A sebészek negatív megítélésének egyik oka a jelen orvosi vívmányainak számonkérése rajtuk, a másik, ezzel kapcsolatos vélemény pedig 19. századi eredetű: ahogy az orvosdoktorok tekintélye emelkedett, ahogy élesedett a konkurencia a sebészek és az orvosdoktorok között, és ahogy a század második felére fokozatosan háttérbe szorultak az ország közegészségügyi ellátásában, úgy lettek a társadalom kevésbé megbecsült tagjai. Ebből kiindulva sokszor a 18. századi sebészekről is úgy gondolják, hogy a társadalom

¹²¹³ GYÓRY 1936. 300. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nem csak a sebészen, de az orvosdoktori képzésen is megjelentek az izraeliták ebben az időszakban, a Budapesti Királyi Orvosegyesületnek is több jeles zsidó tagja volt, például Jakobovics Miksa, Oesterreicher Ede, Rechnitz János.

¹²¹⁴ DADAY 2002. 359.

¹²¹⁵ GORTVAY 1953. 47.

¹²¹⁶ SZÁLLÁSI [1986] 30. Nem melleleg egyéb utasítások mellett (erkölcsös élet, orvosi könyvek olvasása) már Miskolczy *Manuale chirurgicum*-ában előírja a sebészek kezeinek tisztán tartását, s mint azt láthatuk, több céhprivilegiumban is szerepelt a műhely tisztántartása. Miskolczy egyébként azt is javasolja a sebészeknek, hogy „szoktassák magukat zenéhez”, hogy ujjaik érzékenyek maradjanak és ne kezdjen el reszketni. MISKOLCZY 1742. 2.

¹²¹⁷ ENDREI 1980. 268.

¹²¹⁸ MAGYARY-KOSSA GYULA: *A pestisorvos* (MOE I. 130-131.) és uő: *Régi magyar sebészekről* (MOE II. 49-52.) A bört a betegség "ellenszerének" is tekintették, ami nem csoda, hiszen a 18. században kevés olyan hely volt az országban, ahol tiszta vizet lehetett szerezni, így inkább bört ittak az emberek - csak néha túlzásba vitték. Pozsonyban az 1710-es járvány idején a sebészeknek külön esküt kellett tenniük józanságuk megőrzésére.

¹²¹⁹ MOE II. 49. Taxa Pharmaceutica: LINZBAUER II. 214-219. (328. ssz.), Generale Normativum: LINZBAUER II. 535-571. (641. ssz.) és BALÁZS 2004. 1757-ben például megintették a szentandrási Martin Mayer sebészt, hogy végezze szorgalmasabban munkáját és próbálja visszafogni alkoholfogyasztását. Mária Terézia Temesvárnak (1757. október 10.) Ősta Hofkammerarchiv, Banater Akten Nr. 182.

perifériáján mozogtak. Helyzetük azonban jóval komplikáltabb ennél. A 18. században a sebészetet általában vagy a fürdős- vagy a borbély szakmával együtt üzték, így megítélésükben ennek is szerepe volt. A fürdősöket a 17. században még a tisztességtelen foglalkozások közé sorolták, ám I. Lipót 1689-es rendelete kimondta ennek ellenkezőjét, s már a következő század elején sok tekintélyes fürdöst találunk a városi polgárságban, például Budán Christen Antal Ignácot, kinek családja generációkon át volt fürdős, s a század végétől Budának tisztí főorvosokat is adott.¹²²⁰

Mind tudást, mind tehetőséget tekintve óriási eltérések voltak az országban. Az egyetemi képzés bevezetéséig az ismeretek megszerzésében meghatározó volt a mester, akihez az inas, legény szegődött. A céhek működési területét a városok jelentették, így vidéken működő borbélyok-seborvosok kevésbé estek annak kontrollja alá (kivéve ha filiálisként inkorporálták a céhbe), így ott ismereteket és vagyoni viszonyokat tekintve jóval nagyobb szórásnak lehetünk tanúi. A vidéki letelepedésnek számtalan oka lehetett: például nem volt pénze az illetőnek a vizsgára és a céhbe történő felvétellel, elbukott a vizsgán, de mégis praktizálni szeretett volna, és nem feledkezhettünk meg az önjelölt „borbélyokról” sem, akik képzés nélkül kezdtek saját szakállukra dolgozni (lásd például Bács vármegye jelentését 1763-ból), és így valóban nem rendelkeztek kielégítő sebészti ismeretekkel. Nem feledkezhettünk meg azokról sem, akik több évtizedes katonai szolgálat után folytatták a civil lakosság ellátását (miután a hadseregben hatalmas tapasztalatot szereztek, rájuk az esetek többségében nem volt panasz). A 18. században az orvosdoktor és a sebészt nem a tekintély, hanem a működési kör választotta el egymástól. Együttműködésükre jó példa Debrecen városa.

Az orvosok megjelenésével a sebészek vizsgáján (1761), majd a Generale Normativum bevezetésével (1770) a sebészt hivatalosan is az orvosdoktor alá rendelték, amit tükröz az orvosi személyzet fizetése is. A városi lakosság azonban mindkét csoport tagjaira tisztelettel nézett.

A sebészek nyelvtudására a 18. század első felében csak kézirataik (így végrendeleteik) alapján lehet következtetni, pontos kimutatásaink erre vonatkozóan a II. József által bevezetett összeírásokban vannak. Ez alapján elmondható, hogy a latin, ha nem is volt általános, de elterjedt közöttük.¹²²¹ 1785-1786-ban például Csanád vármegye 4 sebésze közül ketten, Heves- és Külső-Szolnok 28 seborvosa közül 11-en tudtak latinul. Szabad királyi városoknál Bakabánya 4 nyelven beszélő sebészénél szintén szerepel a latin, a 8 debreceni közül mindannyian tudtak deákul (ketten három, négyen négyen, ketten pedig öt nyelvet ismertek), a civis város képviselői tehát itt is kiemelkedtek. A 8 győri közül öten csak 2 nyelvet ismertek, hárman hármát, de közülük is négyen tudtak latinul. Persze voltak

¹²²⁰ Christen Antal Ignác 1700-ban szerzett polgárjogot fürdősként, őt követte 1730-ban Christen Ferenc, 1758-ban Christen Xavér Ferenc sebész, majd 1797-ben ifj. Christen Xavér Ferenc, aki a város tisztí főorvosa lett. Christen Antal (†1759) például külső tanácsos (1718), hatvanas (1723), tanácsnok (1737), esküdt (1724) és törvényszéki bíró is (1738-1739) volt. SCHMALL 1899. 268., 282., 284., 293., BFL IV.1002.u 1. kötet 14. fol. és 2. kötet 25. p.

¹²²¹ Egy korai adat a nyelvtudásra: Gömör vármegye 1766-os felmérése szerint a főorvos és mindhárom fizetett sebész tudott németül, magyarul, szlovákul és latinul. MOL C 37 Lad. Fasc. 34. Gömör vármegye jelentése (1766. szeptember 25.)

olyan helyek, ahol nagyobb volt a szórás. Nagyszombaton 9 sebész élt ekkor, közülük 2-2 csak 1, 2, nyelven beszélt, viszont egy három- és két négy nyelvű is volt közöttük (hármán tudtak latinul, ketten magyarul, heten németül). Újvidék 12 seborvosa közül 2-2 beszélt 1, 3, 4, illetve 5 nyelven, négy pedig kettő nyelven, és összesen csak hárman ismerték a latint (nyolcan a németet, négyen a magyart).¹²²²

A sebészek társadalmi megbecsültsége időben, térben rendkívül nagy változatosságot mutat. A városi seborvosoknak több lehetősége volt meggazdagodni, presztízzsel bíró posztot is betölthetett, feladatot vállalhatott a város életében. Schmall Lajos statisztikája szerint Pest városban 1687 és 1848 között 209 személy volt tanácsos, ebből egy fürdősként, három sebészként tevékenykedett.¹²²³ Szabad királyi városoknál a céhbe történő felvétel feltétele volt a polgárjog megszerzése is, e kettő már eleve feltételez némi vagyoni alapot az illető mesternél. A debreceni borbély-sebészek már a 17. századtól általános megbecsült tagjai voltak a város közösségének. A költő Csokonai apja, a győri származású Csokonai József soproni tanulóévek után került a civis városba, ahol Hollósy Andrásnál töltött munka után telepedett le, a Piac utca és a Hatvani utca sarkán nyitva rendelt. Jó kapcsolatban volt a városiakkal és annak főorvosával, Hatvani Istvánnal is, a sebészcéh atyamesterének választotta és a Református Kollégium lakóit is el kellett látnia. Művelt, érdeklődő ember volt, akinek feljegyzéseit egy évszázaddal később felhasználták Debrecen történetének megírásakor.¹²²⁴

Egy város életében betöltött szerepüket (például tanácsos, gyám) a tanácsülési jegyzőkönyvek átnézésével, vagyoni viszonyaikat végrendeleteik, hagyatéki leltáraik feldolgozásával lehet elemezni. Ezt pár 18. századvégi pesti sebész hagyatékán keresztül szeretném szemléltetni. Landgraff Mathaeus a szegényebb sebészek közé tartozott. Pest városában született 1740. szeptember 18-án és itt is tanult, 1760. május 1-én szabadította fel Boráros Ferenc, majd az első között, 1771. november 20-án vizsgázott le Nagyszombaton.¹²²⁵ Rá egy évre szerzett polgárjogot és nyitott officinát Pesten.¹²²⁶ 1792. február 10-én halt meg, első házasságából 4 gyermeket, másodikból 1 csecsemőt hátrahagyva. Özvegye, Elisabetha Schneider bevallása szerint ingatlana a műhelyt leszámítva nem volt, készpénze elhalálozásakor szintén nem. Ezüst és arany tárggyal egyáltalán nem rendelkezett, ruháit kopottnak, berendezési tárgyait réginek mondják. A hagyatékát beletároló becslése alapján 171 forint 38 krajcár adósságot hagyott hátra, így 1792. szeptember 29-én kénytelenek voltak mindent elárverezni, amiből a hiánynak csak

---

¹²²² MOL C 66 1785 F. 85. alapján

¹²²³ A legtöbb szakma kevés emberrel képviseltette magát, kiemelkedő számmal csak a Schmall által összefoglaló néven tisztviselőnek nevezettek (67 fő) és a kereskedőket (15 fő) láthatjuk a sorokban. SCHMALL 1899. 175.

¹²²⁴ CSEJTEI 1990. 10-16. Itt jegyeznék meg, hogy nem csak Csokonai apja volt sebész, de Herman Ottóé (Herman Károly polgári seborvos, 1828-ban végzett Pesten) és Friedrich Schilleré is (Johann Caspar Schiller hadseregben szolgáló sebész), illetve ahogy fentebb láthattuk, Korányi Frigyesé is. SOTE 1/f 2. kötet 786. (296. ssz.)

¹²²⁵ SOTE Lt. 1/f 2. kötet 398. (7. ssz.)

¹²²⁶ BFL IV.1202.v 1. kötet 439. A műhelyéből kikerülő egyetemi diplomás sebészmesterek: Berich Josephus, Gotwill Joannes, a soproni Szokolay Josephus, a pesti Schneid Ferdinandus, 1776 és 1789 között tanultak nála. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 445., 489., 495. (376., 698-699., 740. ssz.)

egy részét, 88 forint 52 krajcárt tudtak pótolni.¹²²⁷ Pénz tehát nem hagyott örökül, ennek ellenére halálakor 10 éves fia, Ferdinand szintén a sebészmeisteri hivatást választotta: 1805-ben szerzett diplomát Pesten.¹²²⁸

A Győrből származó Boráros Ferenc 1753-ban telepedett le Pesten.¹²²⁹ 1777-es hagyatéki leltára szerint a város gazdagabb sebészekhez tartozott. Hagyatékában több ingatlan (lakóház a Dunaparton 2876 forint 59 krajcár értékben, fogadó szőlőskerttel a Kecskeméti kapunál 3310 forint 43 krajcár értékben, Kőbányán szőlő 280 forint 18 krajcárért, Csepelen több szőlő 754 forint 41 krajcárért, Rákoson két rét 270 forint értékben és Szadán présház két káddal, hordókkal, 300 forintért). Ingóságai is nagy vagyonról tanúskodnak: ezüst étkészlet, ezüst zsebóra és gyűrű (utóbí két rubinnal és gyémánttal), drága ruhák (zöld bunda, nyuszt süveg, zöld és kék selyemövek, menték). Otthonát több festmény díszítette (portré, Szent József, több Ecce Homo).¹²³⁰ Halála után a gyermekei nem folytatták apjuk munkáját, 1778-ben eladták officináját az ekkor polgárjogot szerző Szalay Istvánnak.¹²³¹

Stáhl György (Johann Georg Stahli) élete nem csak Pest város életében betöltött szerepe miatt érdekes. Azon művelt, széles látókörű seborvosok közé tartozott, akik gyermekeiket már nem sebészi, hanem orvosdoktori pályára szánták. Ez a családmodell (1. generáció: sebészmeister, 2. és utána következők: orvosdoktorok) a 18. század végén jelent meg, és több jeles tudóst is adott hazánkknak. Stáhlék mellett ugyanezt a generációs váltást lehet megfigyelni a Korányiaknál. Stáhl György születési helye bizonytalan. Nagy Iván szerint a család Donausingenből (Baden-Württemberg) származott el, míg Pest város tanácsülési jegyzőkönyve szerint Alsó-Ausztriában, ugyanannak matriculája szerint viszont Bajorországban (Garheim) született.¹²³² Stáhl Györgyöt 1759. július 28-án vették fel a pesti sebészcéhbe, majd 1759. szeptember 28-án szerzett polgárjogot a Helytartótanács közbenjárásával ugyanitt, már családos emberként (György fia, a későbbi professzor 1755-

---

¹²²⁷ Értékesebb tárgya egy 10 forintba becsült tükör volt. Szegény, de tudomány iránt érdeklődő ember lehetett, miután – cím megnevezése nélkül – 18 régi könyv is hagyatékához tartozott. Landgraffnak 1786 óta tartozott a debreceni Cziko Joannes 12 aranytallérral, amit kamataival együtt 1792-ben 53 forint 36 krajcárra becsültek, Pest város tanácsa megkereste Bihar vármegyét az ügyben, de a hagyatéki iratokban nincs utalás arra, hogy az összeget kifizették volna. BFL IV.1202.cc a.m. 418. Matthaeus Landgraff hagyatéki leltára (1792. május 30.) és árverési jegyzőkönyv (1792. szeptember 29.)

¹²²⁸ 1805. július 8-án kapott diplomát, mindkét szigorlatát kiváló (*praeclare*) eredménnyel tette le, de nem a pesti orvosi karon tanult. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 605. (1358. ssz.)

¹²²⁹ BFL IV.1202.v 1. kötet 379. Egyetemi vizsgát nem tett, öt tanítványa (Szitár Josephus, Perje Andreas, Matias Joannes, Wirtzfeld Joannes és a fentebb említett Landgraff Matthaeus) viszont igen. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 398., 420., 444., 455., 468. (7., 170., 368., 472., 593. ssz.)

¹²³⁰ BFL IV.1202.cc a.a. 1257. Boráros Ferenc (meghalt: 1777. március 26.) hagyatéki leltára, felvéve: 1778. április 1. Az arany-ezüstneműkhöz tartozott például 3 új azüstkanál, 3 kávéskanal, egy ezüstkanál, egy pár ezüstnyelű kés, egy ezüstpyxis, egy ezüstzsebóra, ezüstgombok, ezüstkereszt, aranygyűrű, egy aranygyűrű 2 rubinnal és 1 gyémánttal.

¹²³¹ BFL IV.1202.cc a.a. 1257. Szalay Borároshoz hasonlóan az 1770-es években középkorú lehetett, mert szintén nem tett egyetemi vizsgát. Két egyetemi vizsgát tett sebész (Oberrn Josephus, Moyses Ignatius) ismerünk, akik nála sajátították el a sebészet alapjait. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 443., 448. (354., 410. ssz.)

¹²³² A tanácsülési jegyzőkönyv szintén Garheimet említi, de Felső-Ausztriába téve a települést, ám egy 1805-ös leírás alapján Garheim egyértelműen bajor volt. Nagy Iván pontatlanul a család sebész tagjait is orvosdoktornak nevezi. PRÄNDEL 1805. 299., NAGY 1863. X. 356-358., BFL IV.1202.a 23. kötet 260. és IV.1202.v 1. kötet 404.

ben jött világra Pesten).¹²³³ Egyetemi vizsgát nem tett (feltehetően kora miatt felmentették). Műhelyéből több kitűnő eredménnyel vizsgázó sebészmeister került ki, egyik fia, Johann apjánál végzett tanulmányok után 1783-ban Pesten egyetemi vizsgát tett. 1776 februárjáig tanítványa volt Szening János, a pesti egyetem későbbi szülészeti és bonctan tanára.¹²³⁴ 1783-ban íródott végrendeletét 1795. május 11-i halálát követő napon hirdették ki. Ebből kiderül, hogy több ingatlana is volt – lakóháza a Hatvani utcában és a Józsefvárosban (utóbbi a professzor Stáhl Györgyre szállt), szőleje a Bössinger-majorban és Pasaréten. Utóbbi az akkor már elhunyt Barbara Fidlerinnel kötött második házasságából született gyermekeire (György, Johann, Catharina) hagyta. Sebészi eszközeit György és Johann fia, valamint veje, Joseph Vrancics között osztotta szét (György az ezüst kötőléket (*Bind-Zeug*) és ezüst kardját, Vrancics egy nagy- négykerekű gépet paddal, egy másik műszert lábtörések kezeléséhez, 3 ezüst katéter tokban, egy ezüst műszer vízkórosok megcsapolásához, valamint 12 könyvet választhatott magának Stáhl könyvtárából; Johann az ezüst érvágó készülékét és egy ezüst csövet, valamint további 12 könyvet kapott, a többi az özvegyénél maradt). Vagyona maradék részét elosztotta négy gyermeke között (harmadik házasságából Victoria Wolftól született még egy Theresia nevű lánya).¹²³⁵ Hagyatéki leltára szintén gazdagságról tanúskodik: ezüst étkészlet, ezüst zsebóra és dohányszelence, nejének briliáns gyűrűje is volt, az összesítés szerint öröksége 7456 forint 34 krajcárt ért.¹²³⁶

Stáhlhoz hasonló egyéniség volt kortársa, Riskovics József. 1736. február 10-én született Vízkeleten, Pozsony vármegyében. Testvére, Franciscus a hadseregben dolgozott sebészként. Riskovicsot 1759. december végén szabadították fel Nagyszombaton. 1764. március 3-án szerzett Pesten polgárjogot, 1784. augusztus 18-án egyetemi vizsát tett.¹²³⁷ Officinája nagyságát jelzi, hogy az 1780-as években 10 diák is innen ment a pesti orvosi karra sebészmeisteri diplomát szerezni.¹²³⁸ 1777-től Pest város sebésze volt. 1792. július 26-án nemességet és címert kapott I. Ferentől a városi betegek és foglyok ellátása terén, valamint a járványok idején tanúsított munkájáért.¹²³⁹ Végrendeletét 1795. február 28-án

¹²³³ BFL IV.1202.v 1. kötet 404. KÓTYUK 2005. 184. szerint 1712 és 1778 között élt, ez az adat azonban pontatlan, hiszen, mint látni fogjuk, végrendeletét is 1778 után írta. Felvétele ellen még augusztus 1-én tiltakoztak a pesti sebészek és fürdősök, arra hivatkozva, hogy Stáhl még nem vizsgázott le. BFL IV.1202.a 23. kötet 201.

¹²³⁴ Utólag egyetemi vizsgát tett Servirth Mathias, Szening János, Tonner Antonius, Wéger Josephus, Szemecskay Antonius, Michailovics Stephanus, Panyiti Georgius, Stettner Josephus, valamint 1783-ban Stáhl Joannes. Három kivételével jó eredményt értek el. (1773-1790) SOTE Lt. 1/f 2. kötet 535., 440., 444., 451., 474., 476., 519., 546., 433. (926., 326., 364., 438., 618., 633., 811., 1004., 276. ssz.)

¹²³⁵ Joseph Vrancics Petrinjában született, Zágráb vármegyében 1749. január 5-én. Zágrábban szabadították fel 1769. április 20-án. 1778. június 11-én vizsgázott le Budán, és 13 nap múlva lett fele taksáért pesti polgár. BFL IV.1202.v 1. kötet 450. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 417. (145. ssz.), Stáhl végrendeletét lásd: BFL IV.1202.cc a.m. 585. (4. melléklet)

¹²³⁶ BFL IV.1202.cc a.m. 585. hagyatéki leltár (1797. június 10.)

¹²³⁷ BFL IV.1202.v 1. kötet 420., SOTE Lt. 1/f 2. kötet 437. (311. ssz.)

¹²³⁸ Gabriel Moyses, Kelepecz Antonius Nicolaus, Posonyi Thomas, Jentschky Andreas, Czentbauer Joannes, Radmaticz Franciscus, Horvath Joannes, Misovics Nicolaus, Keil Paulus, Rozsoss Josephus. Közülök mindössze hárman voltak pestiek. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 446., 453., 457., 488., 500., 504., 529., 537. (385., 389., 459., 485., 692., 772., 782., 787., 886., 940. ssz.)

¹²³⁹ MOL A 57 56. kötet 378-382. oldal és MOL A 39 1792 Nr. 8812. Nemességet nem szívesen adományoztak egészségügyi munkáért, ilyen esetben inkább a napóleoni háborúk után elterjedt arany emlékéremmel hálalták

hirdették ki. 1785-ben elvett neje, Johanna Malczér valószínűleg a budai sebész, Peter Malczér lánya volt. Két gyermekekük született, Josephus Carolus és Johann. Vagyonát hármójuk (két fia és neje) között osztotta fel, házát, nemesi levelét, iratait és könyveit fiainak szánva (amennyiben fiai kiskorúként haltak volna meg, öröksége kétharmadát testvérei leszármazói kapták volna meg Vízkeleten és Tornócon).¹²⁴⁰ Könyveiről részletes katalógus maradt fenn. Ez alapján egy művelt, unniverzális érdeklődésű ember képe rajzolódik ki előttünk. Voltak vallásos témájú könyvei (például a *Vulgata*, Molnár János: *Az igaz Penitentia tartó Bűnösnek eleven példája*), művészeti művei (*Régi jeles épületek*), történeti kötetei (*A nagy Trója veszedelmének leg igazabb Istóriája*, *Magyar Kronika*), szépirodalmi darabjai (például Dugonits Etelkája). Orvosi szakkönyvei között voltak gyógyszerészetiek (*Triller: Thesaurus Medicamentorum, De medicamentorum Dosibus Index*) és a legmodernebb sebészeti kötetei. Lorenz Heister klasszikusnak számító tankönyve mellett így Rác Sámuelről A' borbélyásznak eleji és a skarlátról írt munkája, Plencknek szinte minden írása. A sebészet mellett érdekelte az anatómia és a szülészeti is, például beszerezte Dombi Sámuel bábászati munkáját, de megvolt neki Pápay-Páriz latin-magyar szótára is.¹²⁴¹ Nagyobb fia, Josephus Carolus 1788-1791 között elvégezte Pesten a 3 inasévet, de egyetemi vizsgája nem ismert, szellemi örököse így úgy tűnik, nem akadt.¹²⁴²

Az elismerés állami módja arany emlékérem adása volt azoknak, akik nehéz helyzetben kiemelkedő szolgálatot nyújtottak az ország közegészségügyében. Ilyet kaptak például a pest-budai borbélyműhelyek sebészei, miután a napóleoni háborúk idején a teli kórházak mellett és elegendő katonai orvosi személyzet híján ők látták el a betegeket.¹²⁴³ A Helytartótanács Egészségügyi Ügyosztályában 1798 és 1838 között 13 sebészről származó egyéni kérelmet találni.¹²⁴⁴ Az első két esetet (Turner Rudolph, 1798 és Peák Joannes, 1806) leszámítva minden kérvényt 1825 és 1837 között nyújtottak be először. Egyéni kérelmeknél a Helytartótanács először kikérte az illetékes helyhatóság véleményét, s annak támogatása esetén továbbították az uralkodónak az ügyet. Érmet azonban csak kivételes alkalmakkor adott a király. A kérvény benyújtásakor az alábbi indokok szerepeltek: járvány (pestis, kolera) idején tett kiemelkedő szolgálatok, a himlőoltás beadása során tanúsított szorgalom, vagy egyszerűen a több évtizedes szerény és serény munkáért kértek ilyen jellegű jutalmat sebészek. Ez általában több éves procedúrát jelentett, és csak ritkán lett pozitív eredménye. 1835-ben maga Győr vármegye ajánlotta be seborvosát, Anton Rosenberg sebész- és szülésmestert, Győr város tiszteletbeli sebészét, aki a jelentések szerint méltó is volt erre,

---

meg azt. A kolerajárványt követően mind orvosdoktorok, mind sebészek között megugrott az ilyen érmet kérvényezők száma. 1833-ban Josephus Durszt Szabolcs vármegyei sebész azonban nemességet kért az uralkodótól, amit végül nem kapott meg. MOL C 66 1833 F. 10. pos. 11-12. és 1834. F. 10. pos. 1.

¹²⁴⁰ BFL IV.1202.cc a.m. 572. Josephus Riskovics végrendelete, 1794. november 8. (kihirdetve: 1795. február 28., 5. melléklet)

¹²⁴¹ BFL IV.1202.cc a.m. 572. Hagyatéki leltár (1795. július 17., 9. melléklet)

¹²⁴² BFL IV.1202.cc a.m. 572. A pesti sebészceh igazolása Josephus Carolus Riskovicsnak (1791. február 21.)

¹²⁴³ A pest-budai sebészek a kolerajárvány és a Lederer-féle macskazene alkalmazásával is felelősségteljes orvosi és mentő munkálatokat láttak el. LINZBAUER V/III. 940. (3755. sz.)

¹²⁴⁴ Többszöri kérvényezés esetén az első időpontot vettük figyelembe. MOL C 66 1798 F. 30., 1806 F. 31., 1825 F. 24., 1826 F. 25., 1827 F. 30., 1828 F. 24. és 26., 1829 F. 10., 1832 F. 10., 1834 F. 10., 1835 F. 10.

ám a Helytartótanács nem így látta, 1835 decemberében megtagadták tőle az érmet.¹²⁴⁵ Rosenberg azonban nem adta fel, 1837 nyarán ismételt kérvényt nyújtott be a Helytartótanácsához.¹²⁴⁶ Győr vármegye jelentésében újfent dicsérettel írt sebészéről: a polgári lakosságot és a katonákat is ellátja, amióta itt él, tekintet nélkül azok anyagi helyzetére, a szegényházban is szolgált, foglyokat, szegényeket ingyen gyógyít, az 1829-es és 1830-as marhavész idején is nagy hasznát vette a vármegye, hasonlóképpen a kolerajárványnál, és a lakosság oltásában is buzgón, sokszor ingyen teljesített szolgálatot.¹²⁴⁷ V. Ferdinánd azonban ezt nem tartotta elégnak az aranyérem megszerzésére és év végén ismét elutasította Rosenberg kérvényét, noha elismerte munkáját.¹²⁴⁸ A helyhatóságok többnyire őszintén megírták véleményüket a kérvényezőről, így bizonyos esetekben ennek köszönhetően estek el a kitüntetéstől a jelentkezők. Debrecen városa például, noha kiemelte érdemeit, nem támogatta Szemerey Sámuel 1837-es kérvényét, mivel a jó szolgálaton kívül nem tett semmi különlegeset.¹²⁴⁹ A Helytartótanács így nem meglepő módon végül elutasította Szemereyt.¹²⁵⁰

A temesvári Eirich Péter először 1829-ben folyamodott a Helytartótanácshoz jutalomért, kérése azonban ekkor sikertelen volt.¹²⁵¹ 1831-ben ismét kérvényezte az aranyérmet.¹²⁵² Lenhossék ekkor kisebb polgári aranyéremre méltónak ítélte Eirichet a kolerajárvány idején tanúsított magatartásáért. A Helytartótanács így végül 1832 júliusában egyéb jutalomban részesítette.¹²⁵³ 1837-ben viszont megint előkerült aranyérem-kérvénye, s végül – kiemelkedő teljesítménye ellenére – 1838-ban sem kapta meg azt.¹²⁵⁴

A szorgalmasan dolgozó seborvosokat – ha nem is aranyéremmel, de egyéb módon – mégis elismerték. Egy ilyen esetről tudósít az *Orvosi Tár* is 1846-ban. Mohácson megünnepelték az akkor 85 éves Bertalan József seborvost, aki 56 éve praktizált, és ebből fél évszázadot a megye szolgálatában töltött. Életrajza szerint számtalan háborúban és nemesi felkelésben (1787, 1797) és járvány (hagymáz: 1809, kolera: 1831, 1836) idején teljesített szolgálatot, mintegy negyvenezer embert oltott be himlő ellen. Ennek emlékére a vármegye arany oltótűt adományozott neki, „*B.J. urnak emlékül, Baranya-megyei ügyfele*” vésettél, és köszönőbeszédet, majd díszebédet tartottak tiszteletére. Az eseményen három főispán, 6 alispán, 3 rendes főorvos, és 43 egyéb orvos, sebész, gyógyszerész vett részt.¹²⁵⁵

¹²⁴⁵ MOL C 66 1837 F. 10. pos. 12. Győr vármegye a Helytartótanácsnak (1835. január 10.), pos. 35. és 52., a Helytartótanács válasza (1835. december 10.), MOL C 66 1836 F. 10. pos. 3.

¹²⁴⁶ Rosenberg kérvénye (1837. június 30.) MOL C 66 1837 F. 10. pos. 17.

¹²⁴⁷ Győr vármegye a Helytartótanácsnak (1837. szeptember 29.) MOL C 66 1837 F. 10. pos. 19.

¹²⁴⁸ Uralkodói határozat (1837. november 23.) MOL C 66 1837 F. 10. pos. 24.

¹²⁴⁹ Debrecen Szemerey idős korára hivatkozva utasította el a kérvényt, illetve arra, hogy a városnak nincs pénze további rendkívüli juttatásokra! Összességében ennek ellenére meg voltak elégedve munkájával (1788 óta szolgált Debrecenben, törvényszéki boncolásokat is végzett). Debrecen városa a Helytartótanácsnak (1837. augusztus 26.) MOL C 66 1837 F. 10. pos. 18.

¹²⁵⁰ A Helytartótanács Debrecennek (1837. november 22.) MOL C 66 1837 F. 10. pos. 22a.

¹²⁵¹ MOL C 66 1829 F. 10. pos. 5-6., 12-13., 22.

¹²⁵² MOL C 66 1831 F. 10. pos. 6.

¹²⁵³ MOL C 66 1832 F. 10. pos. 1-2. és 19.

¹²⁵⁴ MOL C 66 1837 F. 10. pos. 23-23a., 1838 F. 10. pos. 3-3a., 6-6a.

¹²⁵⁵ Aranyünnepe. In: *Orvosi Tár*, Harmadik Folyamat, Tizedik Kötet 2. sz. (1846. július 5.) 30-32.

Ideális esetben tehát együttműködött az orvos és a sebész, tisztelőben tartva és megbecsülve egymást.

VIII. Összegzés

Az orvoslásban a 12-13. századtól több évszázados szakadás történt, melynek törésvonalai kezdetben az elmélet és gyakorlat, belső- és külső betegségek kezelése, egyetemi szintű orvosi tanulmányok, illetve a céhes- és egyéb, gyakorlatra épülő képzés, személy szerint pedig az orvosdoktorok és a sebész mesterek, seborvosok között húzódtak. Ez a különállás hivatalosan Európa legtöbb országában egészen a 19. századig fennállt. A kora újkortól azonban az akadémikus orvoslásban is egyre nagyobb teret kapott a gyakorlat, a megtapasztalás útján szerezhető ismeretek. A természettudományos alapokra kerülő orvosi tudásanyag pedig hozzájárult az orvosok és sebészek közeledéséhez. Ennek részeként az orvosdoktorok egy része megismerte a sebészetet és orvosdoktori címét ilyen jellegű oklevéllel egészítette ki, míg a sebészek praktizálásának a feltétele a 18. század végére Európában egységesen egyetemi diploma megszerzése lett – egy olyan diplomáé, aminek birtokába nem csak a sebészethez szükséges ismeretek elsajátítása után jutottak a hallgatók, de megtanulták az orvoslás elméleti alapjait, sőt, még belső betegségek kezelését is. Az éter-, majd a kloroformnarkózis kifejlesztése pedig új lehetőségeket tárt fel az orvoslásban, s hozzájárult a középkor óta meglévő kettősség értelmetlen voltának felismeréséhez.

Az egyetemi képzés megjelenéséig hazánkban a polgári lakosság ellátásának oroszlanrészé a sebészekre hárult. A 18. század elején, első felében kevés orvosdoktor élt nálunk, s ők is inkább a szabad királyi városokban telepedtek le. Az orvosok és különböző sebészek mellett, ha nem családon belül kezelték ki a beteget, népi gyógyászokhoz, vándor specialistákhoz fordulhattak a lakosok panaszaikkal (például fogászokhoz, szemészekhez). A század elején a sebészek szintén alacsony számban éltek hazánkban, ám az orvosdoktorokhoz képest jelentősebb szerepet láttak el az emberek ellátásában, hiszen a városok mellett vidéken is szívesen letelepedtek. Sebészeti tevékenységet fejtettek ki a borbélyok, fürdősök is, s ennek jeleként céhük több városban közösen kapott az uralkodótól kiváltságlevelet. A városi céhek vidéki tagokat is befogadhattak céhükbe, így próbálván elejét venni a kontárok praktizálásának. Falvakban emellett számtalan volt felcser telepedett le.

Az ország közegészségügyi ellátásának megszervezésekor a felvilágosult abszolutista uralkodókat és tanácsadóikat az az elv motiválta, amely szerint egy ország hatalma, gazdagsága alattvalói számától és adóképesességétől függ, s mivel az egészséges ember több hasznot termel, többet adózik, így célukká vált az állam számára az alattvalók egészségének megőrzése. Ennek őrei pedig a különböző gyógyítók, név szerint az orvosdoktorok, sebész mesterek, patikusok és bábák, akiket kiemelték a korszak sokszínű „orvosi piacáról”. A tényleges gyógyító tevékenységet ebből a csoportból az első kettőre bízták, s az 1770-es Generale Normativumnak köszönhetően az orvosdoktoroknak a többi felett ellenőrzési és felügyeleti joga is lett. Az orvosok és sebészeket emellett nemcsak a külső- és belső betegségek kezelése választotta el egymástól. A felvilágosult abszolutizmus-kor elmélet

szerint az előbbi csoport tagjait egyúttal a gazdagabb, előkelőbb lakosság ellátására is szánták, a többieket pedig a sebészekre, hiszen szerintük az „egyszerű emberek csak egyszerűbb betegségeket kaphatnak el, amiket az alacsonyabb szintű gyógyítók, azaz a seborvosok is képesek ellátni”. Ez tükröződik a 18. század végére kialakult fizetett orvosi személyzet összetételében: a vármegyék többségében egy vagy két rendes- és egy tiszteletbeli főorvost találunk, a seborvosi helyeket pedig igyekeztek járasonként kialakítani. A vármegyék, városok mellett részt vettek a polgári lakosság ellátásában az uradalmi (például kamarai) alkalmazottak, és – különösen a Generale Normativum előtti időszakban – az országban állomásozó ezredek seborvosai. Különösen fertőzésveszélyes területeken az állam külön járványorvosokat és járványsebészeket alkalmazott (nem feltétlen azonosak a veszteglóintézetek személyzetével).

Az orvoslás és a sebészet közeledésének, a sebészet felemelkedésének különböző állomásai voltak. Ennek legegyszerűbb módja a magasabb szintű, tudományos oktatás elterjedése volt. Ez jelenthetett speciális sebészeti iskolákat (például London, Párizs), a hadsereg számára seborvosokat képző intézeteket (Berlin- *Collegium medico-chirurgicum*, *Pepinière*, Bécs – *Josephinum*), végül, de nem utolsó sorban pedig a liceumokban vagy az egyetemek orvosi karán indított sebészkurzusokat. Hazánkban ezekből a típusokból csak az utóbbi volt megtalálható, a nagyszombati – majd budai, végül pesti – orvosi kar formájában. Noha az orvosi kart 1769-ben alapították, egyetemi sebészképzés csak 1774/5-től folyt Nagyszombaton, de még az utána következő évtizedekben is megfigyelhető, hogy a sebészmesteri diplomát szerzők nagy számmal csak vizsgázní jöttek az egyetemre, ismereteiket még a céhekben sajátították el, s csak a Generale Normativum által megkövetelt, praktizáláshoz elengedhetetlenné váló egyetemi oklevél miatt keresték fel azt. A sebészeti tanfolyam nyelve – II. József uralkodását leszámítva – latin volt, ami mellett 1804/5-ben bevezették az anyanyelvi, magyar és német correpetens évfolyamokat, s ezek sikerének köszönhetően 1808/9-től a sebészeti oktatás nyelve magyar és német lett. Ez hozzájárult a tanfolyam népszerűvé válásához, a létszám azonban a napóleoni háborúk idején összességében véve kevés, mindössze pár tucat főt tesz ki, s nagymértékben csak annak befejezése után, a peregrináció betiltása miatt a birodalmon belüli egyetemjárás megélénkülésekor kezd növekedni. A hallgatóság létszáma másrésről a Magyarországon 1816-tól bevezetett új sebészi diploma, a polgári seborvosi (*chirurgus civilis*, *Civil-und Landwundarzt*) miatt duzzadt fel. A korábbi tíz-húszfős évfolyamok helyett az 1820-as évek elejére az első évfolyam létszáma már meghaladta a 100 főt, s ez az emelkedő tendencia egészen az 1830-as évekig tartott, amikor elérte a 200 főt is. A magyar és a német nyelvű képzés közül az utóbbi volt a népesebb, köszönhetően a birodalmon belüli peregrinusok nagy számának, akik Galiciából, Cseh- és Morvaországból tömegesen érkeztek Pestre. Nem csak a peregrinusok, de a hazai hallgatóság között is egyre nagyobb számban találunk izraelita diákokat, amit végül a hagyományos sebészképzés ellenzői a képzésről szóló vitában érvként fel is használtak. A sebészhallgatók létszáma az 1830-as évektől kezdve lassan csökkenni kezdett, köszönhetően az ismét lehetővé váló peregrinációnak, az 1833/4-től bevezetett új tanrendnek, a sok végzett miatt egyre nehezebbé váló elhelyezkedésnek, s

nem utolsó sorban az előbb is említett, sebészképzés létjogosultságát firtató vita kibontakozásának.

A tudományos ismeretanyag megkövetelése mellett nem szabad megfeledkeznünk a különböző sebészeti társaságok megjelenéséről sem, amelyek a tudományos továbbképzés mellett a sebészek érdekérvényesítésére is szolgáltak. Ennek korai példái a párizsi sebészeti akadémia, vagy a londoni *Company of Surgeons*. Magyarországon ilyen kezdeményezés azonban nem volt, egészen a reformkorig, amikor az első orvosi társaságokkal egyidőben megalakultak az első sebészeti szakegyesületek, így a Budapesti Sebészegylet, majd a Moson vármegyei Sebészek Egyesülete. Mindkettőről kevés információ áll rendelkezésünkre, iratanyaguk nem maradt fenn, feltehetően rövid életűek voltak, s az előbbi – több orvosi egyesülethez hasonlóan – újjáalakult.

Az 1840-es évekre az egyetemről nagy számban kikerülő orvosok és sebészek, s a számukhoz képest kevés fizetett orvosi-seborvosi poszt, valamint a gyógyítók egyenlőtlen megoszlása miatt (utóbbi különösen az orvosdoktorokra volt érvényes) feszült lett a két gyógyító csoport egymáshoz való viszonya. Az orvosdoktorok, akik közül egyre többen szereztek már sebészdoktori képesítést is, elavultnak látták az alacsonyabb szintű sebészeti képzést, s többen (például Töltényi Szaniszló) annak megszüntetését javasolták. Noha maga a képzési forma kettőssége a tananyag hasonlósága miatt valóban korszerűtlennek számított, a támadások valódi célja a sebészmesterek és polgári seborvosok háttérbe szorítása és ügyfélkörük kisajátítása, a fizetett seborvosi állások fokozatos megszerzése volt, tehát nem annyira tudomány, mint inkább szociális indíttatású vitát folytattak a képzésről. A sebészek, noha részben elismerték a képzésben rejlő ellentmondásokat, megpróbáltak kiállni jogaikért, s rámutattak arra, hogy egy sebészmester és egy orvosdoktor között valójában nincs sok különbség (a polgári seborvosokról már megoszlott a sebészek véleménye is). A forradalom és szabadságharc idején bizonytalan időre felfüggesztették a hagyományos sebészeti oktatást, annak leverése után azonban a reformkor vitáit azonban az uralkodó önkénye döntötte el, s visszaállt a megszokott, kétszintű képzési forma. Az éter- és kloroformnarkózis elterjedése, s a többi orvosi vívmánynak köszönhetően az 1860-as évekre az Osztrák-Magyar Monarchiában is ráébredtek az orvoslás egységére, s 1872-ben, több évszázad külön út, eltérő fejlődés után, a *doctor medicinae universalis* cím bevezetésével ismét kimondták a medicina egységét.

Források

Levéltári források

AUW Med. 9.1 Archiv der Universität Wien, Medizinische Fakultät, Promotionsprotokollen (Chirurgen, 1751-1822)

AUW Med. 9.2 Archiv der Universität Wien, Medizinische Fakultät, Promotionsprotokollen (Chirurgen, 1822-1890).

BFL IV.1002.a Budapest Főváros Levéltára, Buda város tanácsának iratai, Tanácsülési jegyzőkönyvek

BFL IV.1002.o Budapest Főváros Levéltára, Buda város tanácsának iratai, Céhügyi iratok, Borbélyok, fürdősök, sebészek iratai

BFL IV.1002.u Budapest Főváros Levéltára, Buda város tanácsának iratai, Polgárkönyvek

BFL IV.1002.y Budapest Főváros Levéltára, Buda város tanácsának iratai, Végrendeletek

BFL IV.1002.z Budapest Főváros Levéltára, Buda város tanácsának iratai, Hagyatéki leltárak

BFL IV.1202.cc Budapest Főváros Levéltára, Pest város tanácsának iratai, Végrendeletek és hagyatéki leltárak

BFL IV.1202.k Budapest Főváros Levéltára, Pest város tanácsának iratai, Vegyes céh és iparügyek, pesti sebész (borbély) céhre vonatkozó iratok

BFL IV.1202.v Budapest Főváros Levéltára, Pest város tanácsának iratai, Polgárkönyv

BFL IV.1411.b Budapest Főváros Levéltára, Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai

BFL VII.152. Budapest Főváros Levéltára, Zimányi Alajos közjegyző iratai

MOL A 57 Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii

MOL A 39 Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta generalia

MOL A 73 Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Articuli ceuales

MOL C 37 Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Acta sanitatis

MOL C 66 Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum Sanitatis

MOL N 78 Magyar Országos Levéltár, Regnicolaris Levéltár, Urbaria et conscriptiones, 1715-ös összeírás

ÖStA Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Jüngere Banater Akten, Physiker, Chirurgen und Distriktsfeldscherer. Nr. 182.

ÖStA Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Ungarisches Kammerale, Sanitäts- und Kontumazwesen, Medizin und Chirurgie (Fasc. 15. Subdiv. 2.)

SOMKL I.1. Semmelweis Orvostörténeti Levéltár. Testületi, szerves fondok. Budapesti Királyi Orvosegyesület iratai (1837-1943)

SOTE Lt. 1/a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára, Protocolla sessionum Facultatis Medicae in Regia Universitate Pestinensi

SOTE Lt. 1/d Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára, Protocollum Classificationum

SOTE Lt. 1/e Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára, Protocolla susceptionis juventutis – scholasticae in Facultate Medica Regiae Universitatis Pestinensis

SOTE Lt. 1/f Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára, Végzett hallgatók jegyzéke

SOTE Lt. 50/e Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára, Vegyes iratok, Orvostörténeti vonatkozású egyedi iratok, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok

Nyomtatott források

AVNERUS, STEPHANUS 1712: *Dissertatio inauguralis de vulneribus eorundemque symptomatis*. Wittenberg.

BARBETTE, PAULUS 1688: *Opera omnia medica et chirurgica notis et observationibus nec non pluribus morborum historiis et curationibus illustrata*. Genf.

BERNSTEIN, JOHANN GOTTLÖB 1786: *Praktisches Handbuch für Wundärzte nach alphabetischer Ordnung I-VIII*. Frankenthal.

CSAPÓ JÓZSEF 1794: *Valetudinarium infantile Hungaricum*. Pest.

CZILCHERT RÓBERT 1839: Valami az orvosi tár', 's magyar orvosi egyesület' ügyében. In: *Orvosi Tár* 1839. március 31. 193–200.

DADAY ANDRÁS 2005: *Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Budapest.

ECKSTEIN, FRANCISCUS 1810: *Relatio officiosa generalis de nosocomiis pro nobili insurgente militia hungarica anno 1809 erectis et administratis*. Budae.

FINÁLY ZSIGMOND 1847: Jelentés a budapesti sebész-egyletről. In: *Orvosi Tár* 1847. augusztus 29. 143–144.

GOOCH, BENJAMIN 1767: *A practical treatise on Wounds and other chirurgial subjects...* Norwich.

HANCKE, DANIEL ABRAHAM 1730: *Dissertatio inauguralis medica, evolvens quaestionem num venaesectio in calidis an frigidis regionibus frequentius sit administranda*. Halle.

HUNCZOVSKY, JOHANN 1787: *Anweisung zu chirurgischen Operationen für seine Vorlesungen bestimmt*. Wien.

HUSZTY, THEOPHILUS 1777: *Dissertatio inauguralis medica de phlebotome in acutis*. Nagyszombat.

KRAEGELIUS, DIONYSIUS 1729: *Dissertatio mathematico-medica de venae sectione quatenus motum sanguinis mutat*. Jéna.

HEISTERUS, LAURENTIUS 1739: *Institutiones chirurgiae. Pars I*. Amstaelodami.

KESERÜ BÁLINT [szerk.] 1989: *Medicusai és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Budapest.

LINZBAUER, FRANCISCUS-XAVERIO 1852-1856: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tomus I-III*. Budae.

Magyar Orvos-Sebész s Természettudományi Évkönyvek. Szerk.: SHOEPF-ÁGOSTON. 1844.

Merkur von Ungarn 1787. Szerk: KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY, 10. Heft.

Az Mester Emberek jó rendtartása. Magyar nyelvű céhlevelek (1683-1719). Szerk., bevezető, jegyzetek: VISSI ZSUZSANNA. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest 2003.

Az Mester Emberek jó rendtartása. Magyar nyelvű céhlevelek (1722-1738). Szerk., bevezető: TUZA CSILLA. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest 2005.

MOE MAGYARY-KOSSA GYULA 1929-1940: *Magyar Orvosi Emlékek I-IV*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest.

MISKÖLTZY FERENC 1742: *Manuale Chirurgicum avagy Chirurgiai úti-társ*. Győr [reprint: Debrecen, 2002]

Orvosi Tár 1831-1833, 1838-1848

Orvosrend, 1840: *Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re*. Kiadták: PR. BUGÁT ÉS DR. FLÓR. Első év. Pesten, Trattner-Károlyi betűivel. 1840.

PLENCK JÓZSEF 1782: *A' borbélyáságnak eleji, mellyeket németül, 's deákul ki-adott Plenck József, a' borbélyáságnak tudósa, és Budán a' borbélyoknak, 's bábáknak közönséges királyi tanítója. Magyarra fordította, és két képekkel, 's némelly hasznos cikkelyekkel szaporította Rác Sámuel*. Weingand, és Köpf Könyvtárosok költségével, Budán és Pesten.

PRÄNDEL, JOHANN GEORG 1805: *Erdbeschreibung der gesamten pfalzbaierischen Besitzungen mit steter Hinsicht auf Topographie, Geschichte, physische Beschaffenheit, Land- und Staatswirthschaft. Erste Abteilung*. Uhlmannsche Buchhandlung, Amberg.

RAYMANN SÁMUEL 1738: *Dissertatio inauguralis medica qua praeiudicatae quaedam de venae sectione opiniones expenduntur*. Halle.

RÁCZ SÁMUEL 1784: *A' skarlátos hidegnek leírása és orvoslása*. Pest.

RÁCZ SÁMUEL I. 1794: *A' borbélyi tanításoknak első darabja. Az anatómiáról, physiológiáról, pathológiáról, materia medicáról, chirurgiáról, és bábaságról*. Trattner Mátyás, Pest.

RÁCZ SÁMUEL II. 1794: *A' borbélyi tanításoknak második darabja*. Pest.

D. SZAKÁCS ANITA 2008: *Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit / 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai*. Sopron/Ödenburg.

SZLATKY MÁRIA [szerk. és utószó] 1983: "Minden doktorságot csak ebből késértek" – Szemelvények orvosi kézikönyvekből. Szerk. és utószó: SZLATKY MÁRIA. Budapest.

WACHTEL DÁVID 1839: Még egy szó a' hazánkban alapítandó orvos-egyesületek iránt. In: *Orvosi Tár* 1839. július 14. 17–32.

WESZPRÉMI ISTVÁN 1960: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza* [latin-magyar kétnyelvű, a 18. századi kiadás reprintje] Budapest.

Felhasznált irodalom

L'ALLEMAND, H. 1973: Wiederbelebung. In: *Chirurgie historisch gesehen. Anfang, Entwicklung, Differenzierung*. Hrsg.: F. X. SAILER – F. W. GIERHAKE. Dustri Verlag, Deisenhofen bei München. 217-219.

ANTALL JÓZSEF – R. HARKÓ VIOLA – VIDA TIVADAR 1971: Az orvosi kar fejlődése Budán és Pesten 1777-1806. In: *Orvostörténeti Közlemények*, Nr. 57-59. (1971) 119-139.

ANTALL JÓZSEF 1981: *Az európai orvostudomány és gyógyszerészet emlékei*. Corvina, Budapest.

BALÁZS PÉTER [bevezetés és fordítás] 2004: *Generale Normativum in Re Sanitatis. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. Orvosok, sebészmesterek, patikusok, bábák és a járványügy a XVIII. század magyar jogalkotásában*. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest – Piliscsaba.

BARTÓK IMRE 1954: *A magyar szemészet története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BENEDEK ISTVÁN 1990: *Higiéia. Az európai orvostudomány története*. Budapest.

BESL, FRIEDRICH 1993: *Bader, Wundärzte und Chirurgen in Salzburg. Vom Bader un Wundarzt zum Medizinal-Chirurgen*. Diplomamunka, Salzburg.

BIRTALAN GYÖZÖ 1988: Európai orvoslás az újkorban (1640-1920) In: *Orvostörténeti Közlemények*. Nr. 15-16. Suppl.

BOLÁNYI IMRE DR. - PALATKÁS IMRE DR. 1961: Táblázatok a Budapesti Orvostudományi Egyetem történetének fontosabb adatairól. In: *Orvtörténeti Közlemények*, Nr. 20. (1961) 414-510.

BORDIN, GIORGIO – POLO D'AMBROSIO, Laura 2009: *La medicina. Dizionario dell'Arte*. Electa, Milano.

BREIER, THOMAS 2003: *Die Medizingeschichte Temeswar 1718-1900*. Verlagsdruck M. Ballas, Schrobenuhausen.

BROCKLISS, LAURENCE – JONES, COLIN 1997: *The Medical World of Early Modern France*. Clarendon Press, Oxford.

BROCKLISS, LAURENCE WILLIAM 2004: Organization, training and the medical marketplace in the eighteenth century. In: ELMER, PETER [Ed.]: *The Healing Arts. Health, Disease and Society in Europe 1500-1800*. Manchester. 344-378.

BRÜLL KLÁRA, ENGLÄNDERNÉ 1930: *Orvosok és kórházak Pest-Budán. A legrégebbi időkől a városok egyesítéséig*. Budapest.

BYNUM, WILLIAM 2010: *Geschichte der Medizin*. Stuttgart.

CSAJKÁS BÓDOG 1944: *Szeged egészségügyének története a XVIII. században*. Szeged.

CSEJTEI ISTVÁN 1990: *A borbélymester hagyatéka. Különbözőféle Belső és Külső Nyavalyák ellen való hasznos orvosságok. Csokonai József debreceni chirurgus receptkönyve.* Előszó: VARGHA BALÁZS. Debrecen.

CSIPPÉK JÁNOS 1907: Adatok a felvidéki olejkárok, házaló gyógyszerárosok történetéhez. In: *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályának Értesítője.* VIII. 247-268.

DADAY ANDRÁS 1960: Sebészérelmek a XVIII. században. In: *Orvostörténeti Közlemények.* Nr. 18. 168-174.

DADAY ANDRÁS 2002: *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Válogatott tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

DADAY ANDRÁS 2005: *Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

DEMKÓ KÁLMÁN 1894: A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig. Budapest.

DIEPGEN, PAUL 1951: *Geschichte der Medizin. Die historische Entwicklung der Heilkunde und des ärztlichen Lebens. II. Band I. Hälfte: Von der Medizin der Aufklärung bis zur Begründung der Zellulärpathologie (ca. 1740 – ca. 1858).* Walter de Gruyter & Co, Berlin.

DOBSZAY TAMÁS – FÓNAGY ZOLTÁN 2003: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: *Magyarország története a 19. században.* Szerk.: GERGELY ANDRÁS. Osiris, Budapest.

DÓKA KLÁRA 1984: A pesti sebészek céhlevele. In: *Orvostörténeti Közlemények.* Nr. 105-106. 147-157.

ELMER, PETER [Ed.] 2004: *The Healing Arts. Health, Disease and Society in Europe 1500-1800.* Manchester. 344-378.

ENDREI WALTER 1980: Egy korai magyar nyelvű orvoslevél. In: *Orvostörténeti Közlemények.* Nr. 89-91. 267-268.

ENDRESZ ISTVÁN 1996: Orvostudomány, katonakororvoslás, gyógyszerészet a napóleoni időkben 1789-1815. In: *Egészség,* 106. évf. 1. sz. 22-28.

EULNER, HANS-HEINZ 1970: *Die Entwicklung der medizinischen Spezialfächer an den Universitäten des deutschen Sprachgebietes. Studien zur Medizingeschichte des neunzehnten Jahrhunderts Band IV.* Red.: ARTELT, W. – RÜEGG, WALTER. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart.

FELSŐ IBOLYA – VÖRÖS ANTAL 1961: *A helytartótanácsi levéltár.* Budapest.

FINÁLY ZSIGMOND 1847: Jelentés a budapesti sebész-egyletről. In: *Orvosi Tár* 1847. augusztus 29. 143-144.

FISCHER ERNST PETER 2009: *Die Charité. Ein Krankenhaus in Berlin 1710 bis heute.* München.

FÜSTI MOLNÁR SÁNDOR 1983: *Egészségünk útja. A hazai egészségkultúráltság alakulása a XVIII. század végétől a kiegyezésig. Az egészségnevelés szakkönyvtára 13.* Medicina, Budapest.

GORTVAY GYÖRGY 1953: *Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története.* Budapest.

GRELL, OLE PETER 2004: War, medicine and the military revolution. In: ELMER, PETER [Ed.]: *The Healing Arts. Health, Disease and Society in Europe 1500-1800*. Manchester. 257-284.

GROSS, DOMINIK 1999: *Die Aufhebung des Wundarztberufs. Ursachen, Begleitumstände und Auswirkungen am Beispiel des Königreichs Württemberg (1806-1918)*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

GRUMBACH, TORSTEN 2006: *Kurmainzer Medicinalpolicy 1650-1803. Eine Darstellung entlang der landesherrlichen Verordnungen. Studien zu Policy und Policywissenschaft*. Hrsg.: MICHAEL STOLLEIS. Vittorio Kolstermann, Frankfurt am Main.

GYÖRI TIBOR, NÁDUDVARI 1936: Az orvostudományi kar története 1770-1935. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története III. kötet. Budapest.

HAJDU LAJOS 1983: A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól. Budapest.

HEHRLEIN, F. W. 1973: Herz und große Gefäße. In: *Chirurgie historisch gesehen. Anfang, Entwicklung, Differenzierung*. Hrsg.: F. X. SAILER – F. W. GIERHAKKE. Dustri Verlag, Deisenhofen bei München. 164-185.

HÖGYES ENDRE 1896: *Emlékkönyv a budapesti Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről*. Írta és szerk.: HÖGYES ENDRE, Budapest.

HUERKAMP, CLAUDIA 1985: *Der Aufstieg der Ärzte im 19. Jahrhundert vom gelehrten Stand zum professionellen Experten. Das Beispiel Preussens. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 68*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

JÁKI GYULA 1955: Sebészvizsga a XVIII. században. In: *Orvostörténeti Közlemények*. Nr. 1. 5-31.

JENS, WALTER 1993: *Eine deutsche Universität. 500 Jahre Tübinger Gelehrtenrepublik*. Kindler – Wiener Verlag, München – Himmerberg, 1993⁶.

KAPRONCZAY KÁROLY 2005: *Az ápolás-, ápolóképzés és kórházügy története Magyarországon*. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest.

KAPRONCZAY KATALIN 2007: Orvosi művelődés és egészségügyi kultúra a XVII. századi Magyarországon. Semmelweis Kiadó, Budapest.

KEMLER, KURT 1984: A GYÓGYSZEREK TÖRTÉNETE. Gondolat, Budapest.

Képek a gyógyítás multjából... 1984²: *Képek a gyógyítás multjából. Orvostörténeti Közlemények Supplementum 13-14*. Szerk.: ANTALL JÓZSEF – BUZINKAY GÉZA. Budapest.

KOSÁRY DOMOKOS 1980: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest.

KÓTYUK ERZSÉBET 2005: A Stáhly orvos dinasztia. In: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Prof. Dr. Beck Mihály tiszteletére. Újabb eredmények a hazai tudomány-, technika- és orvostörténet köréből. Mérnök, természettudós és orvos dinasztiák, melyek befolyásolták Magyarország szellemi életét (a 2004. évi ankét anyaga)*. NKA, Budapest. 184-190.

KRÁSZ LILLA 2003: A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. Budapest.

KRÄUCHI, HANS 1955: *Über die Wandlungen der Wichtigsten Grundsätze in der Kriegschirurgie und Sanitätstaktik der 19. Jahrhunderts*. Disszertáció, Bázal.

KULHANEK, EVELYN 1996: *Wundärzte, ein verdrängter Beruf. Zur Sozialgeschichte des Sanitätspersonals im Tirol des 19. Jahrhunderts*. Diplomamunka, Universität Innsbruck.

LABISCH, ALFONS 1992: *Homo Hygienicus*. Gesundheit und Medizin in der Neuzeit. Campus Verlag, Frankfurt – New York.

LANE, JOAN 2001: *A Social History of Medicine. Health, Healing and Disease in England, 1750-1950*. London, New York.

LISZT NÁNDOR 1919: A sérvék régi és újabb kezelési módjairól, tekintettel azok népies orvoslására. In: *Gyógyászat*. 410-420. és 459-462.

LOETZ, FRANCISCA 1993: *Vom Kranken zum Patienten. „Medikalisierung“ und medizinische Vergesellschaftung am Beispiel Badens 1750-1850*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

LYONS, ALBERT S. – PETRUCELLI II, R. JOSEPH 2003: *Die Geschichte der Medizin im Spiegel der Kunst*. Köln, (New York 1980¹).

MAGYARY-KOSSA GYULA 1929: Régi magyar sebészekről In: *Magyar Orvosi Emlékek* MOE II. 49-65.

MAIZNER JÁNOS 1890: *A kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet történeti vázlata 1775-1872*. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár.

MANNINGER VILMOS É.N.: *A sebészet regénye*. Budapest.

DR.MED. MAYER FERENC KOLOS 1927: *Az orvostudomány története*. Budapest.

MÓD LÁSZLÓ 2002: Veszettorvosok Szentesen a XVIII-XIX. században. In: Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből. Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára. Budapest – Szeged. 67-77.

MOLNÁR LÁSZLÓ 2005: *Rectores Medici*. Nagyszombat – Budapest. Semmelweis Kiadó, Budapest.

MÖLLER, CAREN 2005: *Medizinalpolizei. Die Theorie des staatlichen Gesundheitswesens im 18. und 19. Jahrhundert*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.

MÜNCH, RAGNHILD 1995: *Gesundheitswesen im 18. und 19. Jahrhundert*. Das Berliner Beispiel. Akademie Verlag, Berlin.

NAGY 1863: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal X*. Ráth Mór, Pest.

NAGY LAJOS 1975: *Budapest története 1790–1848. Budapest története III*. Szerk.: KOSÁRY DOMOKOS. Budapest.

NEUBART, CH. – FAUPEL, L. – KATZENMEIER, U. 1973: Bauchwandbrüche. In: *Chirurgie historisch gesehen. Anfang, Entwicklung, Differenzierung*. Hrsg.: F. X. SAILER – F. W. GIERHAKE. Dustri Verlag, Deisenhofen bei München. 139-153.

ORTH, H.D. – KIS, I. 1973: Schmerbekämpfung und Narkose. In: *Chirurgie historisch gesehen. Anfang, Entwicklung, Differenzierung*. Hrsg.: F. X. SAILER – F. W. GIERHAKE. Dustri Verlag, Deisenhofen bei München. 1-32.

PAPASTAVROU, N. 1973: Wurmfortsatz. In: *Chirurgie historisch gesehen. Anfang, Entwicklung, Differenzierung*. Hrsg.: F. X. SAILER – F. W. GIERHAKE. Dustri Verlag, Deisenhofen bei München. 132-138.

PETZ ALADÁR 1929: *Győr szabad királyi város Szentháromság közkórházának múltja és jelene 1749-1928*. Egyházmegyei Nyomda, Győr.

PÓLYA JENŐ 1941: *Az orvostudomány regénye*. Budapest.

PORTER, ROY 2003: *Vér és virtus. Az orvostudomány rövid története*. Budapest.

RICHARZ, MONIKA 1998: Soziale Vorassuetzungen des Medizinstudiums von Juden im 18. und 19. Jahrhundert. In: *Medizinische Bildung und Judentum. Medizin und Judentum* Heft 4. Hrsg.: Scholz, Albrecht – Heidel, Caris-Petra. DDP Goldenbogen, Dresden. 6-14.

RÉFI ATTILA 2002: Magyar huszárok az 1813. évi őszi hadjáratban. In: *Sic itur ad Astra. Fiatal történészek folyóirata*. 14. évf. 2-3. sz. 151-205.

SACHS, MICHAEL 2000: *Geschichte der operativen Chirurgie. Historische Entwicklung chirurgischer Operationen*. Band 1. Kaden Verlag, Heidelberg.

SACHS, MICHAEL 2001: *Geschichte der operativen Chirurgie. Historische Entwicklung des chirurgischen Instrumentariums*. Band 2. Kaden Verlag, Heidelberg.

SACHS, MICHAEL 2003: *Geschichte der operativen Chirurgie. Vom Handwerk zur Wissenschaft. Die Entwicklung der Chirurgie im deutschen Sprachraum vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Band 4. Kaden Verlag, Heidelberg.

SÁGI ERZSÉBET DR. 2001: A pesti császári és királyi helyőrségi kórház története az alapítástól a szabadságharc utáni évekig. In: *Orvosi Hetilap, Horus*. 142. évf. (2001) 18. szám 957-959.

SAILER, F. X. 1973: Magen. In: *Chirurgie historisch gesehen. Anfang, Entwicklung, Differenzierung*. Hrsg.: F. X. SAILER – F. W. GIERHAKE. Dustri Verlag, Deisenhofen bei München. 43-71.

SANDER, SABINE 1989: *Handwerkschirurgen. Sozialgeschichte einer verdrängten Berufsgruppe*. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft Band 83. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

SCHMALL LAJOS 1899: *Adalékok Budapest székes főváros történetéhez*. II. kötet. Budapest.

SCHULTEISZ EMIL 1997: Institutum Medico-Chirurgicum Josephinum. In: SCHULTEISZ EMIL: *Az orvoslás kultúrtörténetéből*. Budapest – Piliscsaba. 114-119.

SCHWABE, HANS 1986: *Der lange Weg der Chirurgie. Vom Wundarzt und Bader zur Chirurgie*. Strom-Verlag, Zürich.

SIMON KATALIN 2010: Mesterségből hivatás. Sebész mesterek és orvosdoktorok Magyarországon az egységes orvosi képzés bevezetéséig. In: *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*, 11. évfolyam (2010) 42. szám 77-102.

SINNHUBER, GUDRUN 1990: *Die Gesundheitspolitik Maria Theresias*. Diplomamunka, Salzburg.

STEINER-DURDIK, CHRISTL 1975: *Die Bader und Barbieri (Wundärzte) in Wien zur Zeit Maria Theresias (1740-1780)*. Dissertationen der Universität Wien 118. Wien.

SZABÓ ZOLTÁN 1984: Különböző vallású céhtagok közötti viták Kecskeméten a 18. században. In: *Cumania 8. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve*. Kecskemét.

SZÁLLÁSI ÁRPÁD [1986]: *Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története*. Komárom.

SZÉKELY SÁNDOR 1960: *Az orvostudomány története*. Budapest.

SZILVAY KONSTANTIN 1961: Keresztúry Ferenc (1735-1811) In: *Orvostörténeti Közlemények*. Nr. 21-22. (1961) 54-103.

SZÖGI LÁSZLÓ: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén I. 1790-1850. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban I*. Budapest – Szeged, 1994.

TAKÁTS LÁSZLÓ DR. – TAKÁTS ENDRE DR. 1964: A hadsereg-egészségügy szervezése az 1809-es magyar nemesi felkelésben. In: *Honvéddorvos*, 16. évf. (1964) 2. sz. 163-184. p. (klny. 1-21. p.)

VARGA JÚLIA 2000: *A Kolozsvári Királyi Liceum Hallgatósága 1784-1848*. Felsőoktatástörténeti Kiadványok, Új sorozat 1. Szerk.: Szögi László. Magyar Tudományos Akadémia Egyetemtörténeti Albizottsága – Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2000.

VÉRTES LÁSZLÓ 1973: A műtéti sebzés történetéből. In: *Orvostörténeti Közlemények*. Nr. 69-70. (1973) 237-241.

WANGSTEEN, OWEN H. – WANGSTEEN, SARAH D. 1979: *The Rise of Surgery. From Empiric Craft to Scientific Discipline*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

WEINBERGER, GUDRUN 1990: *Die Bader und Wundärzte in der Steiermark im 17. und 18. Jahrhundert*. Diplomamunka, Graz.

WIMMER, JOANNES 1991: *Gesundheit, Krankheit und Tod im Zeitalter der Aufklärung*. Fallstudien aus den habsburgischen Erbländern. Böhlau Verlag, Wien – Köln.

WOSCHITZ, RAINER 1994: *Die bürgerlichen Bader, Barbieri und Perückenmacher Wiens in der Barockzeit*. Diplomamunka, Wien.

WREDE, ALPHONS VON 1898-1905: *Die Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*. I. Band. Wien.

WYKLYCKY, HELMUT 1985: *Das Josephinum. Biographie eines Hauses*. Edition Christian Brandstätter, Wien – München.

WYKLYCKY, HELMUT 1986: Über die Ausbildung der k. u. k. Militärärzte – 200 Jahre Josephinum. In: *Wehrmedizinische Monatsschrift*. Heft 5/1986.

ZIRKER, WALTER 1996: *Ärzte und Wundärzte in Voralberg von 1814 bis 1914*. Diplomamunka, Bécs.

MELLÉKLET

MELLÉKLETEK

1. Az egri sebészek céhlevele (1765).....	1
2. A győri sebészek kiváltságlevele (1765).....	4
3. A budai sebészek kiváltságlevele (1765).....	8
4. Stáhly György pesti sebészmeister végrendelete (1783).....	17
5. Riskovics József pesti sebészmeister végrendelete (1794).....	19
6. Andreovits György budai sebészmeister végrendeletei (1808).....	22
7. Andreovits József végrendelete (1834).....	24
8. Ferdinand Haszlinger budai sebészmeister végrendeletei (1817).....	26
9. Riskovics József pesti sebészmeister könyveinek jegyzéke (1795).....	29
10. Moson vármegye jelentése (1747).....	31
11. Boros Josephus pécsi sebész vizsgakérdései (1762).....	33
12. A Károlyvárosi Generalátus kimutatása meglévő és alkalmazandó járvány-alkalmazottairól (1767).....	34
13. Krupnyik János felsőbányai seborvos jelentése (1788).....	36
14. Tarczalovits Ignác diósgyőri kamarai sebész házipatikája (1840).....	37
15. Kimutatás a Nyitra vármegyében himlő ellen beoltottakról (1846).....	40
16. Vármegye, város alkalmazásában álló sebészek számára előírt műszerek (1787).....	42
17. Szabolcs vármegye szülészeti eszközei (1840).....	45
18. Bártfa város sebészeti eszközei (1847).....	46
19. Zemplén vármegye Felső járásának sebészeti eszközei (1845/6).....	47
20. Merkel Emil folyamodványa (1847).....	48
21. A kénégennyel tapasztalt visszaélések és helytartótanácsi intézkedések (1847).....	49
22. Szabályrendelet az égenyek alkalmazásáról.....	52

1. Az egri sebészek céhlevele (1765)

1765. június 17. (MOL A 73, 1. kötet 270-274.)

Nos Maria Theresia Memoriae commendamus stb.

Első Articulus: Mivel minden dolognak feje, az Isten Tisztelet, arra való nézve tartozni fogh ezen Czéh magának illendő zászlót, ha edelig nem lett volna nékie, tulajdon kölcségén csináltatni, mely is á Parochialis Templomban tartassék, s' az alatt ezen Czéhbeli Mesterek, Mester Legények, és Inasok, akár mely Hiten valok légyenek, az Ur napi, s' annak Octáváján tartani szokott Procession tisztességessen meg jelenyenek, s' egész végezetik azon ajtatossan meg maraggyanak, á kik ezt el mulattyák, és el maradásoknak helyes okát nem adhattyák, az olyanok, Mesterek ugyan két font, Legények pedig egy font, feje, vagy sárga viaszban az Parochialis Templom számára büntetessenek. Azon kívül kötelesek leszen ezen Czéhbelieknek minden Esztendőben, olajban főtt Szent János, ugy mint a' Czéhnek választott szent Patronusa Napján, vagy annak Octáváján, és á Négy Kántarokon egy szent Mését szolgáltatni, mellyen hassanlóképpen minyájan a' Mesterek, Mester-Legények, és Inasok is meg jelenyenek, és azt minden ajtatossággal meghalgassák, offertoriumra minyájan /: ki vévén az Inasokat /: égő viasz gyertyával elmennyenek, a' kik pedig ezen szent Méséknek halgatását helyes ok nélkül el mulattyák, Mestereknek egy font, Legényeknek fél font sárga vagy feje viasz, hassanló képpen az Parochialis Templom számára leszen büntetések; Ok nélkül vagy az Ur napi Processióból, vagy Szent Mésékről el maradandó Inasok helet, azoknak Mestereik, Legényeknek rendelt büntetésének felét büntetésől meg adgyák.

Masodik Articulus: Ezen Czéh arra választandó Czéhnek esztendő napján, és a' Négy Kántor Napokon Gyülekezetet tarcsón, mellyben minden jo rend tartással és Csensséssel a' Czéhét illető dolgokat folytassa, és végezze, a' szokott kántor pénzt is, ugy mint az Mester 40 pénzt, az Özvegy és Külső Mester fél anyit, akkoron meg adván, melly pénz szolgáljon a Czéhnek közönséges szükségére; a' ki pedig ok nélkül a' Gyülekezetből el marad, ha Mester leszen, 50 pénzre, ha Legény, 25 pénzre büntetessék. A ki pedig ezen Gyülekezeteken kívül is maga saját ügyében a' Czéhnek Gyülekezetit kívánná, az jelense magát a' véget a' Czéh Mesternél, és ha Mester lesz 85 pénzt, ha Legény 42 pénzt fog a' Czéh Ládájában le tenni.

Harmadik Articulus: Ezen czéhnek Tagjai az választott Esztendő Czéhbeli napon össze gyülek ezzenek Czéh Mesternek választására, és ugyan azon alkalmatossággal elsoben a' volt Czéh Mester vagy az, a' kire a' Czéh jóvedelmének gondvételése bizattatott, számot adgyon azután a' volt Czéh Mester mellé még ketten candidáltassanak. s' e' három közül, voxoknak nagyobb száma szerént Czéh Mester választassék, s' illy formán választott uj czéh Mesternek a' Czéh Ládájának kulcsa kezében adatik. Mind ezek pedig az Földes Urasságh vagy annak engedelmével város Magistratussa által rendelő Commisariusus jelenlétében meg legyenek, s' valamint Ennek jelen létén kívül Gyülekezetet tartani szabad nem leszen, széntén ugy tartozni fogh a' Czéh Mester a' többi Mestereket minden válogatás nélkül a' Czéhbeli Gyülekezetekre egybe gyülekeztetni, mellyekben csupán Czéhét illető dolgokat minde csensséssel, és békeséges jó rend tartással fog a' Czéh folytatnim és valakit Czéhbeliek közül valamely Titoknak megtartására kötelezni szabad nem leszen; Czéhnek Articulusai pedig mint Czéh Mesternek választásakor, mint pedig az Kántori Gyülekezetekben olvastassanak el, és ha valaki ezen Gyülekezeteken kívüli azoknak el olvasását kívánná, engetessék tenni.

Negyedik Articulus: Midőn valaki Inast szegöttet, keresztelő levelét meg mutatván, az Inas fel szabadosa négy forintra számlált Taxának felet, azaz 2 florintot, másik 2 florintot, pedig Három Esztendőnek el töltése után tartozzék le tenni; abban értvén a' Tanuló Levélnek taxáját is, mellyet az Czéh magát böcsületessen viselt Inasnak, de nem előbb, hanem csak három Esztendőnek utána, maga neve, és szokott pöcséttye alatt tartozik kiadni;

Azomban pedig kötelessége lesz a' Mesternek, maga Inasát Isteni félelemben, és a' Mesterségben jól oktatni, és, ha történnék, hogy még az Inas ki tanul, Mestere meg halálzoik, a' Czéhnek ítélletére hagyatik, olyan Inas az Özvegnél maradhasson e', vagy Más Mesterhez adattassék? hogy Mesterségnek tanulása hiányos ne légyen.

Ötödik Articulus: Ha valamely Legény ezen Püspöki Városban Borbély Mester lenni, s' a' Czéhben bé állani kívánczik, elsöben a' Földes Uraságnál, hogy lakosnak bé vétetödgyék, és ennek engedelmével azután a' Czéh Mesternél jelentvén magát, jelentö pénzü! Czéhnek Ládájában 1 florintot fog le tenni, azután a' Czéhnek Articulusai minden Taxa nélkül el olvastattnak előtte, ez meg lévén, visgáltassék meg Tanuló-vándorló- és születésének Levele, ez is meg lévén, próbát tegyen az Földes Urasságtul rendelendő Commissarius jelenlétében, ha ki telhetik, egy arra kéréndő Medicus, és a' Czéhul deputálandó Mester előtt, s' így meg-examinaltatván, ha alkalmasnak találattik, maga tanult Professiojában lehet acceptalni, és a' Czéhben bé venni, tartozik mind azon által az olyan a' Czéh közönséges Cassájában 30 [florin]tokat, felét ugyan minyárt, felét pedig egy Esztendő forgása alatt le tenni, azutan fog a' Czéhbelieknek így tíz forintos Ebédet, vagy az Ebéd helyet 10 [florin]tokat, a' bé állanak tezése szerint adni; ha pedig a' bé alo Czéhbeli Mesternek akarnak lenni, és a' Földes Urasságh – s- Magistratus által is Lakosoknak bé vétetvén, Mesterek é lesznek, ugy mint Mesterek Mesterségeket folytathatják, Legényeket, és Inasokat tarthatnak, égyébként, pedig mint Mesternek tételekor, mint égyéb Gyülekezetekben minden Vendégeskedések és italok, meg tiltatnak, a' ki pedig az Examenben eleget nem tenne, és alkalmatlannak találattik, az olyan Professiojának jobban való meg tanulására küldetessék, és ha valamit Mester léte fejében előre fizetet, az is adattassék vissza néki.

Hatodik Articulus: Eger Várossának környékén szomszéd falukban lévök, ha ezen czéhben akarnák magukat incorporáltatni, szabad légyen bé venni, ha Examenben értelmeseknek találattik, és csak fél Taxát, ugy mint 15 [florin]tokat, tartozzanak le tenni; és az Úr napi Processiora, ha csak helyes okai, vagy távul lakások nem gátollya, meg jelleni kötelesek lesznek, ugy nem külömben az Esztendő napi, és Kántori Gyülekezetekre is el menni, magok kántor pénzeket meg adni tartozanak, azt el mulatván, és a' Kántor pénzt meg sem küldvén annak idejében, büntetésül duplán fogja le tenni; de ha bé nem akarnak állani, ezen Czéh öket nem kényszeritheti, sem pediglen Mesterségek Üzésében ott a' holy laknak, vagy más falukan (!) is nem háborgatathatja. Azon külső Mestereknek, ha ezen Czéhben be irattatták magokat, valamint Legényt, ugy Inast is szabad tartani, de ugy, hogy ezen Czéh előtt szegötessék bé, és föl szabaditassék, a' ki föl szabadításául a' Czéh contentáltván, az Czéh tartozik néki a' Tanuló Levelét ki adni, de más Czéhnek föl állítására, ezen Articulusokat másüt, és mas helyeken tartozkodó Mesterekkel közleni és ki adni, azoknak el-vesztése alatt, tiltatik.

Hettedik Articulus: Az Magistratus ezen Privilegiumnak Tenora Szerént tartozik az Czéhnek Tagjait manuteneálni, és Hypeillérek ellen, a' kik Czéhen kívül lévén a' borbélyes Mesterséget ezen Eger Várossában practicálnák, assistentiával lenni; mind azon által az Hypeillérek Nevezeti alatt nem értödnék az természet szerént való házi orvoslások.

Nyolczadik Articulus: Ha pediglen valamelyikének nehéz Patiense vagyon, vagy Incisio tétel, vagy Golyobis vétel vagy Csontoknak herre tétele szükséges, tartozik a' többi Mestereket egybe hinni, vélek közleni, és ugy Consiliumot éránta tartván, kiki Lélekismérete szerént köteles felüle tractálni, és maga opinioját hozzá adni.

Kilenczedik Articulus: Mint hogy pedig keresztény Embernek az Isteni félelmet, és felebaráti szeretetet maga előtt viselni, legszükségesebb, annak okáért ezen Czéhbeliek minden rossz cselekedetektől, botránkoztató rossz élettől magokat leg főbb tartoztassák, egy mást ezen Czéhbeliek bocsúljak, az Iffiabbak Öregebbeknek minden tiszteletet adgyanak, elemben az Öregebbek minden bocsúlettel, és jó példa adással az Iffiakhoz legyenek; azért ha valaki Istenét vagy felebarátját czégeres vétekkel meg bántanná, tartozik aztat a' Czéh Mester a' Földes Uraságtól rendelendő büntetés alatt, a' Magistratusnak bé jelenteni; ha pedig a' Czéhben a' Mesterek között valami igazításra való állapot vagyon, mely a' Czéhet, és Mesterséget illeti, nem szükséges mindyart az Városi Magistratus eleiben adni, hanem magok között végezzék el, s' ha ugyan nem végezhetik, akkor, Lehet a' Magistratus eleiben terjesztetni, és a' mellyik fél vétkesnek lenni találatik, az érdemlett Büntetésen föllül, az Expensákat is tartozik meg fizetni, szabad légyen azomban a' Földes Uraságh előtt is magát jelenteni, a' ki az Magistratus ítéletével meg nem elégszik.

Tizedik Articulus: Senkinek sem szabad más Legényét, vagy Inasát el hitegetni, vagy bé fogadni, sótt, ha egyszer helyes ok nélkül ki áll szolgálattyaúbul a' Legény, fél Esztendeigh nem szabad azt senkinek bé fogadni, azért a' Legények a' Czéh rendelése szerint éllyenek, fönt maradván mind az által az Urassághnak szokott Jurisdictionja.

Tizenegyedik Articulus: Az Legények tartoznak Mesterjeikhez engedelmisséggel és bocsúlettel lenni, ugy azoknak is, valakik által kérettetnek, az Mesterség állapottyaúban bocsúlettel, és tiszteséggel szorgalmatosan szolgálai, másképp ha reájok panasz jön, a' Czéhnek hatalma vagyon őket meg büntetni, ugy mind azáltal, hogy az Büntetés 2 fforin]tnál föllyebb ne menyen.

Tizenkettődik Articulus: Ha valamelly Czéh béli Mester-Ember meg hal, annak Özvegye, meddik férjének nevét viseli, Mesterségét folytathattya, és a' Czéh tartozik ollyanak minden helyes és Mesterségét jól értő Legényt adni, de ha más Emberhez ezen Czében és Mesterségen kívül valóhoz férhez megyen, tovább nem folytathattya a' Mesterségét, Művének el vesztese alatt.

Tizen Harmadik Articulus: Ha valamelly Mester szegénységre jutván, vagy Legény Nyavalyában esvén, magán nem segíthetne, ollyannak az Czéhbeli Mesterek, az Czéh Ládájából, vagy is az Czéhnek közönséges jóvedelméből segedelmet nyuicsanak, ugy mind az által, hogy ha az ollyan jobb sorsra jön, vagy a' Legény beteg ágyából fel lábál, tehát az Czéh Ládájából Egészségére előre adott s' anticipált költségét tartozik vizza téríteni; hogy ha pediglen akár Mestereknek, akár Legényeknek Nyavalája sulyosodnék, hogy ez valamiképpen Lelki vigasztalás nélkül gondatlanság miatt e' világbul ki ne mullyon, tehát az Mesternek sulyós Betegségérül az Czéh-Mester , az Legény Nyavalájáról pedig az tulajdon Mestere köteleztetik Plebanusnak hirt adni 2 fforin]t Birság alatt.

Tizennegyedik Articulus: Ha valaki az Czéhez tartozandó személyek közül meg halálozik annak temetésére tartozik az egész Czéh meg jelenni, s' a' holt temétét bé vett ajtások szokás szerint el kísírni, a' ki ok nélkül az Mesterek közül el marad, 25 pénzel, a' Legény pedig 12 pénzel büntetessék.

Tizenötödik Articulus s' utolsó: Hogy pedig az Czéhbeli szokott Gyűlések, és más ottan ellől vétendő dolgok annyival csendessebben, és jobb renddel folyhassanak, tartozni fog ezen Czéh maga ki adott Privilegiumának publicatiojával, a' Földes Urassághul vagy annak engedelmevel Város Magistratusátul magának egy Commissariust ki kérni, a' mellynek incumbálni fog, hogy minden Gyűléseken jelen légyen, és ottan történhető rendetlenségekre, visza-vonyásokra, és mas minden féle illetlen állapotokra szorgalmatosan vigyázzon.

Nos itaque stb.

2. A győri sebészek kiváltságlevele (1765)

1765. június 22. (MOL A 73 1. kötet 298-304.)

Nos Maria Theresia memoriae commendamus stb.

Első Articulus: Mivel mindenk előtt az Úr Isten dűcsőségét magasztalni, s' annak félelmet maga előtt viselni főképpen szükséges; arra való nészve ezen Czéhbeliek magok költségén egy zászlót /: ha olyan még nem volna /: mely a' Parochialis Templomban tartassék, hová hamarabb tsináltatni, s' azon zászló alatt minden Úr napi, s' annak octaváján tartando Procession Barbély Mesterek, Mester Legények, és Inasokakár melly Hiten valók légények, tisztességesen megjeleni, és egész végezetig azon ajtatossan meg maradni tartozzanak, a' kik el maradnak, és el maradásoknak helyes okát nem adhatják, az olyanok, Mesterek ugyan két font, Legények pedig egy font Fejér, vagy Sárga viaszban a' Parochialis Templom számára büntetessenek. Azon kívül kötelesekégek lészen a' Czéhbelieknek a' Czéhnek választott Szent Patronusa Napján, és a' Négy Kántorokon egy Szent Misét szolgáltatni, a' mellyen hassónlóképpen minnyáján a' Mesterek, Mester Legények, és Inasokis Hítnek, vagyis vallásnak választása nélkül, meg jelenyenek, és azt minden ajtatossággal meghalgaassák, offertoriumra minnyáján /: ki vévén az Inasokat /: el mennyenek, és azon Szent Mise alatt Főlséges Koronás Királynénknak boldog hosszú Birodalmának meg maradásáért, és országunknak boldogulássáért ajtatos buzgossággal imádkozzanak, a' kik pedig ezen Szent Misének halgatását helyes ok nélkül el mulatták, Mestereknek egy font, Legényeknek fél font sárga vagy fejr viasz hasonlok éppen a' Parochialis Templom számára lészen Büntetese, ok nélkül vagy az Ur Napi Processióból, vagy Szent Mísekről el maradando Inasok helet, azoknak, Mesterjeik, Legényeknek rendelt büntetésének felét büntetésől meg adgyák.

Második Articulus: Ezen Borbély Czéh arra választandó Czéhnek Esztendő Napján, és a' Négy Kántor napokon Gyülekezetet tarscon, a' melyben minden jó rendtartással, és csendességgel a' Czéhét illető dolgokat folytassák, és végezzék, a' szokott Kántor pénzt is, ugy mint, kiki Barbély Mester a' Czéhnek szükségére huszon ött pénzt azon alkalmatossággal tartozzik le tenni; a' ki ok nélkül ezen Gyülekezetekből el marad, ha Mester lészen ötven, ha Legény huszonöt pénre büntetessék. A' ki pedig ezen Gyülekezeteken kívül maga saját ügyében a' Czéhnek Gyülekezetit kívánna, az jelentse magát a' Czéh Mesternél a' véget, és ha Mester lesz, nyolczvanöt, ha Legény negyven-két pénzt fog a' Czéh Ládájában le tenni.

Harmadik Articulus: Ezen Barbély Czéhnek Tagjai a' választott Esztendő Czéhbeli napon ösze gyülekezzenek a' Czéh Mesternek választására, és ugyan azon alkalmatossággal elsőben a' volt Czéh Mester, vagy az, a' kire a' Czéh jövedelmének gondviselése bízattott, számot adgyan, az után a' volt Czéh Mester mellé, még ketten candidáltassanak, s' e' három közül voksoknak nagyobb száma szerint Czéh Mester választassék, s' illy formán választott Új Czéh Mesternek a' Czéh Ládájának kulcsa kezében adassék, és ez után az Attya Mester is választassék. Mind ezek pedig a' Városi Magistratusnál ki kérendő és arra rendelt Commissarius jelenlétében meg legyenek s' valamint ennek jelenlétén kívül Gyülekezetet tartani szabad nem lészen, szintén ugy tartozni fog a' Czéh Mester a' többi Mestereket minden válogatás nélkül a' Czéhbeli Gyülekezetekre egybe gyülekeztetni, melyekben csupán Czéhét illető dolgokat minden csendességgel, s' békeséges jo rend tartással fog a' Czéh folytatni, és senkit ezekben a' Czéhbelik közül valamely titoknak megtartására kötelezni szebed nem lészen. Czéhnek Articulusai pedig mint a' Czéh-Mesternek választásakor, mint pedig a' Kántori Gyülekezetekben olvastassanak el, és ha valaki ezen Gyülekezeteken kívül is azoknak el olvasását kívánna, engedessék meg neki, tartozzék azomban az illyen a' Czéh Ládájában huszon-ötf Pénzt letenni.

Negyedik Articulus: Mivel hogy minden jo Rendben lévő Társaságnak az Istenifélelemben és Felebaráti szeretetben élni, és meg maradni szükséges, azért ezen Czéhbeliek is Isteni

félelemben, és felebaráti szeretetben bocsúletessen éllyenek, és azon iparkodgyanak: hogy közöttök a' békességes Egyesség meg légyen, az üdvösbbek az Iffiaknak jo Példát mutassanak, az Iffiak pedig az öregebbekhez illendő Tisztelettel viseltessenek, a' Legények a' Mestereknek, és egész Czéhnek engedelmessek legyenek, a' Barbély Mesterséget illető dolgokat jozanon, csendessen, minden vissza vonyas nélkül, igazság szerint folytassák, és a' rendtelenségektől, vszekedésektől, bocsúlet elen való botránkozato cselekedetektil magokat ojják (!). Azértis ez illyenekben találando vetkessek illendő képpen büntetessenek meg, és ugyan az ollyan Dolgoknak, melyek a' jo rendtartást csupán, és a' Barbély Mesterséget illetni fogják, el intézése, avagy az ollyanoknak, a' kik a' jo rend tartást és a' Czéhnek jó rendelését által hágják, vagyis más ollyas vétekben tapasztaltatni fgonak, meg büntetése a' Czéhre hagyattatik ugyan, de ugy hogy a' büntetés egy, két, három vagy leg fölyebb négy forinton föllül ne mennyen. Szabad léssen pedig a' Czéhnek itéletit, a' ki azzal meg nem elégedne, fölyebb való Birájához, vagyis a' Városi Tanácshoz el vinni, és annak eleiben adni a' vagy a' ki ollyan okból származando sérelmét azonnál fölyebb való Birájának panaszozni, és ottan orvoslását keresni kívánna, az is szabad legyen minden büntetés nélkül. Mindazon által nagyob vétekben, és dolgokban a' czéhnek hatalmában nem léssen Ítéletet tenni, hanem ollyanokat a' Czéh-Mester a' Városi Magistratus eleibe fogja terjeszteni. Azonban valamint Czéhbeli Taxák, ugy pénzbéli Büntetések is a' Czéh Ladájába fognak adattatni.

Ötödik Articulus: A mely bocsúletes Iffin ezen Barbély czéhben Mester lenni szándékozik, az előbb ezen Czéhnek Czéh Mesterénél, és az egész Czéhnel magát meg jelenti, a' holis jelentő pénzül tartozzék egy forintot le tenni, azután a' bocsúletes Nemzettség, és három tanuló, s' annyi vándorló Esztendeinek helyyesen lótt ki töltéséről Leveleit elő hozza, ez meg lévén pedig, a' Barbély vagyis Chyrurgiai Exament Medicinæ Doctorok, ezen czéhbeli Mesterek, és a' Városi Magistratustul rendelt Commissarius jelen-létekben állja ki, vagyis examínáltassa magát Mesterségében szerzet tudománya véget. A mely Examenben hogyha Tudatlansága miatt éppen véghez nem mehetne, az ollyatim a' Mesterségének jobban meg tanulására minden büntetés nélkül, és ha Mesterségbéli Taxaul valamit előre adott volna, anakis viszsza adásával el bocsaitassék; ki pedig helyessen, és fogyatkozás nélkül az Exament el végzi, Mestermek tétessék, és hogy a' Város Polgári közé bé vétetödgýék a' Városi Magistratusnál a' Czéh Mester iránta Jelentést tégyen. Az illyen uj Barbély Mester pedig a' Mesterségbéli Taxát Harmintz Forintokat, és ugyan annak felét mingyárt, mikor Mesteré lesz, másik felét pedig azon Esztendőnek forgása alatt a' Czéh Ladájába fogja le tenni, és a' Mester ebédet is meg adgya, de ugy hogy az tiz Forintoknál többre ne mennyen, vagy a' helet tiz Forintokat tegye le a' Czéh Ladájába; egyéb vendégeskedések pedig, é sldogálások tellyességgel tiltatnak. Ezek meg lévén, az ollyan uj Barbély Mester fönt írt mod szerint maga Examennyin helessen által esvén, és aprobatlatván, az czéhnek is eleget tévén, és a' Város Polgári közé bé vetetvén, azonnal a' Mesterséget szabadon üzheti, Legényeketis, és Inasokatis tehetsége szerint tarthat.

Hatodik Articulus: Hogy ha valamely ezen czéhbeli Barbély Mesternek fia, vagy ollyan Barbély Legény, a' ki ezen czéhbeli Mesternek Leányát, a' vagy Özvegyét Házas Társul veszi magának, ezen czéhben Mester lenni akarna, ezeknekis hasonló kötelességei lesznek, valamint az előtt való Articulusban meg írva vannak, nemis léssen szabad azoktól a' czéh által valamiben meg menteni, vagy könyebíteni, illyeneket, sőt pénzel sem válthattyák ki magokat azoktól; egyedül abban különböztetnek, hogy a' Mesterségbéli Taxanak tsak felét, ugy mint Tizenöt forintot fogják meg adni, az Ebédet pedig azon szerint valamint idegenek meg adgyák a' czéhnek ezek is.

Hetedik Articulus: Mint hogy minden külső magányos helységeken, a' holy kivált csak egy Barbély is alig élhet, annál inkább ottan czéhet állítani nem lehet, sokan Mesterségeknek folytatására leszoktak magokat tenni, a' végre, hogy ollyanok Himpelléreknak ne

mondatassanak Legényt és Inast tarthassanak, és taníthassanak, annál is inkább emberséges Embereknek jobban, és bátrabban szolgálhassanak. Mesterségeket helyesebben folytathassák, tehát szabad legyen az olyanokat-is ezen szabad s' királyi Győr Városi Barbély czéhben fél Taxának letételével bévenni, de ezeketis föllebb irt mod szerint előb megh examináltassanak, nem úgy ugyan, hogy olyanok külömb, vagyis úgy mondván Filialis Czéhben ezen Articuluskok mellet magok közt állítsanak, ha nem egyenként a' Czéhben vétetődgyenek, és irattassanak bé, s' ezen Czéhnek Czéh Mesterétül Czéhbeli dolgokban függjenek, kik nek a' mellet kötelesekégek lészen, az Úr napi Processiokra /: ha csak távul Lakások, vagy más helyes ok azt gátolni nem fogja, mellyek iránt a' Czéh előtt hitelesen magokat menteni tartoznak /: megjelenni, azon kívül a' Czéhnek szokott Esztendő Napján, és Négy Kántor Napokon tartando Gyűlekezetekben a' szokot Kántor pénzt megadni, vagyis annak idejében meg küldeni, külömben kántorrúl kánorra el mulatván, két annyiban büntetessenek.

Nyolczadik Articulusk: A melly Iffiu ezen Barbély Mesterséget tanulni, és valamely Czéhbeli Mesterhez bé állani kívánkozik, az leg elsőbben bocsúletes Nemből lótt születésit bizonyítsa meg, azutan a' be szögödéskor két forintot, ki telvén pedig az Inasságban, vagyis Tanulásban három Esztendeje és föl akarna szabadulni, előbb a' Czéh által a' Tanulásáról sorsához képpst examináltassék, ki is illendő képpen a' kérdésekre felelvén, az Principálisátul szabadnak mondassék, és az egész Czéhtül föl szabadéttassék, a' mely föl szabadéttassáért, és egyszer s' mint a' Tanuló Levelének ki adásáért megénten két Forintot köteles lészen a' Czéh Ladájába le tenni. Ha pediglen valamely Iffiu már a' Principálisához bé szegödvn, a' három Esztendeit ki tölteni nem akarná, hanem a' Principálisát ok nélkül el hagyna, senki a' Barbély Mesterek közül magához bé ne fogadhassa, ha pedig az Iffiu helyes okat adhattya lett elmenetelinek, szabad legyen a' czéhnek olytatnt mas Mesterhez adni. Azomban a' Mester az Inasát képtelen, és keményebben tartsa, és maga szolgálótira nézve a' Mesterségtül el ne vonnya, hanem abban gyakorollya, és az Istennek félelmében jól oktassa; hogyha pedig az alatt még az Inas Tanuló Esztendeit ki tölti, Mesterének halála történnék, a' Czéhnek gondgya legyen az Inasra, és rendelést tegyen iranta, az özvegnél maragyan é? vagy más Czéhbeli Mesterhez adassék, a' kinél Mesterségnek Tanulasát helyessen végezhesse.

Kilenczedik Articulusk: Ha valamelyiknek ezen Czéhbeli Barbély Mesterek közül olyan sulyos, vagy halálos Patiense esnék, kinek gyógyításához különös nagy operatio kívántatnék, tartozzék azon Barbély Mester azt a' Czéh Mesternek meg jelenteni, a' mely Czéh Mester is köteles lészen a' többi Mestereket ösve hivattni, és a' Patiensek sérelmét velek közleni, ugy az opiniojokat a' leg jobb és hasznossabb moddal való gyógyításra alkalmaztatni, és ugyan egymás segítségével a' Patientst mennél előbb jól megis gyógyítani. Tizedik Articulusk: Nagyon illendő, sőt szükséges is, hogy ezen Czéhben lévő Barbély Mesterek mindenek előtt az Isteni félelmet, Emberi szeretet, könyörületességet, tisztá, és jámbor életet előttök visellyék, Patiensekhez szorgalmatos, és hasznos curával legyenek, azokon Faradságokon kevés az excessiva Taxát ne vegyenek.

Tizenegyedik Articulusk: Ha valamely Himpellér ezen czéhen kívül való Barbély tapasztaltatnék ebben a' Városban nyilván, vagy alaomban a' Barbély Mesterséget gyakorolni, és olyan véget a' Czéh Mester a' Városi Magistratusnál tegyen jelentést, és Panaszt, hogy annak hatalmával attul el tiltassék, és ha engedetlen volna, érdeme szerint moddal Okkal meg is büntetessék, sőt a' Városból is ki parancsoltathatik, a' Nemeselek praerogativája mind azon által magok szükségekre nézve szabadon fönt maradgyon.

Tizenkettődik Articulusk: Illendő az is, és szükséges: hogy minden czéhbeliek magok Mestersége mellet maradgyanak, és másban magokat ne is avassak, és ha valami olyas elő adná magát, akkoron, midőn két czéhbeliek között valamely kérdés támadna, a' panaszkodó Fél annak, a' ki ellen panaszsa lészen, föllyebb valóinál jelentse magát, és

elég-tételt, s' rövéségének Orvoslását kérje, ha pedig ezen czéhbéli Barbély Mesterek között nagyobb kérdés, és panasz támadna, a' Város Magistratussát a' véget fogák meg keresni.

Tizen Harmadik Articulus: Meg hagyatik, hogy a' Barbély Legények minden nével nevezendő Mesterségbéli keresethez hitessek legyenek, mivel pénzt nagyobb részént ők szedik bé, és a' Czéh jó rendelése szerint igazán, és jámborúl éllyenek, nem külömben Éjel tiz ora után ok nélkül büntetés alatt ki ne maradgyanak.

Tizen Negyedik Articulus: Ha valamely Barbély Legény Principalissának, vagy Özvegy Aszszonyának a' Műhelyből el akarna menni, tartozzék előbb négy hetekkel meg jelenteni, hogy lehessen helette más alkalmas Legényt keresni, és mind addig a' Műhelyben meg maradjon, méglen helébe fogadot más Legény el nem fog érkezni, ha pediglen előbb találna elmenni, senki ezen czéhbéli Barbély Mesterek közül egy Esztendőnek előtte bé ne fogadhassa, mert másként mint Mesterek között izetlenséget, s' mint a' Principalisának, vagy Aszszonyának nagy károkat okozhatna.

Tizen Ötödik Articulus: Ha valamely Mester, vagy Legény súlyos Betegségben esvén, oly szűkségben leend, hogy maga táplálására elégtelennek találatik, tartozni fog a' czéh a' közönséges Cassabul annak költséget adni, és egyet, vagy kettőt a' többi Mesterek, vagy Legények közül gond-viselésire rendelni, ki is ha meg gyógyúl, és modgya lészen az ollyaten költséget a' czéhnek meg téríteni köteles lészen. Ha pedig a beteg igen meg nehezedne, és gyógyulása véget Reménység nem volna, hogy az a' Lelki vigasztalás, és Gyonás nélkül e' világbul ki ne mullyon, a Mester lészen, iránta a' Czéh Mester, ha pedig Mester Legény, vagy Inas lesz, az eő Mestere a' Város Plebanusának jelentést késedelem nélkül fog tenni, a' ki ezt el mulattya Büntetésül két forintot ad a' Czéh ladájába.

Tizen Hattodik Articulus: Ha valamely Mester az Úr Istennek szent rendeléséből e' világbul ki költözik, és az özvegye a' Mesterséget továbbis folytatni kívánna, tartozik a' czéh oly tudós, és alkalmatos Legényt néki adni, mely a' Barbély Mesterségének folytatására elegendő légyen, vagy a' mellye maga a' Czéhtől fog kívánni, a' mely Legény ha valamely Mesternél csak maga volna, tartozik a' Czéh más Mestertől, kinek több Legényei vannak, egyet elvenni, és amaz hellet azon Mesternek mást adni és rendelni; ha pedig máshoz a' Barbély Mesterségen kívül férhez megyen az Özvegy, azonnal a' Mesterség tiltva lészen nékie.

Tizenhetedik Articulus: Midőn valaki a' czéhbéliek közül meg hal, keresztennyi bé vett szokás szerint holttetemének el takarítására, vagyis temetésére az egész czéh meg fog jelenni, a' ki pedig helyes ok nélkül el marad, Mester ugyan huszonöt, Legény pedig tizenkét pénzt büntetésül fogh a' Czéh Ládájába letenni. Ha pedig a' meg holtnak temetésére szükséges költség nem maradna, tartozik ismét a' Czéh néki koporsót csináltatni, és tisztességesen el takarítani. Ezeket értvén a' Szegény el nyomrodooit özvegyek iránt is.

Tizen Nyolczadik Articulus: Mind ezek pedig a' mellyek föllyebb meg irt Articulusokban foglaltanak, hogy annal jobban meg tartsassanak, és az Isteni szolgálat nagyobb buzgósággal végben vétetődgyék, és ki terjedgyen a' jo szokás és erkölts bé-hozattassék, és közönséges tulajdon Java ezen czéhnek szorgalmatossan ezen folytatassék, és más égyéb dolgoknak szükséges rendtartása is légyen, ezen czéh a' Városi Magistratustul egy bizonynyos Commissariust magának kérjen, a' ki minden czéhbéli Gyülekezetekben megjelennyen azon végre hogy minden féle elő adando Dolgok jó Egyességgel, és igazságossan folytattassanak és el is végeződgyenek.

3. A budai sebészek kiváltságlevele (1765)

megeősítve: 1765. március 25. (MOL A 73 1. kötet 218-224.)

Erstens: Weillen vor allen dingen die Ehre Gottes zu befördern ist, als sollen alle diesem Mittel¹ einverleibte Barbierer samt ihren Gesellen und Lehr-Jungen /: wessen immer Religion sie seyn² /: nicht nur einen untadlichen Lebens Wandel³ führen, sondern auch alljährlich an dem hohen⁴ Fest Corporis Christi, und desselben octav unter ihren, wann Sie mit einem solchen noch nicht Versehen waren,⁵ aus eigenen Kösten demnächst beyzuschaffend, und in der alldasigen Pfaar⁶ Kirchen aufzubehalten kommenden Fähn,⁷ die feyerliche Corporis Christi Procession mit andacht zu begleiten, und denen heiligen Meeß Opfern /: welche sowohl an denen Vier Quatembers Zeiten, als auch an dem von diesem Mittel⁸ erwählten Patrons Fest *Sancti* Francisci Xavery celebriret werden, beßzuwohnen und zum Opfer zu gehen /: Von welchen Opfer aber nur allein die Lehr-Junge ausgenommen /: gehalten seyn. Wer aber von der feyerlichen Corporis Christi Procession ohne erheblicher⁹ Ursach ausbleibet, so solle¹⁰ ein Principal zwar in 2, der Gesell in 1, der Lehr-Jung, anstatt dessen aber sein Principal in ein 1/2 Pfund weiß, oder gelben wachs,¹¹ nicht minder derjenige Principal, so eine Heiligen-Meeß, welche /: wie oben gemeldet /: an denen¹² 4 Quatember, und an dem Fest-Tag¹³ des Mittles¹⁴ Patrons gelesen werden, verabsaumet, jedes mal¹⁵ in ein Pfund, der Gesell in einen halben, und der Jung, an statt dessen aber sein¹⁶ Principal ein Viertel Wachs zur Staadt¹⁷ Pfaar-Kirchen¹⁸ ohnnachlässlich gestraffet¹⁹ werden.

Zweyten:²⁰ Sollen diese Barbierer jährlich einen mit dem damahligen Vorsteher, samt²¹ noch zweyen anderen dieses Mittls tüchtigen Barbierern candidiren, und sich davon²² einen mit mehreren Stimmen zum Vorsteher erwählen, deme, was Profession Sachen betrifft, gehorsamben, und von gewöhnlichen zusammenkunften, oder wann²³ Sie sonst beruffen werden, ohne erhöbliche Ursachen, nicht ausbleiben, wolten sie nicht hin, als auch in anderen Fähen nach gut befunden, und Umständ²⁴ der Sachen gestraffet werden; dieser Vorsteher aber gegen seine Collegen sich discret aufführen, selbe geringer Sachen wegen nicht zusammen²⁵ sprengen, auf die Profession, damit sie in Flor gebracht, die Patienten

¹ A főszevegben a MOL anyagában lévő verziót használtuk, a BFL-es iratanyagban lévő eltérő szövegváltozatokat a lábjegyzetben jelezzük. Utóbbiban Mittel helyett Mittl szerepel.

² seyn

³ Wandl

⁴ hohen

⁵ wären

⁶ Pfarr

⁷ Fahn

⁸ Mittl

⁹ erheblicher

¹⁰ soll

¹¹ wachß

¹² den

¹³ Festtag

¹⁴ Mittls

¹⁵ mahl

¹⁶ A BFL-es szövegben nem szerepel az „anstatt dessen” szókapcsolat

¹⁷ Stadt

¹⁸ Pfarr Kirchen

¹⁹ gestrafft

²⁰ Andertens

²¹ sambt

²² dauon

²³ wan

²⁴ Umständ

²⁵ zusammen

wohl curiret, von allen aber ehrbahrlicher Wandel²⁶ geführt, Störhrer und Pfscher mit Hilf des Stadt-Magistrats abgestellt, endlichen allen, und jeden bey dem Mittel²⁷ die Gerechtigkeit administriret werde, fleissige Achtung haben, und Jährlichen an dem Erwählungs Tag, und ehender als die Erwählung geschehet, in Gegenwart eines von Stadt Magistrat gestellten Commisary seine Rechnung getreulich²⁸ ablegen.

Drittens: Sollen die Principalen unter sich ruhig leben, keiner dem anderen seine Patienten abspannen, wohl aber mit getreuen²⁹ Rath an die Hand gehen, damit die Curen glicklich³⁰ von statten gehen, ja darumben in denen geringeren innerlichen Curen heicklich seyn, bey dem Medico sich Raths erhollen, deme folgen, oder gar die Cur überlassen, auf die Gesellen genaue³¹ Achtung haben.³²

Viertens: Sollen alle Principalen an den Mittls Jahr-Tag, und an jeden deren 4 Quatembren bey dem³³ Vorsteher zu der von Selben zu bestimmenden Zeit Vormittag erscheinen, daselbst ihr gewöhnliche Gebuhr³⁴ erlegen, auch so oft der Vorsteher ansagen lasset,³⁵ bey dem Mittel³⁶ erscheinen, und sollen in einer derley Zusammenkunfft die Mittels³⁷ Geschäfte nicht in Geheim, sondern offentlich und geziemend³⁸ vorgetragen, und geschlichtet werden, wann aber ein Principal, oder Gesell, ein oder andere Versammlung³⁹ ohne erhöbliche⁴⁰ Ursach verabsaumete, so solle⁴¹ sie gestraffet werden, also doch, daß sothane Straaf⁴² den Principalen betreffend 50, des Gesellens aber 25 Denari nicht übersteige, wann aber ein Principal, oder Gesell ausser denen gewöhnlichen Mittls Zusammenkunften eine derley Versammlung⁴³ in sein eigenen Anliegenheiten⁴⁴ verlangete, davor wird ein Principal 85, ein Gesell aber 42 Denari zuerlegen haben.

Fünffens:⁴⁵ Derjenige, so diese Profession erlernen will, solle nach vorgezeigten⁴⁶ authentischen Gebuhrts-Brief nicht mehr als 2 floreni Aufdung-Geld,⁴⁷ dann nach vollgestreckten 3 Lehr-Jahren abermahl 2 floreni,⁴⁸ vor seine Freysprechung mit Einbegriff der vor dem Lehr-Brief⁴⁹ ansonsten zu entrichten kommenden Tax erlegen; es solle auch der Principal seinen Jung nicht gar zu scharf halten, oder selben mehr zu denen Hausdiensten,⁵⁰ als zu Erlehrung⁵¹ der Profession anstellen, wo der Jung muthwillig ausser

---

²⁶ Wandl

²⁷ den Mittl

²⁸ getreulich

²⁹ getreuen

³⁰ glicklich

³¹ genau

³² haben helyett geben

³³ den

³⁴ Gebühr

³⁵ last

³⁶ Mittl

³⁷ Mittls

³⁸ gezimmerd

³⁹ Versamlun

⁴⁰ erhöblicher

⁴¹ sollen

⁴² Straf

⁴³ Versamlung

⁴⁴ Anliegenheiten

⁴⁵ Fünffkens

⁴⁶ vorgezeügten

⁴⁷ Aufdinggeld, és floreni helyett guldent ír

⁴⁸ Szintén guldent ír

⁴⁹ Lehrbrief

⁵⁰ Hausdiensten

⁵¹ Erlehrung

der Zeit davon gieng, dieser aber bey seiner Wiederkehrung⁵² nach Umständ⁵³ der Sachen abgestraff⁵⁴, und ohne Vorwissen seines Lehr-Principalen, von keinen anderen gelehrt werden; Nach verflossenen Lehr-Jahren, und gewöhnlichermassen geschעהer Beförderung zum Gesellen Stand, solle dieser noch ein halb-Jahr, jedoch gegen billicher⁵⁵ Discretion bey seinen Principalen dienen, wo er aber länger bleiben will, sich gleichwohl mit dem Principalen vergleichen. Sonsten aber in den Lehr-Zeit sich gegen jedermann wohl, und getreu⁵⁶ aufführen, und zu der Profession fleissig anwenden; Da aber ein Principal noch vor vollständiger Auslehrung seines Lehr-Jungs mit Todt abgieng, wird es der Einsicht des Mittels gestellet,⁵⁷ selben bey der hinterlassenen Wittib zu lassen, oder einen anderen Principalen zuzueignen.

Sechstens: Sollen die Gesellen wo sie in ein Orth kommen, bey dem ältesten⁵⁸ Principalen sich um ein Zettul anmelden, alle Pfscher meiden,⁵⁹ dann das Mittl und die Principalen ehren, wo sie beruffen werden, friedlich ohne heimlich, oder scharfen Gewähr erscheinen, und bey Straff 25 Kreuzer nicht aussen bleiben, sich in der Profession üben, die Barbier-Stuben nicht lähr lassen, und wo in einer Stuben zwey Gesellen seyn, und zu gewöhnlichen Tügen an anderen der Ausgang ist, hinterlassen, wohin er gehe, zeitlich nach⁶⁰ Hauß kommen, und bey Straff 25 Kreuzer über Nacht nicht aussen bleiben, über der Patient Stand mit Vorweisung des Registers alle Sonntag, oder so oft es nothig,⁶¹ den Principalen Nachricht geben, seine Schulden selbst und zwar bey Verlurst des 10den Pfenning,⁶² oder erhaltener Discretionen⁶³ wider Ersezung einbringen und ehender nicht aus der Barbier-Stuben weichen, wann er aus der Pixen bezahlt wird, von allen Hauß- oder ausser Hauß Barbierern⁶⁴ mit dem 6ten, von Patienten aber mit dem 10ten Pfenning Vergnügen⁶⁵ lassen, doch, wo er ohne des Principalen Nachtheill eine Discretion bekommt, selbe behalten därfen,⁶⁶ von Aderlassen aber oder Zähn Ausbrechen, die etwann⁶⁷ bekomene Discretion samt⁶⁸ den Verdienst getreulich⁶⁹ einlieffern, hinvon⁷⁰ der Principal eine, der Gesell oder Mittler aber die andere helffte habe. Wo er Gesell aber das Wochen Lohn bekommt, sich mit deme, was ihme nach Verdienst gereicht wird, und der Kost vergnügen, ein Mittler denen Gesellen, die von Patienten bekomene Discretion einhändigen, mit dem 2ten oder 3ten Pfenning nach seinem⁷¹ Verdienst, oder wo die Gesellen in Wochen Lohn seyn, mit dem was der Principal gebet, zufrieden⁷² seyn, in die bey den jüngsten Principal seyende Pixen, wozu der Alt Gesell ein Schlüssel⁷³ hat, und alle

---

⁵² Widerkehrung

⁵³ Umständ

⁵⁴ abgestraffet

⁵⁵ billiger

⁵⁶ getreu

⁵⁷ wird es der Einsicht des Mittels anheimb gestellet

⁵⁸ bey den ältesten

⁵⁹ meyden

⁶⁰ nacher

⁶¹ nöthig

⁶² Pfening

⁶³ Discretion

⁶⁴ Barbieren

⁶⁵ Vergnügen

⁶⁶ därfte

⁶⁷ etwan

⁶⁸ sambt

⁶⁹ getreulich

⁷⁰ hinuon

⁷¹ seinen

⁷² zufrieden

⁷³ Schlissl

Quarthal⁷⁴ dem Mittel⁷⁵ Rechnung gebet, der Gesell wochentlich 4 *Kreuzer*, der Mittler aber 1 *Kreuzer* zu Bestreitung nöthiger Unkosten und Erhaltung der armen oder erkrankten Mitglieder einlieffern.

Siebtens: Wird denen Gesellen verboten⁷⁶ seyn, heimliche Curen zu machen, und sollen die Verbrecher zur obrigkeitlichen Straff gezogen werden, wird auch der Gesell von einem Principalen oder Barbier-Stuben nicht Abschied nehmen, und zu einen anderen selbes Orts⁷⁷ Principalen gehen, bey Straf 2 *floreni*,⁷⁸ und wo er verreisen⁷⁹ will, 6 wochen vor Ostern oder Michaeli, der Mittler aber mit 4 Wochen dem Principalen solches vorhero erinderen wird.

Achtens: Da ein Gesell ein Principal zu werden begehret, der solle nebst Erlegung 1 *floren*⁸⁰ sich bey dem Mittel⁸¹ gebührend anmelden, demselben seinen Geburts,⁸² und Lehr-Brief aufzeigen, um zu sehen, ob er eines ehrlichen Herkommens seyn, und seine 3 Jährige Wanderschaft⁸³ gänzlich vollgezogen habe, als⁸⁴ dann wird er sich bey dem Stadt Magistrat Vermög den Burger-Recht geziemend anmelden, und so ihm⁸⁵ solches zugesaget, wird das Mittel⁸⁶ zwey aus ihnen Deputirte und einen Medicum bestellen, welcher solchen als dann auch in Beyseyn einiger Raths Deputirten examiniren werde, wann er demnach in seinen Examine⁸⁷ bestunde, und vor tauglich befunden wurde, solle dieser vor einen Principalen von dem Mittel⁸⁸ erklärt werden, wird als dann solcher 30 *floreni*,⁸⁹ und zwar auf zweymahl, die erste Halfte⁹⁰ alsogleich, die andere Helffe aber innerhalb eines Jahrs, wie auch eine Mahlzeit, welche aber über 10 *florent*⁹¹ nicht betragen solle, zu geben, oder anstatt dieser in Baaren Geld 10 *floreni*⁹² dem Mittel⁹³ zuentrichten Verbunden seyn, ist demnach solcher neuer⁹⁴ Principal gleich anderen befugt Lehr-Jung aufzunehmen, und Gesellen zu halten, in fahl er aber in seinen Examine⁹⁵ nicht bestunde, und vor untauglich gefunden wurde, solle selber auf weithere Jahre um⁹⁶ sein Profession besser zu erlernen, angewisen werden, und so er schon voraus einiges Geld um⁹⁷ ein Principal zu werden dem Mittel⁹⁸ erleget hätte, solle ihm solches zurückgestellt werden.

Neüntens: Weillen bey einen wohlregulirten Mittel⁹⁹ die Forcht Gottes am ersten, als dann die Liebe des nachstens¹⁰⁰ zu beobachten ist, als sollen die Gesamt¹⁰¹ einverleibte

---

⁷⁴ Quartall

⁷⁵ Mittl

⁷⁶ verboden

⁷⁷ Orths

⁷⁸ gulden

⁷⁹ verreyssen

⁸⁰ gulden

⁸¹ bey den Mittl

⁸² Gebuhrts

⁸³ Wanderschaft

⁸⁴ alß

⁸⁵ ihm

⁸⁶ Mittl

⁸⁷ in seinen Examen

⁸⁸ Mittl

⁸⁹ gulden

⁹⁰ Helffe

⁹¹ gulden

⁹² in baaren Zehen Gulden

⁹³ Mittl

⁹⁴ neüer

⁹⁵ in seinen Examen

⁹⁶ umb

⁹⁷ umb

⁹⁸ Mittl

⁹⁹ Mittl

Mitglieder dieses Mittels¹⁰² vorzüglich¹⁰³ dahin trachten, daß sie unter einander enig, und Christlich leben, die ältere denen Jüngeren mit guten Beyspiehl¹⁰⁴ vorgehen, diese hingegen denen älteren alle Ehr erzeugen, die Gesellen aber, und Jungen¹⁰⁵ gegen den Mittl, und ihren Principalen den schuldigen gehorsamb leisten, wie dann auch die Mittels Geschäfte¹⁰⁶ ohne Zanck, nüchtern, und friedsam verabhandlet und beygelegt werden sollen. Nicht mündler¹⁰⁷ werden hiemit alle Excessen, als schelten, fluchen, spihlen,¹⁰⁸ Nacht ausbleiben, übermässiges Trüncken¹⁰⁹ gänzlich abgethan, und keines weegs gestattet werden, sondern sollen die Excedenten gleich anzeigen, damit selbe nach Umständ¹¹⁰ ihres Verbrechens,¹¹¹ bey dem Mittel¹¹² oder der Obrigkeit abgestraffet werden, dessentwegen auch der in ein und anderen Mißbrauch,¹¹³ oder untugenden¹¹⁴ befunden wurde, von seinem neben Gesellen,¹¹⁵ oder anderen vor dem Mittel¹¹⁶ dem¹¹⁷ Vorsteher wegen solchen Verbrechen anzugeben ist, und¹¹⁸ nach Erkantnuß¹¹⁹ seines Verbrechens gestraffet zu werden, es sollen mit einem Worth alle in diesem Mittel¹²⁰ stehende Gesellen sich wohl, und ehrlich aufführen, und das üble lassen als ansonsten bey den Principalen, oder Mittel¹²¹ stehet, die Excedenten auch nach ihren gefahlen vor Verstreichung der Zeit abzuschaffen, und andere aufzunehmen. Wird also diesem Mittel¹²² erlaubt¹²³ seyn nur allein aber in Profession, und dessen gute Ordnung betreffenden Sachen zu straffen, daß jedoch die Straff nach Maaß des Verbrechens 1. 2. 3. höchstens 4 *florent*¹²⁴ nicht übersteige, stehet dannoch jeden¹²⁵ Theill frey, die Beschwärde weithers anzubringen, kan¹²⁶ auch keiner, der seine Sachen ohnmittlbahr bey dem¹²⁷ rechtmässigen Magistrat anbringet, folgsamb dieses Mittel¹²⁸ als seine erste Instanz übergeheth, dessentwegen gestraffet werden, seynd auch alle Taxen,¹²⁹ als auch Straffgelder in die Mittels Cassa zu erlegen, und aufzubehalten.

---

¹⁰⁰ nächstens
¹⁰¹ gesambt
¹⁰² Mittls
¹⁰³ vorzüglich
¹⁰⁴ Beyspill
¹⁰⁵ Junge
¹⁰⁶ Mittls Geschäfte
¹⁰⁷ Nicht minder
¹⁰⁸ Spillen
¹⁰⁹ Trincken
¹¹⁰ Umbständ
¹¹¹ Verbrechen
¹¹² bey den Mittl
¹¹³ Mißbrauch
¹¹⁴ ohntugenden
¹¹⁵ Gesell
¹¹⁶ Mittl
¹¹⁷ den
¹¹⁸ umb
¹¹⁹ Erkantnuß
¹²⁰ Mittl
¹²¹ Mittl
¹²² diesen Mittl
¹²³ erlaubt
¹²⁴ gulden
¹²⁵ jedem
¹²⁶ kann
¹²⁷ den
¹²⁸ Mittl
¹²⁹ Taxen

Zehentens: grössere Verbrechen betreffend, wo was Vorfahlen, oder sich eräignen¹³⁰ möchte, was daß Mittel¹³¹ nicht ausmachen kann, oder in die Rechten sonderlich was die Ehr, und Ohnehrlichkeit betrifft, einlauffet, solle alles von die Obrigkeit gebracht, und dem Rechts-Spruch nachgelebet werden.

Eylffens:¹³² Es ist billich, daß ein jedes Mittel¹³³ bey den eigenthumlichen Weesen, und Gesaz¹³⁴ ihrer Profession erhalten werde, dahero solle¹³⁵ einer in des anderen seiner¹³⁶ Profession nicht eingreifen, wessentwegen sie sich unter einander nicht befugt seynd zu bestraffen, sondern es hat sich aus beeden Professionen der Beleidigte¹³⁷ zu des Betretters gehörde zu werden, verbleibet doch frey die Sach zu weitherer Einsicht auch an die Obrigkeit zu übertragen, wann¹³⁸ aber unter denen Professionisten selbstn Strittigkeiten sich ausseren¹³⁹ wurden, seynd solche der rechtmässigen Obrigkeit zur Endtscheidung¹⁴⁰ zu überlassen, der Todten Beschau wegen aber, solche auf die Barbierer, wo es anderst möglich zu bringen trachten.

Zwölffens:¹⁴¹ Wird den¹⁴² Mittl freystehen, auch einige Land Barbierer, doch nach vorherig¹⁴³ ausgestandenen Examen von der Nächsten Gegend,¹⁴⁴ jedoch einzelweiß, und vor ihre Persohn, aber unter keinen, was immer vor einen Vorwand in dieses Mittel¹⁴⁵ gegen Erlegung der halben Principalens Gebühr einzuverleiben, welche als dann verbunden seyn sollen, am hohen¹⁴⁶ Fest *Sancti Corporis Christi* /: wann¹⁴⁷ sie nicht die Entlegenheit oder eine andere erhöbliche Ursach davon¹⁴⁸ abhaltet /: unter ihren Fahn geziemend¹⁴⁹ zu erscheinen, und an den Jahr-Tag des Mittels,¹⁵⁰ dann denen 4 Quaternern das gewöhnliche Geld in die Mittls¹⁵¹ Cassa zu erlegen, oder selbes zur rechter Zeit einzuschicken, wer ein solches unterlasset, wird der dopelten Straff unterliegen.¹⁵²

Dreyzehentens: Solle keinem frembden Barbierer, viel weniger einem¹⁵³ Pfscher, oder der nicht in diesem Mittel¹⁵⁴ einverleibet und approbiret ist, einige Curen in dieser Stadt zu machen erlaubet seyn, und der in solchen Fahl betreten wurde, und auch nach dem Verboth sich halsstärig¹⁵⁵ zeigte, der solle durch den Stadt-Magistrat seines Verbrechens gemäß gestrafet, oder gar aus der Stadt abgeschaffet werden, doch solle in allen Fahl die Freyheit eines Edlhofs, oder Edlmanns ohnbeschädigt, und aufrecht verbleiben.

---

¹³⁰ ereignen

¹³¹ Mittl

¹³² Eylffens

¹³³ Mittl

¹³⁴ Gesatz

¹³⁵ soll

¹³⁶ seine

¹³⁷ Beleydigte

¹³⁸ wan

¹³⁹ äusseren

¹⁴⁰ Endtscheydung

¹⁴¹ Zwölffens

¹⁴² dem

¹⁴³ vorhörig

¹⁴⁴ von nächsten Gegend

¹⁴⁵ Mittl

¹⁴⁶ hohen

¹⁴⁷ wan

¹⁴⁸ dauon

¹⁴⁹ gezimmd

¹⁵⁰ Mittls

¹⁵¹ Mittels

¹⁵² untelrigen

¹⁵³ einen

¹⁵⁴ Mittl

¹⁵⁵ halbstärig

Vierzehentens: Ein Barbierers Sohn, oder der eine Barbierers Tochter zu eheligen, und Principal zu werden willens ist, solle ebenfals¹⁵⁶ alle die in 8ten Articul angeführte Bedingnussen¹⁵⁷ zu erfüllen verbunden seyn, also daß solcher wegen Lehr-Jahren, der Wanderschaft, und gewöhnlichen auszustehen habenden Examen, weder in einen, noch in allen anderen Theillen frey seyn solle, auch mit Geld zu lösen mit nichten befugt ist, nur allein die Tax eines Principalens ausgenohmen, die ein solcher nur in der Helfte zu erlegen schuldig ist, die Mahlzeit aber wie ein Frembder mit 10 floreni¹⁵⁸ bey dem Mittel¹⁵⁹ zu bezahlen, oder solche in Werth so viel betragend zu geben verbunden ist. Ein gleiches wird auch der jenige Gesell zu halten verpflichtet seyn, der eine hinterlassene Barbierers Wittib heyrrathet.¹⁶⁰

Fünfzehentens: Wann ein armer Barbierer oder Gesell in Kranckheit¹⁶¹ gerieth, und nicht im Stande¹⁶² wäre, ihme die ohnentbehrliche Nothwendigkeiten zu verschaffen, so solle demselben aus Christlicher Liebe mit einigen Geld aus der Cassa beygesprungen, und geholfen werden, da aber dieser wiederum¹⁶³ Gesund und zu Mittel¹⁶⁴ kommen wurde, wird er verbunden seyn, das ihme vorgetreckte Geld der Cassa nach und nach zu ersetzen.¹⁶⁵ Wann aber ein solcher schwächer¹⁶⁶ erkrankete, damit selber nicht ohne Geistlichen Trost dahin sturbe, solle einem¹⁶⁷ solchen krancken Barbierer der Vorsteher, den Gesellen aber sein eigener Principal unter 2 floreni¹⁶⁸ Straff dem aldasigen Stadt Pfaarer¹⁶⁹ fruhezeitig andeüthen.

Sechzehentens:¹⁷⁰ Wann jemand von diesem Barbierer Mittel¹⁷¹ mit Todt abgienge, gleich wie alle, und jede Mitglieder dieses Mittels¹⁷² den entseelten¹⁷³ Leichnam mit Andacht zum Grab zu begleiten¹⁷⁴ schuldig seynd, also auch in Gegentheill,¹⁷⁵ wer davon¹⁷⁶ ohne hinlänglicher Ursach ausbleibet, solle der Principal in 25, der Gesell aber in 12 Denari ohnnachlässlich gestrafft werden.

Siebenzehentens: Nach dem Todt eines Barbierers solle¹⁷⁷ die hinterlassene Wittib allen Rechten dieser Profession gleich übrigen Barbierer theillhaftig seyn, also, daß sie nicht nur allein befugt seyn die Profession weiter zu treiben, sondern auch ihr sonst in vorfallenden Mittels¹⁷⁸ Geschäften das Mittel¹⁷⁹ beyspringen solle, und ist ihr ein solcher

---

¹⁵⁶ ebenfahls

¹⁵⁷ Bedingnussen

¹⁵⁸ Gulden

¹⁵⁹ bey den Mittl

¹⁶⁰ heürrathet

¹⁶¹ Kranckheit

¹⁶² in Stand

¹⁶³ widerum

¹⁶⁴ Mittl

¹⁶⁵ ersezen

¹⁶⁶ schwärer

¹⁶⁷ einen

¹⁶⁸ Gulden

¹⁶⁹ Stadt Pfarrer

¹⁷⁰ Sechzehentens

¹⁷¹ Mittl

¹⁷² Mitglieder dieses Mittls

¹⁷³ entseelten

¹⁷⁴ begleiten

¹⁷⁵ Gegentheill

¹⁷⁶ dauon

¹⁷⁷ soll

¹⁷⁸ Mittls

¹⁷⁹ Mittl

Gesell zu geben, welcher vorhero examiniret, approbiret und von dem Mittel¹⁸⁰ vortauglich befunden ist, zu geben, welcher in der Profession die Stelle eines Vice-Principalis¹⁸¹ vertreten kann, hingegen wann Sie Wittib auf andere Ehr ausser dem Mittel¹⁸² schreiten mögte, höret das Recht auf, und ist nicht brefugt die Profession mehr zu treiben.

Achzehentens und Schlüsslichen¹⁸³ damit all und jedes, so in vorstehenden Articulu¹⁸⁴ begriffen, desto fester gehalten, der Dienst Gottes beförderet,¹⁸⁵ gute Sitten¹⁸⁶ eingeführet, das gemeine Weesen, und eigenes Beste dieses Mittels¹⁸⁷ besorget, die Müßbräuche der Ordnung nach abgethann¹⁸⁸ werden, als solle gedachtes Mittel¹⁸⁹ von dem alldasigen¹⁹⁰ Stadt-Magistrat einen Commissarium verlangen, welchen obligen wird allen Mittels Versammlungen¹⁹¹ beyzuwohnen und genaue Obsicht zu tragen, damit alles friedlich,¹⁹² ohninteressirt, und ohne Zwispalt vorgetragen und ausgemacht werde.

Nos itaque humillima memoratorum Civium et Magistrorum Chirurgorum barbitonsorum in praefata Civitate Nostra Budensi commorantium supplicatione, nostrae modo, quo suprafata Majestati Regia Benignitate exaudita, clementer et admissa memoratos Articulos praesentibus Litteris Nostris Privilegialibus insertos et inscriptos taliter, uti praeserti essent, quoad omnes eorum continentias et clausulas, omniaque et singula in ysdem continenta, ratos, gratos et accepta habentes Autoritate nostra Caesareo-Regia approbavimus, roboravimus et ratificavimus, ac pro praefatis Civibus et Magistris Chyrurgis Barbitonsoribus, Ipsorumque Successoribus Universis Valituros, benigne confirmavimus, Imo acceptamus, roboramus et confirmamus /: salvo Jure alieno /: Nobis de reliquo mentionatos Articulos in parte aut in toto mutandi, modificandi vel abrogandi plenariam reservantes Potestatem. Harum nostrarum Secreto Sigillo nostro, quo ut Regina Hungariae Apostolica utimus, impendenti communitarum vigore et Testimonio Litterarum - Datum per Manus Fidelis Nostri Nobis Sincere Dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitis Francisci Eszterházy de Galantha Perpetui in Frakno, Insignis ordinis Sancti Stephani Regis Apostolici Majoris Crucis Equitis, Camerary consiliaryque nostri Actualis Intimi, Comitatus Mosoniensis Supremi Comitis, et per antelatum nostrum Hungariae Regnum Aulae nostrae, prout et praefati Insignis ordinis Sancti Stephani Cancellary in Archiducali Civitate nostra Vienna Austria, Die Vigesima quinta Mensis Marty, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Sexagesimo quinto. Regnorum nostrorum [Hungariae Bohemiae et Reliquorum Anno Vigesimo quinto.

Maria Theresia m.p.

L.S.

Comes Franciscus Eszterhaszy

Ladislaus Batta

Anno Domini 1765 Die vero 3a Mensis Augusti praesentes a Sua Majestate Sacratissima Caesarea Regio-Apostolica praeinsertis Civibus et berbitonsoribus Chyrurgis Clementissime elargiti Privilegiales Articuli, Liberae, Regiae ac Metropolitanae Civitatis Budensis Magistratui in Domo Ejusdem Praetorea occasione Celebrationis Sessionis exhibiti et

---

¹⁸⁰ Mittl

¹⁸¹ eines Vice-Principalen

¹⁸² Mittl

¹⁸³ Schliesslichen

¹⁸⁴ Artichn

¹⁸⁵ befördert

¹⁸⁶ Sithen

¹⁸⁷ Mittls

¹⁸⁸ abgethan

¹⁸⁹ Mittl

¹⁹⁰ alldasigen

¹⁹¹ Mittls Versammlungen

¹⁹² fridlich

publicati, per Eundemque Magistratum humillimo ac homagiali cum cultu salvo jure quocunque acceptati sunt. Anno, Mense Dieque quibus supra.]

4. Stáhlý György pesti sebészmeister végrendelete (1783)

1783. július 16. (kihirdetve: 1795. május 12., BFL IV.1202.cc a.m. 585.)

In Nahmen der allerheiligsten Dreýfaltigkeit! Amen

Ich Endes unterschriebener in Erwegung der Sterblichkeit, habe beý Gott Lob! noch reifer Vernunft, und gesunden Leib meine leztwillige Disposition, wie ich es nemlichen nach meinen Tod gehalten haben will, machen und anordnen wollen; wie folget:

Erstens: Wan es Gott dem Allmächtigen gefällig seýn wird, mich von dieser Welt abzufordern, so empfehle ich meine arme sündige Seel, in die grundlose Barmherzigkeit Gottes, hofnungswoll durch die theüerste Verdienste meines Erlösers, und fürbitte der allerseeligsten Jungfrau und Mutter Maria die Seeligkeit zu erlangen; den Leib aber der Erden und will, daß selber Christ-Catholischen Gebrauch nach zur Ruhe solle bestattet werden.

Zweitens: Vermache zu allhiesigen Stadt Pfaar Kirchen wohin es nöthig... 3 *floreni*

Dem hiesigen Burger Spittal... 2 *floreni*

Zur Feüer Staüer Cassa... 1 *floreni*

Denen armen Leuten auf zweymal auszuteilen... 9 *floreni*

Zum Sankt Peregrini Altar beý dem Ehrwürdigen Patern Serviten... 1 *floreni*

Nach meiner Eichen und Maria Zell nächst Ofen auf Heiligen Messen

zusammen.. 2 *floreni*

Das zeitliche belangend

Drittens: Ist mein ernstlicher Will, daß meinen, aus meiner zweiten Ehe mit der Barbara Fidlerin Seeligen eheliblich erzeugten Kindern, namentlich Georg, Johann und Catharina, zum voraus der in der Sauwinckl Ried in Ofen liegende Weingarten, alß ein Mütterliches Erbtheil zufallen solle. Mit der Bedindnuß jedoch, daß sie die beý H. Jolics in Ofen die wegen Überkommung dieses Weingartens von Mathias Schneider gemachte Schuld per 100 *floreni* bezahlen sollen.

Viertens: bestätigte ich meinen mit meiner dermaligen lieben Ehegattin errichteten Heüraths Contract, folgsam verordne, daß ihr, welche mir zwar 400 *floreni* verheüirathet, jedoch in baaren samt der Einrichtung nicht mehr dann zweý Hundert Gulden zugebracht hat, dieses zugebrachte in voraus, nebst den in Ofner Gebürg, in der so genannten Besinger Mayerhof liegenden Weingarten übergeben solle werden.

Ferners sollen Ihr Vermög gedachten Heüraths Contract Acht Hundert Gulden, alß welche ich ihr verheüirathet hab, ebenfalls in voraus von meinen Vermögen bezahlt werden.

Nichtminder das Chýrurgiae Recht samt zugehör eigen Verbleiben, nebst aller zinner (Zimmer?) Einrichtung.

Endlichen auch die Helfte von dem wehrend dieser Ehe erwürthschafteten; welches aber zu bestimmen, folgendes muß erwegen, und angenohmen werden; und zwar, daß ausser dem Hauß in der Josephi Vorstadt, bey der Verkehrten Welt genant, wehrend dieser Ehe nichts erworben ist worden, indeme selbst der Grund davon schon ehedeme mein Eigenthum ware, einfolglichen, da ich, und meine Ehe Consortin darauf 3000 *floreni* Schulden gemacht, diese Schuld von Werth des sogestaltig erworbenen in voraus abezuziehen, und der überrest, als ein erwürthschaftetes anzusehen kommet, wessen Helfte wiederhohlt meiner Ehe Consortin Vermög Heüraths Contract ebenfalls zufallen solle.

Fünftens: Meine Chýrurgische Instrumenten sollen folgender massen zertheillet werden: Mein Sohn Georg soll den silbernen Bind-Zeich bekommen, nebstbeý meinen silbernen Degen.

Mein Schwiger Sohn Vrancsics das Instrument, die grosse Machine mit 4 Rädern Hildain Banck, nebst aller zugehör; dann eine andere Machine zum Beinbruch curiren; Mehr dreÿ silbernen Chateter samt den Futteral; ein silbernen Tarachter zum Wassersüchtigen anzuzapfen. Endlichen solle er sich am ersten zwölf Stuck von meinen Büchern aussuchen können.

Mein Sohn Johann soll haben den silbernen Aderlaß Zeich; ein spanisches Rohr mit silber beschlagen, und möge sich zum zweiten ebenfalls 12. Stuck Bücher ausklauben.

Die übrige Bücher bleiben meiner Ehe Consortin nebst den grossen anderen Instrumenten, und der silbernen Mund-Sprizen [und Spächtel], jedoch muß Sie den Sohn Johann dreÿ ducaten herauszahlen, damit er sich auch Instrumenten beÿschaffen könne.

Meine Tochter Catharina solle bekommen Siben [alte] silberne Löffl, zwey Bett-Bücher mit Silber beschlagen, weilen Sie von ihrer Mutter sind.

Sechstens: Schuldet mir der meinigen ihr Bruder Johann Wolf 30 *floreni* davon sollen den Waysen Kind Victoria Fuchsin 10 *floreni* die übrige 20 *floreni* aber meiner Schwester Johanna Stumwollin ihren zwey Knaben, Andre und Jacob gegeben werden.

Endlichen was mach Abzug alles dessen an meinen Vermögen übrig bleiben wird, daß solle unter meinen vier Kindern zweiter und dritter Ehe, benantlichen Georg, Johann, Catharina und Theresia alß ein vätterliches gleich getheilet werden, jedoch so, daß dasjenige, was einer und der andere meiner Söhnen schon empfangen, ihm eingerechnet werde. Diesemnach sind dem Georg Achtzig Fünf ducaten, dem Johann aber 150 *floreni* sage Ein Hundert Funftzig Gulden eingerechnet werden, welche ich auf Sie verwendet habe. Eben so sollen der Catharina das Heürats Guth per Ein Hundert Funftzig Gulden angerechnet werden. Pesth den 16te July 1783.

Johan Georg Stähly Chÿrurg m.p.

Das vorstehendes Testament ihm Herrn Testatori in unserer, alß hinzu durch ihm besonders ersuchten Gegenwart von Wort zu Wort deutlich vorgelesen, von Selben mündlich bestätigt, und auch eigenhändig unterschrieben worden seyn, ein solches bezeugen hiemit. Pest den 16te July 1783.

Bezeugen auch, daß bey Gelegenheit dieser Unterfertigung Herr Testator seiner jüngers Tochter Theresia die silberne Sack Uhr und die silberne Tobackier legiret habe, und zugleich einbekennet, daß die Catharina ihr Heürath Guth per 150 *floreni* noch nicht empfangen hat.

Anton Marck als ersuchter Zeug mp.

Sebastian Häußler als ersuchter Zeug mp.

Franz Anton Schallhart mp. als ersuchter Zeug

Daniel Schultheis als ersuchter Zeug

Jacob Peter Polj. mp. als erbetener Zeug

5. Riskovics József pesti sebész-mester végrendelete (1794)

1794. november 8. (kihirdetve: 1795. február 28., BFL IV.1202.cc a.m. 572.)

In Namen der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit!

Demnach der Todt des Menschen sicher, die Stunde aber desselben ungewiß ist, als habe ich um allen sich etwa nach meinen Todt ereignen mögenden Schwierigkeiten vorzubeygehen bei reiffer Vernunft wohl überlegter massen nachstehend letztwillige Disposition von meinen mir von Gott verliehenen Vermögen zu Papier bringen lassen wie folget.

Erstens. Ist es Gott gefällig meine Armsündige Seele von dem Leib abzufordern, so empfehle Ich selbe der Barmherzigkeit Gottes, dem Leib aber des Erde, und will das solcher nach Verfertigung einer weichen wenig angestrichenen Toden-Sarg und voraus beschehenen Zweymaligen Leuten in den Oberen Friedhoff begraben werden solle, wie dann auch den darauf folgenden Tag in allhiesiger Stadt-Pfaar-Kirche 5 Kleine Heilige Messen zu lesen, unter die Armen aber 5 *floreni* auszuteillen kommen, ferners legire in allhiesiges Burgerspittall zehen Gulden.

Das Zeitliche belangend

Zweytens: Will ich das gleich nach meinen Todt nur das Vorständige baare Geld und vorhandene Obligationen keines wegs aber mein Anderes Vermögen beschreiben und inventirt werden solle, um den Standt in welchen sich meine liebe Ehegattin Josepha gebohrne Malczer [befindet], einiger massen zu ersehen, dessen ohngeachtet aber soll sie, solange sie meinen Namen führet, als Mutter und Gesätzmässige Gerhabin unserer, als schon vorhandenen, oder mit der Hilf Gottes noch zu erzeugenden Kinder in Besitz dieses Vermögens bleiben, mit der Verbindlichkeit jedoch, das Sie selbe scharf, und in der Furcht Gottes erziehe. Soll Sie aber sehen, das einer oder der andere wegen Unfähigkeit seine Studien nicht fortsetzen könne, so hat sie solchen noch in der Zeit zu Erlernung einer ihm angemessenen Kunst zu verhalten. Ebenso auf den fall, als einer oder der andere von ihr als Mutter den Ihm gehörigen Antheil mit Gewalt erpressen wollte, selben keineswegs zu verabfolgen, es seyn dann Sie sehe, das er in Stande seyn, das was er empfanget Gut zu gebrauchen, sonsten wenn er ein Verschwender seyn sollte, ist ihme das Capital einmahls, sondern nur die Halbscheid der Ihm von seinen Theill gebührenden *Interessen* zu verabfolgen, wie dann auch jene Schulden, die sie etwa machen dürften, keineswegs von seinen Erbantheill zu bezahlen kommen.

Drittens: Gleich wie nun oberwehnt zweyter §pf. ausdrücklich enthält das meine liebe Ehegattin solange sie meinen Namen führt nicht nur im Hauß wohnen soll und müsse, sondern auch von all meinen Sachen unumschränkte Frau verbleibe, so hat sie doch hauptsächlich darauf zu sehen, damit das Vermögen, wenn solches durch Sie nicht vermehret wird, wenigstens immer in den nemlichen Standt verbleibe, massen Sie von den Einkünften samt ihren Kindern, besonders da keine Schulden vorhanden sind, leben kann. Nach erfolgt ihren Todt aber, sollen jene Schrifften, so die Viskeletische in Preßburger Komitat liegende Güter betreffen, jenen meiner Kinder, welches am tauglichstens sein wird, samt den Armales übergeben werden, versteht sich jedoch nach errichter Vogtbarkeit. Wenn aber Todt meiner geliebten Ehegattin vor dieser Zeit erfolgen möchte: damalen erkenne ich hiemit meinen Schwager Herr Joseph Pichler zum Gerhaben und Verwalter meiner Verlassenschaft jedoch gegen alljährig zu legender Rechnung, welchen für seine Mühe jährliche 50 *floreni* zu bezahlen sein werden.

Viertens: Sollte es sich aber fügen, daß meine Frau ihren Wittwen Standt verändern wollte, so ist ihr sogleich das Verheurathete mit Ein Tausend Gulden zu verabfolgen, wie ihr dann auch das Chyurgische Recht eigen verbleibet, ferners aber legire ich ihr noch Ein Tausend Gulden in baaren zu empfangen. Nichtminder vermache ich ihr auf eben den widerverhligungs Fall ein Bettstadt mit allen Zugehörungen, so wie auch den Schmuck,

welchen Sie in ihren kleinen Trügerl hat, Sechs Sesselle samt Kanape, dann von den Silber zwey baar Besteck, samt ein silbernen Saltz Passel und den Vorleg Löffel, welchen wir gemeinschaftlich brauchten, zwey kleine Coffe Löffel, und 6 par Porzellanene Coffe Schallen, den gemeinschaftlichen Tisch, und grossen Wäschkasten samt den ihr zugehörigen Kleidungsstücken. Endlichen soll ihr sowohl von den Tisch zwey als auch vorhandenen Kupfer und Zinn ein Kinds-Theill verbleiben.

Fünftens: Die silberne Zukerbichsen mit 6 silbernen Coffe Löffle, die zwey silberne Leichter (?), die silberne Toback Bichsen, dann die eben silberne 12 par Messer mit den 2 krumen Löffle, dann den zwey SalzVasse, wie nicht mündler der silberne Verbindzeuch mit der silbernen Spritzen, Catheders und Spachtel, dann die zwey Uhren sollen für meine Kinder aufbewahret werden, mein Ring mit Brillanten samt den grossen Spingel soll jenen meiner Söhne gegeben werden, so sich am besten aufführen wird, mein ander Goldener Ring aber mit einen Carniol und zwey kleinen guten Steinerle besetzt soll den andere zufallen, falls sich aber alle gut aufführen würden, so kommt all dieses samt den Silber und andere Möbelen unter sie gleich zu theillen. Das Hauß soll nicht verkauft werden, sondern wenn zwey von meinen Kindern solches in den Werth, welchen die *Licitation* blos allein unter den Kindern selbst bestimmen wird, behalten wollten, so ist solches unter sie abzutheillen und haben solche hernach die übrigen hinaus zu bezahlen, jedoch soll auch auf den Fall einer Verschwendung bei welchen immer meiner Kinder die in Hinsicht dessen puncto 2o vorgeschriebene Vorsicht und Zurückhaltungs Art gebraucht werden. Meine Bücher und Schriften sollen eben für meine Kinder, bis zu ihrer Grossjährigkeit aufbewahret werden, wo sie hernach die nützlichen für sich behalten, die nicht nothwendigen aber veraußeren können.

Sechstens. Obwohlen ich meiner vormelzt lieben Ehegattin vermög Heuraths Contract die Hälfte des wehrend unserer Ehe erwirtschaftenden zugesicheret, und in folge dessen auch das durch mich erkaufft, sogenannte Sengerische Hauß, auch auf ihren Nahmen schreiben lassen habe, so erachte, und will ich demnoch, daß Sie mit obigen zusamen 3500 *florent* betragenden Werth sowohl an ihren verheuratheteten, als auch wehrend dieser Ehe erwirtschafteten hinlänglich zufrieden gestellt sein solle, und das zwar um so mehr, als mir wohl bekannt, daß von den erwirtschafteten auf ein Hälfte nicht mehr fallen kann, weilen ich auch vorerwehntes Hauß mit schon vorgehabten Capitalien erkaufft hab. Übrigens ersuche.

Siebenstens. Ein Löbl. Stadt Magistrat gerufe auf den fall als meine Ehegattin ihren Stand wirklich verändern sollte, all mein Vermögen meinem Schwager Herrn Joseph Pichler zur ferneren Verwaltung übergeben, welcher jährlich seine Rechnungen darüber zu legen haben wird, damit nicht etwa die ganze Massa durch einen üblen Stiefvater wersplittert werde.

Achtens. Sollte es sich endlich fügen oder ereignen, daß alle meinen Kinder noch vor Erreichung der Großjährigkeit sterben sollten, so soll von meinen ganzen beweglich und unbeweglichen Vermögen der 3te Theill meiner lieben Ehegattin eigen verbleiben, die übrige zwey Theille aber in drey gleiche Theille getheillet werden, nemlich unter den Sohn meines Bruders Franz, Namens Ludwig Riskovics, unter die Erben meiner Schwester Anna Paulovics gebohrene Riskovics zu Viszkelet, dann meiner Schwester Namens Elisabetha Szalaj gebohrene Riskovics zu Tornocz in der Neutrauer Gespannschafft.

Damit also all obiges in allen Kraft und Statt habe auch unveränderlich seyn solle, habe ich zu mehrerer Bestätigung nicht nur meinen Nahmen eigenhändig unterschrieben, sondern auch nachstehende Herren um ihre Zeügenschafft gebetten. So geschehen. Pesth 8ten November 1794.

Josephus Riskovics m.p.

Daß verstehend leztwillige Disposition Ihme Herrn Testatori wortdeutlich vorgelesen worden seyn, und er solche nicht nur durchgehends bestätigt, sondern auch in unserer zugleich versammelten Gegenwart eigenhändig unterschrieben habe beglaubigen hiemit Pesthini sub dato ut supra.

Anton Mack mp. als requirirter Zeug

Franz Gößleth mp. als ersuchter Zeug

Johann Wimmer mp. als ersuchte Zeug

Franz Anton Schalfart mp. als ersuchter Zeug

Benedict Fellner mp. als erbettener Zeug

6. Andreovits György budai sebészmeister végrendeletei (1808)

a. Végrendelet, 1808. augusztus 11. (kihirdetve: 1828. március 19., BFL IV.1002.y II.a.373.)

In Nahmen der Allerheiligsten Dreyfalltigkeit Amen!

Habe ich Georg Andreovits bei gesunder Vernunft über mein sämmtliches Vermögen, meinen letzten Willen in Gegenwart deren hierunten stehenden, durch mich hierzu besonders ersuchten Herrn Zeugen folgendermassen erklåret. Als

Erstens. Empfehle ich meine Seele der unendlichen Barmherzigkeit Gottes, meinen Leib aber verlange ich dem Chyurgischen Wohlstande angemessen auf den allgemeinen Gottes-Acker mit Aufstellung eines steinernen Kreuzes unter dem ganzen Conduct zu begräben, vorauf ein Requiem sammt 16 Heiligen Messen in Gestalt eines sogenannten Zirkels in der Kirche ad *Sanctam Annam* zum Trost meiner Seele gelesen werden sollen, wozu ich demnach bestimme

200 *floreni*

Zweitens. Bestimme ich folgende Vermächtnisse als

a) Zum Armen Institut

50 *floreni*

b) Zur Vertheilung an die wahre elende Armen

100 *floreni*

c) Zur städtischen Feuer Casse

10 *floreni*

d) Dem Herrn Franz von Balássy, nun mehrigen Bürgermeister zur Erkentlichkeit

seines Wohlwollens

50 *floreni*

e) Dem Herrn Magistrats Rath Georg von Spóth zur Vergeltung seiner

freundschaftlichen Handlungen, und frommen Angedenken

500 *floreni*

f) Den Kindern meines Bruders Damian Andreits zum frommen Angedenken meinen

kleinen Nußgärten in Brunthal und übrigens noch

300 *floreni*

g) Endlichen sollen auch die der Fräulein von Jelenffy laut de dato 30te May 1802

ausgestellten Obligation schuldiget

1000 *floreni*

Id est Ein Tausend Gulden fier angeführt sein.

Welche sämmtliche Legaten demnach, und respective Schulden in 2210 *floreni* von meiner Verlassenschafts-Masse vorzüglich abgeführt werden sollen.

Drittens. In all'jener Verlassenschaft, demnach, als meinen Christinastädter Hauße, dreyen Weingärten in Urbaniberg, Grüngraben und Brunthal; dann Weinen, Fässern, Lees- und Preßgeschier, Tobackmacherey wie auch denen in meiner Wohnung befindlichen Effecten, als silbernen Eßzeug, Uhren, Gewöhren, Betten, Kleidungen, Kuchelgeräthschaften... welche nach vorläufiger Hindanzahlung obiger Legaten, und sämmtlicher Schulden, annoch erübrigen würden, setze ich zum wahren Universal-Erben ein meinen Sohn Joseph Andreits Chyurgiae Lehrer bey der Pester Königlicher Universitaet mit dem Beisatz, daß in sothaner Universal-Erbschaftsnehmung auch das zugebrachte seiner Mutter Anna Spadani seeligen, welches in sehr wenigen Gelde, in verschiedenen Ringen, Uhren und andere derley Effecten zusamm in einen Werth zu 800 *floreni* bestanden sein mag, ohngeachtet solches annoch während der Ehe durch sie gänzlich verzehret wurde, mit inbegriffen sein solle. Jedoch

Viertens. Solle benannt mein Sohn mit meinem Christinastädter Hause auf den Fall, als er ohne eigenen Leibesperben etwa ableben sollte, zu disponiren nicht befugt sein. Massen ich dasselbe auf solchen Fall den Kindern meines Bruders Damian Andreits vermacht, und bestimmt haben wolle. Mithin solle er nur mit meinen Weingärten und übrigen Sachen zu disponiren berechtigt sein. Dann

Fünftens. Solle die Gemahlin meines Sohns auf den Fall, als er ohne letztwilliger Verordnung vorsterben sollte, den Genuß des sämmtlichen Vermögens, in so lange sie als Wittwe den Nahmen ihres Ehegemahls führet, zwar haben. Nach ihren Tode aber, oder weiterer Verhehlung derselben, dann wo über die Weingarten und Wein- und Preßgeschier keine letztwillige Verordnung ihres Gemahls, wie vor besagt, etwa vorhanden sein sollte.

Solle auch dieses Vermögen den Kindern meines obbenannten Bruders Damian Andreits gegen deme zufallen, damit hinvon die von meiner Schwester Catharina zu Wien als Medicus befindlichen Sohn ein tausend *rheinischen* Gulden hindangezahlt werden sollen.

Sechstens. Erbittet zum Executoren meines Testaments dem Herrn Magistrats Rath Georg von Spóth mit deme, damit zum Abführung obiger Legaten eine einjährige Fristenineren Universal Erben gestattet werden möge.

Welche meine letztwillige mir durchaus abermachten vorgelesen Verordnung ich auch ferners bestättiget und eigenhändig unterschrieben gebe. Ofen den 11te August 1808.

Georg Androvich Testator.

Coram me Josepho Hinka mp. casum Advocatu ac una requisito teste

Josephus Tandl mp. Exactor qua requisitus Testis

Ferdinandus Laszlovszky actuarius qua requisitus Testis

Joannes Gindely mp. ... qua requisitus Testis

Franz Xaver Nidrmayr mp.

Inter Veberiani Artus Acta per D.S. Georgium Spoth adjustata D.S. Joannem Igrajátovits Testamentum Georgii Androvits clause confectum et illa... in Consessu primo *Magistratuali* hodierno reseratum inveniente, astcum tardius confectum et signanter sub 17a *Novembris* 1808 Testamentum solemniter publicatum sit, vigorem praesentis Testamenti velut per posterius robur amittentis cessare et inter acta in Archivo conservandum venire.

b. Pótvégrendelet, 1808. november 17. (kihirdetve: 1808. november 23.)

In Namen der allerheiligsten Dreyfaltigkeit, Gott Vatter Sohn und Heiliger Geist. Nachdem jeder Mensch sterben muß, so habe ich von meinen wenigen Hebseligkeiten [?] in beyseyn der hinzu erbetteten Herrn Zeugen folgende Dispositionen zu treffen, und anzuordnen befunden, und zwar:

Erstens. Meine Seele einpfehle ich Gott dem Allmächtigen, den Leib aber der Erde, von wo er gekommen ist.

Zweiter. Vermache dem hiesigen Armen Institut 5 *floreni*

Dritte. Der hiesigen Feuer Kasse 5 *floreni*

Vierte. Dem hiesigen Armenhauß ebenfalls 5 *floreni*

Fünfte. Der *Sankt Anna* Kirchen zu Ofen in der Wasserstadt 10 *floreni*

Sechste. Der Fraulein von Jelenfy Zwey Hundert *Rheinischen* Gulden. Endlichen

Siebtens. In allen übrigen ist und soll mein Sohn Joseph der einzige Universal Erb seyn.

Urkundt dessen ist diese meine letzte Willens Meinung aufgesetzt und durch meinem Namens unterfertigen in Beysein der hinzu erbetteten *Herrn* Zeugen unterfertigt werden. Ofen den 17ten November 1808.

Georgius Androvivits mp.

Uunderfertig durch ich Jacob Pbbanus mp. [...]

Johann Bernner allst erbeten Zeig

Johann Herkka allß erbetener Zeug

Frantz Franck mp. als Zeug

Franz Kray [?] als Zeug

Ignatz Singer als Zeug

7. Andreovits József végrendelete (1834)

Pest, 1834. február 22. (kihirdetve: 1835. június 1., BFL IV.1002.y II.c.359.)

Im Nahmen der Allerheiligsten unzerteilten Dreyeinigkeit, Gott des Vaters, des Sohnes und des Heiligen Geistes Amen!

Nachdem ich die Gewißheit deß Todes, und die Vergänglichkeit des irdischen wohl zu Gemüthe geführt, aber auch zugleich weiß, daß derselbe Gewiß, die Stunde aber ungewiß. So habe ich mich bey gesunder Vernunft und gesunden Körper entschlossen um allen Streitigkeiten, die sich nach meinem Tode ereignen könnten, folgendes in Betreff meines sämtlichen beweglichen und unbeweglichen Vermögens als Kinderloß zu veranstellen.

Erstens: Meine Seele empfehle ich der Barmherzigkeit Gott des Allmächtigen. Den Leib aber der Erde, aus der er gekommen ist, und soll derselbe, durch die Anordnungen meines Neffens Urosius Andreits standesmächtig beerdigt werden.

Zweitens: Sollen aus, noch meinem Tode zurückgelassenen Vermögen folgende wohlthätige Legaten ausgezahlt werden:

- a) dem Pesther Blinden Institut *5 floreni Münze*
- b) dem Taubstummen Institut zu Vaiczen *5 floreni*
- c) dem Pesther und Ofner Kleiner Kinder bewahr Anstalt in gleichen Theilen

ingesamt

10 floreni

- d) dem Illyrischen und Valachischen Schuldeputationfond *10 floreni*
- e) der Ofner Christinenstädtler Sanct Anna Kirche *5 floreni*
- f) dem Kloster der Ofner Barmherzigen *5 floreni*
- g) dem Kloster der Ofner Elisabethinern *5 floreni*
- h) der Ofner Grichischen nicht unirten zur Heiligen Dreyfaltigkeit Kirche in Tában, welche unter der Leutung meines Urgroßvatters gebaut ward *5 floreni*
- i) dem Pesther und Ofner wohlthätigen Frauen Semin (?) *10 floreni*
- k) so wie auch dem Pesther und Ofner Bürgerspital *10 floreni*
- l) dem Pesther und Ofner Bettelfond *10 floreni*

Drittens: Dem jetzigen Christinenstädtler Richter Johann Haller, zum Beweise seiner, mir oft erwiesenen Freundschaft soll mein Universal Erb noch seiner Einsicht ein Convenables Angedenken geben.

Viertens: Meine Niesen Frau Aloysia von Rakoszlav, Elisabetha Mladenovits und Anna Nikolits sollen einer jeden solange sie leben werden jährlich Einhundert Gulden *conventions* Münz ausgefolgt werden, mit dem Bemerken, daß nach Ableben derer allen, ohne alle weitere Verpflichtung auf ihre Successoren, das ganze Vermögen auf den Universal Erben rein zufalle.

Fünftens: Sollte jedoch Anna Nikolits sich mit diesen meinen Anordnung unzufrieden zeugen, oder Unruhe stiften, so sollen ihr diese 100 *floreni* ohne weiters entzogen, und unter die Geschwister gleich getheilt werden.

Sechstens: Nach Abzug aller vorerwähnten Legaten, Krankheits und Begräbniß Auslagen, wie auch anderer, wenn sich welche Vorfinden würden passiven, ernenne ich zum Universal Erben meinen Neffen Urosius Andreits, aus besonderer Rücksicht für seine, in meine Angelegenheiten unermüdete Mühe, und für, in meinen alten Tagen, sowohl von ihm, als von seinem Weibe meiner lieben Nichte Bogomilla sorgsame und treu geleistete Pflege, als dankbare Erkenntlichkeit und wohlwollende Erinnerung, mit dem Bemerken, daß im Falle des früheren Absterbens meines Neffens Urosius Andreits auch seine Frau Bogomilla solle selbe lebenslänglich, ohne jedoch über das Vermögen testamentarisch Verfügen zu können. Diese Rechte genießen, welche dem Universal Erben nemlich ihrem Manne zugetheilt sind. Der auch zugleich als Testamenti Executor diese meine

unwiederufliche Anordnung von Wort zu Wort vollziehen für strenge Schuldigkeit erkennen muß.

Siebentens: Nach Ableben aber sämtlichen Familien Glieder vermache ich die Zinsungen (?) von meinem in Pesth Theresien Vorstadt Grosse Kreuz Gasse unter dem Popular *Numero* 318. liegenden Hausse, so wie auch die 5 per Cento Interessen von meinem in königlicher Pesther Versatz Amte angelegten 5000 *floreni* Münze Capital zur Stiftung für arme und mittelloße medicinische Candidaten, die, die bestimmte königliche Taxen für ihr graduale nicht entrichten können, und dadurch in ihren Fortschreiten gehindert sind, von obenbenannten Zinsungen (?) und Interessen die Taxen für das Graduale vorzuschließen. Mit dem Bemerken aber, daß sie in fünf Jahren nach Möglichkeit in Raten ohne Interessen abzahlen. Damit noch und nachmit dieser meiner Stiftung mehrere dürftige Candidaten alljährig theilhaftig werden können, und das mit A ehlung (!), daß immerwährend einer unter die theilhaftigen *von* Griechischer nicht unirten Religion seyn solle, sonst ohne allen Unterschied der übrigen Christlichen Religionen. Diese unter meinen Samen milde legitirte Stiftung soll unter der Aufsicht, und Gewissenschafter Controлле des damahls zu bestehenden Prothomedici, Rectoris Magnifici et Directoris Facultatis Medicae verwaltet werden. Sollte jedoch des obenbenannten Hauß baufällig werden, so soll durch meinem Neffen Urosius Andreits verkauft, und der Ertrag davon dem Capital in Versatz Amte einverleibt werden.

Zu diesem Ende ich diese meine letzte unwiederrufliche Willensmeinung wohlbedächtlich, und bey gesunder Vernunft und Körper. Vor gebührend gebetteten Zeugen, mit Hilfe eines Zeugen die jeder geführt eigenhändig unterfertigt. Signatum Pesth den 22ten Februar 1834.

Joseph Andreits

Daß das gegenwertige Testament dem Herrn Joseph *von* Andreits in unserer Gegenwart *von* Wort zu Wort vorgelesen ist worden, und derselbe bey vollkommenenen Leibes und Geistes Kräften uns als durch ihn hinzu erbetteten, auf einmahl, und beysammen geweßten unterschriebenen 6 Zeugen erkleert habe: Daß dieses seine letzte Wille sey und mit ihm vollkommen zufrieden sey. Daß endlich er seinen Namen mit Beyhilfe des Herrn Martin *von* Borsos Landes und Gerichts Advocaten unterfertigt, und so auch Insiegel beygedruckt hat, hiemit bescheunigen. Pesth wie oben.

Johann Gottlieb Fabini *Medicinae Doctor* und Freyleser der Augenheilkunde, als erbetener Zeuge

Michael Joannovits mp.

Georg Mankovits als Zeuge

Naum Bozda

Joseph Karafiat als Zeuge

Martin *von* Borsos mp. Landes und Gerichts Advocat als erbetener und des Testators Handführender Zeuge

8. Ferdinand Haszlinger budai sebész-mester végrendeletei (1817)

a. Végrendelet, 1817. szeptember 22. (kihirdetve: 1820. november 13., BFL IV.1002.y II.a.945.)

Testament

Im Namen der allerheiligsten und unzerteilten Dreyeinigkeit Gott des Vaters, des Sohnes und des Heiligen Geistes Amen.

Nachdem ich jeder Mensch sterblich, die Stunde des Todes aber ungewiß ist, so habe ich mich zwar bey meinen hoch erreichten Altes, jedoch bey gesunden Muthe und guten Verstande entschlossen, um allen Streitigkeiten, die sich nach meinem Tode ergeben möchten, zu verhindern, meine letzte Willensmeinung in Betref meines Vermögens hiermit fest zu setzen, und zwar:

Das ewige betreffend

Erstens: Empfehle ich Gott dem Herrn meine Seele, der sie mir gegeben, dem Leib aber der Erde, aus der er gekommen ist, und soll derselbe bürgerlich in dem allgemeinen Gottes. **Acten** (?) nebst aus lauten mitgänger Assisstenz beerdiget werde.

Zweytens: Solle nach meinem Todt ein musikalischer Requiem mit Assisstenz und 6 heilige Messen bei dem *Patribus* Franciscanern zu *Sankt* Stephan gelesen werden.

Das zeitliche betreffend

Nachdem ich ausser jenen Vermögen, welches ich mit meiner ersten Ehegattin besessen, von meiner zweyten Ehegattin vorhinigen Schnapp mehrere Grundstücke und Habschaft überkommen, rücksichtlich aber des wehrend der ersten Ehe besessenen Vermögens, der meinen Kindern gebührende mütterliche Antheil zu erheben kommet, welcher demselben in Gleichförmigkeit der vorzu nehmenden Abhandlung, nebst Berechnung dessen, was eines oder das andere bereits in baaren empfangen, zu haben erweislich gemacht werden kan aus zu folgen seyn wird. Andererseits aber ich als durch meiner zweyten gemachtin vorhinigen Schnapp eingesetzter Universal Erb, sowohl über das von ihr ererbte als auch sonst mir angehörig Vermögen frey und ungehindert zu Disponiren befugt und berechtiget bin, so ist mein unabänderlich und ernstlicher Wille damit nach wohlleifiger Befriedigung meiner Kinder, rücksichtlich des durch die aufzustellende Comission zu erörternden mütterlichen Erbantheils folgendes in Erfüllung gebracht werde, und zwar:

<u>Erstens:</u> Vermache in das Armen Institut	...	...	10 <i>floreni</i>
in die Feuer Casse	...	...	10 <i>floreni</i>
zur Verpflegung der städtischen Kranken in die Stadt-Casse			
			200 <i>floreni</i>

Dem <i>Patribus</i> Franciscanern zu <i>Sankt</i> Stephan	...	500 <i>floreni</i>
dem <i>Patribus</i> Capucinern in der Wasserstadt	...	300 <i>floreni</i>
Zu die Pfarrkirche zu <i>Sankt</i> Anna	...	200 <i>floreni</i>
dem Elisabethinerinen	...	100 <i>floreni</i>

Inder weder es als Stiftungs Capital, wovon von den jährlich-obkommenden Interessen Heilige Messen pro 1 *floren* zu lesen kommen. Ausserdem sollen den E. Elisabethinerinen zur Verpflegung der Kranken gegeben werden ... .. 100 *floreni*

Zweytens: Vermache aus besonderer Liebe und Hochachtung dem /: Titl :/ *Herrn* Stadtrichter von Kalmarfii ... .. 2000 *floreni*

Dem <i>Herrn</i> Stadthauptman Christoph von Szeth	...	2000 <i>floreni</i>
Dem <i>Herrn</i> Magistrats Rath Franz von Öffner	...	2000 <i>floreni</i>
Der verwittibten Schlosser Meisterin Anna Seelosin	...	800 <i>floreni</i>
Meiner dermaligen Wirtschafterin Kovatsick	...	800 <i>floreni</i>

dem *Patri* Antonius Schmiedt Chatechet der landstrasser Trivialshule

150 *floreni*

Drittens: Inst mein ernstlicher Will, daß nach meinem Todt zwey steinere Kreuz gemacht und eines auf mein Grab, das zweyte auf das Grab meiner letzt verstorbenen Gattin Theresia sollen gesetzt werden, wozu ich bestimme ... 200 *floreni*

Viertens: Vermache auf dem Calvariberg zur Errichtung der noch abgängigen sieben Station ... .. 300 *floreni*

Fünftens: Zum Executor Testamentary ernenne ich den Herrn Anton Menner, und soll derselbe für seines Bemühung zur Belohnung erhalten ... 500 *floreni*

Sechstens: Was sich nach Abschlag obiger Vermächtnissen erübrigen sollte, solle unter meinen Kindern als Ferdinand Haslinger Regiments Arzt bey Eszterhasy, Augustin Haslinger Comitats Fiscus, Eva Haslinger verehlichte Seiler, und Franziska Haslinger verehlichte Jariur, nachdem alles Licitando verkauft worden, auf gleiche Theile getheilet werden.

Siebtens: Schließe ich diese meine letzte Anordnung in Namen der allerheiligsten und unzzertheilten Dreyeinigkeit, so wie ich dieselbe angefangen habe, und ersuche einen Löblichen Magistrat dieselbe wieder alle Einwendungen zu schützen und in Vollzug zu bringen. Ofen den 22ten September 1817.

Ferdinand Haslinger

Daß diese letzte Willensmeinung dem Testator deutlich vorgelesen, daß selber es wohl verstanden, wie auch eigenhandig unterschrieben, und sich in unserer gesamt Zahl erklärt, daß solcher wirklich sein Wille ist, wird hirmit bezeuget. Ofen den 22ten September 1817.

Lorenz Walter mp. als Zeug

Michael Michalowics mp. als Zeug

Johan Schmitmeyer mp. als Zeug

Johann Zäugger mp. als Zeug

Michael Roch als Zeug

Leopold Göb als Zeug

b. Pótvégrendelet, 1819. július 5. (kihirdetve: 1820. november 13., BFL IV.1002.y II.a.945.)

Codicill

Nachdem ich untern 22te September 1817 über meine Habschaft mein Testament errichtete, welches Vorschrift und Gesätzmässig Solemnisiret wurde, so bestätigte und bekräftigte dem ganzen in selben enthaltenen Inhalt den ich auch itzt (!) mit vollkommener Vernunft und Geistes Gegenwart nachfolgendes als ein Codicill beisetze und hinzufüge s (!) als.

Erstens: Vermache der Thecla Kautzinger für die mir treu geleistete Dienste 1000 *floreni* dergestaltten, wenn selbe ohne einen Testament sterben sollte, daß diese tausend Gulden an das Ofner Bürger Spital fallen sollen.

Zweytens: Hat obbemelte Kautzingerin meinen Sohn Augustin Haslinger bereits vor 6 Jahren 200 *floreni* 21 *Creutzerl* nebst zwey harte Thaller in meiner Gegenwart und auf mein guttheißen, weil ich dermalen nicht bey Geld war geliehen, dahero sind solche der obbemelten Kautzinger von seinem Erbtheil zurückzubezahlen.

Drittens: Vermache zum Bürger Spitalbau 200 *floreni* und 100 *floreni* als Fundations Capital zur *Sankt Joannes Nepomuceni* armen Haus Capelle wo von den abkommenden Interessen zum Trost meiner und meiner seligen Gattin Seele *heiligen* Messen gelesen werden sollen.

Da ich demnach meine obige Codicillar Anorden in Erfüllung ~~zu~~ bringen zu lasse, einen *Löblichen* Magistrat ersuche, so unterfertigte und erwahre gegenwärtige Urkunde, in gemeinschaftlichen Beyseyn der von mir besonders erbettenen Herren Zeugen, mit meiner eigenhändigen Namensunterschrift, nebst Beidrückung des gewöhnlichen Sigils. So geschhhen Ofen den 5ten July 1819.

Ferdinand Haslinger

Daß dieses Codicill dem *Herrn* Ferdinand Haslinger wirklich sein Wille war und eigenhändig unterschrieben, bekennen wir mit unserer Fertigung. Ofen ut supra.

Johann Zaupper las Zeyg

Michael Roch als Zeig

Leopold Gopp als Zeug

Lorenz Walter mp. als Zeug

Mathias Sedlmeyer als Zeug

Michael Michalowits mp. als Zeug

9. Riskovics József pesti sebész-mester könyveinek jegyzéke (1795)

Hagyatéki leltár része, 1795. július 17. (BFL IV.1202.cc a.m. 572.)

- Dispensatorium Pharmaceuticum Viennense in quarto
2 kötet Vulgata Tomus Primus, 1 kötet Tomus secundus
1 db De morbis Venereis, in uno Volumine 9 Tomi compacti, Liber primus in quarto
1 db De Reunione Protestantium cum Ecclesia Catholica, Unicus Tomus, in 4to
1-1 db Joannes Juncker orvosi művei, első és második (8. kötetig) kötet, in 4to
1 db De medicamentorum Dosibus Index, Tomus unicus, in 4to
1-1 db Laurentii Heisterii super Instructionibus Chyurgicis (1-2. kötet) in 4to
1 db Trilleri Thesaurus Medicamentorum (1-2. kötet) in 4to
1 db Parispapaŷ (!) Dictionarium Latino Hungaricum et Hungarico Latinum Tomus unicus (in 8to)
1 db Idiomate Hungarico Scriptus sub titulo Régi jeles épületek, in uno volumine Tomi 9. in 4to
1 db Haller János magyarul írt 3 kötetes könyve: Hármás Historia, Példa beszédekből, 3. A nagy Trója veszedelmének leg igazabb Istóriája (in 4t)
1 db Magyar Kronika unicus Tomus in 4to
1 db Molnár János magyarul írt könyve: Az igaz Penitentia tartó Bűnösnek eleven példája (in 8to)
1 db Dni Samuelis Rác in Hungaricum versus Liber, sub titulo a Borbélyárnak eleji in 8to
1-1 db Antonii L. B. de Störck sub titulo Praecepta Medico Practica. Tomus primus et secundus (in 8to)
...
1 db Josephi Jacobi Plenck Pharmacologia Chirurgica, Tomus unicus (in 8to)
1 db ----- ///----- Pharmacia Chyurgica Tomus unicus (in 8to)
1 db -----///----- De Morbis venereis Tomus unicus (in 8to)
1 db -----///----- Elementa Medicinae et Chyurgiae Forensis Tomus unicus (in 8to)
1 db ----- ///----- Elementa Chyurgicae pro Tyronibus Chyurgicae in Regno Hungaricae, Tomus unicus (in 8to)
...
1 db des Heinrich Callisen unter dem Titel: Einleitungs Sätze in die Chyurgie unserer Zeit. Erster und 2ter Theil (in 8to)
1 db Henrici Josephi Collin, sub titulo Nosocomii Civisi Pazmaniani Annus Medicus tertius Tomus unicus (in 8to)
1 db Henrici Callisien Instructiones Chyurgicae hodiernae Tomus unicus (in 8to)
1 db J. Allen M. D. Synopsis Universae Medicinae practicae Tomus unicus (in 8to)
...
1 db Franx. Xav. Hartmann: Formula Remediorum in Materiam Medicam et Chyurgicam. Tomus unicus in 8to
1 db Ferdinand Leber: Praelectiones Anathomiae Tomus unicus in 8to
1 db Joannis Adami Kulmo: Fabulae Anatomiae, Tomus unicus in 8to
1 db Henrici Bassii Tractatus de Morbis Venereis Tomus unicus in 8to
...
1 db Rác Sámuel: A Skárlátos Hidegnek le írása és orvoslása, Tomus unicus in 8to
1 db Dombi Sámuel: A Bába Mesterségrül Tomus unicus in 8to
1 db Jo. Henricus Schulz: De morbis Mulierum et Infantum Unus tomus, in 8to
1 db Alexander Massaria: De Morbis Mulierum unus Tomus in 12o

- 12o 1 db Christianus Philippus Hervigius: Selectus Medicamentorum Tomus unicus in 8to
- 1 db Lud. Gotef. Klein: Interpres Chemicus Tomus unicus in 8to
- 1-1 db Philippus Eyselius: Opera medica et chirurgica (1-2. kötet) in 12o
- 1-1 db Dugonits András: Etelka in 8to (1-2. kötet)
- ...
- Dugonits András: Az Arany Peretzek in 8to
- Bertalanffy Pál: Világnak Két Rendbéli rövid isméréte, unus tomus in 8to
- 1-1 db Johann Hübner: Allgemeine Geographie (1-4. rész) in 8to
- 1 db Jos. Cathalanus: Sancti Hieronymi Praesbiteri Epistolae selectae Tomus unus in 8to...

Sorrendbe rakott könyvek:

- ...
- 1 db Farkas Antal: Erköltsi Iskolája unus tomus in 8to
- 1 db Mészáros Ignác: Kartigám (magyarul) in 8to
- 1 db Alexii Horányi de Sacra Corona Hungariae unus tomus in 4to
- 1 db Mocsy Károly: A Bába Mesterségnek eleji unus Tomus in 12o
- 1 db Egy falusi Notariusnak Budaŷ utazása in 8to
- ...
- 1 db Petri Beniczky: Magyar Rithmusok in 16o
- 1 db Tabella Interusuralis Practica in Cruda in 12o
- 1 db Arithmetica practica in Cruda unicus tomus in 16to
- 1 db Officium Rakoczianum in 12o

Disszertációk (in Cruda compacta)

- 1 Adám Andrásé in 8to
- 1 Horányi Eleké Musa Verschetzensis in 8to
- 1 sub titulo Cizio in 8to
- 1 Joannes Vilhelmus Riedl de Febre Nervosa in 12o
- 1 Ignatius Freisinger de Plencitide Biliosa in 12o
- 1 Haffner projectum de erigendo Hospitali in 8to
- 1 Rosenbaeherii Francisci Hungarici versus ad Coronae Custodes in 12o
- 1 Jegyzékek mi módon Leopold Palatinus Fő Ispánnak Installáltatott in 12o

10. Moson vármegye jelentése (1747)

1747. július 19. (MOL C 37 Lad. A Fasc. 34.)

Processus Trans-Laythanus

Conscriptio & Investigatio

Pharmacopolarum et Chyrurgorum, seu Balneatorum in Processu Trans-Laythano degentium, vigore determinationis I. Cottus in Generali Die 18va Aprilis Ovarini celebrata Congregatione interventae, peracta in hunc modum:

In Oppido aut Possessione	
Nesider	Pharmacopola: Albertus Lieb, cujus Pharmacopoea ob deffectum mediorum, requisitis medicinis valde tenuiter instructa est. Chyrurgus: Simon Reiner, in contubernio Balneatorum Psoniensi incorporatus, ibi denique examinatus & approbatus
Fel-Torony	Chyrurgus, et Pharmacopola simul, Leopoldus Dragsich, pro Equatio Regio conventionatus, per Dominum condam Carelli & Dominum Ginther a Sternbergh Medicum & Pharmacopolam Aulicos tempore receptionis examinatus & approbatus
Gállos	Chyrurgus Franciscus Schneider, anno praeterito per communitatem Gállossiensem assumptus & in contubernium Balneatorum Psoniense receptus, adeoque examinatus & approbatus.
Boldogh-Aszszony	Chyrurgus Georgius Hoffmann aequae in contubernio Psoniensi incorporatus & approbatus
Czundorff	Chyrurgus Martinus Imperl similiter in contubernio Psoniensi incorporatus, ibidemque examinatus & approbatus
Téteny	Chyrurgus Georgius Hoffmann junior, perprius in Gállos assumptus inde rursus amotus, neque in contubernium receptus, adeoque nec examinatus, nec approbatus
Sz. András	Chyrurgus Antonius Alexius Forstlehner, neque hic ullibi incorporatus, aut examinatus & approbatus est.
Bánfalva	Chyrurgus Antonius Eustachius Kler, nullibi incorporatus, neque examinatus & approbatus est.
Gáth-falva	Chyrurgus Josephus Rappel, similiter nullibj incorporatus, aut examinatus & approbatus.

Quam praemissam Conscriptionem et Investigationem I. Comitatus humillime refert.

Andreas Nunkovich

Processus Trans-Laythani Judicium mp.

Processus Cis-Laythanus

Conscriptio

Balneatorum, et Chyrurgorum per me infrascriptum penes gratiosam Determinationem, et Exmissionem Inclyti Hujus Cottus Mossonien. in Processu Cis-Laythano existen. peracta modalitate sequen.

In oppido Köpcsény Balneator Jacobus Bibeeling producit de dato 25ta Julij 1731 ex Civitate Budensj attestatorias Literas super sodalitate, nec non Testimoniales Domini Doctoris Joann. Caspar Kormon super examine de dato 13. Augustj 1742. Item Literas Coehales Psonio sibj datas de dato 15. Augustj 742.

In Oppido Oroßvár Maximiliano Kaczler examinatus a D. Doctore Joanne Kasze ex Mesztlbach ejusdemque loci medico de dato 10. Junij 1705. nec non Literas Coehales de dato 10. Jun. 1705.

Item alter Balneator Advena Joannes Paulus Baurlocher Posonio Oroßvarin. demonstrat super sodalitate Literas Attestatorias Communitatis Perszenpaig de dato 3. Julij 745. nec non Literas Testimoniales super examine in Gremlß a D. Doctore Christophoro Vitico de dato 8va Jun. 1728.

Similiter Balneator judaeus Bernard Simon non examinatus.

In Oppido Rajka Joannes Pauer nullas quidem producit Testimoniales /: sed si Opus fuerit excipiet :/ sed fatetur sub juramento quod sit examinatus Posony a D. Doctoribus Torkos y Kormon Die 24ta Jun. 1742

In Oppido Óvár Joannes Leopoldus Hueber aequae nullas Literas Testimoniales producit, sed fatitur, quod sit examinatus a D. Doctoribus Koller, et Perbegh Posony in Anno 1729 Die 24. Jun.

Super qua praevio modo facta Conscriptione Inclytae Universitati facio humillimam Relationem.

Michaël Sándor I. Cottus Mossoniensis Judl. m.p.
Praesentat. sub Generali Congregatione Ovarini die eodem 19 Julij 1747

11. Boros Josephus pécsi sebész vizsgakérdései (1762)

Pécs, 1762. augusztus 30. (MOL C 37 Lad. A. Fasc. 34. Nr. 7.)

Quaestiones

De Anatomia

De Dura Meninge Cerebri

De Corde

De Cerebro, & Cerebello

De Nervis infra Calvariam oriundis

De Nervis spinalis Medulle

De Arterijs

De Venis

De Aestibus in genere

De Fracturis

De Luxatione

De Sphintere

De Prolapsu Uteri

De Amputatione (!)

De Gangrena

De Szacelo (!)

De Sântasi, & exeresi

De Dieresi, et Anaplerosi

De Tumoribus

De Vulneribus

De Panaricio

De Fistula

De Emphipemata

De Inflammatione Non optime respondit.

De Aneurisma

De Hernia intestinali, & Carnosa. Non optime respondit.

De Lepra, & Elyphatia.

Jacobus Bulli *Phÿsicus ordinarius Inclÿti Cottus* De Baranya m. p. (L.S.)

12. A Károlyvárosi Generalátus kimutatása meglévő és alkalmazandó járvány-alkalmazottairól (1767)

1767. június 12. (ÖStA, Hofkammerarchiv, Ungarisches Kameral, Fasc. 15. Subdiv. 2. 1768 Nr. 107.)

Status Personalis Salariorum

deren in Croater in dem Carlstädter-Generalat pro stabili aufgestellt, und neu aufstellend, ex Camerali Hungarico zu Salarium kommanden Sanitäts-Commissions, und Contumaz-Beamten, wie Contumaz-Bedienten.

Beÿ der neu anstellenden Sanitäts-Commission in Carlstadt	bereits vorhin aufgestellt		neu anzustellen	
	fn.	Xr.	fn.	Xr.
Carlstädter Staabs-Medicus Doctor Inama wegen Beÿwohnung deren Commissionen einer Zulaag an Camerali Hungarico pr.			100	
Ein aufstellender Commissions-Actuarius			500	
<u>Z u R a d o n o v a c z</u>				
Contumaz-Director Mayer Anton	300			
Chyrurgus Imegling Stephanus	300			
Contumaz-Schreiber Jarko <i>Johann Baptist</i>	144			
Reinigungs-Knecht Kuralt Joseph	108			
<u>Z u S z l u i n</u>				
Ein Contumaz-Medicus Adami, oder du Bois			800	
Contumaz-Director Steinberg Johann	400			
Chyrurgus Jaud Johann	300			
Contumaz-Schreiber Peÿr Franz	144			
Reinigungs-Knecht Garilli Johann	108			
<u>I n d e r L i c k a</u>				
Ein Apotheker-Gesell mit einem Laboranten	300			
Summa deren Stablen Sanitäts-Besoldungen	2104		1400	
	3504			

Pr. Kaÿs. auch Kaÿs. Königl. Hof-Kamer-Buchhalterey

Wien den 12ten Juny 1767

Leopold Philipp Lagler Hof Cr. Buchh.

Anton Berehl. Schwalm

Status des Kais. Königl. Sanitaets und Contumaz Personalis in dem Carlstädter Generalat

<u>Zu Szluin</u>		
Inama Andre Medicus	800	
Satler N. Director	400	
Payerl Franz Xaveri	144	
Jaud Johann	300	
Parilli Johann	108	
<u>Zu Radonovacz</u>		
Litomizki Theodor	400	
Jersko Johann Baptist	144	
Gmeling Stephan	300	
Kurald Joseph	108	
in Carlstädter Generalat beÿ der		
<u>Commission</u>		

Hinterholzer Michael Comitats Medicus in Croatien qua Assessor ddo res. 21. Oktobris 1767 mit	150	
Steinberger Johann ....als Actuarius Commissionis Besoldung 400 ... Quartier-Geld 60	460	
Suppan primus Apotheker	300	
Summa	3614	

13. Krupnyik János felsőbányai seborvos jelentése (1788)

Felsőbánya, 1788. december 31. (MOL C 66 1789 F. 1. pos. 35. fol. 333-334.)

Tékéntetes Consiliarius Vice Ispány Uram!

Mind eddig is meg feleltem volna azon punctumokra a melyek. parantsolatban kijöttek éppen az Consiliumtul. hogy? és mihez kellyen egy Város vagy Vármegye Chyurgussának magát tartani, de mivel éppen az Doctor Urral akartam communicálni, abban mult, mind eddig.

Ami az Examenekett illeti, böltsen tugya az Ttes Consiliarius Vice Ispány Uram, hogy el végeztem. A melyekről tudni illik mind Borbélyságrul, mind Bábaságrul az Pesti Universitastul Diplomám is vagyon, és hogy az előtt is mind Inas három Esztendőkett és mind Legény, hatt egész Esztendőkett eltöltöttem vándorlásomban.

Az Első Punctumra. Mind Város Chyurgussa Betegeimett Szorgalmatosan el járom, és mind ezekről az Doctor Urnak minden fel jöttekor Reláciott tészek.

Második Punctum. Ami az Betegekett illeti, akar segény, akar gaszdrag légyen, mind szorgalmatosan el járom, sött az itt nállunk valo Ispítálybeli Betegekett is mind ingyen az magam kész pénzemen vett Orvosságomon Gyógyítottam mind ez ideig, a melykett nem tudom tartozomi ingyen, vagy nem. Amellett még sok masokatt is, ugy mind az Városnak minden Embereit az az minden Munkássait, Város háza körül valo tselégyeitt, ezekett is hasonlok éppen mind magam Orvosságán ingyen Gyógyitok melyek is nékem Esztendőként számosan felmennek és az szerint mivel az fizetést is nehezen kapjuk és az Varosiaktul is igen kevésre mégyen az Ember, elég nehéz megélni illy szűk Időbe.

Az 3dik és 4dik Punct. Vármegye Chyurgussátt illetik.

5dik Punctum. Az Doctor Ur hive nélkül semmi belső Nyavalyákhoz magamatt nem avatom, mivel ezekről az Universitas előtt is fogadást tettem.

6odik Punctum. Demég is hogy ha az Nyavalya igen sullyos, és az Doctor Urnak hive nem atathom hamar, amiben lehatt, mindaddig még az Doctor Ur elérkezik haszszá látok.

7dik 8dik 9dik Punctt. Ezen következő Punctumok mivel inkább Vármegye Chyurgussaitt illetik, mind Város Chyurgussátt azért ezekre nem felelhetek.

10dik Punct. Amidőn Valami hirtelen hálal ugymind Étetés, AgyonVerés, vagy chez hasonlok esnek, ezekett az Magistratusnak igaz Lelkem ismérte szerint meg irom. hogy? és miképpen esett az dolog és azokrul Attestatumott adok.

11dik Punctum. Hogy minden Olly hirtelen halálokra, ugymind Viszben Fúltakra meg fagyottokra és el ajultokra ugy készen vagyok minden Orában, mind ha meg esne, és hogy hasza valo szerekett Tartsak a melyekre is kész vagyok.

12dik Punctum. Az Bábaságban ugy is tudom miaz Kötelességem tudniillik hogy a midőn az Bába megszorulván nem segíthett, magam önnön kezeimmel tartozok segíleni, hogy mind Anya, s mind Gyermekek meg maragyon. De mivel jo Bábánk vagyon és még mind ez ideig, az Isten olly szerentsétlen szülésektől, miolta itt vagyok, meg mentette az segény Szülő Aszonyokat, azért ream ebben az dologban mind ez ideig szükség nem volt, hanem hogy ha az szükség és szerentsétlenség ugy találya hoszni, kész leszek ebben is szolgálai az Universitas előtt tett hitem melletti.

13dik Punctum. Jol lehatt az Patika hoszánk igen közel vagyon, de még is az magam jomért, és hasznomért az leg inkább szükséges Orvosságokatt tartok.

14dik Punctum. Ere semmit nem felelhetek. mivel az Varmegyéénk első Chyurgussatt illeti.

Felső Banyae die 31m a10bris 1788.

Krupnyik János

Felső-Bánya Város Chyurgussa mpia.

14. Tarczalovits Ignác diósgyőri kamarai sebész házipatikája (1840)

1840. október 1. (MOL C 66 1841 F. 19. pos. 7.)

Series Medicamentorum apud D. Ignatius Tarczalovits Chirurgum Cameralem in Ferri Malleatura ad Diós Győr inventorum, ac die 1a Octobris anni 1840 Visitationi subjectorum

Medicamentorum	Qualitas		Quantitas
	bona	mala	
Flores Sambuci	bona		sufficiens
Herba Altheae	detto		detto
Flores chamomillae vulgaris	detto		detto
Radix alteae	detto		detto
<i>Radix</i> Bardanae	detto		detto
Baccae Juniperi	detto		detto
Radix Gentianae	detto		detto
<i>Radix</i> Valerianae sylvestris	detto		detto
<i>Radix</i> Tormentillae	detto		detto
<i>Radix</i> Pimpinellae	detto		detto
Herba Salviae	detto		detto
<i>Herba</i> Melissa	detto		detto
<i>Herba</i> Mentae piperitae	detto		detto
<i>Herba</i> crispae	detto		detto
<i>Herba</i> Absynthii	detto		detto
<i>Herba</i> Rutae	detto		detto
Radix Liquiritiae	detto		detto
<i>Radix</i> Polygalae Senegae	detto		detto
Anisum stellatum	detto		detto
Pulvis radicis scillae	detto		detto
<i>Pulvis</i> seminum Cynnae	detto		detto
<i>Pulvis</i> corticis peruviani fusci	detto		detto
<i>Pulvis</i> Lythargiri	detto		detto
Folia Sennae	detto		detto
Manna Calabrina	detto		detto
Succus Alvës	detto		detto
Pulvis Gummi Arabici	detto		detto
<i>Pulvis</i> Cantharidum	detto		detto
<i>Pulvis</i> Radicis Filicis Maris	detto		detto
<i>Pulvis</i> Corticis Cinnamoni	detto		detto
<i>Pulvis</i> Radicis Salep.	detto		detto
Camphora	detto		detto
Pulvis fumalis	detto		detto
Radix Rhei Chinensis	detto		detto
Sal ammoniacus	detto		detto
Acetas Ammoniae	detto		detto
solutus dilutus	detto		parva
Acetas lixivae solutus	detto		sufficiens
Liquor anodynus mineralis	detto		detto

Hofmanni			
Sal amarum	detto		detto
Sal mirabile Glauberi	detto		detto
Tartarus emeticus	detto		detto
Sulfas Chinini	detto		detto
Carbonas Magnesiae	detto		detto
Calomel	detto		detto
Mercurius sublimatus corrosivus	detto		detto
Pulvis Lapidum Cancrorum	detto		detto
Tinctura Castorei	detto		detto
<i>Tinctura</i> Cinnamomi	detto		detto
Liquor acidus Halleri	detto		detto
Tinctura Opii simplex	detto		detto
<i>Tinctura</i> Myrrhae	detto		detto
<i>Tinctura</i> Cantharidum	detto		detto
<i>Tinctura</i> amara	detto		detto
Acetum Lythargyri	detto		detto
Oleum Lini recens	detto		detto
<i>Oleum</i> Olivarum	detto		detto
<i>Oleum</i> Terebinthinae coctum	detto		detto
Spiritus vini camphoratus	detto		detto
<i>Spiritus</i> Saponariae	detto		detto
Tinctura Cort. Aurantiorum	detto		detto
Extractum liquiritiae	detto		detto
Cremor Tartari	detto		detto
Sulfur depuratum	detto		detto
Radix Jalappae	detto		detto
Pulvis Sachari albi	detto		detto
<i>Pulvis</i> Nitri depurati	detto		detto
<i>Pulvis</i> radicis Ipecacuanhae	detto		detto
<i>Pulvis</i> fuscae	detto		detto
Arcanum duplicatum	detto		detto
Butyrum Antimonii	detto		detto
Lapis divinus	detto		detto
Alumen crudum in pulvere	detto		detto
Pulvis Calami aromatici	detto		detto
Pulvis opii puri	detto		detto
Pulvis Sulfuris aurati	detto		detto
Pulvis Antimonii	detto		detto
Pulvis digitalis purpureae	detto		detto
Pulvis Salis polycresti Segnetti	detto		detto
Extractum Hyosciani nigr.	detto		detto
Hepar sulfuris	detto		detto
Assa foetida	detto		detto
Moschus orientalis opt.	detto		detto
Mercurius vivus	detto		detto

Lapis infernalis	detto		detto
Lapis causticus	detto		detto
Oleum Cajeput	detto		detto
Mercurius praecipitatus ruber	detto		detto
Tinctura nervina tonica	detto		detto
Bestuscheffii	detto		detto
Spiritus Salis ammoniaci causticus	detto		detto
Pulvis Doveri	detto		detto
Empflastrum Cantharidum	detto		detto
<i>Empflastrum</i> gummi resinosum	detto		detto
<i>Empflastrum</i> ad rupturas	detto		detto
Pillulae drasticae	detto		detto
Spiritus aromaticus	detto		detto
Oxymel simplex	detto		detto
Roob Juniperi	detto		detto
Unguentum Mercuriale	detto		detto
<i>Unguentum</i> althaeae	detto		detto
<i>Unguentum</i> digestivum	detto		detto
<i>Unguentum</i> aromaticum	detto		detto
Roob Sambuci	detto		detto
<i>Roob</i> Juniperi	detto		detto
<i>Roob</i> Ebuli	detto		detto
Syrupus simplex	detto		detto
Tinctura Assae foetidae	detto		detto
Acetum vini	detto		detto

Observationes

Omnia Protocolla super aegris, et medicamentis accurate ducuntur.

Taxae Medicamentorum cum pretio per altiores ordines praescripto perfecte consonae reperiuntur.

Instrumenta Chirurgica debito modo conservantur.

Mensurae medicamentorum sunt omni sub respectu bonae.

Medicamenta loco sat idoneo conservantur.

Datum in Ferri Malleatura ad Diós Győr die 1a Octobris anni 1840.

Michael Katona mp.

Physicus Primarius et Tab. Jud. Assessor I. Comitatus Borsodiensis

15. Kimutatás a Nyitra vármegyében himlő ellen beoltottakról (1846)

(MOL C 66 1847 F. 19. pos. 28., 1847. január 26.)

Közönséges Kivonat 1846 évi Ttts Ns Nyitra Vármegye részéről az jó foganatal beoltott gyermekekről mellyek beoltott jegyzőkönyvből Esküt, és Lelki Pásztórok hitelesztetésével ellátva, alól írtt által Kihuzatott, ugymint:

		A beoltattnak száma	Járo oltás bér p.p.	
			f.	x.
	<u>Felső Nyitrai Járás részéről</u>			
1.	Ttts Ns Nyitra Megyei rendes seborvos Úr Lándik F. nyilványit.	877	87	42
	<u>Also Nyitrai Járás részéről</u>			
2.	Ttts Nemes Nyitra Megyei Tiszt. Orvos Ur Schmidt A. nyilványit	830	83	
3.	Franckel Sándor seborvos nyilványit	448	44	43
	<u>Bodoki Járás részéről</u>			
4.	Ttts Ns Nyitra Megyei Tiszt. Orvos Ur Ehrenguber K. nyilványit	540	54	
5.	Ttts Ns Nyitra Megyei rendes seborvos Ur Swittel András nyilványit	318	31	48
	<u>Bajmoczy Járás részéről</u>			
6.	Ttts Ns Nyitra Megyei rendes seborvos Ur Ujsághy J. nyilványit	826	82	36
7.	Ttts Ns Nyitra Megyei rendes seborvos Ur Bállásy J. nyilványit	959	95	54
	<u>Vág Ujhelyi Járás részéről</u>			
8.	Ttts Ns Nyitra Megyei rendes seborvos Ur Pullmann J. nyilványit	582	58	12
9.	Ttts Ns Nyitra Megyei Vidak Ant. nyilványit	1254	125	24
	<u>Szákolczai Járás részéről</u>			
10.	Ttts Ns Nyitra Megyei rend. seborvos Ur Glassner F. nyilványit	841	84	6
11.	Ttts Ns Nyitra Megyei tiszt. seborvos Ur Benzsay P. nyilványit	355	35	30
	összesen	7830	783	
	Ezen kitett sommából lehuzándók: Nemeseknek, tehetősebbeknek, és Zsidoknak gyermekeikért járo oltári bér, 's ugyan:			
1.	Felső Nyitrai Járástol 46			
2.	Bodoky Járástol... 10			
3.	Bajmoczy Járástol... 17			
4.	Vág Ujhelyi Járástol... 56			
5.	Szákolczai Járástol.... 32	161	16	6
	A közönséges sommából levonva nem fizetendő sommát maradt	7669	766	54

	A Mentő Himlőnek oltó anyagért Bétsből hozatva térszen		3	
	Tehát a hōni Pénztárból öszvessen lészen kifizetendő		769	54
	Kiadá Nyitra December 16an 1846			

Biatzóvszky János mp.

Ttts Ns Nyitra vármegyei fő orvos

16. Vármegye, város alkalmazásában álló sebészek számára előírt műszerek (1787)

Pest, 1787. február 13. (Linzbauer I/III. 1046.)

In der Nebenlage / erhält diese löbl. Gespansschaft ein Verzeichniss, worin die Zahl und Qualität der benöthigten chirurgischen Instrumente genau enthalten ist, zu dem Ende: damit, ob selbe mit allen diesen Instrumenten behörig versehen, und ob solche im Bejaungsfalle in brauchbaren Stande seyen? die spezifische Erklärung ohngesäumt anher eingesendet werden solle. G. Ofen w. o.

/ Specification derjenigen Instrumenten, die ein Komitats-Chirurgus eines löbl. Komitats nothwendig haben muss.

Miscellanien

6 Verschiedene Heftnadeln

Nadeln zur Knofnath

Zapfennath

1 Nadelhalter

1 Instrument das Nasenbluten zu stillen, von Messing und versilbert

1 doppeltes Polyprohr, und 6 Ellen Capellsilberdrath

4 Polypzangen 1 gerade, 1 krumme, 1 bauchichte die Ingeweide zu öffnen und zu schliessen ist, dann die thedische Rachen Polypzange

1 englischer Schlüssel mit 3 Hacken

2 Zahnzangen

1 Überwurf

1 verbogene Angina Lanzette

1 gewelbflachiches Scalpel, nebst einen doppelhacken Zangel zur Ausrottung der Mandeln

2 ungleich grosse Halstossers

2 Rachenzangen

1 Mund- und Wundspritze mit doppelten Röhren

4 Haasenscharten Nadeln, mit eben so viel silberstifts

1 gerade und 1 krumme Selacien Nadel

2 Troiskars pro Tracheotomia

1 Rippen Pulsadernadel von Stahl

1 Spatelförmiges Compressorium zur eben der Pulsader

Zweyerley Troiscar von Silber pro Paracent. abd.

1 Dilatorium annuli des le Blank

3 verschiedene männliche Catheders aus Silber

1 aus Federhartz verfertigt

1 gekrümmter Troiscar zur Anzapfung der Urinblasen von Silber, das brambilische Instrument Fistulani

1 Clistirspritze zu doppelten Gebrauch nämlich auch zu Tobak, welche mit einen 2ten Muthchrauben versehen seyn muss

2 gewölbscheidige Pistoire

2 gerade wovon 1 mit einen Knöpfel versehen

2 Schmalklingichte hohlschneidigte Pistouris, wovon 1 mit einen Knöpfel

2 verschiedene Pistouri Casehe

2 Aneurisma Nadeln 1 von Silber die andere von Stuhl

2 Fischbeinene Sonden

1 Spitze Hohlsonden von Silber

1 geflügelte Sonden

1 aufgeworfene Scheer, und 1 gerade Stumpfspitzige

1 kreutzförmiges aneurvis. Compress, mit ein lünglicht runden Blat

- 2 Compress von Zürkenholz
- 1 olivenförmiges Cauteria mit der Scheide
- 1 myrhenförmiges ohne Scheide
- 1 Kugelzieher mit 3 Federn

Trepanations-Instrumente

- 1 Trepan Bogen mit 4 Kronen, wovon zwey und zwey von gleichen Durchschnitt sein müssen
- 1 Perforat. und 1 Exfoliator Trep.
- 1 Tirfon und 1 Schlüssel
- 2 Beinschabers
- 2 Sägen
- 2 gemeine Hebeisen
- 1 Elevator mit 3 Schenkeln
- 1 doppelte Feil
- 1 Lenticularmesser
- 1 Scalpel und 1 Scalpel-Lanzette
- 1 Rassiarmesser
- 1 Zangel mit der Linsen
- 1 Raabenschnabel Zangel
- 1 Pürstel und 1 Zahnstührer
- 1 Sucher

Pro Amputatione

- 1 Ordinär oder Knebel, dann
- 1 künstliche Touruquet samt Zugehör.
- 1 gerades und 1 zweyschneidiges Messer
- 1 gerades und 1 krummes Amputations-Messer
- 1 Säge nach der neuesten Art mit 2 Blatten
- 1 kleines Sägel zum Splitter absägen
- 1 Arterien Zangel
- 1 Bromfieldischer Hacken
- 1 grosse gebogene Nadel, und 6 amputations Arteriennadeln

Pro Parturientibus

- 1 neue Kopfsange sammt Schlüssel
- 1 doppelschmelicher Hacken, wovon 1 stumpf der andere scharf
- 1 rechpergischer Hebel
- 4 Bessaria, wovon 2 ord. 1 trichterförmig gekrümmtes, und 1 trichterförmig bewegliches, nebst die dazu gehörige Bandel zur Befestigung, dann
- 4 aus Zurkenholz oval verfertigte Mutterkränztel
- 1 stumpfspitzige Scheer
- 1 gewölbschneidiges Scalpel, und
- 1 krumm hohlschneidiges Scalpel, mit einen
- 1 Knopfel an dessen Spitze
- 1 Gebärmutter Spritze NB. mit einen krummen und einen geraden Röhr.
- 1 weibliche Catheder
- 1 Schlinge

Pro Sectione

1 Säge mit 2 Blätter
1 Blattensäge
1 Hirschal Brecher
1 Hirschal Spachtel
1 Hirschal Messer
1 Hammer und 4 Stemmeisen
1 Blasrohr mit 6 Aufsätzen
6 grosse und 6 kleine Scalpel, wovon die grossen zwei hollschneidig sein sollen
2 Hamuli und 4 Pinzetten
1 gerade und detto kleine Scheer
1 Scheermesser
6 Nadel

Sign. Pest den 10-ten September 1786.
Obstetriciae

Stahly m.p. Doct. et Profess. Chirurgiae Artisq.

17. Szabolcs vármegye szülészeti eszközei (1840)

Buda, 1840. december 22. (Linzbauer III. 3483.)

Minthogy első Alispányoknak e' hanyatló esztendő Mindszent hava 20-kán ideterjesztett Felirása szerint Megyéjök orvosi személyzete a' szülészeti műtételekre megkívántató szerekkel ellátva nincsen, e' királyi Helytartótanács a' szülészeti mesterség gyakorlására szükséges, és Pesten Krausz Lajosnál 37 ft 30 xrért p. p. megszerezhető műszerek összejegyzését tisztelt uraságtoknak idemellékelve áttalküldi. Költ Budán m. f. Sebész Műeszközök Lajstroma

1. 1 szülő fogó
2. 1 szülő fürő
3. 1 szülő horog
4. 1 torok fogó
5. 1 mag fogó
6. 1 ezüst férfi húd csap
7. 1 ezüst némbéri húd csap
8. 1 egyszerű peczkes Morell-féle érnymasz
9. 1 egyenes olló
10. 2 érvágó gerely /
11. 2 óltó anyagtartó /egy külön tokba
12. 2 óltó gerely /
13. 1 Tályog gerely
14. 1 dombos élű kusztora
15. 1 egyenes élű kusztora
16. 1 tolókás csipesz
17. 1 ütér horog
18. 1 Lotteri-féle lapócz
19. 1 Pellocque csőve ezüsből
20. 3 Kutasz
21. 2, egy nagyobb és egy kisebb fecskendő
22. 1 garat taszító
23. 3 Eckholdt-féle tűk, szinte három ezüst pöczökkel
24. 3 félholdképű kétélű lapos tű (csomos varrásra)

18. Bártfa város sebészi eszközei (1847)

Bártfa, 1847. február 6. (MOL C 66 1847 F. 19. pos. 42.)

folyószá m	Város Sebészi Eszközöknek szám nevezetű	darabszám
	<u>I. Csonkítás műtételrei eszközök</u>	
1.	Egy fűrész – két fűrész lemezzel	2
2.	Kőn metszésrei nagyobb kés	1
3.	kőn metszésrei egy élő szike	1
4.	kőn metszésrei két élő szike	1
5.	Vér ér edények nyomója /: Tourniquet :/	1
6.	Fogócskak	2
	<u>II. Holt test bonczolásrai eszközök</u>	
1.	egyenes fűrész	1
2.	agy velő lapoczká	1
3.	koponya csont törő	1
4.	agy velő Két élő Kés	1
5.	Cső sárgaréznől	3
6.	Csipesz	1
7.	Borotva	1
8.	egyenes éles hegyű olló	1
9.	horag	2
10.	nagyobb BonczKés	1
11.	Kisebb boncz szikék	3
12.	egy élő Kosztura	1
13.	Két élő Kosztura	1
14.	Görbe tö	
		10
	<u>III. Külömbfőle műtétélekrei eszközök</u>	
1.	Dohány füst csőnek alkalmazására fetskendő /: roszt állapotba :/	1
2.	Báztzingbanfelakad idegen testek letaszítására, halhébőlő (!) műszer	1
3.	Görbe Báztzing fogó	2
4.	Ezüst húdcsap /: férfi nő nemi :/	2
5.	Húd csap érmíczes mézgabul /: roszt állapotba :/	1
6.	Belotnak műszere az Orr vérzés el állítására	1
7.	Nagyobb tö-horog az Oldalborda ütér leKöttésére	1
8.	Ezüst szűrcsap	1
9.	Rejt Gerely, ezüst csővel	1
10.	Szűk fogó	1
11.	Barmászati szűr csap kisebb s' nagyobb	2
12.	Barmászati Érvágó	1
	Krinner Josef	
	Orvos Tudor és rendes város Sebész	
	Bártfán 22. Január 1847	

19. Zemplén vármegye Felső járásának sebészi eszközei (1845/6)
(MOL C 66 1847 F. 19. pos. 61.)

Tekintetes Nemes Zemplén Vármegye felső felében 845/6 esztendőben

Nagymihályi járás sebészénél vagyon:

Egy ládátka Szülészeti eszköztár

Egy ládátka Hudcsapolási 's orrvérfolyástállító eszköztár

Egy ládátka Bonczolatra való eszköztár

Egy ládátka Baromorvos: eszköztár külön érvágóval

és egy Pakfongbul készült Fricke Méhtüköre

Homonnai Járasi sebészénél vagyon:

Egy ládátka szülészeti eszköztár

Egy ládátka barom Orvosi eszköztár

A Sztropkoi Járasi Sebészénél vagyon:

Egy ládátka barom Orvosi eszköztár

A Varannai Járasi Sebészénél új, baromorvosi eszköztár, az előbbi roszasága miatt hozatni kegyessen rendeltetett.

A Gálszétsi Járás Sebészénél van egy barom Orvosi eszköztár.

Ezeket így lenni alázatosan jelentem.

Kelt Nagymihályba Október 3kán 1846dik Esztendőben

Fortmayer Ferdinánd
tekintetes Zemplén Vgye rendes főorvosa

20. Merkel Emil folyamodványa (1847)

Dátum nélkül (SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, dátum nélkül, Merkel Emil)

Nagyságos Fő Ispáni helyettes Úr!
Tekintetes Karok és rendek!

Midőn Tekintetes Pest vármegye, Váczi járásbeli megürült sebészi állomása megnyerhetése végett, alázatos folyamodásomat ezzel benyújtani bátorkodom, azt következő okokkal gyamolítom:

1. Az A.) alatt ide mellékelt orvos tudori oklevél hiteles másolata bizonyosságot tesz arról, hogy az illető folyamodókban meg kívántató pályázási kelékkel bírok.

2. Meggyőződvn arról, hogy az egyetemes gyógytudomány minden ágai elvállhatlan kapcsolatban állnak együtt, teljes erőmből törekvém magamat a' naponként szükségesbé válló sebészetben is kiképezni, – mint azt a' B.) alatti bizonyítvány hiteles másolata tanúsítja, – 's ezért a' C.) alatti sebész tudori oklevél megnyerésével, a' fennevezett sebészeti állomás illő elátására elegendő tehetséggel bírónak igazolván magam.

3. Én ugyan is minden abbéli teljes meggyőződésem mellett, miszerint jelenkorban már minden ügyes gyakorló orvosnak, elkerülhetetlenül szükséges, magát az összes orvosi tudomány egyes ágaiban lehetőleg kiképezni; de azon különös előszeretettel fogva is, mellyel viseltetém a' szemészet, mint az orvosi tudományok legszebbike iránt, azt szaktudományi foglalkozásom tárgyául tűzém ki. Ennél fogva a' D.) alatti szemészetmesteri oklevél megnyerésére, két egész évet áldoztam fel e' szaktudományi vonzalmamnak, mit az E.) alatti bizonyítvány hiteles másolata eléggé tanusit.

4. Mint gyakorló orvos Erdélyország egyik fűrdő helyén, nevezetesen Megyeszékben kebelezett Felső-Bajomban, az ottani igazgatóság felszólítására mint fűrdő orvos nyilvános állomást foglaltam el, 's e' részben az illető tisztelt közönség teljes bizalmát megnyerni szerencsés voltam, mint ezt az F.) alácsatolt bizonyítvány kétségen kívülé teszi.

Ezen okoknál fogva bátorkodom a' fennevezett sebészeti állomás megnyerésére a' Tekintetes vármegyéhez alázatosan folyamodni, egyszersmind, – azon esetben, ha a' Nagyságos helyettes Fő Ispán Úr, és a' Tekintetes Karok és rendek Kegyes pártfogása által, alázatos kerésemnek sükere leend, – késznek jelentvén magamat: hivatalom pontos betöltésével és lelkiismeretes szigorúsággal, csekély tehetségeimet a' szenvedő betegek' ápolásának 's gyógyításának teljesen szentelni. Ezt tévén, merészlem egyúttal az ehhez megkívántató tehetségeimről szolló tanuleveleimet is törvényes másolatokban alázatosan előterjeszteni.

Midőn tehát említett okaimat és sorsomat Nagyságod' ismert részrehajlatlan igazság szeretetébe, és a' Tekintetes Karok és rendek nagylelkű oltalmába ajánlanám, kérésemet ismét megújítván, magamat egyszersmind a' Tekintetes vármegye kegyes pártfogásába ajánlom, 's maradok

Nagyságos Fő Ispán helyettes úrnak, és a' Tekintetes Karoknak és rendeknek

legalázatosabb szolgálja
Merkel Emil
Orvos-Sebész tudor, és Szemész Mester

21. A kénégennyel tapasztalt visszaélések és helytartótanácsi intézkedések (1847) (MOL C 66 1847 F. 19 pos. 47.)

Protomedicus a kénégennyel tapasztalt visszaélésekről (Pest, 1847. Böjtmás hó 7.)

Fenséges Örökös Császári királyi Austriai fő Herczeg, Királyi Helytartó Ur,
Fő méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács,
Kegyelmes Uram, Kegyes Uraim!

A' Kénégény /: Aether /: belehelési használatával sebészet, sőt egészen avatatlan egyének által elkövetni szokott, és már napi rendszeren lévő visszaélések – úgy ezen divatba jött hős gyógyszernek nem csak gyógyszerészek, hanem fűszerárusok által és legnagyobb könyelműséggeli árulása, értésemre érvén – minden további visszaélések elhárítása tekintetéből Buda-Pest városa fő orvosainak általam komolyan meghagyatott: Miszerént maga útján a' kebelbéli gyógyszerészek oda utasítandok: hogy kénégényt csak okleveles Orvos-Doctorok vényére szolgáltatassanak ki; a' vény, a' gyógyszerészek által tartando naploban szorgalmasan feljegyeztetvén – A' Fűszerárusokat illetőleg pedig: hogy kénégényt csak gyógyszerészeknek adhassanak el.

Fent említett iker városi fő orvosok imént érintett utasításom következtében kellőleg intézkedvén, ebbéli intézkedéseinek eredményét az /: és /:: alatt alázattal ide mellékelt jelentéseik kíséretében nékem bémutatták.

A' kérdésben forgo kénégényeli Tapasztaltt visszaélések csak ezen szer árulásának korlátozásával lévén megszüntethetők – közbátorság tekintetéből alázatos véleményem szerint országszerte köröztetendő, miszerént:

1. Csak okleveles Orvos Doctor vényére engedtessek meg a' gyógyszerészeknek kénégényt kiadni – a' vény az általuk tartando naploban szorgalmasan feljegyeztetvén.
2. A Fűszerárusoknak tiltassék meg kénégényt másnak adni, mint gyógyszerésznek, és
3. A sebészek, szülések, szemészek, fog és barom orvosok által teendő sebészi vagy [más] műtételeknél kénégény be-lehelését használni, csak akkor szabadjon – ha az eleve az illető Tiszti Orvosnak bejelentetett, – vagy ha legalább a' műtét okleveles orvosnak közbejöttével történne.

Ki egyébbr eránt kegyelmébe és kegyeibe ajánlott mély alázattal vagyok.

Pesten, Böjt más hó 7ik napján 1847. évben.

Császári Királyi fő Herczegségednek

és a'

Fő Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak

legalázatosabb legengedelmesebb szolgálja

Stáhlly

Országos Fő-orvos

Melléklet /:

Nagyságos k. helytartói Tanácsos, 's Országos Főorvos!

kegyes Uram!

Folyó hó 1ő napján alulirothoz bocsátott kegyes intézvénye – mellynél fogva Nagysága alulirtnak szoros kötelességeül tenni méltoztatott, miszerint maga útján s haladék nélkül eszközölje, hogy:

1őr a gyógyszerészel egyedül csak okleveles orvos /: a naploban feljegyezendő /: vényénél fogva kénégényt szolgáltatassanak ki.

2or a fűszerárusoknak ezen hős szer kisebb mennyiségbeni eladása felelet terhe alatt egészen tiltassék meg.

3or pedig hogy alulírt Nagyságodat a tett intézkedésekről azonnal értesítse –

következtében alulírtnak szerencséje vagyon alázatosan jelenteni, miszerint a fennértett tárgy érdekében következő intézkedést tett légyen:

1ör hivatalos körlevél által Nagyságod kegyes intézvényét ezen város minden kebelbeli gyógyszerészéval s a cs. k. tábori gyógyszerészár előljárájával közlöttem s az illetők saját kezök aláírása által a vett tudósítást bebizonyították

2or a kerületbeli rendes főorvos Uraknak szoros kötelességökül tettem, miszerint nemcsak a kerületökben lévő gyógyszerárakat fennértett tekintetben véletlenül vizsgálják meg, s a gyógyszerári naplót megtekintsek, hanem kerületökben szigorúan felügyeljenek, s minden visszaélést alulírtnak haladék nélkül jelentsenek fel.

3or a városi főkapitány Szekrényessy Endre Urral Nagyságod kegyes intézvényét közölván őt hivatalosan megkértem, hogy felüle e város kebelében létező füszerárusokat körlevél által értesítse, mi már meg is történt, s egyszersmind a városi kerületbeli biztosoknak szorosan meghagyá, hogy minden e tekintetben tapasztalt visszaélést néki tüstént jelentsenek fel.

Midőn ezen, – Nagyságod kegyes meghagyása következtében – szükséges intézkedéseket alázatosan feljelenteni szerencsém vagyon, legmélyebb tisztelettel maradok.

Nagyságod

Pesten Márczius 5én 1847.

alázatos szolgálja

Piskovich János

1ső r. főorvos

Melléklet ://:

Utasítás a füszerárusoknak: A kénégenyt (Schwäfeläther) 12 p. ft. büntetés terhe alatt patikusokon kívül másnak nem árusíthatják. Buda, 1847. márc. 2.

Schmidt Ferenc városi kapitány

Melléklet ://:

Nagyságos k. Helyt. Tanácsos,

Ország Fő-Orvos,

Legkegyelmesebb Uram!

Nagyságod f. é. Martius hó 1ső napján hozzám intézett kegyelmes hivatalos felszólításánál fogva nekem meghagyni méltoztatott, miszerint a jelenleg divatban lévő kénégeny belehelési használatával tovább történendő visszaélések elhárítására kívántató intézkedéseket maga utján s haladék nélkül eszközöljem. –

Mínthogy ez csak részint a fennértett szer eladásának korlátozásával, részint pedig tökéletes tilalma által végre hajthatatik, Nagyságod parancsolatja értelmében rendeltem: hogy ezen hatalmas szer a gyógyszerárakban egyedül csak okleveles orvos vénye mellett szolgáltatassék ki, - a rendelő orvos neve a naplóban feljegyeztessék, s ezen rendelés semmi körülmény s ürügy által el nem méltoztassék. – Ezen intézkedés eredményét :/: alatt mellékelte a helybeli gyógyszerészek nevei aláírásával ellátott körlevélből Nagyságod átlátni méltoztatandja.

A füszerárusokra nézve városi kapitány hivatala segedelmét megkérvén, annak részéről haladék nélkül kiadott hirdetménynél fogva rendeltetett, hogy kénégenyt 12 p. ft. büntetés terhe alatt gyógyszerészeken kívül senkinek ne adjanak el. – Ezen hirdetmény másolatát ://: alatt csatolni szerencsém vagyon.

Melly részemről tett intézkedésről tudósításomat Nagyságodnak alázatosan elejbe terjesztvén, kegyelmes kegyeinek ajánlván legkülömböztetett tisztelettel maradok Nagyságos Helyt. Tanácsosnak

legalázatosabb szolgálja

Cziegler József

sz. k. Buda főváros rendsz. főorvosa

Budán 847. Martius hó 6ik napján.

22. Szabályrendelet az égények alkalmazásáról

1847. október 28. (MOL C 66 1847 F. 19. pos. 86.)

Ő Csász: s. a. t. kegyesen tudatandó: Ő cs. k. ap. Felsége f. e. mindszent hó 17-kén kelt legfelsőbb határozatánál fogva, az égényekkel történni szokott visszaélések elhárítása tekintetéből legkegyelmesben rendelni méltóztatott: hogy lőr nem csak a kénégyen hanem minden eddig ösmeretes égények nevezetesen, az eczet, és saletrom égény is, a mennyiben különbféle mesterségi, s művészeti szakokban használtatnak, mint valóságos kábító mérgek az első osztálybeli mérgek jegyzékébe beigtatatván csak külön engedély mellett készíthetessenek, s azoknak eladása, tartása 's használata iránt a mérgekkeli kereskedést illetőleg fenálló rendszabályok szigorúan megtartassanak 2or: Hogy minden égyen nemek a gyógyszerdíj-jegyzékben kereszt jellel megjegyztessenek, 's különös zár alatt tartassanak, és azokat a gyógyszerárusok csak rendes orvosi gyakorlatot űző orvos-sebész, vagy baromorvos által minden egyes esetre külön írásban adott rendelés következtében árulhassák [a' szabad kézből eladás egészben megtiltatván]. 3or Hogy az égényeknek beszívás általi alkalmazása kizárólag csak orvosi, sebészi, baromorvosi, és szülészeti célokból, 's egyedül az illető orvosok rendeléséből, s a rendelkező orvos személyes igazgatása 's felvigyázata alatt, csak olly feltétel mellett engedtetthetik, ha az illető betegek nem igen zsenge korú egyének; a bábák azonban az égények beszívás általi alkalmaztatásától szigorú fenyítés terhe alatt eltiltassanak. 4er Hogy minden egyedül csak a kíváncsiság kielégítéséből eredt, 's embereken teendő ebbeli kísérletek mindenkinek, még az Orvosoknak, és Sebészeknek is tilalmaztassanak. 5ör. Hogy az égény beszívására szolgáló eszközöknek készítése, és árúsítása kizárólag csak a sebészi, és sérvkötő eszközök készítőinek olly feltétellel engedtessek meg, miszerint az illető készüléket egyedül csak ismeretes orvosoknak vagy Sebészeknek kellő feljegyzés mellett adhassák el, de azokat se nyilván ki ne tehessék, se árulásukat ne hirdethessék; végtére 6or. Hogy ezen legfelsőbb parancs áthágása arányos pénzbeli vagy fogságbeli büntetéssel fenyíttessék. Melly legfelsőbb határozatról e m. k. helytartó tanács kellő intézkedés végett ennell tudósíttatik. kelt Bécsben Octob. 28án 1847ben

Szögyeny László mk.

Stettner Máté mk.

23. Vizsgarend Pesten, 1796/7 tavaszi félév.....	53
24. Elsőéves magyar nyelvű sebészhallgatók Pesten, 1814/5 őszi félév.....	54
25. Másodéves német nyelvű sebészhallgatók Pesten, 1846/7-ben	57
26. Bars vármegye 1788-ra vonatkozó Conduite-listája	58

23. Vizsgarend Pesten, 1796/7 tavaszi félév

SOTE 1/d 2. kötet

Ordo Examinum Semestris Ili Anni Scholastici 1796/7

<i>Ante Meridiem</i>					<i>Post Meridiem</i>				
<i>Dies Examinis</i>	<i>Hora Examinis</i>	<i>Materia Examinis</i>	<i>Studiosi Examinandi</i>	<i>Examinatores</i>	<i>Dies Examinis</i>	<i>Hora Examinis</i>	<i>Materia Examinis</i>	<i>Studiosi Examinandi</i>	<i>Examinatores</i>
16a Martii die Jovis	Hora 9a	Anatomia Elementaris	Ii Anni Medici Ii Anni Chyrurgi	D. Szening	16a Martii die Jovis	Hora 3a	Pathologia Generalis & Therapia Generalis Medica	III Anni Medici	D. Stipsics
17a Martii die Veneris	Hora 9a	Physiologia	Ildi Anni Medici	D. Rác	17a Martii die Veneris	Hora 3a	Institutiones Medicae	Ii Anni Chyrurgi	D. Schrand
20a Marti die Lunae	Hora 9a	Historia Naturalis	Ii Anni Medici	D. Schönbauer	20a Marti die Lunae	Hora 3a	Operationes Chyrgicae	Ildi Anni Medici Ildi Anni Chyrurgi	D. Stahly
Die 21a Martii die Martis	Hora 9a	Chemia	Ii anni Medici	D. Winterl	21 Martii Die Martis	Hora 3a	Materia Medica & Ars formulandi	IIIi Anni Medici	D. Stipsics
Die 27a Martii die Lunae	Hora 9a	Praxis Medica	IVti Anni Medici Ildi Anni Chyrurgi	D. Prandt	Die 27a Martii die Lunae	Hora 3a	Politia Medica	IVti Anni Medici	D. Schrand
28a Martii die Martis	Hora 9a	Praxis Chirurgica	IVti Anni Medici Ildi Anni Chyrurgi	D. Stahly	28a Martii die Martis	Hora 3a	Therapia Specialis	IVti Anni Medici	D. Schönbauer

24. Elsőéves magyar nyelvű sebészhallgatók Pesten, 1814/5 őszi félév

(SOTE Lt. 1/d 4. kötet 20-25.)

Generalis Classificatio Auditorum Chirurgiae Biennalis Imi Anni Hungarorum pro Io Semestri Anni Scholastici 1814/15

Numerus	Cognomen, Nomen, Actus, Religio	Natio, Locus, Provincia, aut Comitatus	Pater, Tutor, Curator, Conditio, Habitatio	Classis Morum	Classis Studiorum... Ex Anatomia	Ex Pathologia Chirurgica	Ex Oculistica theoretica	Ex Institutionibus medicis theoreticis
1	Balas Georgius, An. 32. Helv. Confess.	Hung. Miskoltz Cottus Borsod.	Orphanus		Deseruit			
2	Barabas Stephanus An. 20. Helv. Confess.	Hung. Szigeth Cottus Maramoros.	Pater Ladislaus Oeconomus ibidem	1ae Classis	2ae Classis 5us	2ae Classis 3us	1ae Classis 18us	1ae Classis 19us
3	Bauer Josephus An. 22. Relig. Cathol.	Hung. Gyula, Cottus Bekes.	Pater Philippus Caupo ibidem	1ae Classis	1ae Classis 12us	Eminens 2us	Eminens 2us	Eminens 6us
4	Bornitzky Thomas, An. 28. Relig. Cathol.	Hung. Kuklo, Cottus Posoniensis	Orphanus	1ae Classis	1ae Classis 17us	1ae Classis 5us	1ae Classis 7us	1ae Classis 1us
5	Csaktorny Michael, An. 23. Relig. Cathol.	Hung. NagyVarad, Cottus Bihar.	Orphanus	1ae Classis	1ae Classis 7us	1ae Classis 3us	1ae Classis 5tus	1ae Classis 3ius
6	Csapovits Joannes, An. 20. Relig. Cathol.	Hung. Skaltiz, Cottus Trenchinensis	Tutor Michael Gelatsak ibidem		Deseruit			
7	Hang Josephus, An. 20., Relig. Cathol.	Hung. Nyrbator (1), Cottus Szabolcsensis	Vitricus Kleszaky Samuel Chirurgus ibidem	1ae Classis	1ae Classis 9us	1ae Classis 10us	1ae Classis 13us	1ae Classis 17us
8	Jacobeby Joannes, An. 27. Relig. Cathol.	Komloss, Cottus Bekess.	Mater Vidua Anna ibidem	1ae Classis	1ae Classis 1us	Eminens 8us	Eminens 5us	Eminens 4us
9	Jamethny Nicolaus An. 21. Relig. Cathol.	Hung. Sinna(?), Cottus Trenchin.	Orphanus	1ae Classis	1ae Classis 15us	1ae Classis 11us	1ae Classis 12us	1ae Classis 13ius
10	Kardoss Ignatius, An. 21., Relig. Cathol.	Hung. Agra Cottus Hevess.	Mater Maria Kolosvary ibidem	1ae Classis	Deseruit			
11	Kinszly Georgius An. 25., Relig. Cathol.	Hung. Nagy-Karoly, Cottus Szatthmariensis	Orphanus	1ae Classis	1ae Classis 2us	1ae Classis 12us	1ae Classis 15us	1ae Classis 4us
12	Kovacs Stephanus, An. 23. Relig. Cathol.	Hung. Paks Cottus Tolnensis	Orphanus	1ae Classis	2ae Classis 1us emend. cum 1 Classe	1ae Classis 8us	1ae Classis 10us	1ae Classis 5us
13	Levay Alexander, An. 26., Helv. Confess.	Hung. Högle (Thögle?) Cottus Weszprimiensis	Pater Josephus Chirurgus non	1ae Classis	1ae Classis 10us	2ae Classis 1us	1ae Classis 14us	1ae Classis 18us

<i>Numerus</i>	<i>Cogomen, Nomen, Aetas, Religio</i>	<i>Natio, Locus, Provincia, aut Comitatus</i>	<i>Pater, Tutor, Curator, Condilio, Habitatio</i>	<i>Classis Morum</i>	<i>Classis Studiorum... Ex Anatomia</i>	<i>Ex Pathologia Chirurgica</i>	<i>Ex Oculistica theoretica</i>	<i>Ex Institutionibus medicis theoreticis</i>
			examinatus ibidem					
	Lisz Antonius, An. 29., 14Relig. Cathol.	Hung. Miskoltz Cottus Borsodiensis	Orphanus	1ae Classis	2ae Classis 4tus	1ae Classis 6tus	1ae Classis 8us	1ae Classis 10us
	Lisz Joannes, An. 27. 15Relig. Cathol.	Hung. Miskoltz Cottus Borsodiensis	Orphanus	1ae Classis	1ae Classis 13us	1ae Classis 4us	1ae Classis 6tus	1ae Classis 9us
	Losonyi Michael, An. 22., 16Relig. Cathol.	Hung. Miskoltz Cottus Borsodiensis	Pater Michael Pellio ibidem		Deseruit			
	Mayr Ferdinandus, An. 25. 17Relig. Cathol.	Hung. Irossa(?) Cottus Pestiensis	Orphanus	1ae Classis	1ae Classis 3tus	1ae Classis 9us	1ae Classis 10us	Eminens 5us
	Meszaros Martinus, An. 1820. Helvet. Confess.	Hung. Bony, Cottus Jaurinensis	Pater Martinus Verbi divini Minister ibidem	1ae Classis	1ae Classis 6us	Eminens 4us	Eminens 4tus	1ae Classis 2us
	Miskolczy Michael, An. 1927. Helvet. Confess.	Hung. Debrecziniensis Cottus Bihariensis	Mater Sara Vidua ibidem	1ae Classis	2ae Classis 2us	1ae Classis 1us	1ae Classis 4us	1ae Classis 6us
	Pach Franciscus, An. 30. 20Relig. Cathol.	Hung. Miskoltz Cottus Borsodiensis	Pater Joannes, Senator ibidem		Deseruit			
	Preop Emericus, An. 22., 21Relig. Cathol.	Hung. Alba-Regia Cottus Albensis	Pater Emericus Chirurgus Cottensis Eoteny in Cottu Toln.	1ae Classis	1ae Classis 5us	1ae Classis 14us	1ae Classis 16us	1ae Classis 16us
	Rabint Georgius, An. 26., 22Relig. Cathol.	Hung. Alba-Regia Cottus Albensis	Orphanus	1ae Classis	1ae Classis 14us	1ae Classis 7us	1ae Classis 19us	1ae Classis 8us
	Rosnyay Josephus, An. 2330., Helv. Confess.	Hung. Mezöbánya in Maross-Szék	Pater Ladislaus Oeconomus ibidem	1ae Classis	Deseruit			
	Rozgonyi Ambrosius, Ann. 2421, Helv. Confess.	Hungarus Lathaza Kis-Kunság	Pater Georgius Verbi divini Minister ibidem	1ae Classis	1ae Classis 8us	Eminens 7us	1ae Classis 1us	1ae Classis 7us
	Schütz Andreas, Ann. 24., 25Relig. Cathol.	Hung. Szeden e Transylvania	Pater Antonius Kolosvár	1ae Classis	Eminens 1us	Eminens 3ius	Eminens 3ius	Eminens 1us
	Stickl Josephus, An. 27. 26Relig. Cathol.	Hung. Ozora, Cottus Tolna.	Orphanus	1ae Classis	1ae Classis 16us	1ae Classis 13ius	1ae Classis 14us	1ae Classis 12us
	Szép Joannes, An. 24. 27Helv. Confess.	Hung. Pápa Cottus Wespriemiensis	Orphanus	1ae Classis	Eminens 2us	Eminens 8us	1ae Classis 3us	Eminens 2us
	Szetsödy Franciscus, An. 28	Hung. Varda, Somogy	Orphanus	1ae Classis	2ae Classis 3ius	2ae Classis 2dus	1ae Classis 19us	1ae Classis 15us

<i>Numerus</i>	<i>Cogomen, Nomen, Aetas, Religio</i>	<i>Natio, Locus, Provincia, aut Comitatus</i>	<i>Pater, Tutor, Curator, Conditio, Habitatio</i>	<i>Classis Morum</i>	<i>Classis Studiorum... Ex Anatomia</i>	<i>Ex Pathologia Chirurgica</i>	<i>Ex Oculistica theoretica</i>	<i>Ex Institutionibus medicis theoreticis</i>
	30, Relig. Cathol.	Cottus						
	Terhess Benjamin, An. 22, Helv. Confess.	Hung. Felső-Nyarad Cottus Borsod.	Mater Julianna, Nagyfaú Cottus Szabolcs.	lae Classis	lae Classis 4us	Eminens 6us	lae Classis 2us	lae Classis 1us
29								
	Tessinger Josephus, An. 3020, Relig. Cathol.	Hung. Paráđ, Cottus Hevess.	Pater Andreas Offlis Montanyst. Losontzini	lae Classis	Deseruit			
	Vizkelely Joannes Ann. 3129, Relig. Cathol.	Hung. Weszprimiensis, Cottus Weszprimiensis	Mater Catharina ibidem	lae Classis	lae Classis 11us	lae Classis 2us	lae Classis 20us	lae Classis 14us
	Wirthfeld Stephanus, An. 3224, Helv. Confess.	Hung. Kesir Jazygiae	Mater Elisabetha Vidua Chirurgi ibidem	lae Classis	Eminens 3ius	Eminens 1us	Eminens 1us	Eminens 3ius
	Zanyik Stephanus, An. 20, 33Relig. Cathol.	Hung. Losontz Cottus Neogradensis	Pater Stephanus, Pileator ibidem		Deseruit			

25. Másodéves német nyelvű sebészhallgatók Pesten, 1846/7-ben

(SOTE Lt. 1/e 12. kötet 65-66.)

Felvétele a' második évi német sebész halgatóknak folyó 1846/1847-dik évben

Folyó szám	Vezeték Kereszt-név, Kor és Vallás	Nemzetiség, Születési hely, Vármegye vagy Tartomány	Atya, Gyámjaya, Gondnoka - ugyan annak mivolta és lakhelye	Őszön díjaz- ás?	Oskola- melyet végzett, bizonyítványok, melyeket elő mutatott	Szállás	Különös észrevételek
1	Beck Manó, 22 éves, Heber	Galgocz Nitra vármegye		nem	tanulo levél	Retek utza 1242	
2	Blau Jozsef, 22 éves, Heber	Vágújhely Nitra vármegye		-	végzett négy oskolai bizonyítvány	Lázár utza 1216	
	Fux Josef, 32 éves, RómaiKatholikus	Buda Pest vármegye		-	végzet 4 oskoláról	Város erdei fogadó	
	Kruspel Bernát, 20 éves, RómaiKatholikus	Rausenbrük Morvaország	Atya Mátyás gazda ugyanott	-	tanulo levél	Kender utza 1272	
	Plesko Antal, 26 éves, RómaiKatholikus	Pest Pest vármegye		-	tanulo levél és normalis oskolákról bizonyítvány	Gyár utza 858	
	Radvaner Vilmos, 22 éves, Heber	O Buda Pest vármegye		-	tanulo levél és végzett 6 oskoláról bizonyítvány	3 Dob utza 381	
	Rosenthal Moses, 25 éves, Heber	Brodi Galicia		-	tanulo levél és elemi oskolai bizonyítvány	Kék kéz utza 1348	
	Steiner Ignátz, 37 éves, Héber	Tachau Csehország		-	az elméleti évet Bétsben végezte, enről bizonyítványok	Retek utza 1242	
	Torczaner Soma, 27 éves, Heber	Tarnopol Lengyelország		-	tanulo levél	Hajos utza 1136	
	Winternitz Moritz, 21 éves Heber	Jamnitz Morvaország		-	tanulo levél	Dohány utza 373	

26. Bars vármegye 1788-ra vonatkozó Conduite-listája
1788. december 31. (MOL C 66 1789 F. 1. pos. 104.)

Nachme	Dienst	Alter, Gesundheit	Dienstjahre Stufe	Dient Eßffer	Sitten
In Lewentzer Prozess Carolus Larosa als Magister Chyrgurgiae von der Wienerischen Unversität mit Diplom versehen	Von 1. November anno 1781 zu dienem anfangen	Alt 37 und gesund	dienet 7 Jahr	in dienste fleissig, accurat und willig	Er ist Ehrbar, höwlich, frohe, lernet gerne, läst fleissig Bücher und Nüchtern
in eben dem Prozess Josephus Darány als Magister Chyrgurgiae und Acouger mit beý den Diploma von der Pester Universität versehen	von 1. November anno 1787 zu dienen anfangen	Alt 23 Jahr gesund und starckh	dienet 14 Monath	in dienste fleissig und willig	Er ist Ehrbar, höwlich, frohe nüchtern, Lehnet gerne
in Graner Prozess Franciscus Henthaller als Magister Chyrgurgiae von der Pester Universität mit Diplom versehen	dienet von 1. Maý anno 1776	Alt 35 Jahr und ist gesund	dienet 11 Jahre	in dienste fleissig	Er ist Ehrbar, höwlich, frohe nüchtern, lehnet gerne
Tapoltschaner Prozess Josephus Schmit ist Magister Chyrgurgiac , und acouger mit beý den Diploma von der Wiener Universität versehen	dienet von 1. Maý anno 1775.	Alt 31 Jahr und Gesund	dienet 12 Jahre	fleissig in dienste	Er ist nichtern und höwlich etwas zu leichtsinnig
in Oszlaner Prozeß Georgius Löw ohne Examen und ohne atestat	dienet von 1. November anno 1775.	Alt 51 Jahr oft gallichtem Kranckheiten unterworfen	dienet 13 Jahr		Er ist nüchtern, ungeduldig, und beý dem Contribuenten unhöwlich, darum lieben Sie ihn nicht

